

زمان و زار

سالی سییم - ژماره (۷) (نورۆزی-۲۷۲۳) (بهاری-۲۰۲۳)

گۆفاریکی زمانناسی و هرزییه

سهر نووسهر:

فهرهیدوون سامان

خاوهر نیفتیاز:

د. تهها رهسوول

سهر نووسهری فخری:

توفیق وههبی بهگ

زمان و زار

هه له گری: ئوقمان.م شلانی

دیزاینی ناوهوه: ئومید محهمهه

به رگ: ئارام عه لی

چاپ: ۲۰۲۳

تیراژ: ۵۰۰ دانه

نرخ: ۵۰۰۰ دینار

چاپ: چاپخانه ی تاران

دامه زراوه ی که ریمی عه له که و

ریکخراوی خانی بو لیکۆلینه وه ی هزری ده ری ده کات

هه موو ئه و بابه تانه ی بلاوده کرینه وه:

گوزارشت له راو بو چوونی نووسه ره که ی ده کات

دەستەى راوژىكارى:

د. وريا عومەر ئەمىن

د. ھۆگر مەحمود

د. مزگىن چالى

كامران رەحىمى

ئىدرىس لاوھ

راوژىكارى كارگىرى:

ئەفەن ئەحمەد

راوژىكارى ياساىى

سالام سەلمان كوببەچى

بۆ پەيوەندى بە گوڧارى زمان و زار

fereydunsaman61@gmail.com

00964 750 448 0493

هه و النامهه كئيب

پیرست

- ۷..... (به بۆنه‌ی پۆژی جیهانی زمانی دایک) کورد و زمانی دۆزه‌خ.....
- فهره‌یدوون سامان
- ۱۱..... په‌یوه‌ندی جه‌ده‌لی زمانی دایک و پرس‌ی نه‌ته‌وه.....
- مسته‌فا غه‌فوور
- ۲۳..... - به ستانداردکردنی زمانی کوردی.....
- د. دارا حه‌مید محه‌مه‌د
- ۲۹..... - زمان « بۆچی ئه‌وه‌نده بایه‌خدار و به قیمه‌ته؟.....»
- فازیل شه‌وپۆ
- ۴۱..... - هه‌ق‌پشکیا زمانی کوردی لگه‌ل زمانین که‌قن.....
- داود مراد خه‌تاری
- ۸۵..... - زمانی جیهانگیری زمانی دیپلۆماسییه.....
- فه‌تحی محمد عه‌لی موده‌ریس
- ۹۵..... زمانی کوردی له دادگاکانی هه‌ریمی کوردستان له‌نیوان یاسا و واقیعدا.....
- ئازاد وه‌له‌دبه‌گی
- ۱۳۳..... - قامووسی یه‌کگرتووی وشه و زاراهه یاساییه‌کان.....
- کامبیز ئیبراهیم‌زاده
- ۱۵۵..... - نه‌قه‌ره‌ی پۆکیرو - بیخزانی (Rokiro Theory- Bekhzani).....
- تاریق هه‌مه‌وه‌ندی
- ۱۶۹..... - ئاسته‌نگه‌کانی به‌رده‌م وه‌رگیرانی ده‌قه یاساییه‌کان.....
- عه‌بدولسه‌مه‌د محمد خه‌یلانی
- ۱۸۵..... - گیرانه‌وه و ئاکار: عه‌زیزی مه‌لای په‌ش: ناویکی ناوازه له زماندا.....
- رێبوار سیوه‌یلی
- ۱۹۹..... - زمانی پیوه‌ر! زمانی یه‌کگرتوو!.....
- ئاکو جه‌لیلیان
- ۲۱۹..... - ژماره و یاساکانی له زمانی کوردیدا.....
- پ. د. وریا عمر أمين
- ۲۲۵..... - زمان و ده‌وله‌ت.....
- شاسوار هه‌رشه‌می
- ۲۳۱..... - زمانی کوردیی په‌هله‌وی.....
- فه‌هاد عه‌زیز حه‌سه‌ن
- ۲۵۹..... - وشه و زاراهه‌ی تازه دروستکراو له تای ته‌رازووی په‌خنده‌دا.....
- حه‌مه‌ی مه‌لا که‌ریم
- ۲۶۳..... - نیرتکیک له (فه‌ره‌نگی زاره‌کیی موکریان).....
- سه‌لاح پایانیانی

- زمانناس و میژووناس د. حه جیی جندی..... ۲۷۳
 ئا: هه لو ده لوی
 - حه مه که ریم هه ورامی: که لتووری ده قه ری هه ورامان به سه که کورد شانازی پیوه بکات..... ۲۷۹
 دواندنی؛ زمان و زار
 - ئەمین رهحیمی نه ژاد: کرماشان و ئیلام ده بیت له سه ر شیوازیکی ئەده بی ساغ بینه وه..... ۲۸۹
 ئا/ شه ریف فه لاح
 - زمانزان و وه رگیژ ماموستا غازی فاتح وه یس..... ۲۹۳
 ئا/ فاتح یاسین موده پی
 - زمانی کوردی، وه کوو زمانی هاوبه ش له هه ریمی کوردستاندا..... ۳۰۷
 د. ئەمیر موحه ممه د موحه ممه د ئەمین
 - کامران رحیمی: زبان و فرهنگ کوردی بدون آموزش باقی نخواهد ماند..... ۳۱۷
 - زبان مادری.. حمایت مصطفی ملکیان از آموزش و ترویج زبان مادری..... ۳۱۹
 - سیاستهای زبانی پهلوی اول در کردستان و پیامدهای آن..... ۳۲۳
 حسین رسولی
 - پتانسیلها و چالشهای ترجمه زازاکی برای احیای زبان..... ۳۲۷
 مترجم: عرفان کرمی
 انعدام التواصل الثقافي بين الكرد وغياب اللغة الكردية الموحدة..... ۳۴۹
 برزو محمود
 الكردلوجیة سمیرنوفا: « نحن نساند نضال الشعب الكردي »..... ۳۵۵
 ترجمة: جلال زنگابادی

- The Location of Applied Linguistic on the science map.....5
 By: Prof. Dr. Prof. Dr. Abdullah Hussein Rasool.
 -GIRINGÎYA ZIMANNASÎYA HIQÛQÎ DI PERGALEKA HIQÛQÎ YA DADMEND DA.....11
 Dr. Sabîr Ebdilahîzad
 - KURD Û ZIMANÊ KURDÎ.....29
 Bahadîn Robar
 - Jibo bîranîna Akademîsyana Şekroyê Xudo Mihoyî (1930 – 2007).....33
 Dr. Ibrahim Mahmud

(بە بۆنەى رۆژى جىھانى زمانى داىك)
كورد و زمانى دۆزەخ...

فەرەيدوون سامان ■

زمانی شیرینی کوردی، زمانی پیروزی باباتاھیری ھەمەدان، خانای قوبادی و مەولەوی و بیساران، زمانی فەلسەفە و سۆفیگەریتی مەلای جزیری و ئەحمەدی خانای و فەقیی تەیران، زمانی ئەفراندنی نالی و سالم و مەحوی، زمانی ئیستاتیکی پیرەمیۆ و گۆران و ھیمن و سەدان شاعیری نوێخووان، مخابن خەریکە ئەمرو لە سەردەمی جیھانگیری و ئایتی و سۆسیالمیادیادا، بە درووشمی باق و بریقی مافەکانی مروۆف و دیمیکراسیەت ھەرەشەیی لە لیکترازان و لە نیوچوونی لیدەکریت، ھەر بۆ نمونە بەر لە ماوەیەکی ئەو لیدوانەیی ئەحمەد خاتەمی ئیمام خەتیبی تاران لەبارەیی زمانی کوردییەووە کہ زمانی دۆزەخە، چەندە راستە و راست نییە، بەپای من گرنگ نییە، بە قەد ئەوەی لەو چەند پۆژە لە سۆسیال میادیادا ھەللائیەکی نایەو، دەربرینی زمانی دۆزەخ وەک تیرمیک ھەر لە رووی زانستیەووە پیناسە و چەمکی ھەلەییە، بەداخەووە لە ھزر و ھەناوی ناسیۆنالیزی نەتەووی سەردەست کہ کوردستانیان بەسەردا دابەشکراو، ھیشتا وەک فەلسەفەیی نەتەووی لەسەر پرسای دانپیدانای زمانی کوردی وەک نەتەوویەکی جیاواز لە خۆیاندا شوۆقینیانە بیر دەکەنەو، بەخۆیان بزانیان نا، لە میانەیی ھەولەکانیان بۆ دژایەتی کردنی زمانی کوردی کہ لە بنەپەتدا لە داھاتوودا پرسای نەتەووە و دروستکردنی قەوارەییەکی کوردییە.

ھەر بۆیەش سەدەییەکی پترە بە جۆرەھا شیوہ نکۆلی لە زمان و ناسنامەیی نەتەوویەکی دەکەن، لەو بواریشدا کەسانی بەناو ئەکادیمی و زمانناسی نەتەووی سەردەست ھەمیشە لە ھەولای چەواشەکردنی فەرھەنگی کوردیدان، مخابن ھەندیجاریش کەسانیک یان ئیلیەتیک لە ھاوزمانەکی خۆمانیش ناھوشیارانە ھەولای شوینگرتنەووی ئەو داگیرکەرە دەدەن کہ سەدەییەکی قوربانیان بۆ داوہ و لە دژیدا جەنگاون، لەجیاتی ئەووی ھەولای بەدیھینانی جیھانیکی جیاوازتر بدەن لەووی کہ تییدا قوربانی بوون و بە مافە بنەپەتییەکانی خۆیان کہ زمانی دایکە نەگەیشتون.

پرسی ناسنامەیی کوردبوون لە ھەموو بەشەکانی کوردستاندا ئەگەرچی خەباتو قوربانی زوری بۆ دراو، ھەر لە سەرھتای سەرھەلدانییەووە، لەژێر ھەژموون و کاریگەری ناسیۆنالیزی ئەو دەولەتانەدا بوو، کہ کوردستانیان بەسەردا

دابەشکراوه، وهک چۆن نه‌ته‌وه درواسییه‌کانمان ده‌وله‌ت ده‌که‌ن به‌و ئامانجه‌ی هه‌موو ئامرازیکێ سه‌رکوت و ئاسمیله‌کردن بۆ خۆیان ره‌وا ده‌که‌ن، لی‌ره‌دا ئه‌رکه‌ قورسه‌که‌ی کورد ته‌ن‌ها خه‌باتکردن نییه‌ بۆ داننان به‌ ره‌سمی ناساندنی زمانی کوردی له‌و به‌شانه‌ی کوردستاندا، به‌لکو ده‌بی‌ت بابه‌تی ناساندنی زمانی کوردی له‌ ده‌ستووری ئه‌و و لاتانه‌دا ددانی پێدا بنی‌ت و به‌سه‌لمی‌نریت، بۆ ئه‌وه‌ی جاریکێ تر کورد دووچاری قه‌رکردن و جینۆسایدی کولتووری نه‌بنه‌وه، له‌ داها‌توشدا ئه‌گه‌ر واتایه‌کیش بۆ چه‌مکی ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌یی نه‌می‌نیتیه‌وه، ئه‌وا ترسیان له‌وه نه‌بی‌ت که له‌ ژیان له‌ چوارچیوه‌ی قه‌واره‌ی ئه‌و ده‌وله‌تانه‌دا به‌ ئاسووده‌یی و شکۆمه‌ندی بژین.

دو‌جار که دو‌جاریش نییه‌ قسه‌کردن له‌سه‌ر پرس‌ی زمان و زاره‌کان، هه‌له‌سته‌ی گه‌ره‌که و وی‌رایی تو‌یژینه‌وه‌ی زانستی له‌و بو‌اره‌دا، به‌ مه‌رجیک پشت به‌و سه‌رچاوه‌ بیانیا‌نه نه‌به‌ستری‌ن، که له‌ رابردو‌ودا بۆ هه‌ر مه‌به‌ستیک بی‌ت هه‌ندی له‌ رۆژه‌ه‌لاتناس و کوردناسه‌کان نکۆلیان له‌ بنه‌چه‌و ره‌سه‌نایه‌تی کوردبوونی گرو‌وپیک یان زاریکی ره‌سه‌نی کوردی کردووه، هه‌ر بۆ نموونه گرو‌وپیی گۆران-زازاکی، یان له‌ک و لو‌ر و ئی‌زیدییه‌کان، هه‌لبه‌ت گه‌یشتن به‌و قه‌ناعه‌ته، له‌ ره‌تکردنه‌وه‌ی ئه‌و هزره‌ نازانستییه‌ له‌لایه‌ن ئه‌کادیمیست و زمانناسانی کورده‌وه خۆیان، باشت‌ترین به‌لگه‌ی وه‌لامه‌کانی ئی‌مه‌ن، که ئامانجی بنه‌رته‌ی وه‌ک سی جومگه‌ی سه‌ره‌کیه‌که‌ی (زمان، ناسنامه، کولتوور) کورد بووه، ئه‌و ئامانجانه‌ش هانیدا‌ین به‌ تایبه‌تیش پرسگه‌لی کوردانی (ئیزدی، زازاکی، شه‌به‌ک، کاکه‌یی- یارسان، فه‌یلی...هتد)، که له‌دوای ر‌ووخانی رژی‌می به‌عسی عیرا‌قی به‌ به‌رنامه و ئه‌جیندای و لاتانی ئی‌قلمی و ناوه‌نده شو‌قینیه‌کان، هه‌ولی ئه‌وه‌یان داوه ئاخێوه‌رانی ئه‌و زاره کوردییا‌نه وه‌کو زمانیکێ جیا‌واز له‌ کورد بناسی‌ن، هه‌لبه‌ته له‌ روانگه‌ی دا‌کوکی‌کردن له‌ مافه‌کانی مرؤ‌ف، ئه‌م پیکه‌هاتانه‌ی گه‌لی کوردستان که به‌ در‌یژایی می‌ژوو له‌لایه‌ن ده‌سه‌لاتدارانی نه‌ته‌وه‌ی سه‌رده‌سته‌وه به‌ پلان و به‌رنامه‌ی تو‌کمه چه‌وسینرا‌ونه‌ته‌وه و هه‌ولی قه‌رکردن و له‌ نیو‌بردنیان دراوه، هه‌ر هه‌یچیان نه‌کردبی‌ت له‌ هه‌ولی به‌رده‌وام بوون زمان و کولتووری خۆیان به‌سه‌ر ئه‌و پیکه‌هاتانه به‌سپین و ئاسمیله‌ی فه‌ره‌ه‌نگیا‌ن بکه‌ن. دیاره ئامانجه‌ بنه‌رته‌یه‌که‌ش لای نه‌ته‌وه‌ی سه‌رده‌ست، گۆرانکاری دیموگرافی له‌

خاکی کوردستان و بهرتهسک کردنهوهی جوگرافی نیشتمانهکهمان بووه، و ئەم گرووپانه له ناسنامهی کوردبوونی خویندا دابمالن و دواجاریش وهک ئاماژهم پیکرد وهک نهتهوه و زمانیکی سهربهخو بیانناسینن.

پرسی زمان و کیشهی زاره کوردیهکان، بابهتی ئیتنیک و مافهکانیان دهبییت له دهستووری داهاتووی ئەو ولاتانهدا که پارچهیهکی خاکی کوردستانیان بهسهردا دابهشکراوه ددانی پیدا بنریت و بسهلمینریت، پیوستیمان به بریاریکی سیاسی یهکلاکهروهه هیه به ههبوونی زمانیکی ستانداردی کوردی، بو ئەوهی جاریکی تر ئەم گرووپانه به بیانوو و ناسنامهی داسهپینراوی تر دووچاری قهرکردن نهبنهوه.

• سهرنووسهر

ههواننامهی کتیب

په یوه ندى جدهلى زمانى دايك و پرسى نه ته وه

مستهفا غه فوور

کاتیک باسی زمانی دایک دهکری، پتر ئەو هۆنراوهی حاجی قادری کۆییمان بیردیتەوه که ئەوانەهی زمانی دایکیان نازانن زۆلە کوردن، لە راستیدا ئەم هۆنراوهی حاجی قادر لە سەردەمیکی تایبەت نووسراوه و ئاراستەیهکی تایبەتی هەیه، ئەو کەسانە دەگریتەوه که بە ئەنقەست یان بە هۆی بەکەم زانینی نەتەوه و زمانەکیان، پەنایان بردۆتە بەر زمانی نەتەوهی بالادەست و داگیرکەرانی کوردستان، یان لەو روانگەوه گوایه زمانی کوردی زمانی خەلکی رەشۆکییه و دەرۆستی ئەرک و پەيوەندییه کۆمەلایەتییهکانی ئەوان، واتە چینی ئەشرف نایات و ناتوانیت زمانی نووسین و ئاخاوتن بیت. حەزرەتی نالیش وەک کاردانەوهیهک بەرامبەر نووسەرە مەلازادەکانی ئەو سەردەمه که پتر بە زمانی تورکی و فارسی و عەرەبی دەیانووسی هاتۆتە دەنگ و دەلی:

کەس بە ئەلفازم نەلی خۆکردییه خۆ کوردییه

هەرکەسی نادان نەبی خۆی تالیبی مەعنا دەکا

وەلامی ئەو کەسانە دەداتەوه که ریز بۆ زمانەکهی خۆیان دانانین و بایەخی پێنادهن. دیارە خۆشهویستی مەلاو مەلازادەکان بۆ زمانی عەرەبی و بە پیرۆز دانانی ئەو زمانە، کاریگەر بووه لەسەر بایەخەدانی پیشەوایانی دینی بە زمانی کوردی، که ئەو کاتە ئەوانە رووناکییر و دەرۆستی خەلک بوون. هەر هەمان روانگەشیان بۆ خەلک گواستۆتەوه، ئەمەش ریگە خۆشکەر بووه بۆ ئەوهی زمانی نەتەوهی بالادەست لە ژێر دروشمی دینیدا دەست لە بینەقاقای زمانی کوری بنی، ئیلاهیات بالاتر بی لە زانست و بۆنە دینییهکان بالاتر بن لە بۆنە کلتوورییهکان هەر لەداب و نەریتهکانەوه بگرە تا دەگاتە بۆنە نەتەوهییهکان، لەوانە جەژنی نەورۆز...

لە ژێر ئەو بانگەشەیهی که دەبی ئەرکە دینییهکان لەوانە نوێژ و خویندنی قورئان و تەلقین و حەج و وتارە دینییهکانیش بە عەرەبی بن، زمانی کوردییان بە وشە و زاراوهی عەرەبی پاراوکردوو، که لەبری ئەوهی تینویهتی بشکیننی ریگەیی خنکاندنی خۆشکرووه. بەرەبەرە سەبکی زمان و ریسای زمانیهکانیشیان گواستۆتەوه بۆ ناو زمان و، زمانناسی کوردیی لەوهندەش کردوو که هەبووه. مەلا و مەلازادەکانی ئیمە ئەوهندەهی شارەزای صرف، نحو، بلاغە، استعارە و جیناس و گباق و ...تاد، زمانی عەرەبی بوون، ئەوهندە شارەزای زمانەکهی خۆیان که کوردییه نەبوون.

ئەم ئاراستەیه ناکۆک بووه لەگەڵ ئاراستەهی ئەو رووناکییرانەهی دواي شۆرشی

رۆشنگه‌ریی و له ژیر کاریگه‌ریی ئەو شۆرشه و کرانه‌وه‌ی مرۆف به رووی زانست و تکنۆلۆجیادا، هاتوونه‌ته ناو بواری رۆشنییری. هەر له سه‌ره‌تاوه ئەو ناتهباییه و پیکه‌وه نه‌گونجانه له به‌ره‌می نووسه‌ران و ئەدیانی نوێخوازدا ره‌نگیداوه‌ته‌وه.

به پێچه‌وانه‌وه، دینی مه‌سیح له پیناوی بلاوکردنه‌وه‌ی ئەو دینه پێشه‌وایانی دینی ده‌نارده و لاتان و لهو پیناوه‌شدا هه‌ولیانده‌دا ئینجیل وهرگێرن بۆ سه‌ر زمانی ئەو ده‌قه‌ره و بۆ سه‌ر زمانی ئەو که‌مینه تا خه‌لکی ئەو و لاته بتوانن به ئاسانی له ئینجیل و لیکدانه‌وه‌کانی بگهن، تا ئەوانه‌ی ده‌بن به مه‌سیحی به زمانی خۆیان ئه‌رکه دینییه‌کان ئه‌نجام بدن و بۆنه دینییه‌کان به‌رپوه به‌رن. له زۆر شوین فه‌ره‌هه‌نگیان بۆ وشه و زاراوه‌کانی ئینجیل به زمانی ناوچه‌که داناوه. تیکرای ئەم پرۆسه‌یه بۆته هۆی ئەوه‌ی زمانی ئەو ناوچانه گه‌شه بکه‌ن. نه‌ک هەر ئەوه، له‌به‌ر ئەوه‌ی موزیک له دینی مه‌سیحیدا خۆشه‌ویسته و پێویستی سرووته دینییه‌کانه، موزیکی کلیساکان و موزیکژه‌نانی مه‌سیحی شوینپه‌نجیه‌یان به‌سه‌ر گه‌شه‌کردنی موزیک و ته‌نانه‌ن گۆرانی کوردیشه‌وه دیاره.

ئهمه جگه له فاکته‌ره سیاسی و دینییه‌کان، بۆته هۆی گه‌شه‌کردنی زمانی کوری، به‌هیز بوونی زمانیش له هەر سه‌رده‌می‌کدا بی، هۆگری بۆ زمان و هه‌ستی نه‌ته‌وه‌یی ده‌بزوینی و به هیزی ده‌کات.

ده‌کرئ بلین گه‌شه‌کردنی زمانه‌کانی ئەوروپا و جیا‌بوونه‌وه‌یان له زمانی لاتینی و بوونیان به زمانیکی سه‌ربه‌خۆ ره‌نگه هەر ئەم هۆکاره‌ی بلاوکردنه‌وه‌ی دینی مه‌سیح بووبی، چونکه سروت و بۆنه دینییه‌کانی مه‌سیح به زمانی لاتینی بوون و تیگه‌یشتن و له‌به‌رکردنیان بۆ هه‌موو خه‌لک ئاسان نه‌بووه. ده‌ره‌نجامه‌که‌شی ئەوه‌یه، ئەو زمانانه هیشتا کاریگه‌ری زمانی لاتینی و وشه و زاراوه‌کانی ئینجیلیان پێوه یاره.^۱

پێشه‌وایانی فه‌ره‌نسی دینی مه‌سیح له ناوه‌راستی سه‌ده‌ی پانزه‌هه‌م به هۆی بلاوکردنه‌وه‌ی دینی مه‌سیح و وهرگێرانی بۆ زمانه هیندوئارییه‌کان، ئاشنایه‌تیان له‌گه‌ڵ میژووی زمانی سنسکریت په‌یداکرد^۲. ئەمه‌ش ده‌رگای کرده‌وه بۆ په‌یبردن به لیکچوونی بنه‌ره‌تی زمانه‌کان و دابه‌شکردنیان بۆ چه‌ند خیزانه زمانی گه‌وره و تاوتویکردنی په‌یوه‌ندی و میژووی سه‌ره‌له‌دانیان.

۱ - اشناپی با تاریخ زبان شناسی / کورش صفوی. ص ۱۳۳

۲ - ه س

کاریگه‌ری ئەو شه‌پۆله روڤشنبیرییه به ولاتی ئیتمه‌شه‌وه دیاره، رووناکییرانی ئەوروپادیده و خوینکارانی زانکۆکانی ئەوروپا و گه‌رانه‌وه‌یان بۆ کوردستان ئەو هه‌سته نه‌ته‌وه‌یه‌ی به‌هیز کردووه، له‌م رووه‌وه ده‌بینین داینه‌مۆی فکری هه‌ستی کوردایه‌تی و بزوتنه‌وه‌کانی شیخی نهر و کۆماری مه‌هاباد، ئەو رووناکییرانه بوون له‌وانه ره‌فیق حیلمی، توفیق وه‌هبی، جه‌مال عیرفان، مسته‌فا پاشای یامولکی، ئەحمده پاشای بابان، پیره‌میرد، حوسین حوزنی موکریانی و... هیتەر، به‌لام ئەو رووناکییرانه ئەگه‌ر دژایه‌تیش نه‌کرین لانیکه‌م ریگه‌یان بۆ خوش نه‌کراوه‌ی رۆلی روڤشنبیری خۆیان بگێرن، بۆ نموونه: فه‌می لیجی سکرته‌یری شیخ سه‌عیدی پیران به‌عه‌لی ره‌زا کوری شیخ سه‌عیدی ده‌وت: که‌س مالی ویران نه‌کردین باوکت و خواپه‌رسته‌یه‌که‌ی نه‌بی، خو هه‌ر که‌ فرۆکه‌ی تورکی ده‌گه‌یشه‌سته سه‌رمان باوکت ده‌یوت هه‌ستن با نوێژی به‌کۆمه‌ل بکه‌ین.^٢

له‌گه‌ل به‌هیز بوونی هه‌ستی نه‌ته‌وايه‌تی زمانی کوردی به‌ره‌به‌ره له‌ ژیر کاریگه‌ری زمانی دین واته‌ زمانی عه‌ره‌بی هاتۆته‌ده‌ر و کوردی نووسین و کوردی خویندنه‌وه و زمانناسی کوردی سه‌ریه‌له‌داوه. به‌پێی ئەم به‌لگه‌نامه‌ی دوایی مسته‌فا پاشای یامولکی یه‌که‌مین ئەلف و بیی فه‌رمی زمانی کوردی بۆ وه‌زاره‌تی مه‌عاریفی مه‌مله‌که‌تی کوردستان داناوه. ئیتر پێگه‌ی زمانی نه‌ته‌وه ده‌سه‌لاتاره‌کانی کوردستان رووی له‌ لاوازی کردووه، هه‌ستی نه‌فره‌ت و دزیوی زمانی بیگانه‌ په‌ره‌ی سه‌ندووه زۆر له‌ رووناکییران به‌ شه‌رمیان زانیوه به‌ زمانه‌کانی تر بنووسن و هه‌ستی خۆیان ده‌ربهرن، هه‌ر بۆیه پیره‌میردی نهر له‌ گله‌بیه‌ک که‌ ئاراسته‌ی مسته‌فا سائیبی دۆستی ده‌کات که‌ به‌ زمانی تورکی ده‌نووسی نه‌ک به‌ زمانی کوردی، ده‌لی:

مستۆ توۆ دیاره‌ جل خوار ئەکه‌ی / ئەستۆت ئەخوری و مه‌یلی بار ئەکه‌ی

کاغه‌ز ئەنووسی به‌ زمانی تورکی / له‌ میلییه‌تدا مایل به‌ شرکی

دواتر هه‌ژاریش هه‌ر له‌ به‌رامبه‌ر ناحه‌زانی کورد و هه‌ستی به‌که‌مزامی و زمانی کوردی داوا ده‌کات که‌ مرد به‌ کوردی ته‌لقین بکری و دواتر هه‌ر خۆی که‌ زمانی کوردی لاپیروۆز بووه قورئانیشی کردووه به‌ کوردی، که‌ ئیستاش لای زۆر مه‌لا و کۆله‌ مه‌لا بقه‌یه. ئینجا ده‌لی:

٣ - ئاسته‌نگه‌کانی هۆشیاری هاوچه‌رخ‌ی نه‌ته‌وه‌ی. د. عه‌به‌ده‌لفه‌تاح علی بۆتانی. و: نه‌جیبه‌ ئه‌حمه‌د.

بە کوردی دەژیم بە کوردی دەمرم / بە کوردی دەیدەم وەلامی قەبرم

بە کوردی دیسان زیندوو دەبمەو / لەو دونیاش بۆ کورد تیھە لێدەچمەو

ئەمانە و زۆر شاعیری تر بە جەختکردنەو لەسەر ئەوێ زمان فاکتەری یەكەمی نەتەوێ و بوونی هەر نەتەوێ، زمانی کوردییان بەرز راگرتوو و بە بەها هەرە پیرۆزەکانیان لەقەلەم داو.

لە لایەکی تر، دابەشکردنی خاکی کوردستان بە سەر چوار و لاتا بوو بە هۆی دابەشبوونی کورد و دابرانی هەر بەشە لەوێتر، دابرانی کە بەتەواوی لە یەكتر بێ ئاگابوون، لەبەرئەوێ ئەو سەردەمە پەيوەندییەکانی گواستەو و میدیایی و هاتووچۆ زۆر کەم و لە حالەتی نەبوون دابوون، بۆتە هۆکاری ئەوێ هەریەك لەو بەشە بە ناچاری و بە لاوازی بکەوێ ژیرکاریی هەژموونی نەتەوێ دەسەلاتدار و بەرەبەرە بێنە پاشکۆی زمان و کلتووری ئەو نەتەوانە و هەولێ سڕینەوێ ناسنامەیان بدریت.

تەنانەت تا ئەمڕۆ سەرکۆردە و هیزە کوردییەکانی ئەو بەشە و تەنانەت رۆشنییرانی ناو ئەو بزوو تەوانەش ئەو دۆخە بەهەند وەردەگرن، لە هەلۆیست و پەيوەندی سیاسی و شۆرشیگریان، ئەو دەکەن بە بیانوو: گوايە بەهۆی جیاوازی کلتور و ئاستی رۆشنییری و ئابووری، ناتوانن پەيوەندیان لەگەڵ یەكتر هەبێ، نەك هەر ئەو هەریەكە بەو برۆیە سوود لە ناکۆکی نیوان ولاتانی هەریمی وەردەگرن و وەك داشیک هەلەخلیسکین بۆ ناو گەمەیی سیاسی هەریمی و ناوچەیی ئەو ولاتانە، ئەمەش راست ئەوێ کە دۆژمان هەولیان بۆ داو و هەولێ بۆ دەدەن، هەر ئەمەش یەكێک بوو لە فاکتەرە گرنگەکانی تیشکانی ئەو بزوو تەوانە و لە دەستدانی دەسکەوتەکان.

ئەم دابراوە لەسەر ئاستی زمان زۆر کاریگەرتر بوو، دیالیکت و بنزەرەکانی ئەو ولاتانە لەپال ئەو دا گەشتبوو ئەو ئاستەیی بە تەواوی تیکەلی زمانی نەتەوێ بە بالادەست ببن و ببن بە دیالیکتیکی ئەو زمانە، خۆشیان چەندین بنزەری تریان بە ئاراستەیی نزیك کەوتنەو لە زمانی دەسەلاتدار، لیدروست بوو.

تا دواي نیوێ یەكەیی سەدەیی بیستەم بۆنەکانی نەورۆز لە باکوور و رۆژئاوا و رۆژھەلاتی کوردستان، نەك هەر یادکردنەوێان نەبوو، بەلكو لە فەرھەنگی گشتی ئەو ولاتانە دا خنکابوو. تا سەدەیی بیست و یەكەم ئەو بۆنەیی لە باکوور و رۆژئاوا

هەر نه بوو. راسته له دهروونی هه رکوردیکی باکوور یان روژئاوادا پیروژ بووه، به لام به هوی گوشاری دوژمنان، دهرفتهی دهربرین و گوزارشت کردن لهو بونهیه، ههر له ناخی تاکهکانیدا کپکرا بووه و ریگهی یادکردنهویان پینهدهدرا، ئهگه ر ئه مهش پتر دریژی کیشا با له هوش و بیریاندا دهسرایهوه و ئهگه ری ئهوه هه بوو بو هه تا هه تایه له بیر بچیتهوه.

کاتیکی له سهه دهستی بزووتنهوهی ئازادیخوازی ئهوه به شانهی کوردستان ههستی نهتهوهیی گهشهی کرد و بهزهبری خهبات و تیکۆشان بهسته لهکی ترس و توقاندن شکا و کورد ویستی گوزارست له خوی بکات وهک نهتهوهیهک، دوژمنان کهوتنه پیلانی ئهوهی، ئهگه ر نهتوانن پیش بهوهسته و نهتوانن ریگه له یادکردنهوهی بونهکان لهوانه جهژنی نهو روژ بگرن، جهژنهکه و شیوازی یادکردنهوهی چهواشه بکهن و بلین ئهوه جهژنه جهژنی فارسیشه، جهژنی بههاری عه ره ب و تورکیشه، تا ههرچۆنیک بیت ئهوه ههسته بمرینن و ئهوه خولیا نهتهوهییه کپ بکهنهوه.

پرسهکه ئه مپرو جیاوازه، به داخهوه دهیج بلین ئهوه دوژمنهی به خهبات و تیکۆشانی گهلی کوردو خوینی ههزاران ههزار شههید له ده رگا کرایه دهروهه، ئیستا به دهرفته وهرگرتن له غهفلهتی خاوهن مال به په نجه ره دا دیتهوه ژووری....

ئهزموونی چه ند ساله ی تیکۆشانی گهلی کورد له پیناوی ئازادیدا، سهلماندوویهتی دوژمن ناتوانی به جهنگ و داگیرکاری و کومه لکوژی کوتایی به پرسی کورد و دۆزه رهواکهی بینی، له پال ئه وه شدا قهواره ی سیاسی ههریمی کوردستان ئه مپرو پشتیوانه ی نیودهولهتی ههیه، له بهرئهوه دوژمنان ناچارن ریگهی تر بگرنه بهر، یهکیکی لهو ریگایانه که بهنده پینوایه پلانیکی له سه ره خو، دریژخایه ن و پرورده کارییه، نههیشتنی ئینتما و لیکه له شهاندنی نهتهوهی کورده له دهروونی خویدا، به واتایهکی تر چهواشه کردنی بنه مای ناسیونالیزمی کورده. بو ئه مهش جگه له ریکاره سیخوری و سهربازییهکان په نایان بردۆته بهر کالکردنهوهی ناسنامه ی نهتهوهی که زمانه. بهو پینیهی زمان فاکته ریکی ههره گرینگی مانهوهی نهتهوهیه، یه کگرتویی زمانیش مایه ی یه کگرتنی ههستی نهتهوهی چین و تویت و ئاخپوهری دیالیکتهکانییهتی، لیکجیایی بهردهوامی دیالیکتهکان، درزیک له یهکییهتی نهتهوهییدا دههیلایتهوه. ههنگاوانیش بهرهو پتر لیک جیاکردنهوهی دیالیکتهکان جوړیکه له دژایهتی ناسیونالیزمی کوردی

و یه‌کییه‌تی نه‌ته‌وه‌یی، که ئیستا به پێی ئه‌و رووداوانه‌ی سه‌ره‌له‌ده‌ده‌ن نیشانه‌کانی ده‌رکه‌وتوو.

به‌داخه‌وه، ئیستا له‌بارودۆخی ناوخۆی باشووری کوردستانیش گه‌لیک ئاراسته‌هه‌ست پێده‌کری، که هه‌ریه‌که‌یان به‌پێی به‌لگه‌ و لیکدانه‌وه‌ی بی‌بنه‌ما، هه‌وله‌ده‌ات نه‌ک دیالیکته‌کان له‌قه‌دی زمانی کوردی جیا‌بکاته‌وه، به‌لکو زمینه‌یان بۆ خۆش ده‌کات ببن به‌شیوه‌زمانی جیا‌وا‌ز. له‌پال ئه‌وه‌شدا، دووبه‌ره‌کی سیاسی و چه‌ند به‌ره‌یی تیکۆشان له‌بواره‌کانی تری ژیا‌نی کورده‌واریدا، له‌سه‌ر ئاستی خویندن، کلتور، داموده‌زگای به‌رپۆه‌به‌ری، راگه‌یاندن، زمانی په‌یوه‌ندی و ئاخاوتن له‌م بواره‌نه‌نگیداوه‌ته‌وه. نه‌ک هه‌ر ئه‌وه به‌لکو دیارده‌یه‌کی خولقاندوو له‌من وه‌ک خۆم ناوی لێده‌نیم ده‌مارگیری زمانیی واته ئاخپوه‌رانی دیالیکته‌کان ته‌نانه‌ت رۆشنی‌ره‌کانیشیان ئه‌ونده‌ی هۆگری دیالیکته‌که‌یان ئه‌وه‌نده‌خه‌می زمانی یه‌کگرتوو‌یان نییه، که ئه‌مه‌ش په‌ره به‌و ئاراسته‌هه‌له‌یه‌ده‌ات: گوايه‌فره‌زمانی و ته‌نانه‌ت فره‌کلتوو‌ریش له‌کوردستان ئاساییه‌و ده‌توانی خزمه‌ت به‌دۆزی کورد و پرسه‌ره‌واکه‌ی بکات. به‌و بۆنه‌یه‌وه‌دین ئاماژه‌به‌و ولات و فیدراسیۆنه‌ده‌که‌ن، که فره‌زمانی فه‌رمی شتیکی ئاساییه‌و یه‌کیکه‌له‌مافه‌کانی مرۆف و ئازادی تاک و که‌مینه. بۆ نمونه‌ئاماژه‌به‌کیوبیکی که‌ندا ده‌که‌ن که دانیشه‌توانه‌که‌ی به‌دوو زمانی فه‌ره‌نسی و ئینگلیزی ده‌دوین، له‌کاتی‌کدا هۆکاره‌که‌ی پتر سیاسی و ئابوورییه، نه‌ک له‌به‌رئه‌وه‌ی ئه‌و که‌مینانه‌مه‌ترسی له‌ناوچوون و جینۆسایدیان له‌سه‌ر بی‌ت، یان له‌رووی یاساییه‌وه‌جیا‌وا‌زی یان ناکوکیه‌که‌هه‌بی‌ت، یان ئاپارتاید له‌ئارادابییان ته‌نیا ناسنامه‌ی بوونیان، زمانه‌که‌یان بی‌ت. لۆکزامبۆرگ به‌سێ زمانی لۆکزامبۆرگی، ئه‌لمانی و فه‌ره‌نسی ده‌دوین. به‌لام ئه‌م سێ زمانه‌نه‌بوونه‌هۆکار بۆ چی بوونی کۆمه‌لگه‌ی جیا‌وا‌ز له‌یه‌کتر. په‌روه‌رده‌پتر به‌زمانی ئه‌لمانییه‌و، به‌لگه‌نافه‌رمییه‌کانیش پتر به‌زمانی فه‌ره‌نسی ده‌نووسرین، رۆژنامه‌کانیش به‌هه‌ر سێ زمانه‌که‌ده‌رده‌چن. له‌سووسرا: فه‌ره‌نسی، ئه‌لمانی و ئیتالی سێ زمانی فه‌رمین له‌په‌روه‌رده‌و خویندن، داموده‌زگای کارگیری و سیاسی ته‌نانه‌ت له‌په‌رلمانی‌ش کاریان پێده‌کری، بی‌ئه‌وه‌ی هیچ کیشه‌یه‌که‌دروست بکات و بی‌ئه‌وه‌ی ئاخپوه‌رانی ئه‌و سێ زمانه‌هه‌ست به‌هیچ مه‌ترسییه‌که‌ن و ته‌نیا زمانه‌که‌یان ناسنامه‌یان بی‌ت، له‌هیندی‌ک شوینی تر ئه‌م حاله‌ته‌هه‌یه‌به‌لام هیچیان پرسنی نه‌ته‌وه‌یی نین زمانه‌که‌یان ناسنامه‌ی بوون و مانه‌وه‌یان بی، به‌لکو پرسیکی ئابووری سیاسین و کۆده‌نگیان له‌سه‌ره‌و

دهره ئه نجامی مه ترسی سه ره هه لانی جینۆساید و ره گه زه پهرستی و کۆمه لکوژی و له ناو بردن نین.^٤

مه ترسی دارترین سیاسه تی داگیرکاری کوردستان ئه وه یه که نه ک هر ریگه نه دن مندالانی کورد به کوردی بخوینن، به لکو ریگه له کورد بگرن به زمانی خوئی بدوئی که ده رفه تی فیروونی زمان له خوار ته مه نی میروندالی دایه، له ماله وهش له مندالانی کوردی زهوت بکری، ئیستا خومان به کرده وه ئه م کاره ئه نجام ده دهین ئه ویش به هوئی دانانی گرته فیدۆ و فلیم له سه ر ئایپاد بو مندالکانمان به زمانی بیانی و شانازیکردن به وه ی خویندنی منداله کانمان له خویندنی بنه ره تییه وه به زمانی بیانییه له وانه ئینگیزی.

ده لاین زمان کاتیک ده مری که مندالانی نه ته وه ی ئه و زمانه چیتر فیرویی زمانه که ی خویان نه بن.^٥ ده بینین ئیستا له هه ریمی کوردستان، له ژیر دروشمی گه شه پیانی په روه رده و فیروکردن بو بره ودان به زمانه بیانییه کان خولیای زمانی کوردنی له دهروونی مندالانی کوردا زینده به چال ده کن، له ژیر په رده ی و به رزکرنه وه ئاستی زانستی خویندنی بالا، به و بیانوه ی زمانی کوردی زمانی زانست نییه و ناتوانین له مه یدانی روشنبیری و جیهانی زانستدا ئاماده بین، په ره به بلاوکردنه وه و سه قامگیری زمانی بیانی له وانه ئینگیزی و زمانی داگیرکاری کوردستان ده دن. ته نانته هیندیک نووسه ر روشنبیر گه یشتونه ئاستیک ده یانه وی زمانی بیانی بکه ن به زمانی زانست و خویندنی بالا، واته دوای ئه و هه وه له شاراوویه که وتوون که ده یه وی زمانه که م له مالی خۆم لی بکه ن به زمانی دووه م.

کومپانیا بیانییه کانیش کیشه که یان قولتر و قوره که یان خه ستر کردوه، به و پییه ی هه رییه که یان به زمانی خوئی کانه له کانی په یوه ندی خوئی کارده کات. ئه مهش کاربه ده ستانی ناچه که ی ناچار کردوه فیرویی زمانی ئه وان بین. سیکتیه ره کانی ئابووریش به شیوه یه کی ئه وتر ریخراون که کوچ له لادیوه به ره و شاره کان به راده یه ک زور بووه، ده کری بلین به شی هه ره زوری کوردستان شارنشین، ئه مهش کاریگه ری نه ریئی له سه ر گه شه ی نه ریئی زمان داناوه.

بازرگانی کردن به م پرۆسه وه تا راده یه ک مه به سستی داریژهرانی ئه م پلانه ی

٤ - ئه مه به شیکه له وتاریک به ناوی به ناوی دیالیکته کان و بنه مایه ک بو زمانی ستاندارد. که له ژماره (٤) ی زمان و زار دا بلاوکراره ته وه

٥ - درامدی بر زبان (زبان شناسی همگانی) فکتوریا فرامکین، رابرت رادمن، نینا هیامز ص ٦١٧

شاردۆتهوه. چاوپنۆكى سهرمايهداران و بى ئاگايى گهلىك له رۆشنير و نووسهر و ئەكادىمىيهكان كاريكى وای كردووه خهلكى رهشۆكى به شتىكى سادهى تىبگهن، ئاشكرايه ههركاتىك ناحهزان مه بهستى خۆيان پىكا ئەوسا تىگهيشتن و زانىنى مه رامهكانيان هىچ دادىك نادات، وهك دهلێن پاشى بارانان كه پهنگ.

كوردستان دووره پهریز بووه هىچ هاتوچۆيهكى بازرگانی وهك رىگای ئاوريشم و رىگای بازرگانی ترى له رۆژهلاتى دوورهوه بو رۆژهلاتى ناوین و له ئاسیای ناوهراستهوه بو دهريای عه ره بى و كهنداوى فارسى به سه ره وه نه بووه، تووشى په تاي زمان واته درهستبوونى زمانى كرىولى و پيجن و تىكه له يه كى نه رینی نه بووه. له بهرئه وهى زۆربهى دانىشتوانى كوردستان به كشتوكال و به شتىكى زۆريان به ئاژه لدارىيه وه خهريك بوون، نه كه وتوونه ته ژیر كاريگه ریی زمانى ئەشراف واته زمانى شار به تايبه تى كاتى ده سه لاتدارى نورك و فارس و عه ره ب. له هه مانكاتدا نه رىگه ی دهريای هه بووه نه رووبارى ئەوتۆ هاتوژۆى كه شتىيه وانى پيدا كبرىت، سه ره راي ئەمانه ئەوهى به دست كورده وه به ته واوى ماوه ته وه زمان و كلتوره كه ی بووه، ناچار بو پاراستنى كه پىوستىيه كى سه ره كى ژيانى بووه، ده ستى پىوه گرتووه و پاراستوويه تى. ئىستا به پىچه وان وه ئەم كرانه وهى كوردستان به رووى جيهاندا به بى پرنسىپ له لۆجىكى لاوازیيه وه زمانه كه ی خستۆته مه ترسىيه وه.

ئەنسكلۆپىدىای زمانى ئىنگلىزى به رىتانيا نه فرهت له و زمانه كرىولىيانه دهكات كه له زمانى ئىنگلىزىيه وه سه ره له ده دن و ده لێن: زمانىكى نامه فهوم، زۆل، سه ركيش و پر له گه مژه یى، هه رزه كارى و گه نه لى^۱. ئەمه له كاتىكدا كه سه دان زمانى كرىولى له سه ر تاسه رى جيهان له سه ر بنه ماى زمانى ئىنگلىزى دروستبووه، كه نهك هىچ زيانىكى به نه ته وه و زمانى ئىنگلىزى نه گه ياندووه، بگره خزمه تىشى پىكردووه شكۆى زمانه كه شى به رزتر راگرتووه، چونكه هه ر به پى ئىدىۆمىكى خۆيان لاسايى كرده وه باشتريه پياه لدانه، به لام ته نيا له و رووه وه كه ئاخىورانى زمانى كرىولى ئىنگلىزى، ئەستاتىك و فۆنىتىكى زمانه كه بو وىستى خۆيان ده شىوینن، ئىنگلىزه كان ئەمه به سووكايه تى ده زانن.

ئاشكرايه كاتىك زمان دابهش بوو نه ته وهش دابهش ده بى، به ئەندازه ی لىكدووركه وتنه وهى دىالىكته كانى زمانىك، هه ستى نه ته وهى ئاخىوه ران و هوگرى

۶ درامدى بر زبان (زبان شناسى همگانى) فكتورىا فرامكىن، رابرت رادمن، نينا هيامز ص ۵۵۳

نەتەوہییان نامینی و دەگاتە رادەییەک کە خۆیان بە نەتەوہییەکی جیاواز دادەنن، نمونەکەشی دیارە بەشیکی زۆر لە ناوچە کوردنشینەکانی رۆژھەلات و رۆژئاوا لەوانە بەشیکی لۆرستان وەک شەر کرد، یاسوج و ...، خۆیان بە کورد نازان.

دیاریکردنی ئەم بابەتە کە ئایا ئەم جیاوازییە ریکخراوەی نیوان دوو کۆمەلگەیی زمانی، نیشانەیی ئەوہیە دوو زار یان دوو زمانی جیاوازە، ئاسان نییە. بەلام دەکرێ ئەم پێناسە گشتگیرە بەکاربینن: کاتیکی ھەر دوولای ئاخوتنی زارەکان لەیەکتەر نەگەن، واتە ئاخیوہری زاریکیان نەتوانن لە ئاخیوہری زارەکەیی تر بگات، ئەوا ئەو دوو زارە دوو زمانی جیاوازن. واتە کاتیکی بە ناوی گەشە پیدانی زاریکیان دیالیکتیکی زمانی کوردی دیالیکتەکە بەرە ئەو ئاستە بچیی ئاخیوہری زارەکانی تر نەتوانن لێی تێبگەن، ئەو لە بری گەشەپیدان ئەو زارە بەرەو جیابونەوہ لە زمانی کوری رۆیشتووہ ئەمەش لە جوکمی خیانت دایە چونکە ئەوک ئەوہ وایە لایک لە جەستی نەتەوہی کورد بکریتەوہ، کەواتە ئەمە ھیلی سوورە، ھەرچی زووہ دەبی بوہستینری، ئیتر ھیچ برۆ بیانووہیک قبولناکری.

ھەر گۆرانیک لە ناوچەییەکی زمانی بێتە ئاراوہ و نەگوازیتەوہ بو ناوچە زمانییەکانی تر، دەبیتە ھۆی ئافرانندی جیاوازیی زمانی. کاتیکی ئەم جیاوازییانە لە رادەیی پیویست تیبپەر، ئەو ئەم جوہرە دیالیکتەیی زمان بە دیالیکتی ناوچەیی (regional dialect) لەقەلەم دەدری^۷. ئەم ئاراستەییە سەرھتا دوو بنزار دەکات بە دیالیکت، ئەگەر ھەر بەو ئاراستەییە برۆات، ھەر دوو دیالیکتەکە دەکات بە دوو زمانی جیاواز، کە نەک لە رووی وشە و دەستەواژەوہ لیک تیناگەن، بەلکو دەبنە خاوەنی دوو ریزمانی جیاوازیی و دواتر...

خالیکی گرینگ کە ریگری گەورە لە لیک نزیکبوونەوہی دیالیکتەکان بە مەبەستی ھەوینکردنی زمانی یەگرتوووی کوردی، خودی تاکی کوردە کە بەو دیالیکتانە دەدوین، بۆیە پیویستە بە دانانی پلانی زانستی و ئارام لە روی سایکۆلۆجییەوہ، تاکی ئەو دیالیکتانە قەناعەت پیبکری کە دیالیکتەکەیان لاوازە و پیویستە بەکەلک وەرگرتن لە دیالیکتەکانی تر بە ئاراستەیی زمانی یەگرتوو بە ھیز بکری، ئەمەش سەرھتا بە شیکردنەوہی باری زمانی و زمانەوانی دیالیکتەکانیان دوور لە دەمارگیری وەدی د.

۷ - درامدی بر زبان (زبان شناسی همگانی) فکتوریا فرامکین، رابرت رادمن، نینا ھیامز ص ۵۲۳

جگه له وهی که ده بی له تاکی کورد بگهیه نری که پێویسته ئه ویش خۆی ماندوو بکات تا دیته وه سه ر راسته ریی زمانی زگماکی، که واته له سه ر رۆشن بیرانی کورد به تایبه تی مامۆستایانی قوتابخانه به تایبه تی قوتابخانه ی سه ره تای، پێیسته ئه م ئه رکه وه ئه ستۆ بگرن و هه ول بده ن ه یچ ده مارگیریه ک نه یه ته ئاراوه، خو ئه گه ر مامۆستا یا ره وشن بیران خۆیان ده مارگیر بن ئه وا کاره سات ده خولقی.

هه ولی دوژمنان بو لاواز کردن، دواتر له ناو بردنی زمانی کوردی هه مه لایه نه یه لایه نیکیان ئه وه یه ریشه ی دیالیکتیه کان وشک بکه ن به واتایه کی تر دیالیکتیه کان له سه ر ئاراسته ی زمانی کوردی لابه دن له رووی میژووی و زمانیه وه، ناسنامه ی کوردبوون له و دیالیکتانه بستینه وه (به پێی لیکۆلینه وه چه واشه کانیا ن بیانگیرنه وه بو سه ر زمانی ولاتانی داگیرکه ری کوردستان)، له لایه کی تر ریگه نه دن به که لک وه رگرتن له دیالیکتیه فراوانه کانی تر به ئاراسته زمانی کوردی ده وله مند ببن، به کورتی ئه گه ر بو یان نه کرا به دیالیکتیک له دیالیکتیه کانی زمانی نه ته وه ی ده سه لاتدار له قه له می بده ن، هه ول ده دن به دیالیکتیکی جیاوازی زمانی کوردی دابنن. ئیستا پرسکه له وه تیپه ریوه هه ول ده دن به رگی زمانیکی ته واو به به ر هه ر دیالیکتیکی کوردیدا بکه ن، رۆژیک بانگه شه ی ئه وه ده که ن، دیالیتی گوران له وانه هه وارمی بکری به زمانیکی ته واو، به برو بیانوی جیاواز کرمانجی سه روو بکه ن به زمانیکی سه ره به خو، به م کاره ش هه موان سارد به کنه وه له بونیادنانی زمانی ستانداردی کوردی، هه ر له ئیستاوه ده بینین خه مساردیه ک و بی ئومیدی رووی له کو مه لگه ی زمانی کردووه سه باره ت به زمانی ستاندارد.

به داخه وه، له بری ئه وه ی پرس و بابته له ده سچوو هکانی زمان و کلتور نه ریت زیندوو بکری نه وه، وه ک چۆن له ئیسرا ئیل زمانیکی مروو زیندو کرایه وه، ئه و کاته ی فه ره هه نگستانی زمانی عیبری ئیسرا ئیل ئه و ئه رکه ی خسته ئه ستۆ، که پیشتر له میژووی مرۆقایه تیدا رووی نه دابوو، واته زیندوو کردنه وه ی زمانیکی دیرینی نووسین، که بتوانی پێویستییه کانی ئاخاوتنی رۆژانه ی خه لک دابین بکات واته سه ره رای ئه وه ی زمانی نووسین بی زمانی ئاخاوتن و په یوه ندی وته یی بیت^۱، خه ریکه ئه وه ی هه شمانه له ده ستی ده ده یین. ئه مه ش ئه وه ده گه یه نی که کاتیک توانرا زمانی مردووی عیبری زیندو بکری ته وه، ده توانین به و ئه نجامه بگه یین که مردن و زیندوویه تی زمانیک

۸ - درامدی بر زبان (زبان شناسی همگانی) فکتوریا فرامکین، رابرت رادمن، نینا هیامز ص ۵۳۷

په یوه ندى به هم موو ره هه نده كانی واقعی ژيانه وه هه یه. ئیمه ده توانین زمانی كوردی بگه یه نینه ریخراوه نیوده وله تییه كان و ده توانین به دهستی خوشمان زیده به چالی بگه یه، واته پیش هم موو شتیك خومان هوکاری سهره کی پیشكه وتن و له ناوچوونی زمانی كوردین، بویه له ئیستا ئهركی رووبه پرووبونه وهی ئه و مه ترسییه ته نیا له ئه ستوی نووسهر و ئه دیبان دا نییه، به لكو پتر له ئه ستوی دهسه لات دایه.

زمانه كان خویان به ره به ره گه شه ده كهن چ له رووی وشه و فره هه نگه وه چ له رووی ریزمان و پراگماتیکه وه، ئه گهر له ئیستا ئاراسته یه کی دروست بو زمانی كوردی دیاری نه كری، سهره پای ئه و چه واشه کارییه ی دوژمنان ده یكه ن، پیشكه وتنی زانست و تكنولوجیش له خزمه تی زمانه كه ماندا نابی، واته هه رچی وه ریده گرین و ده یخولقینین به شیوه ك جیگای خوی ناگری كه خزمه تی زمانه كه مان بكات.

هه و النامه ی كیتب

به ستانداردکردنی زمانی کوردی

پ.ی.د. دارا جهمید محهمهد*

زمان، نهینی هه‌ره‌گه‌وره‌ی په‌ی پینه‌برای کۆمه‌لی مرۆڤایه‌تییه، ئەم دیارده‌یه زۆر له‌میژه‌ هه‌موو قوتابخانه‌ فه‌لسه‌فیه‌ گریکی و رۆمانی و عاره‌بی و فه‌لسه‌فه‌ی نوێ و هاوچه‌رخ و زمانه‌وانی به‌گشتی زانسته‌کانی ده‌روونزانی و کۆمه‌لایه‌تی و ئەنه‌تۆمی...تد، به‌خۆوه‌ سه‌رقاڵکردوه، هه‌ربۆیه‌ ده‌بینین، لیکدانه‌وه‌ و تیروانینه‌کان بۆ زمان به‌پیی تیۆری و گریمانه‌ و قوتابخانه‌ و زانسته‌کان جیاوازن، له‌ دیارترین پیناسه‌کان (زمان پیناسی نه‌ته‌وه‌یه‌ به‌تایبه‌تی بۆ نه‌ته‌وه‌ ژیر ده‌سته‌کان)، هه‌ر ئەم راستییه‌ و له‌ نه‌ته‌وه‌ بن ده‌ست و بیده‌وله‌ته‌کان ده‌خوازیت، که‌ خاوه‌نی ستراتیژیکی زمانی و پلان و سیاسه‌تیکی زمانی وردبن، بۆئه‌وه‌ی زمانه‌کانیان له‌ جینۆساید و له‌ناو بردن بپاریزن، هاوکات ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یی‌شان له‌ هه‌ر شه‌ به‌دوور بیت چون ئاسایشی زمان به‌شیکه‌ له‌ ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یی، هه‌لبه‌ت هه‌نگاوی هه‌ره‌گرنگ له‌ رۆبه‌ر رۆبوونه‌وه‌ی هه‌ر شه‌کانی سه‌ر زمان و پاراستنی له‌ جینۆساید هه‌بوونی زمانی ستاندارده‌.

به‌و پیه‌ی زمان له‌ گرنگترین پایه‌کانی چیه‌تی مرۆڤه، چونکه‌ ستراکچه‌ری کۆمه‌لی مرۆڤایه‌تی دوا‌ی گه‌له‌بوون و بنیاتی زمان فه‌راهه‌مبوو، ئاشکرایشه‌ زۆربه‌ی شیوه‌کانی چالاکی مرۆیی پشتبه‌ستوو ده‌بیت به‌ هاوئاه‌نگی یان ململانیی دووکه‌س دووگروپ دوو زمان یان زیاتر. ئەم دیارده‌یه‌ له‌ کۆمه‌لی فره‌زماندا هه‌میشه‌ ململانیی زمانه‌کان و هه‌ولی زمانیک بۆ زالبوون به‌سه‌ر زمانه‌کانی ده‌وروبه‌ری و بوونی به‌ زمانی سه‌رده‌ست دینیته‌ ئاراوه، زمانی کوردیش به‌ته‌واوه‌تی ئەم دۆخ و هه‌ر شه‌ی ده‌ستبه‌سه‌رداگرته‌ی له‌لایه‌ن زمانانی داگیرکاره‌وه‌ به‌سه‌ردا ساغ ده‌بیته‌وه، و زۆر له‌ میژه‌ دوژمنانی کورد هه‌ولی لاوازکردن و له‌ناو بردن یان ئاسته‌نگ دروستکردن له‌رێی گه‌شه‌کردنیان داوه‌ هه‌ربۆیه‌ ته‌نها رینگه، که‌ چاره‌سه‌ری بنه‌رته‌ی کیشه‌ی زمانی کوردی فه‌راهه‌م بکات و بپاریزیت، بوونی زمانی ستاندارده‌.

له‌و سۆنگه‌یه‌وه‌ و تایبه‌ت به‌ به‌ستانداردکردنی زمانی کوردی، وه‌ک هه‌نگاوی یه‌که‌م و سه‌ره‌تا پویسته‌ ناوه‌نده‌ ئەکادیمی و فه‌ره‌ه‌نگی و په‌روه‌رده‌یه‌کان ئینجا سه‌رجه‌م داموده‌زگا‌کان و ریکخراوه‌کانی کۆمه‌لی مه‌ده‌نی له‌ چه‌مک و به‌های

زمانی ستاندارد هۆشیار بکرینهوه، چونکه زۆریک لهو ناوهندانه تا ههنوکه له چه مک و بههاو ماهیهتی زمانی ستاندارد و شیوازهکانی بهستانداردکردنی زمان نهگه‌یشتون، هه‌ربۆیه ده‌بینین بههۆکاری سیاسی وکۆمه‌لایه‌تی و به‌پیی ژماره‌ی به‌کارهینه‌ران و میژوو و جوگرافی ...تد، زۆر نه‌شاره‌زاییانه بریار له‌سه‌ر که‌سیکی پر به‌های وه‌ک زمان ده‌دریٔ، بیگه‌رانه‌وه بۆناوه‌نده‌کانی زانستی و پسپۆرو شاره‌زا له‌ زمانی ستاندارد به‌مه‌به‌ستی چیکردن و کارله‌سه‌رکردنی .

هه‌نگاوی دووهم له‌ پرۆسه‌ی به‌ستانداردکردنی زمانی کوردیدا ئاشنابوون و سوده‌رگرتنه له‌ ئەزموونی میله‌تان وه‌ک ئەزمونه‌کانی (ئینگلیزی، عاره‌بی، جیرمانی، نۆرویژی...تد) و شیوازه‌کانی به‌ستانداردکردنی زمان وه‌ک شیوازه‌کانی (هۆگن، رای، هه‌سن، بارچ ...تد) و ده‌ستنیشانکردنی شیواترین شیوازه‌کان و گونجاوترینیان بۆ زمانی کوردی .

هه‌نگاوی سییه‌م له‌ به‌ستانداردکردنی زمانی کوردی، ده‌ستنیشانکردنی بناغه‌ی زمانی ستاندارده له‌ چ زاریکه‌وه یان ئەده‌بیاتیکه‌وه سه‌رچاوه‌بگریٔ؟ چون سود له‌ وشه و زاراوه و ده‌رپراوه‌یاسایی و تایبه‌تمه‌ندییه فۆنۆلۆژی و گراماتیکیانه‌ی زارو شیوه‌زاره‌کانیتری زمانی کوردی وه‌رگریٔ و خۆی پی ده‌وله‌مه‌ند بکات، تابییته‌ مایه‌ی ئاسانکاری له‌پرۆسه‌ی بلا‌بوونه‌وه و قبولکردنیدا، ئەم هه‌نگاوه‌ هاوکات پیویستی به‌ هۆشیارکردنه‌وه‌ی ئاخپوه‌رانی سه‌رجه‌م زارو شیوه‌زاره‌کانی زمانی کوردییه له‌وه‌ی، که‌ زمانی ستاندارد هیچ هه‌رپه‌شه‌یه‌ک بۆسه‌ر زارو شیوه‌زاره‌کانیان دروست ناکات، چونکه‌ زمانی ستاندارد زمانی ئاخاوتن نییه، به‌لکو(زمانیکی ئەده‌بی یه‌کگرتوو له‌رووی فۆنه‌تیک و وشه و یاسا و ریزمان و واتا و رینووسه‌وه، زمانی ستاندارد زمانیکی گه‌شه‌کردوی پشتیوانیکراوه به‌ یاسا و بریاری سیاسی، زمانیکی جیگیری پته‌وه، که‌ له‌ ناوه‌نده فه‌رمییه‌کانی خویندن و داموده‌زگاگان و ئەده‌بیادا به‌کارده‌هینریٔ و له‌لایه‌ن خه‌لکیه‌وه قبولکراوه).

هه‌نگاوی چوارهم بۆ به‌ستانداردکردنی زمانی کوردی بریاری سیاسی و پالپشتی یاساییه، زمانی ستاندارد به‌ بیبرپاری سیاسی و به‌ده‌سته‌هینانی پالپشتی یاسایی سه‌رکه‌وتو نابییٔ، پالپشتی یاساییش بۆ به‌ستانداردکردنی زمانی کوردی

پښوښتی به دوو ههنگاوی پښووهخته ههیه، که ئهوانیش (سیاسهتی زمان) و (پلانی زمان)ن، له بهر روشنایی ئه و دوو ههنگاوه دا و دواي دیراسه کردنیان به شیوهیه کی زانستیانه دهکری بریار له سه ر یاسای زمان بدریت، که ده بیته پالپشتیکی به هیژ بو به ستاندارد کردنی زمانی کوردی.

هه لبهت به ستاندارد کردنی زمانی کوردی، بی تهنگه شه و ئاستهنگ نابیت، به لکو گرفت و ئاریشهیه کی زوری یاسایی و زانستی و ته نانهت کومه لایه تیشی له پیشه، له وانه :

١- نه بوونی کیانیکی سایی سه ر به خو، که بتوانیت بریار له سه ر به ستاندارد کردنی زمانی کوردی بدات .

٢- هه لکه وته ی جوگرافی و دابه شبوونی زمانی کوردی به سه ر چه ند ولاتیکدا، که هه موویان وه کو دوژمن مامه له له گه ل زمانه که دا ده که ن و پیکهاتی زمانی زاره کانی زمانی کوردی کیشهیه کی جه وه ره رین له پرۆسه ی به ستاندارد کردنی زمانی کوردیدا .

٣- له پووی زمانه وانیه وه زمانی کوردی به پپی دابه شبوونی جوگرافی به چه ند رینووسیکی جیاواز ده نووسریته وه، له واته (ئه لفو بیی ئارامی، لاتینی، فارسی شسکته) و یه که خستنی ئه و ئه لفو بییانه کاریکی ئاسان نییه.

٤- له باشوری کوردستان که هه لومه رچی به ستاندارد کردنی زمانی کوردی له ئارادایه، به هوکاری سیاسی و هاندانی زاره کان له دژی یه کتر پرۆسه که په که خراوه، ئه مه ش یه کیکه له کیشه سه ره ک و جه وه ره ییه کانی به ستاندارد کردنی زمانی کوردی. زمانی ره گ و ریشه ی هه یه. ئه و ره گانه به ناخی تاک و میژوو که لتوو و خاک و ولاتا پوچوو و هه رگیز لیکجیا نابنه وه، جا دوژمن و داگیرکاران سیاسهتی زمان و پلانی زمان داده ریژن بو ئه وه ی زمانه کان لاواز بکه ن یان له ناویان به رن، وه ک په نا بردنه به ر لیکدا بران و لیک جیا کردنه وه ی ئه و ره گ و ریشه یه، که زمان به یه که وه ی وابه سه ته کردوون (بوئه وه ی زمانیک له ناو بدهیت که ریشه ی هه بیته، ده بیته، په یوه ندی ئه و زمانه به خودی ریشه کانی خو یه وه لاواز بکه یته). (بیرنارد که مرئ و ... ٢٠٠٧: ٨٩).

۵/بایهخ نه دان به زمان و پشتگوییخستنی و به کارنه هیئانی له پرۆسهی پهروهرده و فیرکردندا ده بیته مایه ی لاوازبوون و له ناوچوونی ئه و زمانه . وهک فیشمان له ۱۹۶۸ ئاماژهی بۆ کردوه . (د. عبداللطیف حنی، ۲۰۱۲ : ۷۸) .

۶- / مملانیی نیوان زمانی کوردی و زمانانی عاره بی و فارسی و تورکی له لایهک و مملانیی نیوان زارهکانی زمانی کوردی له لایه کیتره وه، ئینجا ئاستی مملانییکه و ده رهاویشتهکانی گه واهی ئه و راستییه ن که زمانی کوردی هیچ سیاسهت و پلانیکی بۆدانه ریژراوه که توانای رووبه روو بوونه وهی پیبهبه خشیت به رامبه ر به زمانانی دی، له به رامبه ریشدا زمانانی ده ور به ری زمانی کوردی زۆر به وردی سیاسهتی زمان پیپه وده که ن به مه به سته به هیزکردنی زمانه که یان و لاوازکردنی زمانی کوردی . به لام خو شبه ختانه پتهوی زمانی کوردی رۆلی کوردان له پابه ندبوون به زمانه که یانه وه مملانیی زمانی کوردی و زمانانیتری له به رژه وهندی زمانی کوردی یه کلا یی کردوه ته وه و زمانانی عاره بی و تورکی فارسی نه یان توانییوه جی به زمانی کوردی له ق بکه ن یان جیگره وهی بن لای کوردان (ئازاد عزیز، ۲۰۱۴ : ۱۱۷)

به که م زانیی زمان له لایه ن خودی خاوه ن زمان و قسه پیکه رانییه وه هۆکاریکی کوشنده یه بۆ له ناوچوون و له ناو بردنی زمان، به داخه وه ئه م دیارده کوشنده یه ئاشکرا له لایه ن به شییک له کورد زمانانه وه به دیده کریت « که پیویسته زۆر به توندی و به هه موو شیوازیک رووبه رووی بوه ستینه وه

• زانکۆی گه رمیان.

هه و النامهه كئيب

«زمان» بۇچى ئەۋەندە بايەخدار و بە قىمەتە؟

فازىل شەۋرپۇ ■

پرسیاریکی رهوا و بهجییه. ئەگەر به دریژیایی میژوو، ئەوهی لهبارهی زمان نووسراوه و گوتراوه، بخهینه تای تهرازوویهک و بوارهکانی دیکه بخهینه تایهکهی دیکه، بهدهر له بابتهکانی ئایین، دهبینین، تای زمان تهواوهک قورستره. بهدهگمه ن فهیلهسوفیک بووه، گوزارشتی له راوبوچوونی خوئی لهبارهی زمان نهکردبی، جا وهره سهیری ئەو ههموو لیکۆلینهوه و توژیینهوه و ساغکردنهوهی ههرچی دهزگا و مهلبه نده و مهکوئی زمانهوانی جیهانییه بکه، ئەوجا تیدهگهی که زانا و دانا و مامۆستا و شاگردکانیان چهنده بهزمانهوه ماندوون. ئەوا جگه له سهرقالی و کارکردنی مهلبه نده پهروهدهیی و فرههنگی و زانکۆکانی خر جیهان.

پیش ئەوهی، بینه سهروهلامی پرسیاره رهوایهکه، باشتره ئەو حهقیقته زانستییه بخهینهپوو که زانستی زمانهوانی هاوچهرخ (Contemporary Linguistics) سهلماندویهتی: که له نیو ئەو (نزیکهی ۶۵۰۰) زمانهی ئیمرو له جیهاندا ههیه، هیچ زمانیک نییه، له زمانیکی دیکه، باشتر، کاریگه رتر، جوانتر، خوشئاوازتر، لوژیکیتر، پهسندتر بی، ئەگەر جیاوازیی له نیوان ئاخپوهری ئەو دوو زمانه به سهدان ملیونیش بی.

دهکری، ئەو بنه ما و هو و ئاکارانهی ئەو بایه خه مهزنه و ئەو قیمه ته له بن نه هاتوهیان به زمان به خشیوه، له م خالانه دا چر کهینه وه:

یهک: زمانی ئامرازی لیکتیگه یشتن و په یوه ندیکردنه (& means of understanding

:communication)

شارستانییهت قهرزای زمانه، ههرچی پیشکهوتنی شارستانی و توکنه لوژی و زانستی که ئیمرو ههیه و ئیمه شانازی پیوه دهکهن، به رهه می زمانه. زمان نه با، شارستانییهت نه ده بوو. بیگومان قسه کردن له زمانه وانی میژوودا له بارهی چه مکی زمانه وانی مروقه سه ره تاییه کان، گه مژهبیه، چونکه هیچ ئاسه واریکی ئەو سه رده مه دیرینهی زمانمان له به رده ستدا نییه. ههرچی به کارهاتوو له زمانه سرووشتیه کانه وه وهرگیراوه، واته وهرگرتنی ههموو زمانه سرووشتیه کان له یهک سه رچاوه وهیه، پیده چیت له کاتیکدا له سه رده می به ردی کۆنی ناوه راستدا بیته. ئەوجا ههموو ئەو زمانانهی که مروقه مۆدیرنه کان (Homo sapiens)

قسەى پێدەكەن، سەرچاوه‌كانیان زمانه‌كانى پرۆتۆ- مرۆیى بوون، مه‌به‌ست له‌ مرۆفه‌ مۆدیرنه‌كان (Homo sapiens) ئەو مرۆفانه‌ ده‌گرێته‌وه‌ كه‌ له‌ سه‌رده‌مه‌ دێرینه‌كاندا زۆرتەری و به‌ربلوتەری جۆرى سه‌ره‌تایی مرۆف بوون، خاوه‌ن دوو پێ و توانای مه‌عریفی ناوازه‌ بوون به‌ مێشكێكى گه‌وره‌ كه‌ توانیویانه‌ په‌ره‌ به‌ ئامرازى كار و و كه‌لتوور و زمانى پێشكه‌وتوو بدەن. پرۆتۆ- مرۆییه‌كانیش ئەوانه‌ن كه‌ پێش مرۆفه‌ مه‌دێرینه‌كان ژیاون. هه‌رچه‌نده‌ مه‌رج نییه‌ زمانى باوباپیرانى ئەوانیش زمانى مرۆفى نیانده‌رتال بوو بێت. به‌لام ئەو راستییه‌ ده‌زانین كه‌ بوونى زمان له‌ مرۆفدا كرده‌یه‌كى جینییه‌ (genetic activity)، كه‌و ده‌قاسپینی، گورگ ده‌لورینی، شیر ده‌نه‌رینی، مرۆفیش قسه‌ ده‌كات.

جا چونكه‌ مرۆف بوونه‌وه‌ریكى ئاقله‌مه‌نده‌، به‌دریژایی میژوو، به‌بێ ئەوه‌ى پێیزانى، خه‌رىكى پێشخستن و گه‌شه‌كردنى ئەو زمانه‌ بووه‌، بۆچی؟ چونكه‌ مرۆف داهینه‌ره‌، هه‌ر كه‌ره‌سته‌ و ئامیز و ئامراز و بېرۆكه‌یه‌ى نوییه‌، پێویستی به‌ ناویكى نوییه‌، وه‌ك چۆن له‌ گه‌ل له‌ دایكبوونى مندالێك، خێرا بۆى به‌دواى ناویكدا ده‌گه‌رێن. واتا به‌دواى داهینانى وشه‌یه‌كدا ده‌گه‌رێن، كه‌ په‌نگه‌ داهینراو بێت.

راسته‌ ئیمه‌ له‌ پال زمانى جه‌سته‌، چه‌ندان شیواز و ئامراز و كه‌ره‌سته‌ى دیکه‌مان هه‌یه‌ بۆ گوزارشت له‌ خۆكردن، به‌لام قه‌ت هه‌یچیان ناتوانن جیگه‌ى زمان بگرنه‌وه‌. ستانده‌وه‌ى زمان، سزایه‌كى قورسه‌ بۆ مرۆف، بۆیه‌ هه‌یندى له‌ زانایانى ئیسلام وا راقه‌ى ئەو ئایه‌ته‌ پیرۆزه‌ ده‌كەن: (قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا)، كه‌ خوداوه‌ند و یستوووه‌تى سزای (زه‌كه‌ریا) بدا، چونكه‌ ئەو به‌ مه‌زنایه‌تیی خۆى (ئایه‌ته‌كه‌ى نیشان دابوو كه‌ ئەو كۆرپه‌ دیاریى خوداوه‌ندییه‌). به‌رۆژوو بوونى زمان سه‌ختره‌ له‌ به‌رۆژوو بوونى ئاسایی.

دوو: زمان به‌خشه‌رى جه‌وه‌ریی مرۆفایه‌تییه‌: (Essential giver of humanity)

زمانناسان هه‌رگیز ته‌ماشای زمان ناکه‌ن وه‌ك، ئامرازىكى ناوچه‌یى به‌رته‌سكى قه‌تیسكراو له‌ سه‌ر زمانى ئاخپوه‌رانى خۆى. به‌ واتایه‌كى دیکه‌، زمانى كوردى كه‌ ئیستا ئیمه‌ به‌كارى ده‌هینین له‌ قسه‌كردن و نووسین و خۆینده‌وه‌دا، هه‌ر به‌ ته‌نها مۆلكى نه‌ته‌وه‌ى كورد نییه‌، به‌لكو میراتیكى مرۆفایه‌تى و گه‌ردوونیه‌ هه‌ی هه‌ر

هه موو ئه وانه ن که له جیهاندا ده ژین. چۆن؟ ئیمرۆ. شتگه لیک هه ن که گه ردوونین و له نیو مروڤدا گشتگیره، بۆ نمونه ئایینه کان، میژووی مروڤایه تی... تاد، زمانیش یه کیکه له و شته گه ردوونیا نه. زمانناس ناتوانی و ناگری له بنجوبنه وانی زمانی کوردی، به نمونه، بکو لیته وه، به بی ئه و پهل بۆ دهیان زمانی دیکه نه بات، که دور و نزیک، ئاخیره وانی غهیره کورد قسه یان پیکردوه. چۆن کونتیکستدا په ره ده سینیت؟ وشه یه ک له دایک ده بی؟ زاراوه یه ک ده گوړیت؟ به م شیوه یه زمانناسه کان ده چنه ناو بواره که ی خویانه وه نه ک ته نها فیری زمان، به لکو فیری مروڤایه تی ده بن و ئه وانیش ئه و زانیاریانه مان بۆ ده گوازنه وه. که واته زمان هه لگری په یامی مروڤایه تییه و ئامرازیکی به خورا و به رده ستیشه له هه مان کاتدا.

س: زمان دایکی که لتووره (Mother of culture):

راسته، «دایکی که لتوور» پتر زاراوه یه که مروڤناس و شوینه وارناسه کان به کاری ده بین، به لام ئه و که لتووره ی که شوناسی هه ر نه ته وه یه که له میژوو و له جیهاندا، زاندانیکی خوی هیه، که مه حاله له دهره وه ی ئه و زاندانه، ئه و که لتووره بتوانیت بتروکیت و بیته وجود، ئه و زاندانه ش زمانه. جا هه ر ئه و که لتووره ی دایکه که بۆ چه ندان سه ده گه شه ده کات و نه وه دوا ی نه وه به ئه مانه ته وه ده یگوازیته وه و پاریزگاری لیوه ده کات. شارستانییه ت بۆ خوی به شیکه له که لتووری مروڤایه تی، جا لاساییکردنه و وه رگرتن و گواستنه وه ی ئه و که لتوورانه، له میژه بووه ته، خووییکی ئه به دی مروڤ. جار هیه چه واشه کاریش له و گواستنه وه که لتووریانه دا ده کرایت. هه ر بۆ نمونه. له سه ره تای هه لگیرسانی خه باتی چه کداری له باشووری کوردستاندا، پیشمه رگه جوړه کلیته یه کی چنراوی ده سترکردنی ژنانی کوردیان له سه ر ده نا، گولینگه یه کی له تۆقه له دا هه بوو و دوو که زی دریزی پیوه بوو بۆ پیچانه وه - مام جه لال - رۆحی شاد، یه که م که س بوو له سه ری نا، به لام پیش چه ند سالیک ئه و کلیته که لتوورییه کوردییه، بووه هی ئه رجه نتیبینه کان و بازاری جیهانیان، به دیزان و نه خشی نوییه وه، پیداگیر کرد و وشه که شیان له ئیمه ساندوه.

جا مروڤه کان له ریگه ی زمانه وه به کولتووره که یان ئاشنا ده بن و له ته مه نیکی بچوو کدا فیری ده بن، که لتووریک، که بۆخوی زاده ی زمانه.

چوار: زمان دهتوانرى بکرىت به چهک (Language as a weapon):

دهکرى له دوو رهههندهوه ئەم دهستهواژه راقه بکرىت:
 رهههندي يهکهم؛ هه رچى شتىک له م گهردووندا ههيه وزهيهكى خوى ههيه.
 جا چونكى وشهش شته، خاوون وزهيهكى شاراوهدى خويهتى. هيز و کارىگهري
 وزهى وشهيهک له گهل هيز و کارىگهريى وزهى وشهيهكى دىکه جياوازه، بروانه
 وزهى ئەو جووت وشانه: خوشهويستى / کوشتن؛ سهربه رزى / سهرشورى؛ جوان
 / ناشيريين. کهواته بويه ئيمه له کاتى پيوستدا هانا بو جنيو و وشهى ناشيريين
 دهبهين، چونكى وزهى دهستهواژهى (که ره!) بههيزتره له وزهى دهستهواژهى
 (نه زان!). ليره زمان له سهر ئاستى تاک، وهک چهک به کار هات.

رهههندي دووهم: برانه، ناوى غهزا و شه ر و جهنگهکان، بهدرىژايى ميژوو،
 بهو وشه و زاراو و دهسهواژانه کراون، که وزهيهكى بههيزتر و گهوره تريان له
 نيوخوياندا ههشار داوه. ميژووى ئيمه پره لهو جوړه وشانهى وهکو چهک دژ به
 نهته وهکه مان به کار هاتووه: له سهرهتا (جاش)، (فورسان سه لاهه ديين) بوو، شالوى
 قرکردنى کوردانى باشوور له (۱۹۸۸) ناوى (ئه نفال) ي پيدرا بوو، هيرشهکانى تورک
 بو سهر کوردان به ناوى (فه تح) و (فه تحى موبين) ه... تاد، بوو. هه موو هيرشهکانى
 ههشت سالهى شهري نيوان ئيراق و ئيران، لهو جوړه وشه و دهستهواژانه بوون،
 بوچى؟ بو ئەوهى پتر هيزى وشه و دهستهواژهکان، يه کسان بکهن به هيزى ئيلاهى.
 (ئه نفال)، وشهيهكى مردووى فه رهنگى نيه، به لکوو فه رمووده و په يام و خواست
 و تيرى خوداوهندهيهه - هه رچه ند هيزىكى زالميش بو مه رامى گلاوى خوى به کارى
 هينابى.

به کارهينانى زمان بو قرکردنى نهته وهيهكى بيهيزتر، نمونهدى زوره له ميژوو،
 له سهدهى نوزدهمدا له که نهدا و له ئەمريکا سزاي قورسى ئەو هوز و تيره و
 خيلا نه هدر، که ئينگليز نه بوون، ناچارکردنى گهنجاني رهسهن بو توواندنه وه
 له ريگهى قوتابخانه نيشته جي بوونه کانه وه و به زوره ملخ فيرى زمانى ئينگليزى
 بوون. ئەگه ر به زمانى خويان قسه يان بکردايه، به شيوهيهكى درندانه سزا هدران.
 هه ميشه هه ول دراوه، به زمانى زورينه، زمانى که مينه بخنکيندرىت. کوئتر و لکردنى
 زمان دهبيتته ريگايهک بو له ناوبردنى کولتور رىک. له ناوبردنى که لتووريش، کوشتنى

زمانه. ههروههها لهدهستدانی زمان په یوهندی نیوان نهوهی گهنج و نهوهی گهورهتر، بهکارهینانی نهو چهکهیه به شیوازیکی دیکه. - ئیمپرو نهو مهترسییه له باشووردا ههستی پیدهکریت. هوشیار نهبین رهنگی، به بنیاتنانی زارهکی، دهتوانن چهمکسازیی دوژمنکارانهی واقع بنیات بنین. جا هیزی زمان وهک چهکیک لهگهل سوزداری و مهعریفیهکانی دوور مهودا بهکار بیت و ههستیشی پینهکهین.

پینج: زمان دهکری وهک نامرازی سه رکوتکردن بهکار بیت (Tool of repression):

چهوساندنهوهی مروّف به زمان، جوړیکه له زالبوون که لهگهل فورمهکانی تری ستهمکردندا بهدریژایی هیلهکانی «رهگهن، نهتهوه، رهنگ، زمان، ئایین: یهک دهگریتهوه. دهکری چهوساندنهوه به زمان، بهم شیوهیه پیناسه بکریت، سهپاندنی زمانیکی دیکه یان چند فورمیک لهو زمانه بو ئازاردانی جهستهیی، دهروونی، روّحی کهسانی دیکه. ههمیشه نهتهوه ژیردهستهکان پتر ههست به بوونی نهو زمانه دهکهن. ئیمه له سالی (۱۹۷۰)، که ژووری بهشی ناوخویان له زانکوی بهغدا پیداین، هه (۶) کورد، له ژووریک دابووین، دواتر هاتن خویندکاریکی عههربیان به زور خسته هه ژووریک، بو نهوهی به زمانه کهی بمان چهوسینیتتهوه جگه له چاودیریکردنی چالاکییهکانمان. دهسهلاته دیکتاتورهکان دهزانن چون نهو نامرازه بهکاردههینن، تهنانهت نهو کاتهی تو خوت و خوت له ژوورهکهتدا دانیشتوویت، چون؟ کاتیک له تیقییهکهدا، بهردهوام و ئاسنگهری ناو وینه و گرتهی دیکتاتورهکهت له بهرچاو قووت دهکهنهوه نهوا به نامرازی زمان ئازاری دهروون و روّحت دهدهن. که له بهردهم ژنیکدا به پیاویک دهلین: «ژنانی» نهوه چهوساندنهوهی دهروونی ههم پیاوهکهیهو ههم ژنهکه؛ پیاوهکه، وهک مروّف، ژنهکه وهک رهگهزیکی لاواز(سهیرکراو).

کاتیک، تیکوشهریکی کورد، دهچیتته سهر کورسیی ژیر پهتی سیداره و سروودی نهی رهقیب دهلیتهوه، نهوه بو سه رکوتکردن و تولهسهندهوهیه له جه لادهکهی. له زانکوی کینت، تویرههراڼ ههنديک لیکولینهوهیان له نیوان کولتوررهکاندا نهجامدا بو نهوهی سهیری ریزمان بکهن به زمانهکانی ئینگلیزی و عه رهبی و پولهندی. دواي

شیکردنه وهی شیوازهکانی زمان، بۆیان دهرکهوت که سهروکه کۆنه په رستهکان زیاتر ناو به کاردههینن له چاو سیاسه تمه داره غهیره کۆنه په رستهکان. ئەمه له کهلتووری خویندکاره عه ره به که به جوانی دیار بوو، به وهی، ئەو چهندان جاری ناوی سه رکرده کهی خوئی دووپات کردبووه. ئەمه به لگه بوو که ئەو مروقه چه وسیندراوه ته وه و میشکی پرکراوه ته نها به ناوی سه رکرده کهی، به بی ئە وهی بپرسی: ئەو سه رکرده یه چی بو کردووین؟!

تویژهران ئاماژه یان به وه شکردوو، به کارهینانی ناوهکان ئاماژه یه بو پیویستی سه قامگیری و نه ریت، که له لایه ن کۆنه په رستانه وه زیاتر به هایان پیده دریت به مه به ستی ملکه چ کردنی خه لکه که.

بروانه، ئیمرو، له شه قامی شارهکانی باشووری کوردستاندا قه مچی و پۆستالی رهشی داگیرکه ران نابینی، وهک سه رده می پیش راپه رین، به لام، ئەوان به زمانی غهیره کوردی سه رتابلوکانی دوکان و موّل و هویتلهکان، ئازاری دهروونی و روچی کورده دلسۆزهکان دهدهن و سه رکووتیان دهکن. ئەمه بابه تیکه له دهروونناسی زمانه وانی کومه لدا و تویژینه وهی له سه ر کراوه.

شه ش: زمان کالایه کی به نرخه (Precious goods):

دروشمی بریقه داری سه دهی بیست و یهک ئەمه یه: «هه موو شتیکی، له پیناو بازرگانی کردن.» جا دواى نهوت، قهت ههچ کالایه ک پر قازانج نییه وهک کالای «زمان». بروانه چ که رهسته و ئامرازیک، په یوه ست به دنگ و زمان، بازارهکانی جیهانی پر کردوو و به ردهوام داهینانی نوئی و فیژنی تازه بابه تیش دهخه نه سه ر خه رمانی کالای که له که نچن کراویان. ئەلهه قی ئەم سه رده مه، سه رده می ئامرازهکانی ته کنه کوژیای نوییه. له (۲۰۲۲/۱۱/۱۵) هه شیمه تی جیهان بوو به (۸) ملیار کهس، به لام ژماره ی موبایلی به کارهاتوو هه گه یشته (۱۰) ملیار و (۹۸۰) ملیون، ژماره ی به کاربه رانی ئینته رنیته ی گه یشته (۵) ملیار و (۲۵۰) ملیون، واتا (۶۶٪) ی کوئی هه شیمه تی جیهان. ئەمانه هه موو ریخوشکه ر و ئاسانکاریین بو پتر گه شه کردنی ئەو ته کنه لوژیایه - پالنه ری ئابووریشمان له بیر بچی، که ئەو پیشه سازییه چ دهستکه وتیکی ماددی له خه یالبه ده ر ده چنیته وه، ئامرازه که شی زمانه.

زمان، وهك زيڤ و زيوو و قوماش و لاپتوپ له بازاردا دهفرۆشريت. ولاتيكي وهكو كۆماری ئايرله‌ندای باشوور، له سالی (۲۰۲۱) نزيكه‌ی به بری چاريكه مليار يۆرۆيهك «زمانی ئینگلیزی» فرۆشته‌وه، كه پتر كړياره‌کانی خویندکارانی ولاتانی كه‌نداوی عه‌ره‌بی و خوارووی رۆژه‌ه‌لاتی ئاسیا و ئەمه‌ریكای باشوور بوون.

داوی رۆوداوه‌کانی به‌هاری عه‌ره‌بی، ئابووری میسر هات دابته‌پیی، بۆیه داوی چهند ملياريك دۆلاری قه‌رزی كرد له فه‌ره‌نسا به‌رانبه‌ر به سوو. فه‌ره‌نسا داخوازییه‌كه‌ی میسری قبول كرد بهو مه‌رجه‌ی له جياتی ئەوه‌ی سوو بخاته‌سه‌ر قه‌رزه‌كه، میسر ری بدا فه‌ره‌نسا په‌ره به په‌یمانگای فه‌ره‌نسی له میسر بدات كه له سالی (۱۹۶۷) هوه دامه‌زراوه (The Institut Français d'Égypte). ئەوه‌بوو میسر پازی بوو، فه‌ره‌نسا‌ش هه‌ستا به كردنه‌وه‌ی (۳) لقی ديكه‌ی ئەو په‌یمانگه‌یه. له ئیستادا چوار لقی له سه‌رانسه‌ری میسر دا هه‌یه، سی لقی له قاهیره (مونیرا، هیلویۆپۆلیس و قاهیره‌ی نوێ)، هاوشان له‌گه‌ل كردنه‌وه‌ی ده‌یان قوتابخانه‌ی خویندنی زمانی فه‌ره‌نسی. لی‌ره زمان وهك كالا مامه‌له‌ی پێوه‌كرا.

حه‌وت: زمان ده‌رگای هه‌لی کار ده‌کاته‌وه (Job opportunities):

جیهانی ئیمپرو که به گونده ژیکه‌له‌که ناوده‌بریت، چه‌شنی ته‌ونی جالجالوکه به هه‌زاران توپی جیهانییه‌وه به‌ستراوه‌ته‌وه، کارکردن له زۆریک لهو که‌رت و نووسینگه و بوارانه‌دا پيوستی بهو کادیر و کړیکارانه هه‌یه که چهند زمانیک ده‌زانن. له جیهانی ته‌کنه‌لوژیای پيشکه‌وتووشدا، ئەو بوارانه هه‌زان هه‌لی کاری نویمان بپ ده‌ره‌خسینن. جار هه‌یه زانیی یه‌ک تاکه زمان له‌پال زمانی دایک، ده‌رکای کاری پر خیر و به‌ره‌که‌تت بۆ ده‌کاته‌وه. سه‌دان نمونه هه‌یه باس بکړیت. به‌تایبه‌تی له‌م سه‌رده‌مه‌دا که ده‌توانی ژووره‌که‌ی خۆت له ماله‌وه بکه‌يته نووسینگه‌ی کارکردن، به‌کاره‌ینانی زمانه‌کانی ده‌یانزانی.

له ده‌یه‌یی رابردوو، کيژۆله‌یه‌کی ژاپونی که باوکی بالۆزی ولاته‌که‌ی بوو له ته‌رابلس - له لیبیا، به‌ره‌وانی فی‌ره‌ زمانی عه‌ره‌بی بوو له‌وئ، زمانی دایکیشی ژاپونی بوو، له ته‌مه‌نی هه‌رزه‌یه‌وه، له چه‌ندان ولاتان ئیشی په‌یدا کردبوو، وهك وه‌رگير.

چونکه ههر دوو زمانى قسه كردن و خویندنه وه و نووسینی به رهوانی دهزانی، به بی ئه وهی برهوانامه ی بالا به دهست بیئی.

زمان زانین، ده توانیت بژیوی ژیانته وهک وهرگیڕ یان میدیاکار، یان مامۆستای وانه بیژییش زامن بکات. ههروهها زانینی چهند زمانیکو حفق دهرفهتی کارکردن له ئاستیی نیودهوله تیدا دهکاته وه.

ههشت: فیبروونی زمانیکی تر، مروّف زیرهکتر دهکات (Makes man smarter):

به دهه له رهخساندنی ههلی زیاتری کار، زانینی پتر له زمانیک، له چهندان گوشه نیگای جیاوازه وه مروّف ئاقلمه ندرت دهکات. لیڤه دا زانستیانه (ه) خالانه دهخهیه بهرچاو:

(۱) مروّف له زمانی دووه مده عهقلانیتر ده بیته):

دهزانین که میشک بیرکهره وه و بریاردهری دۆزینه وهی چاره سه ره بو کیشهکان ، جا ئه مه به هه رپگا و لوژیکیکه وه بی، به لام توژیینه وهکان سه لماندوو یانه که خوراهینان بو بیرکردنه وه به زمانیکی تر جگه له زمانی دایک، یارمه تیدهری میشکه بو بیرکردنه وهی عهقلانیتر.

توژیهرانی زانکوی شیکاگو دهریانخستوه که بیرکردنه وه له کیشهکان به زمانیکی بیانی خاوت دهکاته وه و به شیک له ههستهکان باشتتر به ئاگادینیتته وه، (رهنگه له بهر ئه وه بی به یهک زمان وشه و یاده وهرییه کی دهوله مه ندرت نه بیته بو ئه وهی کاریگه ریی له سه ر بیرکردنه وهت هه بیته). ئه نجامه که ی بریاردانی لوژیکیتره، هه رچه نده ئه مه ته نها بژاردهیه، ئه گه ر زمانی دووه مت هه بیته بو بیرکردنه وه.

(۲) دوو زمان زان ده توانیت داهینه رتر بیته:

وهک زوریک تیبینیان کردوه، به رهه می داهینه رانه وابهسته ی بیرکردنه وهی داهینه رانه یه. تا بتوانیت بیروکه و هاندهری سه رنجراکیش و هه مه چه شنتری میشکت ئاشکرا بکهیت، ئه گه ری ئه وه زیاتره که په یوه ندیی چاوه رپواننه کراو دروست بکهیت، که ده بیته هوی بیروکه ی به نرخ و نوی. لیڤه دا تازه یی زمانی دووه م رهنگه بیته هوی داهینانی زیاتر.

بەلام لیکۆلینەوهکان دەریدەخەن کە فیروبونی زمان دەتوانیت لە ڕیگەى دیکەشەوه داھینان زیاد بکات. ھەبوونی وشەسازییەکی دەولەمەندتر و یارمەتیدەر بۆ تیگەیشتن لە جیھان بە شیوہیەکی چاوەرواننەکراو، بەوہی کە لە روانگەى دیکە و جیاوازەوہ، سەیری کیشەکان بکەین.

نوسەر ئیٹان میگیل ئاماژەى بەوہ کردووە. قسەکەرانی زمانە جیاوازەکان تیگەیشتیان لە جیھان بە شیوہیەکی جیاوازترە. سەیر نییە چەندان زمان ببیتە ھۆی بیروکەى زیاتر.

۳) فیروبونی زمانیکی بیانی، (EQ) ی مروّف بەرز دەکاتەوہ:

(EQ: Emotional Quotient) واتا پشکەکانی سۆزداری کە بە برۆای گۆلمان بریتییە لەم پینج ئاکارە: خۆدئاگاداری، خۆدریکخستن، پالنەر، ھوسۆزی و لیھاتووی کۆمەلایەتى. ئەم پینج پیکھاتەى زێرەکی سۆزداری، رۆلیکی چارەنووسساز دەگێرێن لە دروستکردنی سەرکردەى سەرکەوتوودا. جا کاتیک فیرى زمانیک دەبیت تیگەیشتنی راستەقینەت لە وشەکانی دەوروبەرت زۆرتەر دەبیت، لە ئەنجامدا، تۆ زۆر وریا دەبیت لە زمانى جەستە و ئاماژە کۆنتیکستەکان بۆ ئەوہى بزانیات چی روودەدات و چۆن وەلام بەدەیتەوہ. توێژەرانی ئەمە بە «زیرەکی پراکتیکی» ناودەبەن.

۴) دوو زمانەوان باشتەر رووبەرۆوی پیشبینینەکراوہکان دەبنەوہ:

ئەوانەى خۆیان نوقم کردووە لە زمان و کولتوریکى بیانیدا، توانای خۆپندنەوہى پیشبینییەکانیان فراوانترە، ئەمەش لە ئەنجامى پتر کارکردنی دەمار و شانە و خانەى زۆرتەرى مێشک، وەک بلێت مێشک پر ئیشتەر دەبێ و پتر سەرقالی بیرکردنەوہ دەبیت. پرۆفیسۆرى زمانەوانى ئیمى تۆمسۆن لە پۆژنامەى (The Conversation) دا رۆونى دەکاتەوہ: «کەسێک کە پشوو درێژیەکی زۆرى ھەى بەرامبەر بە نارۆونى، دۆخە نامۆکانى بە وروژینەر دەزانیت، نەک ترسناک. لیکۆلینەوہکانم لەسەر پالنەر و دلەراوکى و باوەرەکان، ئاماژە بەوہ دەکەن کە فیروبونی زمان، پشوو درێژى و ھیمنى مروّفەکان بەرامبەر بە نارۆونى باشتەر دەکات».

۵) فیروبونی پتر لە زمانیک دوورت دەخاتەوہ لە زەھایمەر و لەبیرچوونەوہ:

توێژینەوہکان دەریانخستووە کە دوو زمانەوانى دەتوانیت یارمەتیدەر بیت لە

رٲٲگرىکردن له دابه زىنى مه عرىفى و دواخستنى دهستٲٲىکردنى نه خوئشى بىرچوونه وه له كه سانى به ته مه ندا.

ئىلین بىالیستوك، ٲسٲورٲى زمانى دهروونى سه بارهت به لىكولینه وه كانى به (BBC) راگه ياندووه، «دوو زمانه كان نزىكهى چوار بو ٲٲنچ سال نىشانه كانى نه خوئشى ئه لزه هايمه ريان درهنگتر لى به ديار كه تووه به به راورد ئه وانهى تاك زمانه كانى كان ده زانن.»

توٲٲزینه وه كان ده ریده خه ن ئه و خوٲندكارانهى كه زىاتر له زمانىك ده زانن تواناى چاره سه رکردنى كیشه و داهىنان و بىرکردنه وهى ره خه نى باشترىان هه يه. له توٲٲزینه وه كان له سه ر مندالانى دوو زمانه، توٲٲزهران بوٲان ده ركه و تووه كه ئه و مندالانهى له ماله وه به زمانى دووه م قسه ده كه ن، له تاكىکردنه وه كانى مه عرىفیدا باشتر بوون، له چاو ئه و مندالانهى كه ته نها يهك زمانىان هه يه.

توٲٲزینه وه كان باس له وه ده كه ن كه زانىنى زمانى دووه م ده بٲته هوئى به ره و ٲٲشبردنى ته ندروستى مٲشك. ئه مه ش ده توانٲت يارمه تىده ر بٲت بو قه ره بو و كردنه وهى هه ندٲك له و زىانانهى كه له گه ل ته مه ندا رووده دن!

نو: . فٲٲربوونى چه ند زمانىك گه نجینه و فه ره ه نگی كه لتوورٲت ده و ئه مه ندر ده كات (cultural

:wealth)

له بهر ئه وهى زمان ٲه يو ه ندٲبه كى ٲته وه و توكمه ي به كولتووره وه هه يه، ماناى وايه فٲٲربوونى زمانىك، تو به و كولتووره وه ده به ستٲته وه. زانىنى زمان ته نها وشه و ده سته واژه فٲٲربوون نٲبه. خوٲنده وهى بابه ته كان، جا هه ر بابه تىك بى، چٲژ و تامى گه لىك جىاوازتره له خوٲنده وهى ته رجه مه ي ئه و بابه ته. بو بابه تىكى وه كو قورئانى ٲٲروژ يان شىعر كه ته رجه مه يان مه حاله و ئه وهى ده كرى له بازنه راقه كردن و لىكدانه وهى وشه كان زىاتر نٲبه. بوئه كه به زمانى ره سه نى خوٲان ده يان خوٲٲٲته وه، هه ست ده كهى ده قه كان ته واو جىاوازن له گه ل بابه ته ته رجه مه كراوه كان. خوٲنده وهى قه سٲده يه كى نىزار قه بانى به زمانى خوئى و به زمانى ته رجه مه، ئه و راسٲٲٲهت بو ده سه لمٲٲن.

زمانیکی نوی بانگه‌یشتت دهکات بۆ ناو رپورہسم و میژوو و به‌ها و زور شتی تری کولتووری زمانه‌کانی دیکه.

ده: زمانی دایک گونج‌ترین و به‌هیزترین زمانی ریکلامه:

له راپرسییه‌کی ئەم دواییه‌ی کۆمپانیای (CSA Research) به ناوی (Can't Read, Won't Buy)، ده‌رکه‌وتووہ که له (٧٦٪) ی ک‌ریاران، پ‌ییان باشه ئەو به‌ره‌مانه بک‌رن که زانیارییان له‌سه‌ر نووسرا‌یی‌ت به زمانی زگماکی خویان. جگه له‌وه‌ش له (٤٠٪) یان ر‌ایانگه‌یاندووہ که هه‌رگیز له مال‌په‌ره‌کانی زمانه‌کانی دیکه، کالاً ناک‌رن. واتا ئەو کۆمپانیایه‌ی که ناتوانی به زمانی دایک، بۆ نه‌ته‌وه‌یه‌ک ر‌یکلام بکات، ئەو له (٤٠٪) ک‌ریاره‌کانی له ده‌ست ده‌دات.

سوود له بیروکه و ناه‌روکی ئەو سه‌رچاوانه وه‌رگیراوه، که کت‌یب‌ن به زمانی

ئینگلیزی:

- M. Indira Devi Values In Languages Text Books Discovery Publishing House, 2004.
- Louis-Jean Calvet, Translated by Andrew Brown, Towards an Ecology of World Languages, Polity, Amazon.co.uk, 1999
- Significance of Language, Posted by: Constellationntp – admin, July 19, 2020
- Jordan B. Sandoval, Thinking Like a Linguist: An Introduction to the Science of, Amazon.co.uk, 1 July 2021
- Asya Pereltsvaig, Languages of the World: An Introduction, Amazon.co.uk, 3 Sep 2020
- Karla McLaren, The Language of Emotions: What Your Feelings are Trying to Tell, Amazon.co.uk , 1 Jun. 2010

- دوبلن- ئیر له‌ندا-

هەقیشکیا زمانى كوردی لگەل زمانین کەقن

کۆمکرن و بەرهههقن:

داود مراد خەتاری

(۳-۱)

دهست پيكا:

زمانی کوردی خودان رهو ریشاله، دچته د کوریا دیروکیدا، لهو دبیین ههقبه‌ندییا وی لگه‌ل وان زمانین که‌فن دا یه به‌رچاقه، لی ژبه‌ر نه‌بوونا دهست‌هه‌لاتا کوردان دا ئەف زمان ب فەرمی بکارهینابا وهاتبا به‌لاق‌کرن ب ریکا ناما ونقیسینین فەرمییا دهست‌هه‌لاتداریی، نه‌بوویه زمانه‌کی نقیسنی و به‌یته نیاسین ل قی جی‌هانا به‌رفرهه، راسته چو ملله‌ت نامرن، لی ژبه‌ر نه‌بوونا دهست‌هه‌لاتا وی ملله‌تی، دژیت ب ره‌نگه‌کی مری، به‌حسی وی ملله‌تی ناهیت ل جی‌هانی، و ناکه‌فته د په‌رپه‌رین دیروکیدا، لهو دبیزین زمان ناسناما ملله‌تانه، ده‌می ملله‌ته‌ک زمانی خو ژ دهست ده‌ت (ده‌رده‌ت - هندادکه‌ت) هنگی به‌رف نه‌بوونیقه دچت، گوری خو ب دهستی خو دکۆلت .

وه دیاره نقیسن ب زمانی کوردی ژ میژده هه‌بوینه لی ژ به‌ر بار و دوخی قی وه‌لاتی، ژ هیرشین د هاتنه‌سه‌ر، قان هیرشان هه‌می که‌س دکوشتن و ته‌رش وده‌وارین وان تالان دکرن، مالین وان د سو‌تن و کاقل دکرن، لی ئەو نقیسن د بوونه قوربانی.

بابه‌تین زمانی کوردی یین پیشی گه‌هشتینه ل سه‌دی دوانزده‌ی زاینی، قی قوناغی قه‌ول و ئەده‌بیاتین (شیخ فخری کوری شیخ شه‌مسی ئادیانی، بیر ره‌شی چه‌یران، داودی ده‌رمان، پیر جه‌م...هتد)، ل قوناغا دووی عه‌لی چه‌ریری، مه‌لایی جزیری یه).

گه‌ژبوونا قی زمانی ل ده‌ستپیکا سه‌دی بیستییه، ده‌می روژناما وکو‌قارین ب زمانی کوردی به‌لاق‌بووین، کوردین ل ئیکه‌تیا سو‌فیه‌تا به‌ری ب زمانی کوردی قوتا‌بخانه‌ه‌کرن و باوه‌ریه‌که مه‌زن دا زمان وئه‌ده‌بیاتین کوردی و چه‌ندین پلیمه‌ت ژئ ده‌رکه‌فتن وه‌کو (عه‌ره‌بی شه‌مو، ئەمین عه‌قدال، ئەحمه‌دی میرازی، حاجی جندی، قه‌ناتی کوردو...هتد)، و ده‌می شو‌ره‌شا (۱۴) تیرمه‌هی سه‌ره‌لای و به‌شی زمانی کوردی ل زانکویا به‌غدا هاتیه‌ه‌کرن و چه‌ندین قوتا‌بی به‌ره‌ما بلندکرن ئاستی خواندن و وه‌رگرتنا باوه‌رنامه‌یین ماسته‌ر و دکتوره‌ ژ ئیکه‌تیا سو‌فیه‌تا به‌ری وه‌رگرتن، ل دیقدا دامه‌زراندنا کوری زانیاری کوردی / به‌غدا، لی قوناغی زیرینی بو قی زمانی پشتی سه‌ره‌لانا (۱۹۹۱) ز و پارچه‌ک ژ کوردستانی ئازاد بوو و ته‌قایا قوتا‌بخانا ب زمانی کوردی بابه‌تین خو خاندن.

ئىرۆ ئەف زمان گەهشتیه قوناغه که پیروژ، بوویه زمانى دەست ههلاتا ههریما کوردستانی، هیفی و ئۆمیدین مه ههنه کو د پاشه روژه که نيزیک دا ته قایا پارچین کوردستانی زمانى خوندنا وان بېته زمانى دایکی، و روژه کی ئەم بگه هینا وئ قوناغی ل ته قایا پارچین کوردستانی یه ک ده قوکی سهره کی ههبت ، تهف خویندن ونقیسینین مه یین فه رمی ب وی ده قوکی بن، دا قورتال بین ژ ئیسا بکارئینانا چه ندین ده قوکا، ب یه ک شیوه ی بت یان ب پیتین لاتینی یان پیتین عه ره بی.

دهستپیکا نفیسینا زمانى کوردی دگه ریته چه رخی شه شی بهری زاینی ئەو ژى دەمی ده رکه فتنا پرتوکا پیروژ (ئاقیستا) یی یا ب زمانى کوردیا میدی ده رکه فتی، ل سالین شیسنا ل سه دسالیا بیستی هیژا کیوی موکریانى پیتین که فن یین کوردی به لاقکرن، و دبیزت : ئەف ئەبجهدیه دزقرت بو (۲۸۰۰) سالی بهری زاینی من دیت و ل سهر به ره کی د کافه کیدا ل راوندۆزى من دیتیه.

ديسان هیژا محمد ملا کریم ئەبجهدیه که کوردی ژ پرتوکا (شوق المستهام فى معرفه رموز الاقلام) لابن وحشیه النبتى الکلدانى سالا (۲۴۱) کوچی نفیسییه، لی تیته زانین هۆزانین بابا تاهر الهمدانى (۹۳۵-۱۰۱۰م) و(على الحريرى) .هیژا توفیق وهبى (۱۸۹۱-۱۹۸۴) و بنه مالا بدرخان والبروفسور ماک کینزی وبروفیسوره جویس بلاوب دانانا ئەبجهدیا کوردی کریه، لی نفیسه رین کورد ل روسیا ل سه ده یا نۆزدی شیان ئەبجهدیا کوردی ب پیتین لاتینی ده ریخن لی ب سهر نه که فتن، ل قه ر خویا دبت ئەبجهدیا کوردی د گه له ک ده مادا هاتیه نفیسین ، لی ژ بهر بار و دۆخین وهلاتی کوردان چو نفیسینا به رده وامی نه د دا کارى خو. ئەف پرتوک من ئاماده کریا ژ چه ندین ژیده را، سه باره ت دیرۆکا گه لین کورد، ژ پرتوکا ماموستا عبدالله فارلی دووکه لیا زمانى کوردی من هلبژارتیه، قه گوهاستیه لسهر پیتین عه ره بی، ئەف پرتوک ل سالا ۱۹۸۴ ل تورکیا چاپ بوویه، ديسان په یقین ههف پشکین ئەشکانی ژ پرتوکا د.فازل عمر من وه رگرتیه، یین سومری فازل عمر، چه ند ئاوره ک ل زمانى کوردی، ده زگه هی سبیرین، دهوک ۲۰۰۴، ل ۹۰-۹۷، په یقین سریانی ژ چه ند پرتوکا و پیزانینین من لسهر زمانى سریانی، ديسان قاموسا رغا بتروس یا ل سالا ۱۹۲۰ هاتیه چاپکرن.

دیروکا دوگه لین کوردان:

خوهنده قانین دهلال! د جارا یه کهم دا مروقان ئەوان دلخاستنه خوه ب رووچکان
 ژ بونا ههف را دانه زانینی. یانی گاڤا ژ بونا ههک مروقان سهروکه کی یا ژی زاناکي
 تشتهک ژ مروقی نه ئاماده را ب گوتنا یا ژی بدانه گوتنی: کو ئەم دقین هون ئەقان
 تشتان ئاها بکن، یا توکه لا ته ریشه کی یا ژی تشته کی وه سا ژ بونا وی را قهری دکرن،
 ئەوی ئیدی دزانيا کا ئەقا په یامیرئ هانی ژ بال سهروک ژ بونا چ هاتیه بال وی. ئەوان
 توکه لان ۴۵۰۰ سالی د بهریا زاینی دا دهست پیگریه هیدی هیدی شوونا خوه ژ بونا
 نفیساری را هیشتیه، ئەوان رووچکی د ژیر دا هاتنه دانینی ئەو توکه لن.

ناقئ نوو

روژ

یهزدان – ئەزمان

چیا

مهرف

گا – گاو

ماسی

دل

که فادهست

دهست و زهند

پی – پا

خوش – خاشک

چۆپ

بان

چار دیوار

د پاش دا ئیدی هیدی هیدی ئەقان بهراتی توکه لان ل بال تیپان قا هاتنه وهلگه راندنی.
 ئەقان تیپان ژی د جارا یه کهم دا تیرا ئاخفتنا وان نه کریه. لوما مروقان هیژ نکارییوونا
 ئەوان دهنگدیرنه کو ههمی دهنگان دهرخن، ب ئافه رینن. د پاش دا دهنگدیر ژ دهنگان
 پوورتر ئافه راندنه. د گاڤی په ی قان دا کومه لان ئەقان دهنگدیرنه هانی هیدی هیدی
 وهکی دهنگی خوه هندک کرنه و ژ ههفتی چار تیپان بهرژیری شیست سسیان کرنه.

ئەزى ژى ئەقان تىپنە كو كوردان خەبتاندنە د دوو رادان دا بنقىسن. ئا= د بەريا كىشى ئىسلامى دا. ب= د پەي كىشى ئىسلامى دا ھەيا ناھا.

ئا= ئەلفبا مىخى - مسمارى - چقى: د جارا يەكەم دا سوومەر - سوومەر، گوډى - كووتى، ئەزان، ھۆرى، و قسيان - كاشويان خەبیتاندنە، ب بەلاڤ بوونا قان، ئەقان تىپان دەرباسى ئانادول و مسرى بوونە. ئەمى شىرگى قان تىپان د پارا دا ب ھەجوه كىنە وان قا ب ھزكرنا خودا ب نقىسينن.

د سەرى ھەزارى سسيان، د بەريا زاینى دا كوردان ئىدى دوو جوورە ئەلفبا خەبتاندنە، ئا= مىخى. ب= ماسيسوورەتى. د سەرى ھەزارى بەريا زاینى دا كوردان تىپنە مىخىنە ئاسوورى، كاشووى، ئارامى، ئورانئووى، ھسى - ھىتتى، میتانى، مەدى، د پاشدا ژى مىخى ئاخامەنشى خەبتاندنە و ئەقان كۆمەلین ناڤ جوورە، لى ب خوبەر يەك، ب ھەمىتى ب نشا كوردان قا گزارن.

ئەقا ئەلفا مىخى يە جارا يەكەمە. د پاش دا كۆملا وەكى دەنگى خ، دەنگىر پوور و ھندك گرە.

ھەر وەسا كوردان ئەلفبا يونان ژى خەبتاندنە. لوما د سالا ١٩٠٦ دا مروڤهكى ب ناڤ سەيد حوسەين د ناوچا ب ناڤ ئورامار - ئورەمار د شىكەفتەكى دا چەرمەك دىتتى يە، پاشى ئەقا چەرما كەتى يە دەستى (ر. مەنس) ئەوى نقىساندنا سەرى قى چەرمى خەاندیە. ئەقان نقىساندان د بەريا زاینى دا د سالا ٨٨ دا ھاتىە نقىساندى و ب ئەلفبا ئارامى و پەھلەوى و يونانى ھاتبوویە نقىساندى. ئەقان نقىساران ژ بوونا ئازاديا دوو بەندان بوونە، كو د گاڤى فەرھادى چاران دا ھاتبوونە نقىساندى. ھەر وەھا كوردان ئەلفبا كو ژ بوونا كىشى خوە ئافراندنە ئەو ژى د گاڤىن جوورە جوورە دا خەبتاندنە.

د پەي زاینى دا ژى كوردان ئەلفبا پەھلەویە كو خوورى ئەوان ب تەنى خەبتاندنە و ھەيا سەرى كىشى ئىسلامى ل سەر خەباتا وى دوومكرنە. ئەقا ئەلفبا ھانى كو مە د ژىر دا نقىسى يە، ئەلفبا پەھلەویە پوورتووكانە.

ئەقان ئەلبان ھەر دوو گەلەكى كورد د وارى خوە دا خەبتاندنە لوما كورد چار ماد ب تەنى نەبوونە ووس گورى و روژكى ب تەنى ژى نەبوونە. دڤى كو ئەم د جارا يەكەم دا زاراڤىن كوردان د شىرگەياھكى دا بھژمىرن و پاشى كىژان زاراڤىي

کيژان ئەلفبا خەبتانديه ديار بکن بهشی ئەقان ئەلبان بنفيسين و د پەي دا شيرگا فان ئەلفبان داينن.

د ساللا ١٠٠٠ بهريا زاینی دا سهروکی ئاسووریان ژ داباشا فان هەر سی هۆزی کوردین ب ناڤ زابانا و خەدکان و جنکان ئاخفتن دکه کول دۆرانی گۆلین خویی د هینگاڤا شهنگالی دا دژیتن و ئەقان ب سهری خوه ئەلفبایا ئارامی خەبتاندنه، ئەقان هەر سی هۆزین کوردان ناها زابان - زیباری، خەدیکان - خالیدیکان - خالیدیان، جنکان - جوونووکان - جنکانی ناها ب خوهبهرن. ئەقان زاری نەبت و روژکی و مارانن.

ژ بهر کو وهلاتی کوردان د کهفن دا هیلوونا هەمی مروڤین ل سەر رووی زەمین بوویه، ب راستی هەمی مروڤاتی ژ فی وهلاتی پارا خوهیا بیژهوی و شاریاری هین بوونه، ئەز دکارم بیژم کو یونان و هند و چین و ئیبری و رۆمان و مسریان د جارا یهکهم دا ژ کوردان هینی بیژهوی و شارهویی بوونه. ژ بۆنا بناشا هانی را د جارا یهکهم دا بیژهویا سوریانی هاتیه گۆتنی د پاش دا ئیبری و سهنسکریتی دهرکهتیا دهرقا. رۆمانان ژ فینیکیان هینی بیژهویا وهلاتی کوردان بوونه. ئەقا خیمی هانی د نڤیهکا ٥٠٠٠-٣٠٠٠ ههزرا سال بهريا زاینی هاتیه ئاقیتنی شوونواری فی بیژهویی بنگهها کۆمالی ب ناڤ ئەنزانی - ئەنزانه - ئنزانی بوویه. د پاش دا ئەقا ناڤا ئەرهبان ژ ئارامیان هینبوونه گهوراندنه خستنه ئسانی - ئسانز ئەقان پهیڤ و زارهڤی ئارامیان چال سەر زمانی کوردان دهوساندنه که (تهسیر) مهزن کریه، وسا ژی ل سەر زمانی ئبری و فهنیکان ژی دهوساندن کریه. لی زمانی ئەرهبنه ب ناڤ همەری را قه تو دهوساندن نهکریه.

ههون د کارن میزه کبن، پوور چیرۆک و سهردابۆرینه کو کورد د بیژن. د ناڤا چین و هند و رۆمان و ئبریان دا ژی تینه گۆتنی. ئەقان چیرۆکان ددنه زاینی کو ئەقان کۆمالی ژ کۆمالی کورد پوور بیژهوی هلدانه. کوردان ژ وان پوور تشت هلنه دانه، لۆما کورد بنهجینه وهلاتی خوهنه. ئەقان کۆمалан ژ وهلاتی کوردان کۆچکرینه چوونه. هەر وهسا جوورهنه نڤيساندن ژی ژ وهلاتی کوردان ل بال جی هانی قا به لاف بوویه. پشتی دهرکهتنا ئنزانه - ئزان، ئاریان، ئیدی دهست ب به لاقبوونی کرینه. ئا = هۆری: ١. شهسپیری. ٢ = ئەله روودی. ٣ = مه ننا. ٤ = ههسی - هیتی: ئەڤی داوی ب یانزده زاراڤانا نڤيساندنه و ئاخفتن کرنه. ئا = هۆری. ب = ئاقادی. ج = سومهری. چ =

هتتى. د = لۆويایى. ئە = پالایى. ف = میتانى. گ = کاشۆويى. غ = ئۆلويایى. ه = گۆتییى، خەلدى. زمانى پەيڤى ب تەنى ھۆريبوويه. ۵ = میتانى. ۶ = لۆلۆوى. ۸ = گۆردووى. ۹ = ئیلامى. ۱۰ = ل بال ھنەکان سومەرى.

د پەى ڤان دا مادى - مەدى. ھندى. فارسىا كەڤن.

ژ زارەڤى فارسان ئەڤان دەڤۆكى ھانەنە: ئا = سووگزی. ب = زاوۆلى. ج = دەرى. چ = ساغدى. د = ھەرەوى. ژ دەڤۆكا ھندى - سانسكرىتى.

۱ = بەنگالى: ۲ = پالى. ۳ = ئەسامى. ۴ = مەھاراتى. ۵ = كووجراتى. ۶ = سىنھالى.

۷ = ئۆرىا. ۸ = ئۆرى. ژ دەڤۆكا مادى - مەدى: ۱ = پەھلەوى يا كەلدى. ۲ = ئۆستايى. ۳ = پەھلەوى يا باكور. ۴ = گەرمانجى.

د پەى ڤان دا پەھلەڤى: ئا = پەھلەوى يا باكور. (ئەشكانى) ب = پەھلەوى يا كلدانى.

ج = پەھلەوى يا ساسانى. ئەڤا دەڤۆكا ساسانىان بەرى زاینى د سالا ۳۳۴ دا دەست پىدكە ھەيا سالا ۶۴۱ پىشتى زاینى دوّم دكە و شوونا خوە ژ ڤان زارەڤان را دەپلە.

د پەى موسلومانىي دا ئەڤا زارەڤى پەھلەويان، ل بال ڤان دەڤۆكان ڤا ھاتنە پاركرنى.

۱ = گۆريان. ۲ = غۆريان و پەشتووى. ۳ = گليان. ۴ = مازەندەريان. ۵ = زكرتيان. ۶ =

زازان. ۷ = ھەورامى. ۸ = لۆگارى. ۹ = كانىكۆرم. ۱۰ = ئۆر مۆرى. ۱۱ = بولووجى.

۱۲ لۆرى. ۱۳ = سورخەيى. ۱۴ = لازگەردى = لازكوردى. ۱۵ = سەنگسارى. ۱۶ =

وھفسى. ۱۷ = گازى. ۱۸ = قۆھروودى. ۱۹ = گابرى - زەردەشتى. ۲۰ = تالشى. ۲۱ =

بايوودغا. ۲۲ = نايى. ۲۳ = موکورى و ئەوان زارەڤانە مايى.

شووونوارى ڤان زاراڤان ئەڤان دەرانن: لۆرستان، ئەسفەھان، گۆھگيلۆ، خەلجى

فارس، گيلان، مازەندەران. كابل، ھەرات، غازنە. زابلستان. سەند. بولوچستان. زاغروس.

ھنەكى وان ل چيایى گۆدى - جوودى دا دژين ژ وان را كلدانى دبیژن. دیرسما كەڤن.

ژ پىشتى ھلشاندىنا ئەخامەنشیان، ب سەدەما دوگەليا ڤان سەرۆكان ئەڤان زاراڤان

ھاتنە پارزدانى: ئزدۆخەراكى، باڤى وى ئەردەشیر. سالى وى ۹۳ بوويه، برايى وى

يى ب ناڤ گۆزیتەرس - گۆزھەر ئەوا كوشتى يە، كەتيا شوونا ویز ئەزى ناڤى وان

سەرۆكان ھەيا دانى ساسانىان ب نقيسم ژ بو كو ھوون زەھمەت نەبين و ھوون رند

ل وان بگەرن. ۱ = بەگاوەرز. ۲ = بەگاگورد. ۳ = بەگاوەرزى دودويان. ۴ = بەتۆگەرز.

۵ = ئەرتاخشتر (ئەردەشیر). ۶ = ھۆرزە (ھۆبەرزە). ۷ = نەرسى. ۸ = پاكوردى -

پاكوردتى دودويان. ۹ = ھۆرزە يى دودويان. ئەڤا سەرۆكان د گاقى سەرۆكى يونانى

ئەنتیوکۆسى سلۆقى دا ژىيە. ۱۰ = بەگاۋەرزى سسيان. ۱۱ = مەنەورز. ۱۲ = تىرداد. ۱۳ زاتوودات. ۱۴ = داريا - دارا - داريوس. ۱۵ = ئەرتەخشوتورى دودويان. ۱۶ = ھۆمەتر. ۱۷ مەنۆشچىتر. ۱۸ ئەرتەخشورى سسيان. ۱۹ = مەنۆشچاترى دودويان. ۲۰ = تىردادى دودويان. ۲۱ = نەمەپەت (نەمازدار). ۲۲ = ئارتەيۆچت. ۲۳ = زەرەنگ. ۲۴ = گامەپىت. ۲۵ = كەوات (قوبات). ۲۶ = گۆزھەر (گاۋچىتر). داۋى ھاتنا قان، دەست پىكا ساسانيانە. داۋ ھاتنا ساسانيان، ديسا دەست پىكا بازەرەنگيانە.

ئەقان زارەقان د ناقا ھەف دا ناھا نىزى دوسەد دەقۆكىنە. لى تىپىن كو دەنگدىرى و ئاھفتن پى چى دىبە كۆكا وان ھەمىشكان يەكن ھەر وەسا كۆكا زارەقى گەرمەنجيان ژى ب قان زاراكان قا يەكن، لى ھنەك تىپ جارنان تىنە گۆھوراندى. چ = ش ب ھەف تىنە گۆھوراندى. چو - شوو، ئارشا وان يەكە، لى د زارەقان دا دەنگ دەرختنا وان يەك نىنە. ژ = ج = د = ر: س = ز: د = ت: ر = ل: شوونا خوە ب ھەف دگۆھىزن.

د زمانى قان ھەمىيان دا ژى تىپا چ. چاڧ، چال، چەك ھەيە و تىپا ك، كال، كىر، كەر، تىپا پ، پار، پىر، پىك، ھەنە كو ئەقان تىپان دىبە سەدەما راقاتاندا زمانى وان، ژ مانى جىنار و خلامىنە وان.

زارەقى گەرمەنجيان / كرمانجان: د جارا يەكەم دا مەد - ماد، ئەقا ژى ھاتىە پاركرنى ل بال سى پاران قا. ئا = موقورى. ب = سرتى - جرتى. ج = بەھدىنى. ب زارەقى موقورى ئاۋەستا ھاتىە نقيساندى، ژ بەر قى يەكى ژ زارەقى موقورى را ئوستايى ژى تى گۆتنى. ھەر وەسا ھنەك دىيژن: ھوزوارىش - موسحەفا رەش ژى ب قى زارەوايى ھاتىە نقيساندى. ب = سرتى - جرتى. ئا = سۆرى. ب = كەلخۆرى. ج = لۆرى. چ = ھەورامى. ژ زارەوى سرتيانن. ج = بەھدىنى. ش = سلىقى. ب = بۆختى. ج = شكاكى. چ = مامەدى. د = مامۆكان. ئەقانان ژى د ناقا خوە دا نىزى ۱۲۵ دەقۆكانن.

شوونا ژىنا قان: لوبنان، سورياء، ئەنقارا، ئەسكىشەھر، قاستەمۆنۆ، چۆرومن تۆقات، سىۋاس، ئاماسىيا، ئەدەنە، مەلەتى، ئورفا، مىردىن، مووسل، دوھۆك، زاخۆ، وان، بدلىس، مووش، ئەرزوروم، قەرس، ئەريوان، گورجستان، ئەزرىجان، ئەزرجان، نەخجوان، قرگزستان، خۆرەسان، مازەندەران، ھەرات پاكستان، ھندستان، مۆغولستان، خۆى، سەند، مسر، تونوس، فىلدىشى، ئەورووپا، ئۆردون، كوهىت، باشوورى ئەفرىقىا، ئىسرائىل، و ھنەكى وان ژى د ئەمريكان دا دژىن. كىم و ژور كەسى ب ھەردوو زاراكان موژوول دىن ھژمارا وان وەكى ھەقن، دىبە كو چەند مىليون ژ ھەف قوورترىن.

ژ بهر كو هژمارا وان ب راستى و ب تهنى نه هاتيه كرنى هژمارا وانه راستى نايى زانينى. كوردى ئا ناها د جى هانى دا دژين: بوودى، مسلمان، مه خسنى، جو هوو، زهرده شتى، براهيى د نيغه كا ۱۲۵.۰۰۰.۰۰۰ - ۱۵۰.۰۰۰.۰۰۰ مليونى دانن.

د جارا يه كه م دا، د بهريا زانينى دا ب چند ههزار سال كو ماله كى ب ناڤ ئه نزانى د دهري ليڤا سى - زهريا - دهريا ئ دا ژينه. پاشى ئه فان ژ ههڤ به لاف بوونه هر كومه كا كو چوونه شوونوارهك ژ خوه را گرته، ناڤى مروڤى جارا يه كه م ي كو هاتيه ئه فا شوونوارا گرتيه، ل وى چوونوارى كرنه، ئه وا ناڤا هيژ ژى تى گوتنى. وهكى سنجار - سنگار - شهنگال و ئامد، سورووج، روه، ئاخاباتان، مه باد، ئافرين، به زبه د، مه پين، هه لپا و ئه وانى مايى. د روژاڤايى وهلات دا ههيا چيايى لبنان، كامالى مار و ناڤتى و روژهكى (شه مسى) كو ئيرو ژ فان هه رسيان را ژى ئيزدى تى گوتنى، ژينه. باكووريج وهلاتى فان ههيا زهريا رهش و باشوورى چيايى قافقايسا دريژ ده. د ناڤا فان دا ئه لفبايا ئارامى هلدانه و ئه فان نه مازه ل دورهنى كيموڤى، ههيتام، به خهردى ههيا قومسى به لاف بوونه. ئه فان توكه لى د ژير دا هاتنه نفيسانده هه، توكه لى ئه لفبا سرن.

د قى ئه لفبا هانى دا جارنان (ژ) د شوونا (ز) يى دا تى خه باتى. چا (و) د شوونا (ڤ) يى دا ژى تى خه باتى و (ه) جارنان د شوونا سه ري دا يانى (ئه) دا و (و) د شوونا به ري دا يانى د شوونا (وو) يى دا (يا) ژى د شوونا (ى) يى دا تى خه باتى. ئه فا ئه لفبا ژ راستى بال چه پى فا تى خاندنى.

د داويى دا ههك كوردى په هله وى نفيسارا هوزوارش خه بتاندنه، لى ئه فا ئه لفبايا ب سه ري خوه وهكى نقاندنان خه بتاندنه ز گاڤا په يغه كه ب قى ئه لفبايى ب ديتنان زانبوونه كو ئه فا په يفا ب چ ئارشى تى خه بتاندنى، ئاويل گه هيژتنى. ژ بهر قى هيكى بوئا قى ئه لفبايا هانى را هوزوارهش - هزواريش گوتنه: ئه فا په يفا ژى ب كورديا هزوارتن = بهيان، ته فسير، دهڤه كرن. رهش = مه زن: ره شه ميړه كه = ميړه كى مه زنه. هوزوارهش = بهيانا مه زن. ئه ز گومان دكم كو ژ بوئا ههردوو پورتووكى ئيزديتتى: ميس هه فارهش و چلوويى را هوزوارهش هاتيه گوتنى، قاشى ئه فا ناڤا ل بال ميس هه فارهش فا هاتيه گوهارتنى. ئه وان په يقان ههزار سى سه د په يڤن.

ئهمى ئه فان تيبان بنقيسن و د هه مبه ري وان دا ئه لفبايا ئه ربه ي و فارسى و كورديا كه فن و نوو داينن كو هوون ب هييسايى بكاربنئه وان ب هه مپتى بخوونن و ئه وان تيبه

د تیپی کوردیا لاتینی دا تونه نه ئه می ئه وان د ههجوکیان دا بدنه دیارکرنی.
 ئه وان تیپین په هله وینه کو ژ وان را هوزوارهش تی گوتنی ب ژیر و ژور ئه فان
 تیپان ب خوه بهرن. ئه می ئه وان ژی بنقیسن کو ل سهر خاندانه فانین دهلال زه همه تی
 ئیدی چینه به. لوما پورین کوردان ئه فان نقیساران ب خوه بهر خه بتاندنه. ئه وان ژی
 ئه فان.

ئه فان شیرگی کو د پارا دا هاتنه نقیساندن و ریژکرنی هه ن: روجکی تیپین کو د
 په یقان دا تینه خه باتی دگوهورین.

ههجوکیانه وان

ئادار - ئادانگ

بژهنگ، بژوو

پارامن، پاردان (ههردووک ژی تینه نقیساندنی)

جهر، جهورک

چیلهک، ج

خاشی، خارن

دهلال، دیلبر

راکر، راجاچ

زار، زیر

ژهنیا، ژان

ساری، ساچار

شهلبک، شالک

ئاغا، ئاغاچیک

فهه، فهه رمان

که له م، کلام، کیړهات، قه لاند

له پک، لچک، خوری - خودی

گه زگه زک، گیزی

پوره، قرک

مال، مالاندن

نالین نا

والی، وهشین
هیلوون، هیلان
یهکمال، یهکدان
بییران، یی خاش، بیباش.

د ناڅا ئه لښایا په هلیا ساسانی و ئه شکانی و کلدانی و ئه وان ده څوکی مایې دا ج، (گ، غ، و) د شوونا ههډا (ح، خ، ه) د شوونا ههډا (ت، ز، س) د شوونا ههډا (ک، ق) د شوونا ههډا (م، ق) د شوونا ههډا (ف، پ، و، چ، ژ، س) د شوونا ههډا د تینه خه بتاندنی، ئه لښایا په هلهوی ئه څان تپیان (ئه، ب، گ، ج، د، ه، و، ز، یا، ک، ل، م، ن، ی، ف، پ، چ، ژ، ر، ش، ت، س، خ، ظ، غ، ئا) ناها تینه خه باتی، لی ههک تپیې ماینه کو ئه وان ب هدمیتی ژ فارسان رادقه تینن ههډه، ئه مې ئه وان بنفیسینن کو هون ب زانن، ب راستی زمانی په هلهوی بنگه ها زمانی کوردی یه. ک، کار، که ر. پ، پار، پی رار. ت، توری. ح، حه ری و وهکی څان، د زمانی په هلهوی دا ههډه، د زمانی فارسی دا توونه یه. ئه څان تپیېن په هلهوینه راقه تیایی، پووری وان د تپیې سری دا ههډه.

د سه ری هه زاری یه که م دا یا ژی هیژ د بهریا څی گاڅی دا کوردان ئه څا ئه لښایا هانی ب سه ری خوه خه بتاندنه، لوما ئه وان تپیېن کو کورد ناها ژی ته نگاسیا وان دکشینن د څان تپیان دا ههډه. مروډ دبې قه ی کوردنه د نیڅه کا موسل و ئه لکې ههډا ده ریا سپی ئه څان تپیان ژ بو نا ئاخڅتنا خوه یا کیشی ئا فراندنه. ئه مې ئه څان تپیان ژی ب بنا شه تی د څرا دا بنفیسینن کو راستیا وان رند بی زانینی. ناڅی څان تپیان ماسی سووره تی یه. ئه څان تپیان سیه و ههفت تپین.

ئه څان ژی ژ ئالیې راستی ل بال چه پی تی خاندنی.

هیژ ژ څان تپیان پور که فنتر کوردان تپیېن بزما ری خه بتاندنه و ژا سه نسکریتی و ئاریانی و یونانی ژی خه بتاندنه. کو مالان چا ئه څان تپیان ل زمانی خوه ئانینه کوردان ژی وه سا ل زمان خوه ههلساندنه و خه بتاندنه. کوردان تپې د هوندور و سه ر دامیا په یڅی دا ئها خه بتاندنه.

مه ئه څان تپیان چا د په یڅی دا دهنگ دده د سه ری په یڅی دا هلهډایه.

تپیېن کو کوردان د جارا یه که م دا خه بتاندنه تپیې بزما رینه. ئه څان تپیان ژ ئالیې چه پی ده ست پی دکن ل بال ئالیې راستی څا تینه کشاندنی. ئه څان تپیان ب سه ر و جیر

و بهر (زیر، زهبر، پیش) چا جووره جووره تیئه خاندنی، وسا تیپا گران و سڤک و قالم و دریژ و کورت ژی جووره جووره ددنه خاندنی. ئەڤان ههجوهرکینه کو ژ بونا خهباتا تیپان هاتنه جیدانی ئەوان دهنگان ژ پهیقی ب هیسایی دهردخن. ژ بونا سهری، زهبری را ۲۲ نیشان ههه. ئەڤان نیشانان تیپان وهکی خوه دهنگی وان دگهورن. تیپا سڤک، تیپا قالم بیوهج، تیپا گهوری، تیپا نیقواری، تیپا لیڤان، تیپا درانان و وهکی ڤان. چار نیشانی جیری (زیری) ههه. ئەڤان ژی تیپان وهکی خوه دگهورینن. حهفت نیشانی: بهری (پیشی) ههه.

ئەڤان دهنگی کو د پهیقان دا تیئه خهباتی ههه! ئارشیی پهیقان دگهورون و تهمتیلا وان د ههجوهرکیان دا ریندتر ددنه دیارکرنی. فهرمو ئەم ب ههڤ رال وان میزه بکن. ئەڤا ئەلفبا ژ چهپی ل بال راستی ڤا تی خاندنی. د سهه، هوندوری پهیقی دا و د داڤیا پهیقی دا چا تی نفساندنی، مه وهسا دایه ڤهکرنی.

ههجوهرکینه وان

ئاگر، ئارانن

ئهران، ئرا

ئهللهس، ئەتوان

ههیشو، ئەشنه، علبک، (نیزی ئەینا ئهههیی دهنگ دده)

ئوسا، ئوستاد، ئوسکوف، ئورفا، ئونیشک (روونی نیڤشک) نیزی ئەینا ئهههیی ب

بهری

ئوور، ئوورت

ئوخ، ئورزانه، ئورین (وهکی ئەینا ئهههیی ب جیرا دریژ)

ئوراندن، ئیتی (وهکی ئەینا ئهههیی ب جیرا کورت)

ئستران، ئرس، (بهرتیل)

ئیره، ئیرین، (ئاگر – ئاتهش)

ئیا ئیاڤهژ، ئیاردان

ئیاتی، ئیرینی (ئیا قالم وهکی ئەینا ئهههیی کو ب تیپا ئا یرا وهه)

بهرگر، بهرده

با، بافر

بووک، بووکاباران

برسى، برچى
 بەران، بەردان
 ئابادان، ئابەژۆر
 ئىبىلىس، ئبوودى (بەرتىل)
 ئوبراندن، ئوبرى
 پەريشان، پەرى، پەلخى
 پاراندەور، پار
 پىر، پىرەمىر
 پووت، پووتى
 پوونگ (نيزى دەنگى پ يا قالمە)
 ئاپ، ئاپۆ
 ئۆتيمىست - ئۆپتىك، كووپ، چۆپر
 رىپ، رىپارەش
 تا (نەخاشى)، تالان
 تلى، تژى، ترانە
 توجاران، تونە
 ئاتوون، ئات، ئاتەران
 ئتى (نيزى ئەينا ئەرەبانە) ئتراندن
 ئوت ئووتوز، ئووتووز
 تەبەر، تەكەر، تەمەزى
 جەبەل، جەژن
 جل، جەيز
 چەم (نەھر) چەيا پالم، چەرتى (بوزووز)
 چەم (كاشۆ)، چراو
 گەمار، گەمراند، گەرۆكە
 گا، گامىش گاران
 گىھا، گيان (جان، روھ) گشت، گىلە

گوهارتن، گوشى، گووههسين، گو
 ئاگر، ئالاش، ئاقمشك
 ئيگه، ئيگار (بفره)
 ئوفراندن، بوسه، ئوفرى
 غهلتى، غولغول
 حاجله (كوليلكهكه) حاوانه، چاپول، حهرى
 حيله باز، هلگه رهؤر
 هووج، هوهانه (ناقى له يزتتيكه كى يه)
 ئەحمەد، ئەحكان (ناقى گونده كيه)
 ئحتمال، ئحتيات
 ئوچا، بووحنه، بوحتر
 سه بان، سيسييه بان
 سسى
 خه لات، خه لپ، خال، خاتى
 دار، دارك، دهرى، دهنك، دهن
 دچوو، دقان، ديلىك، ديلى
 دودار، دوپهر، دوور، دوو
 ئاداس ئەدا، ئەدابابا (كوليلكهكه)
 ئيداره، ئدر، ئندر (دهنگى ئەينا ئەره بى دهر دكه به)
 ئووده، خدؤ
 فهلهك، فهلهمهز، فركى، فريك
 يهد، يهدا
 يادى، ياتل
 سفر
 تايى دهرزىيى، تاپيچان، تاژان
 تيدا، تيكرن، تيژك
 تير، تيراقىژ
 تو، توو (تووت)

ئات، ئەت، بەت، بەت

تە، تو

ئەت، ئىتى = چىر = دژمىن، بەرتىل

ئووتى (ناقى گۆندەكە) ئوتو (ناقى مەرئان) بووتووك

قالك، قەمك، قەلینەك

قرک، قىرىن، قرىن

قوتىن، قووتىن، قولپك

ئەقلىمە، ئاقلمەند

ئقلیم، ئقلاب (بىدەرا پىشىي)

بورقونەك، بووقاندن، بوقلو

لە، لەيى

لاپ، لاپانك، لاپرەسەن

لبال، لب، لىل

لوولك، لوباندن، لو بەرخو (گازىكرن)

ئەلفاندن، ئالاندن، ئال

ئىل (زوزان) ئىلكە، ئەلف

ئوولخى، ئول (مەزەب) بولبل

ئەلك، ئەلبك (نىزى دەنگى ئەينا ئەرەبى)

مەجال

مالك، مازمازىك، مالخوو

موغان، موگورى، مووكەش، موو

ئامەنەت، ئەمجا، كەمەر

ئىمسال، ئىمامانان، ئمرەش، بمرە

ئومك، مومك، موخموش

مرن، مرىشك، مىرزا

نەمر، نەرم، نەرمك

نان، نابوويى

نچك، نقاندن، نىشان

تۆنەر، نوکولی، نووکه نیا
 ئانیر، ئینی (ئەنی نیژی ئەینا ئەره بییه)
 ئەنیشک، کەن
 ئین، ئندری (نیژی ئەینییه)
 ئوونە، بوون
 ئەری ئەریکرن کەریک
 رابوون، راکرن، راقە تاندن
 رک، رشی، ریه

روخەن، رووقی، رو
 ئار، ئاریخ
 ئارن، ئارپشک، پر (پ، یا پالم د هوندەری پەیقی دا)
 ئر، پرین
 ئوورت، ئورانن
 ئور، ئورین (ئەنی نیژی ئەینا ئەره بییه)
 کەر، کەرخ
 کار (کارک)، کارچک
 کلام، کیس
 کوژراو، کووسی، کۆسە
 ئاکراگ، ئەکی
 دکه، دیک
 چووک، چۆکدار، موکری
 شاه، شاهی، شوبات
 شکاکی، شی، شن
 شوون، شووتک، شووتی
 ئەشک (سەرچۆک)، ئاش
 ئیشک، ئیشک، پشەکار

پووشى، پووشه، گوشى
 شهله پووک، شهلڪ
 سهلڪ، سهر، سهردا
 سال، ساڪ، سار
 ساد (دهنگى د نيڦه ڪا سين و سادا ئه ره بيدانه)
 سٽيڻ، سيدار، سلڪ
 دهنگه ڪي د نيڦه ڪا سين و سين و سادا ئه ره بيدانه
 سووت، سوبه، سوٽن
 ئه سروڪ، بيسهر (ناقى چيايه ڪي دڪه به نيڦه ڪا ئه رجش، موراديه)
 ئاس، ئاسيو، بهسه، باسوڪ
 ئست (پيشو) بيست، بهسه
 ئهس، كهس، كهسرى
 ئوستاد. ئوسينق (ناقى گي هايه ڪيه) ئوسڪول
 زانا، زه بوون
 زبل زيز، بزى
 زوهوم، زوورى زاگورى، خه زوور
 ئه زدايي، ئازادى، گازى
 ئزرهم، ئيزنگ، ئيزبار
 ببوزران، بوژان، بووزن
 هرى، هيساندن، ههژاندن
 وهلات، وهشان، وهشن
 ويړان، وي، وي
 يه ڪاتى، يه ڪبوون

ئهان خاندنى جوره جوره تپان وهكى ته متيل و ههوجهنى مروڦان دگوهورن.
 تپينه بي دهنگ ۲۳ تپين ڪو ئهان ب نيشانى خواهه ۵۶ تپ چي دبن. ڙ بهر ڪو
 ئهان ڪومالان نيزيڪي ئاراميانن پوورئ ڦان ڪومالان تپي ڪو ناها ڪورد ب خه بتين
 ئه وان خه بتاندنه. ئهان تپان ل بال بابليان و ئيلاميان ب ههڪ نيشانان ڦا هاتنه
 گوهوراندى. لي ب ههميتي، ڙير و ڙور وهكى ههفن.

ب راستی ئەقان تىپان ب هياسىي زمانى كورديا ناها ژى پىك تىنن. لوما ئەوان دهنگى كوردىن كو هيژ نه هانه باژاران، ب همىتى د ناقا قان تىپان دا جى هيلدانه. فارسى كو ژ وان را ئاخامه نيشى دىيژن: ژى ب قان تىپان نقيساندى خوه پىك ئاينيه، لى ئەقان دهنگان ب همىتى د زمانى فارسىن ناها و كهفن دا تونه نه. وهكى تىپا كو (پ، ك، چ، ه، ژ) و جوره نه قان. د فارسى دا ئەقان تىپان گاڤا قالم تينه خاندنى، ب همىتى دهنگى فارسى ژ دهنگدريا تىپا قالمه كوردى رادقه ته.

ههڤالين كو هوون رند دزانن ئەقان تىپان ب وان دهنگان، دهنگدیر بكن، فهرمو د پهى قان دا بخه بتينن. هوونى راستيا وان ببينن.

د پهى قان تىپان دا كوردان تىپى ب ناڤ ماسى سووره تى خه بتاندنه و پيشترى كوردان قه تو كۆمالى نه خه بتاندنه. مه كورتيا وان د پيش دا نقيسى، ئەمى ئەقان تىپان ب هه جوه كينه وان قا بنقيسن كو هوون ب كاربن ژ وان، تىپنه نوو دهرخن. ژ بونا كۆمال را نقيساندى هيسايى بكن. ئەقان تىپان د گاڤى كيشى ئيسلامى دا نقيسدارهكى ب ناڤ و دهنگ (ئبن وهحش (ئهمه دى كورى ئەبو به كرى كورى وهحشى نه به تىي كلدانى) پورتووكه ك نيسقيه كو عبد الملكى كورى عبد الرحمنى سه روڤكى ئەنده لوسى هين ببه، كه لو هديا گاڤى وى چقاس گليكو - قه له م و تىپ هه بوونه: ناڤى پورتووكا وى شهوق ئەلموسته حام فى مه عريفه ت رموز الاقلامه.

د قى پورتووكى دا تىپى كو كوردان خورى خه بتاندنه، نقيسيه و ناڤى وان ژى ماسى سووره تى بوويه. داويا نقيساندى قى پورتووكى د سالا ۸۵۵ دا هاتيه. چا ماموسته يديق بوره گه هى دىيژه: د باژارى به غدادى دا راستى چهند رووپه لين نقيسارى كوردى ب قان تىپان نقيساندى، هاتيه. من ب خوه بهر ژى چهند نقيسارنه كوردينه كو ب قان تىپان هاتبوونه نقيساندى د باژارى شامى دا د ئارشيفى دا ديته و ل سهر پۆست و بهلگى خورمان هاتبوو نقيساندى. ئەقانى د ژيرى دا هاتنه نه قشاندى ئەو تىپن.

دهنگدیره قانه كورت سهر و جير و بهر = زير و زه بهر و پيش ئ تينه خاندنى و دهنگ دىرى دريژ ژى ب ئا، و، يا تينه نيشان كرنى. لوما ب ژير و ژور خاندنا روژه لا نيقواري كو ژ ئاره ميان هلدانه همى ژى وهكى ههڤن.

ههكه ئەقان تىپان ب وان دهنگديران قا بينه هژمارى، هژمارا قان تىپان دهردكه قه ۴۳ى، دبه كو هيژ پورتربن ژى.

ههجوهکینه وان
 ئالاک، ئاشتی
 باران، بار
 جهمه دانی، جهرد
 دهوس، دهخهس
 ههقریشک
 وار، وهلات
 زار - زاقا
 ههري، ههرشی
 تو، تا، توو
 یار، یهکانه
 کار، کوّتی
 لاوک، لاولاوک
 مهجال، مرن
 ناف، نهچاندی
 سالخ - سهرما
 ئیلی، ئیرنی
 فهلهک، فرشک
 یفر، یاد
 قه لاندن، قهلهن
 ههجوهکینه وان
 رهبن، ریبر
 شابوون، شلبوون
 تالان، تهنی
 س سی
 خه ریک، خرکرن
 زابلین، زانا
 دبل، دوّبت

زلک، زلکرن
 غاراندن، غهله‌تی
 پار، پارزاندن
 چه‌پ، چه‌پک
 چه‌م (داری له‌یزتکی) چه‌کدار (ب چه‌ک)
 که‌م (پۆز) که‌قر (سه‌ل، کوچوک)
 گاو، گاڤ
 پار (ساللا پار)، پی‌رار (سه‌له‌کی به‌ریا پار)
 قالا – قه‌مالین

ئەز گومان دکم کو ئەفا تپیا (ر) یا قالمه راستیا وی هونوی ب زانن
 ژهنین، ژین

ئەفان نەه تپیی پاراڤا، چەند هەڤالنه منی کو ئەفان تپیان وهکی زمانی کوردی یا
 ناها د خاند، ژ هەڤ پشکافتن و ژ من را گۆتن من ژی د قرا دا نفیسی.
 زۆر سپاز ژ بۆنا وان ماموستان را. لی تپیا به‌ریا تپیا دهویی ئەوان ژی نزانبوون
 کا چ دەنگه، ئیدی وهسا مایه، ئەز باوهر دکم کو هونوی ئەفی بزائن.
 د ئەلفبایا مادی دا ٤٢ دەنگ هه‌نه، ژ فان دهنگان سیه و شه‌شی وی د ئەلفبایا
 ئاسووری ب خوه‌به‌ردا ژی هه‌نه. ئەمی ئەفان تپیان ب هه‌جوه‌کینه وان فا بنقیسن ژ
 بو کو هون ب خوه‌به‌ر ژی بریارا راستی بدن.
 ژ فان تپیان پیشتەر، شه‌ش نیاشن هه‌نه ئەوان ژی هه‌ی ژ بۆنا هه‌ک ئارشان تینه
 گۆنتی.

ئەفان تپیان ب ده‌نگدیران و د ئاخفتنان دا ب ده‌نگی جوهره خوه دگوه‌ورون. (ک،
 پ، ت، س، ساد، ر) قالم و سفکن. ئەفان تپیان، د تپین کهلدیان دا ١٨ تپین. پاشی
 سامیان ژ خوه را چەند تپین کو د ده‌نگی وان دا هه‌نه پور کره‌ه. ناها بریار ئەفه:
 یا سومه‌ری سامی نین، یا ژی ئەفان ده‌نگان ژ کۆمالی نه سامی هینبوونه و پاشی
 کهلدیان ژ وان ئەفان ده‌نگان هلدانه، پاشی سامیان ژی ژ کهلدیان ئەفان تپیان هلدان
 و ده‌نگی وان هه‌ی ژی پیڤا دانینه، هه‌یا فی گاڤی دخه‌بتین تپ و هه‌جه‌کینه وان ب
 کوردیا که‌فن و نوو ئەفن .

هه‌جوه‌کینه وان

ئارهدام، ئاراندىن، ئاردووك
 بهلهنگاز، بهرخوهدان، بهرخودان
 جراندىن، جهردهقان، جر
 دهقاندىن، دهلقى، دىلك
 هيئى، ههئال، ههئريشك
 وهلگه راندىن، وقاندىن، وهشاندىن
 زارك، زهرك، زيير
 ههري، ههلساندىن، ههليسه
 توو، (دارى توو) توو، تارونى
 يه مهنى، يه غنى، يار
 كه چهل، كه رخی، كه رمه شوو
 لاتك، لاقلاقك، لاچك
 مخك، مخمك، مه مووژارك
 نه نه جانى، نه تك، ناك
 سهل، سه رما، سه ر
 عه بدان، عنيشك، عرنى
 فه لهك، فه رخك، فه ر
 ياك، ياد، ياكو
 قرن، قزك، قزرى
 ره بهن، رابوون، رابه ر
 شال، شالك، شه ر
 ته بهر، ته قى، ته مه زى
 په ريشان، په ريخان، په رى
 فه گه راندىن، فه گه رى، فالاكرن
 گه وري، گه وره، گه و راندىن

(ج و گ) د شوونا ههف دا و (و. وو. م) د شوونا ههف دا تينه خه باتى ژ به ر قى

قاسى ژ ۱۸ تىپان پورتر هاتنه دياركرنى.

تییپن په هله وی: ئەڤان ژى ژ تیپین ئارامى هلدانه. ئەڤان تیپان ۲۵ تیپین بى دهنگن. ب سهرى خوه ههك پیڤه دان بجى ئانینه ئیدی په یڤ ب وان ریژکان تیینه هووناندنى. د ناڤا تیپین کوردان دا كو مانى كوردی پى هاتیه نفیساندنى ئەڤان تیپان پورترن. نفیساندنى كوردانه بهریا كیشى ئیسلامى ب ڤان تیپان هیژ ژى پورن. په هله ویان ئەڤان تیپان ب تهنى د كیشى (دن) خوه دا خه بتاندنه. ئەڤان ژى ۲۴- ۲۵ تیپین بى دهنگن. ب سهرى خوه ههك پیڤه دان ب جى ئانینه، ئیدی په یڤ ب وان ریژکان تیینه هووناندنى. ئەڤان ژى ژ ئالیى راستى ل بال چه پى ڤا تیینه خاندنى. توكه لا وان ئەڤن.

كوردان دیسا ل سهر ریچا ئەلفبایا ئارامى ژ ئالیى راستى ل بال ئالیى چه پى ڤان دكشه ئەلفبایا ب ناڤ په هله وی، ژ ههزار سالى پورتر خه بتاندنه. دهنگدیرى ڤان ژى وهكى دهنگدیر ماسیسووره تیینه. تیپ ب خوه بهر سهر جیر و بهر (زیر، زه بهر و پیش) خه بتاندنه. ههكه دهنگدیر دریژبه شخا، (ئا، و، یا) خه بتاندنه. ئەڤان تیپى كو د ژیر دا ب ههجوه كینه وان ڤا هاتنه نفیساندنى تیپى كوردینه په هله وینه.

ههجوه كینه وان

ئاران، ئارى

باگه ر، بارشت

گه نم، گه مار

دایپر، دایك

هرى، هژمار، هینبوون

وه شاندى، وانىك

زوخور، زه بوون

ههرى، ههرشى

تۆك، تۆك

یه كاتى، یه كى

كوندر، كوندك

لاچك، لادك

مه ندىك، مه دهك

نير، نه زانى
 ساك، سال
 عهلى، عه لوک
 پار، پار (سه لا پار)
 چه پ، جه رده ميړ
 قه نداندىن، قرين، كيړه اتن
 ره قوکه، ره نجبه ر
 سفر کړن، سفاندىن
 تلک، تاوه
 باغى گولان

نقيساندنا ئاوه ستايى: ئەفان ژى ب سهرى خوه ٤٤ تپين. د جارا يه كه م دا خوورى
 ژ بوئا كيشى را هاتنه خه بتاندى. ئەوان دهنگين كوردانه كو د تپين لاتينى دا تونه نه د
 قى نقيساندى دا هدنه. ئەمى ئەفان تپان ب هه جوه كينه ان قا ب هزكرنا خودا بنقيسن
 كو رندتر هوون بكاربن بريار بدن.

هه جوه كينه وان
 ئاردان، ئارقان، ئايمان، خودا (دريژ)
 ئارشت، ئارك، ئالف، ئاگر (دريژتر)
 ئيسا، ئيران، ههمى (دريژ)
 ئزدانى، ئهمال، هلدان (كورت)
 ئورتش، شوتر، كوشتن (كورت)
 ئووروس، ئوور، پوونگ (دريژ)
 ئسپارتن، ئرخاندىن، مرنى (نيقواري)
 زير، زيڤ، زيوى (كورت)
 سپارتن، سلكاندىن (نيقه كا سهر و بهرى)
 ئومه ر، ئوره مار، مورؤ (دريژ)
 كورمر، مورك (كورت)
 هوسنو، هوسهين (د هوندهرى په يقى دا)
 زه بانا، بيانى (د نيڤ په يقى دا)

چیر، ئیتی، جیتی (د ناڤا پهیځی دا)

که‌ر، کیر، کور

خودا، خاندن

خو، خوه، خوه‌به‌ر

گولک، گیله، گیلان

غه‌لتی، غه‌زال، غه‌زه‌ل

ته‌هر، فرشه‌نگ

چه‌م، چه‌م، چه‌رن

جار، جه‌رده‌قان، جه‌رد

زار، زمان، زه‌مین

هه‌جوه‌کینه وان

ژار، هیژار، هژمار

سه‌لک، سراف، سه‌راب

ته‌نی، توجار، ته‌رخان

سسئی، سیزدا

دار، ده‌راب، بادر

زلک، زباره، زراف

ناڤ، ناڤک، نه‌وال

پاله، پر، په‌رچقی

فله، فله‌ک، فله‌مه‌ز

بله‌ک، به‌رۆش، به‌غ (خودا)

وارگه، وه‌رگه‌ر، وه‌ش

می‌رک، مه‌ده‌ک، مه‌ره‌ک

یادیگار، یادداشتی، یادئ

به‌رگیر، بیر، بیرک

سه‌رما، سه‌ر، ره‌به‌ن

قه‌گه‌ر، قه‌خارن، قه‌ره‌شان‌دن

ئیفران‌دن، ئیڤار، کیڤجه‌ل

هه‌و‌النامه‌ی کتیب

ستوون، ستاند، ستهنبول

شهر، شهرم، شهرؤ

شهبلك، شلوپه، شلك

ههوار، ههقال، هيران

ئهقان تپيان ب وان دهنگديرنه كورت و دريژ دهنگ و خاندنا وان تينه گوهوراندنى. وهكى (پ، ك، ت، ر، غ، خ) و ئهوانى مايى. كوردان چا ئهقان خهبتاندنه، ئيرانيان هميشكان ژى خهبتاندنه. ژ فان تپيان را نايى گوٲنى كو ئهقان تپيى كوٲمالهكى تهٲينه. لوما كوٲمالي روٲلا نيٲواري، هميشكان خهبتاندنه.

بتهنى ئهوان تپيى كو ب دهنگديران دهنگى وان تينه گوهوراندن، كوردان تهنى خهبتاندنه، وهكى (پ، پار، ك، كهرك، ت، توو، ر، پار، غ، غولغوله، خ، خو، خ، خودا) ژ پيشترى هندكان ئهوان تپيان كورد تهنى دخهبتينن. پهشتهوى ژى دخهبتينن لوما تيرهكى ژ كوردانن.

ناها ب ناف و دهنگه: تپيى روژهلا ئيرانى ژ فارسان را دخنه مال و روژاٲا ئيران و باكورى ئيراقى و سوريه ژى د ناف دا، ژ بوٲا كوردان را دخنه مال. د ناٲا فان تپيان دا: تپيى نهبتى و مانهوى و سهفهوى و سوريانى و سهترهنجيلى و كلدانى و ئارهمى و ئهوانى مايى هميشك ژى ب تپى و ئاخفتنا كوردانه را گذارى هديه. لوما چ شوپهك ژ فان نٲيساران هاتيه ديتنى همى د زهمينى كوردان دا ديتنه و ب كورديا كهٲن و نو را گذارن. دهنگى كو ژ فان تپيان دهردهٲن نها ژ پيشترى كوردان توو كهس ناخهبتينن. وهكى تپيا (پ، ت، چ، ر، ئ) و ئهوانى مائنه كو قالندن.

ئهمى ئهقان تپيان ب هميتى د شيرگهيهكى دا بنٲيسن كو هوون رند ل وان ميژه كبن پاشى بريارا خوه بدن.

ههجوهكينه وان

ئاش

با

قالا، پاله

گالا

دار

هری
 وهش
 ئوور، ئوور
 زانین
 دالن، زالن
 هدری
 تو، تا، تفر
 یار
 کال
 خاش
 لاچک
 ئیقار
 میشه
 نون
 سنگ
 عهلی
 پار
 فرک
 جل
 ژار
 سفر
 قال
 راکر
 شاه
 تهمهزی
 کیر کار
 پار - پارا
 چال، چاک

هه و النامه ی کتیب

ئەقان تىپىن كوشونوارى وان د ئىرؤ و كهفن دا وارى كوردان بوويه، كوردان ب وان هميشكان ژى نقيساندى خوه پىك ئاينيه و بنگههئى دهنگى كوردانن. د گاف و دهمان دا ب سهدهمىن كيشان (دين) ژ ههف راقهتيانه و ئىرؤ بوونه چهند كؤمنه راقهتؤك. وهكى كوردىن ئىزدى و كوردىن موسولمان و كوردىن گرهگورى كو پاشى بوونه ئورتؤدؤقوسى. ههكه مرؤف پيشيا قان ژى نهگره وئى د گافى پارا دا ئەقانى ژى ببه دوباران و بيژن: شخا ئەلفبايا مه د كهفن دا هديه، ئەقا ههبوونا هانى دده نيشانكرنى كو ئەم نه ژ ههفن. ب راستى ئەوان كؤمالى كو ئەقان تىپان خهبتاندنه ههمى ژى ژ يهك كؤكهكينه. لؤما ئەوان دهنگى كو ئەوان خهبتاندنه و دخهبتىنن، ب ژىر و ژؤر هميشك ژ ههفن. لؤما سهه جىر و بهر ب كورتايى و دريژى و ب دودوتى دكهبنه بال ههف، ئەوان دهنگديرنه كو كوردان د ئىرؤ و كهفن دا خهبتاندنه هميشك ژى ب هيسايى خوييا دين.

ئەمى تىپىن ئارامينه: كورد و ئەرمهنان ژى خهبتاندنه، د قى سىرگا ژىر دا بنقيسن كو هوون خاندەقانىن هيژا رند تىپنه باف و كالان خهبتاندنه هلبژىرن و د نوو دا ژ بوئا خوه را تىپنه بنگاهى داينن و نهكهبنه بنى دهووساندنا توو كؤمالى، خوورى ژ تىپى كوردستانى تىپى نوو ژ بوئا خوه را هلبژىرن و ب هيسايى خاندنا تىپى كوردستانى پىك بينن. دبه كو هوون بمن بكه نن و بيژن: توو كؤمالى بى كىل و كهقري باف و كالان توو هؤشكهك دانهنينه، ههيا هوون ژى داينن. ئەمى ئەوان تىپان ب ههجوهكينه وان قا د ژىر دا رىز بكن.

وينهيبى ٤٨ + ٤٩

ههجوهكينه وان

ئارشت، ئەرى، ئارىخ

باج، بهرخ، بهرؤدان

غازى، گاز، گازن

ديرك، دىر، دىلك

ههسك، ههسپ، هيستر

وهلات، وهلى، وهس

زىرين، زرين، زارك

ههرى، ههرشى، ههميتى

توور، تو، تاتک
 یه مهنی، یه کی، یه کجار
 که له م، که مه ر، کیثجال
 لاس، له سکه ر، لنف
 مرجان، میړک، میث
 نه ینک، نیبک، نه مووش
 سه لک، سیٹک، سیویک
 ئیسکه ر، ئییدی، ئیلک
 فه له ک، فریک، فیلک
 سرکه، سه د، سه دا
 قشک، قرک، قازک
 رک، ره خ، ره ق
 شرک، شردان، شالک
 ته لک، ته من، ته که
 جیر، جار، جور
 خه بات، خه لات، خوبه ر
 پور، پار، پال، سیویک
 که ر، کیړ، که م، قالم
 گار، گارکر، گاراودن
 چه مبه ر، چه رخ، چرک (سٹک)
 پار، پیړار، پیش، قالم
 ئه ری، ئه نجام، ئه وله
 ئخلاموور، ئنجان، ئنجا
 ئیسوت، ئیسال، ئیرو
 ژوردا، ژیردا، ژبال
 ریبر-ی، بر-ی، رادن دان قالم
 زالم، قالا، قیجار، قازی

هه و النامه ی کتیب

ئۆل، ئۆرشىپى، ئۆخ

زىكر

چال، چەم، چەكال

د ژيىر دا ئەمى شىرگا وان ئەلفبانه كوردستانينه كو بى دودولى كوردان خەبتاندنە و كوردنە جوھوو ھەيا سالا ۱۹۵۴ د كوردستنى دا خەبتاندنە بدمە دياركرنى، كو ھوون ژ وان سودرەت بىن. ئەقان ئەلفبايان كوردسانينه. لوما ب راستى نەھاتيه زانينى گەلو كورد ژ قان كۆمالان راقەتينه، يا ژى ئەقان كۆمالان ژ كوردان راقەتيانە. ھەكى چا تەورات و تالمووت دىيژن: كورد و قورەيشى د ناا ئەرەبان دا ھەليانە بوونە سامى، قە گزا وان ھەردوو لىزمان ب نژادى، ب ساميان را تونەيە. جيى چوونى ھەكى ھەوجەنە خوە دەنگ كيم و پور كرنە، لى كورد ل سەر تەمتيلا خوە مانە.

ھەجوھكىنە وان

خاندنا

وان

ئارىخ، نرخی، نەرخ

ئاقريژ، ئاقشور، ئاقى

گۆلك، گەردان، گاميش

دل، دولدول، دەلال

ھەژاندن، ھيىژى، ھيىژبەر

واخين، واتا، واج

زاين، زەرى، زىدى

ھۆل (كووز) ھۆلەلووس، ھەبەلووت، ھەرى

تەركى، تەرال، تاي دەرزىي

يەزدان، ياقوت، يەزدى

كەمچە، كەلەش، كەرخى

لال، لاوك، لوما

مەش، مەشك، مشك

نەرمك، نەرمۆژەك، نەمىژ

سەخپىر، سەخەل، سالخ

ئعلو، علبك، عهشك (د عبری دا پ قالن ژى تیخاندنی)

فهل، فहत، فهن، پارا، پیزار

سی سهد

كاركه، كامباخ، كا

راقهتیا، راكر، ریبر (ل بال عبریا سین ژى بی خاندنی)

شال، شیر، شیر شالك

تارش، تار، تاج

ئهوان تیپان، ب زیر و زهبر و پیشان فا ئارشى (مانی) په یقان د گوهورینن، سه ر

جیر و بهری وان شهش ههبن.

د قان ئهلفبایان دا تشتهکی پور سوډرته من دیت کو ئهلفبایا عبری یان ژ بوئا

زمانی ئه ره بان را دایک تی هژمارتنی، ب قی را ژى د ئهلفبایا وان دا تیپین کو کورد

ناها دیکه بتینن، وهکی (پ) قالم و دهنگی (چ) قالم د ناڤا زاراقانه وان دا هدنه. نایی

زانینه، یانژی د کهفن دا دهما ژ وهلاتی کوردان هاتنه راقه تاندنی ب خوه را برنه جیی

خوه یاژی ژ وهلاتی خوه چوونه وهلاتی کوردان، دهمه که دریژ مانه ئهوان ژى ژ

کوردان ئه قان دهنگان هلدانه.

ئهقی لیکولینا هانی ئه می بهیلنه هیقیا دیروکزانان.

ژ بوئا کو داباشا مه را ببه بنگاه ئه می هه می جوره نه ئهلفبا ئارامی د قرا دا بنقیسن

کو ته متیلا ئارامجا مه رندتر ده رکه قه هولی. ئه قان شیرگین ئهلفبا ئارامی د هه مبه ری

وی دا ئه لفا کوردیا که فن و نوو هاتنه نقیساندن.

هه جوه کینه وان

ئارادام، ئارانن، ئاریا

باران، بارشت، بهر

گه مار، گا، گولک، جامیر، جهرد

دارک، ده رگوش، ده وار

هیفشى، هیقی، هیلان

وهلات، وهشن، وهش

زین، زان، زاین

ههري، ههريشاندين

تايي دهريزي، تا، تووت

يهزدان، ياقوت، يهكبوون

كهله م، كهلهش، كابووس

لاقردي، لاک، لاهک

مالک، ميړک، مرچک

نۆن، نرخ، نووچه

سهلک، سهر، سوړک

ئيلک، ئيلبک، ئيدهبيل

فرک، فنک، فراندن

سه د، سه دا

قهله ن، قه مچوور، قه مچ

ره سکيروۆي، راپهري، ره بهن

شقن، شيروان، شهرقان

تالان، تاژان، تهرخانه

د داويي دا ئەمى ئەلفايا زهنداوهستايي بنقيسن، لۆما ئەقى ئەلفايا هاني هيژ ژى ئەوان دهنگديرنه كو كوردان د كه قن دا خهبتاندنه: ب ژير و ژور هه مى خهبتاندنه. ئەوان دۆزا كو تى كرنى: زمانى كوردان پيشقا هاتيه ههك ژ دهنگان ناها ناخهبتينن، ئەز وهكى وي باوهر ناكن. لۆما ناها ژى كورد ئەوان دهنگان بهيسايى دهردخن.

ههجوه كينه وان

ئهژدهرها، ئههريمه ن، ئە زمان

ئاقشار، ئاقشير، ئاقسته نف

ئناوهر، ئنى، ئەمشو، (ئيشه ف)

ئيسك، ئيرونى، ئين

ئولو، ئوشت، ئورفه (د كلاما دا قايدەكا)

ئوورت، ئووخره، ئووچك

ئيش، ئيوراندن، ئيورفاه (كورت)

ئېرش، زهرين، زيواندن (د ريستر ئەفان د نېقه كا پەيقي دا رنتر دياردين)
 ئيمه، ئيوان، كيئجال
 بار، بهر، بار
 بازار، بارشت، باران
 ژارن، قازين، خاسي
 خه نقي، خه رقي، خه رنووك
 كه راوي، قه راوي، قه ژاوي
 كامباخ، كه له ش، كه ر
 خال، خاش، خارهك
 خوه، خه و، خواب (فارسي)
 گا گه مره، گه مار
 غوباب (باغا) غولام، غاياندين
 ئەقا تپيا وهكي پەيقه كيه: ئاكابي قه تنى: قراسانگ، فراسهنگ، فرسهنگ (مهزن)
 چاف، چارچقل، چيتر
 جارنان، جواني، جي
 زهلال، زه بوون، زار
 ژن، ژين، ژان
 ئەقا ژي پەيقه كه ب پەيقي تي خاندني (ئاگاهداري، نووچهفان
 تونه، توجاري، تهنه شو
 سسي
 دره قشه، دهري، داره نده
 زكر، ئەقا د كورديا ناهادا تونه يه
 ئون، نه رم، نه رمؤژهك
 پر، په لخي، په ره شاندين
 فهر، فه له مه ز، فه رزانه
 به رخ، به ران، به رؤش
 واويك، وه رهم، وي ران

مه‌ر، مئشك، مۆرستانگ

يادهست، ياناده، يارمه‌تى (يا مه‌زن)

يه‌كشه‌مبه، يه‌مه‌نى، يه‌كانه، (نيقواری)

يه‌كيتيه، كالتيه، نازانیه

ره‌نجبه‌ر، ريچ، راجاڤي

قازى، قان، قارك

ئيقار، ئه‌وار، ره‌قان، ره‌وان، ئيشه‌ف، ئيشه‌و

ههميتى، ههميدى، هيشتى، هيشدى، گفاشتى، گفاشدى

ئهمى سهر و جيړ و بهرى وان د شيرگين پارا دا بنقيسن، ژ بو كو ببه نيشانا هموشك تيبين ئارامى. ئه‌قان نيشانان د ناڤا تيبى ئه‌ره‌بان دا شه‌ش نيشانان د ناڤا تيبى ئارامى دا ژى پينچ يشانان. ئه‌قان نيشانان ئارشى تيبان ژ هه‌ف دوگوه‌رون. د كورديا كه‌فن دا ئه‌قان وه‌كى سهر، جيړ و بهرا ئه‌ره‌بان. لى كوردان جارنان (ئهن، ئون، ئن) خه‌بتاندنه. ههر وه‌سا (ئه‌=ه) د شوونا سهرى دا، (يا) د شوونا (ى) دا، و (وه) د شوونا (وو) يى دا خه‌بتاندنه. ب = د پهبى كيشى (دين) ئيسلامى دا كورد و كوردستانيان ئه‌قان ئه‌لفبانه ژير خه‌بتاندنه.

دقى كو ئه‌م د قرا دا جورهنه ئه‌لفبانه ئارامينه كو كوردستانيان پشتى كيشى (دين) ئيسلامى خه‌بتاندنه بنقسين كو پارا كوردان ژ وان رندتر بى زانينه. د ناڤا وان دا ئه‌لفبايا كووفى بجى داينن.

هسيارى: وه‌كى قان تيبه‌ قالم و سقك... چ، پ، ك، ت، ر، س ب وان تيبه‌ ده‌نگدېرنه خوه‌ قا ده‌نگ و ئارشا وان تى گوهاستنى. ههر وه‌سا... س، س جوره جوره هاتيه‌ نقيساندى. جارنان ت، جارنان (ته) جارنان ژى (س) هاتيه‌ نقيساندى. ناڤى په‌يغه‌مبه‌رى وى پورتووكى زهره‌سووشه‌ته‌را، زهره‌تووشه‌ته‌ره، زهرتوشته‌ره، زهردوشته‌ره، زهرسووشته‌ره هاتيه‌ نقيساندى. ئه‌قا په‌يڤا و تيبا راستيا وى ده‌نگه‌كا د نيڤه‌كا س و ته‌ دا جى هلايا.

هه‌جوه‌كينه وان

ئادار، ئاشبه‌ر، ئارك

به‌ران، باجان، بارین
 گامیش، گامه‌سی، گه‌ریاجار
 ده‌لqi، ده‌وسی
 هه‌وار، هه‌ویړک، هه‌ژار
 وار، واری، وهره
 زانا، زوم، زوزان
 هه‌لساندن، هه‌لیسه‌لته‌چی
 ته‌رکی، ته‌ری، ته‌مار
 یاری، یار، یارده
 که‌له‌م، کلام، کالین
 لاله‌ش، لی‌میشت، لولوک
 مال، مالخوو، مالاندن
 نقیشک، نیسک، نوک
 ستیرک، سو‌سون، سه‌سک
 عه‌لو، سه‌ریلی، علبو
 فله، فیلک، فیله
 سه‌داوان، سادان
 قولپوک، قژیک، قرک
 رابوون، ره‌شک، ریچک
 شه‌لبک، شه‌رمک، شه‌ر
 تونه، توجار، ته‌زه‌می

گاڤا کیشی ئیسلامی د وه‌لاتی کوردان دا به‌لاف بوویه، د جارا یه‌که‌م دا شخا
 مسلمانان هه‌می نقیساندن دانه قه‌ده‌غه‌کرنی. لی د قان گاڤان دا کوردان قانه کو تیپین
 ئه‌ره‌بان ب هه‌میتی دخه‌بتاندن، نه‌خه‌بتینن. ئه‌وان، تیپنه ئه‌ره‌بینه ب ناڤ، کووفی
 خه‌بتاندنه، لوما ئه‌قان تیپان د هه‌ک ته‌متیلا خوه دا نیزی وان تیپین کو کوردان
 د که‌فن دا خه‌بتاندنه، دیبوون. د قان گاڤان دا دیسا کوردان ژ قان تیپان ب هه‌ک
 نیشانان قا تیپین خوه‌نه گران بجی کرنه و د بنی سیا قان نقیساندنا خوه ژیا ئه‌ره‌بان
 قه‌قه‌تاندنه. وه‌کی تیپا (گ، ج) ب- پ، ژ- ز، ج- چ، چ-س، و یی مایی.

ئەڧا شىرگا تىپ و ھەجڧەكىنە تىپى كوفىنە شخا ب خوەبەر ددە دياركرنى كو
تىپنە ماىى ل سەر ڧان ھاتنە پوركرنى.

ھەجوەكىنە وان
ئادار، ئاراف، ئارسم
بەر، بستان، بارشت
جەبەلى، جاندار، جانىك
دەلال، دەلك، دارك
ھەوئى، ھەژار، ھەلىن
وہلات، وار، وەشان
زەلال، زەبوون، زلك
ھەلال، ھلك، ھەنە
تەركى، تائىدەرزىي، تەرال
يەكو، يەكانە، يەكبوون
كەلەم، كلام، كىڧجال
لۆلك، لوولك، لەپك
مىشنى، مرىشك، مىرك
نڧىك، نڧىڧا، نڧىڧ
سەلك، سلك، سەر
ەلبك، ەلى، ەشىر
ڧىنجان، ڧىغان، ڧردان
سەد، سەدا، سەقوتى
قامەت، قەمە، قەمەر
رەبەن، رىزان، رەبەر
شمك، شلك، شەلبك
تەپك، تەلك، تەشى

ھەيا گاڧا كو روژكان (شەمسىان) ئىدى د ناڧا كىشى ئىسلامى دا بى ترس دەست
ئاقىتنە كىشى خوە، تىپىن خوە ب ھەمىتى ژ تىپىن ئەرەبان راقەتاندە. ئەڧا دانا ب

هممیتی ژ بونا من را دیار نینه، هنهکی تاریه. لوما ئەز ب راستی نزانم گهلۆ ئەا دانا د سهری ساللا ۱۰۵۰ دانه یا ژی د ساللا ۱۰۹۷ دانه. پشتی کو ئەفان روژکان بهیز بوونه، ئیدی تیپین کردینه کو ژی را تیپی سر گوته و ئەوان ب خوهبه ژ فی نقیساندا خوهیا هانی را دیز - دوز (سر) گوته، خهبتاندنه. ژ بهر کو ئیدی کوردین مسلمان و فارس و ئه ره بان ب فان تیپان نزان بوونه، ب ئه ره بی ژ وان را هوروف ئەل سر گوته. ئەفان تیپان سی تیپین بی دهنگن. ب هزرکنا خودا ئەمی ئەفان ژی ب ههجوهمی وان فا بنقیسن.

ئەفا ژی شیرگا وان تیپانه ژ فان تیپه زانینی کو کوردان پور ئەلفبا خهبتاندنه لی ژ بهر کو تهفه سوخ کرن ئیدی تیپین وان ل بهر وان وندابوونه، هاتنه بیرقاکرنی.

ههجوهمی وان

ئابوری، ئاقدار، ئاریخ

باران، بهردان، بارشت

پاریز، پالان، په

تهرانه، تور، توره

جیرک، جهرد، جوهره

جرک، چهفک، نووچوک

هدری، هدرشی، ههوشی

خاپاندی، خاشی، خورکی

دهق، قهه، قهنجی

زلک، مهغزووفان

رک، رهبن، ئیرش

ژهر، ژان، ژین

ساک، سالخ، سهلهک

شال، شاپک، شهمدان

سهه، سههه، سهویل

دالین

زاب، زپیک، زیلان

توو، تهركى، تهبأ
 ئەلى، ئەيشى، ئەشىر
 غولام، غه زال، غه له ت
 فه له ق، فه له ك، فه له مه ز
 قوبات، قاموش، قه مه ر
 كلام، كه له م، كه چه ل
 گه مار، گه م، گۆك
 لالى، لال، لا قلا قك
 مه رام، مه ره ك، مه رگ
 نى قرو، ناقروو، نقىشك
 وار، شه وات، هه وىلى
 هرى، هرىشو، هه ركى
 يار، يارى، يه مه نى

ژ بونا پىكانىنا داباشه مه دقئ كو ئەم هه مى جورئ ئەلفبايا ئىبرىان و كه نانيان
 ژى ب قه كرى بنقىسن د هه مبه رى وان تىپى كوردان ژى داينن ئىدى رندتر ئەلفبا ژ
 هه ق بينه راقه تاندنى.

هه جوه كينه وان
 ئارام، ئارا، ئار
 بار، با، ئەلۆك
 گا، گۆك
 دران، داس، ده وس
 هه قىر، هه قرىشك، هى ژىر
 وور، وار، وىران
 زار، زا، زانين
 هه رشى، هه رى، هه وجه
 تايدهرزى، توو، توراق
 يه خنى، يه كده م، يه كتا

که رمه، کلام، کیتجال
 لاچک، لالک، لاڦلاک
 مه مک، میٹشک، میخک
 ناڦک، نه وال، نه وروژ
 سال، سه لک، سه له
 نه جه م، نه لوک، نه لیک
 فەر، فرشکن فرین
 سه د، سابون
 قریژ، قرین، قیر
 رابوون، راپه رین، راکرن
 شیئر، شیر، شوور
 تالان، تار، تاکور

سه ر و جیر و بهری وان فا دبنه ۲۸ تیپ نه فان تیپا (غ و خ) جارنانا ژی (ش ت)
 د شوونا ههڤ دا دخه بتین. ئا - ئه، پ- پ، ج - چ - ج، د شوونا ههڤ دا دخه بتین
 ب دهنگدیران ژ بال جو هوویان پینج و چار چ هه نه.

کوردی - سومری

دنیقبه را کوردی و سو مه ریدا

ل قی دوماهی هندهک ماموستا و زانایین کورد نهڤ بابه ته دانا سه ربه رکی و
 هه ریه کی ل گور شیانا خو تیکفه دا و شروقه کر، لی بی ده رکار و دوماهی مایه
 ب راستی ژمیژه من هندهک په یقین ههڤیشک دپرتوکان دا دیتن، لی من دگوته
 خوه تشته کی هیساییه نه خاسمه بابکالکین مه دگه ل ههڤ ژیاینه، لی ده ما چاڤی من
 ب هندهک داریشن و ده ستورین زمانی سو مه ری که قتی هزرا من که قته قوناخه ک
 دی ده ما پروقیسورا هیژا پاکیزه خاتون دقئ باریدا چه ند بابه ت به لاف کرین و
 من دگه ل هندهک ماموستایان دا بیس کری نه ز قایل بوم کو پیدقیه نه وتشتی لبه ر
 ده ست به لاف که م، هه لبه ت نهڤ بابه ته دی پتر وه کی کوم کرنه کی بت ژ فه کولان
 و پیداچونی، ئانکو هزرو بیرین پسپوران دی رووچاڤکه م دگه ل بوچوون و هزرین
 خومالی.

تاكو ئىرو زانا يەك دل نەبوینە دبارا بنەكوک و توخمى سۆمەرییان دا، ھندەك دبیژن ژ روژھەلاتا ژۆرى ئانكو ژ پاناقین ئاسیا ھاتینە، ھندەك دی دبیژن ژ خواری ھاتینە: درى یا ئاقى را، و ل قى داویى نەخاسمە سالیڭ ھەشتى ھنەك زانایان پرسى: بوچى ھەمى ھزردكەن سۆمەرى بیانینە؟ بوچى خو جە نینن؟ ھەلبەت كانى ژبەر چى میژووزان ھزردكەن كو سۆمەرى نە خەلكى میسوپوتامیانە بابەتەك دی یە، ئەوئى بقیٹ بلا قەگەرت ھەر پرتوكەك دیروكا سۆمەرییان دى بینیت تىشتى ھەژى ل پى چونى ئەوہ كو سۆمەرى خو جەھى بن.

دپرتوكا (شونواری دولا ھەردوو رۆباران) دە كو ل بەغدا ب ئارەبى ھاتینە وەرگىزان تیدا ھاتینە، كو پەرستگەھەك ل ژوریا ئىراقى ھاتىە دیتن گەلەك دروڤین ھەقپشك دگەل پەرستگەھىن ئورك ھەنە. و ماموستایەك دی، پشتى باسى كوچ كرنا سۆمەرییا كرى و نیشانىڭ دیروكى روچاڤ یاسومەرییان ل قوناخىڭ دەستپىكى، دنقىسىت (ب گوتتەك دی ئەم بەردەوامىیا مللەتین بەرى دیروكى ل دولا ھەردوو رۆباران دسومەرییان را دبىنن و ئەوان ژ ژوریا وەلات كوچ كرىبە ژىرى و لى ئاكنج بوینە).

ھەروەسا ھندەك زانا ھزردكەن كو وەلاتى سومەرى ژى ھاتین چیاستانە ژبەركو سۆمەریان زەگورات (زقورە) چى كرىنە، و ئەو ھزر دكەن ئەو چیا دكەقنە روژھەلاتا ئىرانى!!!؟

ھەلبەت مە مافى پرسىی ھەیە، ئەرى بوچى ئەو چیا، نەچیاىڭ كوردستانینە؟ ئەقە یەك، خال دی كو قى یەكى بەگەم دكەت ئەوہ مللەتى كاشو (كاشى) نىزىكى چار سەد سالان ئىراق ستاند (ئەو بخوہ خەلكى كوردستانینە) و چوگ ھۆرىن نە ئىخستە ژيانا سومەرییان نەبەس ئەقە كاشویان پەرستگەھىڭ سومەرییان ئاقاكرینە و جھىڭ خوداقەندىڭ سومەرییان پیروز دكرن. ئەرى ھەكەر تىكەلى و ھەقەندىبەك كوور دنىقبەرا وان نەبايە دا مللەتى كاشو ژيان و شەھرستانىیا سۆمەرییان وەك خوہ ھىلىت یا گھوریت؟

ئەم ل گور قى دابىشى دگەھىن ھندى كو، بارا پتر سۆمەرى ژ ژوریا ئىراقى كو كوردستانە بەرەف دەشتىت خواری كوچ كرىنە و لىكولىنىت زمانى دى قى راستى پەژرىن.

* زمانى سۆمەرى

سومەرىيا دگوتە خوہ (KI- En- GI) و دروشمى قرالین وان (Lugal- ki - En- Gi) ئانکو قرالى سۆمەرى و ئەکەدییان و مانى وان نیزیکی (۱۱۶۰۰) سالان ھاتییە نقیسین، ژ کنار سالا ۳۵۰۰ ب. ز تاكو ۱۹۰۰ ب. ز، و ھوسا قوناخین وی پشک دکەن.

۱- دەقین دیرین (Archaic Texts) (۲۲۰۰ - ۲۶۰۰ ب. ز) ئەف دەقە ب نیشانین (Rectographic) ھاتینە نقیسین و ھند قەزەنجا ریزمانەکی تیدا نینە.

۲- دەقین کەقنە سومەرى (۲۶۰۰ - ۲۲۰۰ ب. ز) ھەروەسا دبیزنى سۆمەرىيا کلاسیک: کەقنە دەقین سومەرى (Old Sumerian Texts).

۳- دەقین نوو سۆمەرى (۲۲۰۰ - ۱۹۰۰) ئەف دەقە ل ژیر کارتیکرنا زمانى ئەکەدی بون، لی سومەرى ھیشتا زمانەک زیندی بو.

۴- دەقین سۆمەرى ئەوین دیندارین بابلی ل ھزرا دووری و یەکی نقیسین ل وی دەمی سۆمەرى زمانەک مری بو، و ئەف دەقە پری خەلەتینە و ب کار لیکولینین ریزمانکی ناھین.

* ھندەک پەیفین ھەفیشک:

۱- (A, la) = ئاف

۲- (Ama) = ماک، دایک، ژبلی پەیفقا (می) و پیشگری (ما). دئەرەبیدا (ام) مایە.

۳- (Ab - Ba) = باب، بابو، باوک، دئەرەبیدا (اب) مایە.

۴- (Bar - ra) ئەف پەیفقە دئەرەبیا ئیراقیدا ھەیە د کوردیدا د جەنجەرا کرنیدا

مایە (بەررا) ئانکو بو دەرڤە، ھەروەسا پەیفقا (پەر) وەک پەری گوندی و پەراف = بەراف ھەقبەندن.

۵- (Bur) = بەر

۶- (Dagal) ئاکو پان و بەرفرەه کو ھەقبەندا دەرڤە، دەر، دەرڤە؟

۷- (Duma) ئانکو کوپ یان دووندە (ابن، جیل، ژریە) کو ھەقبەندا دووندە

دووف. دوم..

۸- (Dub) = دەپ، تەپک، تیپ.

۹- (Darugu) = تراقی.

۱۰- (Dugan) دگوته گيسكى، نه خاسمه ئه ويى پاره دكرنى كو نه دووره ههقبه ندا

(دكان) بت.

۱۱- (Engar)= هنجار، ههقجار، هندهك هزردهك نئهف په يقه سومه ريبان ژى ژ

ملله تهك ژ خوه كه قنتر وه رگرتييه دبيژنى (فرا تى بين پيشين).

۱۲- (Esgar) يان (Ishgar) دگوتنه كاروبار و ئيشى توچينى يى..... و دگوتنه

زنجيرا كارهك ئه ده بى ژى وهك (ئيشگار كالكاميش) ئانكو شاكارا گالگاميش و نه دووره ههقبه ندى دگهل (شكارته) ههبت كو ئه و ئه رده ئه ويى سه پان بو خوه دكيلت و دچينت.

۱۳- (Gu)= گوشه، كوژى، سوو.

۱۴- (Gir) كوور، كوورهه.

۱۵- (Gu- Zu) كورسى، كورس

۱۶- (Ga - Da)= كه تان

۱۷- (Gal)= كال، (گال) كو كا خوه دا مانا مه زن ددهت وهك (Lugal) ئانكو قرال،

شاه (Lu) ئانكو مروف، مير زه لام و (Gal) مه زن كال..... و ته قرا مانا مروقى مه زن ددهت كو به ران بهر په يقا كوردى كاله ميره. گالگاميش: كهل گاميش = گاميشى مه زن.

۱۸- (Gal) (كول) ژ كولان ب مانا خه رتاندن و ره ويژتن تى.

۱۹- ((Sa Hia -)= خهس

۲۰- (Ki) ئهف په يقه يه كه ژ نيشانين دياركه ر دسومه ريدا ب مانا (ئهر، جه)

هاتيه كو ههقبه ندا (جه، جى، جيكا، جىهان، گىهان، گهه) ئيرو دكورديدا مه پر ئهف

نيشانين دياركه ر هه نه وهك: گيا، دار.... ئانكو ده ما ناقى تشته كى دبيژن ئه فان په يقين

نيشانده دگهل دبيژين، وهك: داروبه روو، دارگوز، داربه نوک، يان گيا حيشتر، گيا

گه ورک..... هتد

۲۱- (Kala)= كه لهك، به لهم، گه مى

۲۲- (Kur) كوه، كيو كووقى_ سومه ريبان دگوته ئه ردى بيانين ((Kur) كو مانا

ده قهر ددهت و ئهف په يقه تاكو موسلمانى ژى هاتى مابو.

۲۳- ((Ku- du- ru)= كيل، كيلى، كه نار، ئه فه به رهك بو دادنا تخووبى زه قيبان

۲۴- ((Ma- lah) (مالاخ)= مه له فان، په يقا سومه رى ژ دوو په يقان پيك هاتيه

((Ma)= به لهم، كه لهك

- ۲۵- (Lah) = هاژوت و تهڤدا مانا (بهلهم هاژو) ددهت و دئاره بیدا بویه (ملاح).
- ۲۶- (Masen kak) یان (Mas kak) = en مسکین.
- ۲۷- (Mana) یان (Mina) = من (ئالاقی پیقانی)، باتمان
- ۲۸- (Mar) = مهر، مه ربیل
- ۲۹- ((Mu)) جیناقی (من) ل دهما دیرانی ئانکو (یی من)، (یی مه).
- ۳۰- ((Me)) جیناقی (مه) ل دهما دیرانی (تمک) (یی م)
- ۳۱- (Nita) = نیر، ئەف ژى نیشانا نیر دیارکرنییه
- ۳۲- (Nagar) = نه جار، شه هر زاین زمانى سومه ری دبیزن ئەف په یقه ژ زمانى فراتی بین پیشینه.
- ۳۳- (gar Tam) = تجار من گه لهگ جارن هزارا هندى دکر، ههکه (تجار) مه ژ ئاره بى وهرگرت بت، بوچی مه ئاوايى کومى وهرگرتى یه؟ ههلبهت هندهک کورد دبیزن (تیجر) کو تیکه لی دگه ل (تاجر) ئاره بى ههیه.
- ۳۴- (Udu) ئیتون.
- ۳۵- (Uru) سوّمه رییان دگوته گوندی و شه هری ئورو و ئەف زاراقه دگوتنه هه رچه ند ماله کین ئانجی ل چه هکی و جارن دگوتنه هندهک کوخکین نیژیکی یهک هه قبه ری وار، هه وار.... بکه.
- ۳۶- (duru - kapru,e) ئانکو واری گوندیان (المستوگنات الریفیه) کو ئیرو ئەم دبیزنی گه پر، هه ژیه بیژم دئاره بیا ئیراقی دا مایه (کبره).
- ۳۷- (Utu) مه گه لهگ په یف مانه کو تیکه لی دگه ل روژ و گه رمی هه نه وهک: تاف، تا، ته ب، تی، ئیتوون.
- ۳۸- (Zu) ئەف ژى دپه یقا (Zu- A) داهیه ئانکو زان - زانین.
- ۳۹- (Zu) ئەف جناقی دیرانا که سی دووی یه ب مانا (ئى ته) کو د هندهک زانین کوردیدا (ژو) هه یه ب مانا (بو).
- ۴۰- (Gud) = گا. گوک
- ۴۱- (e) = ئەف، ئی، یی، بنیره : ئیرو، ئیسال.....
- ۴۲- (S) (Eme) = ئەفان (م..... ف) دهستوورهک کوردی یه
- ۴۳- (Ra) بو ژیرا، دگوتن (En- Lil- ra) ئانکو بو ئەنلیل یان ئەنلیل پا.

۴۳- (Ar) ئانکو ئار، ئارد، هیرا، هاری، و ده‌ما دوباره دبت ئارئار ئانکو ئار هیر =

ئاش

***هندهک دارنشتن:**

دسومه‌ریدا هه‌روه‌سا دکوریدیا، هه‌که‌ر مه‌ بقیت ناخی بکه‌ری (اسم الفاعل) دروست که‌ین دی ناخه‌کی ئینین و بنکاری لی زیده‌که‌ین، وه‌ک ((Malah مالاخ = گه‌میقان گه‌می‌هاژو، به‌له‌مقان، که‌له‌ک‌هاژو، مه‌له‌قان.

ئه‌ف په‌یقه ژ دو که‌رتان هاتی یه، په‌یقا (Ma) به‌له‌م، که‌له‌ک و لاخ (Lah) ئانکو هاژو، هاژوت و ته‌قدا دبت به‌له‌م‌هاژو (به‌له‌مقان).

* (Bar - Gul) ئه‌ف ژی ژ (Bar) به‌ر که‌قرو (Gul) ئانکو تی خه‌رتاندن ره‌ویشت..... و ته‌قدا مانا ئه‌وی دبه‌ری دکولت یان دشکینت..... دده‌ت (به‌رکۆل).

* (Dub - Sar) : Dub) ژ ((Dub = ده‌پ، ته‌پک و (Sar) = نفیسی پیک هاتییه کو مانا

ده‌پنفیسی (نفیسه‌ر) دده‌ت.

(A) - (Zu)..... ژ (A) = ئاف و (Zu) = زان - زانین پیک هاتییه ئانکو نو‌شدار

دختور..... ب هزرا من خوییزانک تیکه‌لییه‌ک ریژمانه‌کی دگه‌ل هه‌یه (ئاقران).

ئه‌ف نمونه‌یین سه‌لال به‌سن کو بو‌چونا مه‌ ج‌هگیر بکه‌ن و هیژ هه‌نه.

* هندهک ئالاف و هه‌قه‌ک (رسته) جیناقین ده‌ست نیشانکرنی (Demonstative

:Pronoun)

* (E) = ئاف دکوریدیا هندهک جیناقین دی ژی هه‌نه کو ج‌هئ (ئه‌ف) دگرن وه‌ک

(ئی) کو وه‌ک یا سو‌مه‌ری یه، ئیسال، ئیرو، ئیشه‌ف..... ژبلی ئه‌فی و ئه‌فی.

* (Be) = ئه‌و، ئه‌وی، ئه‌وی، ئه‌م دزانن (B) تیکه‌لی دگه‌ل (V) W) هه‌یه و

پیشکه‌ئن ل ق‌ر ره‌وایه (ب ----- ف ----- و).

* (Eme) = ئه‌قان. ئه‌ف ژی پر نزیکن (م ----- ف).

= (Bene) = ئه‌وان ل ق‌ر وه‌کی کوردی نیشانا کومی چویه سه‌ر (Be) (بی، نی =

ئه‌و + ان).

ئه‌فجا دگوتن (Lu - E) ئانکو ئه‌ف زه‌لامه، ئه‌ف مرو‌قه، یان مرو‌قی هه، زه‌لامی

هه. بنیره فی هه‌قو‌کا خواری:

(S) ((Dmu – Lu – e– k– eme).

ئەقان / یی، یا / ئەف / زەلام / دوندە.

و پیکه دبن: کوردین قی زەلامی ئەقەنە، یان ژی:

ئەف کورین قی زەلامینە یان دوندەها زەلامی هە ئەقەنە و ئەقە ب دروستی

هەقەکا..

ماویەتی....

هەوالتامە ی کتیب

زمانی جیہانگیری

زمانی دیپلوماسیہ

■ فہتھی محمد علی مودہریس*

زاراوه و وشه‌ی (دیپلۆماسییەت) یه‌کێکه له‌ سێ چه‌مکه‌کانی جیهانگه‌پرای و هه‌ک ته‌واوکه‌ر، دوو چه‌مکه‌که‌ی تر: ئابووری و سیاسه‌ته‌.

دیپلۆماسییەت و ئابووری و سیاسه‌ت قورسای زۆریان هه‌یه له‌سه‌ر رووداوه‌کان له‌سه‌ر گشت ئاستیکدا.

چه‌مکی دیپلۆماسییەت و زاراوه‌کانی تایبەت به‌ ده‌سته‌واژه‌ فه‌رمییەکان به‌ پادده‌یه‌کی زۆر له‌ نیو کۆمه‌لگای نیوده‌وله‌تیدا به‌کار ده‌هێنرێت و بایه‌خداره‌ و به‌ تایبەت له‌ کاتی ئیستادا که‌ جیهان خه‌ریکه‌ گۆرانکاری گه‌وره‌ به‌ خۆه‌ ببینێت، هاوکات رۆژ دوا‌ی رۆژ ئەم چه‌مکه‌ له‌ نیو کۆبوونه‌وه‌ کراوه‌و داخراوه‌کان و پیکهاته‌ سه‌ره‌کییه‌کانی حوکمرانی و ده‌زگا جو‌راوجۆره‌کانی ده‌سه‌لاته‌ بی سنوره‌کانی جیهان و گشت ریکخراوه‌ نیوده‌وله‌تییه‌کان به‌ تایبەت ریکخراوی نه‌ته‌وه‌ یه‌کگرتوووه‌کان و ناوه‌نده‌ سیاسی سیتراتیجی و ئەکادیمیایکانی جیهانی و ولاتانی زل هیزی ناسراو به‌ G 20 و کۆنفراسه‌کانی ولاتانی یه‌کیتی ئەوروپا و کۆرپه‌نده‌ جیهانییه‌کانی تایبەت به‌ ئابووری هاوشیوه‌ی لووتکه‌ی داڤۆس ناسراو به‌ World Economic Forum و ریکخراوی بازرگانی جیهانی (WTO)، له‌ نیو گشت ئەو ناوه‌نده‌ سیاسی و ئابوورییه‌وه‌ دیپلۆماسییانه‌ رۆژ دوا‌ی رۆژ بایه‌خ و ئاستی پیشکه‌وتووتر و گرنگتر له‌ بواره‌ تۆمارده‌کات به‌ پادده‌یه‌ک ئەو حاله‌ته‌ وه‌ک سیسته‌میکی نوێ و هه‌لگری زاراوه‌ی سیاسی نوێ وه‌ده‌رده‌که‌وێت.

له‌ هه‌مانکاتدا ململانییه‌کان و کیشه‌ به‌رده‌وام و ئالۆزه‌کانی جیهان په‌وش و دۆخیکی سیاسی نه‌خوازاوی دروست کردووه‌ و پیشبینی ده‌کریت کاریگه‌ری ناله‌باری کوشنده‌ تر دووچاری جیهان ببیته‌وه‌، له‌ ده‌رئه‌نجامدا ئالۆزییه‌کی بی وینه‌ له‌ سه‌ر ئاستی جیهان پیشبینی ده‌کریت، له‌ لایه‌کی تریشه‌وه‌ دیارترین نیگای جیهانگیری له‌ گشت چالاکییه‌کانی مرۆف به‌ شیوازیکی روون وه‌ده‌رده‌که‌وێ، به‌لکو به‌ شیوه‌یه‌ک له‌ شیوه‌کان ئەو دۆخه‌ کۆنترۆلی ئەجیندای مرۆف و قه‌باره‌و سیمای داها‌تووی بۆ ئایینده‌و دوا‌رۆژیکی دوورتر دیار ده‌کات.

له‌ کاتی ئیستادا که‌ ته‌واوی جیهان به‌ده‌ست ئەو جه‌نگه‌ نه‌خوازاوه‌ی ئوکرینا ده‌نالیت ناوه‌ ناوه‌ تیبینی ده‌که‌ین که‌ هه‌ول هه‌یه‌ بۆ دانوستاندن و ده‌ستکردن به‌ گفتوگۆی دیپلۆماسی، لیره‌وه‌ گرنگی زمانی دیپلۆماسییەت وه‌ده‌رده‌که‌وێت بۆ

ئەنجامدانی دروستترین دەستەواژە بۆ ئامادەکاری پێویستە زمانی فەرمی شایستەیی ئەو ئاستە بێت بۆ چارەسەری گرافتەکان.

لێرەوێ گەرمی دیراسەت کردنی زمانی دیپلۆماسییەت لەسەر تیکرای ئاستەکانی سیاسەت و ئابووری وەدەر دەکەوێت.

جیهانی ئیمپرو که ناسراوە بە جیهانی گۆرپانکارییە کتوێپ و خێرایەکان بە پیناسەیی عەقڵیەتی سیاسی نیو دەوڵەتی جیهانی یە ککگرتنەوێ و لاتەکان لە ژێر یەک ئالا و یەک دروشم و، کورد وەک نەتەوێ و کاریگەر لە ناوچەکە و خاوەن سامانس سڕوشتی کە بە پیوێ نیو دەوڵەتی جیهانی تەواو کەری سامانەکانی جیهانە، لەسەر ئەو ئاستەدا کاریگەری دەرهکی لەسەر هەیه پیوێستە لەمەر گۆرپانکارییەکان بە ئاگا بیت سەرەرای ئەوێ لەو جیهانە ئالۆزە دانەبڕیت. هاوکات هەوڵەکان بەو ئاراستەیه ئامانج بنریت بۆ یە ککگرتنەوێ ریز و ناومالی کوردستان.

هەوڵی هینانە دی سیستەمیکی ئەو ئەرکە نەتەوایەتییه بە زاراوەسازی دیپلۆماسیەتی کوردی دەگەریتەوێ ئەو واقیعه و ئەو ئەرکە لە نیو دەوڵەتی عیراقی فیدرال وە بۆ راپەراندنی ئەو کارە زیاترین کات و باشتترین رێگا و رەخساندنی بەرزترین ئاستی گەرەکە بۆ هینانە دی زمانیکی پاراوی دیپلۆماسیەتی کوردی هاوشیوێی زاراوێ دیپلۆماسیەتی ولاتانی خاوەن سیادەت.

لەسەر بنەمای ئەو واقیعه نوییە عیراقی فیدرال بە پیکهاتە موزاییکی و جۆراو جۆرهکانیەو، کورد وەک هیژیکی هەریمی دیارترین ئالنگاری و ئەرکی لە سەر ئاستی نیو دەوڵەتی دانانی و جیبەجیکردنی پیوانەسازی زاراوێکان کە لە کاتی کۆبوونەوێ و پێشواری و کۆر بەندەکان بەکار دەهینریت.

مروقی رۆشنبیری کورد لەسەر ئاستی جیاوازا پیوێستە سیترا تیجیەتی بیرکردنەوێ بۆ دوا رۆژدا پروگرامسازی بۆ بکات، بە تاییەت ئەگەر پروژەیی دەوڵەتی کوردستان بێتە بواری جیبەجیکردنەوێ.

فاکتەرە گەرمەکانی زەرورەتی دامەزراندنی دەوڵەت بە روالەت بوونی هەیه، بەلام لە نیو ناخی مانا بەرزەکانی نیشتمان پەرورێ و هەر هەوڵیک بۆ تیگەیشتن لەو مانایانە وەک هەوڵیک هەژمار دەکریت بە نزیک بوونەوێ قوناعیک بۆ گەیشتن بەو ئامانجە، واتە گەیشتن بە ساتی بریاردان.

ههست کردنی تاکه کهس یان هاوولاتی به ئینتسابوون بۆ خاک یه کهم سه رکه وتته بۆ بهردهوام بوون بۆ دۆزینه وهی ریگای راست به رهو ئه و ئامانجه. هه ولدان بۆ دامه زرانندی دهولهتی کوردستان له کومه لیک ئه رک خوی دهنوینیت :

۱- **ئه رکیکی سایکۆلۆجییه** : واته هه ر مرۆقیکی کورد ده توانیت که سایه تی خوی له چوارچیوهی ئه و قه واره یه دا (که پیی ده لێن ده ولت) بدۆزیته وه و به پیچه وانه وه مرۆف ناتوانیت به ته واوی هه ست به ئینتسابوون بکات ئه گه ر ولاتی ژێرده ست بیت یان به ته واوی سه ره به خۆ نه بیت.

۲- **دامه زرانندی ده ولت ئه رکیکی میژووی و جیۆگرافییه** : واته کوردستان که خاوه ن میژوو و خاکه، مانایه ک ده به خشی وه ک هیزیکی سروشتی به رده وام وه به ستنه وهی گشت چه مکه گرنگه کانی تر.

۳- **وهک ئه رکیکی ئایینی و یاسایی** : خوی نیشان ده دات، واته به گه رانه وه بۆ ده قه ئایینه کان و یاسا نیوده وه له تیه کان ئه و مافه به کورد ده دات و پیشیلکردنی ئه و مافه له لایه ن تاخمیک یان هیزیکی ئه و ده قه ئایینی و یاسیایانه ره سوایان ده کات، بره گه جۆراو جۆره کانی یاساکانی نه ته وه یه کگرتوو ه کان به روونی وه زمانیکی ئاشکرا ئاماژه به و مافه ده دات.

۴/ **وهک ئه رکیکی کۆمه لایه تی**: ئه و بابته شی ده کریته وه. کومه لگای کوردی له ژیا نی ئیستای جیهانگیری وه گۆرانکارییه به رده وامه کان دوو چاری کاریگه ری ده بیته وه، به لام پابه ندبوون به خاک و نیشتمان زۆر به هیژتره له هه ر گۆرانکارییه ک. هه وله کانی بنیادنانه وه و ئاوه دانکردنه وهی سه کته ره کانی کومه لگا و پاراستنی خاک گشتیان ده که ویته چوارچیوهی ئه و ئه رکه.

۵-وهك ئهركيكي ئابوورى : به واتاي دروستكردنى هيزيكي دارايى بو خزمهتى ئه و ئهركه، سياستهتى ئابوورى دامه زراوهكان دهبيت به ئاراستهتى خزمهت كردنى ئه و ئهركه بيت وه له ژيانى كومه لگاي ئيستادا هيزه نهختينى بهراورد ناكريت له گه ل ههر هيزيكي تر.

۶-وهك ئهركيكي سياسي: ميللهتى كورد و له دريژايى ميژوو ستهمى ليكراوه وه له مافه بنه رتهتتبه كاني به مروف بوون دابراوه و بهرامبه ر ئه وه سياسته تكدردن و ليكدانه وهى رووداوه كاني ژيانى تيكه ل بووه به سياستهتى روژانهى ژيان به سه ربردن له و بارو دوخه ناهه موارهى تنييدا ژياوه.

تاوتوكردنى و ئاماده كاري ئه و ئهركانه و جيبه جيكردى دهكه ويته ئه ستوى گشت چين و تويزه كان و به رپرسياريهتى سه ركرده كان و پارته سياسيه كان و كومه لگاي مه دهنى رو شنبيران و گشت تاكه كه سى كورد. كاريگه رترين شيواز له مامه له كردندا له گه ل ده سه لاته جيهانيه كان و ناوه نده سياسييه كان زمانى ديپلوماسيه ته و ههر به و زمانه وه ده توانريت باشترين وه مه زنترين ئامانج وه ده ست به ينين، زمانى ديپلوماسيه تى دامه زراندنى ده ولت تايبه تمه ندى هه يه له :

-شيوازي تاوتوكردن.

-به كارهيتانى وشه و ته عيبردان.

-زيره كى له قه ناعه ت پيكردن.

-ئاماده كاري له روانگه ي سايكولو جيه وه.

-ديراسه كردن و شيكردنه وهى كه سايه تى لايه نى به رامبه ر.

-نمايشكردنى راستيه كان وهك خو ي.

-ئارام گرتن له كاتى ههر گفتوگو يه ك يان كو بوونه يه ك.

-ئاماده كاري ته واو له گشت روويه كه وه به تايبه ت لايه نى مه عريفى و فه لسه فه ي

سياسى.

تاوتۆكردنى و ئامادەكارى و گەيشتن بە دەرتەنجام بۆ ئەو ئەركانە و جىبە جىكردنى بىگومان ئەركەكە دەكەويتە ئەستۆى گشت چىن و تويژەكان و بەرپرسىارىيەتى سەركردەكان و پارتە سىياسىيەكان و كۆمەلگاي مەدەنى رۆشنىبران و گشت تاكە كەسى كورد.

كارىگەرتىن شىواز لە مامەلەكردندا لەگەل دەسلەلاتە جىهانىيەكان و ناوئەندە سىياسىيەكان زمانى دىپلۆماسىيەتە وە ھەر بەو زمانەو دەتوانرئىت باشتىن وە مەزنتىن ئامانج وە دەست بەئىنن، ئەو فىنۆمىنايەش بە جىهانگەرايى دەناسرىتەو كە دىپلۆماسىيەت شىوازە پراكتىكەكەيەتى.

پرۆسەى وەرگىران لە ھەرىمى كوردستاندا بە داخەو لەوازە لەبەر چەندىن ھۆكارى جىواز كۆمەلگاي كوردستان وەك ھەر كۆمەلگايەكى گۆى زەوین لە دەرتەنجامى گەشەسەندن و پىشكەوتنى سۆشىيال مېدىا و ئەنتەرنىت و وەرگىرانى راستەوخۆ لە رېگاي كۆمپانىا ناسراوەكانى جىهان وەك Google كە خزمەتگوزارى وەرگىرانى لە خۆ دەگرئىت، برۆاى ئىمە ئەو وەرگىرانەى ئىنتەرنىت زۆر كەموكورتى پىوہ ديارە و ئاستىكە ئەكادىمى و زانستى نىيە، لەبەر ئەوہى وەرگىران تەنيا وەرگىرانى ووشە و دەربرىنەكان نىيە، بەلكو گواستەوہى بىرۆكەكە وەك دەقە ئەصلەكە بىت.

زاراوەسازى يەككە لە گرتەكان كە ھەر كارمەندىكى حكومەت ياخود مامۆستا يان قوتابى و ھەر رۆشنىبرىك يان وەرگىرىكى تايبەتمەند لە بوارى ياسايى و كارگىرى و زانستى وە لە ئەنجامى گەشەسەندنى گشت بوارىكى ژيان و زياد بوونى قەبارەى وشەكان و بەزاندنى سنوورەكان لە نىوان ولاتان و تىكەل بوونى تاكە كەسكان لەيەكتر بە شىوازى جيا جيا، گشت ئەو گەشەسەندنە لە بوارەكاندا واى كردووە كە گرتى جىواز بىتە پىش وەرگىر يان ھەر نووسەر يان ھەر تويژەرىك لە كاتى دارشتنى تىكست دووچارى چەند گرتىكى زمانەوانى و رېنوووس و دانانى زاراوہ دىت كە ئەو حالەتەش وا دەكات تىكستەكە لاواز بىت و پەيامە راستەقىنەكەى بە تەواوى نەگەيەنىت.

ھاوكات زاراوہى زانستى زۆر جىواوزى ھەيە لەگەل زاراوہ ئەدەبىيەكە، كە پىويستە ناوئەندە ئەكادىمى و رۆشنىبرىەكان و ئەكادىمىاى كوردى بە دەزگاكانى

پراگەیانندنەوێش، پێویستە دەست بکەن بە دووبارە دارشتنەوێ پێوەر و رێککەوتن لەسەر هێڵە گشتیەکانی زاراوەکان کە بۆ جەماوەر بلاودەکرێتەوێ.

دوای ئەوێ گرتەکانی زمانەوانی و زاراوەکان بە زەقی لە نیو نووسراو و دیمانە و کۆربەندەکان دەرکەوتن، بەرپرسیاریەتی میژوویی حکومەت کەوتە کاری پراکتیکی و لیژنەیک پیکهاتووێ لە چەندین دەزگاکانی حکومەت و کەرتی تاییبەت و ناوەندە زمانەوانی و رۆشنبیریەکان لەسەر ئاستی بەرز لیژنەیک پیکهاتووێ کە خۆشبەختانە من ئەندامی ئەم لیژنەیکم، مەبەستی ئەو لیژنەیک دووبارە دارشتنەوێ زاراوەگەلی بازرگانی و ئابووری و نووسراوەکانی حکومەت و هەر بەرەبەست یان گرت هەبیت ئەو لیژنەیک لیکۆلینەوێ لەبارەوێ دەکات.

سیاسەتی حکومەتی هەریمی کوردستان لە کاتی ئیستادا هەرچەندە ئەو دەستپێشخەرییە دواکەوت، بەلام هەنگاویکی زۆر بایەخدارە بە دانانی هێلی گشتی بۆ بەکارهینانی زاراوەکان، ئەو هەولە بە بروای ئیمە کاریکی ئاسان نییە، بەلام بە لایەنی کەم هەنگاویکە جیجای دەستخۆشییە.

ئامانجی ئەو دەست پێشخەرییە پاراستنی شکۆمەندی زمانی کوردییە.

گفتوگۆ کردن لەسەر پرۆسە وەرگیران لە کوردستان وەکو هەر بابەتیکی تر و بواریکی تر هەلبەتە ئالنگاری هەمەچەشن لەبەر دەم پرۆسە وەرگیران هەیکە. لە سەررووی هەموو ئەو ئالنگارییانە تاكو ئیستا بە داخەوێ سەندیکایەکی یان دەزگایەکی تاییبەت نییە بە وەرگیران و وەرگیرەکان کە ئەو دەزگایە بێتە چەتریک بۆ ئەو چینه رۆشنبیر و ئەکادیمیە بۆ پێشخستن و بەرگریکردن لە مافەکانیان و وەرگیرەکان لە چوارچێوێ ئەو دەزگایە کۆ بکاتەوێ.

دووهم ئالنگاری لە بەکارهینانی زاراوەیک کە تاکە ئیستا رێککەوتن لەسەر نییە یان بە دەستە جەمعی گشت شارەزایان رێککەوتنیا لەسەری کردبیت.

لەلایەکی تریش زاراوەیک بیانی بە رادەیکەکی زۆر لە دەقەکان بەکار دیت کە هەندیک جار خوینەر گرتی بۆ دروست دەبیت لە تیگەیشتن و دەقەکەش بیگومان لاواز دەکات.

جا بۆ ئەوێ ئەوێ پەرەپیدان و گەشەسەندن لە تیگەیشتن و فیروونی، زمان و ئەدەبیاتەکانی بەردەوامی هەبیت پێویستە ئەو ئەرکە کاتی زۆر و گونجاوی

بۆ تهرخان بکریت، بی گومان توژیینه وهو لیکۆلینه وهی زیاتری له لایهن خاوهن بههره ی ئەکادیمی هاوشیوهی زمانه کانی تر گرنگترین ههنگاو ده بیته، ئەو ههول و تیکۆشانهش بگره له وهرگێران و توژیینه وهو بهراوردکردنی زانستیانه به رادهیهک که تیۆره، زمانه وانیه کانی جیهانی به رادهی په یوهست له کۆلیج و زانکۆکانی کوردستان له بابتهی په ره پیدان و وهرگێران و دانانی فرههنگی تایبهتی چ له باره ی ئابووری یان سیاسهت یان دیپلۆماسیهت، گشت ئەو چالاکیانه پیویسته بیته جیگای سه رنج بۆ ناوهندی توژیینه وهکان.

ویرایی زنجیره نه هاهمه تیهکان وه هه ره شهکان له سه ر خودی نه ته وایه تی و وجودی کورد، هه ره شهکان له سه ر، زمان و خاک و پیکهاته کۆمه لایه تیهکان و مه ترسییه کانی کۆمه ل کۆژی و جینۆساید و به دناوه کانی له ناو بردن و له لایه کی تریشه وه مملانیکان و دووبه ره کی خودی کۆمه لگای کوردی و ده ست تیوه ردان له کاروباره کان، گشت ئەمانه به درێژایی میژوو له سه ر ئه رزی واقع دووباره و سی باره بوونه وه ته وه، به لام فاکته ره کانی مانه وهی، زمانی کوردی زۆر به هیژتر بوو له گشت ئەو مه ترسیانه، بی گومان فاکته ری به رده وام بوون و گه شه سه ندن هه لبه ته به روالهت بۆ هیژی، زمانی کوردی ده گه رپه ته وه که له توانای دابووه زال بیته به سه ر هه ره شه یه ک یان ویستیک که دژی مانه وهی ئەو، زمانه بیته یاخود هه ر پیلانیکی دارپێژراو دژی میله ته تی کوردی.

ده وه له مه ندکردنی په رتوو کخانه ی کوردی له و پوانگه وه وه ده رده که ویته، که تاقه که سی کوردی خوینده وار به گشت ئاسته کانی خویندنه وه گرنگترین ئه رکیان هه ولدانی به رده وام بۆ دۆزینه وهی زانیاری و سه رچاوه ی دروست بۆ پیشخستن و په ره پیدان به که لتورو رۆشنییری کوردی، بی گومان هه ر کۆمه لگایه ک که گرنگترین پیشه ی خویندنه وه بیته، ئەو کۆمه لگایه هه لبه ته له پیشکه وتنی به رده وام ده بیته سه ره رای گشت ته حدایه کان و هه ره شه کان.

ئەو حاله ته ئەگه ر هاتوو وه ک نه ریتی رۆژانه مامه له ی له گه لدا بکریته و بیته فینۆمینا (دیارده) بی گومان ئەو گه له مایه ی پیشکه وتن و سه رکه وتنه .

له لایه کی تریشه وه هه ر پرۆژه ی نووسینیکی یان توژیینه وه یه کی زانستی یان وه رگێران له، زمانه هه ره فراوانه کانی جیهان وه ک ئینگلیزی و فره نسی یاخود

ئاماده‌کردن و دانانی فه‌ره‌ه‌نگ و نووسینه‌وه‌ی میژوو له‌سه‌ر بنه‌ما فه‌لسه‌فیه‌کان و نووسینه‌وه‌ی به‌ره‌می ره‌خنه‌ی ئه‌ده‌بی و ئه‌ده‌بیات به‌شیوه‌یه‌کی گشتی، گشت ئه‌مانه‌ ده‌بنه‌ بناغه‌ی دانانی کۆنینه و که‌له‌پوری شارستانه‌یتی بۆ به‌هیزکردنی وجود و پیگه‌ی ئه‌و نه‌ته‌وه‌یه، ئه‌زمونی ولاتان ئه‌و راستیه‌مان بۆ ده‌سه‌لمینیت.

له‌ جیهانی پیشکەوتوو و گه‌شه‌ سه‌ندوودا، میله‌تان شانازی به‌ که‌له‌پوری هه‌زاران ساله‌یان ده‌که‌ن ئیمه‌ش وه‌ک نه‌ته‌وه‌ی کورد ئه‌و راستیه‌ ده‌بیته‌ مایه‌ی سه‌رنجی ئیمه‌ بیته‌ له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئیمه‌ خاوه‌ن ئه‌و میراته‌ به‌نرخ و به‌هایه‌ین که‌ به‌ درێژایی هه‌زاران سال بۆ نه‌وه‌ی ئیستا ماوه‌ته‌وه‌.

هه‌له‌سه‌نگاندن بۆ په‌رتوکخانه‌ی کوردی له‌و خاله‌وه‌ دیت که‌ تا چ ئاستیک ئه‌و په‌رتوکخانه‌یه‌ له‌هه‌مان پیگه‌ی یان ئاستی په‌رتوکخانه‌ی ولاتانی تری گه‌شه‌سه‌ندوو ده‌بیته‌، به‌لایه‌نی که‌م پیویسته‌ بۆ وه‌دییه‌تانی ئه‌و ئامانجه‌ هه‌ولێ بی وچان بدریت، ئه‌وه‌ش له‌کاتی‌کدا ده‌بیته‌ که‌ ده‌ست بکریته‌ به‌ کامپینی وه‌رگیران و دانانی فه‌ره‌ه‌نگی جو‌راو‌جو‌ر بۆ گشت ئاسته‌کانی خویندنگاکان به‌تایبه‌ت قوتابخانه‌کان و دانیشنگاکان و زانکۆکان له‌ ریگای چاپکردنی په‌رتوکی هه‌مه‌چه‌شنه، له‌لایه‌کی تر په‌یره‌وه‌کردنی سیسته‌می نوی ی ئۆن لاین و دامه‌زراندنی داتا‌به‌یسی تایبه‌ت له‌ ریگای ئینته‌رنیته‌وه‌، گشت ئه‌مانه‌ ئه‌زمونی شایسته‌ی ولاتانی جیهان بۆ نه‌وه‌ی ئیستا ده‌گوازنه‌وه‌. له‌لایه‌کی تر، پیویسته‌ سه‌رنج و هه‌وله‌کان به‌ وچانی جیهانی ئینترنیت بخاته‌ ئه‌وله‌ویاته‌وه‌ له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئه‌و جیهانه‌ نوییه‌ به‌ گشت پیوه‌ریک له‌ ئیستا و دوا‌پو‌ژدا گرنگی بی سنوور و بایه‌خدا‌ری هه‌یه‌ و ده‌بیته‌ و پیویسته‌ به‌رنامه‌ی تایبه‌ت بۆ ئه‌و مه‌به‌سته‌ داب‌ریژریت، وا ئیستا گرنگترین و به‌ ناوبانگترین رۆژنامه‌ و گو‌فار ده‌خرینه‌ نیو جیهانی ئه‌لکترۆنی داتا بیس و به‌ راسته‌وخۆ (ئۆن لاین) ده‌توانریت هه‌لب‌گیریت و سه‌یر بکریته‌ و بیته‌ سه‌رچاوه‌ی زانیاری. ئه‌و هه‌ولانه‌ش وه‌ک ئه‌رکیکی نیشتمانی و زه‌رووره‌تی دۆخی سیاسی و رۆشنیبری و ئه‌خلاقایاتی هاو‌نیشتمانیه‌تی ده‌بینریت و ئه‌رکه‌که‌ش ده‌که‌ویته‌ سه‌ر شانی زانکۆکانی کوردستان و ده‌زگا‌کانی رۆشنیبری و رۆشنیبران و مامۆستایان و ناوه‌نده‌ ئه‌کادیمی‌کان و نووسه‌ران و بگره‌ گشت تاکه‌ که‌سی کوردی خاوه‌نشکو و خاوه‌ن باوه‌ر به‌ نیشتمان و دوا‌پو‌ژی پرشنگاری کوردستان.

پاسپاردهکان:

۱- تواناکانی رۆشنبیر و خاوهن بروانامهکان و کهسایهتییه خهمخۆرهکانی ئەو میلله ته ئه رکیکی گه وره یان له سه ره بو ئیستا و دوارپۆژ، ئه رکی کامپینیکی رۆشنبیری و زمانه وانی و زانستی، پیشنیار ده که م که ده زگایه کی تایبه ت به زمانی کوردی دابنریت وه ک (دائیره ی مه عاریفی کوردستانی) که پالپشتی حکومه ت و کهسایه تییه کان و زانکۆکانی له گه لدا بیته بو سازدانی کۆنفرانسی سالانه بو زمان و ئەدهبی کوردی، هاوکات ده یان چالاکی تر که ده بیته مایه ی گه شه سه ندی تواناکان به گشتی بو پاراستنی شکۆی زمان.

۲- دامه زرانندی زانکۆیه کی زمانی کوردی به هه موو زاره کانیه وه که ئامانجی ئەوه بیته چاوپنخشانده وه بو ته واوی پرۆسه ی خویندن و زمانی فه رمی و ده ربهرین و زمانی رۆژنامه بکات بو ئەوه ی نه وه یه کی هۆشیار و هۆشمه ند دروست بکه ین.

* راپۆژکار له وه زاره تی بازرگانی و پیشه سازی له حکومه تی هه ریمی کوردستان.

زمانی کوردی له دادگاکانی هه ریهمی کوردستان له نیوان یاسا و واقیعدا

■ نازاد وه له دبه گی

پیشه‌کی:

یه‌که‌م / ده‌روازه‌یه‌ک بۆ ده‌ستپیک‌ی توێژینه‌وه‌که

یاسا له لایه‌که‌وه، ئامرازیکه بۆ جیبه‌جیکردن و چه‌سپاندنی دادپه‌روه‌ری، چ له‌سه‌ر ئاستی نیشتمانی و چ له‌سه‌ر ئاستی نیوده‌وله‌تی. له لایه‌کی تره‌وه، زمانیش به‌نۆره‌ی خۆی ئامرازیکه بۆ دانان، ده‌ربهرین، پوونکردنه‌وه و راقه‌کردنی یاسا و له‌ئه‌نجامدا ئه‌ویش ده‌بیته ئامرازیک بۆ به‌دییه‌نانی دادپه‌روه‌ری، چ له‌سه‌ر ئاستی کۆمه‌لگا و چ له‌سه‌ر ئاستی نیوده‌وله‌تی. ئاشکرایه یه‌کیک له تاییه‌تمه‌ندییه‌کانی یاسا ئه‌وه‌یه که هه‌مووان لێی تییگه‌ن، ئه‌گه‌ر خه‌لکی کۆمه‌لگه‌یه‌ک له ده‌ق و زاراوه و بریاره یاساییه‌کان تینه‌گه‌ن، سه‌رپێچی کردن له یاسا و سزادان هیچ واتایه‌کیان نامینیت. هه‌ربۆیه، بزاقی یاسا بۆ هه‌مووان و تیگه‌یشتنی هه‌مووان له ده‌ق و زاراوه یاساییه‌کان، بۆ خۆی بزاقیکی ره‌وايه بۆ چه‌سپاندنی دادپه‌روه‌ری له کۆمه‌لگه‌دا.

زمانی عه‌ره‌بی وه‌ک زمانی ئایینی ئیسلام (که ئایینی زۆربه‌ی خه‌لکی کوردستانه)، هه‌روا بالاده‌ستی زمانی عه‌ره‌بی پاش دروستبوونی ده‌وله‌تی عێراق به‌دریژی ده‌یان سالی رابردوو، بووه هۆی ئه‌وه‌ی که زۆربه‌ی ده‌ق و سه‌رچاوه یاساییه‌کان به زمانی عه‌ره‌بی بنوسرینه‌وه و زمانی کوردی بیه‌تته‌مانیکی لۆکالی و په‌راویزخراو. به‌لام دروستبوونی حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان له سالی 1992 و، داننان به زمانی کوردی وه‌ک زمانی فه‌رمی له عێراق به‌گوێره‌ی ماده‌ی (4) له ده‌ستووری عێراقی سالی 2005، بووه ده‌ستپیک‌ی سه‌رده‌میکی نوێ سه‌باره‌ت به‌پێگه‌ی زمانی کوردی له عێراق و هه‌ریمی کوردستان.

یه‌کیک له هۆکاره‌کانی بوونی چه‌ندین زمانی فه‌رمی له بری یه‌ک زمانی فه‌رمی بۆ ئه‌وه ده‌گه‌رپه‌ته‌وه، که کۆمه‌لگه‌ فره‌زمانه‌کان له درێژه‌ی هه‌وراز و نشیوه میژووییه‌کان و به‌شایه‌تی «نه‌خشه‌ی زمانی» هه‌ر ولاتی، گه‌یشتنه‌ ئه‌و ئه‌نجامه که «زمانی هاوبه‌ش» فاکته‌ری یه‌گرتووی نیشتمانی نییه. هه‌ربۆیه ئه‌م ولاتانه بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی هه‌رچی زیاتری گرژیه‌ نه‌ته‌وه‌ییه‌کان، سیاسه‌تی «پیکه‌وه‌ژیانی ئاشتیانه‌ی زمانی» یان گرتبه‌ر؛ سیاسه‌تیک که له‌سه‌ر سی بنه‌مای یه‌کسانی زمانه فه‌رمیه‌کان، ئازادی که‌لکوه‌رگرتن له زمانه‌کان و پیدانی ده‌سه‌لاتی جیبه‌جیکاری زیاتر به‌ناوچه‌کان له‌سه‌ر بنه‌مای په‌نسیپی قه‌له‌م‌په‌و دامه‌زراوه. له کاتی ئیستادا له (55) ولاتی جیهان پتر له زمانیک به‌ زمانی فه‌رمی ناسراون.

دووهم/ بایه‌خی توێژینه‌وه‌که

هه‌روه‌ک ئاشکرایه‌ زمان به‌ردی بناخه‌ی شوناسی هه‌ر نه‌ته‌وه‌یه‌که، هه‌ربۆیه‌ گرنگیدان به‌ پاراستن و په‌ره‌پیدانی زمان وه‌ک ئه‌رکی تاک و ده‌وله‌تان سه‌یر ده‌کریت، که پێویسته‌ له‌ ده‌ستوور و یاساکاندا ره‌نگ بداته‌وه‌. له‌ لایه‌کی تره‌وه‌ ئه‌م‌پرو زۆربه‌ی ده‌وله‌تانی جیهان و له‌وانه‌ش عێراق فره‌شوناس و فره‌نه‌ته‌وه‌ن، ئه‌مه‌ش وایکردوه‌هه‌ بابته‌ی شوناسه‌ جیاوازه‌کان بیه‌ته‌ سه‌رچاوه‌ی ناکۆکی و مملانی له‌م و لاتانه‌دا. به‌ده‌ر له‌مه‌ش پاش نزیکه‌ی سی ده‌یه‌ له‌ دامه‌زراندنی حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان زمانی کوردی هه‌یشتا نه‌یتوانیوه‌ وه‌ک پێویست له‌ هه‌موو داموده‌زگاگانی سه‌ر به‌ هه‌ر سی ده‌سه‌لاتی یاسادانان، دادوه‌ری و جیه‌جی‌کردن و له‌ سه‌رانسه‌ری سنووری کارگیریی حکومه‌تی هه‌ریمدا به‌ ته‌واویی بچه‌سه‌پیت.

سێیه‌م/ ئامانجی توێژینه‌وه‌که

- ئامانجه‌کانی ئه‌م توێژینه‌وه‌یه‌ له‌م خالانه‌ی خواره‌وه‌دا خۆی ده‌بینیته‌وه‌:
- 1) خستنه‌پرووی هه‌لوێستی به‌لگه‌نامه‌ نیوده‌وله‌تییه‌کان سه‌باره‌ت به‌ مافه‌ زمانیه‌کان.
 - 2) خستنه‌پرووی پێگه‌ و چوارچێوه‌ی یاسایی زمانی کوردی له‌ ده‌ستوور و یاسا ناوخۆیه‌کانی عێراق و هه‌ریمی کوردستان.
 - 3) خستنه‌پرووی دۆخی ئیستای زمانی کوردی له‌ چوارچێوه‌ی ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری و له‌وانه‌ش دادگاگانی هه‌ریمی کوردستان..
 - 4) ده‌ست نیشانکردنی ئاسته‌نگه‌کانی به‌رده‌م چه‌سپاندنی به‌ ته‌واوه‌تی زمانی کوردی له‌ دادگاگانی هه‌ریمی کوردستان.
 - 5) ئاگادارکردنه‌وه‌ی لایه‌نه‌ په‌یوه‌ندیداره‌کان له‌ دۆخی ئیستای زمانی کوردی له‌ دادگاگانی هه‌ریمی کوردستان به‌ مه‌به‌ستی چاره‌سه‌رکردنی گرفت و ئاسته‌نگه‌کان.

چواره‌م/ گرفتی توێژینه‌وه‌که

گرفتی توێژینه‌وه‌که‌ له‌وه‌دا خۆی ده‌بینیته‌وه‌، که پێگه‌ی یاسایی زمانی کوردی وه‌ک زمانیکی فه‌رمی له‌ چوارچێوه‌ی ده‌ستوور و یاسا ناوخۆیه‌کانی عێراق و پروژیه‌ی ده‌ستوور و یاسا ناوخۆیه‌کانی هه‌ریمی کوردستاندا به‌ ته‌واویی چه‌سپاوه‌ و له‌ پرووی ده‌ستووری و یاساییه‌وه‌ گرفت نییه‌، به‌لام گرفته‌که‌ بۆ قوناغی پراکتیزه‌کردنی ئه‌و ده‌قه‌ ده‌ستووری و یاساییانه‌ ده‌گه‌ریته‌وه‌.

پینچهم / گریمانەى توێژینه‌وه‌که

گریمانەى ئەم توێژینه‌وه‌یه ئەوه‌یه، که سستی و بایه‌خ نەدانی پێویست له لایەن دەسه‌لاتی دادوهری هەریمی کوردستان هه‌یه سه‌بارەت به پراکتیزه‌کردنی ده‌قه دەستووری و یاساییه‌کان و، هه‌ولی پێویست نەدراوه بۆ چه‌سپاندنی ته‌واوی ئەم ده‌قانه و په‌ره‌پیدانی زمانی کوردی له‌سه‌ر هه‌موو ئاسته‌کان.

شه‌شم / چوارچیوه‌ی توێژینه‌وه‌که

چوارچیوه‌ی ئەم توێژینه‌وه‌یه، دۆخی زمانی کوردی له‌ناو ده‌سه‌لاتی دادوهری هەریمی کوردستان و به‌ وردی دادگاکی هەریمی کوردستان ده‌گرێته‌وه، پالپشت به‌ ده‌قه دەستووری و یاساییه‌کانی عێراق و هەریمی کوردستان.

هه‌هه‌م / میتۆدی توێژینه‌وه‌که

له‌م توێژینه‌وه‌یه‌دا، به‌ گوێره‌ی پێویستی توێژینه‌وه‌که سوودمان له‌ میتۆده‌کانی شیکاری یاسایی، وه‌سفی و پراکتیکی وه‌رگرتوووه بۆ شیکردنه‌وه و خستنه‌په‌رووی په‌یماننامه نیوده‌وله‌تییه‌کان و ده‌قه دەستووری و یاساییه‌کان. هه‌روا له‌ هه‌ندێ شویندا به‌ گوێره‌ی پێویستی توێژینه‌وه‌که و زیاتر ده‌وله‌مه‌ندکردنی، که‌لکمان له‌ میتۆدی میژوویی و هه‌لێنجان وه‌رگرتوووه.

هه‌شته‌م / پلانی توێژینه‌وه‌که

ئەم توێژینه‌وه‌یه، له‌ سێ به‌ش پیکهاتوووه و شیوازی پۆلێنکردنی ژماره‌بیمان (دیجیتالی) به‌کاره‌یناوه به‌م جوهری خواره‌وه: له‌ به‌شی یه‌که‌م، باس له‌ مافه‌ زمانیه‌کان ده‌که‌ین له‌ یاسای نیوده‌وله‌تیدا، که‌ تیدا ئه‌و په‌یمان و پراگه‌یه‌ندراوه نیوده‌وله‌تیانه ده‌خه‌ینه‌په‌روو که‌ گرنگیان به‌م بابته‌ داوه. له‌ به‌شی دووه‌م، تیشک ده‌خه‌ینه‌سه‌ر پینگی زمانی کوردی له‌ ده‌ستوور و یاسا ناوخۆیه‌کانی عێراق و هەریمی کوردستان. له‌ به‌شی سێیه‌م، وێرای ناساندنی ده‌سه‌لاتی دادوهری، دۆخی زمانی کوردی له‌ دادگاکی و گرنگی زمانی کوردی و ئاسته‌نگه‌کانی به‌رده‌می ده‌خه‌ینه‌په‌روو.

۱. مافه زمانیهکان له یاسای نیودهوڵهتی

هیچ یهك له بهلگهنامه گرنگه نیودهوڵهتییهکان وهك جارنامهی گهردوونی مافهکانی مروّف، پهیمانی مافه شارستانی و سیاسیهکان و پهیمانی مافه ئابووری، کۆمهلایهتی و رۆشنییرییهکان به راشکاوایی باسیان له مافه زمانیهکان نهکردوه. هۆکاری ئەمەش پهنگه بو ئەوه بگه پێتهوه، که له کاتی پهسندکردنی ئەو بهلگانهدا هیشتا باسکردن له مافه زمانیهکان زور زوو و دوور له خهیاڵ بوون. ئەم مافانه پهیوهندیی راستهوخویان لهگهڵ مافی کهمینهکان ههیه، چونکه ئەمه کهمینهکان که ههیشه له بهکارهینانی زمانی زگماکی خویان بپهش دهکرین. دواتر له ههندی له بهلگهنامه نیودهوڵهتییهکاندا وهك پراگهیهندراوی جیهانی مافی زمانی، پراگهیهندراوی مافی کهسانی سهر به کهمینه نهتهوهیی یا ئەنتی، ئایینی و زمانیهکان باس له ههندیک له مافه زمانیهکان کراوه، بهلام به هۆی ناوهروکی تایبهتی مافه زمانیهکان و ترسی دهوڵهتان له بههیزبوونی کهمینهکان به هۆی بهخشینی ئەم مافانه، ئەوا ههر به گومانهوه سهیری ئەم مافانه دهکریت.

مافه زمانیهکان و داواکاری کهمینهکان له م بارهیهوه دهکری لهم خالانهدا کورت بکریتهوه:

ئا- مافی قسهکردن به زمانی دایک له پهیوهندییه تایبهتییهکانی نیوان ئەندامانی گرووپدا.

ب- مافی کهلکوهرگرتن له زمانی دایک له بواره گشتیهکان و دامودهزگا کارگیریهکاندا.

ج- مافی پهروهرده و فیکردن به زمانی دایک.

د- مافی کهلکوهرگرتن له زمانی دایک له دهزگاکانی پراگهیاندا.

دهوڵهتهکان ئارهزوومهندن نین دان به مافی کهمینهکاندا بنین و ههندی جار ئەوان به دهوڵهتیک له ناو دهوڵهتانی خویاندا دهزانن، ههربۆیه ههولدهدن تا ئەو شوینهی که دهکریت مافی کهمینهکان و سنوورهکهی بهرتهسک بکهنهوه. کهمینهکان دوو جور مافیان ههیه، مافه گشتیهکان و مافه تایبهتییهکان. ئەوهی جیی بایهخه مافه تایبهتییهکانه، واته ئەو مافانهی که تایبهتن به کهمینهکان و ئەوان لێ سوودمهند دهبن. به تپه پربوونی کات دهركهوت مافی کهمینهکان ته نیا به مافه گشتیهکانی مروّف دابین ناکریت، ههربۆیه دهبی پهههندهکانی دیکه ی ئەم بابتهش بخریته بهرباس.

ئەو رەھەندەش بریتىيە لە ھەستى ھۆگرىي تاکەکان وەك ئەندامانى كەمىنەيەك، كە ئەوان لە ھاوولاتیانى دیکە جیا دەکاتەو. ھەربۆیە پاراستنى مافەکانیان بە بى لەبەرچاوغرتنى ئەو تايبەتمەندییانە ناتەواو دەبیت. كەمىنەکان گرفتیکى پوونيان ھەيە و ئەويش پىداگرتنە لەسەر پاراستنى تايبەتمەندیەکانى خۆيان، ھەربۆیە بۆ پاراستنى كەمىنەکان، تەنیا قەدەغەکردنى جیاكاريى بەس نىيە، بەلکوو پىويستە پىدانى مافى ئەو گرووپانە و چۆنىتى جىبەجىکردنى ئەو مافانەش لەبەرچاو بگيردرين. مافى مروقى زمانى، تىكەلەيەكە لەو پىويستىيە ياسايانەي كە پشت بە پەيمانە نيودەولەتییەکانى مافى مروقى دەبەستى و، پىوهرەکانى تايبەت بە چۆنىتى چارەسەرکردنى كيشە زمانىيەکان يا كيشەي كەمىنەکان و فرەزمانىي لەناو دەولەتدا دەخاتەروو.

لەم بەشەدا، تيشك دەخەينە سەر ئەو پەيمان و راگەيەندراوانەي كە لەم بارەيەو لە لايەن كۆمەلگەي نيودەولەتییەو دەرچوو بەم جۆرەي خوارەو:

۱-۱. پەيمانى مافە شارستانى و سياسىيەکان سالى ۱۹۶۶

پەيمانى مافە شارستانى و سياسىيەکان يەكەمىن بەلگەنامەي گشتىيە، كە بە شيوەيەكى سەربەخۆ باس لە مافى كەمىنەکان دەكات، ھەرچەندە لە كاتى پەسندکردنىدا، گۆرانكارىيەكى زۆر لە ھەندىك لە بەشەکانى ئەم پەيمانەدا كرا، بەلام ئەو بەشەي كە تايبەت بوو بە مافى كەمىنەکان پيشوازي ليكرا و گۆرانىكى ئەوتوى تىدا نەكرا. پەيمان لە مادەي (۱/بەرگە ۱)دا باس لە مافى چارەي خۆنووسين دەكات بۆ ھەموو گەلان. ھەروا لە مادەي (۲۷)دا باس لە مافى كەلتورىي كەمىنەکان دەكات و دەلييت: «لەو ولاتانەي كە كەمىنەي ئەنتى يا ئايىنى يا زمانىيان تىدايە، نابيت كەسانى سەر بەو كەمىنانە بىبەش بكرين لە سوودمەندبوون لە كەلتورى تايبەت بە خۆيان يا ئاشكراکردنى ئايىنەكەيان و ئەنجامدانى رپورەسمەكانيان يا بەكارھىنانى زمانەكەيان بە ھاوبەشىي لەگەل ئەندامانى دىكەي كۆمەلەكەياندا.»

۲-۱. رىكگەوتنەنامەي نەھىشتنى جياكارىي لە فيرکردن

بەو پىيەي كەمىنەکان زياتر لە بەردەم ھەرپەشە و زيانمەندبووندان، ھەربۆیە بە مەبەستى پاراستنى شكوى مروىي و يەكسانى بابەتیی بۆ كەسانى سەر بەم كەمىنانە، جگە لەو پاراستنانەي كە بۆ ھەموو مروقىك ھەيە، ئەوا پىويستيان بە پاراستن و مافى

تایبته ههیه. لهه پیناوهشدا پره‌نسیپی قه‌ده‌غه‌کردنی جیاکاریی وه‌ک پردیک سیسته‌می گشتی مافی مروّف و سیسته‌می مافی که‌مینه‌کان به‌یه‌کتر ده‌به‌ستیتته‌وه. بۆ ئەم مه‌به‌سته‌ ریککه‌وتننامه‌ی نه‌هیشتنی جیاکاریی له‌ فیژکردن له‌ دانیشتنی یازده‌یه‌می یونسکو له‌ ۱۴ نوڤه‌مبه‌ر هه‌تا یازده‌ی دیسه‌مبه‌ری ۱۹۶۰ له‌ پاریس په‌سندکرا که‌ له‌ ۱۹۶۲/۵/۲۲ هه‌ به‌رکاره‌. به‌پیی ماده‌ی (۵) ی ئەم ریککه‌وتنه‌، که‌مینه‌کان مافیان هه‌یه‌ زمانی خویان بۆ خویندن و فیژبوون به‌ کار بهینن.

۳-۱. راگه‌یه‌ندراوی مافی که‌سانی سه‌ر به‌ که‌مینه‌ نه‌ته‌وه‌یی، نه‌تنی، ئایینی و زمانیه‌کان

ئەم راگه‌یه‌ندراوه‌، به‌پیی بریاری ژماره‌ (۴۷/۱۳۵) له‌ ۱۸/دیه‌مبه‌ری/۱۹۹۲ له‌ لایه‌ن کۆمه‌له‌ی گشتی نه‌ته‌وه‌یه‌ کگرتووه‌کانه‌وه‌ په‌سندکرا. له‌ پیشه‌کی ئەم راگه‌یه‌ندراوه‌دا، ئاماژه‌ به‌وه‌ کراوه‌ که‌ ئەم راگه‌یه‌ندراوه‌ له‌ ماده‌ی (۲۷) ی په‌یماننامه‌ی مافه‌ شارستانی و سیاسیه‌کانه‌وه‌ هه‌لقولاوه‌ و ته‌نیا ده‌وله‌تی تورکیا ده‌نگی نه‌رینی پیندا. له‌ ماده‌ی (۱/ب) جه‌خت له‌سه‌ر پالپشتیی ده‌وله‌تان ده‌کاته‌وه‌ بۆ پاراستنی بوونی که‌مینه‌کان و شوناسی نه‌ته‌وه‌یی یا نه‌تینیان و شوناسی که‌لتووریی و ئایینی و زمانییان و گرتنه‌به‌ری هه‌ر ریشوینیکی شیاو بۆ پاراستنی ئەم شوناسانه‌. له‌ ماده‌ی (۲/ب) باس له‌وه‌ ده‌کات که‌ که‌مینه‌کان مافیان هه‌یه‌ سوود له‌ که‌لتووری تایبته‌ به‌ خویان وه‌ر بگرن و زمانی تایبته‌تی خویان به‌ ئاشکرا و نه‌ینی به‌ ئازادی به‌ کار بهینن، به‌ بی هیچ ده‌ستوه‌ردان یا جیاکارییه‌ک و له‌ بره‌گی دووه‌می هه‌مان به‌ند باس له‌ مافی به‌شداریی که‌لتووریی که‌مینه‌کان ده‌کات. ماده‌ی (۴/ب) ی راگه‌یه‌ندراوه‌که‌ ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کات، ده‌بی ده‌وله‌تان ریشوینی شیاو بگرنه‌به‌ر بۆ ئەوه‌ی که‌سانی سه‌ر به‌ که‌مینه‌کان هه‌لی پیوستیان له‌به‌رده‌مدا بیت بۆ فیژبوونی زمانی دایک یا وه‌رگرتنی وانه‌کان به‌ زمانی دایک.

۴-۱. راگه‌یه‌ندراوی جیهانی مافه‌ زمانیه‌کان

ئەم راگه‌یه‌ندراوه‌، له‌ کۆنفرانسی ریکخراوه‌ ناحکومییه‌کان له‌ ۶-۹ ته‌مووزی ۱۹۹۶ له‌ شاری به‌رشه‌لۆنه‌ په‌سندکرا. له‌ سه‌ره‌تای ئەم راگه‌یه‌ندراوه‌دا، باس له‌ پیناسه‌ی که‌مینه‌ زمانیه‌کان و جووره‌کانی کراوه‌ و پیوستیی ریزگرتن له‌ مافه‌ زمانیه‌کان له‌ کۆمه‌لگه‌ فره‌زمانه‌کاندا ده‌خاته‌پوو. له‌ ماده‌ی (۳) دا مافی زمانی که‌مینه‌کان به‌م

جۆره دەخاتە پروو: مافی مروّف وەك ئەندامی كۆمەلەیه کی زمانی، مافی مروّف بۆ كەلكوهرگرتن له زمانی خوئی له شوینە گشتی و تایبەتییه كاندا، مافی مروّف بۆ كەلك وەرگرتن له ناوی خوئی، مافی مروّف بۆ دروستکردنی په یوهندی كۆمەلایه تی له گەل ئەندامانی دیکه كۆمەلە ی زمانی خوئی، مافی مروّف بۆ په ره پیدان و پاراستنی كه لتووری خوئی، مافی گرووپه زمانییه كان له فیروونی زمان و كه لتووری خوئی، مافی گرووپه زمانییه كان بۆ ده سترگه یشتن به خزمه تگوزارییه كه لتوورییه كان، مافی گرووپه زمانییه كان بۆ ده ركه وتنی یه كسانی زمان و كه لتووریان له میدیا گشتییه كان. له به شی بنه ما گشتییه كان له ماده ی (۷/ب ۱) دا ده لیت: «هه موو زمانه كان نیشانه ی شوناسی گرووپیکی تایبەتن و تاكه ریگایه بۆ وه سف و تیگه یشتنی راستییه كان؛ كه وابوو ده بی هه موو هه لومه رجه پیویسته كان بۆ په ره پیدان و پیشكه وتنیان له هه موو بواره كاندا ده سته به ر بكرین»

۱-۵. ریکه وتنامه ی مافه كانی منداڵ

ئەم ریکه وتنامه یه، به پیی بریاری ژماره (۲۵/۴۴) له ۲۰/نۆقه مبه ری/۱۹۸۹ له لایه ن كۆمەلە ی گشتی نه ته وه یه كگرتوو هه كانه وه په سندرکرا. له ماده ی (۱۷/ب رگه د) باس له هاندانی ده زگاكانی راگه یاندن ده كات بۆ ئەوه ی گرنگی تایبەتی بده ن به پیداو یستییه زمانییه كانی ئەو مندالانه ی كه سه ر به گرووپی كه مینه كان یا دانیشتووانی خۆجیین. هه روا له ماده ی (۳۰) دا هاتوو ه: «ئەو ده ولە تانه ی كه كه مینه ی ئەتنی یا ئایینی یا زمانی یا دانیشتووانی ره سه نی تی دایه، نابی مندالانی سه ر به و كه مینه یه یا ئەو دانیشتووانانه وه ك ئەندامانی دیکه ی ئەو گرووپانه له و مافه بیبه ش بكرین كه كه لك له كه لتوور یا په روه ده ی ئایینی یا به كارهیانی زمانی خوئیان وه ربگرن.»

۱-۶. ریکه وتنامه ی پارێزگاریکردن له كه له پووری كه لتووری نامادی

ئەم ریکه وتنامه یه، له ۱۷/نۆكتۆبه ری/۲۰۰۳ له لایه ن ریکخراوی یونسكو وه په سندرکرا. ئەمرو، كه له پووری كه لتووری نامادی وه ك یه كیک له گرنگترین پیوه ره كانی كه لتووری و فاكته ری فره كه لتووری پیگه یه کی گرنگی هه یه و پاراستنی بووه ته جیی بایه خ. به پیی ماده ی (۱) ی ریکه وتنه كه، ئامانجه كانی ئەم ریکه وتنامه یه بریتین له پاراستنی كه له پووری كه لتووری نامادی، ریزگرتن له كه له پووری كه لتووری نامادی

گروپ و کۆمهله دیاریکراوهکان و وشیارکردنهوهیان له م بارهیهوه لهسهه ئاستی ناوچهیی، نیشتمانی و نیودهولهتی. له مادهی (۱/ برکه ۲/أ) نه ریتهکان وشیوازهکانی ده برپینی زارهکی لهوانهش زمان وهک نیوانکاریک بو که له پووری که لتووری نامادی له قهلهمدراون.

۷-۱. راگهیه ندرای جیهانی ده بارهی فره که لتووری

ئهم راگهیه ندراره، له ۲/ نۆقه مبهری/ ۲۰۰۱ له پاریس په سندکرا. به پیتی مادهی (۱) فره که لتووری سه رچاوهیه که بو ئالوگور و نویبونه وه و داهینان و پیویسته بو مروث هه ره وهک پیویستی فرهیی بایؤلوجی بو بوونه وه ره زیندووهکان. به م پییه، فره که لتووری که له پووری هاوبهشی مروثایه تییه و ده بی دانی پینا بنری و جهختی له سهه بکریته وه له پینا و به رژه وهندی نه وهکانی ئیستا و داهاتوو. به پیتی مادهی (۵) مافه که لتوورییهکان به به شیک جیهانه کراوهی مافی مروث دانراون و، له سهه ئهم بنه مایه هه ره که سیک ده بی توانای ئه وهی هه بیته به و زمانه ی که دهیه ویت و به تایبته به زمانه ی ره سه نی خوی پای خوی ده برپیت یا داهینان له کارهکانیدا بکات یا بلاوی بکاته وه. هه روا مادهی (۶) جهختی له سهه ئازادی را ده برپین، فرهیی ده زگاکی راگه یاندن و فره زمانه ی و هتد کردوته وه.

۸-۱. راگهیه ندرای نه ته وه یه کگرتووهکان سه بارهت به مافی گه لانی خوجیی

ئهم راگهیه ندراره، له ۱۳/ سپته مبهری/ ۲۰۰۷ له لایه ن کۆمه له ی گشتی نه ته وه یه کگرتووه کانه وه په سندکرا. به سه یرکردنیکی ئهم راگهیه ندراره ده رده که ویت، که به شی هه ره زوری تایبته کراوه به مافه که لتوورییهکان، که ئه مهش نیشانه ی گرنگی ئهم مافانه یه بو پاراستنی ئهم جو ره که سانه. هه ندیک له و مافانه ی که له م راگهیه ندراره دا هاتوو به م جو ره یه: مافی چاره ی خو نووسین (ماده ی ۴)، مافی به شداری له ژیا نی که لتووری به دروستکردنی دامه زراوه که لتوورییهکان (مادهکانی ۵ و ۳۴)، مافی نه توانه وه له ناو که لتووری زورینه (ماده ی ۸)، مافی پاراستنی داب و نه ریتهکان (مادهکانی ۱۱ و ۱۲)، مافی پاراستنی که له پووری که لتووری نامادی (مادهکانی ۱۳ و ۲۴ و ۳۱) و مافهکانی په یوهست به زمانه (مادهکانی ۱۴ و ۱۶).

١-٩. به لگه نامه هه ریمیه کان

هاوکات له گه ل پيشکه وتنه کان و گه شه کردنی سیسته می نیوده وه له تی مافی مروّف به تایبته سه بارهت به مافی که مینه کان و مافه زمانیه کان، ولاتانی جیهان هه ر به وهندهش نه وهستان و له سه ر ئاستی ناوچه و کیشوه ره کانیش کومه لیک ریکه وتننامه و راگه یه ندراو بو پاراستن و په ره پیدانی مافه کانی مروّف هاتنه ئاراهه، که به شیکی گرنگی ئەم دیکۆمیتانه تایبته تن به مافی که لتووری که مینه کان، بو نمونه راگه یه ندراوی ئەمه ریکی ماف و ئەرکه کانی مروّف، جارنامه ی ئەوروپی بو زمانه ناوچه ییه کان یا زمانی که مینه کان، ریکه وتننامه ی چوارچیوه یی ئەنجومه نی ئەوروپا سه بارهت به پاراستنی که مینه نه ته وه ییه کان، جارنامه ی ئەفریقی مافی مروّف، جارنامه ی که لتووری بو ئەفریقا، راگه یه ندراوی په یوه ندیی نه ته وه کانی باشووری رۆژه لاتنی ئاسیا بو مافی مروّف و هتد.

له سالی ١٩٨١ گه شه کردنیکی به رچاو سه بارهت به مافه زمانیه کان له سه ر ئاستی ئەوروپا روویدا. له م ساله دا، ئەنجومه نی ئەوروپا پاسپارده ی ژماره (٩٢٨) ی دهرباره ی گرفته کانی خویندن و که لتووری که مینه زمانیه کانی ئەوروپای په سندکرد. ئەم به لگه نامه یه، شوناسه زمانیه کان به ره گه زیکی پیویست دهرانی بو گه شه کردنی ئەوروپا و ئەم خالانه له خو ده گریت: به کارهینانی ناوه جوگرافییه ره سه نه کان له قه له مره ویکی تایبته که له زمانه خو جییه کاندای به کار دیت، ناچار کردنی داموده زگا کانی ده وه لهت بو به فه رمی ناسین و په سندکردنی، که لکوه رگرتن له زمان و زاراهه زگماکییه کان له قوتابخانه سه ره تاییه کان، پشتیوانی کردن له که مینه کان له خویندنی بالا و میدیا لۆکالییه کان و دانپیدانیان له داموده زگا کانی ده وه لهتدا.

٢. پیگه ی زمانی کوردی نه ناو ده ستوور و یاسا ناو خوییه کاندای

مافی مروّفی زمانی سێ مافی جیاواز به لام لیک گریدراو له خو ده گریت که بریتین له: مافی ناسینه وه له ریگه ی زمانی دایک، مافی په سندکردن و ریزگرتن له م شوناسه زمانیه له لایه ن ئەوانیتر و مافی خویندن و په روه رده کردن به زمانی دایک و مافی به کارهینانی زمانی دایک له هه موو بواره تایبته تی و گشتیه کاندای. له م باره یه وه، ده وه له تان سیاسه تی جوړاو جوړیان گرتوته بهر سه بارهت به داننان به بوونی که مینه زمانیه کان و ریزگرتن له که لکوه رگرتن له زمانه که یان له بواره کانی حکومهت،

سیستهمی یاسایی، قوتابخانهکان و میدیا و بوارهکانی تر. هه‌ندیک له ده‌وله‌تان، دانیان به هه‌موو یا هه‌ندیک له‌و زمانه‌دا ناوه وه‌ک زمانی فه‌رمی له‌سه‌ر ئاستی وڵاتدا. هه‌ندیکی تر، شیوازیکی ناناوه‌ندیان په‌یره‌و کردووه و وێرای ئه‌وه‌ی دان به‌یه‌ک زمانی فه‌رمیدا ده‌نین، له‌هه‌مان کاتدا دانیان به‌ زمانه‌کانی تریشدا ناوه یا وه‌ک زمانی فه‌رمی یا له‌ پیگه‌یه‌کی به‌رز له‌سه‌ر ئاستی هه‌ریمی یا ناوچه‌یی. هه‌ندیکی تر له‌ ده‌وله‌تان وه‌ک وڵاته‌یه‌که‌رتووه‌کانی ئه‌مه‌ریکا، ته‌نیا دانیان به‌یه‌ک زمانی فه‌رمیدا ناوه به‌ده‌ر له‌ قه‌باره‌ی گروپی که‌مینه‌ زمانیه‌کان له‌ناو سنووری وڵاته‌که‌یاندا.

سه‌رچاوه‌ی داننان به‌ فه‌رمی بوونی هه‌ر زمانیک و دروستبوونی پالپشتی یاسایی بۆ په‌ره‌پێدانی ئه‌و زمانه‌، بۆ هه‌لوێستی ده‌ستوور و یاسا‌کانی ئه‌و وڵاته‌ ده‌گه‌رێته‌وه له‌م بواره‌دا. له‌م به‌شه‌دا، باس له‌ پیگه‌ی زمانی کوردی له‌ناو ده‌ستوور و یاسا ناو‌خۆیه‌کانی عێراق و هه‌ریمی کوردستاندا ده‌که‌ین و بۆ ئه‌م مه‌به‌سته ئه‌م به‌شه به‌سه‌ر سێ لقا‌دا ده‌که‌ین: زمانی کوردی له‌ناو ده‌ستووره‌کانی عێراقدا، زمانی کوردی له‌ناو یاسا ناو‌خۆیه‌کانی عێراقدا و زمانی کوردی له‌ناو پرۆژه‌ی ده‌ستوور و یاسا ناو‌خۆیه‌کانی هه‌ریمی کوردستاندا.

۱-۲. زمانی کوردی له‌ناو ده‌ستووره‌کانی عێراقدا

عێراق وڵاتیکی فره‌نه‌ته‌وه و فره‌زمانه‌، هه‌ر‌بۆیه‌ سیستهمی ده‌ستووری و یاسایی ئه‌م وڵاته‌ به‌ده‌ر له‌وه‌ی که‌ ده‌بی رێژ له‌م فره‌یه‌ بگه‌یت، پێویسته‌ دان به‌ په‌ره‌نسیه‌ گه‌شتیه‌کانی وه‌ک نه‌هێشتنی جیا‌کاری و یه‌کسانیدا بنه‌یت و له‌هه‌مان کاتدا کومه‌لێک رێسای ده‌ستووری و یاسایی تایبه‌ت دا‌بنه‌یت بۆ پالپشتی کردن و به‌ فه‌رمی ناسینی ماف و ئازادیه‌کان، له‌وانه‌ش به‌فه‌رمی ناسینی زمانی که‌مینه‌ و پیکهاته‌کان و به‌کاره‌ینانی زمانیان له‌ هه‌موو بواره‌ تایبه‌تی و گه‌شتیه‌کاندا. بۆ ئه‌م مه‌به‌سته، باس له‌ پیگه‌ی زمانی کوردی و چۆنیه‌تی هه‌لسوکه‌وتی ده‌ستووره‌کانی عێراق ده‌که‌ین له‌گه‌ڵ ئه‌م زمانه‌ هه‌ر له‌ سه‌ره‌تای دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی عێراقه‌وه هه‌تا ئیستا به‌م جو‌ره‌ی خواره‌وه:

۱-۱-۲. یاسای بنه‌ره‌تی سالی ۱۹۲۵

یاسای بنه‌ره‌تی سالی ۱۹۲۵ به‌ شیوازی ناراسته‌وخۆ به‌ بی ناوه‌ینان له‌ ماده‌ی (۱۷)ی خۆیدا دانی ناوه به‌ بوونی زمانی کوردی و ده‌لێت: «عه‌ره‌بی زمانی فه‌رمیه‌

جگه له وهی که له یاسایه کی تایبه تدا هاتوو». یاسای تایبهت له م بارهیه وه بریتیه له یاسای زمانه ناوچه بیهکان ژماره (٧٤) سالی ١٩٣١، که ته نیا دان به فه رمی بوونی زمانی کوردیدا ده نیت له ناوچه کوردیه کاندای.

هه روا له مادهی (١٦) دا ده لیت: «تایفه جوړاو جوړه کان مافی دانانی قوتابخانه یان هه یه بو فی رکردنی زمانی تایبه تی خو یان به تاکه کان یان و پاراستنی، به و مه رجه ی ئەمه بگونجیت له گه ل ئەو میتوده گشتیانه ی که یاسا دیاری کردوو.»

٢-١-٢. ده ستوری کاتی سالی ١٩٥٨

له م ده ستوره دا هیچ ئاماژه یه که به زمانی فه رمی له عیراقدا نه دراوه، به لام له مادهی (٣) دا ده لیت: «قه واره ی عیراقی له سه ر بنه مای هاوکاری له نیوان هه موو هاوولاتیان دامه زراوه به ریزگرتن له مافه کان یان و پاراستنی ئازادیه کان یان وعه ره ب و کورد به هاوبه ش داده نرین له م نیشتمانه دا و ئەم ده ستوره دان به مافه نه ته وه ییه کان یاندا ده نیت له چوارچیوه ی یه کیتی عیراقدا.» ئەم ماده یه لاستیکیه و مانای جیاوازی هه لده گریت، هیچ دانپیدانانکی راسته وخوی تیدا نیه سه بارهت به زمانی کوردی و شروقه ی جیاواز هه لده گریت، هه ربویه نا کریت به دانپیدانان به زمانی کوردی له قه له م بدریت.

٣-١-٢. ده ستوری کاتی سالی ١٩٦٤

ئەم ده ستوره له مادهی (٣) دا باس له وه ده کات که زمانی عه ره بی زمانی فه رمیه له عیراق. هه روا له مادهی (١٩) دا ئاماژه به وه ده کات: «عیراقیه کان یه کسانن له به رده م یاسا و له ماف و ئەرکه گشتیه کاندای، هیچ جیاکاریه که نیه له نیوانیان به هوی جوړ یا بنه چه یا زمان یا ئابین و هاوولاتیان هه موویان هاوکاری یه کتر ده کهن له پاراستنی قه واره ی ئەم نیشتمانه له وانه ش عه ره ب و کورد و ئەم ده ستوره دان به مافه نه ته وه ییه کان یاندا ده نیت له چوارچیوه ی یه کیتی عیراقدا.»

٤-١-٢. ده ستوری کاتی ٢١/ئه یلوول/١٩٦٨

ئەم ده ستوره پاش هاتنه سه رکاری به عس نووسراوه ته وه و له مادهی چواره می خویدا زمانی عه ره بی به زمانی فه رمی عیراق ده ناسیتیت. هه روا له مادهی بیست و یه کدا ده لیت: «عیراقیه کان یه کسانن له ماف و ئەرکه کان یاندا له به رده م یاسادا، هیچ

جیاکارییهک نیه له نیوانیان به هۆی جۆر یا نهژاد یا زمان یا ئایین و هاوکاری یه کتر دهکهن له پاراستنی قهواره ی نیشتمان له وانهش عه ره ب و کورد و ئەم دهستوره دان به مافه نه ته وه ییه کانیاندا ده نیت له چوارچۆیه ی یه کیتی عیراقدا. «
به وردبوونه وه له و دهقانه ی دهستوره کانی سه ره وه، بۆمان ده رده که ویت، که زمانی عه ره بی تاکه زمانی فه رمییه له عیراقدا به بی ئەوه ی هیچ ئاماژه یه ک به زمانی کوردی بکات، به لام له هه مان کاتدا دانی ناوه به مافه نه ته وه ییه کانی کورد، به بی ئەوه ی ئاماژه به ورده کاری یه شیوازی دهسته به رکردنی ئەو مافانه بکات.

۵-۱-۲. دهستوری کاتی سالی ۱۹۷۰

دهستوری کاتی سالی ۱۹۷۰ له ماده ی (۷) ی خۆیدا ده لیت: «۱- زمانی عه ره بی زمانی فه رمییه. ۲- زمانی کوردی له پال زمانی عه ره بی زمانی فه رمییه له ناوچه کوردییه کاندا». هه روا یاسای ئۆتۆنۆمی که له ژێر سیبه ری ئەو دهستوره دا ده رچوو ه له ماده ی (۲) ی خۆیدا ده لیت: «أ- زمانی کوردی له پال زمانی عه ره بی زمانی فه رمییه له ناوچه که دا. ب- زمانی کوردی زمانی فیڕکردنه بۆ کورده کان له ناوچه که و خۆیندنی زمانی عه ره بی ته وزیمییه له هه موو قۆناغه کانی خۆیندن و له گه لیدایه. تایبه تمه ندیی ئەم دهستوره ئەوه یه، که بۆ یه که مجار دانی ناوه به فه رمییبوونی زمانی کوردی ته نیا له ناوچه کوردییه کاندا و له م پوو وه هه نگاو یه ک پیش دهستوره کانی بهر له خۆی که وتوو ه.

۶-۱-۲. یاسای بهرپوه بردنی دهو له ت بۆ قۆناغی راگوزاری سالی ۲۰۰۴

سه باره ت به ناوانی ئەم دهستوره به (یاسای بهرپوه بردنی دهو له ت بۆ قۆناغی راگوزاری) له بری (دهستوری کاتی) یا (راگه یه ندرای دهستوری)، هه ندی که س بۆ ناکۆکی قوول له نیوان لایه نه بالادهسته کان ده یگه پێینه وه سه باره ت به و پرسه بنچینه ییانه ی، که له م یاسایه دا هاتوون و به م ناولینانه ده یانویست له دژایه تی لایه نه عیراقییه کان که م بکه نه وه. هه روا (پۆل بریمر) هۆی به کارنه هی تانی زاراوه ی دهستوری کاتی بۆ ئەوه ده گه رینیتته وه، چونکه عیراق بۆ ماوه ی (۳۵) سال خاوه ن دهستوری کاتی بووه، هه ربۆیه ئەم ئەم ناولینانه ده بووه هۆی بێمتانه یی زۆرینه ی عیراقییه کان.

ياسای به‌رپوه‌بردنی ده‌ولت بۆ قوناغی راگوزاری (قانون ادارة الدولة العراقية لمرحلة الانتقالية) سالی ٢٠٠٤، له مادهی نۆیه‌می خۆیدا بۆ یه‌که‌مجار دانی به‌وه‌دا ناوه که «هه‌ر دوو زمانی عه‌ره‌بی و کوردی زمانی فه‌رمین له عیراقدا ... چوارچێوه‌ی زاراوه‌ی زمانی فه‌رمی و چۆنیتیی پراکتیزه‌کردنی ئە‌حکامه‌کانی ئە‌م ماده‌یه به یاسا دیاریی ده‌کریت و ئە‌مانه ده‌گریت‌هوه: ١. ده‌رکردنی رۆژنامه‌ی فه‌رمی (الوقائع العراقية) به هه‌ر دوو زمان. قسه‌کردن و نووسراوه‌کان و ده‌ربرپن له بواره فه‌رمیه‌کان وه‌ک کۆمه‌له‌ی نیشتمانی و ئە‌نجومه‌نی وه‌زیران و دادگا‌کان و کۆنگره فه‌رمیه‌کان به هه‌ر دوو زمان ده‌بییت.

٢. داننان به به‌لگه فه‌رمیه‌کان و نووسراوه‌کان و ده‌رچوواندنی به‌لگه فه‌رمیه‌کان به هه‌ر دوو زمان. کردنه‌وه‌ی قوتابخانه‌کان به هه‌ر دوو زمان به‌گویره‌ی رپوشوینه په‌روه‌رده‌یه‌کان و هه‌ر بواریکی تر که په‌رنسیپی یه‌کسانی بخوازیت وه‌ک په‌راوه نه‌ختینه‌کان، پاسپۆرت و پووله‌کان. دامه‌زراوه و داموده‌زگا فیدرالییه‌کان له هه‌ریمی کوردستان هه‌ر دوو زمانه‌که به کار ده‌هینن. » له‌م ده‌ستووره‌دا، زمانی کوردی له‌پال زمانی عه‌ره‌بی به زمانی فه‌رمی ناسرا له سه‌رانسه‌ری ولاتدا، ئە‌مه‌ش وه‌رچه‌رخانیکی گه‌وره و گرنگ بوو له ژیا‌نی ده‌ستووری عیراق، چونکه بۆ یه‌که‌مجار بوو زمانی کوردی له بازنه‌ی ناوچه‌یی ده‌ربجیت و ببیته زمانی فه‌رمی له سه‌رانسه‌ری ولاتدا. ئە‌م دانپیدانانه ده‌ستوورییه به فه‌رمی بوونی زمانی کوردی له هه‌ریمی کوردستان و حکومه‌تی فیدرالی هه‌نگاوێکی پیشکه‌وتوه له چاو هه‌لوێستی ده‌ستووره‌کانی پیشووتر، که ته‌نانه‌ت به ر‌واله‌تیش دانیان به فه‌رمی بوونی زمانی کوردیدا نه‌ناوه، ته‌نانه‌ت له ناوچه کوردیه‌کانیشدا، جگه له ده‌ستووری سالی ١٩٢٥ و ده‌ستووری کاتی سالی ١٩٧٠. ئە‌م ده‌قه‌ی ده‌ستووری عیراقیش هه‌مان ر‌یپازی زۆرینه‌ی ده‌وله‌تانی دیکه‌ی فیدرالییه وه‌ک ماده‌ی (٤) له ده‌ستووری سوێسری و ماده‌ی (١٦) له ده‌ستووری که‌نه‌دی و ماده‌ی (٤) له ده‌ستووری به‌لجیکی.

٢-١-٧. ده‌ستووری سالی ٢٠٠٥

ئ‌ه‌گه‌ر بۆ ده‌ستووری سالی ٢٠٠٥ بگه‌رپینه‌وه، ده‌بینین که به هه‌مان شیوه‌ی ياسای به‌رپوه‌بردنی ده‌ولت بۆ قوناغی راگوزاری و بگه‌ زیاتریش باسی له باب‌ه‌تی زمانی فه‌رمی کردوه و له ماده‌ی (٤) دا ده‌لێت: «یه‌که‌م- زمانی عه‌ره‌بی و کوردی زمانی فه‌رمین له عیراقدا و...هتد.

دووهم- چوارچێوهی زاراوهی زمانی فهرمی و چۆنیتی پراکتیزهکردنی ئەحکامهکانی ئەم مادهیه به یاسا دیاری دهکریت که ئەمانه له خۆ دهگریت:

ئا- دهکردنی پۆژنامهی فهرمی به ههر دوو زمان.

ب- قسهکردن و وتووێژ و دهبرپین له بواره فهرمیهکان به ههر یهک له دوو زمانه که وهک ئەنجومهنی نوینهران و ئەنجومهنی وهزیران و دادگاكان و كۆنگره فهرمیهکان.

ج- داننان به بهلگه فهرمیهکان و نووسراوهکان و دهچوواندنی بهلگهکان به ههر دوو زمان.

د- کردنهوهی قوتابخانهکان به ههر دوو زمان به پێی رێوشوێنه پهروه ده بیهکان.

ه- ههر بواریکی تر که بنهمای یهکسانی بیگریتهوه، وهک پاره و پاسپۆرت و پول.

سێهه- دامودهزگا فیدرالییهکان و دامودهزگا فهرمیهکانی حکومهتی ههریمی کوردستان ههر دوو زمانه که به کار دههینن.

چوارهه- زمانی تورکمانی و زمانی سریانی دوو زمانی فهرمی دیکه له وه یهکه کارگیرییانهی که تیندا زۆرینهی دانیشتوان پیکدههینن.

پنجهه- ههر ههریم یا پارێزگایهک مافی ئەوهی ههیه ههر زمانیکی ناوچهیی تر بکاته زمانی فهرمی، ئەگەر زۆرینهی دانیشتوانهکهی به ریفراوندۆمیکي گشتی بریاری لهسهه بدهن.»

دێری یهکهمی مادهی چوارهه که رێسایهکی گشتیه زۆر یاساییانه دارپێژراوه که دهلیت: «اللغه العربيه واللغه الكوردیه هما اللغتان الرسميتان للعراق»، بهلام له برهگی دواتردا که سیفته فهرمیه که شیدهکاتهوه، ئەو تیبینییه ههلهگه که زمانی کوردی هاوشانیتی فهرمیوونی له بهرامبهه زمانی عه ره بیدا له دهسته دا، یان ههرهیچ نه بی بازنه کهی به رتهسک ده بیته وه. رستهی سه ره وه به ره های هاتو وه و، خۆشی خۆی شیکردووته وه، چونکه فهرمیوون هه موو بوارهکانی ژیا نی دانیشتوانی عیراق دهگریته وه، بهلام کاتیک ههر خۆدی ماده که دیت و خوردی دهکاته وه له برهگی (دووهم/ب) دا دهلیت هه رکامیک له دوو زمانه که «بأی من اللغتين»، لیره دا دارشته که ئەو پابه ندییه زهقه نادات به دهسته وه له وهی که بگوترا با، ده بی به ههر دوو زمانه که بیت. ئەو بوارانیهی که برهگی ئاماژه پیکراو باسی دهکات له ئەنجومه نی نوینه ران،

ئەنجومەنى وەزيران و دادگاكان بەوپيئەى كە زۆرىنەى ئەندامانى عەرەبن و بە كىردارىش ھەروا بووە زمانى عەرەبى بە كار ھاتووە، ئەوا ئەگەر ھەر يەككە لەو دوو زمانە بە كار بىت پەوايى دەستوورى و ھەردەگى و پيويست ناكات زمانەكەى تر بە كار بىت، بەلام ئەگەر جەختى لەسەر بەكارھىنانى ھەر دوو زمانەكە بىكردايەتەو، ئەوا دۆخەكە بەجۆرىكى دىكە دەكەوتەو.

۲-۲. زمانى كوردى لەناو ياسا ناوچەبىھەكانى عىراقدا

بە مەبەستى ريزگرتن لە دەقەكانى دەستوور و فرەنەتەوھى و فرەزمانى لە عىراق (ئەگەر بە شىوھىەكى روالەتیش بىت) ھەر لە كۆنەو چەندىن ياسا ھەركراون، كە لە خوارەو ئەماژەيان پىدەكەين:

۲-۲-۱. ياساى زمانە ناوچەبىھەكان ژمارە (۷۴) ساى ۱۹۳۱

ئەم ياسايە لە (۹) مادە پىكھاتووە و لە رۆژنامەى وەقائى عىراقى ژمارە (۹۸۹) لە ۱/ھوزەيران/۱۹۳۱ بلاكراوئەو و لە مادەى (۲) دەلەت: «زمانى دادگا لەم قەزايانەى خوارەو بە كوردى دەبىت: ئامىدى، زاخو لە لىواى مووسل، زىيار، ئاكرى، كۆيە، رانىە لە لىواى ھەولير، رواندن، كىل لە لىواى كەركوك، چەمچەمال، سلیمانى، ھەلەبجە لە لىواى سلیمانى و شارباژير.»

لە مادەى (۳) ئەماژە بەو دەكات، كە دەكرى زمانى دادگاكان بە عەرەبى يا كوردى يا توركى بىت لەم قەزايانەى خوارەو: «دھۆك، شىخان لە لىواى مووسل، ھەولير، مەخمور لە لىواى ھەولير، كەركوك، كفرى لە لىواى كەركوك. لە ھەر حالەتەكدا دادگا برىار لەسەر ھەر زمانىك دەدات كە دەبى بە كار بىت.» ھەروا لە مادەى (۴) دا ھاتوو: «تۆمەتبار مافى ھەيە لە ھەموو حالەتەكان و لە ھەموو ئەو قەزايانەى سەرەو كە باسکران: ئا- دادگايى بكرىت و ئاگادار بكرىتەو بە زمانى عەرەبى ئەگەر زمانى باوى ناومالى بوو. ب- ھەموو دادبىنيە زارەكىيەكانى بو و ھەركىرەدريتە سەر زمانى عەرەبى يا كوردى يا توركى و ھەروا داواى وىنەيەكى و ھەركىرەدراوى حوكمەكە بكات بە يەككە لەو زمانانە و ھەر كەسىك بوى ھەيە كە داواكارى بە زمانى عەرەبى يا كوردى يا توركى پيشكەش بە ھەر دادگايەك بكات لەو قەزايانەى كە ناوبران و يا ھەر دادگايەكى سەرووترى.» لە مادەى (۵) دەلەت: «زمانى كوردى زمانى فەرمىيە

له م قهزایانهی که له خوارهوه هاتوون و فهزمانگه تهکنیکیهکان و په یوه نندیهکان له نیوان ناوهندی لیواکان و وهزارهتهکان و له نیوان لیوای مووسل و قهزاکانی به زمانی عه ره بی ده بیته: ئامیدی، ئاکری، دهوک له لیوای مووسل، زاخو، زیبار، ههولیر، مهخمور، کوپه له لیوای ههولیر، رانیه، رواندن، چه مچه مال، کیل له لیوای که رکوک، سلیمانی، هه له بجه، شارباژی. به لام له هر دوو قهزای که رکوک و کفری کوردی و تورکی به کار دیت.»

له مادهی (۶) دا هاتوه: «له هه موو قوتابخانه سه ره تاییه کان له و قهزایانهی که له سه ره وه له م یاسایه دا ناوبراون زمانی فیژکردن، زمانی ناومالی زۆرینهی قوتابیانی ئه و قوتابخانه یه ده بیته چ عه ره بی بیته یا تورکی یا کوردی». هه روا مادهی (۸) ئاماژه به وه دهکات و ده لیت: «له و قهزایانهی لیواکانی سلیمانی و که رکوک و ههولیر که له م یاسایه دا ئاماژه یان پیکراوه شیوازی زمانی کوردی ئه و شیوازیه که ئیستا به کار دیت. و له و قهزایانهی لیوای مووسل که له م یاسایه دا ئاماژه یان پیکراوه دانیشتوانه که ی ئه و شیوازی زمانی کوردی هه لده بژیرن که ئاره زوویان لیه تی له ماوهی یه ک سال له ریکه وتی جیه جیکردنی ئه م یاسایه.

به پێی ئه م یاسایه، ده بوو له هه موو ناوچهکانی کوردستان، زمانی کوردی زمانی خویندن و کاروباری کارگیری و دادگاكان بوايه، به لام یاساکه وه ک خوی جیه جی نه کرا و ته نیا به شیوه یه کی به رته سک ریگه درا به خویندن به زمانی کوردی له قوتابخانه سه ره تاییهکانی چه ند ناوچه یه ک و، به شیوه یه کی سنوورداریش ریگه به چاپ و بلاوکردنه وه درا به زمانی کوردی. له راستیدا، پالنه ری ده رچوونی ئه م یاسایه سیاسی بووه، نه ک پالنه ریکی راسته قینه بو پیدانی ده رفه ت له به رده م نه ته وهکانی دانیشتووی عیراق بو خویندن به زمانی دایک و، هۆکاری ئه مه ش بو به لینی حکومه تی عیراق له به رده م کۆمه له ی گه لانی ئه وسا ده گه رپته وه، چونکه کۆمه له ی گه لان ئه و مه رجه ی له سه ر عیراق دانا بوو بو وه رگرتنی له و کۆمه له یه وه ک ده وله تیکی سه ره بخو، ده بیته دان به مافی نه ته وهکانی دانیشتووی عیراقدا بنیت.

تیبینیمان له سه ر ئه م یاسایه ئه وه یه، که زاراه ی ناوچه یی یه کیکه له داهینانهکانی نه ته وه ی بالاده ست و ئه و که سانه یان به که مینه ی نه ته وه یی ناوبردوه که به م زمانانه قسه یان کردوه و له وان هه ش نه ته وه ی کورد، که زمانه که ی به زمانی ناوچه یی داناوه. جگه له مه ش، تیبینی ئه وه ده کری که یاسادانه ر جیاوازیی نه کردوه له نیوان

زمانی فەرمی و زمانی ناوچەیی و ناوێشانى یاساکە زمانە ناوچەییەکانە، بەلام لە ناو دەقی یاساکە لە مادەى (٥)دا بە ٲوونى دەلێت کە زمانى کوردى زمانى فەرمییه، بەلام لە سنوورىكى جوگرافى و لە چوارچۆیهى كى کارگێرى ديارىکراودا، هەربۆیه جۆرىک لە دووفاقى زاراوهیى لەناو یاساکەدا بە دیدەکریت. بەلام بەو حالەش، ئەمە بە سەرەتایەكى باش دادەنریت بۆ حکومەتى عێراقى ئەوکات لە چاودەولەتانى دیکەى ناوچەکە، کە خاوەن کەمینەى کوردن و بە هیچ جۆرىک ئامادە نین دان بە فەرمیوونى زمانى کوردیدا بنین لە ولاتانى خۆیاندا.

٢-٢-٢. یاسای ئۆتۆنۆمى ناوچەى کوردستان ژمارە (٣٣) سالى ١٩٧٤

ئەم یاسایە لە (٢١) مادە پیکهاتوو و وەک بەشیک لە پابەندیەکانى حکومەتى ئەوسای عێراق بە ٲاگەیه ندراوى ١١/ئازار/١٩٧٠ دەرچوو. لە مادەى یەکەمى خۆیدا دان بەوهدا دەنیت، کە ناوچەى کوردستان خاوەن ئۆتۆنۆمىیه و ناوچەکە یەکەیهكى کارگێرى خاوەن کەسایەتى مەعنەوییه لە چوارچۆیهى یەکگرتوى یاسایى و سیاسى و ئابوورى کۆمارى عێراقدا. هەروا لە مادەى (٢)دا دەلێت: «ئە- زمانى کوردى لە ناوچەکە زمانى فەرمییه لە پال زمانى عەرەبیدا.

ب- هەر دوو زمانى عەرەبى و کوردى زمانى فێرکردن بۆ کوردەکان لە ناوچەکە لە هەموو قۆناغەکان و لە پال یەکتەدا و ئەمەش بە پێى ٲرگەى (ها) لەم یاسایە دیت. ج- دامودەزگەى فێرکردن لە ناوچەکە بۆ مندالانى نەتەوهى عەرەب دروست دەکریت کە تێیدا خویندن بە زمانى عەرەبىیه و خویندنى زمانى کوردیش تەوزیمىیه.»

٢-٢-٣. یاسای زمانە فەرمییهکان لە عێراق ژمارە (٧) سالى ٢٠١٤

بە مەبەستى ٲراکتیزەکردنى مادەى (٤) لە دەستوورى عێراقى و ٲیزگرتن لە فرەنەتەوهیى و فرەزمانى، ئەنجومەنى نوینەرانى عێراق یاسای ژمارە (٤)ى سالى ٢٠١٤ یاسای زمانە فەرمییهکانى دەرکرد. لە مادەى (١/یەکەم) لە یاساکە زمانى فەرمى بەم جۆرە ٲیناسە کراو: «زمانى فەرمى ئەو زمانەیه کە دەولەت لە گفتوگۆ و دەرٲرین و نووسراوێ فەرمییهکان و ٲهراوێ نەختینهکان و ٲوول و بەلگە فەرمییهکان ٲشتى ٲى دەبەستیت لە هەموو ئەو شتەنەى کە ٲهيوەندى بە کاروبارى ناوخۆیى و دەرەكى و بوارەکانى ترهوه هەیه.» هەروا لە مادەى (٣) دا یاساکە باس لەوه دەکات، کە زمانەکانى کوردى و عەرەبى هەردووکیان زمانى

فهرمیین له عێراقدا و له مادهی (۴) ئاماژه بهوه دهکات، که رۆژنامهی فهرمی به ههر دوو زمانی عهرهبی و کوردی دهردهچیت. له مادهی (۵) جهخت لهسه ر ئهوه دهکاتهوه، که زمانهکانی کوردی و عهرهبی له کۆبوونهوه فهرمییهکان و ئهنجومهنی نوینهران و سهروکایهتی کۆمار و سهروکایهتی وهزیران و ئهنجومهنی دادوهری بالا و دهسته و دامودهزگا فیدرالییهکانی تر و کۆبوونهوه فهرمییهکان له ههریمی کوردستان و پههلهمان و سهروکایهتی و حکومهتهکهی به کار دیت. له مادهی (۶) باس لهوه دهکات، که گفتوگۆ و نووسراو و دهربرین له بواره فهرمییهکان لهنیوان دهسهلاته فیدرالییهکان و دهسهلاتی ههریمی کوردستان به ههر دوو زمانی عهرهبی و کوردی دهبیته. له مادهی (۷) یش جهخت لهوه دهکاتهوه، که بهلگه و نووسراوه دهرچوووهکان لای دهسهلاتی فیدرالی و دهسهلاتی ههریم پشت به ههر دوو زمانی فهرمی دهبهستیت.

مادهی (۹) یاساکه ئاماژه بهوه دهکات، که ههر دوو زمانی عهرهبی و کوردی له دهرکردنی دراوی نهختینه و پاسپۆرت و تابلوکانی هاتووچۆ و تابلوی وهزارهت و دامودهزگاکانی حکومهتی فیدرالی و ههریمی کوردستان به کار دیت. له مادهی (۱۴) یاساکه باس له کۆمهلیک ئهحکامی سزایی دهکات له ئهگههه سهرپهچیکردن له یاساکه، بهو پێیه ئهگهه کهسی سهرپهچیکار فههمانهر بیته، ئهوا سزای رێککاری بههمانهری دهگیریته بههه. ههروا ئهگهه سهرپهچیکار فههمانهر نهبیته، ئهوا ئاگادار دهکریتهوه به نهههیشتهنی سهرپهچیهکه له ماوهی پانزده رۆژدا و، ئهگهه بیته و خۆی ببویریت له لادانی سهرپهچیهکه، ئهوا سزا دهریته به غههمهیهکه که کهمتر نهبیته له پهنا ههزار دینار بۆ ههر رۆژیک. جگه لهمهش، ههموو زیانمهندیکه له سهرپهچیکردنی ئهم یاسایه دهتوانی داوی سزایی بجوولینیت. بهگۆیرهی مادهی (۱۵) یاساکه کۆمیتیهکی بالا بۆ بهدواداچوونی جیههچیکردنی ئهم یاسایه دروست دهکریت و دهبهستریتهوه به ئهنجومهنی وهزیران و نوینهریکی ئهمینداریتی گشتی ئهنجومهنی وهزیران سهروکایهتی دهکات به ئهندامیتی نوینهریکه له حکومهتی ههریمی کوردستان و نوینهریکه له ئهمینداریتی گشتی ئهنجومهنی نوینهران، که کۆمیتیهکی تایبته له زماناسان و ئاکادیمییهکان و نوینهرانی تورکمان و سریان و ئهرمهن و مهندایییهکان یارمهتیان دهن و دهکریت نوینهری ههر زمانیکی تری عێراقیشی پێ زیادهکریت.

ئەوێ جێی سەرنجە، ئەم یاسایە بە پێچەوانەی یاساکانی پیشوو، کە زمانی عەرەبیان بە تاکە زمانی فەرمی عێراق دادەنا، دوو زمانی عەرەبی و کوردی بە یەکسانی بە زمانی فەرمی داناوە کە پیشتر وینەی نەبێراوە. بە فەرمی ناسینی زمانی کوردی لەسەر هەردوو ئاستی ناوخوای و دەرەکی بایەخی تایبەتی خۆی هەیە. لەسەر ئاستی ناوخوای عێراق، بە مانای بە فەرمی ناسینی گەلیکە کە هاوشانی گەلی عەرەبە و گەلی پلە دوو نییە. لەسەر ئاستی نۆدەولەتیش، بە فەرمی ناسینی زمانی کوردی بە و واتایە دیت، کە بەرپرسیاری عێراق و هەریمی کوردستان دەتوانن لە کۆرۆ کۆبوونەوە نۆدەولەتیە فەرمییەکاندا بە زمانی کوردی قسە بکەن.

٢-٣. زمانی کوردی لەناو پرۆژەی دەستوور و یاسا ناوخوایەکانی هەریمی کوردستان

بۆ زانینی هەلۆیستی یاسادانەری کوردستانی بەرامبەر بە پێگەی زمانی کوردی، لەم بەشەدا باس لە پێگەی زمانی کوردی دەکەین لەناو پرۆژەی دەستووری هەریمی کوردستان و یاسای ناوخوایەکانی هەریمدا.

١-٣-٢. پرۆژەی دەستووری هەریمی کوردستان

پرۆژەی دەستووری هەریمی کوردستان لە رێکەوتی ٢٤/٦/٢٠٠٩ لە لایەن پەرلەمانەوه پەسندکرا، بەلام بە هۆی ناکۆکی نێوان لایەنە سیاسییەکان نەخرایە رێفراندۆم. پاشان یاسای ژمارە (٤)ی سالی ٢٠١٥ یاسای ئامادەکردنی پرۆژەی دەستووری هەریمی کوردستان-عێراق بۆ راپرسی لە ٢٣/٤/٢٠١٥ دەرچوو. بەپێی مادەی (٢)ی یاساکە، پەرلەمان لیژنەیەکی نوێی بۆ نووسینەوهی دەستوور دانا، کە لە (٢١) ئەندام پیکهاتبوون. ئەم لیژنەیەش نەیتوانیوە هەتا ئێستا کارەکانی تەواو بکات و ئەو پرۆژەیە کە لێرەدا پشتی پێ دەبەستین هەمان پرۆژەی یەکەمە، کە لە لایەن پەرلەمانەوه پەسندکراوە. سەبارەت بە زمانی فەرمی لە مادەی (١٤)ی پرۆژەکەدا هاتووە: «یەکەم: کوردی و عەرەبی دوو زمانی فەرمیی هەریمی کوردستان و ئەم دەستوورە مافی هاوولاتیانی هەریمی کوردستان دەستەبەر دەکات لە فێرکردنی مندالەکانیان لە دامودەزگا فێرکارییەکانی حکومەتدا بەپێی مەرج و رێککارییەکانی پەرۆردەیی بە زمانی زگماکی خۆیان. ئەمەش زمانەکانی تورکمانی و سریانی و ئەرمەنیش دەگرێتەوه..»

دووهم: زمانی تورکمانی و سریانی دوو زمانی پەسمین له تەک زمانی کوردی و عەرەببێهوه، لهو یهکه کارگێڕییانهدا که ئەوانه‌ی به‌و زمانه‌ ده‌دوین، زۆرینه‌ی دانیشتووان پێک دین. ئەمەش به‌ یاسا پێکده‌خری.

سێهەم: له‌ هەریمی کوردستان کار به‌ حوکمه‌کانی ماده‌ی (۴) ی ده‌ستووری فیدرالی ده‌کریت له‌ باره‌ی زمانی فه‌رمییه‌وه له‌ هەر جێیه‌ک بوا‌ری یاسایی هه‌بیت بۆ جێبه‌جێکردنی.

به‌م پێیه‌، زمانه‌کانی کوردی و عەرەبی زمانی فه‌رمین له‌ هەریمی کوردستان و، هه‌روا زمانه‌کانی تورکمانی و سریانی له‌و یه‌که کارگێڕییانه‌ی که زۆرینه‌ی دانیشتووانی پێکده‌هێنن به‌ زمانی فه‌رمی داده‌نرین. به‌م جۆره‌ ده‌رده‌که‌وێت که پرۆژه‌ی ده‌ستووری هه‌ریمیش هه‌مان پێبازی ده‌ستووری عێراقی له‌ باره‌ی زمانه‌ فه‌رمییه‌کان گرتۆته‌به‌ر.

۲-۳-۲. یاسای ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری له‌ هەریمی کوردستان

له‌ هەریمی کوردستان هه‌تا ئیستا دوو یاسای ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری ده‌رچوووه به‌م جۆره‌ی خواره‌وه:

یه‌که‌م: یاسای ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری ژماره (۱۴) سالی ۱۹۹۲

ئەم یاسایه‌، یه‌که‌م یاسایه‌ بۆ پێکخستنی ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری له‌ هەریمی کوردستان، به‌لام له‌ راستیدا دادگا‌کان له‌و سه‌رده‌مه‌ له‌ پرووی کارگێڕیییه‌وه سه‌ر به‌ وه‌زاره‌تی داد بون که به‌شیک بووه له‌ ده‌سه‌لاتی جێبه‌جێکردن. سه‌باره‌ت به‌ زمانی کارپێکراو له‌ دادگا‌کان له‌ ماده‌ی پینجه‌می ئەم یاسایه‌دا هاتوه‌: «زمان له‌ دادگا‌کاندا کوردی ده‌بی. به‌لام دادگا‌ بۆی هه‌یه به‌ هۆی وه‌رگێڕه‌وه دوا‌ی سویندانی گۆی له‌ قسه‌ی دژکاران (الخصوم) و شایه‌ته‌کان بگری.»

دووهم: یاسای ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری هەریمی کوردستان- عێراق ژماره (۲۳) سالی ۲۰۰۷

به‌ هۆی ئەو گۆرانکاریانه‌ی که پاش سالی ۲۰۰۳ له‌ هەریمی کوردستان هاته‌ئاره‌وه و، به‌ مه‌به‌ستی جیاکردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری له‌ وه‌زاره‌تی داد و چه‌سپاندنی پره‌نسیپی جیاکردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاته‌کان و سه‌ربه‌خۆیی ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری ئەم یاسایه‌ ده‌رچوو و، له‌ ماده‌ی شه‌ست و هه‌شته‌می خۆیدا یاسای ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری ژماره

(۱۴) سالی ۱۹۹۲ هه‌لوه‌شانده‌وه. هه‌روا سه‌بارهت به زمانی دادگاكان له ماده‌ی شه‌شه‌می ياسا‌كه ئاماژه‌ی پیده‌كات و ده‌لیت: «زمانی كوردی زمانی دادگاكانه و ده‌شی له كاتی پێویستدا زمانی عه‌ره‌بی به كار بی‌ت.»

هه‌رچه‌نده ده‌قه ياساییه‌كه ئه‌وه‌ی براندوو‌ه‌ته‌وه كه كوردی زمانی دادگاكانه، به‌لام باشتر وابوو ده‌قه‌كه وردتر بوایه و بنووسرایه كه: زمانی كوردی زمانی فه‌رمی ئاخاوتن و نووسین و بریاره‌كانی دادگایه له هه‌ریمی كوردستان و و ده‌كری له كاتی پێویستدا زمانه‌كانی عه‌ره‌بی و توركمانی و سریانی به‌كار بی‌ن.

۲-۳-۳. ياسای زمانه فه‌رمییه‌كان له هه‌ریمی كوردستان-عێراق ژماره (۶) سالی ۲۰۱۴

له‌به‌ر پ‌وشنایی ماده‌ی (۴) له ده‌ستووری عێراق و بۆ پێشخستن و بایه‌خدا‌نی زیاتر به زمانی دایك و ریزگرتن له سه‌رجه‌م پێكها‌ته‌كانی كوردستان و په‌ره‌پیدا‌نی بنه‌مای پێكه‌وه‌ژیانی ئاشتیانه، په‌رله‌مانی كوردستان ياسای ژماره (۶) ی سالی ۲۰۱۴ ياسای زمانه فه‌رمییه‌كانی هه‌ریمی كوردستانی ده‌ركرد، كه له (۲۷) ماده پێكها‌توو‌ه.

له ماده‌ی (۱) / برگه‌ی دووه‌م) زمانی فه‌رمی به‌و جو‌ره پێناسه كرده‌وه، كه ئه‌و زمانانه‌یه كه به‌پێی ده‌ستووری هه‌میشه‌یی عێراق دان به فه‌رمیوونیا‌ندا نراوه.

له ماده‌ی (۲) دا ده‌لیت: «كوردی و عه‌ره‌بی دوو زمانی فه‌رمیین له سه‌رانسه‌ری عێراقدا، له كوردستانی عێراقدا زمانی كوردی زمانی سه‌ره‌كییه.» هه‌روا له ماده‌ی (۳) دا ده‌لیت: «له كوردستانی عێراقدا زمانی پێكها‌ته‌كانی تری (توركمان و سریان و ئه‌رمه‌ن) له یه‌كه‌ی به‌رپه‌وه‌به‌رایه‌تی خۆیا‌ندا و له كاتی پێویستدا، له پال زمانی كوردی زمانی فه‌رمیین.» له ماده‌ی (۶) دا ده‌لیت: «یه‌كه‌م: هه‌موو رێكاره دادوه‌رییه‌كان به‌ بریاری دادگا‌كانیشه‌وه، به زمانی كوردی به‌رپه‌وه‌ ده‌چن و ده‌نووسرین. دووه‌م: ئه‌گه‌ر لایه‌نیکی داوا‌كه زمانی كوردی نه‌زانیت، پێویسته دادگا وه‌رگیرێکی بۆ دا‌بین ب‌كات.»

له ماده‌ی (۷) جه‌خت له‌وه ده‌كات‌ه‌وه: «زمانی كوردی، زمانی ئاخاوتن و نووسینی فه‌رمی سه‌رجه‌م دامه‌زراوه ده‌ستووری و فه‌رمانگه‌كانی هه‌ریمه‌..»

له ماده‌ی (۲۴) دا باس له سزاكان ده‌كات له ئه‌گه‌ری هه‌ر سه‌رپێچیه‌کی ماده‌كانی ئه‌م ياسایه و ده‌لیت: «ئه‌وه‌ی سه‌رپێچی حوكمه‌كانی ئه‌م ياسایه ب‌كات، به‌ر ئه‌م سزایانه‌ی خواره‌وه ده‌كه‌و‌یت: یه‌كه‌م: سزا‌كانی به‌رزه‌فته‌كردنی به‌سه‌ردا جێبه‌جێ ده‌كریت ئه‌گه‌ر هات و فه‌رمانبه‌ر بوو. دووه‌م: ئه‌گه‌ر سه‌رپێچیکار فه‌رمانبه‌ر نه‌بی‌ت

ئاگادار دهكریتهوه له ماوهی (۱۵) رۆژدا سه‌رپێچیه‌كه راست بكاتهوه، ئه‌گهر له سه‌رپێچیه‌كه به‌ردهوام بوو، بۆ ههر رۆژێك به‌غهرامه‌یه‌ك سزا ده‌دریته كه له (۵۰) په‌نجاهه‌زار دینار كه‌متر نه‌بیت و له (۱۰۰) سه‌ده‌زار دینار زیاتر نه‌بیت. سییه‌م: هه‌موو زهره‌رمه‌ندیك مافی جوولاندنی داواي هه‌یه له كاتی سه‌رپێچیکردنی حوكمه‌كانی ئه‌م یاسایه‌. «هه‌روا له ماده‌ی (۲۵) دا باس له‌وه ده‌كات، كه پێویسته له‌سه‌ر ئه‌نجومه‌نی وه‌زیران به‌هه‌ماهه‌نگی له‌گه‌ڵ ئه‌كادیمیای كوردی و لایه‌نه‌ په‌یوه‌ندیده‌ره‌كان حوكمه‌كانی ئه‌م یاسایه‌ جێبه‌جێ بكهن. له ماده‌ی (۲۶) یش جه‌خت له‌سه‌ر ئه‌وه ده‌كات وه‌ كار به‌هیچ ده‌قیکی یاسایی، یان بریارێك ناكریته كه له‌گه‌ڵ حوكمه‌كانی ئه‌م یاسایه‌دا ناكۆك بیت.

چهند تیبینییه‌كمان له‌سه‌ر ئه‌م یاسایه‌ هه‌یه، بۆ نمونه هه‌ق وابوو له ماده‌ی (۲۵) به‌ رۆونی ئاماژه‌ی به‌ ده‌سه‌لاته‌كانی یاسادانان و داوه‌ریش بكردایه بۆ جێبه‌جێكردنی حوكمه‌كانی ئه‌م یاسایه‌، چونكه به‌شێك له‌ پابه‌ندییه‌كانی ئه‌م یاسایه‌ له‌سه‌ر ئه‌ستۆی ئه‌م دوو ده‌سه‌لاته‌یه. جگه له‌مه‌ش، هه‌رچه‌نده یاساكه له‌ رۆوی ده‌ق و دارشته‌وه تونده، به‌لام ئه‌وه‌ی كه تیبینی ده‌كریته له‌ رۆوی پراكتیزه‌كردنه‌وه سسته، چونكه هه‌یچ ده‌زگا و میكانیزمیکی شیاوی دانه‌ناوه بۆ به‌داواچوونی پراكتیزه‌كردنی یاساكه و هه‌لسوكه‌وت له‌گه‌ڵ ئه‌و كه‌س و لایه‌نانه‌ی كه یاساكه جێبه‌جێ ناكهن. هه‌ربۆیه، پێویسته بۆ جێبه‌جێكردنی ئه‌م یاسایه‌، كۆمیسۆنی زمانه‌ فه‌رمییه‌كان دابمه‌زریته، كه ئه‌ركی چاودێری و جێبه‌جێكردنی یاساكه و به‌رپوه‌بردنی سیاسه‌تی زمانیی له‌ هه‌ریمی كوردستاندا له‌ ئه‌ستۆ بكریته.

۳. ده‌سه‌لاتی داوه‌ری و دۆخی زمانی كوردی له‌ دادگاكانی هه‌ریمی كوردستان له‌م به‌شه‌دا، بۆ رۆونكردنه‌وه‌ی زیاتری بابه‌ته‌كان تیشك ده‌خه‌ینه سه‌ر چهند ته‌وه‌ریك له‌وانه: ده‌سه‌لاتی داوه‌ری له‌ هه‌ریمی كوردستان، گرنگی و پێویستی پاراستنی زمانی كوردی، به‌كارهینانی زمانی كوردی له‌ دادگاكانی هه‌ریمی كوردستان و ئاسته‌نگه‌كانی به‌رده‌م گه‌شه‌كردنی زمانی كوردی له‌ دادگاكان.

۱-۲. ده‌سه‌لاتی داوه‌ری له‌ هه‌ریمی كوردستان

له‌ سیسته‌می حوكم‌پانیدا، ده‌سه‌لاتی داوه‌ری به‌یه‌كێك له‌ گرنگترین كۆله‌كه‌كانی سه‌روه‌ری یاسا و جێبه‌جێكردنی پرۆسه‌ی نیشتمانسازی و ده‌وله‌تسازی داده‌نریته.

له ولاتانی دیموکراسیشتدا، پتر له مه رۆیشتوو و دهسهلاتی دادوهری به پارێزه‌ری مافی مرۆف و دادپه‌روه‌ری کۆمه‌لایه‌تی داده‌نریت، هه‌ربۆیه له‌و ولاتانه‌دا میکانیزمی توکمه‌ بۆ سه‌ربه‌خۆیی، کارایی و شه‌فافیه‌تی دهسه‌لاتی دادوهری دانراوه‌. سه‌ربه‌خۆیی دهسه‌لاتی دادوهری له ژماره‌یه‌ک له دیکۆمینته نیوده‌وله‌تییه‌کاندا په‌نگی داوه‌ته‌وه، وه‌ک بریاری کۆمه‌له‌ی گشتی نه‌ته‌وه یه‌کگرتوو‌ه‌کان ژماره (٣٢/٤٠) له ١٩٨٥/١١/٢٩ و بریاری ژماره (٤٠١٤٦) له ١٩٨٥/١٢/٢٩ و هه‌روا (پاگه‌یه‌ندراوی به‌یرووت بۆ دادپه‌روه‌ری) ساڵی ١٩٩٩ و (پاگه‌یه‌ندراوی قاهیره بۆ سه‌ربه‌خۆیی دادوهری له ناوچه‌ی عه‌ره‌بی) ساڵی ٢٠٠٣.

هه‌روه‌ک ده‌زانین، هه‌ریمی کوردستان پێش دروستبوونی ده‌وله‌تی عێراق به‌شیک بووه له ده‌وله‌تی عوسمانی، هه‌ر بۆیه دادگاکی کوردستان به‌شیک بوون له سیسته‌می دادوهری ئه‌و ده‌وله‌ته‌. پاش داگیرکاری بریتانیا، ده‌وله‌تی عوسمانی داموده‌زگا دادوهریه‌کانی خۆی له‌م ناوچه‌یه‌ کشانده‌وه و بریتانییه‌کان که‌سانی بریتانی و هیندییان له جیگه‌یان دانا. پاش دروستبوونی ده‌وله‌تی عێراق و لکاندن ویلایه‌تی مووسل به ده‌وله‌تی عێراق له ساڵی ١٩٢٥، دادگاکی کوردستان بوونه به‌شیک له سیسته‌می دادوهری عێراق. پاش دروستبوونی حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان له ساڵی ١٩٩٢ بۆ یه‌که‌مجار یاسای دهسه‌لاتی دادوهری ژماره (١٤) ساڵی ١٩٩٢ ده‌رچوو له پال هه‌ر دوو دهسه‌لاتی یاسادانان و جیه‌جیه‌کردندا، به‌لام له راستیدا وه‌ک دهسه‌لاتیکی سه‌ربه‌خۆ هه‌لسوکه‌وتی له‌گه‌ڵ نه‌کرا، سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ی که ماده‌ی (٢) یاساکه جه‌خت له‌سه‌ر سه‌ربه‌خۆیی دادگاکی و قه‌ده‌غه‌کردنی ده‌ستوهردانی دهسه‌لاته‌کانی تر له کاروباری دادگاکی ده‌کاته‌وه و، وێرای پیکه‌ینانی ئه‌نجومه‌نی دادوهری و ئه‌رکه‌کانی به‌پێی ئه‌م یاسایه، به‌لام بابه‌تی دامه‌زراندن و پله‌به‌رزکردنه‌وه و کاروباری بژێویی دادوهران له ده‌ست دهسه‌لاتی جیه‌جیه‌کردندا مایه‌وه که له وه‌زاره‌تی داد خۆی ده‌بینیه‌وه. دۆخه‌که هه‌تا پووخانی رژیمی به‌عس به‌م جو‌ره به‌رده‌وام بوو، پاشان دهسه‌لاتی کاتی هاوپه‌یمانان فه‌رمانی ژماره (٣٥) ی له ١٨/ ئه‌یلوول/٢٠٠٣ ده‌رکرد بۆ پیکه‌ینانی ئه‌نجومه‌نی دادوهری و جیاکردنه‌وه‌ی دادگاکی له وه‌زاره‌ت داد و سه‌ره‌له‌دانی سه‌ربه‌خۆیی دهسه‌لاتی دادوهری له عێراق. هه‌روا یادداشتی دهسه‌لاتی کاتی هاوپه‌یمانان ژماره (٢٠٠٤/١٢) جه‌خت له‌سه‌ر به‌رپه‌وه‌بردنی دهسه‌لاتیکی دادوهری سه‌ربه‌خۆ ده‌کاته‌وه.

دهستووری عێراقی له سالی ۲۰۰۵ له ماده‌کانی (۸۷) و (۸۸)ی خۆیدا گهرهنتیی دهستووری پێویستی بۆ سه‌ربه‌خۆیی ده‌سه‌لاتی دادوهری ده‌سته‌به‌ر کرد. هه‌روا له ماده‌ی (۱۲۱)ی خۆیدا ده‌لیت: «ده‌سه‌لاتی هه‌ریمه‌کان، مافیان هه‌یه موماره‌سه‌ی ده‌سه‌لاته‌کانی یاسادانان، جێبه‌جێکردن و دادوهری بکه‌ن، به‌ گۆڤره‌ی ئه‌حکامه‌کانی ئه‌م ده‌ستووره‌، جگه‌ له‌وانه‌ی که له‌ تایبه‌تمه‌ندییه‌ پاوانکراوه‌کانی ده‌سه‌لاتی فیدرالیدا هاتوون.» هه‌روا ده‌ستووری عێراقی له ماده‌ی (۱۱۷/یه‌که‌م) دا ده‌لیت: «ئه‌م ده‌ستووره له‌ کاتی به‌رکاربوونیدا دان ده‌نیت به‌ هه‌ریمی کوردستان و ئه‌و ده‌سه‌لاتانه‌ی که تێیدا به‌رقه‌راهه‌ وه‌ک هه‌ریمیکی فیدرالی.» هه‌ربۆیه، پاش چه‌سپاندنی فیدرالییه‌ت له‌ ده‌ستووری عێراقی و داننان به‌ هه‌ریمی کوردستان وه‌ک هه‌ریمیکی فیدرالی، سه‌ره‌نجام یاسای ده‌سه‌لاتی دادوهری ژماره (۲۳) سالی ۲۰۰۷ ده‌رچوو، که جیی یاسا کۆنه‌که‌ی گرتوه‌وه و دادگاکی هه‌ریمی کوردستانی له‌ وه‌زاره‌تی داد جیاکرده‌وه. له‌ عێراق (به‌ هه‌ریمی کوردستانیشه‌وه) به‌ گشتی دادگاکان بۆ سه‌ر دوو پله‌ دابه‌ش ده‌بن، دادگاکی پله‌ یه‌ک که بریتین له: دادگای به‌رای، باری که‌سی، کار، گومرک، باری شارستانی، لیکۆلینه‌وه، مه‌وادێ که‌سی، نه‌وجه‌وانان و تاوان. دادگای پله‌ دوو بریتیه‌ له‌ دادگای تیه‌ه‌لچوونه‌وه، که به‌ گشتی له‌سه‌ر بنه‌مای پارێزگاگان داده‌نری و له‌ کاتی پێویستا ئه‌نجومه‌نی دادوهری ده‌توانی له‌ شوینه‌کانی تر بیکاته‌وه. له‌ سه‌رووی ئه‌مانه‌شه‌وه دادگای ته‌مییز دیت که به‌ پله‌یه‌ک له‌ پله‌کانی دادگا دانانریت، به‌لکوو ده‌سته‌یه‌کی دادوهری بالایه‌.

۲-۳. گرنگی و پێویستی پاراستنی زمانی کوردی

زمانی هه‌ر تاک و نه‌ته‌وه‌یه‌ک، جگه‌ له‌وه‌ی که ئامرازی دروستکردنی په‌یوه‌ندییه‌ له‌ هه‌مان کاتدا ئامرازیکه‌ بۆ ده‌ربڕینی شوناسی ئه‌و نه‌ته‌وه‌یه‌. هه‌ر مرۆفیک ئه‌گه‌رچی ئاشنای زمانه‌کانی دیکه‌ش بیت، به‌لام شوناسی تاک و کۆمه‌لایه‌تی خۆی به‌رده‌وام له‌ ڕیگه‌ی زمانی دایکییه‌وه‌ وه‌رده‌گریت. ئه‌و زمانه‌ی که ڕه‌نگدانه‌وه‌ی ڕووداوه‌ میژووویه‌کان و ئه‌و به‌سه‌ره‌اتانه‌یه‌ که ئه‌و گه‌له‌ به‌ درێژایی میژوو بینویه‌تی. ئاشکرایه، که پاراستن و په‌ره‌پێدانی ئه‌و زمانه‌ ده‌بیته‌ هوێ پاراستنی سنووره‌ که‌لتووری و میژووویه‌کانی ئه‌و نه‌ته‌وه‌یه‌ و ده‌بیته‌ پالپشتیکی به‌هێز بۆ کبان و شوناسی سیاسی ئه‌و نه‌ته‌وه‌یه‌. جگه‌ له‌مه‌ش، زمان شتیکه‌ پتر له‌ ئامرازیکی په‌یوه‌ندی و له‌ راستیدا

به‌شیکه له شوناس و کهلتووری خه‌لک. ئەو کاته‌ی که زمانیک له ناو ده‌چیت، ئەو کهلتووره‌ش که پرومالی ده‌کات له ناو ده‌چیت.

بیگومان، زمان له بواری تاکه‌که‌سی بو فورم به‌خشین به شوناسی تاک و له بواری کومه‌لایه‌تیش بو یه‌کیارچه‌کردنی کومه‌لگه‌گرنگیه‌کی زوری هه‌یه. له میژووی مرو‌قیایه‌تی که‌لکوه‌گرتنی ئامرازی له زمان بو خزمه‌تکردنی ئامانجه‌سیاسیه‌کان له سه‌رده‌می مۆدیرندا ده‌ستی پیکرد. وه‌نه‌بی ده‌وله‌ته‌گه‌وره‌ئهورووپیه‌کان هه‌ر له سه‌ره‌تاوه‌زمانیکی هاوبه‌شیان هه‌بوویت. ئەو کاته‌ی که ئیتالیا توانی یه‌کگرتووی سیاسی ولاته‌که‌ی دابین بکات، ته‌نیا ۲٪ دانیشتووانی ئەو ولاته‌به‌زمانی ئیتالی قسه‌یان ده‌کرد. هه‌روا له ئەلمانیا له کاتی پرۆسه‌ی یه‌کگرتنی ئەلمانیا، ته‌نیا ۱۷٪ دانیشتووانی ئەو ولاته‌ده‌یانتوانی به‌زمانی ئەلمانی قسه‌بکه‌ن. له فه‌ره‌نسا، له سا‌لی ۱۷۹۰ ته‌نیا ۱۰٪ خه‌لکی ئەو ولاته‌زمانی ستانداردی فه‌ره‌نسیان زانیوه‌ و له سا‌لی ۱۸۷۳ پتر له چواریه‌کی هاو‌لاتیانی فه‌ره‌نسی له زمانی ستانداردی فه‌ره‌نسی تینه‌ده‌گه‌یشتن..

کاتی که زمان، کهلتوور و میژووی گه‌لیکی ژیر سته‌م نکۆلی لی بکریت، له ناو ببری‌ت و سووکایه‌تی پی بکریت، ئەوا ئەندامانی ئەو کومه‌لگه‌یه‌هه‌ست به‌سووکایه‌تی و خو‌به‌بچووک زانین ده‌که‌ن و ده‌گه‌نه‌ئو باوه‌ره‌که‌شتیکیان نیه‌بو‌خستنه‌پوو یا شانازی پیوه‌کردن، هه‌ربۆیه‌ئهم هه‌ستی خو‌به‌که‌مزانیه‌به‌ره‌به‌ره‌گشتگیر ده‌بی‌ت. له ئەنجامدا، ئەندامانی ئەو نه‌ته‌وه‌یه‌په‌نا بو‌خو‌کوژی کهلتووری ده‌به‌ن و کهلتوور و زمانی زگماکی خو‌یان به‌لاوه‌ده‌نین و، شوناس و میژووی خو‌یان له ده‌ست ده‌ده‌ن و پروو ده‌که‌نه‌که‌لتوور و زمانی نه‌ته‌وه‌ی بالاده‌ست و شانازی به‌میژوو و شوناسی نه‌ته‌وه‌ی سه‌رده‌سته‌وه‌ده‌که‌ن. به‌م جو‌ره‌پرۆسه‌ی له خو‌نامۆبوون (ئیلیناسیون) و بیگانه‌په‌ره‌ستی ده‌ست پیده‌کات، که سه‌ره‌نجام ئاسمیله‌بوون و یه‌کسانسازی شوناسی به‌دوادا دی‌ت.

سه‌باره‌ت به‌قوناغه‌کانی گه‌شه‌کردنی زمانی کوردی، له سه‌ده‌ی شانزده‌به‌دواوه‌له‌سایه‌ی میرنشینه‌کوردیه‌کاندا، زمانی کوردی له زمانی ئاخاوتنه‌وه‌به‌ره‌و زمانی نووسین هه‌نگاوی ناوه‌و جو‌ریک له زمانی ئەده‌بیی کوردی سه‌ریه‌لدا. ئەمه‌ش سه‌ره‌تای گو‌رانیکی گرنگ بوو له کوردستان، که سه‌ره‌تا له کوردستانی باکوور و له سایه‌میرنشینی بو‌تاندا ده‌ستی پیکرد و شاعیرانی

وهك مه‌لای جزیری، فه‌قی ته‌یران، ئەحمەدی خانی و هتد، دەرکه‌وتن. له‌ سه‌ده‌ی هه‌ژده‌یه‌م، له‌ سایه‌ی میرنشینی ئەرده‌لان شیوه‌زاری گۆرانی (هه‌ورامانی) بووه‌ زمانی نووسین، که‌ شاعیرانی له‌ چه‌شنی خانای قوبادی، مه‌وله‌وی تاوه‌گۆزی، بیسارانی و هتد، پێشه‌نگی ئەم داھێنانه‌ بوون. له‌ سه‌ده‌ی نۆزده‌یه‌م، له‌ سایه‌ی میرنشینی بابان جوړیکی تر له‌ زمانی ئەده‌بیی کوردی که‌ شیوه‌زاری کوردی ناوه‌پراسته‌ هاته‌ئاراوه‌ که‌ شاعیرانی له‌ چه‌شنی نالی، کوردی، سالم، مه‌ولانا خالیدی نه‌قشبه‌ندی و هتد، بناغه‌ی دروستبوونی ئەم زمانه‌ ئەده‌بیه‌یان دانا. ئەم‌رۆ، ئەم شیوه‌زاره‌ به‌ شیوه‌یه‌کی سروشتی بووه‌ته‌ زمانی ئەده‌بیی یه‌کگرتووی کوردی و، له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌مه‌وه‌ له‌ ریگای نووسین و چاپه‌مه‌نی و خۆیندنه‌وه‌ له‌ باشوور و پۆژه‌ه‌لاتی کوردستان ب‌لاوبوو‌ته‌وه‌ و چه‌سپاوه‌ و، سیسته‌م و نۆرمی نووسین و پینووسه‌که‌ی گه‌شه‌ی کردووه‌. قۆناغیکی دیکه‌ی گه‌شه‌کردنی زمانی کوردی ده‌گه‌رپێته‌وه‌ بۆ دەرچوونی یه‌که‌م پۆژنامه‌ی کوردی له‌ ۱۸۹۸/۴/۲۲ به‌ ناوی کوردستان، که‌ ئەمه‌ش بووه‌ هۆی ئەوه‌ی زمانی کوردی له‌ زمانی شیعره‌وه‌ بپێته‌ زمانی نووسینی وتاری جو‌راوجۆری سیاسی، کۆمه‌لایه‌تی، پۆشنبیری، ئابووری، ئایینی و هتد، که‌ ئەمه‌ش هه‌نگاویکی گرنگی به‌ره‌وپێشچوونی زمانی کوردی بوو، هه‌ربۆیه‌ دەرچوونی یه‌که‌م پۆژنامه‌ی کوردی به‌ قۆناغیکی نوێی زمانی کوردی داده‌نریت.

ئەم‌رۆ، سیاسه‌تی زمانپاریزی له‌ جیهاندا هاتۆته‌ ئاراوه‌ و له‌ هه‌ندیک له‌ ولاتانی جیهان کاری بۆ ده‌کریت، چونکه‌ هه‌لومه‌رجی ئەم‌رۆی جیهان به‌ جوړیکه‌ ئەگه‌ر بپێکه‌وتنه‌وه‌یه‌کی وه‌ها له‌ ئارادا نه‌بیت، ئەوا گه‌لیک له‌ زمانه‌کان له‌ ناو ده‌چن. زمانی کوردیش له‌م ناوچه‌یه‌ له‌ هه‌رپه‌شه‌ به‌ دوور نییه‌، هه‌ر بۆیه‌ سیاسه‌تی زمانپاریزی پینووستیه‌کی حاشاه‌لنه‌گره‌. دیاره‌ ئەمه‌ش کاریکی تاکه‌که‌سی نییه‌، به‌لکوو ده‌بی ده‌سه‌لاتی فه‌رمی به‌ به‌رنامه‌یه‌کی نیشتمانی کورتخایه‌ن و درێژخایه‌ن کار بۆ ئەم ئامانجه‌ بکات. سیاسه‌تی زمانی به‌ شیوه‌یه‌کی بنه‌په‌تی بریتیه‌ له‌ دیزاینیک بۆ گه‌شه‌پێدانی یه‌ک یا چه‌ندین زمان و، هه‌روا دیارکردنی به‌کاره‌یتانی زمان له‌ بواره‌ جو‌راوجۆره‌کان وه‌ک فێرکردن، به‌رپۆه‌بردن، میدیا و هتد. سیاسه‌تی زمانی بریتیه‌ پ‌رومالکردنی هه‌موو په‌فتاره‌ زمانیه‌کان وه‌ک گریمانه‌کان، شیوازه‌ که‌لتوو‌رییه‌کان، بیروباوه‌ره‌ جه‌ماوه‌رییه‌کان و هه‌لوێست به‌رامبه‌ر به‌ زمان و هتد.

۳-۲. به کارهینانی زمانی کوردی له دادگاکانی هه‌ریمی کوردستان

زمانی یاسایی ئامرازیکه بو دروستکردنی په‌یوهندی له بواری یاسا و گه‌ره‌نتیی جیبه‌جیکردنی یاسا ده‌کات، ئەم زمانه هه‌موو کات بو ئەو که‌سانه‌ی که پ‌سپۆری یاساییان نیه قورس بووه، به جوړیک که زماناسه ئە‌ورووپییه‌کان شیوازی زمانی یاسایی به زاراوه‌یه‌کی تر له قه‌له‌م ده‌دن. یه‌کیک له هۆکاره‌کانی ئەم گرفته ئە‌وه‌یه که زمانی یاسایی، به پیچه‌وانه‌ی زمانه‌کانی تر زمانیکی وه‌ستاوه. ئە‌مه مافی خه‌لکه، ئە‌وه بزانی ئایا ئە‌و بریاره‌ی که له دادگا ده‌رچوو له به‌رژه‌وه‌ندیانه یا له دژیانه و بوچی له به‌رژه‌وه‌ندیانه یا له دژیانه؟ له‌و ولاتانه‌ی که پتر له زمانیکی فه‌رمی و یاساییان هه‌یه، مافه‌ زمانیه‌کان زیاتر گه‌شه ده‌کن. دروستکردنی پیگه‌یه‌کی یه‌کسان بو هه‌موو زمانه فه‌رمیه‌کانی ولات یه‌کیکه له بابته یاساییه‌کانی په‌یوه‌نیدار به زمان. بو نمونه، ده‌ستووری که‌نه‌دا هه‌ر دوو زمانی ئینگلیزی و فه‌ره‌نسی به زمانی فه‌رمی ولات ده‌زانیت، له‌ رووی به‌کارهینانیان له هه‌موو داموده‌زگا حکومییه‌کاندا ماف و ئیمتیازی یه‌کسانیان هه‌یه.

بیگومان، زمان شوناسی گه‌لانه و گه‌لی کوردیش مافی په‌وای خۆیه‌تی که پارێزگاریی له زمانی خۆی بکات، به تایبته زمانی یاسا که زمانی په‌یوه‌ندی و ئاخوتنی هه‌ر سی ده‌سه‌لاتی یاسادانان، دادوه‌ری و جیبه‌جیکردنه له‌گه‌ل خه‌لکا. یاسا به‌رزترین ده‌رب‌رینی ئیراده‌ی گه‌له، هه‌روا به‌رزترین و دیارترین هیمای سه‌روه‌ری ده‌وله‌ته له‌سه‌ر خاکه‌که‌ی، هه‌ربۆیه پیویسته زمانی یاسا زمانی خودی ئە‌و نه‌ته‌وه‌یه بیته. یاساناسی ناوداری عیراکی د.عیسمه‌ت عه‌بدولمه‌جید له‌م باره‌یه‌وه ده‌لێت: «مه‌رجی دروستی ئه‌رکداریی یاسایی ئە‌وه‌یه که ئه‌رکداره‌که توانای تیگه‌یشتنی یاسا دانراوه‌که‌ی هه‌بیته. هه‌ر به‌م هۆیه ده‌بی یاسا به زمانی ئە‌و ولاته داب‌رێژریت، که یاساکه‌ی تیدا پیاده و جیبه‌جی ده‌کریت، تاوه‌کوو هاوولاتیان توانای تیگه‌یشتنیان له‌م یاسایه هه‌بیته و ده‌بیته به‌و شیوازه باوه بیته که لێی تیده‌گه‌ن».

هه‌وه‌ک پیشتر ئاماژه‌مان پێدا، یاسای ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری ژماره (۱۴) سالی ۱۹۹۲ له ماده‌ی پینجه‌می خۆیدا ئاماژه‌ی به‌وه داوه، که زمانی کوردی زمانی دادگاکانی هه‌ریمی کوردستانه و پالپشت به‌م یاسایه، وه‌زاره‌تی داد به فه‌رمانی

وهزاري ژماره (۳۴۳) له رېكهوتي ۲۰۰۰/۶/۳ بپياريدا له م رېكهوته به دواوه هه موو كاروباريكي ياساي دادگاكان، هه ر له سكالانامه وه بگره هه تا داواكاري و كو نووس و دادبيني و بپياره كاني دادگا بكرين به زماني كوردي و، بو ئه م مه به سته ليژنه يه ك له وهزاره تي داد پي كهات بو داناني زاراوه و ده سته واژه ياسايه كان به زماني كوردي.

هه روا له ماده ي شه شه مي ياساي ده سه لاتي دادوه ري له هه ري مي كورديستان ژماره (۲۳) سالي ۲۰۰۷، ديسان جه خت له سه ر ئه وه كراوه ته وه كه زماني كوردي زماني دادگاكانه، جگه له مه ش، ياساي ژماره (۶) سالي ۲۰۱۴ ياساي زمانه فه رميه كان له هه ري مي كورديستان- عيراق له ماده ي (۶) خويدا ئاماژه ي به وه داوه، كه هه موو رېكاره دادوه رييه كان به بپياري دادگاكانيشه وه، به زماني كوردي به رپوه ده چن و ده نووسرين.

به ده ر له مه ش، ياساي ژماره (۷) سالي ۲۰۱۴ ياساي زمانه فه رميه كان له عيراق له ماده ي (۳) به رووني ئاماژه ي به وه كردوه، كه هه ر دوو زماني عه ره بي و كوردي زماني فه رمين له عيراق و به و پييه ش هه ري مي كورديستان به شيكه له عيراق، كه واته هيج بو شاييه كي ياساي له م باره يه وه به ديناكريت.

زماني كوردي به پي ده ستووري عيراق، بووه ته زماني فه رمي له عيراق. ئه گه ر زماني عه ره بي زماني يه كه م بيت له ناوچه عه ره بييه كان، ئه وا زماني كورديش زماني يه كه مه له هه ري مي كورديستان و ده بي زماني كارگيري و حوكم راني بيت له م هه ري مه، به لام ئه م مافه ده ستووريه هه تا ئيستا به باشي پراكتيزه نه كراوه.

به پي به دوا داچوونمان له سه ر دوخي زماني كوردي له دادگاكان بو مان ده ركه وت، هه ولى به كوردي كردني زماني دادگاكان له سنووري پاريزگاكاني هه ولير، سلېماني، هه له بجه و ئيداره كاني گه رميان و راپه رين به رپژه يه كي باش سه ركه وتوو بووه، هه موو سكالانامه و نووسراو و پي راگه ياندين و كو نووسي دادبينييه كان له سه رجه م دادگاكان به زماني كوردي ئه نجام ده درين، به لام ته نيا بپياري دادگاكان هه تا ئيستا له زورينه ي دادگاكان به زماني عه ره بين. به لام له پاريزگاي دهوك هه تا ئيستا زوربه ي نووسراوه كان و سه رجه م بپياره كاني دادگا

به زمانی عه‌ره‌بین و له‌م باره‌یه‌وه به‌ره‌پیش‌چوونیک‌ی ئه‌وتۆ به‌دینه‌کراوه. هه‌روا سه‌باره‌ت به‌ بریاره‌کانی دادگای ته‌مییزی هه‌ریمی کوردستانی‌ش، هه‌تا ئیستا به‌ زمانی عه‌ره‌بین و نه‌کراون به‌ کوردی، که ئه‌مه‌ش پیچه‌وانه‌ی ماده‌ی شه‌شه‌می ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری ژماره (٢٣) سا‌لی ٢٠٠٧ و هه‌روا ماده‌ی (٦) له‌ یاسای زمانه‌ فه‌رمیه‌کانی هه‌ریمی کوردستان ژماره (٦) سا‌لی ٢٠١٤ یه‌.

٢-٤. ئاسته‌نگه‌کانی به‌رده‌م گه‌شه‌کردنی زمانی کوردی له‌ دادگاکان

هه‌ر وه‌ک بینیمان، به‌ گویره‌ی ده‌قه‌کانی ده‌ستووری عی‌راقی به‌رکار و ئه‌و یاسایانه‌ی که له‌م باره‌یه‌وه له‌ عی‌راق و هه‌ریمی کوردستاندا به‌رکارن، وه‌ک هه‌ر دوو یاسای زمانه‌ فه‌رمیه‌کانی فیدرالی و هه‌ریمی و یاسای ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری هه‌ریمی کوردستان، زمانی کوردی له‌ رووی بنه‌مای ده‌ستووری و یاسایه‌وه پالپشتیی و پیگه‌یه‌کی به‌هیزی هه‌یه و له‌م باره‌یه‌وه، نه‌ک هه‌ر هیچ بو‌شاییه‌کی یاسایی به‌ دیناکریت، به‌لکوو هاوشانی زمانی عه‌ره‌بی زمانی فه‌رمیه‌ له‌ عی‌راق و هه‌ریمی کوردستاندا. به‌لام به‌و حاله‌ش ده‌بینین له‌ واقعی کرداریدا زمانی کوردی نه‌ک هه‌ر له‌ عی‌راق، به‌لکوو له‌ هه‌ریمی کوردستانی‌ش به‌ ته‌واویی نه‌چه‌سپاوه. له‌ ولاتی فرهنه‌ته‌وه به‌ گشتی، چه‌ندین هوکار هه‌ن که ده‌بنه‌ ئاسته‌نگ له‌ به‌رده‌م چه‌سپاندنی فره‌زمانی به‌ شیوه‌یه‌کی فه‌رمی. لی‌زه‌دا ئاماژه‌ به‌و ئاسته‌نگانه‌ ده‌که‌ین که له‌ به‌رده‌م زمانی کوردیدا هه‌ن و نه‌یانه‌یشتوووه وه‌ک زمانیکی فه‌رمی له‌ چوارچیوه‌ی عی‌راق و هه‌ریمی کوردستاندا به‌ ته‌واویی بچه‌سپیت.

(١) نه‌بوونی سیاسه‌تی زمانی و ئیراده‌ی سیاسی به‌هیز له‌ لایه‌ن حکومه‌تی عی‌راق و حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان بو‌ ئه‌وه‌ی زمانی کوردی به‌ کرداریی بیته‌ زمانیکی فه‌رمی کارپیکراو له‌ سه‌رانسه‌ری عی‌راق به‌ هه‌ریمی کوردستانی‌شه‌وه.

(٢) دروستنه‌بوونی زمانیکی ستانداردی کوردی و زه‌قبوونه‌وه‌ی ناوچه‌گه‌ریی و زاراوه‌گه‌ریی، که رپگر بووه له‌ به‌رده‌م دروستبوونی زمانی ستاندارد

(٣) بالاده‌ستی میژوویی زمانی عه‌ره‌بی وه‌ک زمانی ئاین و پاشان وه‌ک زمانی ده‌وله‌ت (دوای دروستبوونی ده‌وله‌تی عی‌راق)، وایکردوووه زمانی عه‌ره‌بی هه‌ژموونی خو‌ی به‌سه‌ر زمانه‌کانی ترده‌سه‌پینی و په‌راویزیان بخات.

٤) تیگه‌یشتنی کلاسیکی دهسه‌لاتدارانی عێراقی، که لهو باوه‌رهدان په‌ره‌پیدانی زمانی کوردی هانی بزاقی جوداخوایی ده‌دات و په‌نگه‌ له‌ لایه‌ن هیزه‌ ده‌ره‌کییه‌کانه‌وه‌ که‌لکی لیوه‌ربگیریت. هه‌ربۆیه، به‌رده‌وام هه‌ولده‌دن به‌ چه‌سپاندنی یه‌ک زمانی فه‌رمی، که‌ زمانی نه‌ته‌وه‌ی زۆرینه‌ و بالاده‌سته‌ کار بۆ یه‌گرتووکردنی هه‌موو نه‌ته‌وه‌کان و ته‌نانه‌ت توانده‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌کانی تر بکه‌ن.

٥) ئالنگارییه‌ لۆجستیکییه‌کان که‌ ده‌بنه‌ به‌ر به‌ست له‌ به‌رده‌م چه‌سپاندنی سیسته‌می فه‌ر زمانی له‌ بواری خویندن و کارگیریی.

٦) به‌جیهانیبوون و په‌ره‌سه‌ندنی بازاریکی جیهانی به‌ره‌به‌ره‌ ده‌بیته‌ هۆی ئه‌وه‌ی که‌ زمانه‌ لۆکالییه‌کان نه‌توانن هاوشان له‌ گه‌ل پێشکه‌وتنه‌کان دینامیکیه‌تی خۆیان بپاریزن و به‌ره‌و پێشه‌وه‌ بچن، ئه‌مه‌ش واده‌کات که‌ ئاخپه‌رانی ئه‌و زمانانه‌ نه‌توانن سوود له‌ زمانه‌کانیان وه‌ربگرن بۆ گواسته‌وه‌ی واتا و چه‌مکه‌کان، که‌ ئه‌مه‌ش له‌ درێژخایه‌ندا ده‌بیته‌ هۆی له‌ ناوچوونی توانای ئه‌و زمانانه‌.

٦) نه‌بوونی هه‌یچ نه‌خشه‌پێگا و ستراتیژیکی کورتخایه‌ن یا درێژخایه‌ن له‌ لایه‌ن ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری بۆ ئه‌وه‌ی زمانی کوردی به‌ ته‌واوه‌تی له‌ دادگاکاندا بچه‌سپیت و له‌ هه‌موو پارێزگا‌کانی هه‌ریم، هه‌موو پێکار و بپاره‌کان بکری‌ن به‌ زمانی کوردی.

٧) بوونی تیگه‌یشتنیک له‌ لای هه‌ندیک له‌ یاساناسان، که‌ پێیانوايه‌ ته‌نیا زمانی عه‌ره‌بی زمانی یاسایه‌ و زمانی کوردی ناتوانی بیته‌ زمانی یاسا.

٨) هه‌ژاری زمانی کوردی له‌ پووی سه‌رچاوه‌ یاسایی و دادوه‌رییه‌کان، بووه‌ته‌ هۆی ئه‌وه‌ی که‌ یاساناسان ناچار بن بۆ هه‌ر کار و توێژینه‌وه‌یه‌کی یاسایی پشت به‌ سه‌رچاوه‌ عه‌ره‌بییه‌کان ببه‌ستن، ئه‌مه‌ش وایکردوه‌ به‌ درێژایی سی سالی رابردوو زمانی کوردی به‌ره‌به‌ره‌ له‌و بواره‌دا په‌راویز بخریت.

٩) گرنگینه‌دانی زانکۆ و ناوه‌نده‌کانی خویندنن بالā به‌ ئه‌نجامدانی توێژینه‌وه‌ به‌ زمانی کوردی و له‌م بواره‌دا نه‌ک هه‌ر هه‌یچ ستراتیژیکی نیشتمانی نیه‌، به‌لکوو به‌ پێچه‌وانه‌وه‌ زمانی کوردی له‌م باره‌یه‌وه‌ په‌راویز ده‌خریت.

کۆتایی:

لەم تۆیژینەوهیەدا، پاش ئەوهی که هەلۆیستی یاسای نیۆدەولەتیمان سەبارەت بە مافە زمانییەکان خستەروو و هەروا باسمان لە پێگەی زمانی کوردی کرد لەناو دەستوور و یاساکی عێراق و هەریمی کوردستان و دۆخی زمانی کوردی لە دادگاکی هەریمی کوردستان، گەشتینە چەندین ئەنجام و راسپاردە بەم جۆرە خوارەوه:

یەكەم/ ئەنجامەکان:

(١) بەلگەنامە نیۆدەولەتی و هەریمیەکان جەخت لەسەر پاراستن و پەرەپێدانی مافی کەمینەکان دەکەنەوه بۆ بە کارهێنانی زمانی دایک لە هەموو بوارە گشتی و تاییبەتیەکاندا.

(٢) کەمینەکان مافیان هەیه سوود لە کەلتوری تاییبەت بە خۆیان وەر بگرن و زمانی تاییبەتی خۆیان بە ئاشکرا و نەهینی بە ئازادی بە کار بهێنن، بە بی هیچ دەستووردان یا جیاکارییەک و، دەولەتان ئەرکیانە لەم بارەیهوه هاوکار و پالپشتی کەمینەکان بن و دەرفەت و ئاسانکاری پێویستیان بۆ بکەن.

(٣) بۆ یەكەمجار دەستووری کاتی سالی ١٩٧٠ و هەروا یاسای زمانە ناوچەییەکان ژمارە (٧٤) سالی ١٩٣١ دانیان ناوه بە فەرمی بوونی زمانی کوردی بە شیۆهیهکی سنووردار و تەنیا لە ناوچە کوردییەکاندا.

(٤) یاسای بەرپۆهبردنی دەولەت بۆ قۆناغی راگوزاریی سالی ٢٠٠٤ و پاشان دەستووری عێراقی سالی ٢٠٠٥ بۆ یەكەمجار دانیان ناوه بە فەرمیبوونی زمانی کوردی لە سەرانسەری عێراقدا، بە پێچەوانەیی دەستوورەکانی پیشوو که بێدەنگ بوون لەم بارەیهوه یا خود بە شیۆهیهکی سنووردار و لە بواریکی بەرتەسک (وێک خویندن) و تەنیا لە چوارچۆیهی ناوچەیی کوردستاندا دانیان بە زمانی کوردیدا ناوه. (٥) لەبەر رۆشنایی مادە (٤)ی دەستووری عێراقی سالی ٢٠٠٥ یاسای زمانە فەرمییەکان لە عێراق و هەریمی کوردستاندا دەرچوو، بەلام هەتا ئیستا ناوهپرۆکی ئەم یاسایە وێک پێویست پراکتیزە نەبووه.

(٦) زمانی کوردی لە چوارچۆیهی عێراق و هەریمی کوردستان پالپشتی دەستووری و یاسایی هەیه وێک زمانی فەرمی دانپێدانراو و، لە رووی روالەتییهوه هیچ گرفتێکی

ياسایى به دیناکریت، به لام لایه نه په یوه ندىداره کان سستی و كه مته رخه می دهنوین له پراکتیزه کردنی ناوه رۆكى ياساکان.

(٧) مافه زمانیه کان به به شیک له مافه کانى مرۆف دادهنرین و، ریککه وتتنامه و راگه یه ندراره نیوده وه له تیه کان جهخت له سه ر پيوستى ریزگرتن له م مافانه ده كه نه وه له کومه لگه فره زمانه کاند و، وهك به شیک له پابه ندىیه کانى ده وه له تان سه ر ده کریت.

(٨) سه بارهت به دۆخى زمانى كوردى له چوارچيوه ی ده سه لاتی دادوه رى و دادگاكانى هه ریمى كوردستان، ئه وا به پینى ياسای ده سه لاتی دادوه رى به ركار زمانى كوردى زمانى فه رمى دادگاكانه، به لام ئه م ده قه به ته واویى پراکتیزه نه بووه.

(٩) حكومه تى هه ریمى كوردستان سياسه تیکى زمانى يا نه خشه رپگایه كى روونى نیه سه بارهت به زمانى كوردى و، به دریزایی سى ده یه ی حوكمرانى هه تا ئیستا نه يتوانیوه زمانیکى ستانداردى كوردى له سه رانسه رى هه ریمى كوردستاندا بچه سپینى.

(١٠) ده ستوورى عیراقى سالى ٢٠٠٥ یه كسانى هه ر دوو زمانى فه رمى كوردى و عه ره بى گه ره نتى كرده وه و، هیه كامیانى له پینش ئه ویتر دانه ناوه له هه موو بواره فه رمیه كاند.

(١١) زمان وهك به شیک له شوناسى هه ر نه ته وه یه ك گرنگى تابه تى خوى هه یه و به شیکه له كه له پوورى كه لتوورى نامادى، كه ریککه وتتنامه و راگه یه ندراره نیوده وه له تیه کان جهخت له سه ر پاراستنى ده كه نه وه.

(١٢) له ياسای زمانه فه رمیه کان، هیه ك میکانیزمى كى توكمه و شیاو دانه نراوه بو جیه جیکردنى ناوه رۆكى ئه م ياسایه و به دوا داچوون و چاودیرى كوردنى جیه جیکردنى ياساكه.

ب/ پاسپارده كان:

(١) پيوسته ئه نجومه نى دادوه رى نه خشه رپگا و ستراتیزیک دابریژیت بو به كوردى كردنى هه موو ریکار و بریاره كان له هه موو دادگاكان و له سه رانسه رى هه ریمى كوردستاندا.

(٢) پيوسته حكومه تى هه ریمى كوردستان سياسه تیکى زمانى و ستراتیزیکى نیشتمانى دابریژیت بو دروستبوون و چه سپاندنى زمانى ستانداردى كوردى.

- ۳) هه‌و‌لی چه‌سپاندنی زمانی کوردی بدریت له داموده‌زگا فیدرال‌ییه‌کانی عێراق و ئاسته‌نگ و گرفته‌کانی به‌رده‌م ئەم پرسه چاره‌سه‌ر بکریڤن.
- ۴) به‌و پێیه‌ی زمانی کوردی زمانی فه‌رمییه له عێراق و هه‌ریمی کوردستاندا، پێویسته زانینی زمانی کوردی مه‌رجی سه‌ره‌کی بی بو دامه‌زراندنی ئەو که‌سانه‌ی که له داموده‌زگا دادوه‌رییه‌کانی هه‌ریمی کوردستاندا کار ده‌که‌ن.
- ۵) خویندن و په‌روه‌رده به زمانی کوردی له هه‌موو ئاسته‌کاندا په‌ره‌یان پێبدریت، به‌لام ئەمه‌ش به‌و واتایه نایه‌ت که گرنگی فی‌ربوونی زمانه بیانیه‌کانی تر پشتگوێ بخرین، به‌لکوو ده‌بی له‌م باره‌یه‌وه جو‌ریک له هاوسه‌نگی دروست بکری له‌نیوان پاراستنی زمانی نه‌ته‌وه‌یی و پێویستیه زانستی و رو‌شنی‌رییه‌کان بو فی‌ربوونی زمانه‌کانی تر، هه‌تا ئەو ئاسته‌ی که به‌رژه‌وه‌ندی گشتی و نیشتمانی ده‌خوازن و کاروباره‌کان رایی ده‌بن و مه‌ترسی له‌سه‌ر شو‌ناسی نه‌ته‌وه‌یی دروست نه‌کات.
- ۶) دامه‌زراندنی کۆمیسێۆنی زمانه فه‌رمییه‌کان بو به دوا‌دا‌چوونی یاسای زمانه فه‌رمییه‌کان و چاودیری کردنی جیبه‌جیکردنی ئەم یاسایه.
- ۷) ئەنجومه‌نی دادوه‌ری هه‌ریمی کوردستان و ئاکادیمیای زمانی کوردی هاو‌ئا‌ه‌نگی پێویستیان هه‌بیت بو دارشتن و یه‌ک‌خستنی زاراوه یاساییه‌کان و، له‌م باره‌یه‌وه فه‌ره‌ه‌نگیکی تایبه‌ت به زاراوه یاساییه‌کان ده‌ربه‌که‌ن که ببیته سه‌رچاوه بو دادگا‌کان.
- ۸) ده‌وله‌مه‌ندکردنی کتێبخانه‌ی کوردی له هه‌موو بواره‌کان به تایبه‌ت بواری یاسایی، له ریگای هاندانی نووسین و تو‌یژینه‌وه و وه‌رگێرانی سه‌رچاوه یاساییه‌کان به زمانی کوردی، هه‌تا ببیته پالپشت بو تو‌یژه‌ران و ناوه‌نده زانستییه‌کان و دانانی پاداشتی هاندان بو نووسین و تو‌یژینه‌وه‌ی زانستی به زمانی کوردی..

سه‌رچاوه‌کان:

یه‌که‌م / کوردی

أ- کتیب:

١- / دلاوهر عه‌بدولعه‌زیز عه‌لئه‌ددین، ده‌وله‌تسازى نه‌خشه‌رێگایه‌ک بۆ سه‌روه‌رکردنى یاسا و به‌دامه‌زراوه‌بیکردن له‌ هه‌ریمی کوردستان، چاپی یه‌که‌م، ئینستیتوتی رۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست بۆ توێژینه‌وه (میزی)، هه‌ولێر، ٢٠١٨.

٢- / دلشاد حامید ده‌رویش، که‌مینه‌کان (ناسنامه، یاسا، هه‌ریمی کوردستان)، چاپی یه‌که‌م، مالی سوهره‌وه‌ردی و ناوه‌ندی غه‌زله‌ننوس، سلیمانی، ٢٠١٧.

٣- / د.ره‌فیک سایی، به‌ ستانداردکردنی زمان و ئه‌لفوبیی کوردی، چاپی دووهم، ناوه‌ندی غه‌زله‌ننوس بۆ چاپ و بلاوکردنه‌وه، سلیمانی، ٢٠١٤.

٤- / د.ره‌فیک شوانی، زمانی کوردی و شوینی له‌ناو زمانه‌کانی جیهاندا، چاپی یه‌که‌م، ده‌زگای توێژینه‌وه و بلاوکردنه‌وه‌ی موکریان، هه‌ولێر، ٢٠٠٨.

٥- / دنووری تاله‌بانی، فره‌ه‌نگی قانونی، چاپی پینجه‌م، وه‌زاره‌تی داد و وه‌زاره‌تی رۆشنیبری و لاوان، هه‌ولێر، ٢٠١٠.

ب- وتار و توێژینه‌وه‌ی زانستی:

٦- / ره‌زا شه‌جیعی، ئه‌لقه‌ی زمانی ١٩٤٦ (ئاوردانه‌وه‌یه‌ک له‌ به‌رنامه‌رێژییه‌ زمانیه‌کانی کۆماری کوردستان)، گۆفاری زمانه‌وان، ئه‌نستیتۆی فره‌ه‌نگی کوردستان- تاران، ژماره ٣، ٢٠٠٧.

٧- / قاسم محمه‌د مسته‌فا، به‌ کوردی نووسینی یاسا و یاسایی زاراوه‌ یاساییه‌ کوردیه‌کان، گۆفاری ته‌رازوو، یه‌کیتی مافه‌روه‌رانی کوردستان، ژماره ١٤، سالی ٢٠٠٢.

٨- / که‌مال عوسمان شینه، جۆره‌کانی دادگاكان و تابه‌تمه‌ندییه‌کانیان له‌ یاسای عیراقیدا، گۆفاری ته‌رازوو، ژماره ٨، سالی ٢٠٠٠.

٩- / ده‌هۆگر مه‌حمود فره‌ج، رۆژی زمانی زگماک زمانی کوردی له‌به‌رده‌م هه‌ره‌شه‌ میژوویی و سه‌رده‌مییه‌کاندا، گۆفاری ئاکادیمیای کوردی، ژماره ٣٢، هه‌ولێر، سالی ٢٠١٥.

١٠- / هیوا ئیبراهیم حه‌یده‌ری، به‌ره‌و به‌ کوردی کردنی زمانی یاسا چه‌ند تیبینی و پێشنیاریک، گۆفاری ته‌رازوو، یه‌کیتی مافه‌روه‌رانی کوردستان، ژماره ١٤، سالی ٢٠٠٢.

ج- په‌یماننامه و ده‌ستور و یاساکان:

١١- / پرۆژه‌ی ده‌ستووری هه‌ریمی کوردستان- عیراق، ٢٤/٦/٢٠٠٩.

١٢- / یاسای ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری ژماره (١٤) سالی ١٩٩٢.

١٣- / یاسای ژماره (٢٣) سالی ٢٠٠٧ یاسای ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری هه‌ریمی کوردستان- عیراق.

١٤- / یاسای ژماره (٦) سالی ٢٠١٤ یاسای زمانه‌ فره‌مییه‌کان له‌ هه‌ریمی کوردستان- عیراق.

د- سه‌رچاوه‌ی ئه‌لیکترۆنی:

١٥- / خه‌لیل عه‌بدوللا، رۆژی جیهانی زمانی دایک و کاروانی تیکۆشانی به‌ په‌رسی ناسینی زمانی کوردی!، له‌سه‌ر ئه‌م ماله‌په‌ره‌ ئه‌لیکترۆنییه‌ی خواره‌وه‌ ده‌بینریت:

http://www.knwe.org/?p=63437 :last visited 2021/3/26.

- ١٦- / شهفقی حاجی خدر، پیگهی قانونیانهی زمانی کوردی له عیراق، لهسهه ئهه مآپههه ئهلیکترۆنییهی خوارهوه دهبینریت:
 ٢٥/٣/٢٠٢١: last visited /ku/articles/politics /niqash.org، ٢٠٥٧.
- ١٧- / له رۆژی جیهانی زمانی دایک، پیگهی زمانی کوردی له کۆیډایهه؟ لهسهه ئهه مآپههه ئهلیکترۆنییهی خوارهوه دهبینریت:
 ٧٣٣٢/peyserpress.com/detail: last visited، ٢٠٢١/٣/٢٥.

دووهم/ عههههه

أ - كتيب:

- ١٨- / د.أحمد عبدالظاهر، اللغة العربية والقانون، الطبعة الاولى، دار وجوه للنشر والتوزيع، الرياض، ٢٠١٨.
- ١٩- / المقررة الخاصة المعنية بقضايا الاقليات، الحقوق اللغوية للاقليات اللغوية (دليل عملي للتنفيذ)، جنيف، آذار ٢٠١٧.
- ٢٠- / بكر محمد قادر، استقلال القضاء في الفقه الإسلامي والقانون الوضعي، دارالسنهوري، بيروت، ٢٠١٧.
- ٢١- / ريتا إسحق، مجلس حقوق الإنسان، الدورة الثانية والعشرون، تقرير الخبيرة المستقلة المعنية بقضايا الأقليات، HRC/A/٢٢/٤٩، ٣١/ديسمبر/٢٠١٢.
- ٢٢- / شورش حسن عمر، حقوق الشعب الكردي في الدساتير العراقية دراسة تحليلية مقارنة، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، السليمانية، ٢٠٠٥.
- ٢٣- / طارق جامباز، قانون اللغات الرسمية في كندا لسنة ١٩٨٨، من مطبوعات المجلس الوطني لكوردستان العراق / لجنة الشؤون القانونية (١٩)، مطبعة شهاب، اربيل، ٢٠٠٧.
- ٢٤- / عابد خالد رسول، الحقوق السياسية في الدساتير العراقية دراسة تحليلية مقارنة على ضوء المتغيرات السياسية، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، السليمانية، ٢٠١٢.
- ٢٥- / مدحت المحمود، القضاء في العراق دراسة استعراضية، الطبعة الرابعة، بغداد، ٢٠١٥.
- ٢٦- / منظمة المحقق لسيادة القانون (IOL)، واقع القضاء في اقليم كردستان-العراق، الطبعة الاولى، اربيل، ٢٠٢٠.

ب- وثار و تويژينهوهي زانستي:

- ٢٧- / د.حسن منديل حسن العكيلي، قراءة في قوانين اللغات الرسمية في العراق، مجلة مداد الاداب، عدد الخاص بالمؤتمرات ٢٠١٨-٢٠١٩.

ج- بهيماننامه و دهستور و ياساكان:

- ٢٨- / اتفاقية بشأن حماية التراث الثقافي غيرالمادي، باريس، ١٧ اكتوبر/تشرين الأول ٢٠٠٣.
- ٢٩- / اتفاقية حقوق الطفل، ٢٠ تشرين الثاني/نوفمبر ١٩٨٩.
- ٣٠- / إعلان بشأن حقوق الاشخاص المنتمين الى أقليات قومية أو اثنية وإلى اقليات دينية و لغوية، ١٣٥/٤٧ المؤرخ في ١٨ كانون الأول/ديسمبر ١٩٩٢.
- ٣١- / إعلان الامم المتحدة بشأن حقوق الشعوب الاصلية، سبتمبر ٢٠٠٧.

- ۳۲ - الإعلان العالمي للحقوق اللغوية، حزيران ۱۹۹۶.
- ۳۳ - العهد الدولي الخاص بالحقوق المدنية والسياسية، المؤرخ في ۱۶ كانون/ديسمبر ۱۹۶۶.
- ۳۴ - القانون الاساسي العراقي لعام ۱۹۲۵.
- ۳۵ - الدستور المؤقت لعام ۱۹۵۸.
- ۳۶ - الدستور المؤقت لسنة ۱۹۶۴.
- ۳۷ - الدستور المؤقت ۲۱/ايلول/۱۹۶۸.
- ۳۸ - دستور الجمهورية العراقية المؤقتة لسنة ۱۹۷۰.
- ۳۹ - قانون ادارة الدولة العراقية لمرحلة الانتقالية لسنة ۲۰۰۴.
- ۴۰ - دستور جمهورية العراق لسنة ۲۰۰۵.
- ۴۱ - قانون اللغات المحلية رقم (۷۴) لسنة ۱۹۳۱.
- ۴۲ - قانون الحكم الذاتي لمنطقة كردستان رقم (۳۳) لسنة ۱۹۷۴.
- ۴۳ - قانون رقم (۷) لسنة ۲۰۱۴، قانون اللغات الرسمية الصادرة في مجلس النواب العراقي.

د- سه‌چاوه نه ليكترونييه كان:

۴۴ - / حبيب هورمزلو، تاريخ التعليم باللغة التركية في العراق و ابعاده القانونية، متاح على الموقع الالكتروني التالي:

[https://www.orsam.org.tr/ar/history-and-legal-dimension-of-turkish-education-in-iraq/last visited](https://www.orsam.org.tr/ar/history-and-legal-dimension-of-turkish-education-in-iraq/last%20visited)

سيئهم / فارسي:

أ- كتيب:

۴۵ - / امير كلان، چه كسى از آموزش چند زبانه مى هراسد، ترجمه د.هيوا ويسى، Channel View Publications Ltd. / Multilingual Matters، ۲۰۱۸.

۴۶ - / اومود.آ (اورمولو)، آموزش به زبان مادري، بدون محل نشر، ۱۳۹۴.

۴۷ - / پاتريك ترنبرى، حقوق بين الملل و حقوق اقليت ها، پژوهشكده مطالعات راهبردى، تهران، ۱۳۷۹.

۴۸ - / دستار عزيزى، حمايت از اقليت ها در حقوق بين الملل، چاپ اول، انتشارات نور علم، همدان، ۱۳۸۵.

۴۹ - / د.سيد احمد حبيب نژاد و عاليه اسمعيلى زاده، حقوق فرهنگى اقليت هاى قومى در نظام حقوق اساسى جمهورى اسلامى ايران و اسناد بين المللى حقوق بشر، چاپ اول، انتشارات مجد، تهران، ۱۳۹۵.

۵۰ - / محمدرضا خوبروى پاك، اقليت ها، چاپ اول، نشر شيرازه، تهران، ۱۳۸۰.

معاذ عبداللهى و د.جوانمير عبداللهى، نسل زدائى فرهنگى، چاپ اول، انتشارات مجد، تهران، ۱۳۹۳.

ب- نامه‌ى ماستهر و دكتورا:

۵۱ - / ارکان شريفى، بررسى حق بر آموزش به زبان مادري در نظام حقوقى ايران در پرتو اسناد حقوق بشرى، پايان نامه جهت اخذ درجه کارشناسى ارشد رشته حقوق عمومى، دانشكده حقوق

دانشگاه شهید بهشتی، تابستان ۱۳۸۵.

ج- _ **وتار و توپزینه‌وهی زانستی:**

۵۲- /امیر ناظمی، سیاست زبان در جمهوری اسلامی ایران: پیشنهادهای سیاستی درخصوص زبان و زبان آموزی، فصلنامه مطالعات راهبردی سیاستگذاری عمومی، دوره ۸، شماره ۲۶، بهار ۱۳۹۷.

۵۳- /روح الدین کردعلیوند، زبان‌شناسی حقوقی، انسان و فرهنگ، ویژه نامه «زبان و متن»، سال دوم خرداد ۱۳۹۲، شماره ۳. ۵۴- سید احمد حبیب نژاد؛ زهرا دانش ناری، حمایت از حقوق زبانی در رویه دیوان اروپایی حقوق بشر، فصلنامه حقوق اداری (علمی - پژوهشی)، سال ششم، شماره ۱۷، زمستان ۱۳۹۷.

۵۵- / فردوس آقاگل زاده و دیگران، تحلیل زبان شناختی آرای قضایی براساس الگوی خلاق: رویکرد حوزه زبان شناسی حقوقی، فصلنامه پژوهش‌های زبان و ادبیات تطبیقی، دوره اول، شماره اول، بهار ۱۳۸۹.

۵۶- /مصطفی فضائلی و موسی کرمی، تأملی بر نسبت میان حمایت از اقلیت‌ها و صلح و امنیت منطقه‌ای در اسلام و حقوق بین‌الملل، فصلنامه پژوهشی تطبیقی حقوق اسلام و غرب، سال سوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۵.

۵۷- /نادر ذوالعین، حمایت از حقوق اقلیت‌ها در حقوق بین‌الملل، نشریه تحقیقات حقوقی، شماره ۱۵، ۱۳۷۳.

د- _ **سه‌رچاوهی نه‌لیکترونی:**

۵۸- / رسمیت چند زبان و تنوع زبانی در اروپا، در سایت زیر قابل مشاهده است:
<http://eyitimhaqqi.blogspot.com/> last visited ۲۱/۳/۲۰۲۱.

چوارهم / نینگلیزی:

أ- _ **نامه‌ی ماستهر و دکتورا:**

59- Naheed Saba, Linguistic Heterogeneity and Multilinguality in India: A Linguistic Assessment of Indian Language Policies, Submitted for the award of the Degree of Doctor of Philosophy, Department of Linguistics Aligarh Muslim University (India), 2011.

ب- **وتار و توپزینه‌وهی زانستی:**

60- Crow Samuel, comparatively speaking: language rights in the United States and Canada. 2012, Canada-United states law Journal, volum37, issue 1.

61- Kathryn J. Zoglin, Recognizing a Human Right to Language in the United States. Boston College Third World Law Journal, Volume 9, Issue 3, 1989.

ج- **په‌یماننامه و ده‌ستور و یاساکان:**

62- Universal Declaration on Cultural Diversity, Paris, 2 November 2001.

نووسین و ئاماده کردنی قامووسی یه کگرتووی وشه و زاراوه یاساییه کان

■ کامبیز ئیبراهیم زاده

- ۱- نووسین و ئاماده کردنی قامووسی یه کگرتووی وشه و زاراوه یاسایی یه کان
- ۲- پوخته:
- ۳- وشه سه ره کییه کان:
- ۴- پیشهک
- ۵- گه لی گرینگ !!
- ۶- مانای وشه یی فرههنگ
- ۷- پیشینه:
- ۸- فرههنگ نووسی و فرههنگ نووس و دژوارییه کانی:
- ۹- گرینگایه تی و پیویستی فرههنگ نووسی
- ۱۰- رهوتی گه شه و نه شه ی فرههنگ نووسی:
- ۱۱- رپسا و بنه ماگه لی باو له فرههنگ نووسی دا
- ۱۲- قوناغه کانی نووسینی فرههنگ
- ۱۳- لیکۆلینه وه و فیرکاری له فرههنگ نووسی دا
- ۱۴- دهسکه وت و دهره نجام
- ۱۵- سه رچاوه کان

پوخته:

ئهم بابته لیکۆلینه وه یه کی شیکارییه نه ی پسیپۆرانه یه که گرینگترین کیشه کان له هه مبه ر نووسین و ئاماده کردنی فرههنگی یه کگرتووی وشه و زاراوه حقووقیه کان لیکده داته وه. دیاره ئهم جو ره لیکۆلینه وانه ده بی له دوو به شی پسیپۆری و گشتیدا دهسته به ندی بکرین و کاریان له سه ر بکرئ، به لام هه ر وه کی ئاگادارن به هو ی ئه وه ی که باسه که باسی یاسا و قانون و حقووقه، ته نیا ده بی هه ر له به شی پسیپۆریدا پیی بپرژیین و لیکی بدینه وه. ئه مه ش به تایبه ت له وه رگیرانی وشه نامه و فرههنگی واژه و دهسته واژه گه لی چه ند زمانه، ئه ویش ئه گه ر لایه کیان به دوو یان چه ند زاراوه بی ت گه لی کیشه ی تایبه ت به خو ی تیدایه که بریتین له:

۱- «ویکنه چوونی فرههنگی وشه کان بو وه رگیر ی کورد له هه مبه ر وشه یه کی

زمانی سه رچاوه دا».

۲- «کێشه‌ی دۆزینه‌وه‌ی به‌رامبه‌ریکی پر به‌ پیستی وشه و ده‌سته‌واژه‌کان له هه‌مبه‌ر وشه‌یه‌کی زمانی سه‌رچاوه‌دا».

۳- «لاوازی زمانی دووهم له هیندیك بواری پسپۆرانه‌دا» و چه‌ند کێشه‌ی تر و کێشه‌ گشتیه‌کانیش که گۆتم به‌ هۆی ئه‌وه‌ی که باسی فه‌ره‌ه‌نگیه‌کی پسپۆری ده‌که‌ین، لێره‌دا ناگونجین. ئێمه‌ له‌م بابته‌دا باسی ئه‌وه‌ی ده‌که‌ین که له‌ بواری زانستی و شیوازی سه‌رده‌مانه‌وه‌ چلۆن ده‌بی فه‌ره‌ه‌نگ بنوسین، جا ئینجا ده‌بی به‌م به‌ربالاوی زاراوه‌ کوردیه‌کان ساکارترین و کرده‌وه‌یه‌ترین شیوه‌ی نووسینی فه‌ره‌ه‌نگیه‌کی پسپۆری حقووقی چی بکه‌ین.

وشه سه‌ره‌کییه‌کان:

فه‌ره‌ه‌نگی حقووقی، زاراوه‌ سه‌ره‌کییه‌کان، فه‌ره‌ه‌نگ‌نووسی
پیشه‌کی

به‌ گشتی فه‌ره‌ه‌نگ به‌ دوو ده‌سته‌ دابه‌ش ده‌کرین:

۱- فه‌ره‌ه‌نگی یه‌ک زمانه‌.

۲- فه‌ره‌ه‌نگی دوو زمانه‌.

گۆتمان که له‌م بابته‌دا شه‌یده‌که‌ینه‌وه‌ که بۆ نووسینی فه‌ره‌ه‌نگیه‌کی دوو زمانه‌ی پسپۆری حقووقی به‌ زمانیه‌کی ئیستانداردی کوردی ده‌بی چلۆن کارێ بکه‌ین و چ بنه‌ما و نه‌ریتگه‌لیکی له‌به‌ر چاو بگرین. به‌ قه‌ولی «دوکتور ئه‌سه‌د ئه‌رده‌لان»: «سه‌ره‌پرای ئه‌وه‌ی که نووسینی واژه‌کانی گشتی زمانیه‌کی بیانی و بیگانه و هاوواتاسازییه‌که‌ی به‌ زمانی خو‌مالی کاریکی دژواره‌ و پیویستی به‌ سوخته‌ و ده‌سه‌لاتداری وشه‌نوس به‌ سه‌ر هه‌ردووک زمانانه‌، به‌لام هه‌ره‌ له‌ویش سه‌خت و دژوارتر، نووسینی فه‌ره‌ه‌نگی دوو زمانه‌ و یان چه‌ند زمانه‌ی زانستی پسپۆرییه‌ و به‌تایبه‌ت ئه‌گه‌ر حقووقیش بی هه‌ر یه‌کجار دژوارتره‌. دژواری کاره‌که‌ له‌وه‌ی دایه‌ که واژه‌ و ده‌سته‌واژه‌گه‌لی هیندیك له‌ زانسته‌کان به‌تایبه‌ت زانستی حقووقی له‌ ئه‌ده‌بیاتی زاره‌کی و پسپۆریدا باوی نه‌بووه‌ و به‌ ده‌گه‌ن که‌سانیک هه‌ن که له‌م زانست و ته‌کنیکانه‌ تی ده‌گه‌ن و سه‌ریان لێ ده‌رده‌چی و نزیکایه‌تیان ده‌گه‌لی هه‌یه‌. به‌ ئاسانی ده‌کرێ تیبه‌گه‌ین که وه‌رگێرانی وشه‌یه‌کی حقووقی هه‌ر بۆ حاالی بوونی توێکله‌که‌ی نییه‌ و یه‌کێ له‌ هه‌ره‌ گرفته‌کانی زانستی حقووقی ئه‌وه‌یه‌ که ده‌بی ئه‌م واژه‌ و ده‌سته‌واژانه‌ به‌ وردی شی

بکرینه‌وه هه‌تا له ناخیان بگه‌ین و ئەم شیکاری و ته‌فسیرانه بۆ تیگه‌یشتنی ورد له مانا و واتا‌که‌یانە.»

به ره‌چاو کردنی ئەم راستییانه نووسینی فره‌هنگ و زانستنامه حقوقیه‌کان پیویستی به ده‌سه‌لاتداری ته‌واو له زمانه‌ پێوه‌ندیداره‌کانی و هه‌روه‌ها زانینی ئە‌ده‌بیاتی پسپۆری حقوقی هه‌یه. ئیستا به‌ له‌به‌ر چاو‌گرتنی کیشه‌ باسکراوه‌کان و پیکهاته‌ی زاراه‌ سه‌ره‌کییه‌کان و ژیرزاراوه‌کانی زمانی کوردی ئیمه‌ چلۆن ده‌بی ئیش بکه‌ین؟ ریگای سه‌ره‌کی بۆ نووسینی فره‌هنگیگی پسپۆری حقوقی به‌ زمانی یه‌گرتوو چلۆنه‌.

به‌ شانازییه‌وه‌ پێشه‌کی سه‌ره‌کی کتییی فره‌هنگی حقوقی دادپه‌روه‌ر نووسراوه‌ی من به‌ قه‌له‌می پاشای حقوقی کورد «محه‌مه‌دسالح نیکه‌خت» نه‌خشینه‌دراوه‌. به‌ریزیان ده‌فه‌رموی:

«هه‌ر نه‌ته‌وه‌یی که‌ هه‌ناسه‌یه‌کی دیته‌وه‌ به‌ر خۆی و دووباره‌ ده‌ژیته‌وه‌ و چاره‌نووسی خۆی به‌ ده‌سته‌وه‌ ده‌گرێ، ناچاره‌ هه‌تا بۆ مانی خۆی پلانیکی تازه‌ دابریژی و پێودانگه‌لی پیویست بۆ دریزه‌دانی ژیان و مسوگه‌ر کردنی بوونی خۆی له‌م دونیا پر ره‌مز و رازه‌ی که‌ ئال‌وگۆره‌کان به‌ خیرایی و به‌ربلاوی روو ده‌ده‌ن ساز بکا. به‌ پێچه‌وانه‌ی هیندیک لایه‌ن ئەم داپه‌رانه‌ ته‌نیا بزووتنه‌وه‌گه‌لی ئازادبخوازانه‌ و یان چالاکی سیاسی و به‌هیزتر بوونی حیزب و ریکخراوه‌ حکومیه‌کان نین، به‌لکوو زمانی هه‌ر نه‌ته‌وه‌یه‌ک نمونه‌ و نیشانه‌ی بوونی ئەم نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌ و له‌ بنه‌ره‌ترا نه‌ته‌وه‌ به‌ هه‌بوونی زمانی هاوبه‌شی ئەندامانی ته‌فسیر و پیناسه‌ ده‌کرێ و له‌م واته‌یه‌دا به‌ دوا‌ی زمانی یه‌ک‌گرتووی نه‌ته‌وه‌، جه‌خت له‌ سه‌ر فره‌هنگ و میژووی هاوبه‌ش ده‌کرێ.

که‌وايه‌ پیاو سه‌ری سوڤ نامینی کاتیک که‌ ده‌بینی نه‌ته‌وه‌کان به‌ر له‌ هه‌ر شتیک و هه‌ر کاریک تیکۆشاون هه‌تا زمانی خۆیان له‌ زه‌بر و گه‌زه‌نه‌ی رۆژگار و په‌لاماری داگیرکه‌ران بپاریزن، چونکه‌ زمان رازی مانی نه‌ته‌وه‌کانه‌ و ماموستا ئە‌وره‌حمان شه‌ره‌فکه‌ندی، هه‌ژار موکریانی گوته‌نی: «نه‌ته‌وه‌یه‌ک که‌ زمانی نه‌بی، نه‌ سامانی هه‌یه‌ و نه‌ ده‌میینه‌ته‌وه‌». دیاره‌ زمانی هه‌یج نه‌ته‌وه‌یه‌ک له‌ سه‌ره‌تادا ته‌واو و کامل نه‌بووه‌، ته‌نانه‌ت پر له‌ گومان و ئالۆزی بووه‌ و بۆ گه‌یاندنی واتا و مانا کیشه‌ و گرفتگه‌لی تایبه‌تی خۆشی هه‌بووه‌. هه‌ر بۆیه‌ نووسه‌رانی فره‌هنگی هه‌ر زمانیک تیده‌کۆشن بۆ

دۆزینه‌وه‌ی واتای راسته‌قینه‌ی وشه و گه‌یاندنی مه‌به‌ست به شیوه‌ی ئەزموون و هه‌له، ده‌ستیان به تاشینی وشه کردووه. له لای تره‌وه زمان له واتای فه‌لسه‌فیه‌که‌ی نه‌ته‌نیا بووه‌ته هۆی لیکه‌حالی‌بوونی مرو‌ف، ته‌نانه‌ت خو‌شی بووه‌ته که‌رسته‌یه‌ک بۆ بیرکردنه‌وه. چون ته‌نیا له ریگه‌ی زمانه که مرو‌ف توانیویه‌تی به دریزایی میژوو بچیته نیو هه‌زار پیچی ژیا‌نی مرو‌فایه‌تی.

به زمان واتاگه‌لی گشتی وه‌ده‌ر ده‌که‌وئ و مرو‌ف له ده‌ره‌وه‌ی بازنه‌ی زمان هه‌یچ ناوه‌ندیکی تری نییه هه‌تا له‌وئ راوه‌ستی و بروانیته دونه‌یا و بیروپا‌کانی ده‌گه‌ل ده‌وروپشتی ئال‌وگۆر بکاته‌وه. به‌تایبه‌تی که زمان خو‌شی به‌رده‌وام پڕ بووه له گومان و ئالۆزی، که وایه باس له زمان کردن کاریکی گه‌لیک دژواره». «وینگشتاین» فه‌یله‌سووفی مه‌زنی سه‌ده‌ی بیسته‌م ده‌لی: «شی‌کردنه‌وه‌ی فه‌ره‌هنگ و زانستی مرو‌فایه‌تی له ژیر سیبه‌ری گه‌مه‌ی زمانه‌کانه و ئەم گه‌مانه خو‌یان سیبه‌ریکی قورسیان خستوو‌ته سه‌ر فه‌ره‌هنگی گشتی و کاردانه‌وه‌کانی. ته‌واوه‌تی هۆش و زه‌ین و ده‌روونی مرو‌ف له ژیر په‌تانی پڕ په‌نگ و فی‌ل بازانه‌ی زمان حاشار دراوه. ئەوه‌ی گرینگه ئەوه‌یه که ئەم په‌تانییه جوان و په‌نگینه چلۆن هه‌لبه‌دینه‌وه و یان به چ شیوه‌یه‌ک له خزمه‌ت به ژیا‌نه‌وه‌ی دووباره‌ی گه‌له‌که‌مان ده‌ری بخه‌ین». بۆ گه‌لی کورد که باپیره‌کانی دوو هه‌زار و سه‌ه‌سه‌ت و چه‌ند سال به‌ر له‌وه یه‌که‌م پیکه‌اته‌ی پاشایه‌تی به ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندی له ولاتی ئی‌ران و هه‌لبه‌ت نه‌ک به شه‌ر و تالان، به‌لکوو به راویژ و یه‌کدلی و هاوده‌نگی تاک‌به‌تاک‌ی دانیش‌توانی پیشوو و هاوپه‌یمانان خو‌ی سه‌قامگیر کرد و دوو سه‌ده حکومه‌تی به سه‌ر ئەم که‌ونه نیشتمان‌ده‌دا کرد و له هه‌مبه‌ر په‌لاماری ئیمپراتوویییه به‌هیز و ریک‌خراوانه‌ی چه‌شنی ئاشوو، بابیل، ئکه‌د و ... راوه‌ستان و دیاره له ئاست ئەم ئیمپراتووریانه‌دا زمان گرینگیه‌کی تایبه‌تی به خو‌ی هه‌بووه.»

نووسین و گه‌له‌ی فه‌ره‌هنگ بۆ هه‌ر زمانیک و بۆ هه‌ر نه‌ته‌وه‌یه‌ک پێویسته، چونکه زمان به هۆی چیه‌تی گه‌شه و ئافراندن بوونی خو‌ی به‌رده‌وام خه‌ریکی ئال‌وگۆره و هیندیک وشه ده‌مرن و هیندیک‌یش وشه ده‌پشکوین و ده‌ست ده‌که‌ن به زاووزی و له‌گه‌ل وشه‌گه‌لی خو‌جیی خزمایه‌تی ده‌که‌ن و وشه‌گه‌لیکی تازه به‌ره‌م دین گه‌لی گرینگ!!

جاری با خومان ساغ بکهینه وه. ئیمه ی کورد به قانون دهلیین، «یاسا». به حهق دهلیین، «ماف»، به لام به خویندهواری لقی حقوقی دهلیین، «قانونی دهخوینی»!! یان به فهرهنگی حقوقی دهلیین، «فهرهنگی قانونی». ههنوکهشی پیوه بی ئیمه دهگه ل خومان ساغ نه بوینه وه! ئه گهر به قانون دهلیین، «یاسا»، ئه دی بوچی به حقوق دهلیین، «قانون»؟! له یادمان نه چی که حقوق کوی وشه ی حهق به مانای ماف نییه، حقوق فه ن و تهکنیکی گمه و یاری و ئیش و کار به یاسایه. خویندهواریک که ئه م لقه له یاسا و حقوقی گشتی یان حقوقی نیودهوله تی دهخوینی، ههر ته نیا یاسای نیشتمانی و دستووری بنه رته تی ولاته که ی خوی که راژیریته تی ناخوینی، دهرس و وانه گه لی جوراوجوری یاسا و حقوقی نیودهوله تی له حقوقی شه ر و کیشه و ئاریشه کانی ناوچه یی و نیودهوله تی بگره هتا حقوقی دهریاکان و هتد ... دهخوینی. بو نمونه ده بی بزانی و فی ر بی که له کوی چی تاوانه و له کوی نییه، هه تا به رامبه ر به دادوهر جا چ له دادگایه کی سه ره تایی ناو شاره که ی خوی هه تا دادگای لاهه و دادگای سزایی نیودهوله تی بتوانی له نوینه رگره که ی پاریزگاری بکا، که وایه پی م باشه ههر له وشه ی حقوق که لک وهر بگرم ناوی قانون بشومه وه و له دریزایی بابه ته که شمدا له باتی قاموسی یاسایی له ناوی فهرهنگی حقوقی که لک وهر بگرم و هیواداریشم ئه م تبیینییه ی بچوکتان ره چاو بفرموی.

مانای وشه یی فهرهنگ:

فهرهنگ کومه لکی ریک و پیک له وشه کانی زمانیک، هاوری دهگه ل زانیاریگه لیک له پیوه ند به ههر وشه، واژه و دسته واژه یه. دهکری فهرهنگ گشتی و بی و گشت وشه کانی زمانیک له خوی بگری و یان راده دار به به شینکی تاییه تی له وشه گه لی پسپورانیه ی ئه م زمانه بی. له یادیشی نه که ین که فهرهنگ و دایره المعارف جیاوازیان هه یه. به واتای تر فهرهنگ نیشانه کانی زمانی لیک ده داته وه و دایره المعارفیش میسداقه کانیان (حسین سامعی، ۱۳۹۸: ۱۸)

پیشینه:

نووسینی فهرهنگ له بنه رته ترا چالاکییه کی ته واو کرده وه یییه که به راده ی میژووی مرو قایه تیش پیشینه ی هه یه (هارتمه ن ...: ۳۶۰-۳۴۵) ویده چی یه که م پیشینه ی

لیكدانهوهی وشهكان ئەم لیسته كورته له وشهكانی ئەكهدهی له نیوان چۆمان بووبی كه ئی سهدهی چهوتهمی بهر له زایینه. چینیهكان، یونانییهكان و ئاشوورییهكان پیشهنگانی نووسینی فهرهنگی زمانی بوون و دیاره چینیهكان لهوانی تریش له پیشترن. ئاشوورییهكانیش له سهدهی چهوتهمی بهر له زایین به هۆی ترسیان له فهوتانی زمانهكهیان وشهنامهگهلیکیان له سهه خستی برژاو وهك تهتهله نووسیوه و له كتیبخانهی نهینهوادا رایان گرتووه. یونانییهكانیش وشهنامهیان به تهفسیری هیئدیك له وشه و دهستهواژهكانی كتیبهكانی ئەفلاتوون نووسیوه. هارتمه ن...: (۳۵۹-۳۶۰). دیاره عه ره به كان بهر له فارسه كان دهستیان به نووسینی فهرهنگ و وشهنامه كردووه. له رۆژهه لاتدا فهرهنگنووسی له نیو یونانییهكان دهستی پی كرد و یه كه م فهرهنگی ئینگلیسی و فه رانسه ویش له سالی ۱۴۸۰ به دهستی «ویلیام كاستون» له ئینگلیس دهركرا. به دواي هاتنی سه نه تهی چاپ، فهرهنگنووسیش گه شهیه کی تایبه تی كرد و گرینگترین فهرهنگ له سالی ۱۶۰۴ له لایه ن «رابیرت كاویردی» چاپ و بلاو كراوه. له كوردستانی خۆشمان ماله پهری فهرهنگ دۆستانی كوردستان ۱۷۰ جو ره فهرهنگی یه ك زمانه و دوو زمانه و چه ند زمانه ی به نیشانه و پیناسه وه هی ناوه.

فهرهنگنووسی و فهرهنگنووس و دژوارییهكانی:

به رهوتی نووسینی و دارشتنی په رتووکی واتایی وشهكان، فهرهنگنووسی دهگوتری. رهوتیک كه هه م پیوهندی به بوونه بهدیكراو و بهرچاوهكان (وشه و دهستهواژه)یه و هه میش پیوهندی به كۆمه لیک له بنه ماگه لی تیئوریکی (واژه ناسی) كه له ریگای ئەوانه وه دهكری وشه، واژه و دهستهواژهكان لیک بدرینه وه. ده ره نجامه كه ی، به رهه م هاتنی سه ره چاوه یان لیسته یه ك له وشهكانه به ریژه بندی «ئه لف و بی»یی، ویرای شیکاریگه لیک له پیوه ند به مانا، اتا، ریژمان، ریئوس و یان هاوواتاكانیانه.[۴- هارتمه ن...: ۲۶۰-۲۴۵] لاتینه كه شی له وشه ی یونانی Lexis به مانا و واتای «واژه» وهرگیراوه. [۱۰۸: P...: The Cambridge Dictionaries] و فهرهنگنووسیش به ئەم كهس، دهسته و یان گرووپه دهگوتری كه ئەم په رتووکه دهنوسن و دهیده نه بازاری کتیب.

دهکری له سی روانگه وه برونینه فرههنگنوسی:

۱- وهک پیشه و حیرفه یهک بو فرههنگنوسان، که له م روانگه یه دا، فرههنگنوسی جهختی له سهر فیرکاری، تایبه تمندی و پیکهاتهی ئیش و کار و سازکردن و ئاماده کردنی فرههنگنوسیکی حیرفه یی و پیشه ییه،

۲- وهک بیروکه به کومه له بنه مایهک ئەم چالاکییه له خو دهگری و لیڤه دا جهختی فرههنگنوس له سهر بنه ماگه لیکه که رهوتی نووسین و دامه زرانندی فرههنگیکی له سهر دامه زراوه. هیندیک له م بنه مایانه چیهتی وشه ناسییان هه یه، چه شنی شیکردنه وهی وشه کان و دهسته واژه کان و ههروه ها و اتا و مانای وشه یهک و بنه ماکانی تریش له سیاست و مه بهستی کتیبه که سه رچاوه دهگرن. و ههروه ها...

۳- وهک چالاکییه کی زانستیانه تایبهت به نووسین و ئاماده کردنی فرههنگ که له م پیگه یه دا فرههنگنوس به نووسین و شیکردنه وهی کرده وهی و زانستیانه ی فرههنگنوسی دهکا دیاره ئەم سی روانگه یه گه لی لیک نزیکن و له م بابه ته دا ئیمه به شی سیهه مینمان له بهر چاو و مه بهسته و کار له سهر ئەم به شه ی دهکه یین.

Amvela, Etienne ZÅ. «Lexicography and ...P:354-355». Encyclopedia [Lexixology].

هه لبهت سنووری نیوان چالاکیگه لی کرده وهی و زانستیانه ی فرههنگنوسی یه کجار ته سک و گه لی ئەم چالاکیانه لیک نزیکن. گه لی ئەنجومه نی جوراوجور له دونیادا ساز بوون هه تا وهک پردیک له نیوان به رهه م هینه رانی وشه نامه کان و فرههنگنوسانی زانستی کار بکه ن. سازدانی کارگای فیرکاری، کونفرانس و سمیناره کان، ههروه ها دهزگای چاپ و بلاوکردنه وهی کتیبی زانستی، دهبنه هوی گه شه و نه شه ی هه رچی پتری فرههنگنوسی وهک دهقه ریکی سه ربه خو به بنه ما و چالاکیگه کی تایبهت به خوی که گه لی ژیرانه که لک له دوزراوه زانستییه کانی لقه کانی تر وهرده گری و یارمه تی دهکا.

زورجار به هه له فرههنگنوسی به لقیک له زبان ناسی ئەژمار دهکری، به لام بهش به حالی خوم لاموایه که فرههنگنوسی خوی لقیکی سه ربه خویه. دیاره فرههنگنوس دهبی بزانی که وشه یان واژه چیه و چ شتیک دهبی شی بکریته وه و له مانا و واتای وشه یهک دا بگونجیندری، بویه وینا دهکری که کاری فرههنگنوسانه، لانیکه م هه تا راده یهک بیروکه و تیئورییه کانی زمان ناسان به راشکاو یان به ویرایی

وهك پيشگريمانه يهك به كار دهبا. بۆ نموونه له واژه ناسى دا به وشه هاوشيوهكان و اتا دوو وشه ي كه بۆ مانايهك بهكار دهبردري و وشه گهلى هاوپينووس كه چهند مانا و واتاي جياوازيان ههيه سهرنجيكى تايبه تي دهرى. فهرهنگ نووسانيش يهكجار ئهم بابته ي له بهر چاو دهگرن، له م پوانگه يه يه كه دهكرى فهرهنگ نووسى به وشه ناسى كرده وهيش بژميردري و ئاواش تهعبير بكرىته وه.

Amvela, Etienne zÅ. «Lexicography and Lexixology». ...۳۵۵:P]

[Encycloped

«ئه بولحه سهن نه جه فى» كاري فهرهنگ نووسى پى به ئيشيكى گهلى ساكار و ساده ئه ژماردوو و هوى ئه وهى كه فهرهنگ نووسيان له گرووپى زمان ناسى دا نهگونجانده ي پى به هوى ئهم ساده و ساكارييه بووه و برواي وايه و دهلى: «به راستى لاتان وايه كه ده بى ئهم وانه يه دابندري، بۆ ئيوه نازانن چهنده ساده و ساكاره؟ ئه وهى له قوتابخانه فيرى بووين، ههر له سه ره تاي خويندمان فيرى بووين و دهى ههر هه مانى دريژه دهدين، له هه مبه ر وشه كه ي، مانا كه ي داده نيين و ههر وا ساده. (نجفى، ۱۳۸۸: ل ۱۷۶)»

له م چهند ساله ي كوتايى دا ليكولينه وه له سه ر زاروه كوردببكه كاني كوردستان له زيادى داوه و ئهم بابته نيشانمان ده دا كه جگه له زمان ناسانى خومالى و بيانى كه به شيوه ي تايبه تي و پسپورانه له ده قهرى ناسينى زمان كاري دهكهن، ويژه ران و پيشكه شكارانى ئوگر و خوينده واريش پرويان له ليكولينه وه كاني زمان ناسى كردوو هه تا بهر به له ياد كردن و بشيوى زمان يان راويژه كان و زاراوه كاني زمانى خويان بين. دياره فهرهنگ به واتاي كومه ليك وشه ي زمانيكه و بۆ كه سانيكيش ده نووسري كه زانيارى و ناسياويان له سه ر ئهم وشانه نيبه يان ئه وهى كه راده ي ئهم زانيارى و ناسياوييه كه مه. ئه گه ر ئهم بنه ما گشتيبه ي قه بوول بكه ين، تيده گه ين كه پيوستى نووسينى يهك فهرهنگ، ره چاو گرتنى كومه ليك ريسا و بنه ماي سه ره كيبه كه خوينه رانى ههر فهرهنگيك به كه لك وهرگرتن له وى بۆ فهرهنگه كه بچن و به كاريشى به رن.

دياره كه متر كه سيك هه يه كه فهرهنگ بنووسى و نه كه ويته بهر لافاوى ره خنه. «حه سهن ئه نوهرى» كه سى سال ده گه ل «عه للامه ديخودا» له نووسينى وشه نامه كه دا يارمه تي ده كرد و خووشى سه ره په رستى «فهرهنگى مه زنى سخن» يشى به ئه ستوو ه بووه، برواي وايه:

«فهره‌نگ‌نووسی کاریکی گه‌لیک سه‌خت و پرمه‌ترسییه، چونکه ئە‌گەر که‌سیک باشت‌ترین فهره‌نگ‌یش بنووسی، یه‌کیک په‌یدا ده‌بی و هه‌له‌یه‌کی ده‌دۆزیت‌ه‌وه و دژ به‌وی باب‌ه‌تان ده‌نووسی. هه‌روه‌کی له‌ پیوه‌ند به‌ خوالی‌خۆش‌بووان دی‌خودا و موعین و منی بچووک‌یش ئە‌م کاره‌یان کردووه. بۆ نموونه ئیوه فهره‌نگ‌یکی بنووسن که‌ حه‌فتا هه‌زار وشه، واژه و ده‌سته‌واژه‌ی تیدایه و شه‌ست و نۆ هه‌زار و نۆ سه‌ت و نه‌وه‌د و پینج ده‌نکت دروست بی، هه‌ر پینج ده‌نکیان نه‌ختیکی هه‌له‌ تیدابی، ئە‌وه راست ئە‌م پینج هه‌له‌یه‌ی ده‌بینن و له‌ سه‌ری ده‌نووسن. ئە‌نوه‌ری له‌ درێژ‌ه‌دا له‌ زمان دوکتورر جانسون فهره‌نگ‌نووسی مه‌زنی ئینگلیسی ده‌لی:

«هه‌ر نووسه‌ریک چاوه‌روانی ستایشی خه‌لکیه، به‌لام دلخۆشی و چاوه‌روانی فهره‌نگ‌نووس، راکردن له‌ لۆمه و تانه‌یه». (ئه‌نوه‌ری، ۱۳۸۸، ل: ۱۵۷-۱۵۸)

گرینگایه‌تی و پیوستی فهره‌نگ‌نووسی

له‌م سه‌رده‌مانه‌دا ئیتر فهره‌نگ ته‌نیا کۆمه‌لیک وشه‌ی کۆکراو و ریک‌کراوه نییه، به‌لکوو خه‌زینه‌یه‌که‌ له‌ هه‌زاران خالی‌ئاشکرا و شاراو هه‌ پیوه‌ند به‌ واتا، سازکراوه و به‌کاربه‌ری وشه‌کانی یه‌ک زمان. و ناساندنیان له‌ بواره‌ جو‌راو‌جو‌ره‌کان و به‌ شیوه‌یه‌ک که‌ له‌ کۆمه‌لگا و له‌ قوناغه‌ جو‌راو‌جو‌ره‌کانی کۆمه‌لایه‌تی، فهره‌نگی، زانستی و ئە‌ده‌بی به‌ کار ده‌بردین. هه‌نوکه‌ هه‌ر بۆ واتاناسی که‌لک له‌ فهره‌نگ وه‌رناگیری، به‌لکوو بۆ ناسین و زانینی مه‌به‌ستیک که‌ قسه‌که‌ران به‌ زمانیک، وشه‌یه‌کیان له‌ ده‌قیک یان گوتاریک‌دا هه‌یه، به‌کار ده‌بردین. که‌وایه‌ هه‌ر نابی فهره‌نگ‌نووس له‌ بواری ئە‌ده‌بیات، زمان‌ناسی و فه‌لسه‌فه و حقووق‌دا کارناس بی، به‌لکوو ده‌بی ده‌گه‌ل بنه‌ما و شیوه‌کانی زانستیانه‌ی فهره‌نگ‌نووسیش به‌ته‌واوی شاره‌زا بیت. [وئوقی، حسین. ۱۳۸۲: ل ۱۸-۱۶] هه‌ده‌ف، مه‌به‌ست و ئامانجی فهره‌نگ‌نووسی ئە‌وه‌یه‌ که‌ لایه‌نگه‌لی فهره‌نگ‌نووسی هزری و کرده‌وه‌یی پیکه‌وه‌ بکری.

په‌وتی گه‌شه و نه‌شه‌ی فهره‌نگ‌نووسی:

له‌ درێژایی زه‌ماندا و به‌ هۆی که‌رسته و ده‌رفه‌ته‌ جو‌راو‌جو‌ره‌کان گه‌لی گۆرانکاری به‌ سه‌ر فهره‌نگ‌نووسیدا هاتووه. مه‌ک ئارتوور له‌ کتیبی «جیهانی سه‌رچاوه‌»دا چوار گۆرانکاری گشتی و مه‌زنی له‌ په‌وتی گه‌شه و نه‌شه‌ی پیوه‌ندی نیوان مرۆفدا ناساندووه: ۱- که‌لک وه‌رگرتن له‌ زمانی ئاماژه ۲- نووسین ۳- چاپ ۴- کامپیوتی.

ئهم ئالوگۆرانه بهردهوام له سههر فهرههنگنوسيش كاريگهرييان ههر ههبووه. له زۆربهى نهريتهكاني فهرههنگنوسى وهك له نيوان عهزهب و پارسهكان و له زمانى سانسكريتدا وشه هاومانا و هاوواتاكان به پيى بابته دهستهبهندى كراون. نووسيني فهرهنگ به ريك و پيك كردنى «ئهلفوبى» يى نيشاندهرى دووهمين قوناغى گۆراني ريساكان له رهوتى كهلك وهگرتن له واژهكان. و ههتا ئهمرۆكه كه شيوهى ئيستانداردى فهرهنگ نووسى دهزانين و ئاگامان ليهتى كه به هوى بهروپيشچوونى تهكنيك و كامپيووتير ههنوكه به كوئ گهشتووه.

رېسا و بنه ماگهلى باو له فهرههنگنوسيدا:

له دارشتن و نووسيني فهرههنگهكان سههرهراى ههبوونى بېرۆكهيهكى گشتى و بهلگهدار، به كردهوش دهبي ريزه بنه ما و ريساگه ليكيش له بهر چاو بگيرين. هارتمه ن ۵ بنه ماي گشتى زمانناسانهى (كه تهنيا و بهتايبهتى پيوهندى به فهرههنگنوسيهوه نيه، بهلام دياره پيوهنديشى پيوه هيه) ي ئاوا ئه ژمار كردووه:

۱- فهرههنگنوسى خهريك به واتا و شى كردنهوى وشهكاني زمانيك يان زاراوهيهك دهبي،

۲- يهكهى بنه پهتى له نووسيني فهرههنگدا «يهكهى وشه يى» واتا تيكه لاوييهك له وشه و مانايه،

۳- فهرههنگ يان گشت وشهكاني زمانيك شى دهكاتوه [واتا گشتيه] و يان لايهنيك و يان چهند لايهنيان شى دهكاتوه و پييان رادهگا [واتا پسپوري و تايبهتويهكان چهشنى لقيك له زانست].

۴- له نووسيني فهرههنگدا دهبي «ئهوپهري زمان» بو شى كردنهوه و ليكدانهوه و پيدانى زانياريهكان به كار ببردري و له ئاخريشدا،

۵- بزوينهى نووسيني گشت فهرههنگهكان پيوستيهكاني وشه يى بهكاربهريكى كهلك وهرگره، كه فهرههنگ له خزمهتى دا دهبي و فهرههنگهكان به پيى ههر ئهم پيوستيه دهكهونه بهر دادوهري. [هارتمه ن، ل: ۲۵۵-۲۶۰]

بهلام به شيكيش له ريساگهلى به كردهوهي نووسين و دارشتنى فهرههنگهكان به گشتى تايبهت به پيكهاتهى گشتى واتا فورمهتى دهست پيراگه يشتن به واژهنامه كه يه. دياره ئهمرۆكه پيكهاتهى زال به سههر ريكوپيك كردن و دارشتنى فهرههنگ ههر

شیوهی «ئەلفوبی»ییه و شیوهگهلی تریش چهشنی ریکوویک کردن به پیی بابهت، ریکهوت و هتد... یش هر ههیه بهلام زور باویان نهماوه و یان باشتره بلین له نووسینی فرههنگی حقوقی دا کهلکی نییه. بو نووسینی فرههنگیکی پسپوری به پیی دارشتنی «ئەلفوبی»یی دوو شیوه ریسا بوونیان ههیه:

۱- ریساگهلی گشتی: مه بهست پیوه ر و ریساگهلیکه که له فرههنگنوسی دوو یان چند زمانی جیاواز به مه بهستی نووسین و ئاماده کردنی وشه نامه یه کی ئیستاندارد و هه لباردنی پیکهاته یه کی شیاو و باش بو پیدانی زانیاری وه بهر چاو دهگیری که به گشتی بریتین له:

ئا) دیاری کردنی فرههنگ که ئایا گشتیه یان له بابه تیکی زانستیانه و پسپوری وانیه یه، کوی وشه گه لیک که بریاره تی بئاخدری و داوینه ی فرههنگ له بابهت راده ی زانیاریه پیدراوه کانی هر وشه، واژه و دهسته واژه.

ب) شیوه ی رینووسی واژه کان، ریزمانی و خویندنه وه یان واتا بیژکردنی وشه، واژه و دهسته واژه کان و تاییه تمه ندیه رینووسیه کان.

ج) شیوه ی پیشکesh کردنی هاوواتاکان و ریکخستنی واتا و ماناکان، وه ک چلونا یه تی راده بهندی کردنی هاوواتاکان به پیی جیاوازی مانا، چلونا یه تی جیاکردنه وه ی هاوواتا وه کی یه ک نه چووه کان له سنووریکی واتی، چلونا یه تی پیدانی زانیاریه ئه و په ری زمانیه کان (چهشنی بو نمونه زانیاریگه لی شیوه یی، شیوازی و دایره المه عاریفی) چلونا یه تی گونجاندنی زانیاریه کانی ریشه ناسی و ریزمانی و چلون به کار هینانی کۆد و نیشانه کورت کراوه کان بو نیشاندانی هه مه جو ره زانیاری یان سهردانه کان و ... چ) چلونا یه تی گونجاندنی روانگه ی کۆمه لگا و له بهرچاو گرتنی هیله سووره ئه خلاقیه کان له فرههنگنوسی دا.

۲- ریسا تاییه تیه کان: مه بهست بابه تگه لیکن که پیوهندی به چیه تی تاییه تی و شیوه ی ساز بوون و گه شه ی واژه و گشت واژه هاوردیه کان و قهرز وه رگیراوه کان له زمانیکی تاییه تی ههیه. بو نمونه له نووسینی فرههنگی پسپوری ئینگلیسی به کوردی حقوق، پیویسته هه تا راده یه کی زور بابه تی بوونی وشه عه ره بیه کان بهرچاو بگری و سهرنجیان پی بدری و له بهشی ئینگلیسیه که ی هاتنه ژوور و تیئاخینی وشه، واژه و دهسته واژه کان له زور زمانان بووته هوی ئه وه ی که بابه تی ریشه ناسی، رینووس و خویندنه وه یان له فرههنگنوسی دا ده بی گرینگایه تیه کی

زۆری پی بدری. [حەق شناس، عەلی محەممەد و ... فەرھەنگ معاصر انگلیسی-فارسی: صص ۴۳-۳۷ و ھەر وہا وثوقی... واژە شناسی و فەرھەنگ نگاری: ۳۶-۴۳] بۆ نمونە دەبینین لە فەرھەنگە بە ناوبانگە کە ی حقوقی جیھانی و اتا Black Law چەندەھا وشە ی یونانی تێدایە.

قوناغەکانی نووسینی فەرھەنگ:

دارشتن و نووسینی فەرھەنگ چالاکیگەلیکی جۆراوجۆر لە خۆی دەگرێ کە ھیندیکیان راستەوخو دەبنە ھۆی بەرھەمھاتنی فەرھەنگ و ھیندیکیش لایەنی رێخۆشکەرانی و ئامادە کردنی بارودۆخە کە یان ھەبێ. لە چالاکییە سەرھتایییەکانی فەرھەنگ نووسی دەکرێ باس لە بازاری داخوازی و رادە ی پیوستی چین یان چەند چینیک لە خەلک، فیرکاری و راھێنانی کارمەند و ئەوھ ی یارمەتیدەرە و ھتد... کە دیارە پتر بە ھۆی سەرنجی زۆرتر بە قوناغە سەرھکییەکان و اتا کۆکردنەوھ ی زانیارییەکان، ھەلەچنی و بلاوکردنەوھ ی، ئیتر ئەم چالاکییە سەرھتاییانە زۆر لە بەر چاواناگیرین. کۆکردنەوھ ی زانیارییەکان بریتییە لە گشت ریکار و تەکنیک گەلیک کە بۆ کۆکردنەوھ ی زانیارییە پیوستەکان بۆ نووسینی فەرھەنگ بە کار دەبردین چەشنی:

۱- ئامادە کردنی فایلە پشت پی بە ستراوھکان

۲- گالە کردنی پیکھاتە

۳- کۆپی ھەلگرتنەوھ لە واژەنامە و کەلک و ھەرگرتن لە لیکۆلینەوھکانی مەیدانی

دیارە گەلە کردنی یە کجارە ی پەیکەرەکان یان کۆمەلە یەکی ریکراوھ ی دەقەکان، کاریکی گەلی دژوار و ئاستەمە، بۆ نمونە ئامادە کردنی ئەم شیوھ کۆمەلە یە بۆ «ئای ئە ی دی» لە چوارچیوھ ی پلانی لیکۆلینەوھ ی رادە ی کی زۆر لە خەلکان بە شیوھ ی تەواو ھخت پتر لە ۲۲ سالانی کات خایاند. ھەلبەت ئەمڕۆکە بە کەلک و ھەرگرتن لە کامپیوتیر و دەست پیراگە یشتنی خیرا بە دەقە ئەلەکترونیکییەکان، کارەکان بە خیراییەکی پتر دەکرین. دامەزران و سازبوونی پایەگا و بنکە زانیارییەکان گەلی یارمەتیان بە نووسینی فەرھەنگەکان داوھ. پایەگاکان دوو جۆر و شیوھن: یە کەم زانیاری سەرچاوھ زمانییەکانی زمانی سەرھکییە و پایەگای دووھمیش، پایەگا زمانییەکانی دووھم بە واتا و مانا و شیکارییەکان و گشت زانیارییەکانە.

لیکۆلینه وه و فیڕکاری له فه ره ه ن گ نووسی دا:

یه کیک له بنه ما سه ره کییه کان له فه ره ه ن گ نووسی که له دونیای سه ره ده م دا پیشکه وتنی به خۆی بینیوه له به رچاو گرتنی را و روانگه و بۆچوونی ئەم که سانهی که فه ره ه نگی به کار ده بن بووه. به کار به ران به هۆکارگه لی جۆراوجۆره وه که لک له فه ره ه ن گه کان وه ره گرن. له رابردودا فه ره ه ن گ نووسه کان سه ره رپای حه ول دان بۆ ئەوهی که ولامی پیوستیه کانی گروویکی زۆر و مه زنی کار به ران بده نه وه، سه رنجیکی که میان به ولامدانه وه به گرووپه بچوکه کان هدا و له م راستی و راسته قینه یه ی غافل بوون که کار به ران به هۆی پیوستیه کانیان و بواری که لک وه رگرتنیان له فه ره ه ن گ جیاوازیان ه یه. هه نوکه و له دونیای سه ره ده م دا بۆ ناسینی تایبه تمه ندیه کانی که لک وه رگران و به کار به ران بواره جۆراوجۆره کانی که لک وه رگرتن له فه ره ه ن گ و کارکردی فه ره ه ن گ له بارودۆخ و چلۆنایه تیگه لی جۆراوجۆر که لک وه رگرتن و لیزانییه پیوستیه کانی لیکۆلینه وه به پی و له سه ر میحوه ری به کار به ره کان بۆ تیئاخینی را و بۆچوونی به کار به ر له واتا و دارشتنی پلانی فه ره ه ن گه کان ده ره خسین. هه روه ها شاهیدی زۆر بوون و به رفراوان بوونی فیڕکارییه کان بۆ که لک وه رگرتن له فه ره ه ن گه کان به شیوه ی زۆرتر کردنی خولی فیڕکاری له ژیر ناوی «ده ستو برد و لیزانییه وشه نامه یی یه کان» له وانه ی ده رسی مندالانی پۆلی ناوه ندی و هه روه ها له هیندی و لات دا زیاد کردنی سه ره فه سلێ ده رس له راهینانی مامۆستایان دا به ناوی «فیڕکاری لیزانییه کانی وشه نامه یی» ن که گشتیان به ره ه م و ده ره نجامی ئەم ده سکه وته لیکۆلینه وه بیانه ن:

پیوستی به فه رمی ناسینی فه ره ه ن گ نووسی وه ک لقیکی زانستی بووه ته هۆی ده ست پیکردنی رێژه فیڕکاریگه لیکی حیرفه یی له چوارچێوه ی به رنامه یه کی زانکۆیی دا. هه ر پۆژه ی راده یه کی پتر له زانکۆکان بۆ ولامدانه وه به داخوازی بازار خولی فیڕکاری و خویندنی ریساگه لی فه ره ه ن گ نووسی به گشتی له راده ی ماستی ردا ده که ن. له ولاته کان دا سه ره فه سلێ وانه ده رسییه کانیش جیاوازیان ه یه. به لام پتر بریتین له : نه حوناسی، ده روون ناسی زمانه کان، کۆمه ل ناسی زمانه کان، زمان له فیڕکاری دا، لیكدانه وه ی زمانیکی تایبه تی (به تایبه ت شی کاری وشه کان)، ته کنیکی کامپیوتی ری و شیوه گه لی لیکۆلینه وه له زانسته کۆمه لایه تییه کان دا. لایه نه کانی تریش وه ک: میژووی گۆرانکاری نه ریتی فه ره ه ن گ نووسی، بنه ماگه لی چیکاری و هه له چنی و ... هیچکات

نابى رۆلى مرؤف له فيركارى به كه م بژميردرى. له دونياى ئەمروكه دا فه رههنگ نووس جگه له وهى كه پيوستى به فيركارويهى گشتى باش ههيه ده بى بوخوشى كه سىكى ژير و وريا به ههستىكى ليكوله رانه و وردبين بى و شاره زاي باب تهگه لى تايبه ت به زبانيش بى. فيركارويه پسيورييه كان ده بنه هوى گه شه و نه شهى هه رچى پترى ئەم تايبه ته نديگه له و راهينانى پسيوراني فه رههنگ نووس.

ئەمروكه فه رههنگ نووسانى جيھانى له چوارچيوهى ئەنجوومه ن و كو مه له گه لى پسيور ليك كو بوونه وه هه تا له ريگاي سازداني ريكو و پيكي كونفرانسه كان له پانتايى نيشتمانى و نيوده وه له تى دا، دامه زراندى سمينار و كو بوونه وه و كارگاگه لى فيركارى و راهينان، و چاپ و بلاوكرده وهى زانيارويه زانستويه كان يارمه تيدهرى فه رههنگ نووسى له پانتاييه كى سه ربه خو دا يارمه تى ده كه ن. ده كرى له وانه له «ئەنجوومه نى فه رههنگ نووسانى هيند» (۱۹۷۵)، «ئەنجوومه نى فه رههنگ نووسانى ئەمريكاى باكوور» (دى، ئيس، ئين، ئىي ۱۹۷۵)، «ئەنجوومه نى فه رههنگ نووسانى ئوروپا» (يورالېكس ۱۹۸۳) و چه ند ناو نيشانى تر.

زمانى نه ته وه كه مان ده رياريه كى بى بنه كه گه لى دو رپى له خو دا حاشار داوه. فه رههنگ و ئەده بيات، زمان و زاراوه جو راو جو ره كان مه زنترين و پرپايه خترين خه زينه يه كه له باب وكالمان بو ئيمه به جى ماوه. زمانىك كه هه زاران سال به ر له ميژوودا خو ي نو اندوو و زيندوو ماوه و هه ر زيندووش ده ميئى. له به نده رى ئەسكه نده روون هه تا يه كه م فلكه ي شارى دي زفوول له باشوورى روژئاواى ئيران كه زه وي مان ده گه ل عه ره به خو زويه كانى ئيران ليك ده گه رپته خاكى كوردستانه. نه ته وه يه ك به گه لى زاراوه ي جو راو جو رى كوردى كه له شوين به شوينى ئەم پيره و لات ه دا ده ژين.

زماناسه كورد و ئوروپويه كان زاراوه كانى زمانه كه مانيان ده سته به ندى كردوو و ده ئين:

M. Izady

Hassanpour ۱۹۹۲ ميهراد ئيزه دى

Mackenzi ۱۹۸۹ يه مير سه سه ن پوور

J.Nebez ۱۹۸۱ مه ك كينزى

Zebihi ۱۹۷۶ جه مال نه به ز

	زهبیجی	۱۹۶۷
	North Kurmânji	
Kurmanci	کرمانجی باکووری	
Northern Group	کرمانجی	
North Kurmanci	گرووی باکووری	
Northern Group	کرمانجی باکووری	
South Kurmânji	گرووی باکووری	
Sorani	کرمانجی باشووری	
Central Group	سۆرانی	
Middle Kirmanci	گرووی ناوهندی	
Central Group	کرمانجی ناوه‌راست	
Dimili	گرووی ناوهندی	
Hawrami	دیمیلی	
Non-Kurdish	هه‌ورامی	
Gorani / ZaZai	غهییری کورد (زازا، گۆرانی)	
Hawrami / Dimili	زازا / گۆران	
	هه‌ورامی / دیمیلی	
	Gurâni	
Kirmashani	گۆرانی	
Southern Group	کرماشانی	
South Kirmanci	گرووی باشووری	
Southern Group	کرمانجی باشووری	
	گرووی باشووری	

پروفسور مینورسکی له لاپه‌ره‌ی ۶۳ه‌ی کتییی «کورد نه‌وه‌ی ماده‌کان» ، دوکتور محهممه‌د موعین له لاپه‌ره‌ی ۳۷-۴۱ی بورهانی قاتع ، محهممه‌د موکری له لاپه‌ره‌ی

٨ى كتيبي «ئاواز و گورانبيه كاني كوردى» و دوكتور كه مال فواد له لاپه رهي ٢٢ى كتيبي «زاراوه كاني زمانى كوردى و زباني ئه ده بي و پينووسى» دا به خرى ئاويان هيناوه و ده ليين:

«ئه گهر چاويك له پانتايى و سنوورى زمانى كوردى بخشينين، له روانگه ي شيوه ي ئاخافتن و قسه كردن سى ناوچه ي ته واو جياواز ده بينين.

١- له كه ناره كاني «ده رياچه ي ورمى» و پيك له نيوان ناوچه كاني «دول دزه» و «سندووس» هيليكى براوه ده ست پى بكه ين و دواي تيه رين له پشتى «شنو» يه وه ئه م هيله ي به باكوورى «رواندز» هوه بلكينين و دوايه به ره و پوژئاوا هه تا ده گه ينه «ئاكرى» و «ده هوك» و «زاخو» و «شنگار» و له نيوان «قاميشلى» و «حه سه كه» دريژه ي پى بده ين و دواي تيه پراندنى باشوورى «ده رباريه»، راسته وخو بگه ينه «عه فرين» و به كيوى «كرمانجه» يه وه بلكينين.

٢- هه روه ها هيليكى براو له پوژئاواي «هه مه دان» هوه ده ست پى بكه ين و دواي تيه پراندنى ناوچه ي باكوورى «كرمانشان» هه تا كه ناره كاني «ديژله» دريژى بكه ينه وه.

ئه م دوو هيله براوه گشت ئه م ناوچانه له خو ده گرن كه له واندا به زمانى كوردى ئاخافتن ده كريت و به سى به شيش دا دابه ش ده بن كه هه ر كامه و يه كيك له زاراوه كاني زمانى كوردى تىي دا زاله

١- **زاراوه ي باكوورى:** له باكوورى هيلى يه كه م پرا ئه م ژير زاراوانه له خو ده گرن: هه ركى، درى، شكاكى، جه لالى (بايه زيدي)، به هله يي، هه كارى، بووتى، جزيرى، به ئافه رينى، دومبه لى، بادينى.

٢- **زاراوه ي ناوه راست:** له باشوورى هيلى يه كه م پرا و باكوورى هيلى دووه م هه لكه وتووه كه سووراني پى ده ليين. به لام له راستى دا سووراني خو ي ژير زاراوه يه كه له زاراوه ي ناوه راست. له م ده قه رده دا ژير زاراوه گه لى چه شنى موكرى انى، سووراني، سليمانى، جافى، سنه يي و گه پرووسى و ... بوونيان هه يه.

٣- **زاراوه ي باشوور:** له باشوورى هيلى دووه مى زاراوه ي باشوورى و اتا خواروو زاله و ئه م ژير زاراوانه ش له خو ي ده گرى كه برى تين له كرماشانى، كه لوپى، كولييايى، ئيلا مى، پيروهندي و له كى.

۴- **هه‌ورامی و زازایی:** له سنووری زاراوه‌گه‌لی باکووری و ناوه‌راستی زمانی کوردی‌دا دوو ده‌قهری تر بوونیان هه‌یه که به کوردی ده‌ئاخافن. سه‌ره‌پای دووریان له یه‌کتری گه‌لی به ئاسانی تی‌ده‌گه‌ی که یه‌ک پیشه‌ن.»

ده‌سکه‌وت و ده‌ره‌نجام:

په‌ره‌ئه‌ستاندن ئه‌ده‌بیاتی کوردی له‌م ده‌یان‌ه‌ی کۆتاییدا ئه‌گه‌رچی به‌ به‌ره‌م هاتنی ئه‌ده‌بیات له‌ بوارگه‌لی شیعر و داستان و هونه‌ر و فه‌ره‌نگه‌ دوو زمانه‌کان ده‌ستی پێ‌کردوو و درێژه‌شی هه‌ر هه‌یه، به‌لام هه‌نووکه‌شی پێوه‌بی بو ئه‌م مه‌به‌سته گرینگه‌ی زمان گه‌شه‌ی فه‌ره‌نگ و قاموس هه‌ر له سه‌ره‌تای رێگایه. له نیوان ئه‌م چالاکیانه به‌راستی جیگه‌ی فه‌ره‌نگیکی تایبه‌تی حقووقی گه‌لی به‌تال بوو. سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ی که هیندیك له‌ بلیمه‌ت و پروناکبیرانی حقووق‌ناسی کورد به‌ره‌مگه‌لیکی گه‌لی گرینگیان له‌ ده‌قه فارسییه‌کانی حقووقی به‌ زمانی کوردی وه‌رگیراوه‌ته‌وه به‌لام به‌خوا بو خو به‌زۆر زانین و به‌رزه‌ده‌ماخی نایلم هه‌تا ئمروکه له‌ کورده‌واری‌دا هه‌یچ سه‌رچاوه‌یه‌کی گرینگ زانکویی و ته‌کنیکی که بتوانی له‌ به‌ر ده‌ستی هه‌مووان بی و ئاسانکاری بکا له‌ یه‌کده‌ستی و یه‌ک زمانی ئه‌ده‌بیاتی حقووقی نیوده‌وله‌تی به‌ زمانی کوردی هه‌تا پوژی چاپ و بلاو بوونه‌وه‌ی ئه‌م فه‌ره‌نگی دادپه‌روه‌ره‌که‌ی من نییه و بوونی نه‌بووه. هه‌لبه‌ت وێرایی ریز و حورمه‌تم بو ماموستا دوکتور نووری تاله‌بانی. به‌ دوا‌ی ویشدا فه‌ره‌نگی ئینگلیسی به‌ کوردی حقووقی سزایی که وه‌ده‌رکه‌وت به‌ ته‌قرب کاره‌که‌ی ته‌واو کرد و دیاره ئه‌وه سه‌رقالی دارشتنی به‌شی کوردی به‌ ئینگلیسییه‌که‌م و ئه‌گه‌ر ته‌مه‌نم مه‌ودا بدا ئه‌ویش پێشکه‌ش به‌ کتێبخانه‌ی کوردی ده‌کری.

له‌ درێژی بابه‌ته‌که‌م ده‌مه‌ه‌وی ناوی فه‌ره‌نگه‌ به‌ناوبانگه‌ حقووقیه‌کانی دنیا بینم، هه‌لبه‌ت به‌راستی چ ئاگام له‌ فه‌رنگه‌لی حقووقی که له‌ کتێبخانه‌ی عه‌ره‌ب و تورکی‌دا بوونیان هه‌یه نییه:

۱- وشه‌گه‌لیکی حقووقی له‌ کۆلیژی حقووقی زانکوی تیگزاسی ئه‌مریکا Tarlton

«Law Library» کۆراونه‌ته‌وه،

۲-یه که م فه رههنگی حقوقی لاتین له سالی ۱۴۷۶ ی زایینی له شاری ئیستراسبووورگی فه رانسه که ئه مپۆکه به ناوی شاری یاسادانه ری ئورپووا ده ناسری به ناوی «Vocabulariusutriusque juris» چاپ و بلاو کراوه ته وه.

۳- شتیکی تریش هر به م ناوه له سالی ۱۴۸۸ ی زایینی له شاری «بازیل» ی سوویسرا بلاو کراوه ته وه.

۴-یه که م فه رههنگی ئینگلیسیش له سالی ۱۵۳۹ زایینی له له ندهن به ناوی «Exposicion estermiorum legumang lorum» چاپ کراوه.

هه روه ها ئه م فه رههنگه حقوقیانه ی من بو دارشتن و ویکچواندن و هه له چنی که لکم لی وه رگرتوون و له ئیران ده ست ده که ون:

۵- فرهنگ حقوقی بهمن (انگلیسی به فارسی) ترجمه ی: بهمن آقایی دیبا، انتشارات گنج دانش، تهران ۱۳۷۸

۶- فرهنگ حقوقی دو زبانه - معاونت حقوقی ریاست جمهوری، تهران ۱۳۹۱

۷- فرهنگ اصطلاحات حقوقی (لاتین به فارسی) ترجمه ی محمدعلی طالقانی، نشر یلدا، تهران ۱۳۷۳

8- Black's Law Dictionary. Editor in Chief: Bryan A. Garner. Us 2004

9- Ballentine James Arthur. A Law Dictionary (Latin & English to English). The Boobs-Merrill Company. Us 1916

10- Cultural Property Crime. An Overview and Analysis of Contemporary Perspective and Trend. Edited by Joris D. Kila and Marc Balcells. Brill Publication, Boston 2012

11- Daniel Oran, J.D. Mark Tosti, J.D. Dictionary Of The Law. Edition, Australia 2000

12- Duhaime's Legal Dictionary. www. Duhaime.org/ Legal Dictionary. Aspx

13- Merriam-Webster's Dictionary of Law. Us 1996

14- P.H.Collin. ORAN'S Dictionary of Law, A Bloomsbury

Referenc Book, Fourth Ddition. Bloomsbury Publishing PLC.
London 2004

15- Open Juris. [https://: Openjurist.org](https://openjurist.org), Law Dictionary

16- Oxford Dictionary of Law. UK 2003

دهبی له ژیر چه‌تریکی پان و به‌ربلاو و به‌رپوه‌به‌رایه‌تی و برپبه‌ری که‌سایه‌تییه‌کی حقوق‌زان، لیزان و شاره‌زا به کاروباری فهره‌نگ‌نووسی، به بوجه‌یه‌کی دیار‌کراوی به‌رده‌ست، سه‌ره‌تا گرووپیکی حقوق‌زان پیک به‌یندری بۆ دار‌شتنی به‌شی وشه، واژه و ده‌سته‌واژه‌ی ئینگلیسییه‌که بۆ لایه‌نی سه‌ره‌تایی فهره‌نگی حقوقی ئینگلیسی به کوردییه‌که‌مان. هه‌لبه‌ت ئەم‌رۆکه نه‌رم‌نامیری گه‌لی زانستیانه له بازاردا بوونی هه‌یه و بۆ نمونه ده‌کرئ بلین نه‌رم‌نامیری پیرلیکس Perlex هه‌یه که فهره‌نگ‌نووسان له ئیران که‌لکی لی وهرده‌گرن. یان له‌م سه‌رچاوانه کوپی‌هه‌لبگیریتته‌وه که دیاره هیچ کیشه‌یه‌کیش نییه و ئیمه ده‌توانین که‌لک له زه‌حمه‌تی ئەوان وهر‌بگرین و هه‌لبه‌ت ده‌بی له سه‌رچاوه‌کانیش‌دا ئاماژه‌یان پی بکه‌ین. ئینجا له سه‌ره‌وه‌دا باسی سی زاراوه‌ی سه‌ره‌کیم کرد. ده‌بی گرووپی دامه‌زراو ئەندامانی شاره‌زا به‌م سی گرووپه زاراوه‌ییه بن. هه‌ر وشه‌یه‌ک ره‌وانه بکرئ هه‌تا بزانیان کامیان کوردی په‌تی تر و خاوینترن و ئیمه ده‌توانین له به‌رامبه‌ر وشه‌ی ئینگلیسییه‌که واتا کوردییه‌که‌ی به‌رامبه‌ری بنووسین. وشه‌کانی عه‌ره‌بی، تورکی و فارسی ده‌رده‌هاوین و کوردییه‌که‌ی خۆمان به په‌تیرینیان و دوايه ئەگه‌ر مانای تریشمان هه‌بوو دایانده‌به‌زینین. هه‌لبه‌ت ئەم ئیشه ده‌بی راگه‌یاندنی حکومیشی له پشتی بی هه‌تا وشه‌کان باش و خیراتر جی بکه‌ون.

گرینگترین قوناغی ره‌وتی فهره‌نگ نووسی، نووسین و هه‌له‌چنی و یه‌ک‌گرته‌وه‌ی واتا، مانای وشه‌کانه که باسم کرد چلۆن ده‌توانین به بنه‌مادانانی ئەم سی گرووپه زاراوه‌ییه ئەم ئیشه‌ی به ئەنجام بگه‌یه‌نین. به‌رپوه‌به‌ری گرووپه دامه‌زراوه‌که ده‌بی ئەم کاره‌ی به یارمه‌تی راویژکارانی به‌ئه‌زموون و ته‌کنیکی و گرووپی راویژکاران بکا و ده‌توانی را و روانگی ئەوان له پیوه‌ند به واتاکان و جیگای به‌کاربه‌ری واژه و ده‌سته‌واژه‌کان به‌تایبه‌ت له ده‌قهره‌ پسرپوری و زانیارییه‌کان‌دا وهر‌بگرئ. به‌ر له هه‌له‌چنی کوتایی، هه‌له‌چنی سه‌ره‌تایی له سه‌ری

دهکری له م قوناغه دا بریارانگه‌لیکی تایبه‌تی له پیوه‌ند به پیکهاته و فۆرمه‌ت، شکل و شیوه‌ی فه‌ره‌نگ ده‌رده‌کری. وه‌ک ئه‌وه‌ی که ئایا واتا و ماناکان به پیی ریکی کات و زه‌مانی ریک بکرین یان به پیی ریزبه‌ندی واتایی و پتر ویچوویی مانا به وشه‌که کامیان ده‌بی له سه‌ره‌تادا بیّن. لی‌رده‌ایه که هه‌له‌چنه‌کان ده‌توانن به پیی سه‌رچاوه‌ی مه‌زنی به‌رده‌ستی و له ریگی به‌رنامه‌ی ئاماده کردنی وشه‌نوین ره‌وتی دادوه‌ری به‌کاربه‌ران له ده‌قه‌ری واتا و هه‌میش له پیوه‌ند به که‌لک وه‌رگرتنی به شیوه‌یه‌ک هه‌لبسه‌نگین. قوناغی کۆتایی ره‌وتی سازکردنی وشه‌نامه و فه‌ره‌نگه‌کان، به‌ره‌مه‌نیان و بلاوکردنه‌وه‌ه و فرۆشتنه‌تی. رکه‌به‌رایه‌تی نیوان ده‌زگای چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ه و مسۆگه‌ر نه‌بوونی داخوازی کۆمه‌لگا و سه‌رچاوه‌ه پسپۆرانه‌کان خۆبه‌خۆ بووه‌ته ئالۆزی و بشیوییه‌کی قورس له بازاری ئالۆزی فه‌ره‌نگ نووسی و بیگومان ئه‌وه‌ی که ده‌بیته هۆی سه‌رکه‌وتن و سه‌رتتر بوونی فه‌ننی و ته‌کنیکی بالایی کاره‌که‌یه. له سال۱ ۸۲ ی زایینی (ئه‌گه‌ر هه‌له‌م نه‌کردبی) له ولاتی ئیران به سی مانگان به کورته فیلمی سی و چل چرکه‌یی گه‌لیک وشه‌ی ئینگلیسی و بیانیان له زمانی خه‌لکی وه‌ده‌ر هاویشته و وشه‌ی جوانی فارسییان تیخسته. زۆر زۆر ساده و ساکار. ئه‌گه‌ر یه‌ک بین و کورد گوته‌نی ئه‌ندامانی ئه‌م گرووپه‌ پیشنیارکراوه «هه‌موو هه‌ر خۆیان به گه‌لی هه‌ند نه‌زانن» ئه‌وه ده‌کری سه‌ر بکه‌وین. ئه‌و پیشنیاره‌ی بچووکتان له دوايه‌دا بۆ سازدانی زمانیکی گشتی ئیستانداردی کوردیش هه‌ر که‌لکی ده‌بی. زۆر ساده! هه‌ر به‌م ساکارییه‌ی که باسم کرد. هه‌یممه‌تی ده‌وی.

سه‌رچاوه‌کان:

- ۱- انوری، حسن. فرهنگ بزرگ سخن. تهران: سخن، ۱۳۸۱؛
- ۲- انوری، حسن، ۱۳۸۸، کلیات تعریف نگاری فرهنگ نویسی، ج ۲، ش ۲، صص ۱۵۷-۱۶۸
- ۳- حق‌شناس، علی‌محمد. سامعی، حسین؛ و انتخابی، نرگس. فرهنگ معاصر هزاره (انگلیسی - فارسی). تهران: فرهنگ معاصر، ۱۳۷۹؛
- ۴- حسین سامعی، ۱۳۹۸، اصول و مبانی فرهنگ‌نویسی، تهران
- ۵- نجفی، ابولحسن، ۱۳۸۸ واژه‌های عامیانه در فرهنگ جامع زبان فارسی فرهنگ نویسی جلد ۲، شماره ۲، صص ۱۷۶-۱۹۰

۶- وثوقی، حسین. واژه‌شناسی و فرهنگ‌نگاری در زبان فارسی. تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران (باز)، ۱۳۸۲؛

۷- هارتمن، ر.ر.ک. «مبانی نظری و عملی تدوین فرهنگ». ترجمه حسن هاشمی میناباد. فرهنگ. دوره؟، شماره؟؛ ص ۲۴۵-۲۶۰

9) Amvela, Etienne zÅ. «Lexicography and Lexixology». Encyclopedia of Language Teaching and Learning. PP. 354356-;

10) «Dictionaries». The Cambridge Encyclopedia of Language. PP.108118-

11) «Dictionaries». The New Encylopedia Brittanica. Vol.18, PP. 277286-;

12) Hartman, R.R.K; and Gregory James, Dictionary of Lexicography. London: Routleage, 1998, PP.vii-xiv;

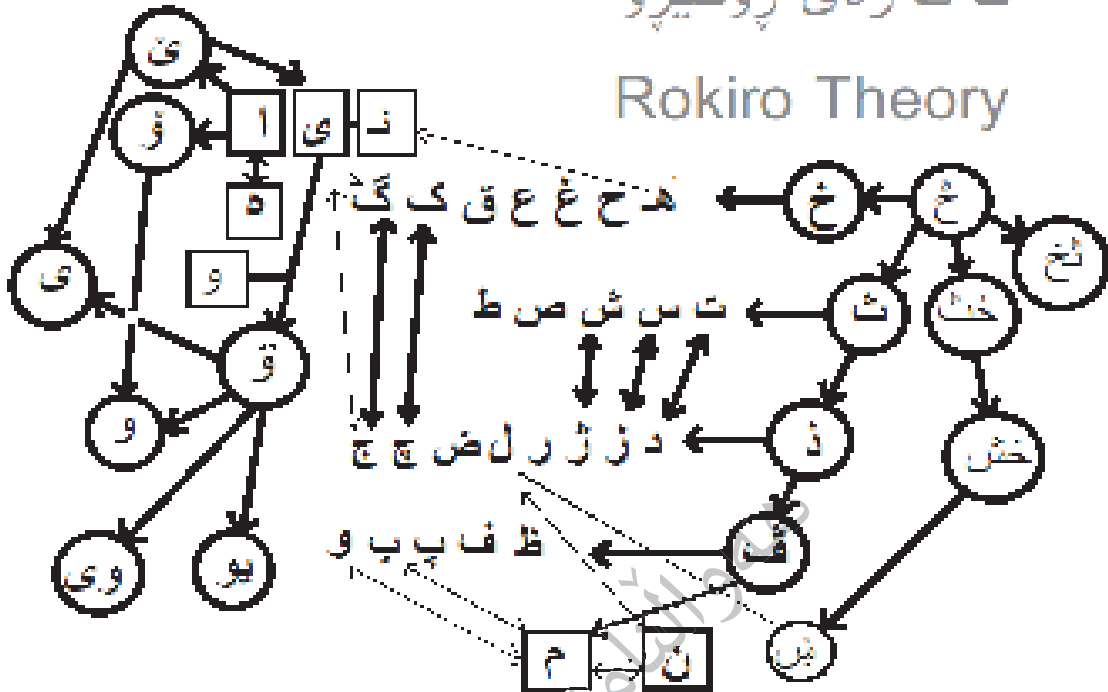
هه و النامه‌ی کتیب

نەقەرەى رۆكىرۆ- بېخزانى (Rokiro Theory_ Bekhzani)

تارىق ھەمەوۋەندى ■

نه‌قه‌ره‌ی رۆکیرو

Rokiro Theory

پهرتی پینجه‌م

شیگه‌ری‌ی وشه‌ی «قه‌ر، به‌ر، وه‌ر»

وشه‌ی (قه‌ر) وشه‌یه‌کی کوردییه‌و به مانای «ثر» دیت. دوای گۆرانی ده‌نگی (ف) بۆ هه‌ردوو وشه‌ی (ب و) و، وشه‌ی «به‌ر» و «وه‌ر» ی لیکه‌وتۆته‌وه. وشه‌ی (قه‌ر، به‌ر، وه‌ر)، واتای به‌ری گیانه‌وه‌ران و پروه‌ک دیت. بۆه‌وونه: به‌یه‌که‌م مندال ده‌گوتریت: (نۆبه‌ره- نه‌وبه‌ره)، هه‌روه‌ها به‌یه‌که‌م میوه‌ی دره‌ختییش ده‌گوتریت: (نۆبه‌ره- نه‌وبه‌ره). مندالیک که زۆر خراپ بیت له‌گه‌ل دایک و باوکییدا، تا ده‌گاته‌ئه‌و راده‌یه‌ی که به‌ته‌واوی دلیان بره‌نجیت، دایک و باوکه‌که له‌خۆیان بیبه‌ری ده‌که‌ن، وشه‌ی (ب- + به‌ر + ی) به‌واتای ئه‌وه‌ دیت؛ که به‌منداله‌که ده‌لین: تۆ له‌ (به‌ر) ی ئیمه‌نییت. هه‌روه‌ها ده‌سته‌واژه‌ی (دووبه‌ره‌کی)، کینایه‌ بۆ ئه‌و وه‌چانه‌ی که له‌ ناو یه‌ک خیزاندا پیکه‌وه ده‌ژین، به‌لام له‌ دوو به‌ره‌ی جودان، یان له‌ دوو به‌ره‌باب (به‌ر+ه‌+باب) ی جودان. شایانی ئاماژه‌یه، که هه‌مان وشه‌ی (به‌ره) واتای ”جبهه‌“ ی لیکه‌وتۆته‌وه.

له وشه‌ی (ڤه‌ر، به‌ر، وه‌ر) هوه، وشه‌ی ” ڤار، بار، وار“* كه‌وتۆته‌وه، كه‌به‌مانای (حمل) دیت. بۆ یه‌ به‌ ژنیک كه‌ کۆرپه‌ی له‌زگدا بیټ، ده‌گوتریت (باردار) و به‌ عه‌ره‌بیش پینده‌گوتریت“ حامل“. به‌ داخه‌وه‌ ئه‌مپۆ له‌ بری ده‌سته‌واژه‌ی (باردار)، زۆر به‌ی نووسه‌ران و ته‌نات زمانسانیش، ده‌سته‌واژه‌یه‌کی بیمانای کړچوکال و بازاری به‌ کاردینن كه‌ ئه‌ویش (زگپر- سکرپه). گه‌ر ته‌رجه‌مه‌ بکریت بۆ عه‌ره‌بی ده‌بیټ به‌ ”البطن الممتلی“. کاتیک كه‌ دره‌ختیک زه‌وییه‌که‌ی به‌ پیت نه‌بیټ و خۆراکی پیویستی بۆ ده‌سته‌به‌ر نه‌بیټ، به‌ره‌که‌ی ده‌خات. هه‌روه‌ها ژنی باردار، گه‌ر خۆراکی ته‌واو له‌ له‌شیدا نه‌بیټ، به‌ راده‌یه‌ک كه‌ خۆراکی پیویست بۆ کۆرپه‌له‌که‌ی ده‌سته‌به‌ر بیټ، به‌ره‌که‌ی ده‌که‌ویټ. هه‌ر بۆیه‌ ده‌سته‌واژه‌ی ”به‌رخستن“ بۆ كه‌سانی چلیس به‌کار دیت. بۆ نموونه‌ كه‌ كه‌سیک زۆر چلیس بیټ و زۆر هه‌له‌په‌ی خۆراک بکات، پپی ده‌لین: ئه‌وه‌ چیه‌ هینده‌ چلیسیت؟ خه‌ریکه‌ به‌ر ده‌خه‌یت بۆ خواردن! هه‌روه‌ها له‌ بری ده‌سته‌واژه‌ی (به‌رخستن)، ده‌سته‌واژه‌ی (له‌بارچوون) یش به‌کار دیت، كه‌ به‌عه‌ره‌بی ده‌کاته ”سقوط الجنین“ یان ”سقوط الحمل“. ده‌بینین كه‌ له‌ (به‌رخستن) و (بارچوون) دا ، هه‌ردوو وشه‌ی (به‌ر) و (بار) هاوواتان.

هه‌روه‌ها به‌ دیویکی دیکه‌دا له‌ وشه‌ی (ڤه‌ر، به‌ر، وه‌ر) هوه، ” ڤه‌رگ، به‌رگ، وه‌رگ“ سازینراوه، كه‌ به‌واتای ”گه‌لا“ دیت، كه‌ وشه‌ی (وه‌رگ) به‌شیوه‌ی ” وه‌ره‌ق“ كه‌وتۆته‌ ناو زمانی عه‌ره‌بییه‌وه. له‌ روویه‌کی دیکه‌وه‌ له‌ وشه‌ی (به‌رگ) هوه، وشه‌ی ” به‌رگه‌“ سازینراوه، كه‌ به‌مانای نووسراوی سه‌ر وه‌ره‌قه، دیت، كه‌ دواتر وشه‌ی ” به‌لگه‌“ ی لیکه‌وتۆته‌وه، كه‌ به‌عه‌ره‌بی ده‌بیټه‌ ”أوراق ثبوتية“. به‌لام دواتر وشه‌ی (به‌لگه‌) واتا که‌ی گۆراوه‌ و واتای ”دلیل“ یان ” برهان“ ی له‌خۆگرتوه. (به‌رگ) پاریزگاری له‌ دره‌خت و میوه‌ ده‌کات، هه‌روه‌ها مروڤیش ده‌پاریزیت، كه‌ وشه‌ی به‌رگ واتای (جل) ی له‌ خۆگرتوه. لیره‌وه‌ وشه‌ی (به‌رگه‌) كه‌وتۆته‌وه، كه‌ واتای ”پاریزگاری له‌ژیان“ یان ”دریژبوونه‌وه‌ی ته‌مه‌ن“ ی له‌ خۆگرتوه، بۆ یه‌ ده‌سته‌واژه‌ی (به‌رگه‌گرتن) كه‌وتۆته‌وه، كه‌ به‌ مانای ” تحمل“ دیت. بنۆره، لیره‌دا كه‌ وشه‌ی (تحمل) له‌ (حمل) هوه‌ هاتوه؛ كه‌ به‌مانای ” بار“ دیت، به‌لام وشه‌ی (به‌رگه‌) له‌ (به‌ر) هوه‌ سازینراوه، ئه‌مه‌ش به‌لگه‌یه‌ بۆ ئه‌وه‌ی كه‌ ” به‌ر“ و ” بار“ هاوواتان. وه‌ک بینیمان وشه‌ی (به‌رگه‌) به‌ دوو ریچکه‌ی جیواز كه‌وتۆته‌وه، كه‌ هاوشیوه‌ن، به‌لام هاوواتا نیین. یه‌کیکیان به‌ مانای ” ته‌حه‌ممول“ دیت، ئه‌وی دیکه‌یان به‌ مانای ” نووسراوی سه‌ر وه‌ره‌قه“ دیت.

به‌ دیویکی دیکه‌دا، چونکه‌ (به‌ر) به‌ واتای ”مندال“ دیت و له‌ (زی) وه، یان له‌ (ئه‌ندامی زاووزی) وه‌ ده‌که‌ویته‌وه، كه‌ ده‌که‌ویته‌ رووی پیشه‌وه‌ی مروڤه‌وه، ئیدی وشه‌ی (ڤه‌ر، به‌ر، وه‌ر) واتای ” پیش“ ی له‌ خۆگرتوه.

(به‌رگ-جل) هه‌رچه‌نده بۆ خۆپاراستن له‌سه‌رما به‌کار دیت؛ به‌لام له‌بنه‌ره‌تدا بۆ داپۆشینى (پیش)، یان داپۆشینى (قه‌ر، به‌ر، وه‌ر) به‌کار هاتوو، که بریتیه له ئەندامى زاووزى. بۆ یه ده‌سته‌واژه‌ى (جل له‌ قه‌رکردن، جل له‌ به‌رکردن، جل له‌ وه‌رکردن) که‌وتۆته‌وه. ئیدی لێره‌وه (له‌ به‌رکردن) واتای ”تلبیس“ ى له‌ خۆگرتوو، که هه‌موو له‌ش ده‌گرێته‌وه. پیشتر له‌سه‌ر وشه‌ى (به‌رک) و (به‌رۆک) دواوم، که به‌ پارچه‌ قوماشیک گوتراوه، له‌ کاتى کارکردندا به‌شى پیشه‌وه‌ى له‌شيان پى داپۆشیه‌وه، که به‌ عه‌ره‌بى (صدریه) ى پى‌گوتراوه، که له‌ ”صدر“ هه‌هاتوو، به‌لام دواتر (صدریه) واتای کراسیکى درێژى له‌خۆگرتوو، که به‌شیکى زۆرى له‌ش داده‌پۆشیت.

* وشه‌ى (قار، بار، وار) که واتای (قه‌ر، به‌ر، وه‌ر) ى له‌خۆگرتوو، راسته‌وخۆ له‌ (قه‌ر، به‌ر، وه‌ر) هه‌ نه‌هاتوو، به‌لکو له‌ وشه‌ى (به‌رگ) هه‌ که‌وتۆته‌وه، بنۆره ده‌سته‌واژه‌ى ”به‌رگ و بار“، که به‌ په‌رپه‌ویک سازینراوه، پیشتر باسم کردوو، ئەمه‌یش چه‌ند نمونه‌یه‌ک بۆ وه‌بیره‌ینانه‌وه: ”به‌رگ و بار، که‌س و کار، له‌ش و لار... هتد“.

وشه‌ى (که‌ر) که پیشتر (خه‌ر) بووه، ئیستاش له‌ زمانى فارسى و هه‌ندیک زارى کوردیدا هه‌ر (خه‌ر) ى پیده‌گوتريت، له‌ گه‌ل وشه‌ى (قار، بار، وار) دا، وشه‌ى ”خه‌رقار، خه‌ر بار، خه‌روار“ ى لێسازینراوه. وشه‌ى (خه‌رقار، خه‌روار) که به‌مانای ”بارى که‌ر“ دیت بریتیه له‌ته‌لیسیکی دووتایى که‌ دانه‌ویله‌ى تى ده‌کریت، ئیستا واتایه‌کی نویی له‌خۆگرتوو، که بریتیه له‌ یه‌که‌یه‌کی پێوانه‌ى کیش، که بریتیه له‌ (٢٠٠) کیلوگرام، پیشینان گوتویانه: مشتیک نمونه‌ى خه‌رواریکه‌.

به‌ گوێره‌ى ”نه‌خشه‌ى رۆکیرو” پیشتر به‌ (ئه‌سپ) گوتراوه (سه‌ف)، دواتر له‌ رپی ”په‌رپه‌وى هانه‌ونا“ وه‌ بووه به‌ (ئه‌سه‌ف) و دواتر وشه‌ى ”ئه‌سه‌و- ئه‌سو- ئه‌سه‌پ- ئه‌سپ- هه‌سپ- ئه‌سب... هتد“ ى لیکه‌وتۆته‌وه. وشه‌ى (سه‌ف) له‌ گه‌ل وشه‌ى (قار، بار، وار) دا، وشه‌ى (سه‌فقار) ى لى سازینراوه، که دوواتر وشه‌ى ”سه‌قار“ و ”سه‌وار“ ى لیکه‌وتۆته‌وه، که به‌ مانای ”بارى ئه‌سپ دیت“. له‌ به‌رئه‌وه‌ى که مروّف هه‌میشه به‌ سواری ئه‌سپ گه‌شتى کردوو و که‌ریش بۆ گواستنه‌وه‌ى دانه‌ویله‌ و شتى دیکه به‌کارهاتوو. بۆیه (خه‌روار)، واتای ”بار به‌سه‌ر که‌ره‌وه“ ى له‌ خۆگرتوو. وه‌ وه‌ (سوار- سه‌قار) یش واتای ”مروّف به‌ سه‌ر ئه‌سپه‌وه“ ى له‌ خۆگرتوو. که به‌مانای ”راکب“ دیت. که وشه‌ى (راکب) یش، له‌ (راکب) و (ره‌که‌ب) هه‌هاتوو، که به‌ مانای بازنه‌یه‌کی ئاسنین دیت که به‌ زینى ئه‌سپه‌وه به‌نده، که هه‌م بۆ سواربوون به‌کار دیت و هه‌م له‌ کاتى سواربیدا پیه‌کانى لى گیرده‌کریت، بۆ کۆنترۆل و بالانسى له‌ش. وه‌ وشه‌ى (ره‌که‌ب) یش له‌ ”په‌هکه‌و- ریکه‌و“ هه‌ وه‌رگیراوه، که بریتیه له‌ په‌گى چاووگی (په‌هکه‌وتن- ریکه‌وتن) که به‌مانای ”انطلاق“ ى عه‌ره‌بى ”راه افتادن“ ى فارسى دیت. که وشه‌ى (که‌وتن) پیشتر ”که‌فتن“ و ”که‌فتن“

بووه، بۆیه وشه که پيشتر (ره کهف) و (ره کهف) بووه . ئەم وشه يه له زارى لوپريدا به ”ره کهو“ و له زارى کرمانجيدا ”ره کيف“ و له زارى سوڤرانيدا به ”رکيف“ له فز ده کريت. وشه ي (ره کهو) له زمانى فارسيدا بووه به ”ره کهب“ و دواتر گوڤراوه ”ره کاب“ هه ر به هه مان شيوه ش که وتۆته ناو زمانى عه ره بيه وه. ههروهک پيشتر گوتم که (ره کهو) بو پى توندکردن و کوئترو لکردنى له ش به کارديت، ئيتير ليڤه وه، وشه ي (رکيف) واتاى ”کوئترو ل“ ي له خو گرتووه، که دواتر دهسته واژه ي (ژير رکيف) سازينراوه، که به ماناى ”تحت السيطرة“ ي عه ره بى و ”Under control“ ي ئينگليزى ديت. ههروهه ها له وشه ي (ره کهب)، ههروهک و خو ي له زمانى عه ره بيدا، واتاى ”سواربوون“ ي له خو گرتووه، و وشه ي ”راکب“ يش سازينراوه، که هه مان ماناى ”سوار“ ي هه يه. ههروهه ها وشه ي (مركبة) سازينراوه، که به ماناى ئەو ئامرازانه ديت که بو سواربوون به کاردين. ههروهه ها وشه ي (ترکيب) سازينراوه، که واتاى ”سوارکردن“ يان ”لئ بارکردن“ ي له خو گرتووه، دواتر چه ندين واتاى نوپى ديه که ي ليکه وتۆته وه، وهك: ”پيوه لکاندن- تيکه لکردن... هتد“.

ههروهه ها چونکه مروف به سواری ئەسپ گه شتى کردووه، وشه ي (سه فار) واتاى گه شتى له خو گرتووه، که دواتر گوڤراوه بو ”سه فار“ و وشه ي »سه فەر« ي ليکه وتۆته وه. وشه ي (سه فار)، که له زمانى عه ره بيدا بووه »سفار«، دواى جيگورکى کردن به پيته کان، وشه ي »فارس« ي ليسانينراوه، دواتر يش وشه ي »فروسية« ي ليسانينراوه، که به واتاى (سواره) ديت. که دواتر وشه ي (فرس)

سازینراوه که به مانای «ئەسپ» دیت. ههروهها خودی وشه‌ی (سوار) به بئ گۆران و به هه‌مان واته‌وه که وتۆته ناو زمانی عه‌ره‌بیه‌وه، بۆموونه (سوار الفرس) به مانای «سواری ئەسپ» دیت. ههروهها وشه‌ی (الإسوار) سازینراوه، که به مانای «سوارچاک» دیت. ههروهها له باری کۆدا، وشه‌ی (فرسان) سازینراوه که هاوواتای (سواران- سه‌فاران)ه، که واتای «جه‌نگاوه‌ری سواره» ی له خوگرتووه، که پیچه‌وانه‌ی (جه‌نگاوه‌ری پیاده) یه، که به مانای «مشاة» دیت.

شیگه‌ریی وشه‌ی ”ره‌خ«

وشه‌ی (ره‌خ)، به واتای گه‌یشتن، یان پیگه‌یشتن دیت. دوا‌ی په‌رشبوونی پیتی (خ) بۆ (خ) و (ث) و (خث) و (تخ)، وشه‌کانی (ره‌خ) و (په‌ث) و (په‌خث)، (په‌تخ) که وتوونه‌ته‌وه. وشه‌ی (ره‌خ) به شیوه‌ ساده‌که‌ی پوکاوه‌ته‌وه و نه‌ماوه، به‌لام شوینه‌واری ئەم وشه‌یه، له زۆر وشه‌ی ئاویت‌ه‌دا ماوه‌ته‌وه، که دواتر له شیگه‌رییه‌کاندا ده‌رده‌که‌ون.

وشه‌کانی (په‌ث) و (په‌خث) و (په‌تخ) یش گۆراون بۆ «په‌س» و «په‌خس» و «په‌سک». وشه‌ی (په‌س) له هه‌ردوو زمانی کوردی و فارسییدا به‌کار دیت و له هه‌ردوو زمانه‌که‌دا هه‌مان واتایان هه‌یه، بنۆره وشه‌ی (نه‌وره‌س، نوره‌س) که به مانای تازه‌گه‌یشتوو، یان تازه‌پیگه‌یشتوو، یان پیگه‌یشینی میوه (په‌سینی میوه- رسیدن میوه) دیت. یان گه‌یشتنه‌جی که به واتای (جی‌په‌س- جه‌ه‌ره‌س- جارس) دیت. شایانی ئاماژه‌یه که وشه‌ی (جارس) ی عه‌ره‌بی لیره‌وه هاتوو که به مانای «زه‌نگ» دیت. له زه‌مانی کۆندا که ئامی‌ری په‌یوه‌ندی نه‌بووه، له کاتی گه‌رانه‌وه‌ی کاروانی له‌سه‌فه‌ر، له دووره‌وه (زه‌نگی گه‌یشتنه‌جی) واته (زه‌نگی جی‌په‌س- زه‌نگی جه‌ه‌ره‌س- زه‌نگی جارپه‌س) یان لیداوه. ئیدی لیره‌وه وشه‌ی (جه‌په‌س) واتای زه‌نگی له خوگرتووه. و هه‌روهها وشه‌ی (جارپه‌س)، که به واتای «گه‌یشتنه‌جی» دیت و واتای «گه‌یشتنه‌ دواراده» یش ده‌گه‌یه‌نیت، که به دیویکی دیکه‌دا واتای «په‌بوون» یش ده‌گه‌یه‌نیت، که به عه‌ره‌بی به‌مانای «ملاء» دیت، که ده‌سته‌واژه‌ی «ممل» ی لیکه‌وتۆته‌وه. بۆیه وشه‌ی (جارس) واتای «بیزار» ی له خوگرتووه. وشه‌ی (په‌خس) ته‌نها له زمانی کوردییدا ماوه و به‌مانای گه‌یشتن دیت، بۆ نموونه مندالیک که کامل ده‌بیت و پیده‌گات، ده‌گوتریت: له خه‌م په‌خساوه، یان: ئەگه‌ر ده‌رفه‌تم بۆ په‌رخسیت؛ فلان کار ده‌که‌م.

وشه‌ی (په‌سک) یش ته‌نها به شیوه‌ی ئاویت‌ه‌ له زمانی کوردییدا ماوه، جگه له واتای (پیگه‌یشتن) واتای (گه‌شه‌کردن) یش له خوگرتووه، وه‌ک له وشه‌ی (خۆپه‌سک) دا ده‌رده‌که‌ویت.

ههروهها به گوێرهی « نهخشه‌ی رۆکیرو» له وشه‌ی (ره‌ث)هوه، وشه‌ی (ره‌ف) و (ره‌پ) کهوتۆتهوه، که له زمانه‌ی ئینگلیزیدا وشه‌ی و (Ripe)ی لێ کهوتۆتهوه، که (Ripe) بهمانای پێگه‌یشتنی میوه دیت. له (Rive) یشهوه، (Arrive) کهوتۆتهوه، که بهمانای گه‌یشتن دیت.

شیگه‌ریی وشه‌ی ”قه‌ره‌خ- به‌ره‌خ- وه‌ره‌خ»

له شیگه‌ریی پێشتووتردا باسی هه‌ردوو وشه‌ی (قه‌ر) و (ره‌خ) مان کرد، که به‌واتای « به‌ر» و « گه‌یشتن» دین. دوا‌ی ئه‌وه‌ی که ئه‌م دوو وشه‌یه ئاوێته کراون، وشه‌ی (قه‌ر ره‌خ) سازێراوه که به‌ واتای «گه‌یشتنی به‌ر» دیت، که دیوێکی دیکه‌ی وشه‌ی (به‌ر ره‌س)ه. که به‌ عه‌ره‌بی به‌ مانای (نضوج) دیت، (گه‌یشتنی به‌ر) به‌واتای هه‌ردوو به‌ری گیاندار و پروه‌ک هاتووه. له کاتی ئاوێته بوونی هه‌ردوو وشه‌که دوو پیتی (رپ) کهوتوونه‌ته‌وه، که دواتر یه‌کیان کهوتووه و وشه‌ی (قه‌رره‌خ) گوێراوه بۆ (قه‌ره‌خ).

وه‌ک پێشتر دیتمان که له وشه‌ی (قه‌ر) هوه، هه‌ردوو وشه‌ی (به‌ر) و (وه‌ر) کهوتبووه، بۆیه لێره‌شدا به‌هه‌مانشیوه، له وشه‌ی (قه‌ره‌خ) هوه، هه‌ردوو وشه‌ی (به‌ره‌خ) و (وه‌ره‌خ) کهوتوونه‌ته‌وه. له دوا‌ی په‌رشبوونی پیتی (خ) بۆ ده‌نگه‌کانی (خ) و (ث) و (تخ) و (خت)، له وشه‌ی (قه‌ره‌خ) هوه، وشه‌کانی « قه‌ره‌خ- قه‌ره‌ث- قه‌ره‌تخ- قه‌ره‌خت» کهوتوونه‌ته‌وه.

به‌هه‌مانشیوه له (به‌ره‌خ)هوه، وشه‌کانی « به‌ره‌خ- به‌ره‌ث- به‌ره‌تخ- به‌ره‌خت» کهوتوونه‌ته‌وه. هه‌روه‌ها له (وه‌ره‌خ) یشه‌وه، وشه‌کانی « وه‌ره‌خ- وه‌ره‌ث- وه‌ره‌تخ- وه‌ره‌خت» کهوتوونه‌ته‌وه. کهواته له‌کۆی ئه‌نجامی گوێرانی فۆرمی وشه‌که‌دا، ئه‌م وشانه کهوتوونه‌ته‌وه « قه‌ره‌خ- به‌ره‌خ- وه‌ره‌خ- قه‌ره‌ث- به‌ره‌ث- وه‌ره‌ث- قه‌ره‌تخ- به‌ره‌تخ- قه‌ره‌خت- به‌ره‌خت- وه‌ره‌خت» که هه‌موویان یه‌ک واتایان هه‌یه که بریتیه له « به‌ر ره‌س»، یان « به‌ری پێگه‌یشتوو».

له وشه‌ی (قه‌ره‌ث) هوه، که به‌مانای «پێگه‌یشتنی به‌ر» دیت، له‌زمانی کوردی و فارسییدا واتای (مندال) ی له خوگر تووه، ئه‌م وشه‌یه دوا‌ی ئه‌وه‌ی فۆرمه‌که‌ی گوێراوه، زۆر به‌ ده‌گه‌من له‌ زمانه‌ی کوردیدا به‌کار دیت و کراوه به‌ مولکی زمانه‌ی عه‌ره‌بی، که وشه‌ی (ولد)ی لێکه‌وتۆته‌وه، به‌مشیه‌یه: (قه‌ره‌ث، قه‌ره‌ت، قه‌له‌ت، قه‌له‌د، وه‌له‌د). ئه‌م وشه‌یه زۆر به‌که‌می له هه‌ندێ ناوچه‌دا به‌ شیوه‌ی (وه‌له‌د) به‌کار دیت و واده‌زاندی‌ت که وشه‌یه‌کی عه‌ره‌بیه! هه‌روه‌ها وشه‌ی (قه‌له‌د) له‌ زمانه‌ی فارسییدا به‌کار دیت و ئه‌وانییش وا ده‌زانن که ئه‌سلی وشه‌که عه‌ره‌بیه! هه‌روه‌ها وشه‌ی (به‌ره‌ث) یش له‌ زمانه‌ی ئینگلیزیدا بووه به « Birth». هه‌رچه‌نده وشه‌ی (وه‌له‌د) به‌مانای مندال دیت، به‌لام

واتای ئەسلی وشە کە بریتییە لە بەرپێکی پێگەیشتوو، (قەرەت)، هاوتای (بەر پەس)ە. کە بەمانای (ولادە) دیت، واتا زیاتر لە مانای (Birth) هەوە نێزیکە. واتا وشە (قەرەت) لە بنەرەتدا واتای "لەدایکبوون- ولادە" ی هەبوو و دواتر واتاکە ی گۆراو بە " مندال- ولد".

هەرۆک چۆن لە وشە (قەرەت) هەوە وشە "قەلەد" کەوتۆتەو، لە وشە (بەرەت) یشەو وشە "بەلت" و "بەلەد" کەوتۆتەو، کە دواتریش دوا ی گۆرانی دەنگی (د) بۆ (و) و (ی)، وشەکانی "بەلەو- بەلە ی لیکەوتۆتەو، کە بە مانای (شارەزا) دیت. چونکە بە خەلکی شار گوتراو (قەلەدی شار- بەلەدی شار) واتا "لەدایکبووی شار" یان "خەلکی شار" یان "منالی شار". ئیتر بۆیە لێرەو (بەلەد) واتای شارەزای لەخۆگرتوو، چونکە کەسیک کە خەلکی شوینیک بی، شارەزای ئەو شوینە. شایانی ئاماژە، کە خودی وشە (شارەزا) هەر بەمشێوە سازینراو، کە بریتییە لە "شار+ه+زا"، واتا (زاییوی شار)، یان (لە دایکبووی شار)، کە بە فارسی دەبی، (شەرزاد)، هەر لێرەو وشە (بەلەد) لە زمانی عەرەبییدا واتای "شار" ی لەخۆگرتوو، و وشە (شارەزا- شەرزاد) بە مانای "ابن البلد" دیت. لە زمانی عەرەبییدا وشە (جھال) واتای (مندال) ی هەیه، کە لە (جھل) هەو هاتوو، کە کینایە بە بۆ نەفامی و نەزانی مندال. وشە (بلد) لە زمانی عەرەبییدا کە بەمانای شار دیت، بەلام لە بنەرەتدا بە مانای مندال هاتوو، هەر بۆیە وشە (بلد) لە زمانی عەرەبییدا واتای "بیعەقل" یان "نەفام" یشی هەیه، هەرۆهها وشە (بلید) یش سازینراو کە بە مانای "کەمفام" دیت.

وشە (قەرەت) کە بەمانای (ولادە) دیت، بە گۆرە "پەرەوی هانەونا"، وشە (ئافەرەت) ی لێسازینراو، کە هاومانای "والدە" ی عەرەبییه. هەرۆهها لە زمانی کوردی و فارسییدا (قەریت) سازینراو، کە لە زمانی عەرەبییدا بوو بە "وێلید- ولید". ئەمیش بە گۆرە "پەرەوی هانەونا"، وشە (ئافەریت) ی لێسازینراو، کە واتای "مولود- مخلوق" ی لەخۆگرتوو، کە وشە "عفریت" یشی لیکەوتۆتەو، کە واتای "مەخلوقیکی گەرە ئەفسانەیی" لەخۆگرتوو. دواتریش (ئافەریتە) سازینراو، کە واتای "خالق" ی لەخۆگرتوو.

لە شیکەری وشە (بەر) دا باسی دەستەواژە (بێهەرمان) کرد، کە (بێ + بەر) سازینراو و بە واتای "تۆ لە بەری من نییت" دیت. کە بریتییە لە "حاشا لێکردن، لەلایەن دایک و باوکەو". دووبارە لە وشە (قەرەت) هەو، هەمان دەستەواژە سازینراو، بەلام بە فۆرمیکی جیاواز، کە بریتییە لە (نە+ قەرەت) کە وشە "نەقەرەت" ی لێسازینراو، کە دواتر وشە (نەقەرەت) ی لیکەوتۆتەو. کە وشە (قەرەت) بەمانای "ولد" دیت، لێرەدا وشە (نەقەرەت) بە واتای "تۆ مندالی من نییت" دیت. لە ئێستادا کە وشە (بێهەر) جێگە (نەقەرەت) ی گرتۆتەو، ئیدی

وشه‌ی (نه‌فه‌ره‌ث) واتا که‌ی گۆراوه و واتای (لعنة) ی له‌ خۆ گرتوو. شایانی ئاماژه‌یه که وشه‌ی (لعنة) له (ئانه) ی کوردیه‌وه وه‌گیراوه ” که به‌ مانای خالیکی ورد دیت ” ، که وشه‌ی (ثانیة) ی عه‌ره‌بیه‌ی لیکه‌وتۆته‌وه. دواتر وشه‌ی (ئانه) گۆراوه بو (تانه)، بو‌موونه: گه‌ر که‌سیک خالیکی ورد له‌ سه‌ر سپینه‌ی چاوی بی‌ت، ده‌لین: چاوی تانه‌ی لی هاتوو، ئیتر لیره‌وه (تانه) واتایه‌کی نوێی له‌ خۆگرتوو، که به‌ واتای ” له‌که‌دار ” دیت، که پێچه‌وانه‌ی وشه‌ی (پاک - بیگه‌رد - بیخه‌وش) هه‌روه‌ها وشه‌ی (ئانه) به‌ گویره‌ی ” په‌یره‌وی هانه‌ونا ”، وشه‌ی (نیثانه) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که دواتر ئه‌م وشه‌یه‌ گۆراوه بو (نیشانه) و واتای خالیکی گه‌وره‌تر له (تانه) ی وه‌رگرتوو. هه‌روه‌ها وشه‌ی (طعنة) یش هه‌ر له (ئانه) ی کوردیه‌وه هاتوو. که به‌ مانای ” له‌که‌دار کردن ” هاتوو، دواتر واتا که‌ی گۆراوه بو ” لیدان له‌ پشته‌وه ”. هه‌روه‌ها واتای (لعنة) یش له ” له‌که‌دار کردن ” هه‌، گۆراوه بو ” له‌که‌دارکردنی رووخسار - ناشیرین کردنی رووخسار ” له‌ لایه‌ن خوداوه.

دواتر وشه‌کانی (ئافه‌ره‌ث)، (نه‌فه‌ره‌ث)، (ئافه‌ریث)، (ئافه‌ریته)، گۆراون بو (ئافه‌رت)، (نه‌فه‌رت)، (ئافه‌ریت)، (ئافه‌ریته)، دواتریش (ئافه‌رید) و (ئافه‌ریده) که‌وتوو نه‌ته‌وه. هه‌روه‌ها له‌ زمانێ فارسییدا، له‌ هه‌ردوو وشه‌ی (ئافه‌ریده) و (نه‌فه‌رت) هه‌، (ئافه‌رین) و (نه‌فرین) سازیناون، که (نه‌فرین)، هه‌مان واتای (نه‌فه‌رت) ی هه‌یه و (ئافه‌ریته) چونکه به‌ مانای (خالق) دیت، واتای (داھینه‌ر - مبدع) ی له‌ خۆگرتوو و بو‌یه دوا ی ئه‌نجامدانی کاریکی سه‌رکه‌وتوو، وشه‌ی (ئافه‌رین) بو ده‌ستخۆشی به‌ کار دیت. شایانی ئاماژه‌یه که هه‌له‌یه‌کی باو له‌ ناو کورد زماناندا هه‌یه، ئه‌ویش ئه‌وه‌یه که وشه‌ی (ئافه‌رت) به‌ نادروستی به‌ کار ده‌هیندریت، که هه‌ردوو واتای ” ژن ” و ” کچ ” ده‌گریته‌وه. (ئافه‌رت) به‌ مانای ” والده ” ی عه‌ره‌بیه‌ی دیت. واتا ژن دوا ی خسته‌نه‌وه‌ی مندال ده‌بی‌ت به (ئافه‌رت). واتا: مرو‌فی مینه، به‌ر له‌ شووکردن ” کچه ”، دوا ی شووکردن ده‌بی‌ت به ” ژن ”، وه‌ دوا ی ئه‌وه‌ی که ده‌زیت، ده‌بی‌ت به ” ئافه‌رت ”.

له‌ روویه‌کی دیکه‌وه، وشه‌ی (ئافه‌ریث)، که دواتر گۆراوه (ئافه‌رینب). واتای له‌ دایکبوونی وه‌رزێ گۆل و گۆلزاری له‌ خۆگرتوو، که ده‌کاته یه‌که‌مین مانگی کوردی، که ریکه‌وتی چواره‌میین مانگی سالژمیری گریگۆرییه.

تیبینی: یه‌که‌مین مانگی کوردی، ته‌نها «ده» رۆژی ده‌که‌وێته مانگی «سێ» وه، رۆژه‌کانی دیکه‌ی ده‌که‌وێته مانگی «چوار».

وه‌ک پێشتر باسی پیتی (ب) مان کردوو، که پیتیکی ئاوێته‌یه به‌ هه‌ردوو ده‌نگی (ث) و (ل). له‌ وشه‌ی (ئافه‌رینب) هه‌، وشه‌ی (ئافه‌ریل) که‌وتۆته‌وه، که به‌ شیوه‌ی (ئافریل - آوریل - Avril) که‌وتۆته‌ ناو زمانێ فارسی و فه‌ره‌نسییه‌وه . له‌ به‌ر ئه‌وه‌ی که له‌ زمانێ ئیسپانییدا ده‌نگی (ف)

ده گۆرپیت بۆ (ب). وشه ی (Avril)، به شیوه ی (ئابریل) (Abril)، که وتۆته ناو زمانی ئیسپانی و پورتوگییه وه. به دیویکی دیکه شدا وشه ی (ئافریل) به شیوه ی (ئاپریل) (April) که وتۆته ناو زۆربه ی زمانه ئه وروپییه کانه وه. ههروهها وشه ی (ئاپریل) به شیوه ی (ئاپریلیۆس) (Απρίλιος) که وتۆته ناو زمانی گریکییه وه.

له وشه ی (فه رهخ) هوه، وشه ی « فه رهخ- فه رخ» که وتۆته وه، که واتای «مندال- به چکه» ی بالنده ی له خوگرتووه. له وشه ی (به رهخ) یشه وه، وشه ی « به رخ» که وتۆته وه، که واتای « مندال- به چکه» ی «مه ر» ی له خوگرتووه. دوا ی گۆرانی دهنگی (خ) بۆ (ه)، وشه ی (به رهخ) بووه به « به رهه- به ره»، که له زمانی فارسییدا هه مان واتای (به رخ) ی کوردیی هه یه. رهنگه له پیشدا وشه ی (به رخ) به واتای به چکه ی هه موو ئاژه لان هاتبیت، به لام دواتر ته نها واتای به چکه ی مه ری له خوگرتبیت، چونکه وشه ی « به رخ» و « به رخۆله» بۆ هه ندی ئاژه لی دیکه ش به کاردیت، ته نانه ت بۆ به چکه ی مرۆفیش. ههروهک چۆن له وشه ی (به رهخ) هوه، وشه ی « به رخ» و « به ره- به ره» که وتۆته وه، له زمانی په شتۆنییدا له وشه ی (وه رخ) هوه، وشه ی « وه ره- وه ری» که وتۆته وه، که به مانای به رخ دیت.

ههروهها له وشه ی (به رهخ) هوه، وشه ی « به له خ» که وتۆته وه، وهک بینیمان، که وشه ی (به رهخ) له بنه ره تدا به واتای « گه یشتنی به ره» هاتوووه، بۆیه وشه ی (به له خ) واتای « پیگه یشتن» ی له خوگرتووه، که به شیوه ی (به له غ- بلخ) که وتۆته ناو زمانی عه ره بییه وه. ههروهها (بالخ) و (بالق) له زمانی کوردییدا واتای « پیگه یشتن» ی له خوگرتووه، (پیگه یشتنی ته واو، واته پیگه یشتنی به ژن و عه قل و ئه ندامه کانی زاووزی)، که له عه ره بییدا بریتیه له « سن البلوغ».

وشه ی (وه رهت) یش به بۆ گۆران، ههروهکو خو ی ماوه ته وه و کراوه ته مولکی زمانی عه ره بی، که واتای «بۆ ماوه یی له باوانه وه» ی له خو گرتووه. بنۆره وشه کانی (وه رهت- وه له د)، (وه ریث- وه لید)، (وراثه- ولاده)، (موروث- مولود)، (میراث- میلاد)، که هه موویان له گه ل ئه وه دا که هاویره شن، هاوئا هه نگیشن و به هه مان شیوه گه رد پێراون.

دوا ی ئه وه ی که وشه ی (وه رهت- وه رهخ) له زمانی عه ره بییدا گه رد پێراوه، وشه ی « آرث- آرخ» ی لیسازی پێراوه، که به مانای « ئه و شتانه ی که له باوانه وه ماوه ته وه» دواتر له وشه ی (آرث) هوه، وشه ی « تراث» ساز پێراوه. له وشه ی (آرخ) یشه وه، وشه ی « تاریخ- تأریخ» ساز پێراوه. وشه ی (تراث) به مانای پاشماوه کانی باوان هاتوووه، که بریتیه له « شوینه وار»، دوا ی ئه وه ی به جیگۆرکی پیته کان وشه ی (آرث) گۆراوه بۆ (آثر)، ئیدی ئه م وشه یه جیگه ی واتای « شوینه وار» ی له خوگرتووه، که له باری کۆدا بووه به (آثار). وه وشه ی (تراث) واتای « فه رهه نگی باوان» ی

له خوځگرتووه. وه (تاريخ) يش واتاي « کاتي کون» ي له خوځگرتووه. دواتر وشه ي (أرخ) به هه مان واتايه که ي پيشوويه وه» که به ماناي شوينه وار هاتووه». به شيويه ي (أرخيو- ئارکيو) (αρχαιο) که وتوته ناوزمانى گريکيه وه. که به ماناي « پاشماوه ي کون» ديت. وه دهسته واژه ي (ئارکولوجيا) (αρχαιολογία) ي ليسانزي تراوه، که به ماناي « شوينه وارناسي» ديت. ههروه ها وشه ي (أرث) يش بووه به « ئارثيو»، دواي ئه وه ي دهنگي (و) گوپراوه بو (ف)، ههردوو وشه ي (ئارکيو) و (ئارثيو) گوپرون بو « ئارکيف» و « ئارثيف» « Αρχείο»، که ههردوو وشه ي (ئارکيف) و (ئارثيف) ي ليکه وتوته وه، که له زمانى ئينگليزي دا وشه ي (ئارکيف)، به « ئارکيف» « Archive» له فز ده کريت. شاياني ئاماژه يه پيتي (χ) ي گريکي که له وشه ي (Αρχείο) دا ده رکه وتووه، دولفانه يه وه ههردوو دهنگي (خ) و (ث) ي تيدايه. هاوتاي پيتي (خ) ه، که له (وه ره خ) دا ده رکه وتووه و وشه کاني (وه ره خ) و (وه ره ث) ي ليکه وتوته وه، واته به شيوه کوردييه که ي، له وشه ي (ئارثيو) هوه، « ئارخيو» و « ئارثيو» که وتوته وه. وه به شيوه گريکيه که ش له وشه ي (Αρχείο) هوه، (ئارکيو) و (ئارثيو) که وتوته وه. بو نمونه ي له مشيوه يه بنوره وشه ي (Don Quixote) (دؤن کيشوت)، که به « دؤن کيشوت» و « دؤن کيشوت» له فز ده کريت. به هو ي پهرشبووني پيتي (x) بو ههردوو دهنگي (خ) و (ث)، که دواتر يش دهنگي (ث) ده گوپريت بو (ش)، ههروه ک به هه مان شيوه له زمانى کورديدا، له وشه ي (پوخته) هوه، وشه ي « پوخته» و «پوخته» که وتوته وه.

ههروه ها له وشه ي (ف ره ث) هوه، وشه ي « ف ره ز- ف ره ز» که وتوته وه، که هه مان واتاي مندالي هه يه، که دواتر وشه ي « ف ره زه ند» ي ليسانزي تراوه. ههروه ک گوتمان، وشه ي (ف ره ث) به واتاي گه ييشتنى به رى ئاژه ل و پروه ک هاتووه. ليره وه وشه ي (ف ره ز) به واتاي گه ييشتنى به رى پروه ک، که وتوته زمانى عه ره بيه وه و واتاي چنينه وه ي به رى پروه کى له خوځگرتووه، بنوره « فرز المحاصيل»، ئيت ليره وه واتاي وشه که گوپراوه و واتاي چنينه وه و کوکردنه وه ي له خوځگرتووه، ههروه ک له کاتي هه لېژار دندا، به کوکردنه وه و جياکردنه وه ي دهنگه کان ده گوتريت « فرز الأصوات». ههروه ها به جياکردنه وه ي زه وييش ده گوتريت « افراز». ههروه ها گلانده کان که شله يه ک به بهر ده يينن، واتا شله يه ک (توليد) ده کن، له زمانى عه ره بييدا به وشله يه ده گوتريت « افرازات»، که به خودى گلانديش ده گوتريت « مفرز»، هه ره له وشه ي (ف ره ز- ف ره ث) هوه وه رگيراوه. که (مفرز) هاوواتاي « مولد» ه.

ههروه ها له وشه ي (به ره ث) يشه وه، وشه ي « به ره ز» که وتوته وه، که دواتر وشه ي « بارز» و « بروز» ي ليسانزي تراوه، که به ماناي هه لکه وتن « يان» ده رکه وتن» ديت، که ديويکي ديکه ي واتاي (ولادة جديدة) يه.

له پروویه کی دیکه وه له وشه ی (وهرهث)هوه، وشه ی « وهره د » که وتوته وه، که به مانای «پهیدا بوون» یان «هاتن» ه دیت، که ئه میش دیویکی دیکه ی واتای « ولاده»یه (له کاتیکدا که ژنیک مندالی ده بیت، ده گوت ریت: مندالی هیناوه). دواتر وشه ی (ورود) ی لیسازی تراوه، که له زمانی عهره بییدا به مانای « هاتن » دیت و له زمانی فارسییدا واتای « هاتنه ناوه وه- دخول» ی له خوگرتووه. ههروه ها له وشه ی (ورود) هوه وشه کانی (ورید)(مورد) و (موارد) و (وارد) و (واردة) و (موارد) ی لیسازی تراوه. وشه ی « وهرید- ورید»، به مانای هینهر دیت، که له (وهرهث) هوه سازی تراوه. له وشه ی (به رهث) یشه وه، وشه ی « به رید- برید» سازی تراوه، که هه مان واتای (ورید) ی هه یه، که به مانای هینهر دیت، به لام و اتا کانیان گو تراوه، که (وهرید) واتای «هینهری خوین» ی له خوگرتووه، (به رید)یش واتای « هینهری نامه» ی له خوگرتووه.

ههروه ها له وشه ی (قهرهث)هوه، که به مانای ” ثمر “ دیت، به شیوه ی “Fruit” که وتوته ناو زوربه ی زمانه ئه وروپییه کانه وه. وشه ی (قهره خث) یش به شیوه ی “ فروکت ” که وتوته زمانی لاتینییه وه، که دواتر وشه ی ” فروکتوس “ “Fructus” ی لیسازی تراوه، که هه مان مانای میوه ی هه یه، ههروه ها ناوی شه کری فریکتوز “Fructose” لیره وه هاتووه، که بریتیه له شه کری میوه.

له پروویه کی دیکه وه، له وشه ی (قهریث) هوه، وشه ی ” فریش “ “Fresh” که وتوته وه، که به مانای ” تازه پیگه یشتوو- نه وره س ” دیت . به دیویکی دیکه شدا له زمانی کوردییدا له وشه ی (قهریخ) هوه، وشه ی ” فهریک “ که وتوته وه که هه مان واتای هه یه. له زمانی پرووسییدا له وشه ی (قهریث) هوه ” فریژی ” “СВЕЖИЙ” که وتوته وه. له زمانی ئیتالییدا له وشه ی (قهریخ) هوه، وشه ی «فریسک» «Fresc» که وتوته وه. له زوربه ی زمانه ئه وروپییه کاند، پیتی (o) ده خریته سه ره وشه و واتای ناوی نیرینه ده گه یه نیت، و پیتی (a) ده خریته سه ره وشه و واتای ناوی مینه ده گه یه نیت. هه ره بویه له زمانی ئیتالییدا وشه ی (Fresc) بووه به ” Fresco ” و ” Fresca”، وه دواتر وشه ی (Fresco) به بن گو تران، واته به شیوه ی ” فریسکو ” “Φρέσκο» که وتوته ناو زمانی گریکییه وه.

وشه ی (قهرهث)، که به مانای «ولاده» هاتووه، که دیویکی دیکه ی واتای « زاین» ه، دواتر واتای زاووزی «تکاثر» ی له خوگرتووه. له وشه ی (قهرهث) هوه وشه ی «Fert» که وتوته وه، که دواتر وشه ی “Fertile” ی لیسازی تراوه، که به مانای (پیت- خصب) دیت، دواتر وشه ی “Fertility” ی سازی تراوه، که به مانای ” زاووزی ” “التکاثر” دیت. (Fertility rate) به مانای (ریژه ی زاووزی- ریژه ی مندالبوون- ریژه ی پیتانندن- نسبة الخصوبة) دیت. ههروه ها وشه ی (Fertilize) سازی تراوه، که به مانای “ به پیت کردن” دیت. ههروه ها (Fertilizer) سازی تراوه، که به مانای “ پیتینهر- په بین-

سماڊ“ دٲٲ. ئٲىڊى لٲٲروهه وشهئ (پٲٲ- خصب) واتاكهئ دهگورٲٲٲ، كه پٲٲشتر (پٲٲانڊن) بو واتائ ئازهل و ٲروهك به كارهاٲبوو، لٲٲره به دواوه واتائ ”پٲٲانڊنى زهوى“ له خو دهگرٲٲ. كه له زمانئ كوردٲٲٲدا به ههمانشٲوه، بهلام به دٲوى (فهرخ) دا، وشهئ ” فهرخ “ كهوتوتوهوه، كه ههروهها دوائ نهوهئ كه پٲٲئ (خ) گوراهو بو (ه)، وشهئ ” فهرهه “ كهوتوتوهوه، كه وشهئ ” فهٲ “ ى لٲٲكهوتوتوهوه، بنور، كه زهوىبهك دهولههمند بٲٲ، دهگوتٲٲٲٲ: به پٲٲه ٲان به فهٲه. ٲان ههنڊٲجار ههردوو وشهكه پٲٲكهوه دٲن، وهكو: ” به پٲٲ و فهٲ “. وشهئ (فهرخ) كه به مانائ ” تكاثر “ هاتوو، واتا ” زوربوون “. ههر بوٲه له وشهئ (فهرهه) هوه وشهئ ” فهره- فره “ كهوتوتوهوه و واتائ ” زور “ ى له خوگرتوو. به دٲوٲكى دٲكهشدا له وشهئ (فهٲ) هوه، وشهئ ” ٲٲ “ كهوتوتوهوه، كه ههمان واتائ ” زور “ ى ههٲه. ههروهها له وشهئ (فره) وه وشهئ ” فرهوان “ سازٲٲراوه، كه بهواتائ ” زور “ ٲان ” بهرٲن “ دٲٲ. ههروهها به دٲوٲكى دٲكهدا وشهئ (فهرخ)، به شٲوهئ (فهرخ) كهوتوتوهوه، كه ههمان واتائ (بهرٲن) ى ههٲه. وشهئ ” بهرٲن “ برٲٲٲٲه له دٲوٲكى دٲكهئ ” كراهه- گوشاڊ- شادا “ ى ههٲه، له زمانئ عهرهبٲٲشدا وشهئ (فهرخ) ههمان واتائ له خوگرتوو، بوهموونه: وشهئ (فرحان) به مانائ ” شادمان “ دٲٲ. ههروهها، وشهئ (فهرخ) ٲش له زمانئ فارسٲٲدا ههمان واتائ ” شادا “ ى له خوگرتوو، بوهموونه: وشهئ (فرخنده) ، ههمان واتائ ” فرحان “ ى ههٲه.

وشهئ (فهرهٲ- بهرهٲ- بهرهخ- فهرخ) كه واتائ ” زاووزئ “ و ” زوربوون “ و ” فراوان بوون “ ى له خوگرتوو، له زمانئ كوردٲٲٲ و فارسٲٲدا، له وشهئ (فهرهٲ) هوه، وشهئ ” فٲروز “ و دواتر ” فٲروز “ و ” ٲٲروز “ و ” ٲٲروز “ كهوتوتوهوه. ههروهها له زمانئ ئٲنگلٲزٲشدا له وشهئ (بهرهٲ) هوه، وشهئ ” بٲٲس- Bless “ كهوتوتوهوه. له زمانئ ئاشورٲٲشدا، له وشهئ (بهرهخ) هوه، وشهئ ” بهرٲخا “ كهوتوتوهوه كه ههمان واتائ ” ٲٲروز “ ى ههٲه، له زمانئ عهرهبٲٲشدا وشهئ ” بهرهك “ كهوتوتوهوه، كه دواتر وشهئ ” برکه “ ى لٲٲسازٲٲراوه، ههروهها وشهئ ” مبارك “ ٲش كه ههمان واتائ ” ٲٲروز “ ى ههٲه. ههروهها له زمانئ كوردٲٲٲدا له وشهئ (فهرخ) هوه، وشهئ ” فهٲك “ كهوتوتوهوه، كه بههوى كارٲگهريئ زمانئ عهرهبٲٲهوه، وشهئ (فهٲك) بووه به ” موفهٲك “، لهسهرشٲوهئ (موبارهك).

له وشهئ (فهرخ) هوه، كه (فهرخ) ى لٲكهوتبووه، وشهئ ” فهرهخزاڊ “ سازٲٲراوه، كه ههمان واتائ ” مبارك “ ى عهرهبٲٲ ههٲه، به دٲوٲكى دٲكهشدا واتائ ” منڊالٲكى سهرهبرزق- سهرهبهخٲر “ ى دهگهٲهئٲٲ، به دٲوى (فهرهه- فهٲ) شدا، وشهئ ” فهرزادا “ سازٲٲراوه، كه ههمان واتائ ههٲه. دواتر وشهئ (فهرخ)، به شٲوهئ (فهلهخ) كهوتوتوهوه، له زمانئ عهرهبٲٲهوه. كه وشهئ ” فلاخ “ ى

لیسازینراوه، که واتای کارگه‌ری زهوی و پروه‌کی له خوگرتوووه. به دیوی (قهره‌ث) یشدا، له زمانی کوردییدا وشه‌ی “ قهرز ” که وتۆته‌وه، هه‌روه‌ها له (وه‌ره‌ث)یشه‌وه، وشه‌ی ” وهرز ” که وتۆته‌وه، که هه‌مان واتای که هه‌مان واتای (فه‌له‌ح) ی هه‌یه. دواتر له وشه‌ی (قهرز - وهرز) هوه، وشه‌ی “ قهرزگه‌ر - وهرزگه‌ر ” س‌ازینراوه، که دواتر له وشه‌ی (قهرزگه‌ر - وهرزگه‌ر) هوه، وشه‌ی “ قهرزیه‌ر - وهرزیه‌ر ” که وتۆته‌وه که دواتر گوپراوه بو “ قهرزیه‌ر - وهرزیه‌ر ” که هه‌مان واتای “ فه‌لاح ” ی هه‌یه. هه‌روه‌ها به گویره‌ی ” په‌پره‌وی هانه‌ونا “، له وشه‌ی (قهرز - وهرز) هوه ، وشه‌ی ” ئا‌قه‌رز - ئاوه‌رز ” س‌ازینراوه.

به گویره‌ی نه‌خشه‌ی پۆکیرو، وشه‌ی (خ‌یث) که له بنه‌ره‌تدا به مانای ” ژین ” هاتوووه، که له په‌رته‌کانی پیشووت‌دا باسی ئه‌م وشه‌یه‌م کردوووه. که دواتر هه‌ردوو وشه‌ی ” کیش ” و ” ئیش ” ی لیکه‌وتۆته‌وه، که به‌مانای ” ژیان‌کردن ”. هه‌روه‌ها وشه‌ی (ئیش)، به شیوه‌ی ” عیش ” که وتۆته‌وه ناو زمانی عه‌ره‌بیه‌وه، که وشه‌ی ” معیشه‌ ” یش هه‌مان واتای ” ژیان‌کردن ” ی هه‌یه و له هه‌مانکاتدا به مانای ” ئیش ” یش دیت. وشه‌ی (کیش) له گه‌ل وشه‌ی (ئاوه‌رز) دا، وشه‌ی ” کیشئاوه‌رز - کیشاوه‌رز ” ی لیس‌ازینراوه. به دیویکی دیکه شدا له وشه‌ی (قه‌ره‌ه) هوه، وشه‌ی “ په‌له‌ه ” که وتۆته‌وه، به هه‌مانشیوه‌ی ” فه‌له‌ح “، که دواتر وشه‌ی ” پاله‌ ” ی لیکه‌وتۆته‌وه که هه‌مان واتای “ کیشاوه‌رز ” و “ وهرزیه‌ر ” و “ فه‌لاح ” ی هه‌یه.

دریژه‌ی هه‌یه...

ئاسته‌نگه‌کانی به‌رده‌م وهرگیرانی ده‌قه یاساییه‌کان له نیوان کوردی و عه‌ره‌بیدا

■ م. ی. عه‌بدولسه‌مه‌د محمه‌د خه‌یلانی

پیشه‌کی:

ئاشکرایه پیشکه‌وتن و گه‌شه‌کردنی هر ولات و کومه‌گایه‌ک به‌ستراوه‌ته‌وه به به‌ره‌وپیشچوونی زانست، تاکه سه‌رچاوه‌ی هر زانستی‌کیش بریتیه له نووسین و خویندنه‌وه، جا به هر جوریک بیټ، وه‌ک: (کتیب، توژیینه‌وه، بابته، وتار، روژنامه و هتد...)، بوئه‌وه‌ی بتوانریت نووسینی زور بخریته به‌رده‌ستی خوینه‌ران و له‌گه‌ل کاروانی زانستی سه‌رده‌م هه‌نگاو بنریت، پیویسته سوود له زانستی ولات و گه‌لانی دونیا وهربگرین، ئە‌گه‌ر وهرگیران تاکه کللیش نه‌بیټ بو چوونه‌ناو کاروانی زانستی، ده‌توانم بلیم یه‌کیکه له کلله هه‌ره‌گرینگه‌کان. کوردستانیش وه‌ک هر ولات و گه‌لیکی ناوچه‌که و دونیا به جوریک له جوره‌کان خاوه‌نی دام و ده‌زگای یاسایی و دادوهری و کارگیرییه، خه‌لکه‌که‌ی به زمانیک قه‌سه ده‌که‌ن، که هیچی که‌متر نییه له زمانه‌کانی تر، بوئه لوژیکی نییه کومه‌لیک یاسا بینیت و له‌سه‌ر هاوالاتیانی ئە‌و ولاته پیاده‌یان بکه‌یت، و به‌پیی ئە‌و یاسایانه سزایان بده‌یت، که به زمانی خویمان نه‌بیټ و پیشتر له واته‌که‌ی تی نه‌گه‌یشتبن، چونکه ئە‌مه‌ش خوی له خویدا پیچه‌وانه‌ی بنه‌مایه‌کی گشتی یاسایه، که ده‌لیت: (لا جریمه و عقوبة إلا بالنص) واتا: به‌بی بوونی ده‌ق نه‌تاوان و نه سزاین. چونکه مه‌به‌ست له بلاوکردنه‌وه‌ی یاسا له روژنامه‌ی فه‌رمی هر بوئه‌وه‌یه خه‌لکی له یاساکه تی‌بگه‌ن، به‌لام ئە‌گه‌ر به زمانی خویمان نه‌بیټ چون تی بگه‌ن؟ بوئه پیویسته له هه‌موو لایه‌ک گرنگی به وهرگیرانی ده‌قه یاساییه‌کان بدریت.

ناونیشانی توژیینه‌وه‌که‌مان (ئاسته‌نگه‌کانی به‌رده‌م وهرگیرانی ده‌قه یاساییه‌کان له نیوان کوردی و عه‌ره‌بیدا)یه، یه‌کیکه له و ئالانگاربیانه‌ی له وهرگیراندا بوونی هه‌یه. سنوری ئە‌و توژیینه‌وه‌یه‌مان ته‌نھا وهرگرنتی ئاسته‌نگه‌کانی زاراوه‌یه له‌به‌رده‌م وهرگیراندا، به وهرگرنتی چه‌ند نمونه‌یه‌کی بژارده‌ی زاراوه‌یی بوئه‌وه‌ی ئاسوی ورده‌کاری ئە‌و وهرگیرانه‌ی، که پیویسته به‌رچاوبخریت..

ئامانجی توژیینه‌وه:

بو کاری وهرگیران به تاییه‌تی له زانسته‌کاندا کاری وهرگیران ئاسته‌نگی خوی هه‌یه، هه‌ربویه‌ش گرنگه له وهرگیرانی یاسایی هه‌ست به‌و به‌رپرسیارییه‌تییه بکریت. ناکریت وهرگیران به‌بی ورده‌کاری زاراوه‌وه و به‌بی ره‌چاوکردنی چه‌مکی زاروه‌کان کرده‌ی وهرگیران ئە‌نجام بدریت. من له و توژیینه‌وه‌یه ده‌مه‌ویټ چۆنیه‌تی به کوردیکردنی

دهقه یاساییهکان و ئەو ئاستهنگانه بخه مه پوو، که له ئەنجامی گه پان له سه رچاوهکان و کارکردنم لهو بواره پینان ئاشنا بووم.

بایه خی توێژینهوه:

ئهم توێژینهوهیه ههولیکه بۆ ئاشناکردنی کهسی وهرگێر بهو کیشه و ئاستهنگانهی به تایبتهت دینهر بهردهمی له کاتی وهرگێرانی دهقه یاساییهکان. چۆنییهتی مامهله کردنیان و ئاگاداربوونیان به تایبتهتی تیگه یشتنی دهقه یاساییهکان وهک یاسا گرنگ. له پال ئه زموونی توێژینهوهدا ههلهستهیهک بۆ بنهما و چۆنییهتی بهکارهینانی ئه و زاراوانه گرنگه.

پرسیاری توێژینهوه:

ئایا وهرگێرانی دهقیکی یاسایی له عه ره بییهوه بۆ کوردی هیچ جیاوازییهکی ههیه له گه ل وهرگێرانی هه ر دهقیکی تری عه ره بی؟ ئه و جیاوازییانه چین؟ بۆچ گرنگه ره چا و کرین؟

پلانی توێژینهوه:

پیشهکی:

وشه کللییهکان: (Keywords)

تهوه ره ی یه کهم: چه مک و پیناسه و جو ره کانی وهرگێران
له ته وه ره ی دو وه مدا: جو ره کانی زمان و تایبه تمه ندییه کانی یاسا
ته وه ره ی سییه م: ئاسته نگه کانی به رده م وهرگێرانی دهقه یاساییهکان و به کوردی کردنی

وشه کللییهکان: (Keywords)

زمانی یاسا، تایبه تمه ندییه کانی دهقه یاساییهکان، کیشه و ئاسته نگه کان
چه مک و پیناسه ی وهرگێران
وهرگێران وهک هه ر زانستیکی تر بایه خ و به های خو ی هه یه، بۆیه پنیویسته
چه مکی وهرگێران پیناسه بکریت.

پیناسەى وەرگىران:

به مه به سستی پیناسه کردنی وەرگىران پیویسته جیاوازی له نیوان وەرگىران (Traduccion) و زانستی وەرگىران (Traductologia) یان تیۆرهکانی وەرگىران بکریت (ألبیر، ۲۰۰۷، ۳۳).

۱- پیناسەى وەرگىران: وەرگىران بریتیه له بههره و شارهزایی له کاری وەرگىران، واتا تهنها بریتیه له توانای گواستنه وهی دهق له زمانیکه وه بۆ زمانیکی تر، یان هونهری گواستنه وهی وشه و واتا له زمانیکه وه بۆ یهکیکی تر.

۲- زانستی وەرگىران: بریتیه له تیگه یشتن له تیۆرهکانی وەرگىران و جۆرهکانی وەرگىران.

جۆرهکانی وەرگىران:

بههرله وهی باس له وەرگىرانی دهقه یاساییهکان بکه م چه زده که م زۆر به کورتی ئاماژه به جۆرهکانی وەرگىران به شیوه یهکی گشتی بکه م، وەرگىران چه ند جۆریکی ههیه له وانه، (عنانی، ۲۰۰۳، ۳۳) (اکرم، ۸ و دواتر)؛

۱- وەرگىرانی دهقاو دهق (الترجمة الحرفية): بریتیه له پابه ندبوون به دهقی رهسن و واتای پیتی وشهکان، ئەم جۆره وەرگىرانه به خراپترین جۆرهکانی وەرگىران داده نریت، چونکه زۆر جار وشهکان تاواى راسته قینهی خویان له دهست ددهن، و بگره ته نانهت به لای زۆر بهی هاو زمانهکانی زمانی ئامانج (زمانی بهرامبهر) تیگه یشت له دهقی رهسن ئاسانتره له تیگه یشتن له دهقی وەرگىردراو.

۲- وەرگىران به دهستکارییه وه: بریتیه له دهستکاریکردنی وشه و دهسته واژه و رستهکان به پیتی ريساکانی زمانی بهرامبهر، بهمهش دهقه که واتای راسته قینهی خوی دهگه یه نیت و تیگه یشتن لینی ئاسانه.

۳- وەرگىرانی راقه یی (الترجمة التفسيرية): بریتیه له وهی وەرگىر هه ندیک وشه و دهسته واژهی ناروون روونده کاته وه، به لام ئەگه ر ئەو راقه کردنه له پهراویز بکریت باشتره.

۴- وەرگىرانی کورتکراوه: بریتیه له وهی وەرگىر بابه ته که کورت بکاته وه و به شیواز و دهر برینی خوی پیشکه شی بکاته وه.

۵- وەرگيڙانى راستهخۆ: بریتىيه له وەرگيڙانى وتە و دیدار و کۆبوونه وهکان و کونفرانسە رۆژنامهوانییهکان و هتد...، به شیوهیهکی راستهوخۆ، بۆ ئەم مەبهستهش پێویسته وەرگيڙ لیهاتوویییهکی باشی هەبیت له هەردوو زمانهکه و شیوازی دەربرین. هەریهک له وەرگيڙانى دهقاو دهق و وەرگيڙانى راقهیی به جۆریک له جۆرهکان په یوهندیان به وەرگيڙانى دهقه یاساییهکانهوه ههیه، بهلام دهبیت به شیوهیهکی رێژهیی تیکه‌ل به یه‌کتر بکریڻ هه‌روهک دواتر باسی ده‌که‌ین.

زمانی یاسا:

زمانی یاسا، که بریتىيه له زمانى پسيپۆرى یاسا (لغة اختصاص القانون): هه‌روهک (د. پيار لورا- (Pierre LERAT): به‌م جۆره پیناسه‌ی زمانى پسيپۆرى ده‌کات: (بریتىيه له زمانى سروسى، که ئامرازیکه بۆ گوزارشتکردن له زانیارییه‌کانى پسيپۆرییه‌ک)، (بوالمرقه، ۲۰۰۷-۲۰۰۸، ۱۱).

که‌واته زمانى پسيپۆرى به‌نده به‌ بوارىکى دیاریکراو و زۆر جار له چوارچيۆه‌ی زمانى گشتى دهرده‌چیت، بۆیه واتا و مەبه‌ستى ده‌سته‌واژه‌کان له پسيپۆرییه‌که‌وه بۆ یه‌کیکى تر ده‌گۆریت. که‌واته وەرگيڙان بووه‌ته پسيپۆرى له ناو پسيپۆریدا، بۆ نموونه وەرگيڙانى ئەده‌بى په‌یوه‌سته به‌ ده‌قه ئەده‌بیه‌کان و وەرگيڙانى دارایی په‌یوه‌سته به‌ وەرگيڙانى ده‌سته‌واژه و راپۆرتە داراییه‌کان و، پزیشکی بریتىيه له وەرگيڙانى راپۆرتە‌کانى پشکين و به‌لگه‌نامه پزیشکییه‌کان وهتد... بۆیه ناكریت وەرگيڙ له هه‌موو پسيپۆرییه‌کان داهینان بکات، به‌لکو پيويسته تهنه‌ها له بوارىکى دیاریکراو کار بکات.

پسيپۆرى یاساش وه‌ک هه‌ر پسيپۆریکى تر، زمان و ده‌سته‌واژه‌ی تايبه‌ت به‌ خۆی هه‌یه، که گوزارشت له ده‌ق و ريسا یاساییه‌کان ده‌کن، و تهنانه‌ت دەربرینی زاره‌کی و نووسراویش له مه‌یدانى یاسا واتا و مەبه‌ستى تايبه‌ت به‌ خۆی هه‌یه، بۆ نموونه ئەو زمانه‌ی له کاتى دادبيني و ليكۆلینه‌وه و دادگاييکردن به‌کارده‌هينریت هه‌ر وشه‌یه‌ک گوزارشته له واتایه‌کی تايبه‌تى و پيويسته به‌ ئەمانه‌ته‌وه دەربردريت، وه‌ک وشه‌ی تۆمه‌تبار و تاوانبار (المتهم والمجرم)، ئەو كه‌سه‌ی له کاتى پرۆسه‌ی ليكۆلینه‌وه دایه و تاوانه‌که‌ی له سه‌ر ساخ نه‌بۆته‌وه پيی ده‌گوتریت تۆمه‌تبار و کاتيک تاوانه‌که‌ی له‌سه‌ر چه‌سپا پيی ده‌گوتریت تاوانبار، بۆیه ناكریت به‌ هيچ جۆریک له کاتى وەرگيڙان ئەم دوو ده‌سته‌واژه‌یه تیکه‌ل به‌ یه‌کتر بکریڻ. که‌واته وەرگيڙانى یاسا واتا پسيپۆرى له زمانى یاسا و شاره‌زابوون له ده‌سته‌واژه یاساییه‌کان.

جۆرهكانى زمانى ياسا:

زمانى ياسا له رووى ئەرکه وه له سى جۆر پىك دىت، (بوالمرقة، ۲۰۰۷-۲۰۰۸، ۱۶ و دواتر)، (حساين سهام، ۲۰۰۹-۲۰۱۰، ۶):

یه کهم: زمانى ياسادانان: به لگه نامه ياساييه كان له خوده گريت، وهك ياساكانى په رله مان و به لگه نامه دهستوور ييه كان و گريه ست و ريکه وتنامه و په يمان نامه كان، شيوازي ياسادانان ديارترين شيوازه كانى نووسينى ياساييه، چونکه ئه وه دهقه ياساييه يه ياسادانه ر دهريان دهكات رهنگدانه وهى فيكرى كومه لگان له سه رده ميكي ديار يکراو، و ناکريت ئه م شيوازه تيکه ل به هيچ شيوازيكى ترى ده ربرين بکريت.

دووهم: زمانى دادگا: برىتييه له زمانى برىيار و كونووس و راپورته كانى دادگا و به لگه نامه كانى دادگا، وهك گريه ستى هاوسه رگيرى و به لگه نامه ي له دايك بوون و مردن و دابه شننامه ي شه رعى و هتد..

یه کهم: زمانى زانستى (ئه کادىمى): وهك تويژينه وهى ئه کادىمى ياسايى و کتبييه كانى تايبه ت به پرؤگرامى خويندنى ياسا.

بۆيه پيويسته وه رگير هه رسى جۆره که به يه کتره وه ببه ستيته وه.

تايبه تمه ندىيه كانى زمانى ياسا:

هه رچه نده زمانى ياسا له زور لايه نه وه له گه ل زمانى گشتى يهك ده گريته وه، به لام به پيى سروشتى ئه وه مه يدانه ي تاييدا به کار ده هينريت چهن د تايبه تمه ندىيه كى هه يه له وانه، (حديد، ۱۹۷۱، ۱۳۲)، (بوالمرقة، ۲۰۰۷-۲۰۰۸، ۱۸ و دواتر)، (حساين سهام، ۲۰۰۹-۲۰۱۰، ۸ دواتر):

۱- وردى (الدقة): واتا به شيويه كى يه كسان گرنكى به پيت و واتا ده دات، بۆيه پيويسته ره چاوى ناوه رۆكى دهقه كه بکريت بۆ ئه وهى واتا و ليكدانه وهى جياواز له گه ل واتاي راسته قينه هه لئه گريت، و به هوشيارى راقه بکريت، چونکه هه ر تيکه لاوييه ك له واتاي دهسته واژه كان کار يگه رى له سه ر دهقه كه و تيگه يشتن له ريساي ياسايى ده بيت.

۲- راسته وخۆ و راشكاوى يان روونى و سادىيى: يه كيكي تر له تايبه تمه ندىيه كانى زمانى ياسايى راشكاوى و راسته وخوييه، به جۆرىك دووره له هه ر جوانكار ييه كى ره وانبيژى، چونکه گه ره كه هاو لاتی به بى پيچ و په نا له واتا كه ي تيگات، بۆيه پيويسته زمانى ياسا

دوور بېت له هەر وشه يه كى ناديار و ئالۆز و تىكه لآو، چونكه راسته وخو پهبه ندى به ئهرك و مافى هاو لاتيانه وه ههيه.

۳-كورتى و پوختى: واتا دهربرىنى واتاى مهبهست به كه مترىن وشه و رستهى گونجاو، بۆيه چۆن دهقه كه كورت و پوخته به هه مان شيوه پيوسته وهرگير به پوختى دايبيرژيته وه بۆ سه ر زمانى به رامبه ر

۵-دهسته واژهى تايبهت به بوارى ياساى: پسپورى ياسا وهك هه ر پسپورپيه كى تر دهسته واژهى تايبهت به خوى ههيه، كه ئه شى له پسپورپيه كانى تر واتاى جياواز بگه يه نيته، بۆيه پيوسته وهرگير له زمانى به رامبه ر دهسته واژهى تايبهت به پسپورى ياسا به كاربه نيته وه.

بۆ نموونه وشهى (القاعدة واللوائح)، كه له پسپورى ياسا به واتاى ريسا و گه لاله نامه دين، به لام له پسپورپيه كى ترى وهك كۆمپيوته ر و هونه رى به واتاى جياواز دين.

چهند ناسته نكيكى گشتى به ردهم وهرگيرانى دهقه ياساييه كان:

به رله وهى باس له كيشه كانى وهرگيرانى دهقه ياساييه كان بگه م، به كورتى ئاماژه به و كيشانه دهكه م، كه رووبه رووى زانستى وهرگيران دهبه وه، به م جوهرهى خواره وه (أبو يوسف و مسعد، ۲۰۰۵، ۱۶ و دواتر):

۱-كيشهى وشه و دهسته واژه كان

كيشهى سه ره كى وشه و دهسته واژه كان دهگه رپيته وه بۆ بنچه و وهرگيرانى وشه و گوڤرانى و اتاكه يان به پى شيوهى دهسته واژه كان و شوين و پىگهى له رسته دا، به م جوهرهى خواره وه (كحيل، ۵۲ و دواتر):

أ-جياوازى زمانه وانى وهك جياوازى له پىكهاتهى وشه (بناء الكلمة) بۆ نموونه ناوى بگه ر (اسم فاعل) و ناوى كارليكر او (اسم مفعول)، يان پىگهى وشه له رسته بۆ نموونه ئه گه ر وشه له رسته دا بگه ر (فاعل) بېت و اتاكهى جياوازه له گه ل ئه وهى كارليكر او (مفعول) بېت و به جوهره، بۆيه پيوسته وهرگير به وردى ره چاوى ئه مه بكات.

ب-جياوازى رو شنبيرى و شارستانى له نه ته وهيه كه وه بۆ يه كى كى تر و كارىگه رى له سه ر واتا و مهبهست له دهسته واژه كان.

ت-کیشهی داهینانی دهسته واژه له لایهن نه ته وه یهک و هه ولی وهرگیران بۆ سه ر زمانیکی تر، بۆ نمونه کاتیک نه ته وه یهک زانستیک یان ئامیریک یان بیروکه و تیوریک داده هینیت و به زمانی خوی ناویکی بۆ داده نیت و خاوه ن زمانه کانی تر ده یانه ویت خودی ناوه که وهربگیرنه سه ر زمانی خویان، که زور جار ناوه که له واتای راسته قینه ی خوی دهرده چیت، من پیم باش ناوه که به هه مان زمانی ره سه ن له زمانی به رامبه ر بناسیندریت و له نووسینه کاندای به کاربه یتریت.

۲- کیشهی لیکدان و به کارهینانی رسته:

ئه م کیشه یه ده گه ریته وه بۆ شیوازی نووسینی رسته و پیکهاته ی رسته و چۆنیه تی به کارهینانی و جیگورکیکردن به وشه کان له زمانی به رامبه ر، وه ک شیوازی به کارهینانی کردار له رسته دا بۆ نمونه له زمانی عه ره بی کردار (الفعل) له سه ره تای رسته دیت و له زمانی کوردی له گۆتایی رسته دیت و ههروه ها. بۆیه پیویسته وهرگیر له کاتی وهرگیرانی رسته کان ره چاوی ریزمانی زمانی به رامبه ر بکات.

۳- کیشهی فرههنگی: خوی له دوو حاله ت ده بینیته وه:

أ- کاتیک پیویست به دارشتنی دهسته واژه یهک دهکات، که له زمانی ئامانج نییه، له و حاله ته وهرگیر په نا بۆ دارشتنی دهسته واژه ی نویی ده بات له ریگه ی گه رانه وه بۆ فرههنگ و بونیادی زمانی ئامانج، لیره دا وهرگیر ده که ویت به رده م چه ند حاله تیک له وانه نه بوونی وشه ی هاوتا له فرههنگی هه ردوو زمانه که، و نه پیکانی واتای ته وای وشه ی بیانی، و گوزارشتکردنی وشه کان له واتایه کی جیاواز له گه ل واتای زمانی سه رچاوه.

ب- کیشه ی هاوواتایی: بریتیه له کیشه ی ده ست نه که وتنی وشه ی هاوواتا له زمانی ئامانج، ئه مه ش زور جار په یوه ندی نییه به که م وکوری زمانه که به لکو ده گه ریته وه بۆ که مه رخمی و لاوازی وهرگیر.

۴- کیشه ی په یوه ست به دهق: به تایبه ت له بواری دهقه زانستی و پسپورییه ورده کان، چونکه دهقه زانستییه کان به رده وام له گۆران و نوییوونه وه دان، به جوړیک به دهگمه ن وایه هه ردوو زمانه که له یه ک ئاستی زانستیدا بن، بۆیه ئه مه شیان ده بیته ئاسته نگ له به رده م وهرگیر.

کیشهی وهرگیرانی دهقه یاساییهکان:

له بهر ئه وهی دهقی یاسا تایبهته و راسته خو په یوهندی به ژيانی تاکه کانه وه ههیه و به شیوهیهکی ورد دانراوه، به جوړیک ههر پیت و وشهیهک مه بهستی تایبهتی خو هیه، بویه پیویسته به هه مان شیوه به شیوهیهکی ورد وهر بگیردریته سهر زمانیکی تر بو ئه وهی واتای راسته قینهی خو له دهست نه دات، چونکه راسته وخو په یوهندی به ژیان و ئهرک و مافی ههر تاکیکی کومه لگه وه ههیه. ئاستهنگه کانی بهردهم وهرگیرانی دهقهکان یاساییهکان به شیوهیهکی گشتی بهم جوړهی خواره وه پۆلین دهکرین (ریکالد: ۲):

یهکه م: کیشهی دهسته واژهکان:

له بهر ئه وهی ههر ولاتیک خاوهنی سیسته می یاسایی و دهسته واژهی یاسایی تایبهت به خو یهتی، و دهکریت واتای دهسته واژهکان له ولاتیکه وه بو یه کینکی تر بگورین. چونکه کلتور و زمانی کومه لگا کاریگه ری پروونی ههیه له سهر زمانی یاسا. بویه پیویسته دهسته واژهکان به وردی بو زمانیکی تر بگوازین وه، بو ئه وهی واتای راسته قینهی خو یان بگه یه نن.

بویه له کاتی وهرگیرانی دهقه یاساییهکان به شیوهیهکی گشتی ئه م چه ند حاله ته مان دیته بهردهم (ریکالد: ۲):

۱- بوونی دوو سیسته می یاسایی، که به دوو زمانی یاسایی هاوشیوه گوزارشتیان لی دهکریت، له م حاله ته وهرگیران تا ئاستیک ئاسانه.

۲- بوونی دوو سیسته می یاسایی هاوشیوه، که به دوو زمانی یاسایی جیاواز گوزارشتیان لی دهکریت، له م حاله ته وهرگیران زور زهحمهت نییه.

۳- بوونی دوو سیسته می یاسایی ته واو جیاواز، به لام له گه له ئه وه زمانی یاساییان به ته واوه تی په یوهندیان به یه کتره وه ههیه، له م حاله ته وهرگیران زور ئهسته مه.

۴- بوونی دوو سیسته م و دوو زمانی جیاواز که به هیچ جوړیک په یوهندیان به یه کتره وه نه بیت، له م حاله ته زیاترین کیشه بو وهرگیرانی یاسایی دروست دهکات.

که واته پیویسته وهرگیر رهچاوی جیاوازی دهسته واژهکان و کلتور و شیوازی دهربرینی یاسایی له ههر دوو زمانه که و کومه لگه بکات.

دووهم: وەرگێرانی دەقی یاسایی:

به شیوهیهکی گشتی کێشه سه‌ره‌کییه‌کانی وەرگێرانی دەقی یاسایی بریتین له (حدید، ۱۹۷۱، ۱۳۳ و دواتر) (سفیلر، ۲):

۱- چوارچێوه‌ی ته‌سکی دەقی یاسایی ده‌رباره‌ی هه‌لبژاردنی سه‌رچاوه‌کانی زمان، که پێویسته وەرگێر تێی بگات و جوړیک له ملکه‌چی بۆی هه‌بیت و ریزی بگریت و به‌ته‌واوه‌تی بزانیته‌ تاچه‌ند ئازاده له به‌کارهێنانی، چونکه وەرگێر بۆی نییه به‌ویستی خۆی روونکردنه‌وی درێژ له‌سه‌ر ده‌سته‌واژه‌کان بخاته‌پوو، ته‌نها بۆی هه‌یه له کاتی پێویست روونکردنه‌وه له په‌راویز بدات.

۲- گوته‌ر و زمان و چه‌مک و ئامراز و میکانیزم و ده‌زگا‌کانی بواری یاسایی زۆر فراوانن، به‌ جوړیک پێویسته وەرگێر بتوانیک له‌گه‌دا هه‌ل بکات.

۳- جو‌راوجۆری لایه‌نی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی سیسته‌مه یاساییه‌کان، یه‌کیکی تره له‌و کێشانه‌ی رووبه‌رووی وەرگێر ده‌بیته‌وه.

۴- کێشه‌ی په‌یوه‌ست به‌ په‌سه‌ندکردنی ده‌سته‌واژه بی شوماره‌کان، که به‌ هۆی بارودۆخی کۆمه‌لایه‌تی و رو‌شنبیری و ئابووری کۆمه‌لگا‌کان گواستنه‌وه‌یان ئه‌سته‌مه، چونکه هه‌لبژاردنی ده‌سته‌واژه شوینه‌واری یاسایی لێده‌که‌وتیه‌وه، هه‌روه‌ها ده‌کریت کت و پر به‌ هۆی گو‌رانی یاسا‌کان چه‌ند ده‌سته‌واژه‌یه‌ک کۆن ببن یان پووچه‌ل بکرینه‌وه.

۵- پێویستی په‌یره‌وکردنی پرۆگرامی چه‌ند پسپۆری، به‌جوړیک پێویسته وەرگێر له یه‌ک کاتدا شاره‌زایی له کۆمه‌لێک پسپۆری هه‌بیت، بۆ نمونه له کاتی وەرگێرانی ده‌قه‌کانی یاسای بازرگانی پێویسته وەرگێر شاره‌زایی له زانستی دارایی و بانکی هه‌بیت.

کێشه‌ی به‌ کوردیکردنی ده‌قه یاساییه‌کان و تاییه‌تمه‌ندییه‌کانی وەرگێری یاسایی:

کێشه‌ی به‌ کوردیکردنی ده‌قه یاساییه‌کان:

زۆر که‌س پێی وایه هه‌رگیز نا‌کریت یاسا بکریته‌ کوردی، به‌لام من بۆچوونیک پیچه‌وانه‌م هه‌یه و هه‌رگیز باوه‌ریشم وانیه، که پێویست بیت هه‌موو ده‌سته‌واژه‌کان بکرینه‌ کوردی، بۆیه له ئه‌نجامی کارکردنم له بواری وەرگێرانی ده‌قه یاساییه‌کان

بۆم دهركهوت، كه دهستهواژهكان به شيوهيهكي گشتي بهم جوړهه خوارهوه دابهش دهكرين:

۱- ئهوه دهستهواژانهه له كوردیدا وشهه بهرامبهريان ههيه بهبئ ئهوهه واتای راستهقینهه خۆيان له دهست بدهن، و له زمانه كوردی بۆ ههمان ئهه مهبهسته بهكاردههينرين، وهك:

عقوبه - سزا

جریمه- تاوان

محكمة- دادگا

حاكم أو قاضي- دادوهر

تحقیق - لیکۆلینهوه

زواج- هاوسه رگیری

بۆیه له کاتی وه رگی پانی ئهه دهستهواژانه بۆ سهه زمانه كوردی ههچ كیشهیهك ناههته بهردهم و به زمانه كوردی دهنوسرینهوه و پئویست به ههچ روونکردنه وهیهك ناکات.

۲- ئهوه دهستهواژانهه واتاکهیان له زمانه كوردی نامۆیه، واتا ئهگهه تهنها به زمانه كوردی بنوسرینهوه تیگه یشتیان بۆ خهلكی ئهسته مه، بۆیه پئویسته وشه عه ره بیه کهه له گه لدا بنوسرینه وه، ئه گه رنا کیشه له تیگه یشتن له واتای راسته قینه دروست دهکات، چونکه ههروهک پئیشتر باسمانکرد یه کیک له تاییه ته ته ندیه کانی دهقی یاسایی بریتیه له روونی و راشکاوی بۆ ئهوهه هاوالاتی بهبئ پئچ و په نا له واتاکهه تیگات. ئهه دهستهواژانهش وهک نمونه بریتین له:

إلتزام - پابه ندبوون

رهن- بارمه

حقوق الإرتفاق - مافه کانی هاوته نیشتی

۳- ئهوه دهستهواژانهه ئهگهه دهقاودهق بکرینه كوردی واتای راسته قینهه خۆيان له دهست ددهن یان له گه ل دهستهواژهه تر تیکه ل دهن، بۆیه پئویسته ههه به عه ره به به کار بهینرینه وه: وهك:

الحكم والقرار: چونكه له كوردی وشه‌ی (الحكم و القرار) واتا بریار، به‌لام له رووی یاسایی حكم و قرار جیاوازن، عاده‌تهن قه‌رار پیش یه‌کلایی کردنه‌وه‌ی داوا له‌لایهن دادوهر دهرده‌چیت، واتا: بریار دهریت به‌ئهنجامدانی ریکاره‌کانی داوا، بۆ نمونه بریاردان به‌راگرتنی تۆمه‌تبار و ده‌ستبه‌سه‌رداگرتنی که‌ره‌سته‌ی به‌کارهاتوو له‌ئهنجامدانی تاوان، به‌لام حوكم دوا‌ی یه‌کلایی کردنه‌وه‌ی داواکه وه‌ک دهرئه‌نجامی داواکه دهرده‌چیت، بۆ نمونه حوكمدان به‌تاوانبارکردنی تۆمه‌تبار و زیندانیکردنی بۆ ماوه‌ی دیاریکراو له‌ده‌قی یاسا، بۆیه‌ئه‌گهر له‌کاتی وهرگیرانیان بۆ سهر زمانی کوردی له‌به‌رامبه‌ر ههر دووکیان بریار به‌کاربه‌ینریت هه‌له‌یه، چونکه ده‌سته‌واژه‌کان تیکه‌ل ده‌بن. که‌واته به‌بۆچوونی من ده‌کریت له‌به‌رامبه‌ر (قرار) بریار به‌کاربه‌ینریت و (حكم) یش له‌زمانی کوردی وه‌ک خۆی بنوسریتته‌وه.

السجن والحبس: له‌زمانی کوردی ههر دوو وشه‌که به‌واتای به‌ندکردن یان زیندانیکردن به‌کارده‌هینرین، به‌لام له‌رووی یاساییه‌وه جیاوازن، به‌جۆریک به‌پیی مادده‌ی (٨٧) له‌یاسایی سزاکانی عیراقتی ژماره (١١١) ی سالی ١٩٦٩ (السجن) بریتییه له‌به‌ندکردنی بۆ ماوه‌ی زیاتر له‌پینج سال به‌ره‌وه سهره‌وه، به‌لام له‌پیی مادده‌ی (٨٨) له‌هه‌مان یاسا (الحبس) بریتییه له‌به‌ندکردن بۆ ماوه‌ی سی مانگ تاكو پینج سال. بۆیه‌ئه‌گهر له‌کاتی وهرگیران بۆ سهر زمانی کوردی به‌ندکردن بۆ ههر دووکیان به‌رکابه‌ینریت و اتای ده‌قه یاساییه‌که ده‌گۆریت و خۆینه‌ر نازانیت مه‌به‌ست سیجنه یان چه‌بس، که‌واته ده‌کریت وشه‌ی (السجن) به‌به‌ندکردن لیکبدریتته‌وه و (الحبس) یش وه‌ک خۆی له‌ناو ده‌قی کوردی به‌کاربه‌ینریتته‌وه.

تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی وهرگیر یاسایی:

به‌پیی روونکردنه‌وه‌یه‌ی پیشوو مان دهرده‌که‌ویت، که به‌شیوه‌یه‌کی گشتی پیویسته وهرگیر یاسایی ئەم تایبه‌تمه‌ندی و خه‌سله‌تانه‌ی تیدا بیت، (عنانی، ٢٠٠٣، ٣٤)، (أبو يوسف و مسعد، ٢٠٠٥، ٢١)، (اکرم، ٩ و دواتر) و (ریکالد: ٣)، (مکی، ٢٠١٠، ١):

-شاره‌زاییه‌کی ته‌واوی هه‌بیت له‌تیور و پرۆگرامه‌کانی وهرگیران (نظریات و مناهاج الترجمة)، (نیوبرت، ٢٠٠٨، ١٦ و دواتر).

۲- پێویستە شارەزاییەکی تەواوی ھەبێت لە شیوازی دەربرین و نووسینی یاسایی تایبەت بە زمانی ئامانج (واتا ئەو زمانە ی وەرگیرانی بۆ دەکات).

۳- مەرجە زانیاری پێویستی ھەبێت لە سەر سیستەمە یاساییەکانی ولاتی سەرچاوە (واتا ئەو یاسایانە ی مەبەستیەتی وەریان بگێڕیت).

۴- توانای دەرستی چەمکی یاسایی ھەبێت بۆ گوزارشتکردن لە زمانی سەرچاوە، بۆئەوھ ی لە زمانی ئامانج ھەمان واتای خۆی بگەییەنیت.

۵- پێویستە ئەمین بێت لە گواستەوھ ی واتا و فیکرەکان لە زمانی سەرچاوە.

۶- شارەزاییەکی تەواوی ھەبێت لە سەر واتا و مەبەستی دەستەواژەکان لە ھەردوو سیستەمە یاساییەکە، بۆ ئەوھ ی بتوانیت ھەر دەستەواژەیک لە زمانی ئامانج لە بەرامبەر دەستەواژە ی ھاوشیوھ ی لە زمانی سەرچاوە بەکاربھینیت.

۷- ئاگاداری ئامانج و مەبەستی دەقە یاساییەکە بێت، بۆئەوھ ی لە کاتی گواستەوھ ی بۆ زمانی بەرامبەر لە چوارچێوھ ی ئەم مەبەستە دەرئەچیت.

۸- شارەزایی لە رێسا و بونیادی ھەردوو زمانەکە ھەبێت، بۆ نمونە لە زمانی عەرەبی (فعل) کردار لە سەرھتای رێستە دیت، بەلام لە زمانی کوردی لە کۆتایی رێستە دیت، بۆیە ئەگەر وەک نمونە بمانەویت ئەم دەقە یاساییە لە عەرەبییەو وەر بگێرینە سەر زمانی کوردی:

تحسب المواعيد بالتقويم الميلادي... (ياسای شارستانی عیراقی، ژمارە (۴۰) ی سالی ۱۹۵۱، ماددە ی (۹)

ماوھەکان بە پۆژژمیری زاینی ھەژمار دەکرین.

ھەروھەا ماددی (۷۲۲) لە ھەمان یاسا:

الایجار تملیک منفعه معلومة بعوض معلوم لمدة معلومة وبه يلتزم المؤجر ان يمكن المستأجر من الانتفاع بالمأجور.

ھەریەک لە وشە ی (المؤجر - اسم فاعل) واتا بەکریدەر، (المستأجر) ئەو کەسە ی داوای بە کریگرتن دەکات، (المأجور) بە کریگیرا، بۆ تیگەیشتن لەو دەستەواژانە پێویستە وەرگێڕ شارەزای رێساکانی زمانی عەرەبی بێت.

۹- شارەزا بێت لەو پەسپۆرییە ی وەرگیرانی تیا دا دەکات، کەواتە تیگەیشتنی وەرگێڕ تەنھا لە چەمکە یاساییەکانی دەقی زمانی سەرھەکی (source language)

(text)، و له زمانی بهرامبەر (target language)، و بهکارهینانی فرههنگ و شارهزابوون له زانستی زمان و (علم النحو والصرف) بهس نییه، بهلکو پیویسته له شیوازی دهربرینی یاسایی زمانی بهرامبەر شارهزا بیئت، بو ئهوهی دوور بیئت له وهرگیترانی دهقاو دهق (وشه به شه). (ریکالد: ۲)، کهواته باشترین وهرگیتری یاسایی بریتیه له خودی پسپوری یاسایی، بهلام کهسی دهرهوهی ئهم پسپورییهش پیویسته شارهزاییهکی فراوانی هه بیئت له بواری رۆشنییری یاسایی، ئهگەر کاری وهرگیتران لهم بواره بکات. (حدید، ۱۹۷۱، ۱۲۳).

۱۰- شارهزابوون له دهستهواژه یاساییه نوییهکان، بو نمونه وهک (الاستنسال- الاستنساخ البشري) واتا: کۆپیکردنی مروّف، بو ئهوهی له کاتی وهرگیتران تووشی تیکه لکردنی دهستهواژهکان نه بیئت.

ئه نجام

۱- کیشهکانی وهرگیتران به شیوهیهکی گشتی دهگه رینهوه بو کیشهی وشه و دهستهواژهکان له رووی جیاوازی زمانهوانی و رۆشنییری و کیشهی داهینانی وشه و وهرگیترانی بو سهر زمانیکی تر، و کیشهی لیکان و بهکارهینانی رسته و فرههنگ و جگه لهوانه چهند کیشیهکی په یوهست به دهق و وشهی هاوواتا.

۲- کیشهی وهرگیترانی دهقه یاساییهکان به شیوهیهکی گشتی بریتیه له کیشهی جیاوازی دهستهواژهکان به پیی جیاوازی سیهمی یاسایی و تایبهتمندی دهقی یاسایی.

۳- کیشهی به کوردیکردنی دهقه یاساییهکان دهگه ریتهوه بو سی جور دهستهواژهی یاسایی، وهک ئه وه دهستهواژهکانی له کوردیدا وشهی بهرامبهریان ههیه به ههمان واتا، و ئه وه دهستهواژهکانی و تاکه یان له زمانی کوردی نامۆیه، که پیویسته له گه لیدا وشه عهره بییه که له ناو کهوان بنووسریتهوه، و ئه وه دهستهواژهکانی ئه گەر دهقاو دهق بکرینه کوردی واتای راسته قینهی خو یان له دست دهن یان له گه ل دهستهواژهی تر تیکه ل ده بن، پیویسته ههر به عهره بی به کاربهیترینه وه.

۴- پیویسته وهرگیتری یاسایی چهند تایبهتمندییهکی تیدا بیئت لهوانه: شارهزا بوون له تیور و پرۆگرامهکانی وهرگیتران و شیوازی دهربرین و نووسینی یاسایی

و سيستمه ياساييه كانى ولاتى سه رچاوه و دارشتى چه مكى ياسايى و ئاگادار بوون له ئامانج و مه به ستى دهقه ياساييه كه، و شارهزا بوون له ريسا و بونىادى ههردوو زمانه كه، هتد...

راسپارده:

به مه به ستى گرنگريدان به بوارى ياسايى به پيوستى دهزانم ئه م چه ند راسپاردهيه بخه مه روو:

١- له سه ر ئاستى فهرمى له حكومه ته وه تا دهگاته دامه زراوه زانستيه كانى وهك وهزاره تى خويندىن بالآ و زانكو و كو ليژه كان گرنگى به بوارى به ركوردى كردنى ياسا بدرىت.

٢- له سه ر ئاستى ريخراوه يى گرنگى بدرىت به م بواره له ريگه ي كردنه وه ي خول و دامه زراندىن ناوه ند و سه نته رى تايبه ت به وه رگيران.

٣- له سه ر ئاستى تاكه كه سى به پيوستى دهزانم ماموستيانى ياسا و دادوهر و ياساناس و پاريزهر هه ولى به كوردى كردنى دهقه ياساييه كان بدن.

سه رچاوه كان:

١- اشكالية الترجمة القانونية، ترجمة. د. حسيب الياس حديد/ ادريانا سفيلر، جامعة باريس ٣/ السوربون/ www.alnoor.se/article.asp?id=285861.

٢- أصول الترجمة، د. حسيب الياس حديد، دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان، ١٩٧١.

٣- الترجمة القانونية: إشكاليات وأخطاء شائعة، مثنى مكي محمد، ا. م. في الادب الانكليزي - جامعة كربلاء قسم اللغة الانكليزية - المقال منشور على موقع صحيفة كتابات في الميزان - Muthanna. meqi@uokerbala.edu.iq.

٤- الترجمة القانونية: طبيعتها وصعوباتها، بقلم: دينيس ريكالد Denise Recald، ترجمة: هاشم كاطع لازم - أ. م. (لغة أنكليزية وترجمة) - كلية شط العرب الجامعة البصرة.

- ٦- ترجمة بعض المصطلحات والمفاهيم المستمدة من القانون الإسلامي إلى اللغة الفرنسية، رسالة ماجستير، مينة بوالمرقة، جامعة منتوري- قسنطينة - كلية الآداب واللغات- الجزائر - ٢٠٠٧- ٢٠٠٨.
- ٧- الترجمة وعلوم النص، ألبرت نيوبرت و غريغوري شريف، النشر العلمي والمطابع- جامعة الملك سعود، ٢٠٠٨
- ٨- الترجمة ونظرياتها مدخل إلى علم الترجمة، أمبارو أورتادو ألبير، ترجمة على إبراهيم المنوفى، المركز القومي للترجمة، ط ١، ٢٠٠٧.
- ٩- فن الترجمة للطلاب والمبتدئين، (اكرم أي. مومن) (Akram A. Mo,men)، دار الطلائع.
- ١٠- مبادئ الترجمة وأسياتها، د.إيناس أبو يوسف، د. هبة مسعد، ٢٠٠٥.
- ١١- نظريات الترجمة بحث في الماهية والممارسة، د. سعيدة كحيل، منشور في موقع: WWW.. ebook.univeyes.com
- ١٢- نظرية الترجمة الحديثة، د. محمد عناني، الشركة المصرية العالمية للنشر-لونجمان، ط ١/ ٢٠٠٣.

گېرانه و ئاكار:

عەزىزى مەلای رەش: ناویكى ناوازه له زماندا..

رېبوار سیوهیلی ■

گەمەى ناویكى تايبەت:

پوختە:

دەكرىت ناو، يان نازناوھەكان زۆر سەرنجراكىش بن، چونكە شتىكى زياترمان لەبارەى كەسى ھەلگىرى ناوھەكەوھ پىدەلەين. ھەندى ناو ھەن ئاماژەن بە پىشەيەك، يان بە سىستەمىكى ناوان، ياخود بە ناوچە و تايبەتمەندىيەكانى ناوئىنراو و ئەوھى بۆتە پاشناوى ئەو كەسە. كەواتە ناوھەكان و پاشناوھەكان، ھىچكات ناوى پووتەلە نىن و ئاماژەى زۆريان لەبارەى شوين، كات، پىشە و تايبەتمەندىيە كەسەكانەوھ بۆ ھەلگرتووین. بگرە پرن لە ئاماژەى كولتورىي ئەو سەردەمەى تىايدا ناوھەكە سەريھەلداوھ. ناو بۆخوى بەشيكە لە تىكست و ميژووى سەرهەلداھەكەى. بگرە گەلىك ئاماژەشى تىدايە بۆ دەرەوھى خودى ھەلگىرى ناوھەكە و ئەو سىستەمەى ئەو ناوھى لەو كەسە ناوھ. جگەلەوھش، ناو و نازناو لە كولتورە پەسەنەكان و نەرىتييەكاندا، ھەمىشە بەرەنجامى ژيانىكى ئەزمونكرائو بوون، نەك ژيانىكى لاسايىكرائو و كۆپىكرائو. بۆيە دەتوانين بلين: ھەر ناویكى پەسەن يەكەمىن ئايەتەكانى ئەو كولتورە نەتەوھىيەن، كە وەك بەلگەيەكى پەسەنىتى دەمىننەوھ.

عەزىزى مەلای پەش؟! ناویكى سەرنجراكىش لە زماندا. باشە ئەم ناوھ چۆن بخویننەوھ؟ ئەوھ مەلای پەشە كە دەمانەوى بە عەزىز ناوى بەرىن، يان مەلای پەش عەزىزىكى ھەيە؟ پەش لەم دەربرپنەدا مانايەكى جىاوازى بەخۆيەوھ گرتووه، لەوھى پىي رھااتووین: ئاماژەيەكى تىدايە بە تارىكى و لەویشەوھ لە پىشەينەى كولتورى و يادوھرىي ئىمەى كورد و مىللەتانى وەك ئىمەدا، بىرخەرەوھى ترسە، چونكە پەش لە ھەمان كاتىشدا تارىكىيە و لە تارىكايشدا نەناس و نەزانراو خۆيان ماتداوھ..

چۆن دەكرىت (عەزىز، مەلا و پەش) پىكەوھ كۆ بكرىنەوھ؟ ئەمە پرسىارەكەى سەردەمى ھەرزەكارىم بوو. عەزىز ناویكى تايبەت و وشەيەكىش بوو لەپووى خوازەوھ، عاشقان بەيەكتريان دەگوت و بە چەندىن شىوھى دىكەش گويم لىبووھ: (عەزىزىم. ئەزىزەكەم، ئازىزىم).. مەلاكانى ئەوسا ھەمىشە لە شىوھى مروقى ھىمن و مىزەر سىپى گولىنكەدار، كە شەكرى شىرىنيان بە تامى قەندى شىعەرى نالى و مەحوى لە دەم دەبارى، دىنەوھ پىشچاوم، (پەش)ىش ھەمىشە لە دنياى مندالى و ھەرزەيى مندا، يەكسان بوو بە تارىكاىي و ترس. بۆيە من و ھاورپىكانم لە ھەرزەكارىدا بەمجۆرە دەمانخویندەوھ: مەلايەكى پەش ھەيە و عەزىزىكى ھەيە! بۆيە

دهبووه: عهزیزی مه‌لای ره‌ش، به‌ جه‌ختکردنه‌وه له‌سه‌ر عه‌زیزه‌که و به‌وشیوه‌ی فی‌ر ببووین: عه‌زه‌ی مه‌لای ره‌ش، عه‌زۆی فلانی و هتد. پاشان ده‌مانگوت نا، ئەمه وه‌سفه و پیاگو‌تراوی‌که به‌ مه‌لایه‌کی ره‌شدا: عه‌زیزی مه‌لای ره‌ش، عه‌زیزه‌که بۆ مه‌لا ره‌شه‌که ده‌گه‌رێته‌وه، هه‌رچه‌نده ره‌ش بوو، به‌لام عه‌زیز بوو، ئەوه‌ش ترسی تاریکاییه‌که‌ی له‌سه‌ردا ده‌ره‌واندینه‌وه.. جاریش هه‌بوو به‌خۆمان ده‌گوت: ئاخۆ ئەو عه‌زیزه‌ی مه‌لا ره‌شه‌که کی بی‌ت؟ ئەم گه‌مه‌یه زۆری ده‌خایاند، به‌ده‌ریش نه‌بوو له‌ گه‌مه‌یه‌کی راست..

وه‌لی گوزاره‌ی (عه‌زیزی مه‌لای ره‌ش) هه‌موو ئەم ویناکردنه‌ی هه‌لده‌وه‌شاندینه‌وه. به‌لام زیاتر له‌وه‌ی ناو بی‌ت به‌و شیوه‌یه‌ی گو‌یچکه‌مان له‌سه‌ر ناسینه‌وه‌ی ناوه‌ سیانییه‌کان راهاتوو، وه‌سفه بۆ که‌سایه‌تییه‌ک، که‌ ناویکی تایبه‌تی له‌گه‌ل تایبه‌تمه‌ندی که‌سیک، که‌ ده‌بی‌ت وه‌ک ناوی باوکی تی‌بیگه‌ین، تۆمار کردوو.. هه‌مووان مامۆستا عه‌زیز به‌م ناوه‌وه ده‌ناسن، ئەو بۆخۆشی له‌سه‌ر به‌رگی کتێبه‌کانی هه‌ر به‌وجۆره ده‌ینوو‌سی‌ت و کورداندوو‌یه‌تی، نه‌ک بنوو‌سی‌ت: عزیز.

که‌واته له‌ ناوی عه‌زیزی مه‌لای ره‌شدا، مه‌لای ره‌ش ئاماژه‌یه به‌ باوکیک، له‌ سیمادا ره‌ش و له‌ بیرکردنه‌وه‌دا رۆشن و رۆشنگه‌ر. کوربه‌که‌ی له‌ ده‌شتی هه‌ولیر و نووسه‌ریکی گه‌وره‌ی کوردستان و مه‌لای ره‌شیش، مه‌لایه‌ک له‌ بیاره‌ وانه‌بیژیکی دیار و مامۆستایه‌کی به‌ناوبانگ و جی‌ی متمانه، نیشانه‌مان به‌و نیشانه‌ی هه‌ردوو مامۆستایان مه‌لا محه‌مه‌دی چروستانی و مه‌لا عه‌بدو‌لکه‌ریمی موده‌رپیس ده‌رسیان له‌سه‌ر ده‌ستی ئەو خویندوو‌ه و موسته‌عه‌یدی بوون. که‌واته ناوه‌که هه‌ر ته‌نیا ناویک نییه، به‌لکو چیرۆک و به‌سه‌ره‌اتیکیشی له‌ پشته‌وه‌یه، که‌ باس له‌ کۆچی ئەم خانه‌وه‌دایه له‌ ناوچه‌یه‌که‌وه بۆ ناوچه‌یه‌کی دیکه‌ی کوردستان و قه‌له‌مه‌ره‌وه‌که‌ی ده‌کات، که‌ ئەمه بۆخۆی به‌لگه‌یه‌که له‌سه‌ر نه‌بوونی ئارامی و له‌ هه‌مان کاتیشدا له‌سه‌ر زیره‌کی و پی‌گه‌ زانستی و ئایینه‌که‌ی مه‌لای ره‌ش، که‌ له‌ پیناوی پاراستن و مانه‌وه‌ی خانه‌وه‌داکه‌یدا ئەو ریسکه‌ی کردوو. به‌لام هه‌ر ئەوه‌ش نا، به‌لکو به‌م هیج‌ره‌ته‌ی دوو ناوچه‌شی پی‌گه‌وه به‌ستۆته‌وه. خۆ ئەگه‌ر ئیستاش له‌ مامۆستا عه‌زیز بپرسین، وه‌ک ئەوه‌ی من لی‌مپرسی: بۆچی مه‌لای ره‌ش که‌متر له‌ قوتابییه‌کانی دیار و به‌ناوبانگه‌؟ وه‌لامه‌که‌ی تی‌که‌لی‌که له‌ حوزن و واقیعی‌نی: (باوکم به‌ کوردی نه‌یده‌نووسی و ئەوه‌ش هۆکاری گومناوییه‌که‌یه‌تی. له‌ یازده‌ پشته‌ی به‌ره‌بابی ئی‌مه مه‌لابوون و هی‌چیان نه‌مان، چونکه

زمانی کوردی نووسینیان، نه‌بووه). بۆیه مامۆستا عەزیز ھەر لە سەرھەتاو، نایەوێت ئەم چارەنووسە تا قی بکاتەو و لەوێشدا بە رێچکەیی باوکیدا بروت: خۆی فیری کوردی دەکات و شەقاویکیش لە پیشەیی مەلایەتی دوور دەکەوێتەو. خۆینی (مەحوی) دەچیتە دەمارەکانیەو:

کوردی زمانی ئەسڵمە گەر تەرکی کەم بە کول

بۆ فارسی، بە کوللی ئەمن دەبمە بی وەفا.. (دیوان، ل: ۱۱)

لە کوردیدا، ئەو نەک ھەر بیرخەرەوێ تراژیدیای داگیرکاری و زمانسپینەوێ چەند بەرەبابیکە، بەلکو رچەشکینی زمان و شوناسیشە: ئەو نەریتی زمانی باووباپیرانی جیدەھیلت و دەچیتەو سەر نەریتی ئەحمەدی خانی و جزیری و نالی .. بۆیه عەزیزی مەلای رەش ھەر تەنیا بەھۆی نووسینەکانییەو بۆمن گەرە نییە، بەلکو بەھۆی رەتکردنەو زمانییە سەپاوەکەیی و ھەلبژاردنی زمانیکی ئیختیاریشەو مەزنە. لە ئاستی ئەدەبییدا، زمانی گێرانەو دەکاتە چارەنووسی خۆی، ئەویش نە زمانی شیوہ ستاندارد و شیوہزاری بالادەستی نووسین، بەلکو زمانی گێرانەوێ رۆژانە، زمانی خەلک و رەشوروت، زمانی ژیان و گێرانەوێ ئەزموون کە قورستین ئەرکیکە بخریتە ئەستۆی زمان. بگرە زمانی دەشتی ھەولیر و ئاقارەکەیی. وەک ئەوێ زمان توانای ھەبیت ئەوێ بکەر ئەزموونی کردووە، دووبارە بگێریتەو؟! وەک ئەوێ ئەزموونی خود شیاوی ئەوێ بیت بخریتە دەفری زمانەو، وەکئەوێ ئەو شتەیی رەوان و ریدەکا وەک روبرار، بتوانریت لە قەبارەییکی وەستاودا بسەکنیت. لەگەڵ ھەموو ئەم مەترسیانەشدا، عەزیزی مەلای رەش شان دەداتە بەر ئەرکیکی قورس: زمانیک، کە لە ماوێ چل سال و زیاتردا، خەریک بوو ببیت بەژیر شالاوی زمانی سناناردی شاری و زمانی فەرمیی ساردوسری رۆشنبیرانە و فیزلیدان، لە ئەنقالە زمانییەکە رزگار دەکات و دەیکاتە یەکیک لە گێرەرەو ھەرە بەرجەستەکانی ولاتی ئیمە. زمانی بوومی و ناوچەیی دەقەرکی کوردستان، شیوہی دەشتی ھەولیر دەکاتە شوناسیی ئەدەبیی خۆی. زمانیکی ئەوتۆ کە لەگەڵ سادەیی و خۆمالیتی کەسایەتی مامۆستادا ویکدیتەو.

لە راستیشدا شیوہی دەشتی ھەولیر و موکریان ئەو دوو شیوہزارەن، کە لەبەرەمبەر سوپای «سۆرانییەت» و رۆحە دیکتاتۆرییەکەیدا بەرگرییان لە تاییەتمەندی

بەکارهێنانی پۆژانەی خۆیان کردوو. ئەو دوو شیۆهزارە پڕن لە هارمۆنیا و مۆزیک و هاوکات بە پۆچی مەقامە کوردی و گۆرانیی و حەیران و لاوک و ئای ئایبەکان، جوانترین خەسلەتەیلی زمانی کوردی بەرجەستە کردوو. ئەو دوو شیۆهزارە زۆرتەری نزیکیەتیان لە پۆچی کورد و جوگرافیا بریندار و موزیکە دەولەمەندەکەیهو هەیه. زمانیک نەبوو بە ژێر هێرشێ پلاستیکیەتی مۆدێرن و بێرۆحیی شار و وشەیی داتاشراو و پیتی زمانی داگیرکەرانهو. ئەو شیۆهزارانەیی بۆنی خاک و قولقوولەیی کانی و هاتنەوهی بیری و ئاوازی بلوێر و خۆمالییەتی کوردستانی لیدیت..

(گێرانهوه) وهک کردیهکی دژە کۆلۆنیالیستی:

وشەیی گێرانهوه لەم بەکارهێنانەیدا هەمان مانای ناراتیف و ناراشیۆن (Narrative, Narration) لەخۆی دەگریت. تیکستی گێرانهوه جۆریکی تایبەتە لە تیکست کە تیایدا بەسەر هاتیکمان بەشیۆهکی خودگەرایانە و لە روانگەیی سەبژەکتیفانەیی گێرەرەوه بۆ دەگێریتەوه بەبێ شاردنەوهی هەلۆیست و هەستی گێرەرەوه. تیکستی گێرانهوه بۆی هەیه پرویدابیت و بۆی هەیه بەرەمەهینرابیت، کە تیایدا شوین و کات تیکەل دەکرین. ئامانجی ئەمجۆرە تیکستە، چ زارەکی و چ نووسراوبیت، بریتیه لە گەیانندی زانیاری، خستنه‌پرووی کیشەیهک و چارەسەر، ناساندنی قارەمان و نەیار، لەگەڵ چارەسەر.. بۆیه لەمجۆرە تیکستەدا گێرانهوه ناخريتە چوارچێوه‌یهکی تەکنیکی ئالۆزە و سادەیی گێرانهوه دەپاریزیت و خەسلەتە لۆکالییەکانی ئاخاوتن و بەیانکردنی زمان، بەرجەستە دەکریت و گشت دەبیتە وەرگر. بەمجۆرەش گێرانهوه بەشدارییەکی کارا لە چارەسازی دەروونی گشت و دەروونناسی گشتیدا، دەکات. (<http://jannedolma.dk/hvad-betyder-narrativ>). ئەوهی پێدەگوتری ئیش و ئازار و کەفوکۆلی دەروونی و خەم و کەسەر و سەرکەوتن و تیکشکان لە گێرانهوهی لەمجۆرەدا، خۆیان بەرجەستە دەکەن و ئەمەش بوار دەداتە گێرەرەوه تا هەستی خۆی تیکەل بە گێرانهوه‌کانی بکات. وهک چۆن حەیرانبیژ و لاوکبیژ و حەکایەتخوانەکان لە میانەیی گێرانهوه گشتییەکانییانەوه، ناخی خودی گویگرانیشیان دەهینایە گێرانهوه.

لە جەوهەدا هەموو گێرانهوه‌یهکی خۆمالیانە و بوومی، پۆحیکی دژە کۆلۆنیالیستی تیدایە. ئەوهی دەبیت وێران بکریت، گێرانهوه بەرەمی دەهینیتەوه. (تازە) و (نوێ)،

دەبىت (كۆن) و (نەرىت)ى و (خۆمالىتى) بسپىتەو، دەمامكە جياوازهكان جىگەى شوناس بگرنەو، دۇنيايى مرۇف بە كۆلتوور و شوناسى خۇى، شوين چۆل بكت بۇ نامۆى و لەسەر عەردى نىشتىمان بەرگى غەربى و پارچە پارچەبى بپوشىت. لە ھەموو ئەوانەش مەترسىدارتر: مەسرف و بەرخورى رۇژانە و بچووك بوونەو، مرۇف لەو، دا بىتە كرىار و مەسرفكەر، رۇحى داھىنان و خۇدروستكردن لەودا دەسپنەو.

بۆيە گىرانەو، جۆرىكە لە بەرگرى و كرنەو، زارە لە بەرامبەر سانسۆرەكانى ئەتەكىتە شار و دىسپىلینەكانى كاپىتالىزم و بىدەنگكردندا بەناوى ژيانى شارى و مەدەنىيەتەو. شار لەبەر كۆلتوورى كاپىتالىزم و بازار، غەدرىكى گەورە لە كۆلتوورى گىرانەو، زارەكى و خۆمالىانە دەكات. غەدرىك لە ھەموو ئەوانەمان كە بەدوای پەروەردەى رۇحىدا عودالین. شار چەندە ئازادى بە تاكەكەس دەدات، ئەو، نەرىتە شوناس بەخشەكانى وەك گىرانەو، لىدەستىنیتەو، بەشدارىيەكى گرنگى ھەيە لە دروستكردى فەزای ھاوبەشدا. دەيكاتە تاكەكەسىكى بەروالەت ئازاد، گەرۇك، ھەز و چىژپەرست، بەلام نايكاتە كەسىكى خاۋن رۇح و خود و بەھا. زۆربەى مەيلەكانى بۇ دابىن دەكات، بەلام وىستەكانى لىدەستىنیتەو.

لە جياتى ھەكايەتخاۋن، تەلەفزيۇن و شاشە دەھىنیت، لە برى گىرانەو، ھەش، راگەياندىن و میديا. لە جياتى وردبوونەو، لە دۇخى ئاسمان، كەشناسى جىگەى خودا دەگرىتەو، ھەو، بە ئاسمان دەبىتە ھاو، بە كەشناسەكان. مۆل و مزگەوت و كافتارىكان دەكەونە كىپرکىو. خواردنى فەست فوود، لەگەل چىژى خۆمالى دەچنە سەنگەرەو. كەبابخانە خۆمالىيەكان كەمدەبنەو، ھەو، سكالۇبچىيەكان و لات داگىر دەكەن. لە جياتى كورسى كورسى و دىلاننى و سواری كەر و عەرەبانە و چەرخ و فەلەك، يارىيە ئەلىكترونىيەكان، گىرفانبرە بىرەھمەكانى مۆل و يارىگا، بەخۇيان و دەنگە ناسازەكانىانەو، رۇحى مندالىتى لە مندالەكانمان دەستىن.

ھەموو ئەمانەش بەشىكن لە ھىرشىكى كۆلۇنالىستانە كە لە بنەمادا دژى ھونەرى گىرانەو، ھەو، كۆى ئەو كەشانەيە كە ئەم ھونەرە بەدوای خۇيدا دەھىنان: كۆبوونەو، گۆيگرتن لە يەكتر، گۆرىنەو، ئەزموون، ھاوخەمى و راكىشانى دەستى يارمەتى بۇ يەكتر و بۇ ئەوانەى پىويستىيان پىمانە و لە وانەش بترازىت: گۆرىنەو، ئەزموون.

گيړانه وه له وهها دؤخينكا نهك ههر بهرگرييه له هونهري مروښوون، بهلكو بژارددهيهكي كوڅيتوښيانهش دهخاته بهردهمي مروښ: (من ديمه دهنك، دهنك بهدنگهينهرى نهزموونهكاني خوښه تاكو بيانكهمه نهزموونيكى گشتى، بويه من دهگيرمهوه، كهواته هه م)..

گيړهروه وهك ئاواره:

من ليرهوه له گرنگى بيچمه نهدهبيهكاني وهك عهزىزي مهلاى رهش تيدهگه م كه له شاردا، بهرگرى له شوناس دهكات. نهو فيگهريكي تاقانهيه، رهنكه له ولاتا چهند كهسيكي ديكه له وينه ئومان مابن، چ له گيړهروههكان و چ له دهنكبيژهكان و چ له بوارهكاني ديكه هونهردا. نهو، بهبى جلوبهركه كوردى و كلاو و جامه دانى و زمانه تايبه تيهكه، كه خاليش نيه له قوشمى و خوشخوانى، نايته پيش چاو. لهو روژانه دا دوايين بهرهه ميم بهدهست گهيشت: (وارىقاتى ژيان)، يانى سهبرده و بهسهرهات، كه ديسانهوه وهك بهرهه ميهكاني ديكه تيكه ليكه له بهسهرهات و پروداوى قوشمه جارانه و تراژيدىانهى واقيعى و دهماوده م، كه تايبه تمه ندييه كى كومه لگا نهرىتى و به تايبه تيش كومه لگه كوردىيه. نه م مروښه هه ميشه بارىك و بچكوله روو به خندهيه، به م سيفه تانهوه دهگه من و دانسقهيه، به لام نامو به روژگارى ئيستا كه روژگارىكى شيوه موديرن و مروموچ و هه موو پهيوه ندييه ك تايادا له ريگه ئامرازه ئه ليكترونويه كانهوه، به ريوه دهچيت، بهبى نهوهى مروښ ببينه خاوهن نهزموون و پهروهدهى روحي بكرىت.

گيړانه وهى خوښالى له م روژگاردها، كه تهكنيكى گيړانه وهى كردوته پيوهر و هونهرى گيړانه وهى نهرىتى خستوته پهراويزه وه، (عهزىزي مهلاى رهش) يشى له بوارى رهخنه ئه دهبيدا بهرهو بيرچوونهوه بردووه و له قهله مرهوى خوى كردويتيه ئاواره. هه رچه نده نهو له سهرى نووسراوه، به لام نهگه بهراووردى بكهين به نووسه رانىكى ديكه ژانرى گيړانه وه، هيشتا هيجى له باره وه نه نووسراوه و نهو هه ر ئاوارهى هه ريمى رهخنه ئه دهبييه. نهوه راسته كه هه ميشه گيړهروهه گورهكان به جوړىك ئاواره بوون، به لام نهوهش راستىيه كه بيليم: ئاگايى رهخنه كه له ئاگايى موديرن و تهكنيخوازانه كهيهوه ئا دهخواته وه، چهند پيوهرىكى حازربه دهستى وهرگيراو له

سەرچاوه‌كانه‌وه بۆ گێرانه‌وه ده‌ستنيشان كردووه، كه مامۆستاكه‌ی ئيمه ده‌خاته ده‌ره‌وه‌ی ئه‌و پيوه‌رانه‌وه.. پياوه‌هه‌زیزه‌كه‌ خۆی نادات به‌ده‌ست ئه‌و پيوه‌رانه‌وه، كه له‌گه‌ڵ ئه‌سمه‌رییه‌ خۆماليیه‌كه‌ی ئه‌ودا ويكنايه‌نه‌وه.

به‌لام ئه‌و ئاگاييه‌ ره‌خنه‌ییه‌ی به‌و جووره‌ پراكتيکی ده‌سه‌لاتی خۆی ده‌کات و کردووه، نه‌ دادوهرانه‌یه، نه‌ ئه‌و پيوه‌رانه‌ش كه‌ زه‌یینه‌تی ره‌خنه‌ی ده‌یانکاته‌ ستاندارد و جيهانگه‌را و زانستی، جيهانگه‌را و زانستی ره‌ها و ستانداردن..

ئه‌وه‌ سواری گای هاربوونه، كه‌ پيمانوايیت ئه‌وه‌ی جيهانی و ستاندارد بوو بۆ پيوانه‌کردنی لۆکال و خۆمالييش ده‌ست ده‌دات. ستاندارده‌ جيهانيیه‌كان كه‌ به‌هۆی زانستگه‌راییه‌وه‌ ده‌سه‌لاتی خۆيان با‌لاده‌ست کردووه، له‌وانه‌ش ده‌سه‌لاتی ته‌کنیک و پيوه‌ره‌ ئیستاتيکیه‌کانی، نه‌ ره‌ته‌که‌ره‌وه‌ی ئیستاتيکی خۆمالي و نه‌ بۆ كه‌مکردنه‌وه‌ی ته‌کنیکه‌ خۆماليیه‌كان هاتوون. ستاندارد و زانستی و جيهانی، ئه‌و زنجیره‌ وشه‌یه‌ن كه‌ له‌ میژووی ئه‌ورووپادا و له‌ روانگه‌ی ئه‌ورووپاسه‌نته‌رییه‌وه‌ و پيیه‌پی کۆلۆنیا‌لیزم، به‌همان شیوه‌ی كه‌لوپه‌له‌ بازرگانیه‌ی و کولتوورییه‌کانی ئه‌میستا و به‌هۆی بازا‌ره‌وه، به‌سه‌ر شوینه‌کانی دیکه‌ی جيهاندا سه‌پینران و کرانه‌ ئه‌و فیلته‌ره‌ی كه‌ ده‌بیته‌ هه‌موو به‌ره‌م و داهینانیکی خۆمالي لیوه‌ی بچيته‌ قوناغی جيهانبوون و متمانه‌ و میسداقیه‌تی خۆی له‌و فیلته‌ره‌وه‌ به‌ده‌ست به‌یینه‌ت. هاوشان به‌ دانانی ئه‌و فیلته‌رانه‌ش ئه‌و دامه‌زراوانه‌ و ستاندارده‌کانیان به‌پی باوه‌ربوون به‌ زانستگه‌راییه‌ی كه‌وتنه‌ پۆلینکردنی هونه‌ر و داهینانه‌کانی جيهانه‌ بیده‌سه‌لاته‌کانی ژیر چه‌پۆکی خۆيان و بۆچوونیکی وایان له‌ هابیتۆسی گه‌لاندا دروستکرد، كه‌ ئه‌گه‌ر به‌ره‌میك به‌و ستاندارد و پيوه‌رانه‌ نه‌بیته‌، هونه‌ر نییه‌ و داهینان نییه‌.. ئه‌م ترس و تۆقاندنه‌ له‌ بواری ئه‌ده‌ب و هونه‌ری گێرانه‌وه‌شدا کاری خۆی کردووه‌ و ده‌کات و کۆلۆنیا‌لیزه‌ی کایه‌ی ئه‌ده‌بییه‌ی کردووه. زانکۆکانی ئيمه‌ ده‌یان و سه‌دان بروانامه‌یان به‌م نییه‌ته‌وه‌ به‌ خه‌لكانیك به‌خشیوه، كه‌ توانی تیۆریزه‌کردنی به‌ره‌مه‌ خۆماليیه‌كان و ده‌ره‌یانی تیۆری له‌ به‌ره‌می ره‌سه‌ن نییه‌؛ ئه‌گه‌ر نه‌گه‌رینه‌وه‌ بۆ سندووقه‌ ئاماده‌کانی نیو به‌ناو زانسته‌که‌یان..

وه‌لی راسته‌قینه‌ ئه‌وه‌ نییه‌ ده‌مراستانی ستانداردخواز بانگه‌شه‌یان بۆ کردووه‌ و بۆی ده‌که‌ن. راسته‌قینه‌ ئه‌وه‌یه، كه‌ خودی دروستکردنی ستاندارد و تايبه‌تمه‌ندی هونه‌ریك له‌ هونه‌ره‌كان شتیك نییه‌ بگشتی‌نریت به‌سه‌ر گشت هونه‌ری گه‌لانیت‌ردا.

پۆه ره کانی هونه ر و ئیستاتیکا، هه رچه نده ش زانستگه رایانه بن و دامه زراوه ی گه وره یان له پشته وه بیته و توانیبیتیان به درییایی میژوویه ک پاریزگاریی له خۆیان بکه ن و بخرینه ناو به رنامه ی خویندنی زانکۆکانه وه، ناتوانن پۆه ر بن بۆ هونه ریکی خۆمالی که له ژینگه و کات و شوینی خۆیدا و له دهره وه ی هه ر ستاندارییکی ئیستاتیکی به ره مه اتوون و دین.

گیڕانه وه وه ک کرده یه کی نه خلاقى:

مروڤایه تی یه کده ست نه بووه و نه زموونی مرویی هاوشیوه نه بووه. بۆیه گیڕانه وه کانی ش فره چه شنن. وه ک رۆلان بارت نوسیویه تی: (گیڕانه وه له سه ر بنه مای ئه م بیسنوورییه وه له شیوه دا، له هه ر سه رده م، شوین و کۆمه لگه یه کدا ئاماده یه: گیڕانه وه ریک له گه ل میژووی مروڤایه تیدا ده ستپیده کات و له هیه چ شوینیکی مروڤیک به به بی گیڕانه وه نه بووه. هه موو چین و ده سته مروییه کان گیڕانه وه کانی خۆیانان هه بووه، چیژیک که به شیوه یه کی گشتی مرویه کان به زه مینه جیاوازه کولتووری و ته نانه ت دژوازه کانی شه وه، تیایدا به شداربوون. پۆلینکردن له نیوان ئه ده بیاتی باش و خراب گرنگی نییه، گیڕانه وه جیهانیانه یه: بانمیژووی، بانکولتووری: به ساده یی، وه ک ژیان خۆیه تی). (بارت: ۲۰۰۸، ل: ۲۷).

مروڤ له گیڕانه وه دا خۆی ده دۆزیتته وه، یان خۆی به رجه سته ده کات. گیڕانه وه نزیکترین قورمی زمانه به ناوه رۆکیکی رۆحییانه و مه عنه ویانه ی مروڤ به و جوړه ی که ژیان بناخه ی له م نیوانه دا هه یه. ئه و نه زموونه ی خۆی ده گیڕیتته و و گیڕانه وه ده کاته هونه ری خۆ به رجه سته کردن له ژياندا، له کۆمه له مروییه کانه وه بۆ ئه وانی دی جیاوازه. بۆیه ده کریت هه ر میلله ت و کۆمه له کولتوورییه کانی، به هه مان ئاست بنه مای ئیستاتیکی و هونه ری خۆیان هه بیته، که نه زموونی گه لانی دیکه له شوینه کانی دیکه ی جیهان هه یانه و خۆیانی پی جیا ده که نه وه. ئه م راستییه مان له نه زموونی هونه ری و ئیستاتیکی ئه سکیمۆکان و هونه ری ئازتیکی ئه مه ریکای لاتین و هونه ری ئه فه ریقیدا بینی و ئاشکرا بوو که له دهره وه ی پۆه ره به جیهانیکراوه کانی ئه وروپا و جوگرافیای ولاته کۆلۆنیالیسته کان، پۆه ری لۆکالییش هه ن که به هه مان ئه ندازه هه لگری ئیستاتیکیان، که جیا یان ده کاته وه له ستاندارده کانی دنیای ده وله مه ند و میژوو دروستکه ر.

وہک مارشال مہک لۆھان لە شیکردنەویدا بۆ قۆناغەکانی شارستانیەتی مروّقایەتی دەنوو سیئت: کۆمەلگەى مروّبی تا ئیستا بە سى قۆناغى پەيوەندییەکانیدا تیپەر بوو: یەكەم: چاخى پەيوەندییە زارەکیەکان و ژيانى هەمەكى. دووهم: چاخى پەيوەندییە چاپەمەنى و نوسراو و شیوه ژيانى تاکگەرايانە، سىيەميش: چاخى پەيوەندییە ئەلکترۆنى و شیوه ژيانى بەجیهانبوو.

ئەگەر ئەم لیكدانەوہیەى مەك لۆھان، وەكخۆى پەسەند بکەین، بۆمان دەردەكەوئیت، كە گێرپانەوہ دەكەوئیتە چاخى یەكەمەوہ. یان دەتوانین بلیین: لە خۆیدا گێرپانەوہ فۆرمیكى پيشمۆدیرنى پەيوەندییە. شیوازیكى زیندووى باوى كۆمەلگە سەرەتاییەكان بوو بۆ نزیكخستتەوہى مروّقەكان لە یەكترى، بۆ بایەخدانەوہ بە ئەزمونەكانى پيشتر و بۆ گۆرپینەوہى ئەزمون و تەنانەت بۆ یەكخستنى خەلك لە رینگەى بەخشینی زانیاریى یەكسان. گێرپانەوہ شوناسبەخش و زمانى هاوبەشى گەلانە بۆ پەيوەندیگرتن لەگەل رابردوو، بۆ تیگەشتن لە ئیستا و بۆ پەيام ناردن بەرەو داھاتوو. ئەوہ كارىك بوو خانى مەزن كردى و ئەوہش رازى نەمرى خانىیە: ئەو لە رینگەى گێرپانەوہى داستانىكى ئەقیدارانەوہ پەيوەندیى لەگەل رابردوودا بەست، لە نایەكسانى ئەمىستا راما و پەيامىكىش بۆ دواروژ نارد تا بزائین بۆچى كوردەكان ئاوا شكستى خۆیان دەكەنە چامە و دیباچەى داستانەكانیان.

بەمجۆرەش، گێرپەرەوہ، بەشیوہكى زیندوو و چاوبەچاو، ئەزمونەكانى لەگەل ئەوانیتريش، بەش دەكات. چونكە وەك فەیلەسووفى ئەلمانى وئەتەر بنیامین گوتویەتى: ئەوہى گێرپەرەوہ دەیگێرپیتەوہ، لە ئەزمونەوہ بە دەستیھێناوہ. ئەزمونى خودى خۆى و ئەزمونى دەماودەمى كەسان و نەوہكانیتريش، بۆیە كاتىك دەیانگێرپیتەوہ، ئەو ئەزمونە تايبەتى و گشتیانە دەكاتە ئەزمونى هاوبەش (بنیامین: ۱۹۸۷، ل: ۲۰۴). یەكخستن و بەشدارییپێكردنى گشت لە سەر بنەماى ئەزمونى هاوبەشەوہ، هەمان جەوھەرى كۆمەلگەى هاوولاتیى و مەدەنىیە. لەبەر ئەوہ لە هەناوى گێرپانەوہدا، جوړىك لە هەولدان و سەرەتا و رپخۆشكردن هەیە بۆ دروستكردنى وەها كۆمەلگەىك، كە لە دیمەنە ئیستاییەكەیدا، میدیاكان ئەو ئەركە جیبەجیدەكەن، كە جاران گێرپەرەوہ دەيكرد.

پۆل رېكیۆر، فەیلەسووفى فەرەنسى، ئەم پەيوەندییە وەك ئەركىكى ئاكارمەندانە و وەك كردهیەكى ئەخلاقى دەخوینیتەوہ. «رېكیۆر لەو برۆایەدايە، گێرپانەوہكان هەر تەنیا

له رهه نده ئىستاتىك كه ياندا سه قامگير نابن، به لكو بارگاويش دهبن به مانايه كى قوول بو ژيان و شوينى مروث وهك بوويه كى خاوهن به سه رهات كه ده بى بگيردريته وه و ماناي ژيان دهوله مه ندرتر بكن» ، ليكده داته وه. (سيوه يلى: ۲۰۰۶، ل: ۸۰).

به مجورهش گيرانه وه كرده يه كى بى ئامانج نيبه، به لكو ئامانجداره و نه و ئامانج هاش ته نيا ره هه ندى ته كنكه كاني گيرانه وه ناگريته وه. ئامانجى گيرانه وه كان پتر گه ردوونى و ئاكاريانه يه تا نه ركه مندانه و ته كنكه بازبانه: (ئيمه به گيرانه وه كان پرديك له نيوان (كاتى تايبهت) ي شه خسى و نه زمونكر او و كاتى (گشتى) دا هه لده به ستين كه بريته له كاتى هاوبهش) (P. Ricoeur: ۱۹۸۴، S: ۱۲۹). دوخى هاوبهش تيكه ليك و به يهك گه يشتنى تايبهت و گشتييه و له نه نجامى نه مه يشه وه دوخيك له كات ديته ئاراهه كه كاتى هه مه كى و گشتييه. گيرانه وه وهديه نهرى نه م كاته يه و نه م كاته ش نه ركيكى نه خلاقيه هه م له ئاست پيشينه كان و هه م له ئاست ئىستادا. رابردوو و ئىستا له گيرانه وه دا به يهك ده گن و نه مه ش هه م دانه وه ي چاكه يه له ئاست پيشينه كان و هه م په لكيشكرنيشيانه بو ئىستاي خو مان و به زمانه ننياننه. ليروه يه كه رولئ هونه رى گيرانه وه له دنياى هاوچه ر خدا بايه خدارتر ده كات و هه ر ليروه شه وه يه كه نووسه رانى وهك عه زيزى مه لاي ره ش، گرنيگى خو يانيان هه يه، كه هيجكه سيكى ديكه و هيج گيرانه وه يه كى ديكه جيگه يان پرنا كاته وه.

ريگره كاني به رده م گيرانه وه:

له سه رده مى نه مرو دا، كه له چاخى خيراى په يوه ندييه نه ليكتر ونى و دي جيتاليزه بوون و كو مه لگه ي فه يسبو وكيدا ده ژين، گواستنه وه ي نه زموون و به گشتيكر دنى نه زموونيش زور زه حمهت بووه، به هه مان نه ندازه ش كه سايه تى گيره ره وه و هونه رى گيرانه وه، كه وتوونه ته مه ترسييه وه. نه مه ش په يوه ندى هه يه به كو نه بوونه وه ي مرويه كان له فه زايه كى هاوبه شدا، كه تيايدا نه زموونى چوونيه ك ببينه سه رمه شقى په روه رده بوونيان. له روژگارى نه مرو كه دا مروث له جياتى په يوه نديگر تن له گه ل هاوچه شنه كاني، زور ئاسانتر له گه ل شتى بى گياندا په يوه ندى دروسته كات نهك له پيناوى نه زمونكر دندا، به لكو بو مه سره فكر دنيان. نه مه ش واى كر دووه هونه رى گيرانه وه، كه پيوستى به نزىكى و رووبه روو بوونه وه ي زيندوو هه يه، هه م له مه ترسي دا بيت و هه م گرنگ و پيوستيش بيت. گيره ره وه كانيش بو پر كرده وه ي نه م بو شاييه په نا بو جو ره ها

تهکنیک و هونەری گیرانه‌وه ببهن، به‌لام گیرانه‌وه هه‌میشه له ساده‌یه‌که‌یدا جوان و کاریگه‌ره، به‌گوتە‌ی بارت، وه‌کئە‌وه‌ی که ژیاوین.. ئە‌مه‌ش ئە‌و ر‌ه‌ه‌نده‌یه که زۆر له گیر‌ه‌وه‌کان بیریان ده‌چیت: ته‌کنیک بالاده‌ست ده‌که‌ن به‌سه‌ر گیرانه‌وه‌دا و ئە‌زموون ده‌خه‌نه په‌راویزه‌وه. گیرانه‌وه له ئامرازه‌کانی میدیای هاوچه‌رخیشدا له مه‌ترسیدایه: ئە‌م میدیایانه ناتوانن بگيرنه‌وه، به‌لکو ر‌اده‌گه‌یه‌نن. ر‌اگه‌ياندن له گیرانه‌وه جیاوازه و ر‌ۆلی زمان و ئە‌زموون له گیرانه‌وه‌دا، بۆ میدیاکان گرنگی ئە‌وتۆی نییه و ده‌بیت هه‌موو شتیک بکریته نومايش و ر‌اگه‌ياندن. ر‌اگه‌ياندن ناتوانیت ئە‌زموون بگيریته‌وه، چونکه گوی ناگریت، ناشتوانیت شوناس دروستبکات، چونکه له زمان تیناگات و ته‌نیا مه‌سره‌فی ده‌کات.. له‌به‌ر ئە‌وه‌ی دۆخی گیرانه‌وه و که‌سیتی گیر‌ه‌وه سامناک و له مه‌ترسیدایه. ژیان ته‌نیا به‌ گیرانه‌وه‌ی له لایه‌ن گیر‌ه‌وه راسته‌قینه‌که‌انه‌وه، مانا و به‌رده‌وامی هه‌یه.

له‌م‌روه‌وه مامۆستا به‌سالا‌چووه‌که‌مان له ته‌نیا‌یدا ده‌ژی. ئە‌و به‌ ته‌نیا و به‌و ئامرازه‌ی به‌ ده‌ستییه‌وه‌یه‌تی ناتوانیت به‌ره‌نگاری ئە‌م دیوی ته‌کنیکه‌ بیت، ئە‌گه‌ر ئامرازه‌که نه‌کاته ئامانج.. ئە‌و به‌ ته‌کنیککی خۆمالی که‌له‌که‌بوو، که به‌ره‌نجامی ئە‌زموونیکي زۆری مروییه، به‌رده‌وامه له گیرانه‌وه له سه‌رده‌می‌کا که گیرانه‌وه‌ی هاوبه‌ش نامۆیه به‌ شیوه‌ژیانی شاری و خۆ‌بیستانه‌ی مروقی هه‌نوکه‌یی. بۆیه که‌سانی وه‌ک کور‌ه‌که‌ی مه‌لای ر‌ه‌ش، ده‌بیت له‌م جیهانه به‌به‌ردبووه‌دا، به‌ هیزی فه‌راه‌وه‌ کتوی بیستوون بتاشن تا هونەری گیرانه‌وه نه‌بیته ئامرازیک بۆ داتاشین، به‌لکو ئامانجیک بۆ پیکه‌وه بوون. ئە‌مه‌ش بویرییه‌کی زۆری ده‌ویت، له ر‌ۆژگاریکدا ولاته‌که پ‌ر‌بووه له ر‌ۆمان و چیرۆک، وه‌لی هه‌ژار له گیرانه‌وه‌دا! پ‌ر‌بووه له ته‌کنیکه‌کانی گیرانه‌وه به‌لام خالییه له هونەری خۆ‌دروستکردنه‌وه، کابرایه‌کی ده‌شتی بیت و به‌رده‌وامی بدات به هونەریک که خوی تیايدا تاقانه‌یه. زمانیک تیايدا وه‌ستا و ساده‌یه‌ک تیايدا مه‌له‌وان.. ئە‌وه هونەره‌که‌یه، ئە‌وه‌ش ر‌ه‌سه‌نیتی و به‌رده‌وامی.

عه‌زیزی مه‌لای ر‌ه‌ش له سی ته‌وه‌ری سه‌ره‌کیدا به‌ره‌مه‌کانی خوی به‌رجه‌سته کردوون، ته‌وه‌ری یه‌که‌میان، گیرانه‌وه بۆ مندال و می‌ردمندالان، که ئە‌مه ده‌لاله‌تیکی په‌روه‌ده‌یی و ئە‌رکیکی ئە‌خلاقیش بووه له ئاست مندال و گه‌شه‌دان به هوشیاری و خه‌یال و بیریان. ته‌وه‌ری دووه‌می کاره‌کانی، گیرانه‌وه‌کانیتی بۆ گه‌وره‌سالان له

فۆرمی پۆماندا، ته‌وه‌ریی سێیه‌می کاره‌کانیشتی بریتیه له تۆمارکردنی زه‌خیره‌یه‌کی گه‌وره به زمانی کوردی له چوارچۆیه‌ی شیوه‌زاری ناوچه‌یی، که ئەمه‌ی دواییان، نه‌ک هه‌ر پشوو‌دریژی ئه‌و وه‌ک نووسه‌ریک ئاشکرا ده‌کات، به‌لکو خه‌باتیکی ئاشکرایشه بو زیندوو‌پراگرتنی شیوه‌زاری پۆژانه، که زمانی ره‌سه‌نی گێرانه‌وه‌یه.

گێرانه‌وه وه‌ک شوناسی نه‌ته‌وه‌یی:

ئهم ریزلینانه سیموولیکیانیه له هه‌ولی ئهم مامۆستایه، له هه‌مان کاتیشدا بایه‌خ‌دانه‌وه‌یه به لقیکی گرنکی ئه‌ده‌بیات و کولتوو‌ری پۆحیی میلله‌ته‌که‌مان، که له میژوودا پۆیه‌ی ناسراوه. گێرانه‌وه هه‌رده‌م به‌شیکی گرنگ بووه له ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی کورد و زمانی گێرانه‌وه ئه‌و ده‌فره‌ بووه که کورد ئه‌زموونه تراژیدی و که‌رنه‌قاله‌کانی سه‌رکه‌وتنی خۆی، تیهاو‌یشتوووه و پشتا‌و‌پشت بو نه‌وه‌کانی پاشتر کردوو‌یتیه دیاریی. هه‌رچه‌نده ئه‌م‌پۆکه ئه‌ده‌بیی گێرانه‌وه و گێرانه‌وه‌ی زاره‌کیی به‌شیک نییه له سیسته‌می په‌روه‌رده‌یی ئیمه، به‌لام ده‌کریت به‌چا‌ولی‌کردن له به‌ره‌می که‌سانی به ئه‌زموونی وه‌ک عه‌زیزی مه‌لای ره‌ش، گێرانه‌وه‌ش بکریت به‌شیک له وانه په‌روه‌رده‌ییه‌کان، چونکه بو ئه‌وه‌ی شوناسیکی نه‌ته‌وه‌یی و هووشیاریه‌کی جیگر و هاوبه‌شمان له‌سه‌ر خۆمان هه‌بیت، پۆیسته له‌و ته‌مه‌نه‌ی مندالانه‌وه بیر له ئه‌زموونه هاوبه‌شه‌کان بکه‌ینه‌وه. ئه‌مه‌ش ئه‌و هاندەر و نیه‌ته‌یه که هه‌ر له میردمندالییه‌وه ده‌بیته دنده‌ری مامۆستای ناوبراو، بو ئه‌وه‌ی خۆی له زمانی گێرانه‌وه‌دا به‌رچه‌سته بکات و نووسین و گێرانه‌وه بکاته فۆرمیکی مانه‌وه، که بو ئه‌و، جودا نییه له کوردبوونه‌که‌ی.. له‌راستیدا ئه‌وه ته‌نیا چیاکان نین، مانه‌وه‌ی کوردیان دا‌بین‌کردوو، به‌لکو گێرانه‌وه‌کانن.. ئه‌م‌پۆش هه‌لیکی زۆر مه‌زن له‌به‌رده‌م ژانری گێرانه‌وه‌دا بو کورد هه‌یه، به‌یاده‌ینانه‌وه‌ی تراژیدی‌کانی و نزیکبوونه‌وه‌ی له سه‌رکه‌وتن یان تیکشکانیکی دیکه‌ی نه‌ته‌وه‌یی، هاوکات به زیندوو‌پراگرتنی یادوه‌ریی ئه‌نفالیانه و گرنگیدان به‌و نمونه به‌رزانه‌ی خه‌باتی هاوچه‌رخ‌ی پێشمه‌رگه و شه‌رقان، له دژی دوژمنه په‌شه‌که و ئه‌و ریوایه‌تانه‌ی له‌م ئه‌زموونه ده‌که‌ونه‌وه، ده‌ستمایه‌یه‌کی گرنگ بو ئه‌وه‌ی ئه‌زموونی هاوبه‌ش ببیته ناوه‌پۆکی گێرانه‌وه‌کان..

هه‌رچه‌نده هه‌چ ریزلینانیک، قه‌ره‌بووی ئه‌و په‌نج و ئازار و هه‌ژاری و ناخۆشیانه ناکاته‌وه که عه‌زیزی مه‌لای ره‌ش له پیناوی کاره‌که‌یدا و بو سه‌لماندنی کوردیانه‌ی

خۆی له چوارچۆیهی زماندا، چهشتوونی، بهلام ئیمه سهربهزین بهوهی ئهوه ئهمرۆ له ناوماندايه و سادهیی و خۆمالینووسی و خۆمالیپۆشییمان بیر دهخاتهوه..

من ههه به چاوی ههزهکاریم، وهکنهوهی هیشتا (بۆره) بخوینمهوه، تهماشای دهکهه. له راستیدا ئهوه ناوهکهی سههرنجراکیشه: عهزیزی مهلاهی رهش. رهشی ناوهکهی بیرخهروهی تاریکی نییه، هیندهی ئهوهی بیرخهروهی پووناکی و پۆشنگهرییه. ئهمهش چاره نووسی گشت گیرهوه رهیه که. ئهوه رهشییهی ناوهکهی، ناچارمان دهکات چرایه که به دهسته وه بگرین بۆ رهوینه وهی تاریکایی و ئاشکراکردنی نهینیه کهی. بهم مانایهش، گیرانه وه له بنه مادا کردیه که و ئه رکیکی پۆشنگه رانه یه. له پشت ههه گیرانه وه رهیه که وه، ههستکردنیکی ئه خلاقییانه به بهرپرسیاریتی ههیه. گیره ره وه ههستکردنیکی و ئیدراکیکی تایبته له سههه ئه وهی پوویدا وه بۆ نه وهی ئیستا و نه وهکانی داهاوو دهخاته پوو. راگواستنی ئه زموون له نه وهیه که وه بۆ نه وهکانیتر، جگه له کردیه کی ئه خلاقیی پۆشنگه رانه ناتوانیت شتیکیتر بیت. گیرانه وه له بنه مادا کردیه کی ئه خلاقیه، به بی ئه وهی تهکنیک له م ئه خلاقه دا ههچ پۆلیکی هه بیت. مرۆف بۆ ئه وهی ئه خلاقییانه بژی و بهرگری له بهها بهرزهکان بکات، تهکنیک دادی نادات، پیویسته له حیکمه تی راستگویی تیگات.. گوپه کهی مهلاهی رهش راستگویی که له ناو درۆزنهکاندا..

من بۆ پیاوه پوو خۆشه که نیگه رانم. ههچ متمانه م به کۆمه لگه یه که نییه بتوانیت تازه گرنگیی و به های ئه م فیگه ره ئه ده بیانه ی خۆی بزانیته. پۆحی شمشال له دهنگیایه تی، به لام ئیدی بولبولی عه شق فریوه. ئیستا سه ره ده می شاته شات و نه ره نه ره.

هه ولیر ۲۰۲۳/۲۰۱۶

تییینی:

(*) پیشت به بۆنه ی ریزگرتن له مامۆستا عهزیزی مهلاهی ره شه وه، ئه م وتاره له ژیر ناو نیشانی: (گیرانه وه و ئاکار: له باره ی عهزیزی مهلاهی ره شه وه) خویندرا وه ته وه. له سههه پيشنیاری سههه نووسه ری گوڤار، فه ره ی دوون سامانی ئازیز، ئه م ناو نیشانه ی ئیسته ی بۆ داندراره.

زمانى پئوهر!
زمانى يه كگرتوو!

ئاكۆ جه ليليان ■

ساله‌هایه که نووسهران و چالاکوانانی زمانی کوردی باس له‌زمانی یه‌کگرتوو یان ستانداردی کوردی ده‌کهن و له‌سه‌ر ئەم باوه‌رهن که زمانی کوردی له‌سه‌ر ریبازی نهریتی خه‌ریکه، گومانی تیدا نییه که زمانی ستاندارد کاریگه‌رییکی هه‌ره‌مه‌زنی له‌سه‌ر کۆمه‌لگادا هه‌یه به‌لام کۆمه‌لیک مه‌رج و ئەگه‌ری تیدایه که ئەگه‌ر چاره‌سه‌ر نه‌بیته به‌لاپێ ده‌چین و ئەرک و تیکۆشانی دلسۆزانی زمان به‌فیرو ده‌روا. ئەم بیروکه‌یه «ستانداردسازی زمانی کوردی» له‌سالانی هه‌فتاکانه‌وه له‌لایه‌نی کۆری زانیاریی ئەو سه‌رده‌مه‌گه‌شه‌ی کرد و چه‌ندین دانیشتن و هه‌قه‌یه‌یینی چروپ له‌سه‌ری کرا، به‌لام به‌داخه‌وه ری‌پشانده‌ر و ری‌خۆشکه‌ر و به‌دی‌هین نه‌بوو. چونکه له‌بنواشه و ئەساسدا بابه‌ته زانستییه‌کانی زمان تیدا ره‌چاو نه‌کرابوو، هه‌ول‌درا‌بوو که یه‌ک زاراوه‌ی مام‌ناوه‌ندی بژارده‌ بکریت و ئەو داوایی زاراوه‌کان یاریده‌ر ببن، که بو‌خۆی بیردۆزییه‌کی په‌سندکراو بوو، به‌لام ئەم زاراوه‌ی مام‌ناوه‌ندییه‌ خۆی ئەرشیفیکی چروپری لێ له‌به‌رده‌ستدا نه‌بوو و به‌بی هه‌لبژاردن و ده‌نگدان هه‌لبیژاردبوون و دژایه‌تی له‌گه‌ل پلورالیزی زمانی بوو. ئیدی ئاساییه ئەگه‌ر بلین: نه‌یتوانی مسۆگه‌ری داخوازییه‌کانی نه‌ته‌وه‌ی کورد بیت.

کلیل وشه: زمانی یه‌کگرتوو، زمانی پیوه‌ر، ئەگه‌ره‌کان و ده‌ربازبوون

به‌پن به‌لگه‌نامه میژوووییه‌کان و شروقه‌ی زمانناسان، کوردستان به‌شی هه‌ره‌گه‌وره‌ی میدیا بووه که له‌و سه‌رده‌مه‌ خاوه‌ن ده‌سه‌لات و شکۆی بی‌وینه‌یه‌ک بووه و گومانی تیدا نییه که زمان وه‌ک پردی پیشکه‌وتوویی (نه وه‌ک پردی پیوه‌ندی) رۆلی سه‌ره‌کی هه‌بووه. پیوه‌ندی نیوانی زمان و ناسین (معرفت) بو‌چونیک حاشا هه‌لنه‌گره و «وشه» هه‌لگر و شروقه‌ده‌ری ئەم ناسینه‌یه، ئەوه‌ته که زمانناسانی گه‌وره‌ی دنیا به‌ئاشکرا ده‌لین: وشه ژووری بیر و هزره. په‌ره‌پیدان و به‌خیوکردنی زمان و وێژه بابه‌تیکی گرینگه که ئیمه‌ی کورد سیاسه‌ت و بو‌چونیک ئەوتۆمان بو‌به‌ریوه‌بردن و دارشتنی بنه‌مایه‌کی بته‌و بو‌زمانه‌که‌مان نه‌بووه و نه‌مانتوانیوه به‌رگری له‌په‌رته‌وازی و به‌ربلاویی زمانه‌که‌مان بکه‌ین. «فره‌نیشتمانی» و «فره‌ئایینی» و «فره‌زاراوه‌یی» و له‌م دوا‌ییه‌ش «فره‌حیژی»، بو‌ه‌ته‌هۆی په‌رته‌وازی و لاوازی زمانی کوردی و له‌بری قوناخی میژوویشدا خۆمان تیکده‌ری بنواشه و ئەساسی زمانه‌که‌مان بو‌وینه. له‌کۆمه‌لگایه‌ک وه‌ک کوردستانی ئەم‌رۆکه که تووشی ئەم چوار په‌تایه‌ بووه هه‌ول

و تیکۆشانی چالاکان و دلسۆزانی زمان به‌باشی جیبه‌جی نابیت چونکه ره‌هه‌ند و کۆسپی به‌رفراوان له‌پشتیدا هه‌یه و هه‌وله‌کان و ده‌رفه‌ته‌کان ده‌خزیته‌ خشته‌ی خزمه‌ت‌کردن و پالپشتیی زمانی سه‌رده‌ست (حاکمیت سیاسی). له‌ئاوا بارودۆخیک و له‌هه‌فتاکانه‌وه‌ پرۆژه‌ی «ستانداری سازی زمانی کوردی یان زمانی یه‌گرتوو» به‌دی هات که سه‌ره‌رای چه‌له‌مه و ته‌نگانه‌کان و که‌م و کورپیه‌کانی، به‌رژه‌وه‌ندیکی نوێ له‌به‌رده‌ست و ده‌می نووسه‌ران و چالاکانی زمان و فه‌ره‌ه‌نگی کوردی ده‌رباز کرد. ده‌یان وتار و په‌یڤ و ... له‌سه‌ری نووسرایه‌وه و وه‌ک به‌رنامه‌یه‌ک بۆ ده‌ربازبوون له‌م ره‌هه‌ند و کۆسپه‌ که نه‌ته‌وه‌ی کورد خۆی تووشی کردبوو هاته‌ ئاراوه‌ به‌لام له‌به‌ر نه‌بوونی بیره‌دۆزی زانستی و هه‌بوونی بریک بیری به‌رته‌سکانه‌ ده‌رئه‌نجامیکی باش لی‌نه‌که‌وته‌وه. هه‌ر له‌و سه‌رده‌مه‌شدا قسه‌ی ئیمه‌مان ئه‌وه بوو که: حه‌تتا ئه‌رشیفیک له‌وشه‌ی کوردیی هه‌موو زاراوه‌کانی کوردی (له‌باکووره‌وه‌ حه‌تتا باشوور، له‌فولکلۆر و دابونه‌ریت تا کوو بیلۆگرافی ئه‌رناسی و میژوویی و که‌سایه‌تیه‌کان و له‌سه‌ر بنواشه‌ی «پلانی زمانی language planning» نه‌بیت ئه‌رکی زمانی یه‌گرتوو جیبه‌جی نابیت که به‌داخه‌وه‌ که‌س گوئیستی ده‌نگمان نه‌بوو) خه‌ نه‌بیته‌وه‌ گه‌یشتن به‌م ئامانجه‌ ئه‌سته‌مه و بۆ نمونه‌ ئاماژه‌ به‌شیوازی «گۆرانی» مان ده‌کرد که بۆخۆی زمانی یه‌گرتووی ئه‌ده‌بیی کوردی له‌کرماشان و ئیلام و لورستان بوو و به‌به‌رجه‌سته کردنی خاله‌ سه‌ره‌کیه‌کانی ئه‌م شیوازه‌ پینشیارمان دا که له‌سه‌ر ئه‌و ئه‌ساسه‌، ریگه‌یه‌کی نوێ بۆ زمان بدۆزیته‌وه‌ که به‌داخه‌وه‌ په‌سه‌ند نه‌کرا. یه‌کیک له‌پرسیاره‌ سه‌ره‌کیه‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ که هه‌شتاکه‌ش بی‌وه‌لام ماوه‌ته‌وه‌ و پرسیکی زانستیانه بوو نه‌ک ناوچه‌گه‌رایانه‌ ئه‌وه بوو که بۆچی سۆرانی زمانی مام‌ناوه‌ندی بیت؟! ئایا زاراوه‌یه‌کی تر نه‌یده‌توانی ئه‌م ئه‌رکه‌ جیبه‌جی بکا؟! به‌پێ کام پیوه‌ر و پیوانه‌ سۆرانی بژارده‌ کراوه؟! رابوورین ... ئیستاکه‌ش ئه‌م پرسیارانه‌ دیته‌ ئاراوه‌ که ئایا دامه‌زراوه‌ی یونیسکو به‌و هه‌موو دام‌ده‌زگا و که‌سایه‌تی به‌ناوبانگ و پرۆپاگانداوه‌ که سالانه‌ به‌ ملوینان هه‌زینه‌ی پاراستنی زمانی دایکی ده‌که‌ن، ئیدی ئیمه‌ی کورد بۆچی بانگه‌شه‌ی زمانی یه‌گرتوو ده‌که‌ین؟! ئایا زمانی دایکی و دیالکتی دایکی هه‌ر شه‌یه‌ بۆ زمانی یه‌گرتوو؟ ئایا نووسه‌ران و رۆشنییرانی کورد له‌ ئه‌ندامانی دامه‌زراوه‌ی جیهانی یونیسکو زانتر و تیگه‌یشتووترن! یان زمانی یه‌گرتووی کوردی، هه‌لگری بیری سیاسییه‌؟ ئایا له‌ داها‌توودا به‌ تاوانی ئاسیمیله‌کردنی ناوخۆیی تومه‌تبار ده‌بین یان

نه؟ بهرانبهر بهم پرسیاره گرینگانه ولامی ئیوه چییه؟؟ بی گومان «زمان» خو به خو بابه تیکی سیاسییه لانیکه م زمانی کوردی هه لگری بیرى سیاسییه، ناخو سیاسییه توانانی کورد تا ئیسته بیردۆزیکی سیاسی/زانستی بو دهربازبوون له م کۆسپه پیشکەش کردوون؟ به پای من وهلامی ئەم هه موو پرسیارگه له ده بی له نیو خودی زماندا له دووی بگه پین و بیدۆزینه وه و ئەوهی که راستی بیت ئیمه ی کورد ته نه نا نیشتمانه که مان پارچه پارچه نه بووه به لکوو زمان و میژوو و شوناسمانیش پارچه پارچه بووه، لیڤه شوناسی ئیرانی و له وره شوناسی تورکی و عیراقی و هتد. زمانه که مانیش تا ئاستی شیوه زاریک له فارسی یان تورکی دابه زیوه له حالیکدا که خه زینه ی زمانی فارسی و تورکی به قه رای نیوه ی زمانی کوردیش نییه و چی بابه تی میژوویی بیت به ناوی ئەم ولاتانه له قه له م دراوه و خومان لی بیته ش کراوین. به لام هه روه ها که مینورسکی دهنووسیت:

یه ک هۆکاری سه ره کی هه یه که مرو لی سه رسام ده بی و یه کگرتوویی کۆنینه ی کورده کان ده یسه لمینی و ئەوه ش زمانه که یانه که هه رچه نده که زارواه گه لی جوراوجوری هه یه، به لام له باتی ئاههنگ و یه کپیزی ریژمانی؛ یه ک زمانه

کیشه گانی بهردهمی بهرهی شوناسخواز چییه؟

سه ره تا ده بی ئاماژه به یه ک خالی سه ره کی بکه م که ئه رکی پیش خستنی زمان ته نیا له ئەستۆی شاره زایانی زمان نییه و له هه موو زمانیکدا بو پرکردنه وه ی بوشاییه گانی زمان، دانانی «فه رههنگی پیشه یی» و فه رههنگی زانستی» که پیوه ندییان به زانستیکه وه هه بیت پیوستییه کی بهرچاوه که ئه رکی شاره زایان و پسپۆرانی ئەو زانست یان پیشه یه یه به مه رجیک که بلاوه بکریته وه و گه شه بکات. مان و نه مانی زمانیک پیوه ندی راسته وخۆیانیه ی له گه ل ئاخپوری ئەو زمانه یه و زۆرینه ی سیاسه تی زمانیه هه ر ولاتیک پاراستنی زمانی دایکی و له داوی ئەوه زمانی نه ته وه ییه. دابه ش بوونی ولاتی میدیا له نیوانی چهند ده وله تی داگیرکه ر و سه پاندنی چهند زمانی فه رمی داخوازی ئەم ده وله تانه، بوته هۆی دابه زین و لاوازبوونی زمانی کوردی له هه ر چوارپارچه ی کوردستان و ئاخپوهری زمانی کوردی تووشی ئاسیمیله ی فه رههنگی و میژوویی بووه و ئیمه له م گۆره پانه دۆراویکی بیدهسته لاتین. ئەوه ی که روونه ریژکه گانی ئایینی که بوخۆی ئەساسی دادگا و ده زگای دادپه روه رییه له م ده وله تگه له ریک وه ک

یهکن و بایهخی زۆری ههیه و لهسهه یهک ئەساسدا (شهریعهتی ئیسلام) بهپێوه دهچیت که تهنها و تهنها بۆ کۆتوبهست لیدان و بۆ کۆیلهکردنی زمان و خهڵکی داگیرکراوه. دوور نییه فیتوای مه‌لایهکی ئایینی له خۆدی یاساکانی مافی مروّف برهوی زیاتر ببیت و ئەمه بۆخۆی پێشنه‌ی میژوویی ههیه. لهپێشهکی «کورديکا» دا ئاماژه‌م به‌چهند خالی سه‌ره‌کی کردووه که وه‌کوو کێشه‌یه‌ک خۆی نواندووه و به‌پێویست ده‌زانم لێره‌شدا دووباره‌ی ده‌که‌مه‌وه. ئەگەر چاوخشاندنیکي خیرا بکه‌ینه سه‌ر بابته‌ی میژوویی و فه‌ره‌هنگی، تیده‌گه‌ین که بنه‌ما و هه‌وینی میژوو و فه‌ره‌هنگی ئیمه به‌ده‌ستی بیگانه‌ کۆ کراوه‌ته‌وه؛ هه‌رچه‌نده له هه‌ندیک بابته‌دا ده‌بیت سپاسگوزاری لیکۆله‌رانی بیگانه‌ش بین که ئەگەر ئاوا بابته‌تیکیان کۆ نه‌کردایه‌ته‌وه، ئیسته هه‌یچمان له‌به‌رده‌ستا نه‌بوو؛ به‌لام ئەوه‌ش له‌بیر نه‌که‌ین، که له‌رووی دلسۆزی و په‌ره‌پیدان به‌زمان و فه‌ره‌هنگی گه‌لی کورد نه‌بووه به‌لکو بۆ داگیرکردنه‌وه و له‌په‌ی لادانی گه‌له‌که‌مان بووه و کۆکه‌ر و نووسه‌ری ئەم به‌ره‌مه‌هه‌م به‌لۆیزی حکومه‌تی داگیرکه‌ر بووه و به‌ وردی له‌سه‌ر مه‌سه‌له‌که‌ داواوه و وه‌کوو پوخته‌یه‌ک بۆ حکومه‌تی خۆی کۆی کردووته‌وه و سیمای کورد به‌ ناوی نه‌ته‌وه‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆ له‌بواری میژوو و فه‌ره‌هنگ تێیدا دیار نییه.

- له روانگه‌ی زمانیه‌وه

زمان، میژوو و فه‌ره‌هنگی نه‌ته‌وه‌ی کورد به‌پێی کۆمه‌لیک هۆکاری جفاکی، میژوویی، ئه‌رنه‌ناسی و... (که ده‌یان جار له‌گوتاره جیاوازه میژوویی و کۆمه‌لناسیه‌کاندا له‌باره‌یانه‌وه باس کراوه) زۆر ئاسایه‌ ئه‌گەر بلین: نه‌ته‌وه‌ی کورد به‌هۆی نزیکیی ئه‌رنه‌ناسانه‌وه له‌گه‌ل زمانی عه‌ره‌بی و ته‌نانه‌ت فارسی، داوبه‌سای هه‌بووه و ئەمه‌ش له‌بیر نه‌که‌ین که نه‌ته‌وه‌ی کورد به‌ هۆی پێوه‌ندی به‌ ئیسلامه‌وه و جیگیربوونی داته‌ک و یاسای ئیسلامی ده‌بوایه په‌یره‌ویی له‌ئیسلام بکردبایه، هه‌ر له‌سه‌ر ئەم بۆچوونه، گۆرپینی وشه‌کانی شه‌ریعه‌تی ئیسلام که له‌ ده‌فته‌ر و کتێبه‌ یاسایه‌کاندا هه‌یه به‌زمانیکي دیکه گوناهه و ته‌نانه‌ت وه‌رگێرانی قورعانی پێرۆزیش به‌زمانیکي دیکه ره‌وا نه‌بووه. به‌شداربوونی زانایان و مه‌لایانی کورد بۆ پێش‌خستنی شه‌ریعه‌تی ئیسلام و زمانی عه‌ره‌بی وه‌ک رۆژ ئاشکرایه، به‌لام هه‌ر

ئەم بىرۆكەيە بوەتە يەككە لە پەرتەوازيەكانى زمانى كوردى. زمانى كوردى ھەر لەو سەردەمەوہ ھەلۆيستی بلاوہخووانەى لەخۆ گرتووہ و گۆرانكارىيى زمانى و فەرھەنگى و كۆمەلایەتیمان لە رەوتى سەدەكانى ئەم سەردەمەدا بەرەبەرە و قوناغ بە قوناغ پيى لەرېگەيەك داناوہ كە بەردەوامبوون لەم رېگەيە لە داھاتووئەيەكى نەفرە دووردا دەبيتە ھۆى جياوازي و دووركەوتنەوہى بەشەكانى دىكەى زمانى كوردى لە يەكتەر كە ئەمە بۆخۆى گەورەترين ھەرەشە بۆ دابەشکردنى زمان بە زاراوہ سەرھەككەكان و سەربەخۆ لەيەكتەر و گریدراو بەزمان و فەرھەنگ و كۆمەلگەكانى بيگانە بيت (كە لانىكەم لەباتى دادگاكانى كوردستان بەگشتى گریدراو بەزمانى عەرەبىيە). شياوى ئاماژەيە كە گۆرانكارى و چاكسازىيى زمانى لە كۆمەلگە مروئىيەكان بابەتئىكى ئاسايىيە كە لەميژوووى زماندا لانىكەم تا چەند سەدەى پيشوو رووى داوہ، بەلام پرسى سەرھەكى ئەمەيە كە ھەلۆيستی ئەم گۆرانكارىيە لەخودى زمان و پاشان زمانەكانى ناوچەكە لەم چەند سەدەيەدا چى بووہ؟ سەدەى بيست و يەك دەتوانيت سەردەمىك بيت كە تئيدا ناسنامەى زۆرینەى نەتەوہەكانى دونيا لەرېگەى كشانەوہ و بە ركيفخستنى زمان، شوناس، فەرھەنگ و ميژوووى گەلان بەكەويتە پەراويزى نەتەوہەكانى دىكەوہ. بابەتى دىكە كە پانورامای ئەم ھەرەشەيە لەميشكدا تۆختر دەكاتەوہ؛ بەرفراوانىيى زاراوہەكانى كوردىيە (بابەتئىك كە جگە لەوہيكە ئىستا تئيدايىن؛ دەتوانست گەورەترين ھەلگەوت و دەسكەوتى زمانى كوردى بيت، كە لەرەوتى ھەزارەكانى ميژوودا بۆمان ھەلگەوتووہ) زاراوہگەلئىك كەئىستا ھەندىك لەوتەبيژانى، راستەوخۆ دەلئىن كەزمانئىكى سەربەخۆون. نيشانەكانى دووربوونەوہ و سەربەخۆيى زمانى دەساوہى رەوتى بلاوہخووانەى زمانى كوردىيى ئەمروئە كە لەھەندىك لەناوچە كوردنشینەكان و بەتايبەت وتەبيژانى باشوور و باكور و رۆژھەلات جارجارىك خۆى دەنويئيت، كە بۆخۆى مەترسايىيەكە و لەكاتى خۆيدا كۆمەلئىك لە وتەبيژانى ئەم زاراوہگەلە بنەچەى كوردبوون لەسەر خۆيان دەسپرنەوہ و ھەنگاويك بەرەوپيش دەچن و شوناسى زمان و فەرھەنگ و كۆمەلگەى خۆيان لەنيو نەتەوہيئىكى دىكەدا دەبينن (لەباكور و رۆژھەلاتى كوردستان ئەم قەيرانە رووى داوہ). يەكەم پرسىيارىك كە ليرەدا ديئە ئاراوہ ئەمەيە كە: ئەم قەيرانى شوناسە لەكوئوہ دەستى پىكردووہ؟! ھەر ئەوئەندەى كە بەشئىك لە نەتەوہيەك سەبارەت بەشوناسى خۆى تووشى ئاوا

ههلومه رجٲك ده بٲت؛ دهستی دیار و نادیارى بٲگانهش تٲده كوشتٲ كه رهوتى كاتالٲزه كردنى بلاوه خوازانهى بنه ماكانى شوناسى (فه رههنگى و مٲژووى) تٲك بشكٲنٲت. كه م نٲبه كتٲب و نووسراوه و مالٲه رٲى ئٲننه رنٲٲتى كه له م بارودوخه دا ههولٲان داوه كه بٲروباهه رٲى خوٲان به سهه ر ئاوا نه ته وه گه لٲكدا بسه پٲنن و به شٲوه په كه بتوانن هه ستى كورد ا په تٲى ئه وان دابه زٲنن ٲان په كگرتووى باوه رٲى كوردانه بخه نه ژٲٲر كٲفى ٲر سٲارٲكى گه وره و لٲل و نادیاره وه. هه رچه نده له م باره وه ناتوانٲن بٲٲك ناهه ماههنگى و بنه واشه گورٲٲى له هه ندٲك له زاراوه كانى كوردٲدا به رچاو نه گرٲن و دان به به تالٲوونى وتهى لٲكوٲٲنه ران و وته بٲژانئ ئاوا باوه رٲٲكدا نه نٲٲن. بۆ نمونه وتارى ئشمٲت (۱۳۸۳؛ ۵۴۴) كه بٲٲك له زاراوه كانى باشوورى كوردستان له رٲٲى زاراوه كانى نالٲكچووى كوردئ له قه له م داوه، به لام ده بٲ بزائٲن كه ناهه ماههنگى چه ند فاكته رى ده گمه نئى و اجئ، ٲان و اج واژئ، ٲان ته نانه ت رٲزمانئى له زاراوه په كدا ناتوانٲت به ته واوى په كگرتووى فه رههنگى و زمانئى و مٲژووى و كو مه لآ په تٲى نه ته وه په كه بخاته ژٲٲر كٲفى ئاوا بوچوونٲكى نادیاره وه. بابه تئى رهوتئى بلاوه خوازانهى زمانئى كوردئ لٲره دا كو تائئى نائٲت؛ په كٲكى تر له گرفته كانئى ئه مرؤ كه توندوتٲژانه له كولٲژه كانئى زانستئى و فه رههنگئى ناوچه كوردنشٲنه كاندا به ربلاوه، بابه تئى زمانئى ستاندارد (په كگرتوو) ٲان ته نانه ت زمانئى نه ته وه په كه وٲٲرئى ساكارئى بنه ره تئى خوئى، بووه ته كٲشه په كه سهره كئى له نٲوان كوردان و بوخوئى ده توانٲت په كٲك له كه رهسته سه ره كه په كانئى رهوتئى بلاوه خوازانهى زمانئى كوردئى و نه ته وهئى كورد بٲت (سوور بوون و ٲٲٲه قٲنئى له سهه ر چه ند بابه تئى زمانه وانئى كه م با په خ به نٲسبه تئى زاراوه په كه له زاراوه كانئى كوردئى نمونهئى به رچاوى ئه م وته په). جگه له وانه ٲان و به رٲنئى په كجار به ربلاوى شاخاوى كوردستان و دابه شكراوئى زمانئى كوردئى له ناو ده وله ته جو را و جو ره كاندا بووه ته هوئى په وه ندى په كه لئاو زئى وته بٲژانئى زاراوه كانئى كوردئى له گه ل په كتر كه بوخوئى هوئى نه ناسٲار مانه وهئى زاراوه كوردٲه كانئى دٲكه په بو وته بٲژانئى كورد. هه ر ئه م بابه ته ده بٲته هوئى ئه وه په كه وته بٲژانئى هه ر په كه له م زاراوه گه له له كاتئى رووبه روو بوون له گه ل په كتر، دواى سه ره به خوئى زمانئى خوٲان بكه ون و خوازٲارى سه ره به خوئى زاراوهئى خوٲان بن.

-له روانگهی میژووییهوه

هه روا که باسمان کرد نه ته وهی کورد به هۆی پیوهندی ئایینی به ئیسلامه وه و له بهر ئه وه یکه جگه له سه رده مانیکی کورت له میژووی کوندا؛ خاوه نی حکوومه تیکی هه مه لایه نه نه بووه و دوور له زه بر و سه ختیکردن له سه ر نه ته وه کانی دیکه له داوینی کیوسانانی ژیرپلگهی خویاندا ژیاون، میژووی ئه م نه ته وه یه تم و دايم له په راویزی کتیبه میژووییه کانی نه ته وه کانی دیکه دا بووه، ئه وه ش که تواره به شیوه یه کی راست و بی گه زافه. هه ر به م بۆنه وه نه ته وه ی کورد هیشتا خاوه نی بابه تیکی ئه وتو له سه ر میژووییکی هه مه لایه نه که به دلی هه موو بیت و جی متمانه بیت، نییه. له لایه کی دیکه وه له نووسینی میژووی نه ته وه کانی دراوسی کورد به ئه نقه ست یان به هه له کۆمه لیک گۆرانکاری میژووی رووی داوه و هه ندیک له داشته مه نییه میژووی و ئه ساتیری (ئوستوره، یان ئه فسانه ییه کانی) ئه م نه ته وه یه له ناو و له دووتویی میژووی نه ته وه کانی دیکه دا نووسراوه ته وه. ئه گه ر بمانه وی هۆکاری سه ره کیی ئه م هه له میژووییه بدۆزینه وه ده بیت له سه ر نه بوونی ئیراده و ههستی نه ته وه یی لیکولینه ران و زانایان و گه وره کانی نه ته وه ی کوردا بگه ریین که له به رانه ر سه رچاوه و ئاخیزگه میژووی و فه ره نگیه کانی پیشینیانی خویاندا که مته ر خه میان بووه و به ئاسانی ئه م گۆره پانه چول کردنه و ریگه یان داوه ته بیگانه و ریخۆشکه ری بابه تی ئه وان بوونه. هه روه ها کۆمه لیک له رۆژه لاتناسانیش بۆ به رژه وه ندیی دهوله تی خویان قه له میان گرتووه ته ده ست و به شی هه ره زۆری میژووی ئه م نه ته وه یه له ده فته ری کوردا سراوه ته وه و به ناوی که سان و نه ته وه ی دیکه وه نووسیویانه. به داخه وه که م نین که سانیک که خۆفرۆشن و شوناسی نه ته وه ی خویان به ناوی (تۆفه ی ده رویش) پیشکه ش به ده رباری میژووی نه ته وه کانی دراوسی کردوون. به شی هه ره زۆری میژوو و فه ره نگ و باوه ره کانی نه ته وه ی کورد ئاوا خزاوه ته نیو نه ته وه کانی دیکه و ئه وه ش که دوا یی به جی ماوه سووکایه تی پی ده کریت یان به گشتی تیک چووه و ئه وه نده بچووک بۆته وه که هه ر نابینریت و ناوی ئه و که سانه ی به سه ردا داسه پاوه. هه رچه نده به پی پیوه ندیی لاوازی نیوان کورده کان، ته نانه ت خه لک له گه ل ئه م به شه ش زانیارییه کی ئه وتویان نییه. له ئاوا بارودۆخیکدا که نه ته وه ی کورد به ته واوی جانتاکه ی له داشته مه نییه کانی خۆی و گه وره کانی میژووی

و ئۆستوورەیی خۆی چۆل دەبینیت؛ بەمیژوو و گەورەکانی نەتەوەکانی دیکە دلخۆش دەبیت و شوناسی میژوویی و ئۆستوورەیی خۆی پیشکەشی بیگانه دەکا و بیگانهش گەورەکانی ئێمە لە جامخانەی شانازییەکانی خۆی جێ دەکاتەو و ئەوان دەکاتە هیماي متمانهیی خۆی.

-لە روانگەی فەرھەنگییەو

هەبوونی فەرھەنگی لەبار لەنیوان نەتەوە کورددا یەکێک لەھیما و نیشانه دیارەکانە بۆ ریشەداربوونی نەتەوە کورد. لە جوغرافیای ژینگەیی کورددا هیماگەلی فەرھەنگی بەرفراوان هەن کە زۆرینەیان ریشەیان لەپیشینەیی ھەرەکۆنی نەتەوە کوردایە. داب و نەریتە ئایینیەکان، باوەڕەکانی فۆلکلۆر، خڕشتکارییەکانی پیشینیان، بیناکان، کەسایەتیەکانی ئەدەبی و ھونەری و ئایینی، ناوگەلی تایبەت (وھکوو کەسایەتیەکان، کێوھکان، چۆم و کانی و شار و دێ) و چیرۆکەکان؛ بەگشتی کەرەستەییە کە ئەگەر کۆ ببیتەو و کاریگەرییان لەسەر یەکتەر دووپات بکریتەو و لەگەڵ کەرەستەیی فەرھەنگی نەتەوەکانی دراوسێ بەراورد بکریت؛ بینای فەرھەنگی نەتەوەییە کە پێک دینیت کە تیک ناچیت. لەجوغرافیای کورددا نمونەگەلی بەرفراوان لە کەرەستەکانی سەر و ھەییە کە پیشینەیان کۆنتر لە بیرەوھری میژوویی نووسراو لە پەیکەری بەردەنووس و بەردەکاندا بەروونی دیارە. بەلام لێرەدا رەوت ھەر ئەوھتە کە سەبارەت بەمیژوو و زمانی کوردی دووپات کردینەو؛ واتە ھەمان بەربلاوی کەرەستەیی فەرھەنگی نەتەوە کورد لەقەڵافەتی ناتەواوی فەرھەنگی نەتەوەکانی دیکە، لەژێرپرکیفکەوتنی فەرھەنگی ئێمە بۆ قازانجی نەتەوە کوردی، لەبیرچوونەوھیی بەشی ھەرەزۆری فەرھەنگ لەچوارچمکی خاکی کوردستاندا، سووکایەتی کردن بەفەرھەنگ و زمان لە لایەنی نەتەوەکانی دیکەو و پەرەپیدانی ئەم بۆچوونە لە لایەنی خۆی کوردەو و ھتد. ھەرکام لەو کەرەستەکانی سەرھو دەتوانیت لەجیگای خۆی ھەرەشەییەکی بەتوانا بیت بۆ فەرھەنگ و شوناسی نەتەوەکان کە سەرنجی لیکۆلەرەن و زانایانی دلسۆز بۆخۆی رادەکیشیت. ھەرەشەگەلیک کە ئەمڕۆ بێما فەرھەنگییەکان و تەنانەت کۆی زمانی کوردی خستووھتە بەر نەمان و رەنگە داھاتوویکی نادیار و ناھیمنی بۆ پرەخسینیت و دەرەنجامی دەبیتە

-هۆگرایه تی به فەرهنگی بیگانه: نه ته وه یه ک که گۆره پانی فەرهنگی خۆی له ئەستووندهک و کۆله کهی بته و چۆل ده بینیت به ناچارى په نابهرى فەرهنگه لیک ده بییت که هاوچه شنییه کی له گه ل لاختی کومه لایه تی خۆی نییه و شانازی به م بنیاتگه له ده کات. له ئاوا بارودۆخیکدا مه ترسی جیابوونه وه به رده وامه و به شیوه یه کی گشتیترو له باز نه یه کی هه مه لایه نه تر دا چوارچیوه ی نه ته وه که ی ده خاته بهر هه ره شه وه. له بهر ئه وه یکه زمان یه کی که له بهر چاوترین میدیاکانی به شه ره که پیکهاته ی فەرهنگی له خۆ ده گریته وه بۆیه بچووکتترین هه ره شه به نیسه تی هه رکام له وانه (زمان و فەرهنگ) ده توانیت دارووخانی ئه ویتری به دواوه بییت.

-دژایه تی ورده فەرهنگه کان: دژایه تی له نیوان ورده فەرهنگه کانى خۆمالی و پیکهاته ی جۆراو جۆری کومه لایه تی له ناوچه جیاوازه کان ده بیته هۆی په روه رده کردنی باوه ره ئایینی، کومه لایه تی و عه شیره تییه کان که هه ریه ک له وانه بۆخۆی کومه لیک تاییه تمه ندیان هه یه. نه ناسینی شیاوینی ئه م ورده فەرهنگه گانه و هه له له ی دوژمنانه ی کومه لیک ده ستی دیار و نادیار، ده توانیت دژایه تی و رووبه روو بوونه وه یه ک له نیوان کومه لگه یه ک له هه مبه ر کومه لگه ییکی دیکه بخولقینیت - که له هه ندیک له ناوچه کانى کوردستاندا رووی داوه - که هه م هیز و توانایی بنکه فەرهنگییه کان دابه زینیت و هه م ریخۆشکه ری ملشۆری فەرهنگی نه ته وه ی کورد بییت.

-وه ک ژیده ردانانی بابه ته هه له میژوو ییه کانى کورد له سه رچاوه کانى جیهانی: له جیهانی سه رده م و په یوه ندی جیهانی که سنووری دوورکه وتنه وه ی کومه لگه کان دابه زیوه، ده زگای راگه یانندی بیگانه و پاوانخواز؛ له ژیر ده سه لاتی داگیرکه ردا ده ستی کردووه ته کۆکردنه وه و ئه رشیفکردنی بنه ما فەرهنگی و زمانیه کانى نه ته وه کانى دنیا و له چوارچیوه ی ئینسایکلۆپیدیای جیهانی وه کوو بریتانیکا، ئینکارتا، ئیرانیکا و ویکپییدا (به ناوی نمونه ی نافه رمی) ئه م بابه تانه ی کردووه ته سه رچاوه یه کی جیهانی بۆ ته واوی زانسته کان و له هه مبه ر هه موواندا دایناوه. بابه تیکی سه ره کی که لیڤه دا ئماژهی پی ده که یین؛ چۆنیه تی کۆکردن و په ره پیدانی ئاوا ئینسایکلۆپیدیاییکه که به گشتی به ده ستی بیگانه و ناشاره زایانی ده ره وه ی ولات - به نیسه تی کورده وه - خر بووه ته وه که به گشتی خاوه نی ئه ده بیاتی میژوو یی و فەرهنگی و زمانیکی نووسراوه و هه مه لایه نه نییه و زۆرینه ی که ره سه ته فەرهنگی و میژوو ییه کانى ئیمه له سه ر جوغرافیای ژینگه که مان به ربلاوه

و هیشتا ناسنامهییکی بۆ له بهرچاوه نه گیراوه. له ئاوا بارودۆخیکدا ئه وهی که به ناوی سه رچاوه و ئاخیزگهی میژوویی و فرههنگی ئه مه نه ته وهیه وه ههیه، زۆر بچووکت و بهرته سکت له راستیه کانه.

-گۆرپینه وهی که رهستهی فرههنگی و میژوویی نه ته وهی کورد له لایه ن دهوله تگه لیکه وه که جوغرافیای نه ته وه که مان له نیو سنووری ئه وان دایه: به پیی میژووی سه ده کانی پیشوو هه ندیک له م دهوله تانه ده ستیان کردو وه ته گۆرپینه وهی کۆمه لیک له که رهسته فرههنگی و میژوویییه کانی گه لی کورد که له سه ر بنه مای خواست و نیازی فرههنگی، ئایینی، میژوویی و خۆمالیی خویانن. بۆ نمونه بهرگری کردن له بهرپه وهردنی هه ندیک له رپه ورسمه ئایینی و میژوویی و فرههنگیه کانی کورد که له میژه له نیو کورداندا باوووه. گۆرپینی ناوی گوند و دیهات و ناوچه و شاره کان و سپرینه وهی شوناسی کوردییان و ههروه ها هه له لهی هه ندیک که رهستهی فرههنگی بیگانه له نیو کۆمه لگهی کورده واریدا. ئه م بابه ته ده توانیت دواي تپه پاندنی ماوهیه کی کورت په یوه ندیی بهرهی لاو له گه ل بنه ما فرههنگی و میژوویییه کانی خۆی بپه یته وه و میژوو و فرههنگی ئه م بهرهی به گشتی تیکدات و به پیی زه مان «کورد» ته نیا وه کوو وشه یکی لاواز له کتیه کاندا خۆی بنوینیت.

پیشنیار بۆ ده رباز بوون

له باسی سه ره وه دا ئاماژه مان به هه ندیک له گرفته کان کرد و ئه وه هه ره شانهی که له سه ر زمان و فرههنگ و میژووی کوردن، به کورتی باسیان لی کرا. گرفت و هه ره شه کان لیره کۆتاییان ناییت و له ده رفه تی ئه م کورته باسه دا نییه که هه مووی شرۆفه بکه ین، به لکوو کۆمه لیک هۆکاری لۆژیکی و عه قلانیی دیکه ش ده توانین بخه ینه سه ر باس که ئه وه ده گه ینیت که له لاییکه وه گه لی ئیمه ی تووشی سه رلیشیویان و که مه رخه می و هه لسه وکه وتی نارپه وا له گه ل بناغه فرههنگی و میژوویی و زمانیه کانی خۆی کردوو و له لایه کی دیکه وه له ژیررکیف که وتن و خاره تی فرههنگی و سووکایه تی پیکران و... له لایه ن بیگانه بووه ته هۆی کالبوونه وهی که رهسته کانی زمان و فرههنگی نه ته وه که مان. بۆ رزگار بوون له م بارودۆخه پیویست بوو به شیوه یه کی زانستی شیکارییه ک له سه ر گرفته کانی

فهره‌هنگی بیت و ریگه‌چاره‌یه‌ک بیت بۆ تیپه‌راندنی ئەم بارودۆخه و قه‌واره‌یه‌ک پیک بهینریت که به‌ته‌واوی میژوو و فهره‌هنگ و زمان و... له‌خۆ بگریته‌وه. بابەتی ئاماده‌کراو دیمه‌نیک ده‌خاته روو که تییدا ته‌واویه‌تی هه‌قدووریه‌کان، جیا‌بوونه‌وه، ناهه‌ماهه‌نگی و هه‌له‌ میژووویه‌کان و... که له‌ دیره‌کانی سه‌ره‌وه باس کران، دووباره‌ نه‌بیته‌وه و له‌ کۆپله‌یکی تاقانه و به‌یه‌کجاری چاک بگریته‌وه و بیته‌ ژیده‌ریکی چروپ و جی متمانه بۆ هه‌موو نه‌ته‌وه‌ی کورد و نه‌ته‌وه‌کانی دیکه. پیشنیاریک که ده‌توانیت له‌ ئاسایی‌ترین پیناسه‌دا؛ دانانی زانستنامه یان ئینسایکلوپیدیاییکی ته‌واو بیت، که هه‌موو لایه‌نه‌ فهره‌هنگیه‌کانی کورد له‌خۆ ده‌گریته‌وه. یه‌کیک له‌ تاییه‌تمه‌ندییه‌کانی زانستنامه‌کان، هه‌مه‌لایه‌نه بوونیانه که به‌داخه‌وه نه‌ته‌وه‌ی کورد تا ئیستا نه‌بووه‌ته‌خواه‌نی ئاوا بابەتیکی. زۆربه‌ی تیکۆشانه‌کانی کورد له‌بواره‌کانی فهره‌هنگی و زمانی و جوغرافیاییدا بابەتیکی ناوچه‌یی و نات‌ه‌واو بووه و به‌شی هه‌ره‌زۆری له‌سه‌ر ریازی زانستی نه‌بووه. هه‌ر ئەم کیشه‌یه‌ بووه‌ته‌هۆکاری سنووردانان له‌ نیوان زاراوه و ئایینه‌کان له‌ ناوچه کوردنشینه‌کاندا که له‌ سه‌ره‌وه باسیان لێ کراوه. له‌ ئاوا هه‌ل‌ومه‌رجیکدا کۆکردنه‌وه و شیکردنه‌وه‌ی ئینسایکلوپیدیاییک که بتوانیت سنووری زاراوه و ناوچه و ئایینه‌کان دابه‌زینیت و نوینه‌رایه‌تی هه‌موو زاراوه‌کان له‌ هه‌ر چوارپارچه‌ی کوردستاندا بکات و له‌ دیمه‌نیکی گشتیدا روانگه‌ی میژوویی و فهره‌هنگی و زمانی بۆ کورد وینا بکات، پیوستیاییکی به‌رچاوه.

ئەمن وه‌کو هۆگریکی زمان و فهره‌هنگی نه‌ته‌وه‌که‌مان له‌گه‌ل پیشنیاری دانانی کۆپه‌ر یان ئینسایکلوپیدیاییکی کوردی هاو‌ریتی ده‌که‌م که هه‌لگری بابەتی وشه و میژوو و ئەرزناسی و بیبلۆگرافیای کوردستان بیت و ئەوه‌نده‌ی که بزانه‌ بریک له‌وه‌ که ره‌سته‌گه‌له‌ جی‌به‌جی بووه‌ وه‌کو: میژووی ئەده‌بی کوردی له‌لایه‌ن مامۆستا زه‌کی به‌گ و پرۆفسور مارف خه‌زنه‌دار و له‌م دواییه‌ش «بیبلۆگرافیای کوردستان» له‌ لایه‌نی هاو‌ری به‌ریزم مامۆستا بو‌ارنووره‌دین کۆکراوه‌ته‌وه که جی‌خوشحالی و پیروزیاییه به‌لام له‌باتی «وشه»‌ی کوردی لاوازییه‌که هه‌ر ماوه‌ته‌وه و له‌چوارچیوه‌ی فهره‌هنگی وشه‌ ماوه‌ته‌وه. له‌ دوو سه‌ده‌ی رابردوووه‌ تا ئیستا کۆمه‌لیک فهره‌هنگۆکی کوردی که ئەژماریان له‌ سه‌دو‌پینجا به‌رگ تیپه‌ر ده‌بیت له‌سه‌ر وشه‌ی کوردی کۆ بوونه‌ته‌وه و له‌چاپ ده‌رچوون که بی‌ دوو و سێ هه‌موویان له‌سه‌ر یه‌ک یان چهند زاراوه و

بنزاراوه بووه. ههر بۆیه کاریگه‌رییان چه‌واشه‌ بووه و قهت نه‌یانتوانیوه سنووری زاراوه‌کان دابه‌زینن، چوونکه گۆرانیکاریی زمانی له‌مه‌له‌به‌ندیکه‌وه به‌ره‌و مه‌له‌به‌ندیکی دیکه‌ گرێدراوه و ئه‌گه‌ر بریار به‌دانانی سنوور بیت؛ ده‌توانیت به‌شیوازی شالاویک له‌گۆرانیکاریدا خۆی بنوینیت، نه‌ به‌شیوه‌ی سنووریکێ دیاریکراو. کۆکردنه‌وه‌ی زانستنامه‌ی وشه‌ بۆ زمانی کوردی به‌شیوه‌یه‌ک که وشه‌کانی هه‌موو زاراوه‌کان له‌خۆ بگریت؛ ده‌توانیت جگه‌ له‌وه‌یکه‌ سنووری دانراو برووخینیت، هه‌ستی یه‌کگرتوویی و تاک‌زمانی بۆ نه‌ته‌وه‌که‌مان بقۆزیته‌وه و ببیته‌ ته‌نیا ژیده‌ری چروپر بۆ زمانی کوردی. ئه‌وه‌ش له‌بیر نه‌که‌ین که چه‌ند زاراوه‌یی و ته‌نانه‌ت چه‌ند زمانی له‌نیشتمانیک ئاساییه‌ و ولاته‌ پێشکه‌وتوو‌ه‌کانیش دانیانی پی‌داوه. جگه‌ له‌وانه‌ سه‌ره‌په‌رشته‌ی به‌رنامه‌ی ستانداردسازیی زمانی کوردی که ئه‌م‌رۆ یه‌کیک له‌ گوتاره‌ سه‌ره‌کییه‌کانی کۆری زانستی زمانی کوردیه‌ بکات. کۆکردنه‌وه‌ی ئاوا زانستنامه‌یه‌ک له‌سه‌ر وشه‌ی کوردی ده‌توانیت وه‌ک دامه‌زراندنی ئه‌ستوونیکێ بته‌و له‌ قۆناخی Codification له‌ قه‌له‌م بدريت که بۆ خۆی یه‌کیک له‌به‌شه‌کانی به‌رنامه‌ی ستانداردسازیی زمانه‌. هه‌روه‌ها دانانی زانستنامه‌ی وشه‌ی کوردی ده‌توانیت سه‌رچاوه‌یه‌کی له‌بار بیت بۆ وشه‌سازی و پرکردنه‌وه‌ی بۆشایی بیایێ وشه‌یی له‌زمانی کوردیدا که وه‌ک کیشه‌یه‌ک له‌سه‌ر زمانی کوردی خۆی زال کردووه به‌لام؛ ئه‌گه‌ر له‌م قۆناخه‌ش بابه‌ته‌ زانستیانه‌ی زمانناسی له‌به‌رچاو نه‌بیت و رچاونه‌کریت، بیره‌ به‌رتسه‌که‌کان و هه‌له‌کان دووباره‌ ئه‌بیته‌وه و داهاته‌که‌ی لیل و نادیاره. که سه‌یری ئه‌م خشته‌ی یه‌ک به‌دوای یه‌کی ستانداردسازیی زمان بکه‌ین (Encyclopedia ، Codification ، language planning)، ئیمه‌ له‌هیچ‌کام له‌و قۆناخه‌گه‌له‌ به‌ته‌واوی ده‌رباز نه‌بووینه و تیماوین. ئیمه‌ی کورد ده‌بی به‌رله‌ باسی ستانداردسازیی زمان، په‌ره‌ به‌ «زمانی پیوه‌ر» بده‌ین. واته‌ به‌دوای دانانی Encyclopedia و تیپه‌راندنی قۆناخی Codification به‌ره‌و قۆناخی به‌پیوه‌رکردنی زمانی کوردی هه‌نگاو هه‌لگرین. زمانی پیوه‌ر جوړیک له‌نووسین و گوتاره‌ که له‌لایه‌نی به‌ره‌ی خوینده‌وار به‌کار دیت و وه‌کوو نوینه‌کی زمانی ستاندارد سه‌لمینریته‌وه و له‌ راگه‌یاندن و میدیاکان یان وه‌ت‌ویژ و ... به‌شیوه‌ی فه‌رمی له‌زمانی پیوه‌ر که‌لک وه‌رده‌گیردریت (رضایی والی، نامه‌ فرهنگستان). زمانی پیوه‌ر ده‌توانیت پله‌یه‌ک بۆ ستانداردسازیی زمانی کوردی بیت که له‌رێگه‌ی زانستی زمانناسی رچاو ده‌کریت. بۆ به‌پیوه‌رکردنی زمانی کوردی دانانی دامه‌زراوه‌یه‌کی

زانستنی وهک «فه رهه ننگستان» که باری رهوایی (مشروعیت) بییت پیوستیکی بهرچاوه بهمه رجیک که ئەو دوايي شیوه زار و زاراهه کانی کوردی تیدا باخی بییت و وهکوو که رهستهی سه رهکیی زمان چاو لی بکریت بۆ بهرپوه چوونی زمانی پیوه. بهرچاوترین ئەرکی فه رهه ننگستانی کوردی «به پای من» گرینگی دان به پرۆژهی پلانی زمانیه «language planning». بهرپوه بردنی بهرنامهی پلانی زمانی ده توانی مسۆگه ری ئاواته کان و ههوله کانمان بۆ زمانی یه کگرتوی کوردی بییت. زمانسان و بیردۆزانی بابتهی زمانه وانی یازده خالی سه رهکی بۆ پلانی زمانه دیاری کردون که بریتین:

۱- پالوته کردنی زمان: پیشنیار بۆ کاراکردن و به کارهینانی یهک زمان به پیی ساختارگه لی زمانی تایبهت بهمه بهستی پاراستن و پالوته کردنی له هه مبه ری زمانه کانی ده رهکی یان بهرگری له به لاری چوونی نیوخویی زمانیک.

۲- زیندوو کردنه وهی زمان: کۆشین بۆ به زمان کردنی زمانیک که ئاخپوه ریکی بهرچاوی نییه و کردنی به ئامرازی پیوه ندیی ئاسایی.

۳- چاکسازیی زمان: گۆرانکاری یه کجار دیاری له بریک له دیارده کانی تایبه تیی زمان وهک گۆرینی رینووس؛ نژوه و ریزوان بهمه بهستی ئاسانکاری بۆ چیژوه رگرتن له زمان.

۴- به پیوه رکردنی زمان: کۆشین بۆ بایه خدانه وه به یهک زمان یان زاراهه ی ناوچه یی و کردنی به زمانیکی په سندکراو بۆ ئەو مه له بنده. بۆ نمونه که لک وه رگرتن له چه مسارگه لی یهک ناوچه و به پیوه رکردنی بۆ زمانیک.

۵- په رهدان به زمان: کۆشین بۆ به رفراوان کردنی ئاخپوه رانی یهک زمان و ریگه پیدان و پۆشته و په رداخ کردنی به چه مک و چه مساری زانستنی که بۆخوی پله ی زانستنی ئەو زمانه ده چیته ئاسوییکی به رزتره وه.

۶- نوی کردنه وهی وشه کانی زمان: که خود بریتیه له وشه سازیی نوی له سه ر بنواشه ی ئه رشیقی وشه کانی ئەو زمانه یان خود گۆرینی واتا و ئانکوی وشه کانی زمانیک له سه ر ئەساسی (پیناژوی ماناناسیی میتافۆر وهک: لاناو، لیکدژی، ویکه له) و ته نانهت وام گیری.

۷- به پێوه رکردنی چه مک و چه مساری زمان: پروانه شروقهی ئەژماری ۴
 ۸- ساکارکردنهوهی شیوازی زمان: سادهکاریی زمان له بهکارهینانی وشه،
 ریزمان و ئەودوایی لاختهکانی زمان وهک پالاوتن و سرینهوهی وشهگهلی دژوار و
 نامۆ.

۹- ئاسانسازی پێوهندیهکانی زمان: ئاسانکاریی پێوهندی زمانی له نیو ئەندامان
 و پهلوپهلوچهکانی زمان.

۱۰- پاراستنی زمان: گهشه دان و بهکارهینانی زمانیک که پلهی زمانی ئەوتویی
 نییه و له مهترسیی تیکچوونهوه دایه.

۱۱- به پێوه رکردنی هێماکانی یارمهتیدهری زمان: به پێوه رکردنی بریک لایه ن و
 رهههندی ناسه رهکی و پهراویزی و یارمهتیده رانهی زمان وهک ناوی شوینهکان و
 ریسای پیتنگاری و ئاوانووسی و هێماکان. وهک زمانی مۆرس یان زمانی ناشنوایان
 که بریک هیمای دیاریی له نیوانی هه موان ههیه.

که سهیری خشته و ریسای پلانی زمانی دهکهین، جیاوازیی بوچونی به رته سکانه
 و بوچونی زانستیانه به نیسه تهی زمانی یه کگرتووی کوردی به پروونی دیاردهیه. چه ند
 خالی گرینگ له به رنامه ی پلانی زمانیدا ههیه که هه ر ئیستاکه ش بایه خی پی نادریته وه
 و جیه جی ناکریت جا چۆن به ته مای زمانی یه کگرتوو بووین؟! ئەگه ر بمانه و ئی پلانی
 زمانی شروقه کهین باشتترین و گشتی ترین شروقه وتهی (کیلان.ب) و (ریچارد. ب)
 ه که ده لێن: پلانی زمانی هه ولکی ئانقه ستانه یه بو کارلینکردنی ساختاری زمان یان
 فیرکاریی زمانه کان و جوړاو جوړی زمانی، له کومه لگایه ک. هه رچه نده که به رنامه ی
 پلانی زمانی به شیک له سیاسه تهی ده وله تانه و به دانانی دام و ده زگا و بنگه و بارگا
 به رپێوه ده چیت و رهنگه ئیمه ی کورد ده وله تمان نه بیت به لام کیانی سیاسی مان ههیه
 و : سیاسه تهی زمان به چه مکه نوییه که یه وه له بواری پلانی زماندا کار له سه ر زمان
 ده کات نه ک سیاسه ت (سه لام ناوخۆش، ۲۰۱۰: ۵). پلانی زمانی به شیوه یه کی ناته واو
 و خو به خو له نیو کومه له ی نووسه ر و شاعیر و ... به رپێوه ده چیت به لام رهنگه
 سه ر به به رنامه ی پلانی زمانی یش نه بیت و قهت هه ست به پلانی زمانی نه که ن. بو
 نمونه نووسه ر و شاعیر و روژنامه وان و وتارییژ روژانه له نووسین و په یقین پلانی
 زمانی جیه جی ده که ن ئامال به نووسینی وتاریک یان پارچه شیعریک و ... که تیدا

ههول ددهن وشهيهكى ههملهلايهنه و شايانى فههمى بهردهنگ بهكار بينن. سه رهپراى ئهويهكه پلانى زمانى بوخوى هه لگري ئه و بابه ته سه رهكيبانهيه، ليره ده توانيت وهكوو بابه تيكي زانستى ياريدهرى ئه م بيردووزيه بيت. پلانى زمان برىتته له گه ران به دواى هوكارى پيوست بو پيره وكردى سياسه تى زمانى و چوئيه تى جييه جيكردى ئه و هوكارانه (لويس جان كالفى، ۲۰۱۲ لا ۱۵۲۲). دهسته ي كارگيرانى پلانى زمانى به به راوردكردى جوړاو جوړى وشه كان كه پيشتر له كوچه پرى كوردى ئه رشيف كراوه و به له بهرچاوگرتنى جوړى فونه تيك و دارپزه رى وشه، ده توان له هه لباردن و به كارهيئانى وشه ي ره سه نتر و دورست تر يان پيكهاته ي نوئ و وشه سازى نوئ بو زمانى پيوهر برياربدات. بو نمونه له زوانى كوردى چهندين ناوى جوړاو جوړ بو «مجرم» هه يه له وان هيه:

بناس كار؛ به رجه زا؛ به رخته تا؛ به رسووج؛ به زه؛ به زه كه ر؛ پياوخراپ؛ پياوخراو؛ تاوانبار؛ تاوان به ر؛ تاوان دار؛ تاوان داره؛ تاوان كار؛ تاوان كاره؛ خو ه ي گونه ه؛ خووى سووج؛ خه تابار؛ خه تاكار؛ رووسار؛ رووسارد؛ سووچ بار؛ سووچ دار؛ سووچيار؛ شه پنى؛ فينوو؛ گونا بار؛ گونا ح بار؛ گونا ح كار؛ گونا د بار؛ گونا ع بار؛ گونا ع كار؛ گونا كار؛ گونا ه بار؛ گونا ه كار؛ گونا ه بار؛ گونا ه كار؛ وه بال به ز؛ وه بال كار؛ وه بال كه ر؛ هه له كار.

به پروونى دياره كه هه موو ئه م وشه گه له له خه زينه ي زمانى كوردى ئه رشيف كراوه و له لايه ك مهرج نييه خو مان بيه ستينه زاراوه يه كى تاييه ته وه و له سه ر بنچينه ي وشه كه دا بگه رين و له لايه كى ديكه شدا مهرج نييه نووسه ر يان ئاخافتنه رى كورد هه مووى له بيري ببيت و له جيى خو ي به كار به نيئت؛ ليره دا دهسته ي بريارده ر به پى زانستى زمانناسى و له سه ر پرژه ي language planning ساده ترين و كورت ترين يان پر بيژه ترين وشه پيشنيار ده دا يان ته نانه ت وشه يه كى ده سكر د جيا له هه موو ئه وان ه پيشنيار بدات كه له زمانى پيوهر وه ك خالى سه ره كى رچاو بكرىت. ئه وه ي كه لاي قانون زمانان ئاشكرايه به شى هه ره زورى وشه قانونيه كان (ئه وان ه ي كه سه ر به شه ريعه تى ئيسلامن) له لايه ن قانون زمانانى ميسرى و عه ره به كاندا له زمانه كانى ديكه ي دونيا وه رگير كراوه و ته نانه ت دواى داگيربوونى ولاتى ميسر له لايه نى ناپلئونى

فرانسییه وه له سالى ۱۷۹۸ هوه دهستی پیکراوه و بنه ما و بنه رتهى قانونه کانی ولاتى عیراقیش هر دهگه ریتته وه سهر قانونى فرانسی و عهره بى. بو نمونه خودى وشه ی «قانون» بنه ماى یونانی هه یه که وایر دهکه ینه وه که عهره بییه و بو راکردن و ملنه دان به زمانى عهره بى «یاسا» به کار دینین که خود وشه یه کی موغولیه و سهر به بابه تیکی جیاوازه .

له ئه رکه کانی دیکه ی دهسته ی پلانى زمانى، جگه له چاککاری ریزمانى و ساختارى، چاک کردنه وه ی هه له گه لی جیگیر بوو له نووسراوه و وتار و په یقینه. بو خوم تووشى سهرسام ده بم که بوچی زمانى کوردی له بریک بنواشه ی زمانیدا به لاری چووه! به پى داتهک و بیرسای زمان «و» پیوه ندی به پیتی بهر و پشتی خوی نالکیتته وه ئیدی کشتوکال، هه لومه رج، که لوپهل، ... کی دایناوه؟ مه رجه کان و ئه گه ره کانی لکانى پیشگری «بی؛ پی؛ تی؛ لی» به وشه ی دواى خوی چییه؟! ئایا چی وشه مان هه یه که ئه م پیشگرانه ی له سهره ده بی بلکینین یان ده بی له داته کی نیونه ته وه یی بو زمان لاسای بکه یین؟؟ یه کیکت تر له ئه رکه کانی دهسته ی کارگیری پلانى زمانى بو به پیوه رکردنی زمانى کوردی، دیارده کانی دارپژیه یی و ساختارى زمانى کوردیه. پرپوونه که زمانى کوردی به هو ی جوراوجوری زاراه کانیه وه چه ندین جوری ساختارى زمانى تیدا بهرچاوه که زیاتر پیوه ندی به بابته یی ئرگاتیقیی زمانه و جگه له مانه هیشتا که جیناو و ئاوه لئاو و بهرکار و ... له زمانى کوردی به گشتی و له زمانى پیوه ر به تابه تی نه ناسیاره، جگه له مانه هیماکانى ناو و ئاوه لئاوی کو و تاکه؛ ناو و ئاوه لئاوی دیاری و نادیارى؛ جیناوگه لی کرکاری و بهرکاری؛ جیناوی لکاو و نه لکاو؛ و ... به نه ناسیار ماوه ته وه. لیرده دا بو نمونه ئاوریکده دینه سهر «جیناوی نه لکاو ی بهرکاری» له شیوازی گورانی و رولی گورانکارییه کانی له مه لبه ندیکه وه بو مه لبه ندیکى تر دوویات ده که ینه وه .

په ریم: بو من	په ریمان: بو ئیمه
په ریت: بو تو	په ریتان: بو ئیوه
په ریش: بو ئه و	په ریشان: بو ئه وان

جوړی کوونتری ئەم جیناوه بریتی بووه له:

په نم: بۆ من	په نمان: بۆ ئیمه
په نت: بۆ تو	په نتان: بۆ ئیوه
په نش: بۆ ئەو	په نشان: بۆ ئەوان

جوړی نوئکراوه و ئەمپوژینی ئەم جیناوه بووته:

پیم: بۆ من؛ به من	پیمان: بۆ ئیمه؛ به ئیمه
پیت: بۆ تو؛ به تو	پیتان: بۆ ئیوه؛ به ئیوه
پی: بۆ ئەو؛ به ئەو	پیان: بۆ ئەوان؛ به ئەوان

...ئاخواتن دهكریت كه جگه له وهيكه پرپیژه تره، له پۆلی بهرکاری (ازی و برای و بایی) ده رچوو و ته نها رۆلی بهرکاری (بایی) جیبه جی دهكا. جوړی دیکه ی ئەم جیناوه ههیه كه راسته وخو رۆلی (خوډم را و خودت را ...) جیبه جی دهكا:

ویم: خوډم	ویمان: خوډمان
ویت: خوډت	ویتان: خوډتان
ویش: خوډی	ویشان: خوډیان

ئەم جیناوه ئەمپوژه رۆژ له زاراوه ی له کی بووته:

وژم: خوډم	وژمان: خوډمان
وژت: خوډت	وژتان: خوډتان
وژی: خوډی	وژان: خوډیان

له پلانی زمانیدا ئەگەر ئەرشیفتیک له هه موو که رهسته کانی زمانی کوردی به و ورده کارییه که هه لپرژیته وه سه ر بابه تگه لیک وه ک (لاختی زمانی Structure، تایبه تمه ندیی ریزمانیی Syntactic Features، هیمما نوین Prepositions، ریشه ناسی Etymology، مورفولوژی Morphology، ماناناسی Semantics... هتد) له به رده ستی ده سته ی کارگیان بیت، به ئاسانی و به که مترین کیشه ی ناوخویی زمانی کوردی، ده کریت سه دان و هه زاران وشه وه کوو وشه ی پیوه ر پیناسه بکریت و ورده ورده له میدیا و راگه یانندن یان وه کوو «فه رههنگی زانستی و فه رههنگی

پیشهیی» بلّاو بکریت و بنواشه‌ی زمانی پیوه‌ر بته‌وتر ببیته‌وه که داها‌تی ئەم بۆچونه ئەستوونده‌کی زمانی یه‌ک‌گرتوو‌ی به‌دواوه‌یه. ته‌نانه‌ت له‌باتی وشه‌سازی‌یشدا ده‌سته‌ی کارگێڕانی پلانی زمانی باشت‌ر ده‌توانن بریار بدن و وشه‌ی ده‌سکرده‌ی پیشنیاری «ده‌سته‌ی پلانی زمانی» باشت‌ر له‌وانه‌ی دیکه‌یه. به‌داخه‌وه ئێسته‌کانه‌ کۆمه‌لیک‌ فه‌ره‌نگی زانستی بلّاو بوه‌ته‌وه که زۆرینه‌یان (به‌تایبه‌ت ئەوانه‌ی که له‌سه‌ر باب‌ه‌تگه‌لیک‌ وه‌ک: زانستی فیزییا و بیرکاری و پزیشکی و کۆمپیوته‌ر و ریزک و ... بلّاوبوونه) له‌سه‌ر ئاره‌زووی تاکه‌که‌سی بووه و هه‌ولێکی دلسۆزانه‌یه بۆ پیش‌خستنی زمانه‌که‌مان به‌لام وه‌ک ئەودوایی به‌رنامه‌کانی سه‌ره‌وه، کاریگه‌ریی چه‌واشه‌ی هه‌یه. به‌رده‌نگی ئەم فه‌ره‌نگ‌گه‌له به‌ئاسانی هه‌ست به‌شپه‌زه‌یی و سووکایه‌تی به‌زمانه‌که‌ی ده‌کا. هه‌ر ئێسته‌کانه‌ له‌زۆربه‌ی ده‌نگ‌و‌ره‌نگ و میدیاکانی کوردی «راپۆرت» یه‌کیک له‌ پڕبێژه‌ترین وشه‌کانه‌ سه‌ر‌ای ئەوه‌یکه هه‌یج بنه‌مایه‌کی کوردی نییه و هه‌یج هه‌ولێکی بۆ نادری‌ت که کوردیه‌که‌ی بکه‌ویته سه‌رزاری خه‌لک و میدیاکانه‌وه. ئەوه له‌حالی‌کدایه که وشه‌ی گوزارشت یان گوزارش ریک‌ کوردیه‌ی و له‌هه‌موو سه‌یترئه‌وه‌یه که فارس و تورک به‌کاری دینن و کورد خۆی لێ بی‌به‌ش کردوه. گوزارشت که خود بریتیه له: گوز = له‌چاوگی گه‌وزاندن، گه‌یاندن + ئارش/ئارشت = واتا، ناوه‌رۆک. وه به‌گشتی واته: جیبه‌جی کردنی مانا و واتا و ئانکۆ و ناوه‌رۆکی باب‌ه‌تیک که به‌شی «ئارش» وشه‌یه‌کی هۆرامیه‌ی و هه‌ر ئێسته‌که‌ش له‌سه‌ر زاری خه‌لک. گومانی تیدا نییه که گوزارشت وشه‌یه‌کی ده‌سکرده‌ی کۆنینه‌یه به‌لام چه‌نده ریک‌ و به‌جی سازبووه که تیگه‌یشتن له‌م وشه‌یه بۆ هه‌ر بیسه‌ر و بیژه‌ریک‌ زۆر ئاسانه‌وه له‌حالی‌کدایه که باووباپیڕانی ئیمه‌ ره‌نگه به‌قه‌ت ئیمه‌ زانستی زمانناسییان نه‌بووه. ئەگه‌ر بمه‌ه‌وئ له‌سه‌ر باب‌ه‌تی «مورفۆلۆژی» وشه‌ی کوردی باس که‌م ده‌توانم به‌سه‌دان و هه‌زاران نمونه بۆ بینم که له‌ ده‌رفه‌تی ئەم باسه‌ نییه به‌لام مه‌به‌ستی من ئەوه‌یه:

زمان باب‌ه‌تیک‌ی خۆرسک و جامخانه‌یی نییه، پیکهاته‌یه‌کی مرۆیی و پشانده‌ری هه‌ولی مرۆفی ئەده‌ب‌دۆست و زانست‌دۆسته که به‌دریژایی میژوو داپژراوه و سه‌ره‌په‌رشتی و پارێز‌کراوه و وه‌کوو هه‌شته‌یه‌ک گه‌یشتوو‌ته ئیمه؛ ئەرکی ئیمه‌یه وه‌کوو ئاخافتنه‌ری ئەم زمانه که که‌له‌پوور و هه‌شته‌ی باووباپیڕانمانه نه‌ته‌نیا بی‌پاریژین، که به‌دورستی به‌خێو بکریت و زانستیانه و ئاگیانه په‌ره‌ی پیدری‌ت، هه‌وله‌کان و تانسته‌کانمان ده‌بی بۆ پیکه‌نیانی کۆشکیکی بته‌و بۆ زمانی کوردی بیت.

سه‌چاوه‌کان:

- ۱- کردها نوادگان مادها، مینورسکی ولادیمیر، ترجمه دکتر کمال مظهر احمد، مجله کوّری زانیاری کورد ژماره یه‌که‌م ۱۹۷۳
- ۲- کوردیکا، جه‌لیلیان ئاکو، نشر دیباچه ۱۳۹۷
- ۳- زبان معیار چیست و چه ویژگی‌هایی دارد، والی رضایی، نامه فرهنگستان.
- ۴- Kaplan b. Robert. and Richard b. Baldauf Jr (language planning practice to theory
- ۵- زمانه‌وانی به‌گه‌کانی، ناوخوش سه‌لام و خوشناو نه‌ریمان ۲۰۱۰ هه‌ولیر
- ۶- شه‌ری زمان و سیاستی زمانه‌وانی، لویس جان کالی، وه‌رگی‌رانی به‌هادین جه‌لال ۲۰۱۲ هه‌ولیر
- ۷- گنجینه گویشهای ایرانی (گویش‌شناسی استان کرمانشاه، جلیلیان ئاکو فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی ۱۳۹۰ تهران
- ۸- پلانی زمانی، حه‌مید محه‌مه‌د دارا، مانگنامه‌ی تفکر انتقادی، سالی یه‌که‌م، ژماره‌ی دووه‌م ۱۳۹

ژماره و یاساکانی له زمانی کوردیدا

پ. د. وریا عمر آمین*

ژماره هیماییکه بو ژماردن و پیوانی شتهکان به کار دهینری، یه کجار گرنکه، کوله گهی زانست و بیرکردنه وهیه. بیر له ژیانی بکه ره وه تییدا ژماره بوونی نه بی. ناخو چون ده بوو؟... بیر له زانستی بکه ره وه ژماره ی تییدا نه بی، کام زانست هه یه ژماره کوله گه و بناخه که ی نه بی؟. بیرکاری، جوغرافیا، فیزیا، کیمیا، گهر دوونناسی، میژوو، ئابووری، پزیشکی، ئەندازیاری، زمانه وانی، بازرگانی، یاری و.. و؟. بهمه دهرده که وی که گهر ژماره نه با هیچ زانستی نه ده بوو، سه ری هه لئه ده دا و په ره ی نه ده سه ند و شارستانیه ت په ida نه ده بوو و ژیانی مروّف وه ک ژیانی ئاژهل هه ر له دوخی سه ره تاییدا ده مایه وه.

هه موو زمانانی جیهان سیسته می ژماره ی تییدا یه Universal. گرنگیتی ژماره له وه دا دهرده که وی، هه ر به شیوه ییکی سروشتی که منداّل فیّری زمان ده کری، یه که م ئەوشتانه ی فیّری ده کری ژماره یه.

ژیانی سه ره تایی ساده و ساکار بوو، پیویستی به ژماره ی گه وره نه بوو. تا سه رده می بوو ژانه وه ش (هه زار) هیمای بوو بو گه وره ترین زاراه له بواری ژماردندا ... زاراه ی (ملیون) له سه ده ی پانزه هه م په ida بوو. له گه ل پیشکه وتتی زانستی بیرکاری و گهر دوونناسی و ئابووری، پیویست به ژماره ی گه وره تر و گه وره تر ده بوو. له و ساکه وه زانایانی بیرکاری له گه ل پیویستی زاراه یان بو ژماره ی گه وره تره کان داده نا تا سالی ۱۹۴۰ گه یشته (گوگل) (۱)، که هیمایه بو ژماره (۱ سه د سفر له پیشی). زوربه ی زمانه کانی جیهان هه ر تا (۱۰۰۰) وشه و زاراه ی خویان هه یه، بو ژماره کانی ژوو (۱۰۰۰) زاراه جیهانییه کان به کار دینن. (ژماره) هکان به ژماره ی سیفره کانی پیش (۱) ناوده بری و به م جوّره:

- ده _ یه ک ۱ سفر له پیشی
- سه د _ یه ک ۲ سفر له پیشی
- هه زار _ یه ک ۳ سفر له پیشی
- ملیون _ یه ک ۶ سفر له پیشی
- بلیون _ یه ک ۹ سفر له پیشی
- تریلیون _ یه ک ۱۲ سفر له پیشی
- کوادرلیون _ یه ک ۱۵ سفر له پیشی
- کوینتلیون _ یه ک ۱۸ سفر له پیشی
- سکستیلیون _ یه ک ۲۱ سفر له پیشی

سېپتليۆن _ يەك ۲۴ سفر له پيشى
 ئۆكتليۆن _ يەك ۲۷ سفر له پيشى
 نۆتليۆن _ يەك ۳۰ سفر له پيشى
 ديسيليۆن _ يەك ۳۳ سفر له پيشى
 ئەنديسيليۆن _ يەك ۳۶ سفر له پيشى
 دوديسيليۆن _ يەك ۳۹ سفر له پيشى
 تريديسيليۆن _ يەك ۴۲ سفر له پيشى
 كوارتهرديسيليۆن _ يەك ۴۵ سفر له پيشى
 كوينديسيليۆن _ يەك ۴۸ سفر له پيشى
 سيكديسيليۆن _ يەك ۵۱ سفر له پيشى
 سپيديسيليۆن _ يەك ۵۴ سفر له پيشى
 ئۆكتوديسيليۆن _ يەك ۵۷ سفر له پيشى
 نۆفيمديسيليۆن _ يەك ۶۰ سفر له پيشى
 فيجينديسيليۆن _ يەك ۶۳ سفر له پيشى
 ئونفيجلتليۆن _ يەك ۶۶ سفر له پيشى
 دووڤيجينتليۆن _ يەك ۶۹ سفر له پيشى
 تريڤيجينتليۆن _ يەك ۷۲ سفر له پيشى
 كواتورڤيجينتليۆن _ يەك ۷۵ سفر له پيشى
 كوينتتڤيجينتليۆن _ يەك ۷۸ سفر له پيشى
 سيكسڤيجينتليۆن _ يەك ۸۱ سفر له پيشى
 ئۆكتوڤيجينتليۆن _ يەك ۸۷ سفر له پيشى
 نۆفيمڤيجينتليۆن _ يەك ۹۰ سفر له پيشى
 تريجننتليۆن _ يەك ۹۳ سفر له پيشى
 ئونتريجيننتليۆن _ يەك ۹۶ سفر له پيشى
 دوتريجيننتليۆن _ يەك ۹۹ سفر له پيشى
 گوگل _ يەك ۱۰۰ سفر له پيشى.

ياساكاني دهربريني ژماره له زمانى كورديدا

۱ - ژماره (۱ تا ۹) و سهره دهيه كان و (۱۰۰) و (۱۰۰۰) به وشه ييكي يەك

مۆرفيمي دهرده برين:

(یەك - دوو - سى - چوار - پىنج - شەش - حەوت - هەشت - نۆ)
 (دە - بىست - سى - چل - پەنجا - شەست - حەفتا - هەشتا - نۆدەد -
 سەد - هەزار).

۲ - لە (۱۱) وە تا (۱۹) بە وشەییکی لیکدراوی تیکچرژاو لە (ژمارەییکی یەکانە
 و دەیانە) پیک دیت:

(یانزە - دوانزە - سیانزە - چواردە - پانزە - شانزە - حەڤدە - هەژدە -
 نۆزدە)

۳ - هەموو ژمارەکانی تر لە (۲۱) هەو تا بى پایان بەم یاسایە دەردەبدرى:
 لە (گەورەترین) ژمارەو بەرەو (بچووکتەین) شۆردەبیتەو. هەر ژمارەییکی
 گەورەتر لە بچووکتەری دواى خۆی بە ئامرازى (و) ی بەستن لیکدەدرى. وەك لە
 (۱۹۴۷):

گەورەترین ژمارە (۱۰۰۰) ه، بچووکتە (۹۰۰) ه بچووکتە (۴۰) ه بچووکتە (۷)
 ه. دەبیتە :

(هەزار) و (نۆ سەد) و (چل) و (حەوت).

و ۱۰۰۰

..... ۹۰۰ و

..... ۴۰ و

..... ۷

زمانەکان جیاوازی لەم شۆربوونەو هەدا پێشاندەدن . بۆ نمونە لە عەرەبیدا بەم
 جۆرەیه:

..... ۱۰۰۰ الف و

..... ۹۰۰ تسعة مائة و

..... ۷ سبعة و

..... ۴۰ اربعون

یاسای ژمارە ریزبەندییەکان

ژمارەى ریزبەندی بە لکاندنى پاشگرى (- هـ / - هـمىن / - هەمىن) بە ژمارەكەو

دادەریژرى .:

یهک - یهکه م / یهکه مین
بیست - بیسته م / بیسته مین
سه د و سییه مین

پۆلى ژماره له داپشتنى وشه دا

له ئاستى مۆرپۆلۆجیدا گهلى وشه ی لیکدراو به ژماره داده پیرى ، وهک له:
(دووروو- سیداره - سى کوچکه - دوو لکه - هه زار پى - سه ده - دهیه -
حه فته - چوارپه ل - هه زارمیرد - چوارچاو - یهکشه ممه - دووشه ممه - سییشه ممه
- چوارشه ممه - پینجشه ممه - په نجه -
دووباره - دوورپان - سیپان - چوارپان - دووپات - دووبه یانى - دووفاق
- دهیان - سیبه رده - سیجا - سیگوشه - سیپایه - چوارشانه - چلچرا - چله
- سى پینى - دووسه ره - شهشه لان - شهشتیر - هه وته وانه -
جوار قورنه - سیتاقان - سیپیران - دوودل - هه زاره ها - سه ده ها - چوارپى).

پهراویزه کان:

۱ - (گوگل) جیهانیتیرین زاراوه یه، که وتوته ناو هه موو زمانانى جیهانه وه. هه موو جیهانى داگیر کردوو، پۆزى ملیاره ها جار له زانست و قسه ی پۆژانه دا به کار دهینى. زاراوه ی (گوگل) ئەتیمۆلۆجیا ییکى سهیر و چیتداری هه یه .. ئەمهش چیرۆکه ییتى.
له سالى ۱۹۳۲ دا بوو، پۆژیکیان زانا و پروفیسورى بیرکاری زانکۆی کۆلومبیا ئیدوهرد کاسنهر (۱۸۷۸ - ۱۹۵۵)، له گه ل خوشکه زا ۹ سالانه که ی (میلتون سیروتا) له باغیکدا پیاسه ی ده کرد، به دم پیاسه کرندا بیرى له زاراوه ییک ده کرده وه دا یینى بۆ ژمار (یهک - سه د سفر له پیشى)، هه ر بۆ گالته به پیکه نینه وه پووی له میلتون کرد ولى پرسى تو چ زاراوه ییک پیشیناز ده که ییت بۆ ژماره (یهک سه د سفر له پیشى).
میلتون دواى نه ختى بیرکرده وه وتى (گوگل) وهک وشه ییکى نزیک له gigl به واتای (پیکه نین) و (دهنگى گروگال) ی مندالى ساوا .. کاسنهر یه کسه ر په نجه ی له په نجه دا و وتى (That is it) ئەوه خویه تی).

له سالى ۱۹۴۰ دا کاسنهر کتیبیکى بلاو کرده وه به ناویشانى (بیرکاری و ئەندیشه Mathematics and the Imagination) تیندا زاراوه ی گوگلی به کار هیتا، له وساکه وه (گوگل) له بواری ماتماتیکدا وهک زاراوه ییکى زانستى چه سپى.

گوگلی ئەنته رنیت

له ساڵی ١٩٩٦ دا به ناوی (باکراب) هوه سه‌ری هه‌دا. له (٤ ی ئه‌یلوولی ١٩٩٨) خرایه کار ، ناوه‌که‌ی گۆرڤرا به گوگل وهک هه‌م‌ایه‌ک بۆ فره‌یی و یه‌ک‌جار زۆری و ئه‌و ئه‌رکه مه‌زنه‌ی ئه‌نجامی ده‌دات له ریکه‌ستنی کومه‌لیکی بی پایان له زانیاری و خسته‌نه به‌رده‌ستی هه‌موو که‌سه‌ی له جیهاندا له هه‌موو کاتی‌کدا و په‌یوه‌ندی کردنی راسته‌وخۆ و هاوکات له نیوان هه‌موو که‌سه‌ی سهر پووی زه‌مین. بۆچوونیکێ تر هه‌یه بۆ لیکدانه‌وه‌ی زاراوه‌ی گوگل ئه‌وه‌یه (google) کورت‌کراوه‌ی (Acronym) ئه‌م ریزه وشانه‌یه:

Global Organization of Oriented Group Language of Earth

به واتای (پیکه‌راوی جیهانی زمانی کومه‌له‌ی ئاراسته‌کراو بۆ زه‌مین) ، به وه‌رگرتنی یه‌که‌م پیتی وشه‌کانی (g - o - o - g - l - e). ریکه‌وت وای کردووه له‌گه‌ڵ Google ی ژماره‌ هاوده‌ق بن. سه‌رچاوه‌کانی میژووویی ده‌ری ده‌خن که لیکدانه‌وه‌ی یه‌که‌م راسته.

سه‌رچاوه‌کان:

- وریا عمر امین (١٩٨٨) یاسا‌کانی ژماره‌ی پۆمانی ر. هاوکاری ژ ١٠٢١ ی ١٩٨٨/١١/٣
- دووباره له کتیبی (پیتۆکه‌کانی زمانه‌وانی) دا ، ل ١١٥ - ١١٧ بلاوکراوه‌ته‌وه.
- (٢٠١٧) پۆژی جیهانی ژماره. Waria Omar Amin FB. (٨ - ٩ - ٢٠١٧).
- (٢٠٢٢) زاراوه‌سازی له پوانگه‌ی زمانه‌وانیه‌وه - گوڤاری (زمان و زار) ژ ٥.
- Number. Cambridge University Press (٢٠٠١) Greville G. Corbett
- Number in the World's Languages. De (٢٠٢٢) (Acquaviva P. & M. Daniel (ed
- .Gruyter Mouton

* ئه‌کادیمیای کوردی - زانکۆی به‌غداد - زانکۆی جیهان

زمان و دهولت

شاسوار هر شه می

نزيكەى لای هه‌موو كەس بۆتە شتیكى چاوه‌روانكراو، كه ده‌ولەت (جا هه‌رده‌وله‌تیک بیت)، خاوه‌نى زمانى دیوانیى خۆیه‌تى. له‌م سه‌رده‌مه‌ماندا بوونى په‌یوه‌ندى دیالیکتیانه‌ى نیوان ده‌ولەت و زمان، وه‌ك شتیكى هه‌میشه‌یى دیته‌ به‌رچاو، كه لای زۆر كه‌س وا ده‌رده‌كه‌ویت، به‌ هاوته‌ریبى له‌گه‌ل ده‌ولەت هاوتۆته‌كایه‌وه. له‌ راستیدا دیارده‌ى زمانى دیوانیى ده‌ولەت، له‌ سه‌رده‌مى تاوسه‌ندنى بزوتنه‌وه‌ى نه‌ته‌وايه‌تى و دروستبوونى سنورى ده‌ولەتى نه‌ته‌وه‌یى، له‌ سه‌ده‌كانى ۱۷، ۱۸ زاینیدا، له‌ ئه‌وروپا هاته‌ كایه‌وه. پێش ئه‌و كاته، زمان ئه‌و رۆله‌ ناوه‌ندییه‌ گرنه‌گه‌ى له‌ ده‌ولەت و داموده‌زگای ده‌وله‌تییدا نه‌بوو. ئیستاش ده‌ولەت زۆرن، كه خاوه‌نى پتر له‌ زمانىكى دیوانیى. هه‌ر وه‌ك نمونه‌، له‌ ده‌ولەتى خوارووى ئه‌فریكادا، یازده‌ زمانى دیوانیى دانیان پیدانراوه. نمونه‌ى دى له‌مجۆره‌ زۆرن.

ئه‌گه‌ر چاو به‌ میژوودا بخشینین، ده‌بینین میله‌تان و ده‌وله‌تانى زۆر هه‌بوون، كه ده‌سته‌برداری زمانى زگماكى خویان بوون، به‌قازانجى زمانىكى دى. دیاره‌ هوکارى جیاواز و جو‌راو جو‌ریش، بو‌ هه‌ر بارىك له‌و بارانه‌ هه‌بووه. ئارامیه‌كانى بیابانى شام، له‌ ماوه‌یه‌كى پێوانه‌ییدا، واته‌له‌ سه‌ده‌كانى ۷ و ۸ى زاینى، به‌قازانجى عاره‌بى، ده‌سته‌به‌ردارى زمانى ئارامى بوون. قیبتیه‌كانى میسر، ته‌نیا له‌ سریمونیا و رېوره‌سمه‌ ئاینیه‌كانیادا، زمانى زگماک به‌كاردين. بارى له‌مجۆره‌، له‌م سه‌رده‌مه‌شماندا هه‌یه. زۆرینه‌ى خه‌لكى وڵاتى مه‌غریب، له‌ گه‌لى ئه‌مازیگن (به‌ر به‌ر)، كه به‌ گویره‌ى داتاكانى ده‌ولەت، له‌ سه‌رو سه‌دا په‌نجان، به‌لام وه‌كو نه‌ریت، هه‌میشه‌ زمانى ئاین، كه زمانى عاره‌بیه، زمانى فیربوون و خویندن و دیوانیى بووه. ئیره‌ندییه‌كان، چیتر به‌ زمانى زگماكى خویان (ئیرییش) پابه‌ندین و به‌ گشتى به‌ قازانجى زمانى ئینگلیزى، ده‌سته‌به‌ردارى زمانى خویان بوون. ئه‌مرو ژماره‌ى ئاخپوه‌ران به‌ ئیرییش كه‌م و كه‌متریش بۆته‌وه. فلامه‌كانى به‌لچىكا، بو‌ ماوه‌ى پتر له‌ ۲۰۰ سال، فه‌ره‌نسیان وه‌كو زمانى دیوانیى بو‌ خویندن و ده‌سته‌لات رانان هه‌لبژارد، تا له‌ دواى شه‌رى یه‌كه‌مى جى‌هانیدا په‌شیمان بوونه‌وه و كه‌وتنه‌ مملانى له‌گه‌ل فه‌ره‌نسى زمانه‌كان، كه له‌ پووى ژماره‌وه كه‌مترن. په‌یوه‌ندى نیوان زمان و ده‌ولەت، له‌ سى سه‌ده‌ى رابردوودا، په‌یوه‌ندییه‌كى هه‌مه‌ لایه‌نه‌ و ئالۆز بووه. ده‌ولەت بو‌ داسه‌پاندنى ده‌سته‌لات و به‌گه‌رخستنى ئامرازه‌كانى به‌رپوه‌به‌رایه‌تى، پێویستى به‌ زمانى لیكتیگه‌یشتنى گشتى هه‌بوو. له‌ زۆربه‌ى جارادا، زاراوه‌ى ئه‌و شوینه‌ى ناوه‌ندى ده‌سته‌لاتى تیدا چر بۆته‌وه، ئه‌و رۆله‌ى پیده‌درا. ده‌سته‌لات، به‌

هه‌موو ئامرازه‌كانى خۆى، پشتگيرى له زمانى ديوانى (خۆى) ده‌كرد و زۆر جاريش به به‌كارهينانى زۆر و شيوازى دى نادروست، ده‌كه‌وته داسه‌پاندنى زمانى دلخواز. رۆلى زمان و زاراوه‌كانى دى، كه له ناو سنورى فه‌رمانه‌واييدا قسه‌يان پيڤه‌كرا، فه‌رامۆش ده‌كران و هيواش هيواش ده‌سپارنه‌وه.

له زۆر له‌و ولا‌تانه‌ى (تۆ بلى ده‌وله‌تانه‌ى)، كه لاي ئيمه به ولا‌تى يه‌كزمانه ناسراون، تا ئيستاش چه‌ندان زمان قسه‌يان پيڤه‌كريت. هه‌روه‌ك له فه‌ره‌نسا و ئيسپانيا و به‌ريتانياى مه‌زن و سوید و تاد ... ئه‌و زمانانه‌ى، له سنورى ده‌وله‌تێكدا نه‌كران به زمانى ديوانى، به زمانى كه‌مینه‌كان ناو ده‌بردريين. زمانى بى ده‌وله‌ت، بى كۆمه‌ك و پالپشت و پشتگيرى ده‌هێلدرينه‌وه. هاوكات زمانى ديوانى، به كۆمه‌كى ده‌زگاكانى ده‌وله‌ت و هه‌ندى جاريش به زۆرى و به به‌كارهينانى ئامرازه‌كانى سه‌ركوتكه‌رى ده‌سته‌لا‌ت، داده‌سه‌پيندريت و ته‌نگ به زمانى بى ده‌وله‌ت هه‌لده‌چنيت و له‌مه‌يدان وه‌ده‌رى ده‌نى.

زمانى كوردى، له پارچه‌كانى ولا‌تى خۆى، به‌گشتى له بارىكى نزيك له‌مجۆره‌ى سه‌ره‌وه خۆى ده‌بينته‌وه.

دوو زمانه‌ى:-

به دوو زمانه كردنى هاوولا‌تيانى ده‌وله‌تێك، ديارده‌يه‌كى زۆر له‌ميژ نيه. هه‌ر له كۆنه‌وه مرو‌ف پيوستى به فيربوونى زمانىكى بيگانه هه‌بووه، بۆ مه‌به‌ستى جو‌راو جو‌ر. زۆر جار سرىمۆنياى ئاينى له په‌رستگاكاندا، به زمانىكى بيگانه بووه. وه‌ك عاره‌بى بۆ موسلمانان. لاتينى بۆ كاتوليكان. مه‌ندائى (ئارامى رۆژه‌لا‌ت)، بۆ سابيه‌ مه‌ندائيه‌كان و تاد ... هه‌روه‌ها هۆكارى ديش وه‌ك بازرگانى، كارى وه‌رگيرى، كارى ديپلۆماتى و نوينه‌رايه‌تى. هه‌موو ئه‌مانه ويا نه‌كردووه، كه هه‌ميشه خه‌لكانىكى كه‌م هه‌بوون و پيوستيش بوون، كه به زمانى دى دواون.

كه‌چى له‌م سه‌رده‌مه‌دا، به دوو زمانه كردنى خه‌لك، نزيكه‌ى له هه‌موو شوينيكدا بوته ئامانجىكى ده‌وله‌ت. زۆر ده‌وله‌ت، زمانى ئينگليزى، وه‌كو زمانى دووه‌مى فيركردن هه‌لده‌بژيرن، به هۆى به‌رفراوانى ئه‌و زمانه و به‌كارهينانى به‌ربلاوى، له بواره‌كانى زانستى، راميارى و بازرگانيدا.

وه‌ك نمونه، له سوید، ده‌وله‌ت بودجه‌يه‌كى يه‌كجار زۆرى ته‌رخانه‌كردوه، بۆ فيركردنى زمانى ئينگليزى. ئيستا ده‌كریت بلين، كه هاوولا‌تى سویدی دوو زمانه‌ن،

چونکه به‌شی هه‌ره زوری خه‌لکی، جگه له زمانی زگماک، زمانی ئینگلیزیش ده‌زانن. له په‌یوه‌ندی نیوان ده‌وله‌ت و زماندا، پووبه‌پووی روداوی سه‌رنج‌پراکیشیش ده‌بینه‌وه. بۆ نمونه، هه‌ندیک جار زمانیک، به دروست بوونی ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌یی، پیگه و ستاتوسی زمان وه‌رده‌گریت. نه‌رویج نمونه‌یه‌کی دیاری ئه‌و دیارده‌یه‌یه. تا سه‌ده‌ی هه‌ژده، زمانیک له گۆریدا نه‌بووه، به ناوی زمانی نه‌رویجی. زاراوه‌کانی نه‌رویج، که زۆر له زمانی سویدی نزیکن، به به‌شیکی زمانی دانمارکی داده‌نדרان. نه‌رویجیش بۆخۆی به‌شیک بوو له ولاتی دانمارک. دیاره زمانی سویدییش تا سه‌ده‌ی ۱۳ی زاینی، هه‌ر به دانمارکی ده‌ژمێردرا. له شه‌ری واترلو، له‌گه‌ل ناپلیۆندا، دانمارکییه‌کان دایانه پال فه‌ره‌نسا. فه‌ره‌نسییه‌کان له‌و شه‌ره‌دا شکان. دانمارک سزا درا و نه‌رویجی لیکرایه‌وه و خرایه سه‌ر سوید. سویدییه‌کان ئه‌مه‌یان ناو لینا (یه‌کیه‌تی سوید و نه‌رویج). بزوتنه‌وه‌ی سه‌ربه‌خۆیی و نه‌ته‌وه‌یی نه‌رویجی، ئا له‌و کاتانه‌دا سه‌ری هه‌لدا، که خراوه سه‌ر سوید. له پال خه‌بات بۆ سه‌ربه‌خۆیی، له شاره گه‌وره‌کانی وه‌ک ئوسلو، که زانکۆی تیدا‌بوو، کاری رۆشن‌بیرییش په‌ره‌ی سه‌ند. ژماره‌یه‌ک نه‌رویجی، به‌تایبه‌ت مامۆستایانی زانکۆی ئوسلو، لایان وابوو که زمانی شاری ئوسلو و شاره‌کانی دی باشور، پاک نییه و پریه‌تی له وشه‌گه‌لی سویدی و دانمارکی. بۆیه ئه‌وانه رۆویان له‌و گونده ماسیگره دابرا‌وانه کرد، که به په‌رتو بلاوی له باکور هه‌لکه‌وتبوون. دوا‌ی کاریکی زۆر، ئه‌و رۆشن‌بیر و مامۆستایانه‌ی زانکۆ، توانیان زمانیکی پوخت کۆبکه‌نه‌وه. دواتر که‌وتنه کردنه‌وه‌ی خویندنگا به زمانی په‌تی، که به‌ری ره‌نجی ئه‌وان بوو، که چی خه‌لکی شاره گه‌وره‌کانی باشور، ئاماده نه‌بوون ده‌ستبه‌رداری ئه‌و زمانه بن، که زووتر و له سه‌رده‌می ده‌سته‌لاتداری دانمارک، پیی راهاتبوون و پییان ده‌خویند.

نه‌رویجییه‌کان دوا‌ی ئه‌وه‌ی له سوید جیا بوونه‌وه، له سالی (۱۹۰۳ز)، تووشی پاستییه‌کی تال هاتن. له‌لایه‌که‌وه ده‌وله‌تی تازه، وه‌ک له هه‌موو شوینیک باوه، خاوه‌ن زمانه و ئه‌وان نابن به ده‌وله‌تی بیزمان، له‌لاکه‌ی دیشه‌وه، لایه‌نگرانی هه‌ردوو زمانی تازه و کۆن، له‌سه‌ر هه‌لوێستی خۆیان سوپن. سه‌ره‌نجامه‌که به‌وه داشکایه‌وه، که ئه‌م‌رۆ له نه‌رویج، له هه‌یج زمانیه‌وه، دوو زمانی دیوانی هه‌ن. زمانی (نه‌رویجی نوێ) و زمانی نووسین، یان (بوک مۆل).

کۆماره تازه‌کانی ناو یه‌کیته‌ی سوڤیه‌تی پیشوو، جوړیکی دی له په‌یوه‌ندی نیوان ده‌وله‌ت و زمانمان پیشان ده‌دن. زمانی رۆوسی، له سه‌رده‌می ده‌سته‌لاتی

قهيسه ريبه وه، سه ره تا به شينه يى و دواتر له سه رده مى كۆمونيسته كان (۱۹۱۷-۱۹۹۱) ز، باشتەر پلان بۆ دارپژراو، توانيبووى بنكۆلى زمانى زگماكى ههريم و كۆماره كان بكات. له هه ر چوارده كۆماره كه ي دى جگه له رپوسيا، ده با به ديوانى، به زمانى رپوسىي بگوتريت ((زمانى زگماكى، يان زمانى نيشتيمانى دووهم، Ftaroy Radnoy Yazik، فتارۆى رادنۆى يازيك)). به لام ئه وه ي من له رپوسيا ديم، ريك پيچه وانه بوو. زمانى رپوسىي، له هه موو شوينكا، وه كه زمانى ليكتريتگه يشتن كارى پيده كرا. سيسته مى خويندنيش، پشكى شيرى به رپوسىي بوو.

له شازده سالى رابردودا، هه موو كۆماره كان زۆر به شينه يى خه ريكى بوژاندنه وه ي زمانى زگماكن، تا ديسان ببى به زمانى ده ولت. ته نها سى ولاته كه ي بالتىك، له به ر هۆكارى جياوازي ميژوويى، رۆشنيري و هه لكه وته ي جوگرافى، توانيويانه له و بواره دا، سه ركه وتنى به رچاو به ده ست به ينن. له و خويندنگا ئاماده ييه ي شارى ستوكه ولم، كه من وانه ي تيدا ده ليمه وه، هه موو ساليك، ژماره يه ك خويندكارى كۆماره كانى پيشوى يه كيتى سؤقيه ت، هيشتا وه رده گيرين، كه له دواى روخانى يه كيتى سؤقيه ته وه، له ولاته كانى خويان چوونه ته به ر خويندن. كه چى هه مووان هيشتا به زمانى رپوسىي ده دوين و فه ره نكي زمانى سويدى-رپوسىي به كاردينن.

سى هۆكارى زۆر گرنگ، بوژاندنه وه ي زمانى زگماكى له و ولاتانه سست كردوه. يه كه ميان هه ژارى زۆربه ي ئه و ولاتانه يه، كه ناتوانن بودجه ي پيوست بۆ گورپنى كتپه كانى خويندن داين بكن. رپوسه كانيش بۆ ريگرى كردن له مه و هيشتنه وه ي پيگه ي به رزى زمانى رپوسىي، به رده وامن له چاپ كردن و ناردنى به خورايى، كتپى خويندن به زمانى رپوسىي بويان.

هۆكارى دووه ميش، ئه مه يه كه زمانى رپوسىي، ره گى قولتر له وه داکوتاوه، كه پيشبيني ده كرا. زۆربه ي خه لك، ئه وه نده به زمانى رپوسىي ئاشنان، به لايانه وه ئاسان نيه بگه رينه وه سه ر زمانىكى دى.

سيه م هۆش، ده گه رپته وه بۆ بوونى ژماره يه كى زۆر كه مينه ي ستاتوس به رزى باش پاريزراوى رپوس له و كۆمارانه، كه وه كو هه ويى زيندوو راگرتنى رپوسىي كار ده كهن و زۆر چالاكيشن. له ولاته كانى به لتيكا، رپوسه كان بۆ پاراستنى پيگه و ستاتوسى زمانى رپوسىي، تا راده ي خويندنيش چوونه پيش. دياره ده ولته ي رپوسياش، له هه موو ئاسته كان و به هه موو شيوه يه كى ئابورى، ديپلوماتىي و تا

پادەى ھەرەشەش، پشتگىريان لە ھاوولائىيانى رۈوسىيە زامانى ئەو كۆمارانە كرد و ھىشتاش ھەر دەيكەن. لە زۆربەى ولاتانى تازە پىگەيشتودا، بەتايبەت لە ئەمەرىكاي خوارو و ئەفرىكيا (باشورى بىابانى گەورە)، كىشەى زمان لەو ئەلۆزتر بوو، تا (دەولەت)ى تازەى نىشتىمانى دواى كشانەوھى ئىمپىريالىزم، بتوانىت بە قازانجى زمانە زگماكەكان چارەسەرى بكات. بۆيەشە تا ئىستاش، ھەر زامانى كۆلونيالىزم، كراوہ بە زامانى دەولەت و دامودەزگاكاني بەرپۆەبردن.

ديارە كاربەدەستانى سەردەمى دواى سەربەخۆيى، بەم كارەيان لەگەل زمان، كىشەكەيان چارەسەر نەكردو، تەنيا توانيويانە ئەم كىشە ھەستيارەى زمان و نەتەو، بۆ دوارپۆژ ھەلبگرن. بۆ ئەوھى باشتەر لەمە بگەين، ھىندستان وەك نمونە دەھىننەو. لە ولاتى ھىندستان، سەدان زامانى جۆراو جۆر ھەن. ھىندىيى، يان (بھارات)، سەرەپراي ئەمەش، كە گەورەترين زمانە و خاوەنى يەككە لە كۆنترين بەلگەى نووسراوئىشە، لەناو خىزانە زمانەكاني ھندووروپيدا، كە دەقە ئاينىيەكاني سانسكرىتييە، كە چى ناكرى بە زۆر بسەپىندىتە سەر ئەو سەدان مليۆن كەسانەى، كە بە زمانەكاني دى دەدوين. ھەركەس شانازى بە زامانى خۆيەو دەكات، چ بچوك بىت ياخود گەورە. جگە لەو، لە سەردەمى كۆلونيالىزم، زامانى ئىنگىليزىي، تاكە زامانى خويندن و بەرپۆەبردن بوو، بۆيەشە ئىنگىليزىي دواى سەربەخۆيىش لە سالى (۱۹۴۷ز)، پىگەى خۆي پاراست. سەرەپراي ئەوھش تەنيا دوو لە سەدى خەلكى ھىندستان زامانى ئىنگىليزىي دەزانن. ئەمەش ئەو دەردەخات كە زامانى ئىنگىليزىي، زۆر لەو دەورترە، تا وەكو زامانى جىگەرەو، يان ئەلتەرناتىف، جىگاي خۆي كرىتتەو. بەمەش دەردەكەويت كە كىشەى زمان لەو ولاتە چارەسەر نەكراو و ئەو رۆژە دىت، تا ئەم كىشەيە ديسان سەرھەلبداتەو.

لە ولاتانى دى خوار بىابانى گەورەى ئافرىكاش، بارەكە لە جۆرى بارى ھىندستان دايە. لە سنورى بە ميرات بۆ ماوھى داگىركەرانى ئەوروپى ھەر دەولەتلكدا، سەدان زمان ھەن. نە تواناي ئەمە ھەيە تا ھەموو زمانەكان بى جياوازي بكرىنە زامانى خويندن، نە دەستەلاتدارانىش دەوين زامانى ھۆز و تىرەكاني خويان، بەسەر ئەوانى ديدا بسەپىنن. تەنيا لە ئەمەرىكاي ناوھراست و خوارودا، ھەردوو زمانەكاني ئىسپانىي و پورتوگالىي، توانيويانە بۆر بە زمانە خۆماليەكان بەدەن و توشى پاشەكشەى مەرگباريان بكەن. لەو كىشەوھەر گەورەيەدا، ھىشتا سەدان زامانى كۆن ماون، بەلام ھەموويان لە بەرامبەر ئىسپانىي و پورتوگالىيدا لە پاشەكشىدان.

زمانی کوردی پهلوی (فیلی)
له زمانی فەرمی دهولتهوه بو
شیوهزاریکی ناوچهیی

■ فەرهاد عەزیز حەسەن

چاره‌نووسی ده‌وله‌تی ساسانی، وینای چاره‌نووسی میژوو و زمان و کولتووری گه‌لی کورد ده‌کا. پووخانی ئەم ئیمپراتورییه‌ته له سه‌ده‌ی چه‌وته‌می زاینیدا، دامالینی نه‌ته‌وه‌ی کوردی له جوگرافیا، میژوو و زمانه‌که‌ی به‌دوای خویدا هینا که تاکوو ئەم‌پروش هه‌ر به‌رده‌وامه. بنه‌ماله‌ی ساسانی، بنه‌ماله‌یه‌کی ده‌سه‌لاتداری کورد بوون که له سه‌رده‌می ئەرده‌شیری پاپکاندا ده‌سه‌لاتیان وه‌رگرت. شیوه‌زاری ئەم بنه‌ماله‌ ده‌سه‌لاتداره واتا په‌له‌وی، به‌ زمانی فه‌رمی و زمانی یه‌کگرتوو ده‌سنیشان کرا. له‌م قوناغه‌دا ئەم زمانه هه‌م وه‌کوو زمانی فه‌رمی سیسته‌می سیاسی و کارگی‌ری و هه‌م وه‌کوو زمانی دین و ئەده‌ب و رۆشنی‌ری خو‌ی چه‌سپاند. زمانی کوردی په‌له‌ یان فه‌له‌ که ئەم‌پرو کوردی فه‌یلی پیده‌گوتری، یه‌کیک له شیوه‌ زمانه هه‌ره‌ دیرینه‌کانی زمانی کوردیه‌ که له ریره‌وی گه‌شه و گۆرانی زمانیدا له زمانی فه‌رمی ده‌وله‌ته‌وه بو شیوه‌زاریکی ناوچه‌یی روو له گۆران بووه. له‌م توێژینه‌وه‌یه‌دا به‌پیتی ریبازی لیکۆلینه‌وه‌ی شیکاریی، به‌ پشت به‌ستن به‌ ده‌قه ئەده‌بی و به‌لگه‌نامه و کتیبه‌ سیاسی و دینییه‌کان، هه‌ولده‌ری ریره‌وی گه‌شه‌ی زمانی په‌له‌وی بو شیوه‌زاری فه‌یلی شی بکریته‌وه.

وشه‌ی سه‌ره‌کی:

زمانی کوردی په‌له‌وی، شیوه‌زاری فه‌یلی، ده‌قی ئەده‌بی-دینی-سیاسی، فه‌له‌ویات.

۱: پیشه‌کی

میژووی سیاسی و کولتووری گه‌لی کورد، له قوناغه هه‌ره‌ دیرینه‌کانه‌وه تاکوو ئەم‌پرو له لاپه‌ره میژووییه‌کانی گه‌لی کورددا تومار کراوه. کوردستان وه‌کوو جوگرافیایه‌کی نه‌ته‌وه‌یی له کۆنترین قوناغه‌کانیه‌وه، له سه‌رده‌می پیش میژوووه‌وه تاکوو سه‌رده‌می میژوویی، به‌رده‌وام گۆرانی بنچینه‌یی له کولتووور و شارستانییه‌تدا به‌خویه‌وه بینوه. ئەم نیشتمانه له دیرزه‌مانه‌وه واتا له سه‌رده‌می ئەشکه‌وت تاکوو سه‌رده‌می شارنشین، ناوه‌ند و مه‌لبه‌ندی ژیان و به‌ره‌مه‌ینانی میژوویی و شارستانی بووه. کورد وه‌کوو کۆنترین دانیشتووانی ئەم ناوچه‌یه له سه‌رده‌می هۆز و میرنشین دیرینه‌کانی سۆمه‌ری، گوتی، میتانی، هووری، لولوبی، کاسی، ماننایی، مادی، ئەشکانی و ساسانی، تاکوو میرنشین و ده‌سه‌لاته ناوچه‌یه‌کانی پاش هاتنی

ئیسلام وهکو میرنشینی ئهرده لانی، شه دادی، بادینانی، سۆرانی، بابانی و... هتاد دهوور و کاریگه ریهه کی راسته وخۆ و بنچینه بیان له به ره مههینانی میژوو و شارستانییه تی رۆژه لاتی ناوه راستدا هه بووه.

کۆنترین دینه کان واتا دینی په رستنی خواوهندی دایک، دینی زهرووانی، دینی میتراپی، دینی زهرده شتی، دینی مانهوی، دینی مه زده کی، دینی ئیزه دی، دینی یارسان گشتیان به ری تیروانینی دینی و فه لسه فی و جیهان بینی گه لانی دانیشتووی ئەم نیشتمانه ن. زۆر به ی رپۆر هسم و نه ریته نه ته وه ییه کان هه لقولاوی ئەم تیروانینه دینیانه بوونه و دوا جار وهکو دابونه ریتیکی کولتووری و نه ته وه یی پیرۆز راگیراون. بۆ نموونه رپۆر هسمی پیرۆز پراگرتنی نه وروژ، رپۆر هسمی چله و... هتاد. سه رجه می ئەم دین و نه ریتانه له ریگه ی زمان بۆ سه رده مه جیا جیا کان گواستراونه ته وه. زمانی کوردی یه کیگ له کۆنترین زمانه زیندوو هکانی جیهانه که له کۆنترین قوناغه میژوو ییه کانه وه تا کو ئەم رۆ به ره می پی تۆمار کرابی. له سه رده می سۆمه ری، هووری و ماننایی و مادییه وه تا کوو سه رده می ئەشکانی و ساسانی و دوا جار له سه رده می ئیسلامیدا هه زاران به لگه ی دینی و سیاسی و بازرگانی پی تۆمار کراوه.

زمانی کوردی به پیی ئەم به ره مه مانه به سه ر چه ندین قوناغدا دابه شکراوه که پیشانده ری رپۆر هوی گه شه و گۆرانی ئەم زمانه ن. گه شه و گۆرانی زمانی کوردی به دریژایی میژوو، نه مری و به رده وامی میژوو و شارستانییه ت و کولتووری ئەم گه له پیشان ده دا. هه رچه نده ئەم گۆرانی و گه شه کردنه به به رز و نزمی و ناهه مواری زۆریش تیپه ر بووبی، به لام پیشانده ری توانست و خۆپراگری نه ته وی کورد له به رامبه ر ناهه موارییه کان میژوو بووه. له م توویژینه وه یه دا به پیی رپۆر هوی گه شه ی زمانی کوردی ده سنیشانی گه شه و گۆرانی زمانی په هله وی بۆ شیوه زاری فه یلی کراوه. له م رییه دا کۆمه له به ره مه میکی رۆژگاری ساسانی و رۆژگاری ئیسلامی ده هینرینه وه تا کو به شیوه یه کی کاره کی ئەم بابه ته رپوون ببیته وه. توویژه ری ئەم توویژینه وه یه به هوی شاره زایی له زمانی ئاقیستایی و په هله وی، هه ولیداوه به هینانه وه ی به لگه ی زمانی به شیوه یه کی راسته وخۆ له ده قه کۆنه ئەده بی و دینییه کان، رپۆر هوی گه شه ی میژوو یی زمانی کوردی له کۆنه وه بۆ ئەم سه رده مه پیشان ده دا. لیڤه دا ده بی ئەوه ش بگوتری که زمانی ئەم ده قانه نابی به پیوانه ی

شیوه‌زاری سۆرانی بیپۆرین، که تارادهیه‌ک له باشوور و پۆژه‌لاتی کوردستاندا شیوازیکی نیمچه ستانده‌ری وەرگرتوو. شیوه‌زاره‌کانی خوارووی کوردستان به‌تایبه‌تی فهیلی و هه‌ورامی و ئەوانی دیکه پتر له سۆرانی ناسنامه‌ی ئەم ده‌قانه ده‌سنیشان ده‌که‌ن.

٢: زمانی کوردی له سه‌رده‌می ساسانییه‌کاندا

ئەو زمانه‌ی که له‌م سه‌رده‌مه‌دا به‌ره‌می دینی و سیاسی و بازرگانی و ...هتاد پێ تۆمارکراوه، به‌ زمانی په‌له‌وی ساسانی ناسراوه. ئەم زمانه شیوه‌ گه‌شه کردوو که‌ی زمانی ماده‌کانه که کتییی ئاقیستای پێ نووسراوه. به‌پێی توێژینه‌وه زمانیه‌کان ((زمانی کوردی به‌سه‌ر سی قۆناغی مادی-ئاقیستایی، په‌له‌وی و کوردی نوێ دابه‌شده‌کری.)) [فرهاد عزیز: ٢٠١٣، ١١٧] له قۆناغی مادی-ئاقیستایی که قۆناغی کۆنی زمانی کوردیه‌ی، زمانی ئاقیستایی که ده‌قی دینی پێ تۆمارکراوه له‌لایه‌ن ماده‌کانه‌وه بۆ یه‌که‌مینجار به‌ زمانی فه‌رمی ده‌وله‌ت و دین هه‌له‌ده‌بژێردری. له کتییی (میژووی زمانی کورد) دا به‌م چه‌شنه ئەم رایه پشت راست ده‌کریته‌وه ((هه‌موو به‌لگه میژووییه‌کان ئەوه نیشان ده‌ده‌ن که ئاقیستا به‌ زمانی مادی نووسراوه‌ته‌وه.)) [زبیر بیلال: ١٩٨٤، ٣١] قۆناغی په‌له‌وی که به قۆناغی ناوه‌راستی زمانی کوردی داده‌نری له دوا‌ی پوخانی ده‌وله‌تی ماد تا کوو سه‌ده‌ی سییه‌م و چواره‌می کۆچی ده‌گریته‌وه. له‌م قۆناغه‌دا زمانی کوردی بۆ دوو زاری سه‌ره‌کی دابه‌ش ده‌بی. که هه‌ر یه‌ک له‌م زارانه له‌لایه‌ن یه‌کیک له‌ بنه‌ماله ده‌سه‌لاتداره‌کانی کورد و اتا ئه‌شکانی و دواتر ساسانی به‌ زمانی فه‌رمی ده‌زگای میری ده‌سنیشان ده‌کری. ئەم دوو شیوه‌یه به‌ زمانی کوردی باکووری (په‌له‌وی ئه‌شکانی) و زمانی کوردی باشووری (په‌له‌وی ساسانی) ناسراون که له‌ بنه‌ره‌تدا دوو زاری سه‌ر به‌ یه‌ک زمانن و ئەم زمانه‌ش زمانی کوردیه‌ی. [فرهاد عزیز: ٢٠١٩، ٤٤٩] قۆناغی کوردی نوێ که له دوا‌ی هاتنی ئیسلام ده‌سپێده‌کا و تا کو ئه‌مپۆ به‌رده‌وامه، قۆناغی زار و شیوه‌زاره‌کانی زمانی کوردیه‌ی که له بنچینه‌دا شیوه‌ گه‌شه‌کردوو که‌ی زمانی کوردی په‌له‌وین که به‌هۆی نه‌بوونی کیانی سیاسی به‌سه‌ر چه‌ندین زار و شیوه‌زاری جیاوازا دابه‌ش بوونه. [بروانه: فرهاد عزیز: ٢٠١٧، ٢٤٨]

۱-۲: زمانى كوردى باشوورى (پههلهوى ساسانى)

یه که مین به لگه زمانیه کانی ئەم شیوهیهی زمانى كوردى له نووسراوه بهردیه کانی پاشاکانى ساسانى و پیشه وایانى دینی زهردهشتى و دینی مانهوى بهدیده کرین. [H. S. Nyberg: ۱۹۶۴، V] له نووسراوه بهردیه کانی دهکری ئاماژه به نووسراوى ئەردهشیری بابەکان له نهخشی رۆسته، شاپوورى یه کهم له نهخشی رهجهب، نووسراوى نارسى له پایکولى بکری. له نووسراوى دینیدا دهقه پههله ویه کانی به زهند و پازندهوه گرنگترین نووسراوه کانی ئەم قوناغه. ههروهها کتیبه بهناوبانگه کهى مانى پیغه مبهرى سهردهمى شاپوورى یه کهم که بریتیه له کتیبه شاپووه رهگان یه کیک لهم نووسراوه دینییه دهگمه نانهیه که له دهره وهى بازنهى ئەدهبیاتی زهردهشتى نووسراوه.

۱-۱-۲: نووسراوه بهردیه کانی

دۆزراوه شوینه وارییه کانی سهردهمى ساسانى له چوارچیوهی دهقی نووسراودا ئەوه دهسهلمینن که زمانى پههلهوى شیوهیه کی گرنگی زمانى كوردیه. پاشا و پیشه وایانى سهردهمى ساسانى کۆمه لیک دهقیان له دلێ تاشه بهرده کانی سنوورى فه رمانه وایه تی به میرات بۆ زمانناسان بۆ یادگاری داناوه. لیردها بۆ پتر پروون بوونه وه و تیگه یشتن له زمانى كوردى ساسانى، دهقی ژمارهیه که لهم نووسراوانه ی پاشاکانى ساسانى دهخرینه پروو که به هه ر دوو شیوهی كوردى ئەشکانى و كوردى ساسانى نووسراون.

۲-۱-۲: نووسراوى ئەردهشیری پاپه کانی له نهخشی رۆسته

لهم نووسراوه دا ئەردهشیری پاپه کانی خۆی به پاشای پاشایانى ئیران، له نهژادى یه زدان و کورپی پاپه ک دهناسینی. شیواز و تاییه تمه ندی ئەم نووسینه ههروهک له کتیبه (زبان پهلو) دا هاتووه، بهم جوړهیه که نووسینه که به زمانى پههلهوى ئەشکانى و پههلهوى ساسانى و زمانى یونانى تۆمارکراوه. له سهردهمى پاشا بهراییه کانی ساسانیدا ئەم نه ریته له تۆمارکردنى نووسراوه کاندایا بووه. [ژاله آموزگار و احمد تفضلی: ۱۳۸۹، ۱۹ و ۲۰] به پیی سه رچاوه پههله ویه کانی له سهردهمى ساسانیدا ههوت

جۆره خهت واتا ئهلفوبی بۆ نووسین ههبووه که بریتی بوون له: ((دین دهویری، ویش دهویری، کوشتهگ دهویری، نیو کوشتهگ دهویری، میر دهویری، ههم دهویری، راز سههریه دهویری.)) [فریدون جنیدی: ۱۳۸۶، ۲۴] که ههر کام لهم دهویریانه بۆ کاروباری تایبتهت بهکار براون.

پیتکه‌ری ئینی مه‌زده‌یه‌سن به‌گی ئه‌رته‌ه‌شیری میرین میرا ئیران
ئه‌وی چیتری هه‌ژ یه‌زتان به‌ری به‌گی پاپه‌کی میرا

په‌یکه‌ری ئی مه‌زداپه‌رستی به‌گ (مه‌زن) ئه‌رده‌شیری پاشای پاشایانی ئیران [ه]
ئه‌وی چه‌هر (خوین) ی له‌ یه‌زدان [ه] به‌ری (کورپی) پاپه‌کی پاشا
[E. Thomas: ۱۸۶۸، ۲۹]

۳-۱-۲: نووسراوی شاپووری یه‌که‌م

نووسراوی شاپووری یه‌که‌م (۲۴۰-۲۷۳) زایینی له‌ نه‌خشی ره‌جه‌به. له‌م
نووسراوه‌دا شاپوور له‌سه‌ر شیوه‌ی نووسراوی باوکی، خو‌ی به‌ کورپی ئه‌رده‌شیر و
پاشای ئیران و نائیران و نه‌وه‌ی پاپه‌ک ده‌ناسینی. ئه‌م نووسراوه‌ به‌ ئه‌لفوبی کوردی
ئه‌شکانی نووسراوه.

پیتکه‌ری ئینی مه‌زده‌یه‌سن به‌گی شه‌ه‌پوهری میرین میرا ئیران و
ئه‌ن‌ئیران

ئه‌وی چیتری هه‌چ یه‌زتان به‌ری مه‌زدیسن به‌گی ئه‌رته‌ه‌شیر میرین
میرا ئیران ئه‌وی چیتری هه‌چ یه‌زتان نه‌پی به‌گی پاپکی میرا
په‌یکه‌ری ئی مه‌زداپه‌رستی به‌گی شاپووری پاشای پاشایانی ئیران و
نا ئیران ئه‌وه‌ی چه‌هر (خوین) ی له‌ یه‌زدان [ه] به‌ری (کورپی) ئه‌رده‌شیری پاشای
پاشایانی ئیران ئه‌وه‌ی چه‌هر (خوین) ی له‌ یه‌زدان [ه] نه‌وه‌ی به‌گ پاپه‌کی پاشا
[E. Thomas: ۱۸۶۸، ۲۹]

۲-۲: نووسراوی میژووویی و پالنه‌وانی

۱-۲-۲: کارنامه‌گی ئه‌رده‌شیری پاپکان

له سه‌رده‌می خوسره‌و ئه‌نوشیره‌وانی ساسانی‌دا کتیبیک به ناوی (کارنامه‌گی ئه‌رته‌شیری پاپکان) سه‌باره‌ت به ژیان و ره‌چه‌له‌ک و هه‌روه‌ها چۆنیه‌تی به ده‌سه‌لات گه‌یشتنی ئه‌رده‌شیری ساسانی نووسراوه. له‌م کتیبه‌دا که به زمانی کوردی په‌هله‌وی نووسراوه، رووداو‌ه‌کان به شیوازی داستان و پالنه‌وانیتی گێردراونه‌ته‌وه. ئه‌م کتیبه به‌م ده‌قه‌ی خواره‌وه ده‌سپێده‌کا:

- ۱- په‌وی کارنامه‌گی ئه‌رته‌شیری پاپکان ئیتوون نیپییست ئه‌یتیت کوو پاش هه‌چ مه‌رگی ئه‌لکسه‌نده‌ری هرپومینگ ئیران شه‌تر دوو سه‌ت و چل که‌ته‌ک خوه‌تای هه‌بویت.
- ۲- سپاهان و پارس و کوسته‌کیی ئه‌ویش نزگیتر په‌ت ده‌ستی ئه‌رده‌وان سه‌ردار بیت.
- ۳- پاپه‌ک مه‌رزوپان و شه‌ترداری پارس بیت و هه‌چ گومارته‌کی ئه‌ردوان ئه‌بیت. ۴-
- ئه‌ردوان په‌وی سه‌ته‌خر نیشه‌بیت. ۵- و پاپه‌ک رای هینچ پرزه‌ندی نام بورتار نه‌بیت.
- ۶- و ساسان شوپانی پاپه‌ک هه‌بیت و هه‌موار له‌ته‌گ قووچان ئه‌بیت و هه‌چ توخمه‌گی دارای دارایان بیت. ۷- هه‌ندور دوژخوتایی ئه‌له‌کسه‌نده‌ر نیاگانی ئه‌و ویره‌ک و نیهان رو‌بیشنی ئه‌ویسیایت و له‌ته‌گ کورتان شوپانان ئه‌ویستیت.

[H. S. Nyberg: ۱۹۶۴, ۱]

ئه‌م ده‌قه له سه‌رده‌می ساسانییه‌کاندا به خه‌تی په‌هله‌وی و به زمانی کوردی بنه‌ماله‌ی پاشایانی ساسانی نووسراوه. ئه‌م شیوه‌ زمانه که له سه‌رده‌می ساسانییه‌کاندا زمانی ده‌وله‌ت و دین بووه، له بنه‌ره‌تا زمانی بنه‌ماله‌ی پاشاکانیان بووه. دوا‌ی رووخانی ئه‌م ده‌وله‌ته و پاش تیپه‌رینی چه‌ندین سه‌ده ئه‌م شیوه‌زاره له چوارچێوه‌ی زاری خوارووی زمانی کوردی له هه‌مان ئه‌و سنووره‌ی که پایته‌ختی ساسانییه‌کان بووه قسه‌ی پیکراوه. شیوه‌زاری فه‌یلی یان له‌کی هه‌مان ئه‌م شیوازه‌یه که ده‌قه په‌هله‌وییه‌کانی سه‌رده‌می ساسانی پێ نووسراوه‌ته‌وه. به هینانه‌وه‌ی ئه‌م ده‌قه بو سهر ئه‌لفوویی ئیستای زمانی کوردی، زۆربه‌ی خه‌لکی کورد به‌تایبه‌تی له زاری ناوه‌راست و خواروو بی هینچ گرفتیک لێ تیده‌گه‌ن.

۲-۲-۲: ئەيانگارى زهريران

داستانى پالەوانىتى زهرير يەككىك لە كۆنترىن دەقە كوردىيەكانى سەردەمى ساسانىيە كە لەسەر داستانىكى شوپرەسوارى رۆژگارى ئەشكانىيەكانەو نووسراوئەتەو. لەم دەقەدا باسى شەرى نيوان كەوى قىشتاسپە و ئەرجاسپە كراو. ئەم شەرى رەهەندىكى سىياسى-دىنى هەيە. كەوى قىشتاسپە پەناى بە زەردەشت داو و خوى و خەلكى ميرنشىنەكەى دىنى زەردەشتيان وەرگرتوو. ئەرجاسپە كە مىرى ميرنشىنى دراوسى قىشتاسپە بە سپايەكى فراوان هەلىكوئەتە سەر قىشتاسپە و داواى لىدەكا واز لە دىنى نوئى بىنى و بگەرئەتەو سەر دىنى بابوباپىرانيان، بەپىچەوانەو ميرنشىنەكەيان داگىر دەكا و لەناويان دەبا. [فرهاد عزيز: ۲۰۱۹، ۴۶۵ و ۴۶۷] لە خوارەو نمونەيەكى ئەم دەقە دەگوازئەتەو.

۷- و ئوجا ئەرجاسپى خيوان خوتاي هەچ كۆ سەر نيگا كىرت و گووت: كو هەچ ئەشما خيوان كى هەى كە شانات ئەبەگ زهرير كۆخشد، ئەوئيش كوژەت، ئەوى تەهمى سپابودى نيو زهرير، تاك زەرستوونى منى دوئت، پەت ژەنى دەهيم كە هەندور هەمەگ شەترى خيوان ژەنى هەچ ئەوى هوچپەرتر نىيەس.

(ئىنجا ئەرجاسپى مىرى خيوان لە سەر كيو سەپىرى كرد و گووتى: كە لە ئيوه خيوان كى هەيە كە بروا و لەگەل زهرير بجهنگى. ئەوى ئەو سپاسالارە پالەوانە، زهرير بكوژى، تاكوو زەرستوونى كچى من بە ژنى پيشكەشى بكەم كە لە گشت شارى خيوان ژنىك لە ئەو جوانتر نىيە).

[J. Jamasp-Asana: ۱۹۱۳، ۱۰]

۳-۲ : نووسراو دىنيەكان

۱-۳-۲: دەقى دىنى زەردەشتى

لە سەردەمى ساسانىدا كۆمەلەك بەرهەمى بەرچاوى دىنى بە زمانى كوردى باشوور واتا پەهلەوى ساسانى نووسراون كە برىتىن لە: زەندى ئاقىستا، ئەرتاي قىراز نامەگ، بنىداهيشن، مينووگى خىرەت، كۆمەلەك ئاموژگارى دىنى پيشەوايانى دىنى زەردەشتى، كتيبى دىنكەرت و ...هتاد. لەم توئىژىنەوئەيەدا چەند نمونەيەك لە دەقى دىنى كە بە زمانى كوردى باشوورى واتا كوردى ساسانى نووسراون بە

مه به سستی پتر پوون بوونه وهی په یوهندی نیوان زمانی فه رمی دهوله تی ساسانی و زمانی کوردی به تاییه تی شیوه زاری فه یلی (له کی) ده گوازینه وه.

۲-۳-۲: کتیبی دینکهرت

ئهم کتیبه یه کیک له نایابترینی ئهو کتیبانه یه که به زمانی کوردی باشوور و اتا کوردی ساسانی نووسراوه. ناویشانی ئهم کتیبه بریتیه له (دینکهرت) و اتا کردار و پفتاری دینی، له م کتیبه دا گشت بنه ما فه لسه فی و بیروباوه ری دینی زهرده شتی باسکراوه. ههروه ها پوخته و کورته ی ئاقیستای سه رده می ساسانییه کانی تیدا تومار کراوه. [بروانه: احمد تفضلی: ۱۳۸۳، ۱۳۱-۱۳۸]

و هه چ بووم ئاراسته ران ئهرته خشییری پاپکان چیوون دینیچ ئامایتی، کوو که تار ئی زوری که ی ئهرته خشییری تاکهن، ئی تین فرمان، ئی شکه پتی زهنین، ئی خواتانی کوو ئورام هه ندور مانی ئهریشنی نووک و پووشن فراژ ئه ستینیت، په وان که نیک که رپی، ئی نیوگی که به د ئه مه وه ند، ئی هوراوه سستی بریند ئه یوسه ت، ئی راستی، ئی رایومه نتی ئازات.

و له رازینه رهوانی زهوی ئهرده شییری پاپکان [ه] ههروه کوو چوون له دینیش هاتوه، که قه تاری زور و دهسه لاتی ئهرده شییری پاشا تاکه، ئه وه ی فرمانه کانی به تینه، ئه وه ی ئه شکه وتی زانسته، ئه و که یخوایه ی که ئهریشنی [ناوی فریشته یه که]، ئارامی له ناو مالی به رده وام نوی ده کاته وه و پرووناکی ده کاته وه به هو ی کیژی پاکیزه وه. ئه وه ی پاک و له خواترسه، ئه و جوان و بالابه رزه، ئه و راستگو یه، ئه و شکومه ند و ئازاد (نه جیب) ه.

[P. Sanjana: ۱۹۱۵، Dv، p II، ۵۱]

۲-۳-۴: کتیبی ئه رتای قیراز نامه گ

ئهم کتیبه به زمانی کوردی ساسانییه و سه باره ت به گه شتی پووحی پیشه وایه کی دینی زهرده شت بو به هه شت و دوزه خ و به رزه خ نووسراوه. ئهم پیشه وایه ی دینی زهرده شتی ناوی (ئه رتا/ئه رد) به مانای پاک و بیگه رده و سیفه تی (قیرازی) پیدراوه به و واتایه که راز و نهینیه کانی ژیان ی پاش مردنی ئاشکرا کردوه. لیره دا په ره گرافی یه که می ئهم کتیبه ده گوازینه وه.

۱- ئیتوون ویزه‌ند کو ئیوبار ئەهروب زه‌رتوهشت دینی مه‌گریت هه‌ندور گیهان روباج بیکرت ۲- و تاک بووه‌نده‌گی سیسه‌ت سار دین هه‌ندور ئی‌پاگژی و مه‌رتم هه‌ندور ئی‌بیگومانی هه‌بویت ئانه‌مه‌ند ۳- گوژه‌سته‌ک گه‌نه‌گ مینوگی دروو-وه‌ند گومان کرتن ئی مه‌رتومان په‌وی ئی دین رای ۴- ئەوی گوژه‌سته‌گ ئەرکسه‌نده‌ری هه‌رومه‌یگی موزریگ مه‌نشینی قیاپه‌نه‌نیت په‌وی گران سزه‌د و نپه‌رتن و ئیشه‌گ روو ئیران شه‌تر شانیت ۵- ئویش ئەوی ئیران ده‌هیپه‌ت ژه‌ت ۶- و ببه و خوتایی ئاشوپت و ئەویران کرت ۷- و ئی دین چیون هه‌مه‌گ ئەپستاگ و زه‌ند هه‌به‌ر گای پیسته‌یه‌ ویراسته‌گ و په‌وی ئاوی زه‌ری نیپسته‌گ و هه‌ندور سته‌خری پاپکان په‌وی که‌راتی نبست هانیتیت و یسانیت

۱- وه‌ها ده‌بیژن که یه‌ک جار زه‌رده‌شتی پاک ئەو دینه‌ی که وه‌ریگرتبوو، له‌ناو جیهان ره‌واجی پیدا ۲- و تاکوو بوونی سیسه‌ت سال دین به‌پاگژی و خه‌لکی له‌بیگومانیدا بوون ۳- رپونکردووی بوگه‌ن گیانی دروو‌ه‌ند (ئه‌هریمه‌ن) بو ئەوه‌ی خه‌لکی گومان بکه‌نه‌سه‌ر ئەم دینه‌ی ۴- ئەو له‌رپ دهرچوووه‌ئه‌سکه‌نده‌ری رومی دانیشتووی میسری فریودا، به‌و سزا (سته‌م) ه‌زور و هه‌لکوتان و ئازاره‌وه‌ رووی بو ئیران شار هیئا. ۵- ئەویش پاشای ئیرانی کوشت ۶- و بنه و که‌یخوای شیاوند و ویرانی کرد ۷- و [هه‌روه‌ها] ئەم دینه‌ی چۆن هه‌مووی ئاقیستا و زه‌ندی له‌سه‌ر پیست و که‌ولگی گا و به‌ئاوی زی‌ر نووسرابوو و له‌ناو سته‌خری پاپکان له‌وه‌ق‌ه‌لاتی نووسینه‌دانرابوو. [Fereyduun Vahman: ۱۹۸۶، ۱۹]

۴-۲: ده‌قی دینی مانه‌وی

کتیبه‌ی شاپووه‌ره‌گانی مانی که له‌لایه‌ن خودی مانیه‌وه‌ بو پاشای ساسانی شاپووری یه‌که‌م نووسراوه‌، به‌زمانی په‌هله‌یان فه‌یلی نووسراوه‌. (هینریک ساموئل نیوییرگ) ده‌لی: مانی ئەم کتیبه‌ی به‌مه‌به‌ستی رپونکردنه‌وه‌ی بنه‌ما فه‌لسه‌فی و ئایینییه‌کانی دینییه‌که‌ی دارشتوووه‌ و هه‌ر به‌ناوی پاشای ساسانی ناونیشانی شاپووه‌ره‌گانی بو داناوه‌ و پیشکه‌شی ئەم پاشایه‌ی کردوووه‌ و ئامانجی شاپووری یه‌که‌م و مانی ئەوه‌ بووه‌ که ئەم دینه‌گه‌شه‌ی پیبدری و شوینی دینی زه‌رده‌شتی بگریته‌وه‌. [هینریک ساموئل نییرگ: ۱۳۵۹، ۴۱۳] ئەم کتیبه‌ی یه‌کیک له‌به‌لگه‌هه‌ره‌گرنگه‌کانی میژووی زمانناسیه‌ی که ده‌سه‌لمینی زمانی دایکی پاشاکانی ساسانی،

زمانى كوردى په هلهوى (فهلى) بووه و هر ئه م شيوه زارهى كه له ناو ئه م بڼه ماله دهسه لاتداره قسهى پيكراره، به زمانى فهرمى دهولت ههلبژيرداروه. مانى كه دینهكهى رادهگهينى داوا له شاپوورى يه كه مى پاشاى ساسانى دهكا دینهكهى پهسند بكرى، شاپووريش داوا دهكا بڼه ماکانى دینهكهى بو روون بکاته وه، بويه مانى کتیبیک دهنووسى و پیشکەشى ئه م پاشايهى دهكا. بيگومان کتیبهكه به زمانیک نووسراوه كه پاشا به باشى لى تیدهگا. له کتیبى (ئه دبى مانهوى) دا هاتوه: ئه م کتیبه له سه ره تاکانى سه دهى بيسته م له ناوچه يه ک له چين به ناوى تورفان له گه ل کومه ليک کتیبى دیکه كه تايبه تن به دینى مانى دوزراوه ته وه. [مهرداد بهار: ۱۳۹۴، ۴۹] دهسنووسه رهسه نه کانى دهقى مانى كه به دهقه کانى تورفان ناسراون، له ئه نيستيتوى زانستى براندينبورگى بهرلين و کتیبخانهى نيشتمانى بهرلين بهم ناونيشانه (Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften) پاريزراون. خو شبه ختانه وينه يه كى له بهرگيراوى ئه م کتیبه له بهر دهستى ئيمه دا هه يه. له م تويزينه وه يه دا دوو لاپه رهى يه كه مى ئه م کتیبه به ئه لفوبيى ئيستاي زمانى كوردى دهنووسريته وه و وينه رهسه نه كه شى له گه لدا داده نرى.

له کتیبى شاپووره گاندا کومه ليک دهسته واژهى تايبه ت به دینى مانى ده بينرى كه ئه م دهسته واژانه پتر چه مكى دينين و رهنگه بو ئه م سه رده مه هه ندئ نامو بن، بو نمونه (خيره ت شاهير يه زد) كه له دینى مانيدا ناويكه بو جيھانى پاک و نمونه يى يه زدان كه ده كرى به باره گاي يه زدان دابنرى. خيره ت و اتا عه قل و ئاوه ن، له زمانى كوردى ئيستادا له وشه ي (خرينه) به واتاي ددانى عه قل ده بينريته وه. هه روه ها ناوى فريشته كانى باره گاي يه زدانى كه ئه ركى ئازاردانى خراپه كارانيان له ئه ستويه كه بریتين له مانبيد، ويسبيد، زه ندبيد، ده يبيد، په ره گبيد.

دوو بنى شاهپه ره گان

په د ديوان ئه وه د، ... بوو ... چ... په يتاگ ... كوو... ئوو گووه ند كوو ئيمه ه يه زتان پيياسگه ر ئيم، په د ئى په نديگ ئيمه، مه رتوومان پره يست ويپسه ن و ئووانيش په د دوژكيردگاني كامره وان، ئى دينه وه ر كى خويش دين نى وه رووه د، هه نيچ و ئه ويشان هه نزه په سه د و ئه وى زه مان كه هه نده ر شاه ر خه ر هيناوه ن بويت، ئيگ پچ زميگ و ئاسمان و خوهر و ماونگ و ئه خته ران و ئه ستيره گان وزرگ نيشان په يداگ بويت،

پس خیرهت شههیر یهزد هین کی نحوهست ئەوی نیر دام نوخویری پەرتومین خیرهت و دانیشن دا، ئەویش پاش هەچ جار جار و ئەوام خیرهت و دانیشن و مەردان پریستیت، هین پەت ئەویچ ئەوام ئی ئەبدوامین نزد و فریشەکر هەن خیرهتی شههیر خوتای هەچ هەمەگ.

دوو بنی شاپوهرەگان

[پیغەمبەرانی درۆیین] لەگەڵ دیوان و ... دەبن و دەلین: کە ئیمە راسپێرداوی یزەدانین، ئەمە یە پەندی ئیمە، خەلکی پر (پتر) فریو دەدرین و ئەوانیش بەم دژکردارییە کامەرانی، ئەو دینەوەر (دیندارە) ی کە باوهری بە دینی خۆی نییە، ئەویش بەوانەو پەیووست دەبی و ئەو زەمانە ی لەناو شار خڕ (هەموو) هین (شت) هکان ئەوا بی، ئەوجا لە زهوی و ئاسمان و خۆر و مانگ و ئەختەر (حەسار) هکان و ئەستێرە مەزنەکان نیشانە پەیدا دەبی، ئینجا خیرهت (ئاوێز) شاری یەزدان ئەو ی کە سەرەتا ئەو نیرە ی دا (واتا مروۆقی خولقاند) پەروەردەکراو ئاوێز و زانستی پێدا، ئەویش پاشان جار بە جار و بەردەوام ئاوێز و زانستی بو خەلکی گواستەو، هەروەها لەم دوا رۆژگاردە، نزیکي فریشەکر (نوێکردنەو) هەر ئەو شاری ئاوێزی یەزدان [کە هی] هەموانە

ئەبەر نامیشنییە میردان پوسر

ئیزەدان و دینەوهران ئاما، ئەگە پەد ئاسمان هەندوور ویسەد، وزرگ خروھ خوینییەد و هەمەشاهر ئەژنییەد، ئەوی ئەمشیان یەزدان کی هەندوور ئاسمانان و زمیگان هەمە کیشوهر مان بیت و ویس بیت و زەند بیت و دیه بیت پەهراگ بیت، ئو دیوان نیخروۆستار هیند، هەن خیرهتشاهیر ئافەرین کەنەن و مەرتوومان کی هەندوور شاهیر شاریار بوو، دوو دووان پەدیش ئەوی شاوھن، نمیچ بەرن ئەوش فەرمان پەدیرەن و مەردوھم ئیگ ئازیگەر دووژکیردەگان و مەردیھنەگان، هین پەشیمان بووھن و پەس خیرهتشاهیر یەزد پریستەگان ئو خۆرەسەن و خۆرەنوهر پریستەد و شاوھن و مەرتوھم ئی دینەوهر ئەبەگ هەیاران و هەن دووژکیردەگان هەچ هەم کووشنان هەمی ئەراچ پێش خیرهتشاهیر یەزد نە یەن و نمیچ بەرەن سەبارەت بە هاتنی نەو ی ئادەم

ئیزه دان و دینه وهران (دینداران) هاتوون، ئینجا له ناوهوهی ئاسمان رادهوهستی، به دهنگی بهرز هاوار دهکا و هه موو شار ده بیستن، ئەو ئەفرینراوانه ی یه زدان که له ناو ئاسمانه کان و زهوییه کانی گشت کیشوه ره کان، مانبید و ویسبید و زه ندبید و دیهید و په هراگبید، ئەوان ئازاردهری دیوانن، ئەم ئاوه زشاره ستایش ده کهن و ئەو خه لکانه ی که له ناو شاردا شاریار بوونه، به دوو و به غار به ره ئەو ده پۆن، نوێژ ده کهن و فرمانی ئەو په سند ده کهن و خه لکی ئازارگه یین و به دکردار و سته مکار، له و کاته په شیمان ده بنه وه و ئینجا خیره تشاهیر یه زد، نێردراو به ره و خوراسان (پۆژه لات) و خۆره نوهر (پۆژئاوا) ره وانه ده کا، و ده پۆن خه لکی دینه وهر له گه ل هاوړپیان ده بن و ئەوان به دکاران له هاوکارانیان هه موویان به ره و پیش خیره تشار یه زد ده بن و نوێژ ده کهن.

٣: ره هه نده کانی گه شه و گۆرانی زمانی کوردی

شوینی زمانی کوردی له ناو زمانه کاندایاره، ئەم زمانه له ریزی زمانه زاگروسییه کانه و له دیر زه مانه وه له سه رده می سو مه رییه کانه وه تا کوو ئەم پۆ له و جوگرافییه به رفراوانه ی که باسمان کرد په رش و بلاو بووه. بۆیه زمانی کوردی هه روه ک پیشتر ئاماژه ی پیدرا له پووی گه شه ی میژووی زمانه وه به سه ر سی قو ناغ دابه ش ده بن (مادی-ئاقیستایی، په هله وی، کوردی نوێ یان شیوه زاره کان) و ئەم سی قو ناغه له زمانناسیدا به سی قو ناغی (کۆن، ناوه راست و نوێ) ده سنیشان کراون. له کتیبی (زمانی کوردی و شوینی له ناو زمانه کانی جیهاندا) ئەم دابه شکردنه به م شیوه یه یه: قو ناغی زمانی کوردی کۆن و له سه ره تای دامه زراندنی ده وه له تی میدییه کانه وه ده سپیده کات، دووهم، قو ناغی زمانی کوردی ناوه راست که له سه ره تای ده سه لاتی هیلینییه کانه وه تا کوو قو ناغی ساسانییه کان ده گریته وه. سێهه م قو ناغی شیوه زاری زمانی کوردی، ئەم قو ناغه سه رده می هاتنه کایه و به کارهینانی شیوه زاره کانی زمانی کوردی ده گریته وه. [په فیق شوانی: ٢٠٠٨، ١٢٨ و ١٢٩]

١-٣: قو ناغی کۆن (مادی-ئاقیستایی)

هه ر یه ک له م قو ناغانه پیشاندهری گه شه و گۆرانی زمانی کوردی به هیلکی راست و درووست و ره وانن که ره گی له شیوازی ژیان و ژیا ری شارستانی ئەم میلله ته دا

داکوتاوه. قوناغی کون له سهردهمی سۆمهرييهوه دهسپیدهکا و تاکوو سهردهمی پرووختانی دهولتهتی مادهکان بهردهوام بووه. لهم سهردهمهدا زمانی کوردی بهپیی ناوچهی ژیر دهسهلاتی میرنشینه کونهکان شیوهزار و زاری جیاجیای لیدهبیتهوه. ههر یهک له میرنشینه کونهکانی نهتهوهی کورد وهکوو سۆمهری، گووتی، ئیلامی، هووری، میتانی، مانایی، ئورپرتی و... هتاد له سنووری دهسهلات و فهرمانپهواهی خویاندا شیوهیهک له شیوهکانی زمانی کوردیان بۆ پایی کردنی کاروباری میری، دینی، ئهدهبی و... هتاد بهکاربردوه. له سهردهمی مادهکاندا بۆ یهکهمینجار شیوهیهک له شیوهکانی زمانی کوردی به زمانی فهرمی دهولتهتی یهکگرتووی ماد ههلهبژیردری. لیرهدا ئهوه شیوهزارهی که ئاقیستای پی دارپژراوه، بههوی ئهوهی زمانی دین بووه بهخت و ئیقبالی پتر بووه بۆ ئهوهی به زمانی فهرمی دهسهلات ههلهبژیردری. [بروانه، فرهاد عزیز: ٢٠١٧، ٢٤٨]

٢-٢: قوناغی ناوهراستا (پههلهوی)

قوناغی ناوهراستی زمانی کوردی له دواي پرووختانی دهولتهتی یهکگرتووی ماد دهست پیدهکا و به فهرمی تاکوو کوتایی دهسهلاتی ساسانییهکان بهردهوام دهبی. لهگهله وهشدا که ئهه قوناغه لهگهله هاتنی ئیسلام کوتایی پیدئ، بهلام تاکوو سهدهی چوارهمی کوچیش ههر دهقی ئهدهبی و دینی پی تۆمار کراوه. لهه قوناغهدا دوو شیوهی زمانی کوردی باوبوووه که راستهوخۆ له زمانی ئاقیستاییهوه سههرچاوه دهگرن. یهکهه زمانی کوردی ئهشکانی و دووهه زمانی کوردی ساسانی که ههر دووکیان به زمانی پههلهوی ناسراون. لهه سهردهمهدا کۆمهلیک دهقی ئهدهبی و دینی یهکجار گرنه بهه دوو شیوه زمانهی کوردی لهبهه دهست دانه که پیشاندهری رپرهوی گهشهی میژوویی زمانی کوردین. ئهه دهقانه به ئهلفوبییهکی تایبته نووسراون که به خهتی پههلهوی ناسراوه. [بروانه، فرهاد عزیز: ٢٠١٩، ٤٤٩]

٣-٢: قوناغی نوئ (شیوهزارهکان)

ئهه قوناغه له دواي پرووختانی دهولتهتی ساسانی و بلاوبوونهوهی ئایینی ئیسلام دهسپیدهکا و تاکوو ئهمرۆ بهردهوامه. لهه قوناغهدا بههوی نهبوونی کیانی سیاسی سهربهخوی کوردی و له ژیر کاریگهری رهوشی سیاسی و بهرپوهبردنی ناوچه

جياجياكانى كوردستان و دهركهوتنى ميرنشینهكان، زمانى كوردى بهسهر چهندنين شيوهزار و زارى جياجيا دا بهش دهبى. هر يهك له شيوانه وهكوو قوناغى كون بههوى پشتيوانى ميرنشينه كورديهكانهوه گهشه دهكهن. ئەم گهشه كردنه گوڤرانيكى يهكجار زورى له ناو زمانى كوردى و زار و شيوهزارهكانى ليكهوتهوه. ليكهوتهى ئەم گهشه و گوڤرانه بووه هوى ئهوهى كه ترازان و داپرانيك له نيوان شيوهزارهكانى كوردى بيته ئاراهه، [فرهاد عزيز: ٢٠١٩، ٤٥٠] به چه شنك كه زوريك له ناخيوه رانى ئەم شيوهزارانه ههنديچار به ئاسته م ده توانن له يهكدى تيبگهن و ئەمهش بووه ته هوكارىكى گرنگ بو ئهوهى دوژمنانى كورد وهكوو ههل و دهرفته بيقوزنه وه بو ئهوهى ههل بدن ئەم شيوهزارانهى زمانى كوردى له م زمانه بكه نه وه و به زمانى سه ربه خو دا يان بنين. تويژه ران و ناوهنده ئەكاديميهكانى كوردستان ده بى بهرپرسياريتى ئەم بابته ههل بگرن و به تويژينه وهى بهردهوام ئەم ههل و پيلانگيرييهى له دژى زمانى كوردى له ئارا دايه، پوچهل بكه نه وه.

٤-٢: په يوهندى نيوان شيوهزاري فهيلى و زمانى په هلهوى ساسانى

زمانى كوردى كه زمانىكى زاگرؤسييه، به دريژايى ميژوو له قه وقازياوه تاكوو دهگاته دهرياي ئيمه و به پانتايى دهشتهكانى ميزوپوتاميا و ناوچهكانى كه نارى دهرياي مازهنده ران يان قه زوين بهربلاوبووه و قسهى پيكراره. دهرياي ئيمه هه مان ئەو كهنداويهيه كه ئەمرو بههوى ناوانانى به كهنداوى فارس يان كهنداوى عاره ب، له لايهن فارس و عاره بانه وه مشتومر و ههنديچار توندوتيژى سياسى و ديبلوماسى ليده كه ويته وه. [تورج دريائى] له ليكولينه وهيهكى زانستيدا باسى ئه وه دهكا كه ساسانيهكان (دهرياي ئيمه) يان بو ناوانانى كهنداو و دهرياي عومان به كارهيئاوه. [تورج دريائى: ١٣٩١، ١٦٦] به م پييه جوگرافياى زمانى كوردى زور بهر فراوانتره له و جوگرافيا سياسيهى كه كوردستانى گهوره ي له سهر نه خشه ي جيهاندا پى دناسريته وه.

كوردى فهيلى يه كيك له گرنگترين شيوهزارهكانى زمانى كوردى له قوناغى نووى ئەم زمانه يه. ريشه ي وشه ي فهيلى بو وشه ي په هله ده گه ريته وه. په هله ناوى ناوچه يه كى جوگرافيايه كه دانىشتوانه كه ي به زمانى په هلى - فه هلى - فهيلى قسه يان كردوه. (ابن النديم) ناوچه ي په هله به ئەسفهان، ره ي، هه مه دان، ماه نه هاوهند و

ئازەربایجان دەسنیشان دەکا. [ابن ندیم: ۱۳۸۱، ۲۲] ھەروەھا (طیب طاھری) دەلی: وشەیی فەیلی شیوہ گۆراوەکەیی فەھلەییە و ھەر ھەمان وشەیی پەھلەییە کە دواتر بەھۆی گەشە و گۆرانی زمانی بەشیوہی فەھلی، فیھلی و فەیلی دەرکەوتووہ و ناوچەیی فەھلە ھەمان لەکستانە. [طیب طاھری: ۱۳۷۹، ۵] بەم پینە ناوچەیی پەھلە ھەمان ناوچەیی لەک نشینی کوردستانە و شیوہزاری ئەم ناوچەییە لە کۆندا پەھلەوی و لە سەردەمی نویدا فەھلەوی پیگووتراوہ. بەپای توێژەر وا باشتەر تەنیا ناوچەیی لەک نشین بۆ شیوہزاری فەیلی دەسنیشان نەکرئ، چونکە بەپینە دەقە ئەدەبیەکانی زمانی کوردی، کۆمەلە شیوہزاریکی زمانی کوردی وەکوو ھەورامی، لورپی، لەکی یان فەیلی بە فەھلەوی دانراون کە گشتیان لە پرووی ریشەیی زمانییەوہ شیوہ نوئی و گەشەکردووہکەیی کوردی ئەشکانی و ساسانین. دەقی فەھلەویاتی کوردی وەکوو کۆنترین دەقی ئەدەبی لە قوناغی نوئی ئەم زمانەدا ئەم بابەتە یەکلایی دەکاتەوہ. بەرھەمە ئەدەبیەکانی زمانی کوردی زار و شیوہزارەکانی خواروو وەکوو فەھلەویاتی باباتاھیری ھەمەدانی، مەلای پەریشان، قەترانی تاوپیژی و کەلامی یارسانان، شانامەیی کوردی و ... ھتاد ئەم بۆچووہ پشست راست دەکەنەوہ.

۵-۲: فەھلەویات

فەھلەویات بەم جۆرە شیعرانە دەگووترین کە دوای ھاتنی ئیسلام لە ناوچەکانی زمانی پەھلە یان فەھلە نووسراون. ناوچەیی فەھلە بەپینە سەرچاوە کۆنەکانی سەردەمی ئیسلامی بەم سنوورە جوگرافیە دەگووترئ کە خەلکەکەیی بە زمانی پەھلە یان فەھلە دوواون. لە کتیبی (الفہرست) دا ھاتووہ: ((ناوچەیی فەھلە بریتین لە: ئەسفەھان، رەیی، ھەمەدان، ماہنەھاوہند و ئازەربایجان.)) [ابن ندیم: ۱۳۸۱، ۲۲] بەم پینە دەرەکەوئ ناوچەیی پەھلە ھەمان ئەو سنوورە جوگرافیاییە کە مادەکان لەسەرەتادا دەولەتی یەکگرتووی مادیان تیدا بنیات ناوہ و بریتین لەو ناوچانەیی کە زمانی کوردی تیدا بەربلاوبووہ.

چارەنووسی زمانی کوردی لە دوای پرووخی دەولەتی ساسانی، پیشاندەری چارەنووسی گەلی کوردە. ھەروەک چۆن سنووری جوگرافیای کوردستان لە چەندین قوناغی جیاوازی میژوویدا پارچە پارچە و دابەشکراوہ، زمانی کوردیش بۆ چەندین شیوہزاری جیاجیا دابەش بوون و ھەندئ لەم شیوہزارانە بەھۆی دەسەلاتی

میرنشینە کوردییەکانی سەردەمی ئیسلامی بەختی ئەوەیان هەبوو کە دەقی ئەدەبی و دینی و پەرەردەییان پێ بنووسریتەوه. بنچینە و بناغەى زمانى كوردی و اتا پەهلەوی یان فەیلی کە پێشتر زمانى دین و دەولەت بوو، لەم قوناغەدا کۆمەڵیک بەرھەمی ئەدەبی و دینی زۆر گەرمی پێ تۆمارکراوە و بە ئەدەبیاتی فەهلەوی یان فەهلەویات ناسراوە. ئەم شیۆه زمانەش وەکۆو زمانى کۆمەڵیک لە دانیشتوانى کوردستان وەکۆو زمانى ئاخالوتن لە هەمان ئەم ناوچانە لە گەشە و گۆراندابوو کە ئەمڕۆ لە چوارچۆهەى زمانى كوردی لە زارى خواروو و گۆراندای پۆلین کراون وەکۆو لوپى، لەكى، کەلهورى، هەورامى و شیۆهزارە هاوشیۆهەکانى دیکەیاندا. بەم چەشنە دەبینین زمانى پەهلەوی یان فەیلی رۆژگارى ساسانییەکان لە سەردەمی نوێى زمانى كوردیدا کاریگەرییەكى یەكجار زۆرى لەسەر شیۆهزارەکانى دیکەدا هەبوو. بۆیە هاوبەشییەكى یەكجار زۆر لە نیوان شیۆهزارەکانى ئەم زاراندا بەدیدهکرین و زۆر جار بە ئاسانى لیکجیا ناکرینەوه، بەتایبەتى لەو بەرھەمە ئەدەبیانەى کە میژووی تۆمارکردنیان بۆ نیوان سەدەى چوارەم تا کوو دەیهەمى کۆچى دەگەرینەوه.

ئەم جیاوازییەى کە لە شیۆه زۆر فراوان و جیاوازهکانى زمانى كوردیدا هەیه، بوو تەهۆکاریک بۆ ئەوهى زمانناسانى بیانى هەندى شیۆهزارى كوردی لەم زمانە جیا بکەنەوه و بە زمانیکى سەربەخۆى دابنێن. بۆ نمونە شیۆهزارى هەورامى، زازایی، لوپى، لەكى و هەندى لە شیۆهەکانى دیکە بە زمانیکى سەربەخۆ دابنێن. لەراستیدا ئەم دامالینەى زمانى كوردی لە شیۆهزارەکانى هەر لە درێژەى سیاسەتى قەردنى گەلى كورددا سوودى لیۆهەرگیراوه. بەتایبەتى لەلایەن تویژەرانى ئێرانى کە مەبەستیانە جوگرافیای زمانى كوردی وەها سنووردار و بچوک بکەنەوه تا کوو لەگەل نەخشەى جوگرافیا سیاسییەکەى هەریمی کوردستان لە باشوور هاوتەریب بێ و بەشیۆهیهكى گشتى زمانى كوردی لە شیۆهزارى سۆرانیدا قەتیس بکەن، تا کوو جوگرافیا و خاکی کوردان هەر لە سنوورى ئەم شیۆهزارەدا بەرجەسته ببێ. بۆ نمونە (حسن رضا باغ بیدی) تویژەرى فارس زمانى ئێرانى شیۆهزارى هەورامى و زازایی بە زمانیکى سەربەخۆ دادەنى و پێیوايه ئەم شیۆهزارە پەسەنەى زمانى كوردی پەیهەندى بەم زمانەوه نییه و بەهەلە لە ریزی شیۆهزارەکانى زمانى كوردی پۆلین کراوه، [حسن رضا باغبیدی: ١٣٨٨، ١٨١] بەلام مامۆستای زمان و ئەدەبی كوردی (خانای قوبادى) لە خەسرهو و شیریندا بەم چەشنە وەلام دەداتەوه:

پاستهن مواچان فارسی شهککه رهن
 په ی چیش؟ نه دهواران ئه ی دنیای به دکیش
 کوردی جه فارسی بهل شیرین تهره
 مه جزوو زهن هه رکهس به ، زمان ویش
 خانای قوبادی: سال؟، ۱۴

ئهم دیره شیعره نایابه ی خانای قوبادی بهسه بو وه لامدانه وه ی ئهم جوره
 تویره رانه، چونکه ئهم کهله شاعیره ی گهلی کورد به شیوه زاری هه ورامی دهلی:
 کوردی له فارسی شیرین تره. که وایه ئه گهر هه ورامی زمانیکی سه ره به خو بو وایه،
 خانای قوبادی به شانازییه وه دهیفه رموو: هه ورامی جه فارسی بهل شیرین تهره.
 ئامانجی ئهم تویره ره ره گه زه پهرستانه ی ئیران جگه له وه ی مه به ستیانه زمانی کوردی
 بو شیوه ی سؤرانی و سنووری کوردستان بو ئاخیره رانی ئهم شیوهیه بچوک
 بکه نه وه، له هه مان کاتدا دهیانه وی پیگه ی زمانی فارسی له ئیراندا پته و بکه ن؛ تاکوو له
 رپی نزیک کردنه وه ی زمانی فارسی له مه شیوه زارانه ی زمانی کوردی که سایه تیه کی
 به هیز و پته وتر به زمانی فارسی بدن و میژووی زمانه که یان بو زمانی په هله وی و
 ئاقیستایی و ئه خمینی بگه رینه وه.

فهله ویات یان دهقی ئه ده بی قوناغی نویی زمانی کوردی خالی پیکه وه گریدانی
 زمانی کوردی و زمانی په هله وین. له قوناغه دا سه ره تا ته نیا شیوه ی نووسین و اتا
 ئه لفوبی گورانی به سه ردا هات، به لام به دریزی چهن دین سه ده ی دواتر زمانی کوردی
 به هوی بارودوخی سیاسی، کومه لایه تی و جوگرافیایی به شیوهیه کی به ربلاو گه شه ی
 کرد و له ئه نجامدا له هه ناوی زمانی په هله وی که زمانی فه رمی ده سه لات و زمانی
 ستانده ری ده ولت بوو، کومه له شیوه زاریکی نویی له دایکبوون. (محمدتقی بهار) ئهم
 بابه ته ی بهم جوره خستوته پروو: دوا ی هاتنی ئیسلام خه ت و زمانی په هله وی له گه ل
 ئه وه شدا که تووشی گرفت بوو، به لام تاکوو سه ده ی پینجه م و شه شه می کوچی هه ر
 به رده وام به ره می دینی و ئه ده بی پی تومار ده کرا و دواتریش که زمان و ئه لفوبیی
 عه ره بی جیگه ی گرته وه، له رۆژئاوای ئیران که خه لکه که ی به زمانی په هله وی یان به
 شیوه زاری نزیک له په هله وی قسه یان ده کرد، ئه فسانه و کتیب و به ره می ئه ده بیان
 پی تومار ده کرد. [محمدتقی بهار: ۱۳۴۹، جلد ۱، ۱۴۵] به ره مه تومار کرا وه کانی
 سه رجه می ئهم شیوه زارانه به فه له ویات ناسران. به تیه ره بوونی کات زمانی کوردی

په هلهوى له زمانى فهرمى دهوله تهوه بو چه ندين شيوه زارى جياجياى ناوچه يى گوڤا. له بنچينه دا ئەم شيوه زارانه به گشتى له زارى خواروو و زارى گوڤاندا پۆلين كراون، به لام تاكوو ئىستاشى له گه لدا بى، شيوه زارى فه يلى به هوى نزيكى له زمانى په هلهوى به سه ره كى ترين شيوه زار داده نرى، هه ر له بهر ته وه شه كه گشت ئەو به ره مه مانه ي به شيوه زاره كانى زارى خواروو و زارى گوڤان وه كوو فه يلى، لوڤى، كه لهوڤى، هه ورامى، باجه لانى و ... هتاد نووسراون به فه هله ويات ناوده برديرين.

۱-۵-۳: فه هله وياتى بابا تاهيرى هه مه دانى

ميژووى ئەدهى كوردى له سه رده مى ئىسلاميدا به شيعره كانى بابا تاهيره وه ده سپنده كا. ئەو پارچه شيعر و دووبه يتيانه ي كه له ئيزاندا ساغكراونه ته وه و به ناوى دووبه يتيبه كانى بابا تاهيرى هه مه دانى له چاپ دراون، به زۆرى به فارسى كراون و شيوه ره سه نه كه يان به سوودى زمانى فارسى شيويندراوه، به لام خوشبه ختانه كوومه ليك دووبه يتى بابا تاهير له موزه خانه ي قونيبه له توركيا پاريزراون. ئەم شيعرانه له سه ر شيوه كونه كه يان له لايهن (مهرداد بهار) چاپكراون و ئەمانه ي خواره وه نمونه ي ئەم دوو به يتيانه ن:

گه ر هه ژ زه ر ئۆنه هى ئەيوانى هه ژ گل به په رژينش كه رى وانه وشه و ول
 گه ر ئەو به شنه ش نه هى ئەو دارى شمشاد گه ر ئەو رۆنه ش كه رى ئاواجى بلبل
 سه ره نجامان بشى به يه بهه رزى يايى ته گۆڤ و مه وای ته گل
 مهرداد بهار: ۱۳۸۶، ۳۶۲

ياكه مه دوڤ دى هه نى ده رى يا نه بى يار ياكه مه خوڤ دى گه يهان پهيدا نه بى يار
 من هه ژ ئەو رۆ به دامانى ته ژهد ده ست ده گه ر دوونت هيج په ر و پا نه بى يار
 هه مان: ۳۶۴

۲-۵-۳: فه هله وياتى مه غريبى تاوڤيژى (ته وڤيژى)

شمس الدين محمد مغربى شاعير و عارفى مه زنى كورد له سه ده ي هه شته م و نوپه مى كوچى ژياوه. خه لكى له گوندى ئەمه ندى شارى تاوڤيژه و له سالى ۸۰۸ى

کۆچی لەم شارەدا کۆچی دوايي کردوو. [محمدامين اديب طوسی: ۱۳۳۵، ۲۱۹] ئەم دەقانه هەر لەم سەرچاوهيه وەرگیراون.

هەرچی ئەویان واتە دلە بشنیر دلە واتە چوو ئەویان نەشۆ هەچ ویر
نەبوو گیتی کە دلە نۆیەوانی بوو نۆیەوانی هەتا گیتی بەرۆ پیر
[طوسی، ۲۲۴]

سەحەرگاھان کە دلە تاوہ گیرئ جەھ ئاھم هەفت چەرخ ئالاوہ گیرئ
جە دلە نازەرین ئاھی وەگەریئ دوویژ هەژ تاوی دلە تاوہ گیرئ
[طوسی، ۲۲۶]

۳-۵-۳: فەهلەویاتی شیخ صفی‌الدین اردبیلی

شیخ سەفیه‌دینی ئەردەبیلی باپیره گەورە ی حەیدرییەکان، عارفی سەدە ی هەشتەمی کۆچییه. لە کتییی (سلسلە النسب صفویە) دا یازدە دووبەیتی بە زمانی کوردی فەهلەوی بە ناوی ئەم عارفە ناودارەوہ تۆمارکراون کە ئەمە ی خوارەوہ نمونە ی دووبەیتییه‌کانیەتی. [محمد امین اديب طوسی: ۱۳۳۵، ۴۶۱]

مواچەش هەژ چە ئەویان مەندە دوویرەم ئەز چو ئەویان خاسان پشت و زویرەم
ب هیشتم دۆش بە عەرش و بە کورسی سولتان شیخ زاھیدی چۆگان و گۆیەم
[طوسی، ۴۶۲]

بە من گیانی بدە ئەز گیانەوہر بم بە من نوتقی بدە تا دەمەوہر بم
بە من گۆھشی بدە ئەز بشنەفا بم هەر ئەو جی وانگی بو ئەز ئاخەوہر بم
[طوسی، ۴۶۴]

۳-۵-۴: کەلامی یارسان

(سەرەنجام) کتییی دینی یارسانە کە چەندین دەورە ی جیاواز لە خۆ دەگری. ئەم کتییە یەکیک لە گرنگترین سەرچاوه‌کانی ئەدەبی فەهلەوی یان فەهلەویاتە.

((بیروباوه‌ری یارسان له بنچینه‌دا بۆ ههورامان و شاره‌زور و لۆرستان ده‌گه‌رپێته‌وه،)) [طیب طاهری: ۲۰۰۹، ۱۹] به‌لام به‌شیوه‌یه‌کی بنه‌رته‌ی له لۆرستان سه‌ری هه‌لداوه‌وه و سنووری چالاکییه‌که‌ی بۆ ناوچه‌کانی گۆران و عیلام هه‌لده‌کشی. [طیب طاهری: ۲۰۰۹، ۲۰ و ۲۱] به‌م پێیه‌ شیوه‌زاره‌کانی لۆر، له‌ک، که‌لهوهر، هه‌ورامی و ...هتاد له به‌رهمه‌ینانی ده‌قی که‌لامی یارساندا به‌شدارن و له بنچینه‌دا بۆ یه‌ک سه‌رچاوه‌ی زمانی ده‌گه‌رپێنه‌وه که کوردی (په‌هله‌وی/فه‌یلی)یه. له خواره‌وه‌دا چه‌ند دێرێکی که‌لامی یارسان (ده‌وره‌ی خه‌زانه) ده‌گوازینه‌وه:

پادشا مه‌ره‌مۆ:

<p>ئه‌وسا به‌رامای چه‌ به‌ته‌ن دو‌ری ستاره‌ یوه‌نانی بنیامین چ‌ری [هه‌مان: ۳۳۱]</p>	<p>چه‌ به‌تن دو‌ری چه‌ به‌تن دو‌ری سه‌راسه‌ر جیهان وه‌ یه‌ک کام بری</p>
---	---

بنیامین مه‌ره‌مۆ:

<p>پادشای به‌حر و به‌ر نه‌ جامه‌ی دو‌ر بی زات شا نه‌ یورت که‌س نه‌زان س‌ر بی [هه‌مان، ۳۳۲]</p>	<p>نه‌ جامه‌ی دو‌ر بی نه‌ جامه‌ی دو‌ر بی نه‌ به‌حر و قه‌ر قه‌ر نه‌ به‌حر و به‌ر بی</p>
--	--

۴: جوگرافیای زمانی کوردی و فارسی

ده‌رکه‌وتنی زمانی فارسی له ئێراندا نوییه و میژوووه‌که‌ی بۆ کۆتاییه‌کانی سه‌رده‌می ساسانی و به‌تایبه‌تی بۆ رۆژگاری دوا‌ی هاتنی ئیسلام ده‌گه‌رپێته‌وه. (پرویز ناتل خانلری) سه‌باره‌ت به‌ ده‌رکه‌وتنی زمانی فارسی له ئێراندا ده‌نووسی: ((زمانی فارسی دوا‌ی سه‌ده‌ی سێیه‌می کۆچی ورده‌ورده‌ له باکووری رۆژه‌ه‌لاتی ئێران و ناوچه‌ی خۆراسان ده‌رده‌که‌وی.)) [پرویز ناتل خانلری: ۱۳۷۳، ۹] له توێژینه‌وه‌یه‌کی دیکه‌دا هاتوه: ((له‌و سه‌رده‌مه‌دا (واتا سه‌ده‌ی سێیه‌م و چواره‌می کۆچی) له ناوه‌راست و رۆژئاوا‌ی ئێران باو بووه، له خوراسان و اتا رۆژه‌ه‌لاتی ئێران زمانی ده‌ری بلا‌وبوو و زمانی په‌هله‌وی له‌ویدا نامۆ بووه.)) [محمدتقی به‌هار: ۱۳۱۸، ۴۸۶] هه‌روه‌ها (ذبیح صفا)ش ئه‌م بۆچوونه‌ دو‌وپات ده‌کاته‌وه و ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌دا که‌ زمانی فارسی بۆ یه‌که‌مینجار له به‌رامبه‌ر زمانی په‌هله‌وی، دوا‌ی سه‌ده‌ی سێیه‌می کۆچی له باکووری

رۆژهلەلاتی ئیران دەردهکهوئ. ((یەکهمین شاعیران که بهم زمانه (فارسی) شیعر و ئەدهبیان نووسی هەرۆهک ئاماژە ی پێدرا به ناوی پارسی دەری و دەری و پارسی له بهرامبەر په‌هله‌وی یان په‌هله‌وانی به‌کاربرد. [ذبیح الله صفا: ۱۳۵۰، ۱۹۳]

به‌پێی میژووی ئەدهبی فارسی، یەکه‌مین به‌ره‌مه‌ ئەده‌بییه‌کانی ئەم زمانه له سنووری ناوچه‌ی جوگرافیایی و ژینگه‌ی په‌سه‌نی زمانی فارسی واتا له تاجیکستان و باکووری ئەفغانستانه‌وه‌ سه‌ریان هه‌لداوه‌. کۆنترین میژوو که بۆ ئەم ده‌قه ئەده‌بیانه ده‌سنیشان کرابێ کۆتایی سه‌ده‌ی دووهم یان سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی سییه‌می کۆچییه‌. یەکه‌مین شاعیرانی فارس به‌پێی ئەم کتیبانه‌ی که میژووی ئەده‌بی فارسیان تۆمار کردووه‌ بریتیین له: ابوالعباس مروزی، حنظله‌ بادغیسی، رودکی و... هتاد. ئەم شاعیرانه له‌لایه‌ن کۆشکی میرنشینه‌ فارسه‌کانی سه‌ده‌ی سییه‌م و چواره‌می کۆچی پشتیوانی کراون. ((کۆنترین شیعرێ فارسی شیعرێ ابوالعباسی مه‌روه‌زییه‌ که له‌ ساڵی ۱۹۳ی کۆچی له‌ شاری مه‌روه‌ سیده‌یه‌کی بۆ مه‌عموون نووسیوه‌ که بهم دێره‌ ده‌ست پێده‌کا:

ای رسانیده به دولت فرق خود تا فرقدین گسترانیده به جود و فضل در عالم
 یدین هه‌روه‌ها هه‌ندیکی دیکه‌ کۆنترین شیعرێ فارسی بۆ ابو حفص حکیم بن احوص
 سغدی سمرقندی که له ۳۰۰ی کۆچی ژیاوه‌ ده‌گیژنه‌وه‌ و شیعره‌که بریتیه‌ له:

آهوی کوهی در دشت چگونه دودا چو ندارد یار بی یار چگونه رودا [جلال‌الدین
 همایی: ۱۳۷۵، ۴۳] سه‌رجه‌می شاعیرانی ئەم سه‌رده‌مه‌ی رۆژهلەلاتی ئیران له سه‌ده‌ی
 چواره‌می کۆچی سه‌ربه‌م هه‌ریمان هه‌بوونه‌ و خه‌لکی شاری بوخارا، سه‌مه‌رغه‌ند، هه‌رات،
 تووس یان شاره‌ دوورته‌کانی دیکه‌ی رۆژهلەلات بوونه‌ و له‌ کۆشکی پاشا فارس
 و تورکه‌کانی سه‌فاری، سامانی، غه‌زنه‌وی و سه‌لجوقیدا خزمه‌تیان کردووه‌. [پرویز
 ناتل خانلری: ۱۳۷۳، ۱۰] له بهرامبەر دا کۆنترین شیعره‌کانی زمانی کوردی له سه‌ده‌ی
 یه‌که‌می کۆچی تۆمار کراون بۆ نمونه‌ شیعرێ (هورمزگان) که به‌ خه‌تی په‌هله‌وی
 نووسراوه‌. (آرش اکبری مفاخر) له‌ توێژینه‌وه‌یه‌که‌دا ئەم شیعره‌ی شیکردووه‌ته‌وه‌،
 له‌ خویندنه‌وه‌ی هه‌ندی و شه‌دا هه‌له‌ی کردووه‌ و ئیمه‌ راسته‌وخۆ ده‌قی ئەم شیعره
 ده‌گوازینه‌وه‌ و بۆ سه‌ر رینووسی ئیستای زمانی کوردی ده‌یگه‌رینینه‌وه‌. ئەم توێژه‌ره
 به‌م شیوه‌یه‌ باسی ده‌قه‌که‌ ده‌کا: ((هورمزگان یه‌کیک له‌ به‌ره‌مه‌ به‌نرخه‌کانی زمانی
 گۆرانییه‌ و گێژانه‌وه‌ی راسته‌وخۆی رووداوی هێرشێ عه‌ره‌ب بۆ ئیران له سه‌ده‌ی

یه که می کوچیه. ئەم شیعره له لایه ن شاعیریکی زه رده شتی و گوران زمان هونراوه ته وه که خوی بینه ری ئەم رووداوه بووه و له سه ده کانی دواتر به خه تی په هله وی له سه ر پیسته ی ئاسک نووسراوه ته وه.)) [آرش اکبری مفاخر: ۱۳۸۹، ۱۱] لیره دا ئاماژه به زمانی کوردی نه کراوه و ده لئ به زمانی گوران نووسراوه. ئەم جوړه چه واشه کارییه له لایه ن تویره رانی ئیرانی له شیکردنه وه ی ده قی کوئی زمانی کوردی زور ده بینرئ و ده بی ئیمه ی کورد له ناوه نده ئە کادیمییه کانی کوردستاندا گرنگیه کی پتر به زمانی کوئی کوردی بده ی ن و له زانکوکانی کوردستاندا به شی تایبه تی به زمانه کوئه کان دابمه زریین تاکوو بتوانین راسته وخو ئەم دهقانه بخوینینه وه و شیکردنه وه یان بو بکه ی ن. ئەوه ی خواره وه ده قی ره سه ن و نووسینه وه ی به ئەلفو بیی ئیستای کوردیه.

هوه رمیزگان رمان	ئاتیران کووژان
ویشان شارتینه	گه وره گه وره کان
زورکاری ئاره و	کرتینه هاپوور
گونه و په هلووی	هه تا شاره زوور
ژن و که نیکان	وه دویر بشینا
مه ردی هه ژا	تیلی وه ربی هوینا
ره وشت زه رتوشترا	مانه وه بی زه ست
بژیکا نکا	هورمز وه هیچ که س

به به راوردکردنی ئەم شیعره به دهقه په هله و ییه کان بو مان ده رده که وئ که زمانی کوردی میراتگری راسته وخوی زمانی په هله و ییه و له هه مان ئەو ناوچه یه نووسراوه که به نیشتمانی په هله یان فهیلی ناسراوه. شیعره که به هه مان ئەو زمان و خه ته نووسراوه ته وه که ده قی ئەده بی و دینی روژگاری ساسانییه کانی پی تو مارکراوه. هه روه ها ئەگه ر به یه که مین و کوئترین دهقه میژووییه کانی ئەده بی فارسی به راورد بکرئ ئاشکرا ده بی که زمانی فارسی له رووی گه شه ی میژووی زمانی په هله وه ته واو له زمانی په هله وی دووره، چونکه ئەگه ر فارسی میراتگری زمانی په هله وی بووایه، ده بووایه کوئترین دهقه کانی تاراده یه ک له م شیوازه شیعییه ی سه ره وه نزیک بووایه یان هه ر نا ده بایه له سی سه ده ی یه که می کوچی به خه تی په هله وی ده قیان

نووسیبايه وه. کۆمه لیک توئژهری ئیرانی دانیان بهم راستییه ناوه و ههر وهکوو پیشتر ئاماژهی پیدرا، نیشتمانی رهسهن و سه رهکی زمانی فارسیان له باکووری رۆژهه لاتی ئیران و وردتر له تاجیکستان و ئهفغانستان دهسنیشان کردوو و یهکه مین و کۆنترین دهقه کۆنهکانی فارسیش له دواى ئیسلام ههر لهم ناوچانه نووسراون.

شاعیره مهزنهکانی ئیرانی وهکوو فیردهوسی، عونسوری، ناصر خوسرهو و ئهوانی دیکه که له سهدهی چوارهم و پینجهمی کۆچی به زمانی فارسی شاعیریان دهنووسی شارهزای زمانی پهلهوی نهبوونه و شاعیرهکانیان ئهمه دهسهلمینی. (محمدتقی بهار) له توئژینه وهکهیدا ئاماژه به ناوی ئهو شاعیرانه دهکا که زمانی پهلهویان زانیوه و کتیبیان لهم زمانهوه بۆ زمانی فارسی وهرگیراوه. ناوی فیردهوسی له ریزی پهلهوی نهزانان پۆلین کردوو. ئهو شاعیره مهزنهی فارس که بهرهه مه ئهدهبییه کهی به ناوی شانامه به بنچینهی زمانی فارسی داده نری. ((شاعیری که له سه ره بنه مای ده قیک شاعر بهوئینه وه، ناکری تایبه تمه ندییهکانی دهقه رهسه نه که بۆ شاعیرهکانی نهگوازیته وه. له ناو شاعیرانی فارس زمان جگه له فخری گورگانی که له ناوه راستی سهدهی پینجهمی کۆچی ژیاوه و زهردهشت بارامی پهژدوو که کتیبی زهردهشت نامه ی به شاعر دارشتوو ته وه هیچ شاعیریکی دیکه نییه که گومان بکری زمانی پهلهوی زانی بی.)) [محمدتقی بهار ۱۳۱۳، ۱۳۹۷] له کاتیکدا ههر لهم سهردهمه و دواى ئه وهش ئه دیبانی کورد به هه مان ئه لفویبی دهقی پهلهوی به رهه می ئه ده بی و دینیان نووسیوو. له و کاته شدا که نووسین به ئه لفویبی کۆن باوی نه ما و ئه لفویبی عه ره بی جیگه ی گرته وه، به هه مان زمانی کوردی پهلهوی دهقی ئه ده بی و دینیان به رهه م هیناوه که به زۆری به ناوی فهلهویات ناسراون.

بۆچوونی ناسر خوسرهوی قوبادیانی شاعیر و گه ریده ی به ناوبانگی فارس سه بارهت به شاعیریکی رۆژئاوایی به ته واوی دهیسه لمینی که زمانی فارسی و زمانی پهلهوی له رووی ژینگه و جوگرافیای زمانی زۆر لیک دوور بوونه، به لام دواتر و له سهردهمی ئیسلامی و به تایبه تی له دواى سهدهی سییه م و چوارهم بهر کاریگه ریی یه کتری که وتوون. ناسر خوسرهو له گه شتنامه کهیدا کاتیک له سالی (۱۳۸) ی کۆچی دهگاته تاوئیز (تهوئیز) دهلی: له م شاره دا چاوم به شاعیری که به ناوی قه تران کهوت شاعیری جوان دهنووسی، به لام فارسی باش نه ده زانی. هاته لای من دیوانی (دوو

شاعىرى فارس) مەنجىك و ديوانى دەقىقى هينا و گوتى من له شىعرەكانيان تىناگەم و منىش بۆم شىكردهوه. [ناصر خسرو: ۱۳۳۵، ۶] له پىشەكى ديوانى (قطران تبرىزى) دا هاتوو: ھۆكارى خوونەگرتنى قەتران بە زمانى فارسى بۆ ئەوه دەگەرپىتەوه كه بهخۆى به شىوہزارى فەهلەوى دوواوه و بەم زمانە شىعەرى داناوه و بە شىوہىەكى سرووشتى و ئاسايى له وشە و زاراوهكانى خەلكى پوژھەلات تىنەگەيشتووہ كه زمانى داىكيان فارسى بووه. [محمد نخجوانى: ۱۳۶۲، دوازده] به پىيى ئەم سەرچاوانە دەردهكەوى له چوار سەدهى يەكەمى كۆچيدا زمانى فارسى له ناوہراست و پوژئاوا و زمانى كوردى فەهلى له پوژھەلاتى ئىران بەتەواوى نامۆ بوونە و دواتر وردەوردە له سەدهى چوارەم و پىنجەمى كۆچى بەدواوه بووه كه زمانى فارسى بەھۆى بەرفراوان بوونى دەسەلاتى توركانى غەزنەوى و سەلجوقى بۆ ناوچەكانى دىكە گواستراوہتەوه.

بە پىيى ئەو بەلگانەى كه لەم تووژىنەوہىەدا خراڤو، دەرکەوت كه زمانى كوردى پەهلەوى كه له پوژگارى ئەشكانى و ساسانىيەكان زمانى فەرمى دىن و دەولەت بوو، له دواى پووڤاخانى دەولەتى ساسانى بەھۆى نەمانى پشتىوانى سياسى له پىنگەى زمانى فەرمى دابەزى و خۆرى دەسەلات و شكۆمەندىيەكەى كز بووهوه. بىگومان ئەم زمانە له دواى ساسانىيەكان لەناو نەچوو، بەلكوو تەنيا ئەركەكەى له زمانى دەسەلات و زمانى فەرمى دەولەت بۆ زمانى ئەدەب و دىن سنووردار كرا. زمان و خەتى كوردى پەهلەوى تاكوو دەورووبەرى سەدهى شەشەمى كۆچيش ھەر بەرھەمى دىنى و ئەدەبى پى توماركراوه، ھاوتەرىب لەگەل شىوآزى كۆنى بەكارھىنانى خەتى پەهلەوى، ئەدىبانى كورد ئەلفوبىيى سادەى عەرەبىشيان بۆ نووسىن بەكار دەبرد كه دواتر بەھۆى سادەى له نووسىن و خویندەنەوہى لەلايەن خەلكانىكى زۆرى كۆمەلگەى ئىسلامى، ئەم شىوآزە نووسىنەى ئەدەبى كوردى پەهلەوى بە خەتى عەرەبى بەسەر شىوآزە كۆنەكەدا كه بە خەتى پەهلەوى بوو زالبوو و له مېژوووى ئەدەبدا بە فەهلەوىات ناسرا. ئەمەش دەرەنجامى گەشە و گۆرانی زمانى كوردى پەهلەوى بۆ كوردى فەلى و دواتر شىوہزارەكانى دىكە بوو كه بەھۆى گۆرانی بارودۆخى سياسى، دىنى، ئابوورى و كۆمەلایەتى له دواى ھاىنى ئىسلام و پووڤاخانى دەولەتى ساسانى ھاىبووه ئاراوه.

ئەنجام:

۱- / زمانى كوردى پەھلەوى (فەيلى) بەھۆى ئەھوى شىۋەزارى بنەمالەى پاشايانى ساسانى بوو، لە سەردەمى ساسانىيەكاندا بە زمانى فەرمى دەولەت و كاروبارى مىرى ھەلبژىردراوھ و دواجار لە سەرجم ناوچەكانى كوردستانى ئەوسا دەقى دىنى و ئەدەبى پى تۆمار كراوھ.

۲- / دەقى نووسراى بەردى پاشاكانى ساسانى و دەقە ئەدەبى و دىنىيەكانى ئەم سەردەمە، بە زمانى كوردى و شىۋەى پەھلى يان فەيلى نووسراون.

۳- / دواى رۈوخانى دەولەتى ساسانى و بلاوبوونەھوى ئىسلام، ئەم زمانە بەسەر چەندىن شىۋەزارى سەرھكى و لاوھكىدا دابەش بوو كە شىۋەزارى فەيلى سەرھكى ترين و گرنگترىنى ئەم شىۋەزارانەيە. كەواتە زمانى پەھلەوى لە پىرۆسەى گەشەى زمانىيدا بۆ فەيلى گۆراوھ. بۆيە دەكرى بلين زمانى پەھلەوى لە قۇناغى نوپى زمانى كوردىدا لىكى سەرھكى لىبووھتەوھ كە فەيلى پىدەگوتىرى و لە سەدەكانى دواتر زۆربەى شىۋەزارەكانى زارى خواروو و زارى گۆران لەم لقە نوپىيەى زمانى پەھلەوى واتا فەيلى چەكەرەيان كىدووھ.

۴- / فەھلەويات كە دەقى ئەدەبى كوردىن لە دواى ھاتنى ئىسلام بە شىۋەزارەكانى كوردى بەتايىبەتى ئەو شىۋەزارانە نووسراون كە لە چوارچىۋەى زارى خواروو و زارى گۆراندا پۆلىن كراون كە لە بنچىنەدا لق و پۆپى لاوھكى (پەھلەوى- فەيلى) ن و سەرجمەيان پىكەوھ مىراتگرى زمانى كوردى پەھلەوى سەردەمى ساسانىن.

سه‌رچاوه‌کان:

- ۱- / آرش اکبری مفاخر (۱۳۸۹) سرود ورمزگان، مجله مطالعات ایرانی، سال نهم، شماره‌ی هفدهم
- ۲- / ابن ندیم (۱۳۸۱) الفهرست، ترجمه‌ی محمد تجدد، انتشارات اساطیر، چاپ اول، تهران
- ۳- / احمد تفضلی (۱۳۸۳) تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام، نشر سخن، تهران
- ۴- / پرویز ناتل خانلری (۱۳۷۳) دستور تاریخی زبان فارسی، انتشارات توس، چاپ سوم، تهران
- ۵- / تورج دریایی (۱۳۹۱) ناگفته‌های امپراتوری ساسانی، ترجمه‌ی آهنگ حقانی و محمود فاضلی بیرجندی، کتاب پارسه، چاپ اول، تهران
- ۶- / حسن رضاباغ بیدی (۱۳۸۸) تاریخ زبانهای ایرانی، مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، چاپ دوم، تهران
- ۷- / جلال‌الدین همایی (۱۳۷۵) تاریخ ادبیات ایران، به کوشش ماهدخت بانو همایی، مؤسسه‌ی نشر هما، چاپ اول، تهران
- ۸- / خانای قوبادی (۱۳۶۲) خوسره و شیرین، بوژاندن‌وه و لیکدانه‌وه‌ی محمه‌دی مه‌لاکردیم، کۆری زانیاری کورد، زنجیره‌ی ژیانندن‌وه‌ی که‌له‌پووری ئه‌ده‌بی کوردی-ژماره (۲)، بنیاد فرهنگ و ادبیات کردی، ارومیه
- ۹- / رفیق شوانی (۲۰۰۸) زمانی کوردی و شوینی له‌ناو زمانه‌کانی جیهاندا، ده‌زگای موکریان، چاپی یه‌که‌م، هه‌ولیر
- ۱۰- / زبیر بیلال اسماعیل (۱۹۸۴) میژووی زمانی کوردی، وه‌رگیژانی یوسف رۆوف علی، ده‌زگای رۆشنگیری، زنجیره‌ی ۱۰۴، چاپی ؟، به‌غدا
- ۱۱- / ژاله آموزگار و احمد تفضلی (۱۳۸۹) زبان پهلوی، انتشارات معین، چاپ هفتم، تهران
- ۱۲- / ذبیح الله صفا (۱۳۵۰) فرهنگ ایرانی و اثر جهانی آن، چاپخانه‌ی دانشگاه تهران، چاپ ؟، تهران
- ۱۳- / فرهاد عزیز حسن (۲۰۱۳) ئه‌فراندن و مردن له ئه‌فسانه‌ی کوردیدا به‌پینی ئاڤیستا و ده‌قه په‌له‌وییه‌کان، ئه‌کادیمیای کوردی، چاپی یه‌که‌م، هه‌ولیر
- ۱۴- / فرهاد عزیز حسن (۲۰۱۷) جوانکاری ئه‌ده‌بی له ئاڤیستادا، گۆقاری زانکۆی سه‌لاحه‌دین، به‌رگی ۲۱، ژماره ۴
- ۱۵- / فرهاد عزیز حسن (۲۰۱۹) پیڤگه‌ی زمان و ئه‌ده‌بی کوردی له رۆژگاری پێش ئیسلامدا، گۆقاری تووژهر، به‌رگی ۲، ژماره ۴
- ۱۶- / فریدون جنیدی (۱۳۸۶) نامه‌ی پهلوانی، نشر بلخ، چاپ دوم، تهران
- ۱۷- / طیب طاهری (۲۰۰۹) تاریخ و فلسفه‌ی سه‌ره‌نجام، ده‌زگای موکریان، چاپ اول، هه‌ولیر
- ۱۸- / طیب طاهری (۱۳۹۷) شناسنامه‌ی هویتی لک، هفته‌نامه‌ی غرب شماره ۵۸۵ و ۵۸۶
- ۱۹- / مهرداد بهار و ابوالقاسم اسماعیل‌پور (۱۳۹۴) ادبیات مانوی، نشر کارنامه، چاپ اول
- ۲۰- / مهرداد بهار (۱۳۸۶) جستاری در فرهنگ ایران، نشر اسطوره، چاپ دوم، تهران

- ۲۱- محمدتقی بهار (۱۳۱۳) خط و زبان پهلوی در عصر فردوسی، مجله مهر، سال دوم، شماره ۵ و ۶
- ۲۲- محمدتقی بهار (۱۳۴۹) سبک شناسی، جلد اول، انتشارات امیر کبیر، چاپ سوم، تهران
- ۲۳- محمدامین ادیب طوسی (۱۳۳۵) فہلویات زبان آذری، نشریہ دانشکدہ ادبیات تبریز، سال ہفتم، شمارہ ۴ و ۸.
- ۲۴- محمد نجوانی (۱۳۶۲) دیوان حکیم قطران تبریزی، انتشارات ققنوس، چاپ اول، تهران.
- ۲۵- ناصر خسرو قبادیانی (۱۳۳۵) سفرنامہی ابو معین حمیدالدین ناصر بن خسرو قبادیانی مروزی، بکوشش محمد دبیر سیاقی، انتشارات کتابفروشی زوار، چاپ ؟، تهران
- 26- E. Thomas (1868) Early Sassanian Inscription. Trubner & co., 60, Paternoster Row, London
- 27- Fereydun Vahman (1986) Arda Wiraz Namag, Scandinavian Institute of Asian Studies Kejsergade 2, DK-Copenhagen K, Ferst published, London and Malmo
- 28- H. S. Nyberg (1964) A Manual of Pahlavi. part I. printed in Germany
- 29- J. Jamasp-Asana (1913) Corpus of Pahlavi Texts, Bombay
- 30- P. Sanjana (1915) The Dinkard VII, Published Under The Patronage of The Sir Jamsshidji Jijibhai Translation Fund, London

* نازناوی زانستی ماموستا. زانکوی سه لاحتہ دین
کولیتی پەرورده-مہ خمور. بہشی زمانی کوردی

وشه و زاراوهی تازه دروستکراو له تاي تهرازووی ره خندهدا

حهمه ی مهلا که ریم

۱- چاو پياخشانديک به فلانہ کتيدا

ئەم رسته يه مان گه لي جار له رۆژنامه و گوڤاره كاندا بهرچاو دهكه وي. من لام وايه كه وتمان (پيا ...) ئەوه واته (پيدا) يا (به فلان شتدا). كه پاشانيش وتمان (به فلان كتيدا)، بهوه دووباره كردنه وه يه كي ناپيوستمان كردوه. كه واته ئەگه ناوي چاو پياخشانراوه كه مان هيتا، نابي بليين (چاو پيا خشانديک)، بهلكوو دهبي بليين (چاو خشانديک ...). ئەگه باسيش نه كرا يا پيشتر سهربه خو باس كرابوو و له مه وداي ئەم رسته يه دا نه بوو، ئەو كاته ته نها (چاو پيا خشانديک) ده مي ني ته وه و رسته كه بهم جوړه ي لي دي: چاو خشانديک به رۆژنامه كاني ئەمروڊا، يا رۆژنامه كاني ئەمرو و چاو پيا خشانديكيان.

۲- ليكولينه وه يه ك له ديواني نالي

ئەميش ههروهك نمونه ي پيشوو وايه. (لي) دهوري (پيا) ي نمونه ي پيشوو دهبيني. بويه ئەگه به تهنگه وه بين بي ههله بنووسين، دهبي بليين (كولينه وه يه ك له ديواني نالي) يا (ديواني نالي و ليكولينه وه يه كي). بهلگه يه كي زه قي راستي ئەم قسه يه شم ئەوه يه، كهس نالي (فلان كهس له ديواني نالي لي دهكوليتته وه)، بهلكوو دهليين (له ديواني نالي دهكوليتته وه).

۳- هاو نيشتماني

له ئەدهبي سياسي و رۆژنامه نووسيدا زور جار وشه ي (هاو نيشتماني) به رابه ر به وشه ي (مواطن) ي عه ربه ي به كار دي. ئەمه ههله يه و دهبي بليين (هاو نيشتمان). چونكه مه به ست له (مواطن) ي عه ربه ي ئەو كه سه يه نيشتماني ئەو و كابر اي قسه كه ر يه ك و لات بي. له كوردييشدا بو گه ياندي مه عناي ئەوه كه دوو كهس له شتيكدا يه ك بن، هاتوون وشه ي (هاو) يان خستوو ته سه ر ئەو شته و ئەم وشه له دوو پارچه پيكهاتوو ه يان بو گه ياندي ئەو مه به ست به كار هيناوه. وهك (هاورپي) كه هاورپي ئەو كه سه يه تو و ئەو يه ك ريگه (ي مایه يي يا مه عنه وي) بگر نه بهر، يا ئەوه نده له يه ك نزیک بن وهك يه ك ريگه تان گرتي ته بهر وا بن، يا وهك (هاودهنگ) كه هاودهنگ ئەو كه سه يه له و مه سه له يه دا كه باسي لي دهكهن يه ك بيروباوه رتان ببی، يا (هاوزمان) كه هاوزمانت ئەو كه سه يه هه ردووكتان به يه ك زمان قسه بكن. هه ر بهم پييه دوو كه سيش كه نيشتمانيكيان هه بي (هاو نيشتمان) ي يه كترين و، به هه ر كهس كه له نيشتماندان له گه لي يه ك بين دهليين (هاو نيشتمان) و ئەو (ي) يه ي ئيستا گه لي كهس ده يخه نه سه ر و ده يكه ن

به (هاونیشتمانی) بیجییه و هیچ پیویست نییه. ئەم وشەیی (هاو) خستنه پال وشەیهکی تره، ههروا بو گه یاندنی مهعناي نزیکی دوو که سیش لهو شته دا به راددهیهک که دوو شته که وهک یهک شت وا بن به کار هینراوه، وهک (هاومال) که به دراوسی ئەلین، یا (هاقلنگ) که له کرمانجی سهروودا به مهعناي (ژنخوشک) به کار ئەهینری.

۴- نیشتمانی

زۆر جار دهبینین له جیاتی وشەیی (وطني) عه ره بی، وشەیی (نیشتمانی) به کار ئەهینری. من ئەمه م به لاوه هه له یه، چونکه وه رگیرانیکی حه رفییه: (نیشتمان = وطن، ی = ی). ئەگه ر وشەیی (نیشتمانی) مهعنایهکی دروستی هه بی، ئەبی (خه لکی نیشتمان) بی، له کاتی که ئیمه مه به ستمان له (وطني) ئەو که سه یا ئەو لایه یا ئەو هه لویسته یه دلسۆز بی بو نیشتمان و سوودی نیشتمانی له به رچاو گرتبی. بو ئەم مه به سته ش له کوردیدا (نیشتمانپه روه ر) مان هه یه ئەگه ر باسی که سیک یان لایهک بکه یین و، (نیشتمانپه روه رانه) مان هه یه ئەگه ر له هه لویست بدوین، وهک چۆن (کوردپه روه ر) و (ئایینپه روه ر) ئەلین. ئەشتوانین له جیاتی (په روه ر)، (په رست) و له جیاتی (په روه رانه)، (په رستانه) بلین وهک (راستیپه رست) و به مه جاز وهک (خوایه رست). به لئ ئەگه ر مه به ستمان له (نیشتمانی) نیسه تدان بی بو نیشتمان وهک (پیشه سازی نیشتمانی) به مهعناي (الصناعة الوطنية) ئەوه گله یی تیا نییه.

۵- سه لماندن

(سه لماندن) و ئەو وشانه یی تر که له م چاوگه دروست ئەکرین ئیستا به مهعناي (ئیسپاتکردن) به کار دین. به لام ئەمه هه له یه کی زهق و ئاشکرایه. وشه که له بنه ره تا له (تسلیم) عه ره بییه وه هاتوه. بنه ره تی به کارهینانیسی ئەگه رپه تته وه بو ناو مه لا و فه قیکانی جارانی کوردستان که به تاییه تی له مه نتیق و به حس و مونا زه ره دا زۆر جار (وان سلما) و (ولو سلما) و (وعلی فرض التسلیم) و شتی وایان به کار دهینا و به کوردی دهیانوت (ئەگه ر سه لماندان) یان (ئەگه ر بیسه لمینین) به مهعناي (ئەگه ر قه ناعه تمان کرد) و (ملکه چ بووین) و (وتمان به لئ راسته، وایه) و (له قسه ی خو مان گه راینه وه) و (خو مان دا به دهسته وه) و (قسه ی ئەولا مان په سه ند کرد). لای ئەو لایش که دهیویست کاریک بکا ئەم لا قه ناعه ت به قسه ی بکا و ملکه چ بی بو ی ئەیوت (پی ت ئەسه لمینم) یا (پی م سه لماند) واته کاریک ئەکه م ته سلیم بی. ئەمه یه به کارهینانی راستی ئەم زاراوه یه و ئەمه ی ئیستا بو مهعناي (ئیسپاتکردن) ئەلین (سه لماندن) هه له یه و

مه‌عنای راستی (سه‌لماندن) ئه‌وه‌یه دان به راستیی قسه‌ی به‌رانبه‌ره‌که‌تا بیینی، نه‌ک کاریک بکه‌ی قسه‌که‌ی خۆت بچه‌سپیی و ئه‌و متمانه‌ی پی بکا و (سه‌لماندن) کاری خۆته له خۆتدا و، ئه‌وه‌ی به‌یه‌کیکی که‌ی ئه‌که‌ی (پی‌سه‌لماندن)ه.

۶- وانه

ده‌می سالا و شه‌ی (وانه) به‌مه‌عنای (ده‌رس) که‌وتووته‌ناو کتیبه‌کانی قوتابخانه‌وه. راسته‌که‌ی (وانه) له‌دیالیکتی هه‌ورامییه‌وه هینراوه و له‌و دیالیکتهدا فیعلی فه‌رمانه‌به‌مه‌عنای (بخوینه) و (ده‌رس) یش مه‌سده‌ره‌یا به‌مه‌عنای ئیسمی (مدروس)ه و، ئه‌گه‌ر بمانه‌وی له‌م چاوگه‌هه‌ورامییه (ده‌رس)ی به‌مه‌عنای (خویندن) دروست بکه‌ین ئه‌بی بلیین (وانیا) و له‌هه‌موو حالیکا (وانه) هه‌له‌یه، هه‌ر (ده‌رز)ه به‌کوردی کراوه‌که‌که‌سه‌دان سالا له‌هوجره و مزگه‌وت و قوتابخانه‌کانی کوردستانا به‌کار دی، سه‌د جار له‌م (وانه) به‌هه‌له‌به‌کاره‌ینراوه چاکتره.

۷- یه‌کیتی گشتی ئافره‌تانی عیراق

ئیس‌تا زور جار له‌پوژنامه‌کانا ئه‌م نیمچه‌رسته‌یه به‌مه‌عنای (الاتحاد العام لנסاء العراق) به‌رچاو ئه‌که‌وی. هه‌روا (یه‌کیتی گشتی نه‌قابه‌کانی کریکاران) و (یه‌کیتی گشتی کۆمه‌لانی جووتیاران) و گه‌لی ناوی که‌ی له‌م بابته‌ش هه‌ر به‌رچاو ئه‌که‌وی. ئه‌م وه‌رگێرانه‌راست نییه، چونکه‌له‌کوردیدا (گشتی) بی‌بنه‌رته‌دروست کراوه و ئیس‌تاش باوه‌رناکه‌م که‌س هه‌بی بتوانی جیاوازی نیوان (گشت) و (گشتی)مان بو‌روون بکاته‌وه. لێره‌دا ئه‌مه‌وی بلیم له‌وه‌رگێرانی ناویکا له‌زمانیکه‌وه‌بو‌زمانیکی که‌، ئه‌بی ئه‌وه‌مان له‌به‌رچاو بی که‌مه‌به‌ست له‌ناوه‌که‌له‌زمانه‌ئه‌سلاییه‌که‌دا گه‌یاندنی چ مه‌عنایه‌که‌، له‌رسته‌کوردییه‌که‌شدا هه‌ر گه‌یاندنی ئه‌و مه‌عنایه‌مان بو‌ی و، له‌وه‌زیاتر پیویست نییه و به‌راوردی وشه‌به‌ وشه‌ی پی ناوی. ئاشکراشه‌مه‌به‌ست له‌(الاتحاد العام لנסاء العراق) ئه‌و یه‌کتیبه‌یه، هه‌موو ئافره‌تانی عیراق ده‌گریته‌وه، با له‌راستیییدا هه‌موویانی نه‌گرتیبته‌وه، که‌واته‌ده‌بی له‌کوردیدا بلیین (یه‌کتیبی گشت ئافره‌تانی عیراق، یا یه‌کتیبی هه‌موو ئافره‌تانی عیراق) و له‌به‌کاره‌ینانی ئه‌م (گشتی)یه‌هه‌له‌یه‌خۆمان رزگار بکه‌ین.

• تیبینی ئه‌م وتاره‌ی مامۆستای کۆچکردوی حه‌مه‌ی مه‌لا که‌ریم له‌به‌غدا/ له‌سالی ۱۹۸۲

بلاو بوته‌وه، له‌به‌ر گرنگی راوبو‌چوونه‌کانی به‌باشمان زانی لێره‌شدا بلاوی بکه‌ینه‌وه.

نیترتیک

له (فهرهنگی زارهکیی موکریان)

سهلاح پایانی ■

وشتەر (ناو)

حه یوانیکی مه مكداری كاویژكهر، كه جهسته یه کی گه وره و قاچگه ل و ملیکی درییژی هه یه و یهك یا دوو كوورایی به ناوی «دووگ/كوپار» ی به سه ر پشته وه یه و پییه كانی پانن و هه ریه كه ی دوو ئه نگوستی تیا یه: حاره به كان هه ر خه ریکی تالان و برۆ و كوچ و كوچبار و مه ر و وشتەر له وه پانندن بوون.
(هه ژار، مه م و زینی خانی: ۳)

باوه ر

وشتەر ئه گه له ده یلاغی نه بان بوو به ر فیده ی سویندی بو ده خۆن. ده لاین: به حه قی ئه و ر فیده ی ئی خو ته و له ه یچ كه س نه بووه.
ژن مندالی نه بی، ده بی گوشتی وشتەر بخوا.
كافران هه ر به قه تاری وشتیری هه لده كالان، پیغه مبه ر (د) ئه گه نوشتووی بو ده كردن كافران ده یاندیته وه و فرییان ده دا و هه مان ده ستوور به قه تاری وشتیری موسولمانان هه لده كالان، هه تا پیغه مبه ر فه رمووی قه لپووزی زینی وشتیره كانتان له دارتاوکی چا كه ن، ئه و جار كافران زه فه ریان پی نه ده برد.

وشتەر حۆ، گه نم و جو (كایه)

یه کیك له و كایه یانه ی كه بو خافلاندنی مندال، به قامكه كان ده كری.
تیببینی: سه ری قامکی نیوه راسه ده خریتته سه ر قامکی شاده، براتیتته ده چیتته سه ر قامکی نیوه راسه، قامکی چوو كه ده خریتته سه ر براتیتته و قامکی شاده ش ده چیتته سه ر قامكه گه وره ی، و ئه م جار قامکی شاده و قامكه گه وره ی دینن و ده بن و ده لاین: وشتەر حۆ! گه نم و جو.

لیكادانه وه ی خه ون (مه ته ل)

سواری وشتەر بوون به رز بوونه وه ی پله و پایه و ئیعتیباره
زه ردی زه عفه ران/ باری حه وت وشتهران/ بردیان بو كافران تووتن
له وشتیری بلیندتره/ له ساواری وردتره/ له شه كری شیرن تره توو

(په نند)

حه زره تى عه لى ده يکوت: پياو ده وهختى قسه کردنى دا ده بى گهر دنى به قهه دهوت
و شتران دريژ بى.
قسه بهر له وهى که له ده م بيته ده ر ده بى له دهروونى خو تا زور باش هه لى سه نگينى.

(هه سه ل)

و شتر بشمرى که ولى بارى که ريکه / نو که رانه
مروقى گوره به په ککه وته بى يا ليکه وته بيش، له بوره پياو لايه قتر يا موعته به رتره:
روله، شير که پير بوو، چه قه ل گالتهى پى ده کا. ئيستا تو پيتوايه پير بووم و هيچم
له دهست نايه. وه لالا ئيستا ش بو ئه نگيوه بى هه زارى وه کوو تو ده سکم له دوو ناكا و
بو ته قله و رمبازى سه دى وه کوو تو له گيرفانم ده نيم. نه تبيستوووه روله که ده لين:
و شتر بشمرى، که ولى بارى نو که رانه!

(قازى، پيشمه رگه: ۹۱)

و شتر قونگى ده در، به لميان ده زارى داخنى
له باره ي ره چاو کردنى ريگا چاره ي نادر وستدا ده گوتري. به م جورانه ش ده کار
ده كرى: «مانگا ئه گه كونگى در، به به لم تى ئاخنين چا (ك) نابى» و «بالى شكاوه لاقى
ده به ستن!»

و شتر و سه رچويى؟!

له باره ي دوو شندا ده گوتري که له گه ل يه كتر ناگونجين. هاوتاي: «به يار كيلان
و گاي له ر؟!»، «پشيله و سه رخه رمان؟!»، «كه ر و كوليجه؟!»، «جوو و جووت؟!»،
«سه و مزگه وت؟!»، «پيره كه ر و زهنگوله؟!» و «سه گ و مزگه وت؟!»: له مزگه وتيكي
بوخارادا، كو ته ليكي مه رمه رى ستالينم ديت به ديوارى مزگه وته وه هه لپه سي رابوو.
گوتم: سه گ و مزگه وت؟!

(هه ژار، چيشتى مجيور: ۲۹۲)

ئه گه ر شانست نه بوو له سه ر و شترى درووت ده قوونى را ده چى
ئه گه ر به خت يارى مروف نه بى، تووشى گيروگرفتى زور سه ير و چاوهروانى نه كراو
ده بى. هاوتاي: «ئه گه ر نه هاتى شانى پياوى گرت، په لوو ددانى ده شكينى.»

باری گران و شتر دهیبا

قورس‌ترین ئەرک له کهسی چاوه‌پوانی ده‌کری که له کهسه‌کانی دی گه‌وره‌تر، به‌هیزتر یا به‌ئەزمون‌تره: بده بزائم ئه‌و مه‌له‌غانه‌ی، با به‌شی منی تی‌که‌وی. سو‌فی: کاری تو نییه، مام میرزا! باری گران و شتر دهیبا، کاری تو قه‌له‌مه، قاقه‌زه. (ئەمیری، هاواره‌به‌ره: ۱۳۸)

به وشتریان کوت کورپت بوو، کوتی ئه‌و باره‌ی له خۆمه هه‌ر له خۆمه له‌باره‌ی که‌سیکدا ده‌گوتری یا که‌سیک له‌باره‌ی خۆیدا ده‌یلی که خه‌به‌ریکی به‌پروالته‌ خو‌شیان پی دابی، به‌لام زانیی ئه‌و خه‌به‌ره هیچ قازانجی بو ئه‌و نه‌بی و هیچ له گیروگرفته‌کانی که‌م نه‌کاته‌وه: کابرا قاشیکی بری و خواردی، کوتی: ئه‌و دوو تمه‌نات بو له خۆت زه‌ره‌ردا؟ شووتی‌کر: ئه‌و دوو تمه‌نه حه‌قی وه‌ی بوو کونت نه‌کردبوو، تیی ریابووی! مه‌ش‌ه‌سه‌ن کوتی: له سه‌روان و سه‌رگورد بو من ته‌فاوته‌ ناکا. به وشتریان کوت کورپت بوو. کوتی ئه‌و باره‌ی له خۆمه، هه‌ر له خۆمه. سه‌رگورد بوونی ساجیدی ته‌نیا بو عه‌فوو ره‌نگه‌ فه‌رقی هه‌بی، ئه‌تو چۆنی تی‌ده‌گه‌ی؟ (ئەمیری، گێژه‌لووکه: ۲۸۹)

چاو/ نه‌فه‌سی پیس و شتری ده‌ دیزه‌ی ده‌نی

نیشان‌ده‌ری ئاستی کاریگه‌ریی چاو یا نه‌فه‌سی پیسه که ده‌توانی و شتر ئه‌وه‌نده لاواز بکا و بچووک بکاته‌وه که له دیزه‌دا جیی بیته‌وه! چه‌رمی و شتر، حوکمی نادر، باخمه گویر تیبینی: «باخمه گویر»، رسته‌یه‌کی تورکییه به مانای «چاو لی‌مه‌که و بیبینه» و به مه‌جاز یانی «بیری لی‌مه‌که‌وه». گوايه نادرشا له یه‌کیک له شه‌ره‌کانیدا پارهی لی‌ده‌برئ. دینی چه‌رمه‌و شتریک مۆر ده‌کا و له‌بری پوول وه پمینی ده‌خا! هاوتای: «حوکمی حاکمه» و «حوکمی حاکمه و ده‌ردی مفاجا». کوتیان و شتر کۆچه‌کت بو هات، کوتی: جا به من چی، ئه‌و باره‌ی له خۆمه هه‌ر له خۆمه.

(فلش)

نه شیریی و شتر، نه دیداری چه‌ره‌ب/عه‌ره‌ب کاتیک پیتخۆش نه‌بی کاره‌که‌ت به‌ده‌ست که‌سیکی ناخۆشه‌ویست راست بی، له

خیروییری کاره که واز دینی و دهلی: «نه شیرى و شتر، نه دیداری عه‌په‌ب» یا «حاشا له شیرى و شتر و له دیداری حه‌په‌ب / عه‌په‌ب».

لیک‌دراوه‌کانی رسته‌یی و ئامال‌رسته‌یی
 و شتر زاوه ده‌یلاغی بو / بووه؟!
 بو ئینسانی دلخوش و که‌یفساز ده‌گوتری: ئه‌وه که‌یفت بو وا سازه؟ و شتر زاوه
 ده‌یلاغی بووه!؟

باری حه‌وت و شتران / حه‌وت باری و شتران

یه‌کجار زور. تیینی: له وه‌سفی کوگا یا کومه‌لی شتدا ده‌گوتری که بارستایی و گرانایی زور بی: وه‌ره‌قه‌یه‌ک مس وه‌ده‌رکه‌وت، مسه‌که‌یان لابرد دیتیان پلیکانه، بن عه‌رزه، چوونه خواری، حه‌وت کو‌ده‌ی خه‌زینه تیدا بوو، هر کو‌ده‌ی باری حه‌وت و شتران.

(ئه‌حمه‌د لوتفی: به‌یتی دمدم)

ئه‌ولیا چه‌له‌بی ده‌گه‌ل لیژنه‌ی تالاننوسدا بووه و ده‌لی: حه‌و باری و شتر کتیبی بوون.

(هه‌ژار، شه‌ره‌فنامه: ۴۵۹)

ده‌لی کیته‌له‌یه به و شتری هه‌لاوه‌سراوه
 به‌مه‌جاز بو ژن و پیاویک ده‌گوتری که یه‌کیان زور کورته‌بالا‌تر له‌وه‌ی تریان بی.
 عاسمان مله‌و شتریکی شین هه‌لگه‌ری نوژی شیوان ده‌بی.
 نوژی شیوان ئه‌وده‌مه وه‌ختی دی که زه‌رده به ئاسووه نه‌مابی و داوینی ئاسمان
 ره‌نگی شین هه‌لگه‌رابی.

کوتیان: و شتر ئه‌ستوت خواره. کوتی: جا به ناشکوری نالیم کویم راسته؟
 له‌باره‌ی که‌سیک یا شتیکدا ده‌گوتری که گه‌لی که‌مایه‌سی یا عه‌یبی هه‌بی، که‌چی
 ته‌نیا ئیشاره به عه‌یبیکی بکری.
 پیکه‌اته‌کانی له چاوگ وه‌رگیراو

و شتر به باره‌وه له شوینیک قووت دران

زور بوونی دزی و فزی له شوینیک.

و شتر به بارهوه ده ماله که سیک / جییه کدا ون بوون
زور ئالوز و بی سه ره و به ره بوونی مالی که سیک یا جیگایه ک.

و شتر به قاپوچکان ئاو دان

کاری گه وره به که رسته و ئیمکاناتی که م ئه نجام دان. بو ره خنه و جه فهنگ ده کار
ده کری. مه سه ل

و شتر به قاپوچکان ئاو نادری

۱. کاری گران به زه حمه تی که م پیکنایه.
۲. جاری وایه بو نیشان دانی کاری چه توون و نامومکین ده گوتری؛ هاوتای:
«ئاسنی سارد به فوو نه رم نابی.»

و شتر به قاپوچکه / تویکله گوینز ئاو دان

کاری گه وره به که رسته و ئیمکاناتی که م ئه نجام دان. بو ره خنه و جه فهنگ ده کار
ده کری.

و شتری حاکم ره واندنه وه

گوناحیکی گه وره کردن. هاوتای: «به ئه سپی شایا بوو کوتن»، «به رد به کابه ی
شهریفدا دان»، «جاوی جوو پساندن»، «ره وه ی شا ره واندنه وه» و «کفر کردن».

بوون به و شتری نیو په مو

له هیچ نه پرینگانه وه و له که س نه ترسان.

کلکی و شتر گه یشتنه عه رز

(فلش): بو باسی کاسبی و سه رمایه هاوارم بو کاکه ره حمانی حاجی بایراغا

برد؛ پینجسه د تمه نی دا که کاسبی پیوه بکه م. ده گه ل کوریکدا بووینه شه ریک و هه تا

چل تمه نمان زه ره ر کرد، کلکی و شتر گه یشته عه رزی! به په له قه رزی کاک ره حمانم

گه رانده وه؛ نه وه کا تووشی زیانی زورتر بم.

هه ژار، چیشتی مجیور: ۳۷

ئی... ی، هه تا گوئیکیک ده بی به گا کلکی و شتری ده گاته عه رزی!

حه سه نزاده، نزا بو ئارمین: ۱۰۱

لهبیری چۆتهوه که بابی ههتا کورتانیکی ده دروو، کلکی وشتیری دهگه یشته عهرزی. پیشوو: ۱۱۰

له ترسی گیره بوونه و شتر

بو خو بواردن له کاریکی گران، خو به کاریکی ترهوه خهریک کردن. تیبینی: گیره کاریکی گرانه و وشتیش سمی نه رمه و بو گیره نابی: مردم له داخی ئەو زل پلنیزه/ خوئی کرده و شتر له ترسی گیره مه لا غه فوور

پیریژن هه ر هاته ژووری و ئەمه ی دی، کوتی: یهستا ئەو شایه رانه لی رهش ده که ن؟ [= چ ده که ن؟] جا بو بوخوو [= بو خوتان] کاسپیکی ناکه ن مل فیل؟ ئەوه له ترسی گیره ی بوونه و شتر؟ ره سووی نادری: نه قل

نان گه یوته گوی و شتر

داهات که مه و شت ناکردی.

وهک و شتر دم ده جیاز/ دووگی خو نان

به هوئی که مده رامه تی له ده سمایه یا پاشه که وت خهرج کردن: قسه کانت هه مووی جوانن، راستن، پیاوانه ن و حه قن. ته نیا قسه یه ک نه بی، ئەویش ئەوه بوو فه رمووت: ئیمه ش فه قیر بووین. دیاره ئەمه ش وایه. رووی چوار ساله ئەم ماله به بی داهات ماوه ته وه. وهک و شتر دم ده دووگی خوئی ناوه. (دووگی و شتر: کوپار) ئەمیری، خه م و خه یال:

لیکدراوه کان

و شتر او

(ناو) زنجیره شه پۆلی نیرینه ی چۆم.

و شتر بار

و شتر و بار؛ و شتر گه لی که باریان پییه: قهر ئەوا له بیابانان، ته ماشا ریانی ده کرد، کاروانیک دیاره/ ده لی: بچم هه والی ئەو کاروانه ی بکه م پرسیاره/ ئەو کاروانه نازانم

نه گایه، نه گاداره/ نه وشتره، نه وشترباره/ نه پیادهیه، نه سواره/ بچم حه والیکی
حه مه دی پاشاغان لهوی بکه م پرسیاره
هیمن، تحفه مظفریه: ۵۲۴

وشترخان

۱. (ناو) ته ویله ی وشتران: ئەگەر دهپرسی کاری ئەو بهینه م/ ئاش و وشترخان،
هۆل و سه رگیڤه
سه یف
نه خورمایه و نه وشترخانه کیوم/ ولاتم کوردستانه و کورده نیوم
هه ژار، بو کوردستان: ۱۴۹
۲. (مه جاز) هۆده ی گه وره و دیواربلند (هه نبانه بۆرینه: وشترخان): دیواخانه که ش
ده لئی وشترخانه، ئەوهنده بهرز و گه وره یه سی ئالووداری تی دایه.
قزلجی، پیکه نینی گه دا: بیهینه، ئەمما ناوی مه به

وشترخۆرکه / وشترخۆره

(ناو) گیایه کی قایم و گه لادریژی گولورده. ۶۰ هه تا ۸۰ سانتیمتریکی بالا دهکا. له
هیندیکی شوینان گه زوش ده ردهکا؛ «درووه شینه»: مه لا شوکور گوتی: ماله دهوله مه ندی
به غدایه وشترخۆره به بهر په نجه ره وه ده گرن و تری ده کهن، هه وای پانکه ساردتر
ده بی. قه فه سه یه ک وشترخۆره مان ده لای په نجه ره ئاخنی، ته نه که ئاویکمان پی دا کرد؛
دهرکه مان داخست، پانکه مان پیکرد. به نسیمی دوژمنت بی! هه لمیک ده ژووری گه را
نه فه سمان ته نگ بوو، وه ختابوو بخنکیین؛ لای دهرکه مان نه ده دیه وه بیکه یه وه. به و
هه لمه وه یه کیکی دهرکه ی کرده وه که بزانی چ باسه، رامانکرد. تاویکی باش کوخین
و ئاوی چاومان سپی. وشترخۆره که مان توور هه لدا. لاسای دهوله مه ندی به غدایان
پیوه نه هات.

هه ژار، چیشتی مجیور: ۱۶۶

وشترسوار

(سفته، ناو) ئەگەر ته ماشای ده کردوه خیلکی دی له ژیلا وشترسواریکی کوپیان
ده گه له، ئەمجار ده هات له ژیلا نه یه ده زانی ئەگەر له یلی یه

(خله ده‌رزى: به‌یتى له‌یلی و مه‌جنوون)

وشترسوار به‌ ناو گوند وه‌ربوون / کراس‌شۆر و به‌ن‌به‌سه‌ر بوون
(هه‌ژار، بۆ کوردستان: ۱۹۷)

وشرگه‌ل / وشره‌گه‌ل

(ناو) په‌وه‌ی وشر: [کابرا] ده‌لێ: ئه‌دی هۆو شه‌گه‌له ئی کێ‌یه؟ ده‌لێن: ئی
حاجی‌تاغی‌یه. ده‌لێ: ئه‌دی هۆو وشره‌گه‌له ئی کێ‌یه؟ ده‌لێن: وه‌لا ئه‌وه‌ش ئی
حاجی‌تاغی‌یه! کو‌تی کابرا سووکێکی له‌ ولاغه‌که‌ی دابه‌زی و شه‌قیکی تی‌هه‌لدا و
کو‌تی: وه‌للاهی ده‌بی ئه‌وه‌ش هه‌ر بۆ حاجی‌تاغی بی!

(حه‌سه‌ن محه‌مه‌دی)

هه‌رچه‌نده ئازار که‌وته ناو وشرگه‌لیانه‌وه زۆر که‌میان بۆ ده‌رچوو.
(هه‌ژار، میژووی ئه‌رده‌لان: ۱۲۵)

وشره‌وان

(ناو) شوانی وشران؛ ساره‌وان: تله‌ویزیۆنی برلینی پوژاوا فیلمیکی له‌و
سه‌روبه‌نده‌دا که‌ دوا‌ی ده‌رچوونی به‌یانی یازده‌ی ئازار بوو، له‌ عێراق نیشان دا که
له‌ پیش‌دا له‌ به‌شه‌ عه‌ره‌ب‌نشینه‌که‌ی وشر و دارخورما و گو‌می ئاو و مارمیلکه‌ و
وشره‌وانی پی‌خواسی به‌ کراسه‌ سپی‌یه‌که‌وه [...] له‌و ولاته‌دا شی ده‌کرده‌وه.
(هیدی، کاروانی خه‌یال: ۱۱۱)

هه‌سه‌ل

وشره‌وان هه‌تا دانیشی وشره‌کانی دوورتر ده‌که‌ونه‌وه

ساوه‌ساو یا که‌مه‌ترخه‌می کردن له‌ کاردا ته‌نیا کاره‌که‌ دژوارتر ده‌کا. هاوتای:
«گاو‌ان هه‌تا دانیشی گارانه‌که‌ی دوورتر ده‌که‌ویتته‌وه» و «شوان تا دانیشی
میگه‌له‌که‌ی / رانه‌که‌ی دوورتر ده‌که‌ویتته‌وه.»

وشری باری

وشری باره‌لگر؛ وشری باره‌ر: ئه‌و ته‌م و من غه‌م تا به‌ پو‌ی مه‌رگم، با بچین
بۆ باغی / سه‌د ماشینی جیب شو‌فیر ده‌گه‌ل بی کێژه‌سابلاغی / سه‌د وشری باری،

دهیلاغ دهگه‌ل بی، کیژدهسابلاغی / سه‌د سه‌ر مه‌ری زاو به‌رخ ده‌گه‌ل بی، کیژدهسابلاغی /
یه‌ستا به قامکیک یاری من نابی، با بچین بو باغی
(رهمان باجه‌وهندی)

وشتری پیریژن

سه‌رمایه‌کی حه‌وت رۆژه له ۲۰ هه‌تا ۲۶ ی ره‌شه‌مه.

باوه‌ر

وشتیه‌تا سه‌رما دانه‌یه به‌ران ناگرئ. پیریژن که ده مانگی ره‌شه‌مه‌دا، به‌هوی
خۆش بوونی هه‌وا، له به‌ران گرتنی وشتیه‌که‌ی ناهومید ده‌بی، به‌هوی بارینی به‌فر و
داهاتنی سه‌رما و سه‌خله‌تی ئەم حه‌وتوووه وشتیه‌که‌ی به‌ران ده‌گرئ و ده‌بووژیتته‌وه.

وشتری دوو‌ووگ

وشتریک که دوو کوپاری هه‌بی؛ وشتری دوو‌کوپار.

قه‌تاره‌وشت

(فلش) قه‌تار

مله‌وشت

(ناو) پیوانه‌ی به‌رزایی. (تیبینی): بو ئەم مانایه ئەغله‌ب پاش‌گری «یک» ی پیوه
ده‌لکی: «خۆر مله‌وشتریک بلیند بووبوو.»

مله‌وشتیه

(ناو) ناوی یه‌کیک له نه‌خش و وینه‌کانی کره‌کانی موکریان.

زمانناس و فولكلورناس و ميژووناس دكتور حه جيئ جندي

■ ئا/ ههئو دهلويي

لهسه‌ردهمی دهسه‌لاتی سوڤیه‌تی جارن جوړیک له مافی زمان و کولتووری بو که‌میننه نه‌ته‌وه‌ییه‌کانی ئه‌و ولاته به یاسا دانی پیدرابوو، یه‌کیک له‌و نه‌ته‌وانه‌ش کورده‌کانی سوڤیه‌ت بوون که به‌سه‌ر ولاتانی قافقاز(ئه‌رمه‌نستان و گورجستان و نازه‌ربایجان) هه‌روه‌ها ولاتانی ئاسیای ناوین وه‌ک قه‌رغیزستان که ژماره‌یه‌کی به‌رچاوی کوردی کوچه‌ری لی ئاکنجی ببوو، یه‌کیک له‌و رووناکبیرو بیرمه‌نده کوردانه‌ش پرؤفیسور دکتور حه‌جیی جوندی بوو، زمانناس و فولکلورناس و میژووناسی کوردی سوڤیه‌تی جارن دکتور حه‌جیی جندی ئه‌و وه‌سییه‌تی بو هه‌ر(۵) کچه‌که‌ی کردوو و وتویه‌تی (کوردستانا ئازاد وی هه‌یه و ده‌ما رییا کوردستانی قه‌به هه‌ون من ئاگاهدار بکن؛ بئن چه‌نگه ئا‌خا سه‌ر مه‌زه‌لی من لسه‌ر ئا‌خا وه‌لیت بره‌شینن). له سالی ۱۹۰۸ له گوندی (ئه‌مانچاییری) ده‌قه‌ری دیگوری سه‌ر به‌قه‌زای قارسی باکووری کوردستان له خیزانیکی کوردی ئیزیدی دایک بووه،

به‌مندالی له گونده‌که‌ی خو‌یان ژیاوه، له سالی ۱۹۱۸ به‌هوی جه‌نگی یه‌که‌می جیهانییه‌وه گونده‌که‌یان داگیرکراوه و ویران بووه، روویان له یه‌کیته‌یی سوڤیه‌تی جارن کردوو و له ئه‌رمه‌نستان گیرساینه‌وه، پاشان له سالی ۱۹۱۹ دا ماوه‌یه‌ک گه‌راونه‌ته‌وه قارس و چوونه‌ته‌وه گونده‌که‌ی خو‌یان، به‌لام دیسان گونده‌که‌یان له‌لایهن داگیرکهری تورک تالانکراوه، له‌م سالدا ئه‌مه‌ریکییه‌کان (سیویخان- ئیتیمخانه- دار‌الایتام)یان له شاری قارس کردۆته‌وه بو به‌خپوکردنی منداله‌(هه‌تیو و بی‌باوکه‌کان)، حه‌جیی جندی له گه‌ل برا بچووکه‌که‌ی له‌م ئیتیمخانه‌دا بوونه، به‌هوی هیرشی دپردانه‌ی تورکه‌کان ئه‌مه‌ریکییه‌کان ئه‌م مندالانه‌یان به‌شه‌مه‌نده‌فه‌ر گواستۆته‌وه ئه‌رمه‌نستان، هه‌ر له‌و ئیتیمخانه‌ حه‌جیی جندی به‌زمانی ئه‌رمه‌نی ده‌ستی به‌خویندنی سه‌ره‌تایی و ناوه‌ندی کردوو و به‌سه‌رکه‌وتویی ته‌واوی کردوو، چۆته په‌یمانگای په‌روه‌ده‌یی له سالی ۱۹۲۹ ئه‌ویشی ته‌واکردوو بوته‌مامۆستا له گونده کوردنشینه‌کانی ئه‌رمه‌نستان له‌وانه گوندی(قوداخساز و چانووشقانی) له‌وی به‌رده‌وام بووه له خزمه‌تکردن و ده‌ستیکردوو به‌فیربوونی زمانی کوردی شیوه‌زاری کرمانجی و کوکردنه‌وه‌ی فولکلور و په‌ند و داب و نه‌ریت و داستانه کوردیه‌کان.

حه جيى جندى له سالى ۱۹۳۰ له ئەرمەنستان وهكو يه كه مين خويندكارى كورد چوو هته په يمانگاي زماناسى له زانكوى يه ريفان، له سالى ۱۹۳۲ له ئەنستيتوى ميژووى چاندنى (مه تريال - مادي) دهستى به ليكولينه وهى زانستى كردوو، له سالى ۱۹۳۰ له په يمانگاي په روه رده يي يه ريفان به شى زمانى كوردى دهكريته وه ئەو ده بيته ماموستاي زمانى كوردى له وى، هەر له هه مان سالدا له رۆژنامه ي (پريا نوو - پريا تازه) ده بيته ليپرسراوى به شى ئەدهبى و به ره مه كانى خوشى تيدا بلاوده كاته وه، له سالانى ۱۹۳۰ تا وهكو ۱۹۳۷ به پرسي به شى كوردى بووه له راديوى بيريفان.

نووسەر و زماناس هه جيى جندى له سالى ۱۹۳۴ بو يه كه مين جار كۆنفراسى كوردناسى له يه ريفان ئاماده و پيكهيناوه و پسپورانى زمانى كوردى له يه ريفان و مۆسكو و لينينگراد و ماموستانى زمانى كوردى له ئەرمەنستان و ئازهر بايجان و توركمەنستان بانگهيست كردوو و به شداريان تيدا كردوو.

حه جيى جندى له سالى ۱۹۴۰ دكتوراى وه رگرتوو و تيزى دكتورا كەشى به ناو نيشانى (كه ر و كولكى سليمانى سليقانى) بووه، له سالانى جهنگى دووه مى جيهانى فولكلورى نيشتمانپه روه رى كوردى كۆكردۆته وه دوو كتيبى له چاپ و بلاوكرۆته وه، ئەو هەر له سالى ۱۹۳۶ تا وهكو ۱۹۵۹ له ئەنستيتوى زانستى ليكولينه وهى له سەر زمان و فولكلور و ميژووى كورد كردوو، به تيكرايى زياتر له (۶۰) كتيبى بلاوكرۆته وه له وانه: (ههشت كتيبى په روه رده يي و نۆزده كتيبى زمان و ئەدهبى كوردى بو قوتابخانه كان و پينچ كتيبى داستانى كوردى له گەل ليكولينه وه و شانزه كتيبى فولكلورى و دوو كتيبى ريزمانى زمانى كوردى و دوو كتيب له سەر ئەدهبى كوردانى ئەرمەنستان و و كۆمه ليك هونراوه و شيعرى كورديش بهرچاوترين به ره مه مانى ئەمانه ن:

- هه وارى، رۆمان، ئەرمەنستان سالى ۱۹۶۷.
- فولكلورى كورمانجا، به هاوبه شى له گەل ئەمينى عه قدا، سالى ۱۹۳۶.
- كلامى كوردى، گه له رى، سالى ۱۹۳۶.
- كه ر و كولكى سليمانى سليقانى، ليكولينه وه، سالى ۱۹۴۱.
- فولكلورى كوردى، سالى ۱۹۴۷.

- کورئوغلې به کوردی، سالی ۱۹۵۳.
 - لیکولینه وه له سهر مه م و زین، سالی ۱۹۵۶.
 - بهیت سهرهاتی کوردی، ۱۹۶۲.
 - کلامی جه ماعه تا کوردایی ئیراق، ۱۹۷۵.
 - تیکست و لیکولینا رۆسته می زال کوردی، سالی ۱۹۷۷.
 - تیکست و لیکولینا یوسف و زولیا، ۲۰۰۳.
- چه ندین به ره می دیکه شی ماوه هیشتا چاپ نه کراوه.
- حه جیی جندی کورد و کوردستانی زور خوشویستوه و به ئاوات بووه گه لی کورد بگاته ئامانجی خوی، بویه وه سییه تی بو کچه کانی کردووه و وتویه تی: (کوردستانا ئازاد وی هیه و ده ما رینا کوردستانی قهیه هوون من ئاگاهدار بکن؛ بئن چه نگه ئاخا سهر مه زه لی من لسهر ئاخا وه لیت بره شینن)، ههروه ها به کچه کانی خوی وتوه: ئیمه وه کو بالویزی کوردان زمان و ئه دهب و میژووی کوردمان له ولاتی بیگانان پاراستوه).
- ئه و (۵) کچی له دواي خوی به جیهیشتووه، هه ره موویان خویندنی بالا و زانستییان ته و او کردووه و ریچکه ی باوکیان گرتووه بو خزمه تی ئه دهب و زانستی کوردی.
- یه ک له کچه کانی که ناوی (فه ریده) یه، نازناوی فه ریده حه جی جه واری بو خوی هه لبژاردووه دوو کتییی له سهر ژیان و به ره مه کانی خیزانه که یان نووسیوه و له چاپیداوه، یه که میان کتییی (حه جیی جندی ژیان و کار) ئه ویتریان (بیرانینین من دهرحه قا حه جیی جندی و مالباتا ویدا) ئه م کتیبه یان نووسهر (وه زیری ئه شو) پیشه کی بو نووسیوه و تیشکی خستوته سهر ژیانی نووسهر حه جیی جندی و پوخته پهروه رده کردنی خیزانه که ی (زهینه فا ئیفو که هاوسه ری بووه، هه ره یه ک له کچه کانی: فه ریده و فریجه و سه کینه و نازی و نووری).
- حه جیی جندی له ۱-۵-۱۹۹۰ له شاری بیریقان کوچی دواي کردووه، روحی شاد و ئارام و ئاسوده بیته.
- له ۲۱-۴-۱۹۹۸ ئینستیتوی رۆژه لاتناسی له ئه کادیمیای کوماری ئه رمنستان

به بۆنه‌ی (۹۰) سالیادی دوکتۆری فیلولۆژی پرۆفیسۆر چه‌جی جندی سیمیناریکیان بۆ ریکخستوو.

له ۱۴-۱۲-۲۰۰۸ ئینستیتیوی کوردی له پاریس به بۆنه‌ی (۱۰۰) سالیادی دکتۆر چه‌جی جندی سیمیناریکیان ریکخستوو، که ئه‌دیبان و رۆشنبیران کورد تییدا به‌شدار بوونه.

هه‌ر به هه‌مان بۆنه‌وه له ۲۲-۱۲-۲۰۰۸ نووسه‌ر رۆژنامه‌نووس و لیکۆله‌ر چه‌سه‌ن سلێقانی وه‌کو سه‌رۆکی یه‌کیته‌ی نووسه‌رانی کورد لقی ده‌ۆک و به‌ ناوی هه‌موو ئه‌دیب و نووسه‌رانی کورد بانگه‌یشتی (خاتوو فه‌ریده) کچی چه‌جی جندیان بۆ ده‌ۆک کردوو و له‌ فیه‌ستیفالیکا خه‌لات و ریزلینانیان بۆ باوکی (چه‌جی جندی) ئه‌نجامداوه، هه‌ر له هه‌مان کاتدا خاتوو فه‌ریده سه‌ره‌دانی (لالش)ی کردوو و چۆته هه‌ولێر و له‌لایه‌ن وه‌زاره‌تی رۆشنبیری هه‌ریمی کوردستان که ئه‌و کات روه‌وانشاد فه‌له‌که‌دین کاکه‌یی وه‌زیری رۆشنبیری بووه، پێشوازییه‌کی گه‌رمی لیکراوه.

سه‌رچاوه‌کان:

- ۱ - کتییی (چه‌جی جندی ژیان وکار) له ئاماده‌کردنی فه‌ریده چه‌جی جه‌واری، سالی ۲۰۱۱.
- ۲ - کتییی (بیرانیین من ده‌رحه‌قا چه‌جی جندی و مالباتا ویدا) له ئاماده‌کردنی فه‌ریده چه‌جی جه‌واری، له سالی ۱۹۹۸.
- ۳ - مالپه‌ری فه‌یسبووکی نووسه‌ر موحیب مه‌هابادی، له ۶-۵-۲۰۲۲.
- ۴ - مالپه‌ری فه‌یسبووکی نووسه‌ر فاروق فه‌ره‌اد، له ۱۴-۴-۲۰۲۱.
- ۵ - ویکپییدا- ئینسکلۆپیدیای ئازاد.

هه و النامهه كئيب

حه مه كه ريم هه ورامى :
كه لتوورى ده قهرى هه ورامان
به سه كه كورد شانازى پيوه بكا..

دواندى ؛ زمان و زار ■

نووسەر و رووناكبير مامۆستا حەمەكەریم رەمەزان كە لە ناوەندی رۆشنپیراندا بە(حەمەكەریم ھەورامی) ناسراوە، نووسەریکی مەوسوعی و فرەبەھرە لە بواریه جیاوازه‌كانی پەرۆه‌رده، بواری دراما و شانۆگەری، ئەدەبی مندالانی كورد. میژووی پەرۆه‌رده و خویندن، بواری فەلسەفە و لۆجیک، بواری چیرۆك و پۆمان، رەخنەو لیكۆلینەوه لە دەقه هزری و كۆمە‌لایەتییه‌كان، بواری زاروا‌ه‌سازی، ھەولێ خۆی داوه. لەو بواریه جیاوازانەشدا چەندان كتیبی ناوازه‌ی بە چاپ گەیاندووه.

لەسالی (۱۹۳۵) لە دێی گۆلپ كە سەر بە ناوچه‌ی ھەورامان ھاتوووتە دنیاوه، دێی گۆلپ پالی بە شاخەكانی ھەورامانەوه داوه و پووی لە شارەزورەو سەر بە ناحیە‌ی خورمالی پارێزگای ھەلەبجەیه. خویندنی سەرەتایی لە قوتابخانە‌ی گۆلپدا تەواو کردوو، پاش تەواوکردنی خویندنی سەرەتایی، دەستی بە خویندنی حوجرە کردوو، دوا‌ی تەواوبوونی خویندنی حوجرە؛ لەسالی (۱۹۵۸) بۆ خویندن چوووه بۆ میسر، لەوی خویندنی دواناوەندی تەواو دەكات و لە زانکۆی ((الازھر)) لە کۆلیژی - القانون و التشریح - وەرەگیرێ و بڕوانامە‌ی بكالۆریۆس و دیپلۆمی گشتی لە پەرۆه‌رده و سایكۆلۆجییه‌دا وەرەگیرێ، كە دەگەرپیتەوه كوردستان لە یانە‌ی مامۆستایان - دار المعلمین - لە ھەولێر دادەمەزرێ، لە پاشدا لە پەیمانگە‌ی ئامادەکردنی مامۆستایان دەبیتە مامۆستای سایكۆلۆجیا؛ ھەرۆه‌ھا لە کۆلیژی ئاداب لە زانکۆی سەلاحەدین دەبیتە مامۆستای زارەكانی زمانی كوردی. ماوه‌ی (۳۵) سال خزمەتی پەرۆه‌رده‌ی کردوو. بۆ ئەو‌ه‌ی خۆی بۆ نووسین و گەشەکردن و بوژاندنەو‌ه‌ی هزری كوردی تەرخان بكات لە سالی (۱۹۹۳) خۆی خانەنشین دەكات.

لە سالی (۱۹۵۶) وە تا ئیستا (۳۰) بەرھەمی لە بواری ھەمەجۆرەكانی پەرۆه‌رده و فەلسەفە و پۆمان و رەخنە‌سازیدا بە چاپگەیاندووه و پەوانە‌ی كتیبخانە‌ی كوردی کردوون:

- لە دەستە‌ی دامەزرینەری نووسەرانێ كورد بووه.
- لە دەستە‌ی دامەزرینەری كۆپی زانیاری كورد بووه.
- چەندان جار لەلایەن یەكیتی نووسەران و جەماو‌ه‌ری خەلكی ھەولێرەوه ریزی لێنراوه..

ئەم بەرھەمانە‌ی لەم بوارانە‌ی خوارەوه ھەیه:

- ۱- بواری پهروهده: دوو کتیب: (ا) - سایکولوجییه تی خویندنه وه سالی ۱۹۶۵.
- ب - بنچینه ی وتنه وه ی زمانی کوردی سالی (۱۹۷۱).
- ۲ - بواری دراماو شانوگه ری: ده چیرۆکه درامای شانوگه ری هه یه:
- ا- کابرای فالچی - سالی ۱۹۷۳، ب - شهویک له ژیانی خانزاد - سالی ۱۹۷۷
- پ - گونده که م - سالی ۱۹۸۱، ج - خاتوو کلاوزه ر - سالی ۱۹۸۳، چ - خه ونه و خه ون
- نییه - سالی ۱۹۸۵، د - دایکی کوردان - سالی ۱۹۹۷، ه - ئاگر هه ر ئاگره (چاپ نه کراوه) سالی ۱۹۹۸، و - ئوریست که ی ده گه ریته وه؟ سالی ۲۰۰۵، ز - په ریینه وه له ئاوه که ی ئاراس - سالی ۲۰۱۶.
- ژ - گرفته که ی نازه له دادگای مه ریگادا (دراما) سالی ۲۰۲۲
- ۳- بواری لیکۆلینه وه: پینچ به رهه م:
- ا- درامای کوردی له ناو درامای جی هانیدا . سالی ۲۰۰۱
- ب - ئه ده بی مندالانی کورد (به رگی یه که م) سالی ۲۰۰۶
- پ - ئه ده بی مندالانی کورد (به رگی دووه م) سالی ۲۰۰۷
- ج - میژووی پهروه ده و خویندن له حوجره کانی کوردستان . سالی ۲۰۰۹
- چ - مه وله وی شاعیری ئازارو خه مه . سالی ۲۰۱۳
- ۴- بواری فه لسه فه و لۆجیک:
- ا - زانستی که لام (فه لسه فه، واچه کان، لاهووت) سالی ۲۰۱۰
- ب - ئیساغۆجی (لۆجیکی ئه رستوتالیسی) یه . سالی ۲۰۰۹
- ۵- بواری رۆمان: (ا) - به رمیلی قوپاو- سالی ۲۰۰۳، ب - پیرشالیار . سالی (۲۰۰۴)
- ۶- بواری وه رگی پان:
- ا - چیرۆکی قه زاو قه ده ری - فۆلتیر . سالی ۲۰۱۰
- ب - دابه شبوونی زاراوه کانی زمانی کوردی . سالی ۱۹۷۳
- ۷- بواری یاده وه ری:
- ا - چیرۆکی من و گونده که م (به رگی یه که م) سالی ۲۰۱۶
- ب - چیرۆکی من و گونده که م (به رگی دووه م) سالی ۲۰۱۷
- پ - چیرۆکی من و گونده که م (به رگی سییه م) سالی ۲۰۱۸
- ج - چیرۆکی من و گونده که م (به رگی چواره م) سالی ۲۰۱۹
- ۸ - ره خنه و لیکۆلینه وه له ده قه هزی و کومه لایه تییه کان:

۱ - کردنه وهی دهقه کان، بهشی یه که م . سالی ۲۰۲۱

ب - کردنه وهی دهقه کان، بهشی دووهم . سالی ۲۰۲۲

۹ - بواری زاراوه سازی

۱- فه رهنگی زاراوهی دارایی و ئابوری - چاپنه کراوه-

ئهمه جگه له نووسینی چه ندان کورته چیرۆک و دهیان وتارو لیکۆلینه وهی له بواری ئه دهب و هونه رو په روه رده و کوردۆلۆجیدا که له گوڤارو روژنامه کوردیه کاندایا بلاوی کردوونه ته وه یان له کوپ و فیستقاله کاندایا خوینراونه ته وه.

جا بهر له وهی پرسیاره کانمان ئاراستهی ماموستا بکهین، به باشمانزانی قسه یه که له سه ر دوابه ره می چاپکراوی به پزیزان بکهین، که دوایین به ره می درامایه که به ناو نیشانی (نازه له دادگای مه ریگادا) یه.

که خاتوو د. شه کراو په سوول له رووپه له که ی خوی له فیسبووک له سه ر ئه و کتیبه ی نووسی بوو ده لیت: ناواخنی ئهم درامایه له کیشیه کی کومه لایه تی ژنه کوردیک ده دوی که به شداری شاییه کی کورده واری گوندیکی نزیک گونده که یان ده کات و له هه لپه رکی په شبه له کدا به شدار ده بی وداخی بیسه روسه رنگومی میرده که ی و خه م به باکردنی و په وانه وه وهی خه مه کانی له ریگا و گه رانه وهی بو گونده که ی له ته ک پیاویکی نزیک گونده که ی شه وی به سه ردا دیت و لالوی ته له که باز له ریگا به پیی ده ستووری کوئی کورده واری و فریشته ی سه رشانیان ده کاته شاهد و نه خووشی و کویری ژنه که ی قه ناعه ت به نازه ده کات و هه ر یه که یان بو گونده که ی خو یان ده گه ریته وه و لالو دیارییه کی که ده سه سریکه پیشکesh به نازه ده کات و ناوی خویشی که داریاسه پییده لی.. ئیتر بنه ماکانی دراما له شوین و که سایه تی سه ره کی و لاوه کی به ده وری نازه و داریاس و که سایه تی تر ده سوریتته وه و کیشیه و چاره سه ر بو خاوه ن هه ق و سه رکه وتن و دادگای میلله ت له دادگای مه ریگا که وه ک نیمچه په رله مانیکی سه رده می کوئن له هه ورامان هه بووه و کاری دادگاییکردنی ئه و کیشیه و گیروگرفتانه بووه، که به تاک چاره سه ر نه کراون و له ویدا چاره سه ر کراوه... به لی نازه دوای سالی که کورپه یه کی له و لالویه ده بی و لی ناپرسیته وه و خوئی و کورپه که ی ده گه نه گوندی سه ر قه لاه کورپه که ی له نزیک رووباریک داده نی و به دوای باوکی کورپه که ی داریاس ده گه ری و هاواری خه لکی ده کات و

خەلك لىي كۆدەبنه وه و دەنگۆ دهگاته ديوهخانى ئاغا و خەلكى گوند كۆدەكه نه وه و بۆ ئەوهى نازە بيدۆزىتە وه و كهس له دارياس نه چوو تومەس دارياس له مالدا خۆى نه خۆش دهكات، و به هەسارىي خيزانى دەلى به كهس مه لى له مالە وه م .. هەسارىي ژنيكى زيتە له بوو هەموو عەيب و خەوشەكانى ميژدهكهى دهزاني .. ئيتر پروداوهكان هەلدهكشين و ئاغا ئاگادار دهكەن و پيشتر لالۆ ئەم نهينيه به دريژى بۆ هاورىيهكى دهگيرىتە وه و داواى ليدهكات كه نهيدرکينى، ئەوهش به ياد دهخاته وه كه ئەو دەسهسرهى پيشكەش به نازە كردوه، له شاييه كه له م هاورىيهى وهرگرتوه و سهرچۆپى پيكردوه و ئەم هاورىيه ناوى مهردۆخان دەبى و له ديوهخانى ئاغا بهردهست دەبى له گەل سهركار و ميرزا و چەند بهردهستىك .. مهردوخان خاوهن ويژدان دەبى كۆرپه كه دهخاته سهردهستى و به ئاغا دەلى: من چارهى گرفته كه دهكەم و ئاغاش دەلى ئەوهى خۆى بكاته خاوهن ئەو ژنه يا له خۆى ماره بكات من ئەو ميراتهى له لاله هورمزيار ماوته وه بهوى دەدم، كه دهبيته خاوهنى ئەو خيزانه ..

ئيتير سهركار و ميرزا كاري ئاغيان لا به جي بوو، چونكه گرفتى مندال و ژنهكەيان له كۆل دەبووه و كاريكى كه م وينهيان كردبوو .. ئاغا فهрман دەدا به خەلكه كه كه ميراتى لاله هورمزيار دهدرى به و دهرياسهى دهبيته خاوهنى ئەو ژن و مندالە و ئاشكرای دەسهسرى ئاغا كه دارياس لىي وهرگرتوه، به راستگوى ئاشكرا دهكات و خەلكان كۆدەكه نه وه له ناوياندا لالۆ و هەسارى و هەموو نهينيهكان بۆ هەسارىي ئاشكرا دەبن و هەسارىيش چ خەوشيكى ميژدهكهيهتى ئاشكرای دهكات و لالۆ دادەچلهكى ئەوه دهبيستى كه مهردۆخان خۆى به خاوهنى ژن و مندالەكه كه دادەنى و نازەش به فهرمى مۆبيديار بۆ ناو ديوهخان بانگ دهكەن و پراى هەردوو (نازه و مهردۆخان) وهردەگيرى و مولكهكانى لاله هورمزيار له سههه ئەو خيزانه تاپۆ دهكرىت، و ئەم پرسەش له دادگای مهريگا دهبيته شهرى و له ئەستوى لالۆ پاكتاو كراو دووباره له مهردۆخان مارهكرايه وه .. به فهرمى موبيدارهكه، كه قازى دهقەرەكه بوو به پيى فهرمى دادگای مهريگا ژنه مارهكرا و مهردۆخان بوو به باوكى كورهكه و كۆتايى دراماكه بۆ كۆتا وتهى نازە بوو وتى:

قوربان تا مابم كارەكەرى ئەم ديوهخانه و دادگای مهريگام ..

لیژەدا وەک بەسەرکردنەووەیەک چەند پرسیاریکمان پووبەپرووی مامۆستا حەمەکەریم
هەورامی کردەوہ:

زمان و زار: زمانی کوردی بەسەر چەند زار و بنزاریک دابەش بوو، یەکیک لەو زارانەش (زاری گۆران-
بنزاری هەورامی)یە، ئێوە وەک رووناکییریکی و لیکۆلەریکی بە ئەزموون، لەبارەیی ئەم زارە رەسەنەیی کوردی
چی دەئین؟

حەمەکەریم هەورامی: زمانی کوردی وەک هەر زمانیکی زیندووی ئەم سەر زەویییە
چەندان شیوەزاری هەن؛ بوونی ئەو شیوەزارانە ئەو دەسەلمینن کە ئەم زمانە پەرگ
و ریشەیی لە دیرین زەمانەووە لە ناخی میژوودا داکوتاووە و لە زارە رەسەنەکانی
زمانی کوردی شیوەزاری (گۆران - هەورامی)یە. من زۆر جار وتومەو دەیلیمەووە کە
ئەگەر کورد لە سەرانبەری کوردستاندا لە بی کەلتوریدا بمینن و تەنیا کەلتووری
دەقەری هەورامانی بەسە کە شانازی پێوەبکا، لە کەلتووری فرە لایەنەیی ئەو ناوچەییە
دەبیتە پیناسە بۆ گەلی کورد کە خاوەن شارستانیەتیکی دیرینەیی خۆییەتی، دەشبیته
بەلگە کە کورد هەر لە زوووەو خاوەن ئەژیاریکی دەولەمەند بوووە بە دەستی خالی
نەچوووەتە سەر خوانی شارستانیەتی خەلک.

زمان و زار: ئە ژێرکاریگەری پابوچوونی هەندئ رۆژەلاتناس و خەلکی بیانی و داوودەزگای میدیایی
نەتەووی سەردەست، ئەوانەیی کوردستانیان بەسەردا دابەشکراو، بەداخەووە ئیستا لەلایەن هەندئ لە
هەورامییەکانیش ئەو بۆچووونە بلاودەکەنەووە کە هەورامی زمانیکی سەربەخۆییە و زاریکی کوردی نییە،
تەنانەت بۆ سەلماندنی بۆچووونەکانیان چەندان لیکۆلینەووە و کتیبیش لەو بواردە بە چاپ گەییەنراون،
تکایە رای ئێوە چییە؟

حەمەکەریم هەورامی: ئەم پرسیارە دوو لقی لی دەبیتەووە، لە لقی یەکەمدا ئاماژە
بۆ پابوچوونی رۆژەلاتناسان دەکات لەبارەیی شیوەزاری گۆران- هەورامی، من
بەش بەحالی خۆم بروام بە بۆچووونەکانی رۆژەلاتناسان نییە کە لەسەر زمانی
کوردییان نووسیو، چونکە ئەوانە پابوچووونەکانیان لە کەسانی نەشارەزاو کۆلکە
خویندەوارەکانی کورد و غەیرە کوردەووە وەرگرتوو؛ هەندیکیان بۆ ئەو مەبەستە
خۆیان فییری شیوەزاریکی کوردی کردوو، لەگەڵ ئەوەشدا لەو بارەووە چاویان لە
لەپ و لەوسی ئەوانە کردوو کە ناحەزی کورد بوونە.

لقى دووه‌می پرسیاره‌که‌ش له‌و باره‌وه‌ ڕوو ده‌کاته هه‌ورامیه‌کان خۆیان، ئه‌وان هه‌ر بۆچوونیک سه‌باره‌ت به‌ شیوه‌زاره‌که‌یان بلاوبکه‌نه‌وه هه‌قی خۆیانه‌و خۆیان لێی به‌رپرسیارن؛ من ناتوانم بێم به‌ هه‌که‌م و قسه‌ بۆ ئه‌وان بکه‌م یان له‌جیاتێ ئه‌وان بدویم، به‌لام به‌و نیشانه‌ی که‌ منیش هه‌ورامیم، مافی ڕاده‌برینی تایبه‌تی خۆم هه‌یه. من له‌م پرسه‌دا، پرسێ: شیوه‌ی هه‌ورامی زمانیکێ جیا یان به‌شیکه‌ له‌ زمانی کوردی؟ ده‌لیم: من پشت به‌ ڕاوبۆچوونی شاعیر و ڕووناکبیرانی پیشینانی کورد ده‌به‌ستم که‌ خۆشیاکان هه‌ورامی بوونه؛ ئه‌وان شیوه‌زاری هه‌ورامی و ناوچه‌ی هه‌ورامانیان له‌ کوردستان جیا نه‌کردووه‌ته‌وه. ئه‌وانه‌ی که‌ نووسین ده‌رباره‌ی شیوه‌زاری هه‌ورامی ده‌نوسن و شیوه‌زاره‌که‌ به‌ ((زمانی هه‌ورامی)) ناو ده‌به‌ن چه‌ند که‌سیکی دلسۆزن هه‌لبه‌ته‌ پاساوێکی میژوویی و زانستیان به‌ ده‌سته‌وه هه‌یه پشتی پێ ده‌به‌ستن که‌ ئیمه‌ په‌یمان پێ نه‌بردووه. ئه‌وان له‌ بۆچوونه‌کانیاندا په‌نا ده‌به‌نه‌ به‌ر ریزمان، که‌چی ریزمان ناتوانی زمانیک له‌ زمانیکێ دیکه‌ جیا بکاته‌وه، ئه‌وه‌ی پتر زمانیک له‌ زمانیکێ تر جیا ده‌کاته‌وه وشه‌سازی و جیناو و ئه‌ژماره، ئه‌وانه‌ هه‌ر کامیان بگری له‌ شیوه‌ زاره هه‌ورامیه‌که‌و زمانه‌ گشتیه‌که‌ی کوردیدا یه‌کن. ئه‌گه‌ر له‌ وشه‌سازیدا به‌ شوین ده‌نگ و فۆنیمدا بگه‌ڕین ده‌بینین زۆربه‌ی زۆرینه‌ی وشه‌کان له‌ شیوه‌زارو کوردیه‌که‌دا یه‌ک په‌گیان هه‌یه، که‌چی کاریگه‌ری دوورکه‌وتنه‌وه‌و له‌یه‌کتري دابرا‌ن سواندوونی و له‌ ده‌نگدا که‌مه‌ جیاوازییه‌کی له‌ نێوانیاندا دروستکردووه، من هه‌ندێ جار بیرم به‌لای ئه‌وه‌دا ده‌چێ که‌ په‌نگه‌ زمانی کوردی له‌ کۆندا له‌ سه‌رانسه‌ری کوردستاندا هه‌ورامی بووبی، ئه‌وه‌ی بۆ سه‌ر ئه‌و بیره‌ رامده‌کێشێ ئه‌وه‌یه: ده‌بینین له‌گه‌ڵ شوینی کوردستاندا له‌وسه‌ریه‌وه تا ئه‌مه‌سه‌ری بری ناوچه‌ی جیا جیا هه‌ن خه‌لکه‌کانی به‌شیوه‌زاری هه‌ورامی ئاخاوتن ده‌که‌ن به‌تایبه‌تی له‌و شوینانه‌دا که‌ لا ته‌ریکن، یان له‌گه‌ڵ شویندا ناوی گوند و کیو و چه‌م و چیا و شوینه‌وار هه‌ن فره‌ له‌ ناوچه‌ی هه‌ورامانه‌وه‌ دوورن، که‌چی ناویان به‌ شیوه‌زاری هه‌ورامیه‌. نازانری ئه‌و ناوه‌ له‌ هه‌ورامانه‌وه‌ هاوردده‌کراوه یان خه‌لکانی کۆنی نیشته‌جیی ئه‌و شوینانه‌ هه‌ورامی بوونه و گه‌رده‌شی زه‌مانه‌ و ڕۆژگار دووری خستوونه‌ته‌وه‌و گه‌مه‌ی به‌ زمانه‌که‌یان کردووه‌و به‌ر پیلانی گۆرانی خستوون.

زمان و زار: ماوهیه که بۆچوونیک ههیه که گوايه شتیک نییه به ناوی زمانی کوردی، به لگو زمانه کوردیه کان ههیه؟

حه مه که ریم هه ورامی: ئەو بۆچوونه، بۆچوونیک شهمشه مه کویرانه یه.. زمانی کوردی وهک خۆر له ناوه راستی ئاسمانی حه قیقه تدا دره وشاوه یه؛ له گهلی له و زمانانه که هاوسجی بوون په سه ن و دهوله مه نتره، پوو باریکه له گهلی میژوودا هاتوو، ناحه زمانی ههزاران جار ویستوو یانه له ناو به نداوی ته سکا بیخنکین پیمان نه کراوه. یاسایه کی زمانه وانی ههیه دهلی: زمان نییه چه ندان شیوه زاری نه بی، ئەگه ر نه بیوو ئەو خۆی شیوه که یه له زمانیکی دیکه، ئەوهی نوکی له زمانی کوردی دهکات، که چی وا داده نی که شیوه زاره کانی زۆرن؛ هه ریه ک له وانه زمانیکی تایبه ته! خاوه نی ئەو جوړه بیروکانه به چکه ی ئەو ناحه زانه ن که چاویان به و به رای نه هاتوو و زراویان له راپه رینی زمانی کوردی رژاوه، ئەوانه با بزانه کاروانی زمانی کوردی به ریوه یه ئەمرو یان سبه ی دهکات. کورد زمانه کان له رۆخی ده رای سپیوه وه بیگره تا خوارووی زورگه کانی دیزه فوول چاوه روانی گه یشتنی دهکهن؛ ئەو ته لبه ندی که دوژمنان له ریگه یدا دایانابوو به رگه ی هرۆژی په ره سه ندنی گه شان وه که ی نه گرت، زمانی کوردی داینه مۆی ئاگره سووره ی حه بات و تیکۆشانی کورده ههزار ئاوی به سه ردا کراوه و نه کوژاوه ته وه.

زمان و زار: ئایا په رته وازه یی و دابه شبوونی زاره کان به سه ر ناوچه و به شه کانی کوردستاندا و نه بوونی ده سه لاتیکی نه ته وه یی ناوه ند و نه بوونی مافی زمان و خویندن و فیگرکردن به زمانی کوردی و هه روه ها له غیابی زمانی ستانداردی کوردیدا، ناساندنی ئەو زار و بنزارانه وهک زمانیکی سه ربه خو، تا چه ند زبانی به زمانی یه کگرتوومان گه یاندوو؟

حه مه که ریم هه ورامی: ئەم پرسیاره ئەو لایه نانه ده گریته وه: په رته وازی شیوه زاره کان، مافی خویندن به و شیوه زارانه، غیابی ستانداردی زمانی کوردی.

پوو به ری کوردستانی جاران له هی ئەمرو ی پان و به رینتر بووه. له به ر نه بوونی ده سه لاتیکی بنکه یی کوردی نه توانراوه هه موو پوو به ره که ی بخریته ژیر هه ژموونیک تایبه ته وه و له سایه یدا کو ببه وه یان فه رمانه وایان بکات، له باره ی جوگرافیشه وه نه کراوه هه موو ناوچه کان به یه که وه گرییدرین، ئەمه وای کردوو جوړه دابرا نیک ناوچه کان له یه کتری دوور بکه ونه وه، به لام ئەو دوور که وتنه وه نه ی توانیوه گیانی

زمانه کوردییەکه له بیرباتهوه، خه‌لکی ناوچه دووره‌کان چهند له‌یه‌کتري دووربووبن زمانه کوردییەکه‌یان پاراستوه؛ به‌لام کاریگه‌ری رۆژگار که‌می ئالوگۆری تیدا کردوه و شیوه‌زاره‌که‌ی دروستکردوه، به‌لام گێچه‌لی زه‌مانه نه‌یتوانیوه زمانه کوردییەکه تیک بدات..

له‌باره‌ی مافدان به‌ خویندنی شیوه‌زاره‌کان: مافیکی ره‌واو لۆجیکیه: بۆ هه‌ر لایه‌نیک هه‌یه به‌زمانی دایکی بخوینێ یان په‌روه‌رده بکری، ئیدی زمانی دایکه‌که له هه‌ر قالبیکدا بێ، نه‌ک به‌خورتی فیری زمانیکی تر بکریت و ئه‌وجا به‌و زمانه فیری زانست و زانیاری بێ، خۆ ئه‌گه‌ر به‌خویندنی راسته‌وخۆی ناو قوتابخانه فیر نه‌کری په‌روه‌رده‌ی ناراسته‌وخۆی؛ ئامیزی دایک و خیزان و کۆمه‌ل ده‌بی و له‌ قالبی ئه‌واندا ده‌بیته که‌سیکی ناو کۆمه‌له‌که‌ی و په‌هنگی ئه‌وان ده‌داته‌وه، له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا فیربوون به‌ خویندن و په‌روه‌رده بوونی راسته‌وخۆی قوتابخانه فیربوونیکی زه‌رووریه بۆ کۆمه‌لی هاوچه‌رخ و تاک بۆیه به‌ مافیکی ره‌وا ده‌زانری هه‌ر که‌سی و لایه‌نیک به‌زمانی دایکی بخوینێ. له‌باره‌ی فیرکردن و په‌روه‌رده به‌ شیوه‌زاره‌کان و دوور له‌ زمانی یه‌کگرتووی کوردی. ئه‌مه پرسیکه‌ فه‌رمانه‌ه‌وایی کورد و په‌روه‌رده‌ی هه‌ریم لی‌ به‌رپرسیارن، له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا بوونی له‌ نه‌بوونی سه‌ت قات باشته‌.. خۆزگه له‌ کوردستانی سه‌رووشدا په‌روه‌رده به‌ شیوه‌زاره‌که‌ی خه‌لکه‌که ده‌هاته ئاراوه. له‌ کۆتاییدا په‌روه‌رده و فیربوونه‌کان یه‌کیان ده‌گرت و له‌سایه‌ی ئه‌واندا زمانی یه‌کگرتووی کوردی ده‌هاته ئاراوه. نمونه‌ زۆرن که‌ خویندن به‌ شیوه‌زاری تایبته یارمه‌تی هێنانه ئارای زمانی یه‌کگرتووی داوه ئه‌مه نابێ ئه‌وه بگه‌یه‌نێ که هه‌ر شیوه‌زاریک به‌ شیوه‌ی خۆی بخوینێ، که‌ خویندن به‌ زمانی یه‌کگرتوو ده‌ست نه‌دا، ئه‌ی چاره چییه؟ گله‌یی له‌ نیشتمانیک ناگری ئازادی نه‌بی.

زمان و زار: له‌باشووری کوردستاندا به‌تایبه‌تیش له‌ هه‌ریکی کوردستاندا، که‌ داووده‌زگای رۆشنییری و په‌روه‌رده‌یی و ئه‌کادیمی تیدایه، به‌لام له‌ ئه‌زموونی ۳۰ سالی رابردووی ده‌سه‌لاتی حکومه‌رانی کوردیدا، نه‌ک هه‌ر زمانی یه‌کگرتوو به‌هوی پێ نه‌درا، به‌کو زمانه‌که‌شمان له‌تکرا بۆ دوو زاریان چهند زاریک، بۆ نمونه له‌ده‌قه‌ری بادینان نیستا پرۆسه‌ی خویندن به‌ زاری بادینییه، هه‌وئیکیش هه‌یه له‌ ده‌قه‌ری هه‌وره‌مان به‌ زاری هه‌ورامی بخوینریت، به‌ رای تو ئه‌م هه‌ولانه تا چهند خزه‌مه‌ت به‌ ئینتمای نه‌ته‌وه‌یی و زمانی یه‌کگرتووی کوردیدا ده‌گه‌یه‌نن؟

حههه كه ريم هه ورامی؛ زماني يه كگرتووی كورد به بریاردان و به بوونی ئەكادیمیای كوردی نایه ته ئاراه؛ له كوردستانی باشووردا زماني يه كگرتوو دروست بووه، خویندنه وه و نووسین، فیكر كردن و پهروه ده خهريكه سه رانسهری كوردستانی باشوور بگریته وه، نهك هه ر ئە وه له كوردستانی رۆژهه لاتیس هه رچه نده به كارهیانی زماني كوردی له وئ قه ده غه یه له گه ل ئە وه شدا خویندنه وه و نووسینیان وهك خویندنه وه و نووسینه كه ی باشووری كوردستانه، ئە ی ئە مه هاتنه ئارای زماني يه كگرتوو نییه ؟ له م روه وه ده بیین به كارهیانی زماني كوردی له روه به رییکی فراوانی كوردستاندا وهك يهك به كاردیته.

گه لی كورد له م سه رده مه دا ده بی هه و ل و خه باتی بو به كارهیانی زمانه كه ی بخاته كار پتر له وه ی خه می ستانداردی زماني كوردی هه بی؛ پرسى ستاندارتی زماني كوردی بووه به بنیشته خو شه ی بن ددانی ئە وانه، كه پێیان وایه ئە گه ر زماني يه كگرتوو نه بی، ده بی ده سه به ردارى به كارهیانی زمانه كه بن. تۆ و هره كوردستانه كه م بو رزگار بكه ئە و جا خه می يه كگرتنی زمانه كه ی بخۆ؛ ده سه لاتی ئازاد ده توانی به هوی پهروه ده ی قوتابخانه وه زماني ستاندارد بو بینیته ئاراه.

من له گو قاری ((زمان و زار)) ی ژماره پێنجدا له باره ی زماني يه كگرتووی كورده وه له وتاریكدا رای خو م له و باره وه ده ربیری وه، لی رده دا دوو باره ی ناكه مه وه. من ئە وه نده خه م له دوو فلیقانه ی پهروه ده له م كوردستانه ده خو م ئە وه نده خه می زماني يه كگرتوو ناخو م، ده زانن دوو فلیقانه ی پهروه ده یانی چی؟ ئە وه یه دوو جو ره پهروه ده له ناو يه ك كو مه لدا هه بی و هه ریه ك به پرۆگرای خو ی قوتابییه كانی پهروه ده بكات.. ئە م جو ره پهروه ده یه له ناو هیچ كو مه لی كدا نه ما وه، چونكه پهروه ده ی دوو فلیقانه ده بیته هۆی ناكو كی له ناو كو مه لدا، پهروه ده كرا وه كانیان هه ریه ك به زورنای خو ی ده ژه نی و لایه نه كه ی ديكه به ناحه زی خو ی ده زانی له مه وه ناكو كیه كه ی دو ژمن كارانه كو مه ل تووشی دوو به ره كه ی بی سه روه ر ده كات.

ئەمىن رەھىمى نەزاد:
كرماشان و ئىلام دەپتت لەسەر
شيوازيكى ئەدەبى ساغ بېنەوہ

دیمانە: شەرىف فەلاح ■

ئەمىن رەھىمى نەژاد بېروانامەى ماستەرى لە وەرگىزىرانى زمانى ئىنگلىزى و بەكالۆرىۆسى زمانناسى لە ئىران وەرگرتوو و پىيوايە سەرجم نووسەرانى كرماشان و ئىلام دەبى بەشوين يەك شىوہزاردا بگەرپىن و ھەموان بەو شىوہزارە بنووسن، ئەو پىيوايە بۆ گەيشتن بەم كۆدەنگىيەش ئاستەنگى زۆر ھەيە و دەلى: "لەناو كرماشان چالاكانى بوارى فەرھەنگى، ئامادە نىن زاراوہيەكى تر كە جياوازييەكى ئەوتوى لەگەل شىوہزارى خۆيدا نىيە، قبوول بگەن، بۆ وینە ئەگەر فەيلى نىيە ئامادە نىيە فەيلى قبوول بگات، بۆ كەلھورپى و لەكيش ئەم گرتە بوونى ھەيە". لەو دىمانەيەدا ئەمىن رەھىمى نەژاد تيشك دەخاتە سەر گرت و ئاستەنگەكانى زمانى كوردى بەتايبەت لە پارىزگاكانى ئىلام و كرماشان.

* ئەگەر يەكەك لە زارەكان بىتتە زمانى يەگرتوو و لە ھەر سى ئاستى "سىستى پەرورەدە، برۆكراسى ئىدارى و راگەياندن" بەكار بەيئىرى، پەرچەكردارى زارەكانى دىكە چۆن دەبىت، ئاخۆ كۆمەنگاى كوردى ئامادەيى بۆ ئەم بارودۆخە ھەيە و دەتوانى قبوولى بگات؟

ئەمىن رەھىمى نەژاد: با واى دابنىين كە ئىمە ولاتىكمان ھەيە و لەناو ئەو ولاتەشدا ۱۰ زارى جۆراوجۆر ھەيە و يەكيان دەكرىتە زمانى پىوەر و ھەموو بوارەكانى كۆمەل وەك پەرورەدە و بارھىتان، سىستى ئىدارى و راگەياندن و زانىارى بەكارى دەھىتن، كاتىكى زۆر دەخايەنى كە لەوانەيە لە سەد سال زياتر بىت كە ئاخىوہرانى زارەكانى دىكە بتوانن ئەو زاراوہ پىوەرە بەكاربەيئىن، يان واى دابنىين ھەر ھەمان چوارچىوہى جوغرافىيى دابەش بوو لە نىوان سى ولاتدا و ھىچ زارەكيش وەكو زمانى پىوەر لە نىوانيان ساز نابىت، ئەم دە زارە كە لە ناو ئەو سى ولاتەدان، بەھوى ئەوہى كە سى زمانى لىك جياوازي دىكە بە سەرياندا زالن، لە ماوہى سەد سالدا ئەو دە زارە لەناو سى زمانى دەرەكيدا دەتوينەو و لەناو دەچن. ئىستا باسى ئەوہ لە گۆرپى دايە كە كاميان چاكتەرە، ئىمە ناچارىن يەكيان ھەلبژىرىن يان دەبى ئەو شىوازە ھەلبژىرىن كە زارەكانمان لىك نزيك بكرىنەوہ، بۆ وینە زارى كەلھورپى لە زارى سۆرانى نزيك بىتەوہ، ئاخۆ ئەمە باشە يان نا، پاش سالانىكى زۆر ئىدى ھىچ ئاسەوارىكى لى نەمىنيتەوہ.

*** ئەگەر ئەم باسه زیاتر پێوهند بدهی به بارودۆخی ئیستای کرماشانهوه بیت وایه پرسى زمانى پێوهر و زار لهوئ چۆنه؟**

ئهمین رهحیمی نهژاد: ئەگەر بیت و له روانگهی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه له‌م پرسه‌ بروانین، ده‌بینین زۆریک له‌وه‌که‌سانه‌ی که ئیستا له‌ناو کرماشان وه‌ک چالاکی فه‌ره‌هنگی دینه‌ ئه‌ژمار ته‌نانه‌ت ئاماده‌ نین زاره‌کی تر که جیاوازییه‌کی ئه‌وتوی له‌گه‌ڵ شیوه‌زاری خۆیدا نییه، قبول بکات، بۆ وینه‌ ئه‌گەر فه‌یلی نییه‌ ئاماده‌ نییه‌ فه‌یلی قبول بکات یان به‌ پێچه‌وانه‌وه‌ یان بۆ لورپی و له‌کیش ئەم باسه‌ له‌ گۆرپی دایه. پرسیاریک لی‌ره‌دا دیته‌ گۆرپی ئاخۆ کۆمه‌لگایه‌ک به‌ وه‌ها پیکهاته و تیروانینیکه‌وه‌ ئاماده‌یه‌ شیوه‌زاری سۆرانی قبول بکات؟

*** واتا مه‌به‌ستی زمانى پێوهر، وه‌لانی ئاخوتنى ئاسایی، بنه‌مائه و پێوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان**

نییه، به‌ لکوو باس له‌سه‌ر ئه‌ده‌بی نووسیارى و سیستمی په‌روه‌رده‌یه و برۆکراسی ئیدارییه؟

ئهمین رهحیمی نه‌ژاد: نا ته‌نیا باس له‌سه‌ر ئاخوتنى رۆژانه‌ نییه، به‌ لکوو باس له‌سه‌ر پرس و شیوه‌زاری نووسینه، چونکه ئیستا خه‌لکی ناوچه جیاجاکانی کرماشان و ئیلام و زاره جیاجاکان بۆ تیگه‌یشتن له‌ یه‌کتر هه‌یچ کیشه و گرفتیکیان نییه. به‌لام نووسه‌ر و ئه‌دیبان بۆ نووسینی شیعر و چیرۆک هه‌یچ کیشه‌یه‌کیان نییه، به‌لام کاتی ده‌یانه‌وه‌ی وتار و بابته‌ و ره‌خنه‌ بنوسن، تووشی گرفت ده‌بن و دۆش داده‌مین، ئیمه‌ ده‌بی له‌م کاته‌دا شیوه‌زاریک هه‌لبژیرین که هه‌موان لێی تیگه‌ن و هه‌مه‌گیر بیت که له‌وانه‌یه‌ وه‌لامده‌ری نیاز و ویستی کۆمه‌لگاکه‌مان بیت، به‌لام ئیستا له‌ کرماشان له‌ناو کۆمه‌له‌ی نووسه‌ر و رۆشنییران و خه‌لکی ئاساییش خه‌ریکن به‌ره‌به‌ره‌ کار ده‌که‌ن، هه‌رکامه‌یان به‌ زار و بنزاری خۆیان به‌ره‌مه‌ی ئه‌ده‌بی ده‌خولقین. به‌لام به‌داخه‌وه‌ هه‌تا ئیستا له‌ناو پارێزگای ئیلام و کرماشان زه‌مینه‌ و هه‌لی ئه‌وه‌ نه‌ره‌خساوه‌ که هیوای ئه‌وه‌ بخوازین ته‌نانه‌ت ره‌گ و ریشه‌یه‌کی زانستی له‌ زمان به‌دی بکه‌ین، هه‌تا ئه‌وکاته‌ی که به‌ ئاراسته‌ی شیوه‌ نووسینیکی ئه‌ده‌بیدا برۆینه‌ پێشه‌وه، هه‌یچ گرفتیک نییه‌ که ئەگەر ئەم شیوه‌ ئه‌ده‌بییه‌ له‌گه‌ڵ زاره‌که‌دا که دواتر به‌ناو زاری پێوه‌ر دیار ده‌کری، گری بدریت. ئیستا ئەگەر وه‌ک ریکه‌وتنی حکومه‌تی بیت، یان نا گریبه‌ست و ریکه‌وتنیکی کۆمه‌لایه‌تی، هه‌یچ گرفتیک ئه‌وتۆ نایه‌ته‌ پێش، به‌لام ئەگەر ئەم پرسه‌ برواته‌ خانه‌ی زانستییه‌وه‌ و ئیمه‌ بتوانین شیوازیکی ئه‌ده‌بی کامل و پوخته‌مان هه‌بیت،

ئىستا ئەگەر ھەر كام لە زارەكانى ۋەك ”كەلھورپى، لەكى، فەيلى ۋ....“ يان زارىكى ھاوبەش بۇ ئەو شىۋازە ئەدەبىيە ھەلبۇزۇردىت، ئىدى لەو قۇناغەدا بەراستى زۆر ئەستەمە كە قەناعت بە خەلك بىنى كە دەبى بە زارىكى دىكەى ۋەك سۆرانى، ھەورامى يان كورمانجى بەناو زمانى پىۋەر خۇيان بگونجىن.

*** جياوازىي نىوان زارە جۇراۋجۆرەكانى زمانى كوردى لە كرماشان لەبارى قۇنەتيك، قسەكردن و زانستى زمانىيەۋە كامانەن؟**

ئەمىن رەھىمى نەزاد: ئەم باسە خۆى دوو بەشە، بەشىكى پرسىكى بەتەۋاۋەتى زمانەۋانىيەۋ و ئەو بەشەكەى دىكەشى باسى كۆمەلایەتییە، لە روانگەى زانستى زمانەۋە لىى برونىن بەراستى ۋەلامدانەۋە بەم پرسىارە زۆر ئەستەمە بە بى تويۇزىنەۋەيەكى زانستى و زمانەۋانى ناتوانىن بىژىن جياوازىيەكانىان لەسەدا چەندە. من بۇ خۆم سەبارەت بە سىستىمى قۇنەتيك يان ۋاكى زارەكانى ”كەلھورپى، دوو بنزارى بەدرەيى و زارى لەكى“ تويۇزىنەۋەيەكم ئەنجام داۋە و ھەر چوارىانم پىكەۋە بەراورد كىردوۋە، راستىيەكەى ئەۋەيە كە جياوازىيەكانىان لەبارى دەنگ، گۆكردن و قۇنەتيكەۋە لەۋانەيە زۆر بىت، بەلام ئەم لایەنە قۇنەتيكىيە بۇ سەلماندى وزە و توانايى ھەر زاراۋەيەك پىۋەر نىيە. ئەگەر لەبارى كۆمەلایەتییەۋە لەم مەسەلەيە برونىن راستىيەكەى ئەۋەيە كە جياوازىيەكى ئەوتۇ لە گۆرپىدا نىيە، مەگەر پىداگرى و دەمارگرژىي ھەندى كەس كە خۇبەزلزانى پىش چاۋيانى گرتوۋە.

زمانان و وەرگير ماموستا غازى فاتح وهيس

■ نأ/ فاتح ياسين مودهريس

مامۆستا غازى فاتح وهيس ئەستېرەييىكى تازە ھەلبووئى ئاسۆ تاريكەكەى زمانەوانيمان بوو، بە گيانىكى ئەكادىمىيى و بە توانا و وزە و تاقەتتىكى بىپايان ھاتە مەيدان، پشت ئەستور بە رىبازى زانستىيەو ھەسپى خۆى تاودا بە خزمەتكردن لە رىيى زمان و وەرگىران و ليكۆلېنەو ھەدا، لە ماو ھەكەى كورتى تەمەنيدا بەرھەمىكى زۆرى پىشكەش كردين، چ ھەك كىتب چ ھەك وتار و ليكۆلېنەو بە پىزەكانى كە لە كىتب و گوڤار و روژنامە بلاو كراونەتەو ھە.

ژياننامەى غازى فاتح وهيس:

لە سالى ۱۹۵۱ لە دەشتى گەرميان لە دايكبوو ھە. خويندى سەرھەتايى لە گوندى كنگربان، لە سالى ۱۹۷۰ قوناغى ئامادەيى بەشى (ويژەيى) لە كفرى. لە سالى ۱۹۷۵ كۆليژى ئەدەبىيات زانكۆى بەغدا بەشى كوردى تەواو كر دوو ھە و بروانامەى بەكالۆريۆسى و ھەدەست ھىناو ھە. پاشان بو ماو ھە سالىك و شەش مانگ خزمەتى سەربازى كر دوو ھە. لە سالى ۱۹۷۶ لە سەر مىلاكى خويندى بالا و تويژىنەو ھەى زانستى بە ناو نىشانى (متقف الاجتماعى - روژنىبىرى كۆمەلايەتى) دامەزراو ھە. لە كۆليژى ئاداب زانكۆى سلېمانى دەست بەكاربوو ھە. لە سالى ۱۹۷۸ لە (زانكۆى لەندەن) لە ولاتى بەرىتانيا لە بابەتى (قونەتىك) وەرگىراو ھە، بەلام دوايى ئارەزووى لەو زانكۆى نەماو ھە، بۆيە ئەو زانكۆى ھەى جىھىشتوو ھە و چوو ھە بو زانكۆى (ئىكسس) بەرىتانيا ھەر لە ولاتى بەرىتانيا دا و تەواوى كر دوو ھە، لە سالى ۱۹۸۱ بروانامەى ماستەرى لە زانستى زماندا (زانستى دەنگەكان) لە لەندەن و ھەدەست ھىناو ھە.

كە گەرايتەو ھە كوردستان لە بەشى زمانى كوردى كۆليژى ئەدەبىيات لە زانكۆى سلېمانى بە نازناوى زانستى (مامۆستاي يارىدەدەر) وەرگىراو ھە. لە سالى خويندى ۱۹۸۱ - ۱۹۸۲ راژەكەى گوازاراوتەو ھە بو سەر مىلاكى زانكۆى سەلاحەدين لە ھەولير و سەرقالى وانه وتنەو ھە بوو ھە. لە سالى ۱۹۸۴ بو تە بەرپرسى بەشى زمانى كوردى لە كۆليژى ئەدەبىيات زانكۆى سەلاحەدين.

توژینهوه و وتارهکانی:

* په یوهندی سینتاکس و سیمانتیکس

بۆ نمونه ئەگەر بلیین:

- له بهرکه کراس، سارد یه کا رۆژ.

زانستی زمان په یوهندی په یوهندی به و زانیارییه وه ههیه که له زماندایه نهک به وهی که له بووندایه (به لام مروّف به پپی بیرو هوش ده توانی زانیاری بوون وهیا که ون له زانیاری زمان جیا بکاته وه، به پپی ئەو ئاگادارییه ده زانی رستهی دووهم هه له یه، نهک له رووی فۆرمه وه به لکو له رووی واتا وه). ئیمه دوو جوړ ئاره زوومان ههیه بۆ ئەوهی بتوانین کارکردنی دستووری هه زمانیک له یهک بدهینه وه.

یه که م: ئەو ته رازووهی به شی به جی و نا به جی دهره وهی پپی لیک دهریته وه. دووهم: ئەو ته رازووهی به شی به جی و نا به جی ناوه وهی پپی لیک دهریته وه. به شی یه که م که لیک دهریته وه، بریتییه له و په یوهندییهی که له نیوان که رسته کاندایه ههیه و چۆنیه تی یه کخستیان. به شی دووهم ئاسان بوونی ئەو واتایه ی که ئەو رسته یه هه لیگرتووه دهگریته وه. به پپی کیشانه کردنی رستهکانی سه ره وه به و دوو ته رازووه وه.

- ئۆتۆمبیله که م ههستی بینهرانی راکیشا.

وینه ی یه که م:

رسته: بۆ ئەوهی زیاتر مه سه له که روون بکهینه وه با سهیری ئەم نمونانه ی خواره وه بکهین:

- ئازاد ئینگلیزی ئە زانی. (بۆ روونکردنه وه).

- ئازاد ئینگلیزی ئە زانی؟. (بۆ پرسیارکردن).

ته نیا به گۆرانی وتنی رسته که واتاکه ی گۆرابی ئەوهی دستکاری وشه کان بکریت. لیره دا ستراکچه ری ئەم دوو رسته یه یه که، واته له رووی سینتاکسه وه یه کن، به لام له رووی سیمانتیکسه وه گۆران.

وینه ی سینتاکسی ئەم دوو رسته یه یه که و به م شیوه یه ی خواره وه:

وینه ی دووهم:

ههروه ها نمونه یه کی دیکه:

- پیشیله که منداله که ی ترساند.

- مندالەكه پشيلهكهى ترساند.

به گویرهى وینهى دایهگرامى سینتاکس ئەو دوو رستهیهى سەرەوه ئەم دوو وینهیهى خوارەوهیان ههیه:

وینهى سییهم:

وینهى چوارهم:

ئەم دوو رستهیه یهک مانا دەبەخشن، کهچی لهرووی سینتاکسهوه به تهواوی جیاوازن.

له رستهى (پشيلهكه مندالەكهى ترساند) پشيله دهبیته (بکهه)، مندالیش دهبیته (مهفعول). بهلام له رستهى (مندالەكه پشيلهكهى ترساند) به پیچهوانهوهیه. به گویرهى (مهنتق) دهبی منال (بکهه) بیته وه پشيله (مهفعول) بیته، بهلام گرامهه ئەو ریگهیه له (منتق) ئەبهستی، چونکه گرامهه زیاتر له زمانهوه نزیکه. واته به کورتى سینتاکس روالهتى رسته وهیا قسه دهگریتهوه، چونیهتى کارکردنى کهرستهکان و گۆرانی ئەو کهرستانه له رستهدا و رادهى کارکردنیان له ههه حالهتیکدا بهسهه سیمانتيکسدا، به گویرهى ئەو نمونانهى سەرەوه پهيوهنديیهکی ناراستهوخۆ له نیوان سینتاکس و سیمانتيکسدا ههیه، ئەویش ئەوهیه له خالیکیا بهشى ناوه و دهرهوهى رسته به یهک دهگهن و به نهبوونی ئەو هاوبهشییه نهبوونی واتا سهه ههلهدا وهیا ههه نهبی ئالۆزییهک پهیدا دهبی.

* جیاوازی نیوان فۆنیم و مۆرفیم

فۆنیم و مۆرفیم دوو زاراوهى زانستی زمانن و به گشتی به زمانى ئینگلیزی داهینراون. ئەم دوو زاراوهیه له دوو ئاستى جیاوازی زماندا بهکار دههیندرین، واته فۆنیم له ئاستى فۆنۆلۆژیدا و مۆرفیم له ئاستى مۆرفۆلۆژیدا، ههه تیکهه کردنیکی ئەم دوو زاراوهیه، وهیا دهرهینایان له ئاسته تایبهتییهكهى خویان ههلهیه و زمانهوانی پیگهیشتوو به زهقی دهبینری.

فۆنیم

فۆنیم دهبی دوو تایبهتى ههبی: یهکهه دهبی واتای وشه بگۆرئ، دووهه دهبی راستى سایکۆلۆژی تیدا ههبی. ههروهها دهبی فۆنیم بی واتا بی ئەم تایبهتمهندهش گرنگه چونکه بهو هۆیهوه فۆنیم له مۆرفیم جیا دهگریتهوه.

له سه ره تادا فونيم به بچووكترين دهنگ دهژميردرا له زماندا، به لام له دواييدا دهركه وت كه فونيم گه لي دووره له راستي دهنگه وه. له بهر ئه وه ناساندني زاراوه ي فونيم گوراو كرا به وه ي كه فونيم بچووكترين كه رتي وشه يه و بهرگيكي روتي دهنگه و له هه ندي زماندا به ران بهر به پيت راده وه ستي. كه وابوو فونيم بهرگيكي نه گوراوي دهنگه له زماندا و دهنگيش بهرگيكي هه ميشه گوراوي هه يه له ئاخاوتندا. بۆ نمونه دهنگي (د) له م وشانه ي خواره وه وه كو به كدي نين:-

دهست، سه د، هه لدان.. تد، به لام هه موويان سه ر به تاقه فونيميكن، چونكه له رووي شكله وه به كن.

ئه وه ي شياوي وتنه فونيم له دوو رووه وه دهناسري (به پي بچووني كون):-
يه كه ميان: له رووي وه سفويه وه، كه ده لي فونيم بنه رهي كومه له دهنگي كه، واته چهند دهنگي كه سه ر يه ك فونيم ده بن، بۆ نمونه (ك) ي وشه ي (كي) و (ك) ي وشه ي (كو) سه ر به فونيمي كن.

دووهميان: له رووي سيما جيا كه ره وه دهناسري و رابه ري ئه م ناسانده نه ش (تروبتزكو ي) يه، به پي ئه م ناساندنه فونيم بريتييه له كومه ليك سيماي جيا كه ره وه، بۆ نمونه فونيمي (پ) بريتييه له م سيمايانه ي خواره وه:

ليوي

گير (وه ستاو)

كپ

قورس... تد

له بهر ئه وه ي زاراوه ي فونيم و فون له زور شوينا تي كه ل به يه كدي دهكران، زور به ي زمانه وانه تازه كه ره وه كاني زانستي زمان زاراوه ي فونيميان له مه زراي به كار هيتانه وه دهركرد و زاراوه ي سيگميتيان له با تي به كار هيتا، بۆ ئه وه ي زمانه وانه كان له سه ر ئيشه ي ناساندني ناته واوي فونيم رزگار بكهن و چي دي تي كه لي دهنگي نه كهن.

فونيم يان سيگميت زاراوه يه كي هه ره گرنگه له سنووري فونولژيدا و ده بيته هوي گوراني واتاي وشه و رسته. بۆ نمونه ئه و دوو رسته يه ي خواره وه ته نيا له رووي تاقه فونيمي كه وه جياوازن:

- كه ريك خوي كرد به ژوردا (وشه ي كه ر به ري سووك).

- كه ريك خوي كرد به ژوردا (وشه ي كه ر به ري قورس).

مۆرفىم

مۆرفىم لە ئاستى مۆرفۆلۇژىدا بەكار دەھىندىرىت. مۆرفىم بچووكترىن دانەى جياكەرەوھىە لە رىزماندا، واتە لە نزمترین ئاستى رىزماندا مۆرفىم وەكو بچووكترىن دانە مامەلەى لەگەل دەكرى و ئەگەر گەردان بكرى و اتاكەى دەگۆرى. بۇ نموونە ئەگەر وشەى مامۇستا كەرت بكرى ئەوا و اتا بنەرەتییەكەى تىكدەچى، چونكە ئەم وشەىە برىتییە لە يەك مۆرفىم.

مۆرفىم لە رووى پىكھاتەوھ دوو جۆرە:-

- مۆرفىمى سەر بەست.

- مۆرفىمى بەند.

مۆرفىمى سەر بەست ئەو مۆرفىمەىە كە بە تەنیا بەكار دەھىندىرىت وەكو مندال، ژن، كورپ.تد. بەلام مۆرفىمى بەند ئەو مۆرفىمەىە كە ھەرگىز وەكو دانەىەكى سەر بەست بەكار ناھىندىرىت.

لە رووى وەزىفەىەوھ دەكرىت بە دوو بەشەوھ:-

- مۆرفىمى دارشتن .

- مۆرفىمى رىزمانى.

مۆرفىمى دارشتن لەگەل مۆرفىمىكى دىكەدا وشەىەكى تازە دروست ئەكات وەكو (ھەل، را، لى..تد) ھەلخستن، راكردن، لى بوردن. بەلام مرفىمى رىزمانى ئەو مۆرفىمانەن كە تەنیا دەورى رىزمانى دەبينن وەكو (م، ن، ين ..تد).

ئەوھى شايانى باسە ھەرچى راناوى لكاو ھەىە لە زمانى كوردىدا دەتوانرى بە مۆرفىمى رىزمانى دابندرىن، چى راناوى تەمەلوک بى و چى راناوى گونجاندى نىوان فەرمان و بكەر بى، چونكە راناوھكانى تەمەلوکىش دەورى گونجاندى دەبينن لە نىوان بكەر و بەركاردا و جار جارىش لەگەل فرماندا دىن وەكو خواردمان، خورادىيان..تد.

دارشتن

مال + ەكم + م

مۆرفىمى سەر بەست و مۆرفىمى رىزمانى كەوابوو مرفىم بەمجۆرە دابەش

ئەكرىت:-

مۆرفىم

مۆرفىمى سەر بەست

مۆرفیمی بهند

مۆرفیمی دارپژان

مۆرفیمی ریژمانی

بهلام دیسان له نیو مؤرفیمی دارپشتندا چهند مؤرفیمیگ ههیه و دهوری ریژمانی دهبینن وهکو (هکه، یهک، (یک)، ان، چونکه - هکه یان (که) وشه دهکاته ناسراو و یک (یهک) وشه دهکاته نه ناسراو، (ان) نیشانهی کویه).

ئه نجام.

له ئه نجامدا لهم چهند خاله دا فونیم و مؤرفیم له یهکدی جیا دهبنه وه:

* سه ربه خویی زمانی کوردی

له پیشه که یه که ییدا ده لیت: ئه گهرچی له رووی تیروییه وه زمانی کوردی به زمانیکی سه ربه خو داندری، به لام پیویسته ئه م سه ربه خویی له رووی چه سپاندنییه وه بسه لمینری، واته سه لماندنی سه ربه خویی زمانی کوردی له سه ر بناغه هکی زانستانه کاریکی گه لیک سوود به خش و پیویسته، به لام له بهر ئه وهی ئه و به لگه میژوویی و زمانه وانیا نهی که ئه م سه لماندنه یان له سه ر دئه مه زینری هه روا به ئاسانی چه نگ ناکه ون، بویه ئه بینن به ده گمه ن زمانه وان و میژوونووسان خویان له قهره ی ئه م بابه ته داوه، له وانیه به لگه ی زمانه وانه کان له نه کردنی ئه م کاره دئه وه بی که دیراساتی دایه کرونیکی سوودیکی ئه و توی نییه له شیکردنه وهی زمانه وانیدا بو به رپه رچدانه وهی ئه م هه لویسته ئه توانین بلین: دیراساتی دایه کرونیکی ته نیا بو ئه و زمانه پیویست نییه، که ته مومژیکی ئه وتویان له سه ر نییه و که سیش به گومانه وه ته ماشایان ناکات. ئه رکی سه رشانی میژوونووسانیش روون و ئاشکرایه و پیویست به وه ناکات له سه ری بدوین. ئه مانه هه مووی له لایه ک، له لایه کی تریشه وه ئه گه ر ئه وجوره به لگانه ده ستیش بکه ون ئه بی له سنووری (ئيجتیهادات) وه دور بن، چونکه (ئيجتیهادات) به هیه شیه وه یه که له سنووری زانستدا جیگه ی نابیته وه، جگه له مه ش بو سه لماندنی کاریک و هه لویستیکی وا، تاقه به لگه یه ک له وانیه گومانی لیبرکی، به تایبه تی لای ئه وانیه که به جاویکی سووکه وه ته ماشای زمانی کوردی ئه که نکه وابی کاره که به زیاتر به لگه یه ک بسه لمینریت و ئه بی ئه و به لگانه ش به لگه ی زانستی بن، له م باسه دا ره چاوی ئه م ریپازهمان کردوه، بو ئه وهی هه موو که سیکی

دلنیا بیت له وهی که زمانی کوردی نهک ته نیا له رووی تیورییه وه سه ربه خوویه، به لکو له رووی چه سپاندنیشه وه هر سه ربه خوویه و نهو زمانه نییه که به زاریکی لاوه کی زمانیکی تر دابدری.

* فۆرم و ناوه روکی ئیدیوم

ئیدیوم بریتییه له کۆمه لیک وشه و ریزکردن و لیکدانی نهو کۆمه له وشه یه دهستووری ریژمانی به سه ردا نه چه سپیندری، نهو واتایه ی نهو کۆمه له وشه یه نه یه خشی له تاکه وشه یه کی نهو کۆمه له وشه یه دا به دی ناکری، واته نه گهر هاتوو وشه یه کمان له ئیدیومیک ده رهینا، نه بین مانای نهو تاکه وشه یه زور جوان له گه ل و اتا گشتییه که ی نهو ئیدیومه و له هیچ روویکه وه ناگه نه وه یه ک. نه مه له لایه ک، له لایه کی تره وه سنووری واتای ئیدیوم قولترو فراوانتره له سنووری واتای رسته یه کی ئاسایی زمان که تاییه تمه ندییه کانی ئیدیومی تیدا نییه. به مجوره لیکدانه وه ی واتای ئیدیوم وردبوونه وه یه کی قولترو و وردتری نهو ی نه گهر به راوردی بکه ین له گه ل لیکدانه وه ی واتای رسته یه کی تر دا بو نمونه نه گهر بلین: (ئاگری نایه وه) نهو واتای نهو ئیدیومه په یوه ندی به (ئاگر) هوه نییه، به لکو نه وه نه گه ینی که یه کی ئاژاوه یه ک بنیته وه، نه م ئاژاوه یه ش به کرداریکی خراپ و قسه یه کی به ده وه دروست نه بی. وه نه گهر به شیوه یه کی عه مه لی ئاگر دروستکرا نه بی بوتری (ئاگری کره وه) نه ک (ئاگری نایه وه). له نه جامدا و ده ره که و ی که واتای ئیدیوم واتایه کی مه عنه و ییه و له واتایه کی عه ملییه وه وه ره نه گیر. جیاوازی نیوان واتای عه مه لی و واتای مه عنه و ی له وه دایه که واتای عه مه لی له رسته ی ئاساییدا ته سکتاره و سنووره که ی به ئاسانی ده ستنیشان نه کری، به لام واتای مه عنه و یکه له ئیدیومه که دا فراوانتره و سنووره که ی به ئاسانی ده ستنیشان ناکری.

له رووی فۆرمه وه ئیدیوم نه توانری بکریت به دوو به شه وه:-

یه که م.. نهو ئیدیومه ی که به هو ی گرانی وشه کانییه وه فۆرمی نه گوپی وه کو:

نه م ئیدیومه نه توانری به م شیوانه ی خواره وه بوتریته وه..

- وه کو له سه ربانیکه وه فری درابیتمه وه خواره وه.

- وه کو له سه ربانیکه وه فریم بده نه خواره وه.

- وه کو له سه ربانیکه وه فریم بده یته خواره وه.

- وهكو له سه ربانئكه وه فریمی داو هته خواره وه.
- دووهم..ئهو ئیدیۆمه ی که له رووی فۆرمه وه ناگورپی وه کو:
- له گوئی گادا نووستو وه.
- ئەم ئیدیۆمه ناتوانرئ به مشیوانه ی خواره وه بو تریتته وه:
- له گوئی گادا ئەنوئ.
- له گوئی گادا نووست.
- وه کو له گوئی گادا بنوئ.
- ههروه ها ئیدیۆمی گۆراو له رووی فۆرمه وه بهو ئیدیۆمه ئەوترئ که وشه یه کی تری بو زیاد بکرئ و واتایه کی به هیزتر ببه خشی وه کو:
- ئەگەر وهک سهگ شهق بهری ئەچم.
- وهیان ئەو ئیدیۆمه ی که به هوی گۆرانی وشه یه که وه واتای ئەگورپی وه کو:
- ئازاد سهری قاله.
- ئازاد سهری سهخته.
- ئازاد سهری به رزه.
- ئازاد لوتی به رزه.
- له لایه کی تره وه ئیدیۆم ئەتوانرئ له رووی ریژمانه وه ئەتوانرئ ده سنیشان بکرئ، واته به ئیدیۆمیک ئەتوانرئ بووترئ ئاوه لئاوییه ئەگەر ئاوه لئاویکی تیدا زال بی، وه یان فرمانییه ئەوگەر فرمانیکی تیدا زال بی.
- ئیدیۆمی ئاوه لئاوی وه کو:
- له شی سووکه.
- له شی گرانه.
- ئیدیۆمی فرمانی وه کو:
- به لادا هات.
- شه نو کهوی ئەکات.
- بو نمونه رسته ی (زگی سووتا)، دوو واتا ئەبه خشی به مشیوه یه ی خواره وه:
- ژنه که زگی به مناله که سووتا.
- ژنه که به ئاگره که سگی سووتا.

رستهی (زگی سووتا) دوو ستراکچهری قولی ههیه و، ستراکچهری قولی یهکه م له رستهدا بهدی ئەکرئ لق و پۆپی سینتاکسی بهمجۆرهی خوارهوهیه:-
بهلام و ستراکچهری قولی یهکه م له رستهدا بهدی ئەکرئ لق و پۆپی سینتاکسی بهمجۆرهی خوارهوهیه:-

له دوو ستراکچهردها پریپۆزیشن (به) ئەو ناوهی که به دوايهوه دئ دەوریکی گهوره ئەبینن له گۆرانی واتای رستهدا.

* زمان و پهيوهندی به مېشکی ئادهميزادهوه

ناساندنی زمان

یهکیک لهو دیارده جۆربهجۆرانهی که مرۆف ههول ئەدا له بهشهکانی کۆبکاتهوه و ئینجا شیانبکاتهوه زمانه، زمانیش بهشیکی جیانهکرواویه له ئادهمیزاد و به جۆرها شیوه ناسینراوه. یهکیک لهو شیوازانه ئەوهیه که زمان بریتییه له کۆمهلیک دستوور. ههندی لهم دستوورانه گشتین و ههندیکی دیکهیان تایبهتین. ئەوهی گشتیه بهسهه ههموو زمانهکانی گیتی ئەچهسپینری، بۆ نمونه دستوورهکانی فۆنهتیک، وهیان گرامهوری گشتی. بهلام ئەو دستوورانیه که تایبهتن بهسهه یهک زماندا ئەچهسپیرین. واته ههموو زمانیک چهند دستووریکی تایبهتی خۆی ههیه و له هی زمانهکانی دیکه جیاوازتره.

دابەشکردنی زمان

به شیوهیهکی گشتی زمان دابهش ئەکرئ بهسهه دوو زماندا:

- زمانی قسهکردن.

- زمانی نووسینهوه.

زمان له سهههتای دروستبوونیهوه وهکو بیریک له مېشکدا تا وهکو ئەو کاتهی ئەخریته سهه کاغهز وهیا تیکهال به ههوا ئەبئ ئەکرین به چهند بهشیکی جیاوازهوه و ههه بهشیک لهم بهشانه شیوه و ناوهروک و دستوور و یاسی تایبهتی خۆی ههیه. بۆ نمونه گرامهری ههه زمانیک له دستووری ئەم بهشانهی خوارهوه:-

- زیمانتیک.. دستوورهکانی واتای زمان ئەگریتهوه.

- سینتاکس.. دستوورهکانی چۆنیهتی دروستکردنی رسته ئەگریتهوه.

- مۆرفۆلۆژی.. دستوورهکانی چۆنیهتی دروستکردنی برهگه ئەگریتهوه.

- فۆنۆلۆژى.. دەستورەكانى چۆنىيەتى لكاندى فۆنيمەكان ئەگرىتەو.
- فۆنەتىك.. دەستورەكانى چۆنىيەتى دروستکردنى دەنگ ئەگرىتەو.
- له روى ليكۆلېنەوھى زمانەوانى ئەتوانرى بکرىت بەم چەند بەشەى خوارەو:-
- زانستى فيرکردنى زمان.. برىتييه لهو ريپازانەى كه بو فيرکردنى زمان رهچاو ئەكرى وپهیرهوى ئەكرى.
- زانست زمان و سايكۆلۆژى.. له پهيوەندى نيوان زمان و دەروونى مرؤف ئەكۆلېتەو.
- زانستى زمان و كۆمەلايەتى.. له پهيوەندى نيوان زمان و دياردەكانى كۆمەلايەتى ئەكۆلېتەو.
- زانستى زمان و ئەنتروپۆلۆژيا.. له پهيوەندى نيوان زمان و رهگەزى ئادەمیزاد ئەكۆلېتەو.
- زانستى زمان و فەلسەفە.. له پهيوەندى نيوان زمان و فەلسەفە ئەكۆلېتەو.
- زانستى زمان و شيۆهى نووسينەو.. له پهيوەندى نيوان زمان و شيۆهى نووسينەوھى ئەدەبى ئەكۆلېتەو.
- زانستى زمان و ماتماتىك.. له پهيوەندى نيوان زمان و ماتماتىك (بىركارى) ئەكۆلېتەو.

* ريپازى ليكۆلېنەوھى سالى ۱۹۹۰

لەم كتيبەدا باسى ليكۆلېنەوھى و ھۆيەكانى سوودەكانى ومەرجهكانى و چۆن دەست پيئەدكات و ريپازى ليكۆلېنەوھى زانستى و پەراويز و بيلوگرافيا .. (تد) دەكات.

* جياوازي نيوان مۆرفيم و وشە

سینتاکس و مۆرفۆلۆژى دوو ئاستى جياوازي زمانى وههتا نيوهى دووهى ئەو سەدەيه سنوورەكەيان بە تەواوھتى لەيەك جيا نەئەكرايەو، له سنوورى سينتاکسدا رستە برىتييه له گەورەترين دانە و وشەش له بچوكترين دانە له رستەدا پيوەندى سينتاکسى نيوان وشەکاندا بەدى ئەكرى و ھەر وشەيەكيش ستراچكەريكى تايبەتى ھەيە. ئەو بەشى كه له رستە و پيوەندى سينتاکسى نيوان وشەکان ئەكۆلېتەو پيى ئەوترى سينتاکس و، ئەو بەشى كه له ستراچكەرى وشەکان ئەكۆلېتەو پيى ئەوترى مۆرفۆلۆژى.نموونە بو روونکردنەوھى مەبەست:-

- منالەکان نانیاں خوارد

ئەگەر تەماشای ئەم رسەتەیه بکەین، ئەبیین لە سى وشەى جیاواز پیکهاتوو (منالەکان، نانیاں، خوارد)، وە بە ئاشکرا پێوهندی سینتاکسى نیاویان دیارە، کەوابی ئەم رسەتەیه لە رووی پێوهندی سینتاکسهو ئەبیتە دوو کەرتەو:

- منالەکان + نانیاں خوارد

بەلام ئەگەر لە رووی چەندیتى وشەو لى بکۆلینهو هەر وەکو وتمان ئەم رسەتە لە سى وشەى سەر بەخۆ پیکهاتوو. هەر وەها لە رووی ستراچکەرەو لە هەر وشەیهک لەو وشانە بکۆلینهو ئەوا هەر وشەیهکیان ستراچکەریکی سەر بەخویان هەیه و بەم چەشنەى خوارەو لیک ئەدریتەو:

منال + هکە + ان = منالەکان

نان + یان = نانیاں

خوارد + رابردوو = خوارد

هەر دانەیهکی ئەو وشانە پى ئەوترى مورفيم و مورفولۆژيش لە مورفيمهکانى وشە ئەکۆلێتەو و ئەو مورفيمانهش بينای مورفولۆژيوشه پیک ئەهين.

کەوابو ئە رستهیهى سەرەو بریتییه لەم مورفيمانهى خوارەو:

منال + هکە + ان + نان + یان + خوارد + رابردوو تەواو

بەمجۆرە سى دانەى سینتاکسى دابەشکرا بەسەر حەوت دانەى مورفولۆژیدا.

* کۆنسانتهکان و ئاوهکانى زمانى کوردى

هەر وەها نیشانهى بۆ کۆنسانتهکان و ئاوهکانى زمانى کوردى داناو بە پى سيمانى جياکەرەو زىگۆک و خەفۆک و پيشهوه و ناوهراسه و پاشهوه و جهند سيمایهکی دیکه بەو شيوهیهى خوارەو:

* بابەتە وەرگێراوهکانى.

مامۆستا غازى دەستیکی بالای هەبوو لە وەرگێران و چەندین باس و بابەتى وەرگێراونهتە سەر زمانى کوردى وەک:

باسى یهکەم: بەیهکداچوونى درکاندى ئاوه و کۆنسانتى وەستا - ن/فرانک

پارکەر - گوڤارى کاروان ژ / ۶ سالى ۱۹۸۳.

باسى دووھم: پىكھاتنى وشە لە شىوھى سلیمانیدا - ن/دەیفەد مەكەنزى - گوڤارى
 رۆشنىبىرى نوى ژ/۱۰۱ ئادارى ۱۹۸۴.
 باسى سىيەم: لا رستە لە ریزمانى كوردیدا - ن/پ. ئارنىست مەكارۆس - گوڤارى
 ئۆتۆنۆمى ژ/ ۲ سالى ۱۹۸۴.

* بابەتە رەخنەبەھەكانى

- كىتیبى زاراوھى كوردى و چەند تىبىنىيەك - گوڤارى كاروان ژ/ ۲۴ سالى ۱۹۸۴.
 - پياچوونەوھەيك بە نامىلكەى ھەندى ئامرازى سىنتاكس لە زمانى ئەدەبى ئىمپروى
 كوردیدا - رۆژنامەى ھاوكارى (ئەدەب و رۆشنىبىرى) ۱۹۸۱/۴/۲.
 رووناكبىرى لە كىتیبى (زمانى نەتەوايەتى كوردى) دا.
 كۆچى دوایی..

بە (بۆنەى يادى ۲۰۰ سالەى دامەزراندنى شارى سلیمانى)، ئەو يادەش كە لایەن
 (يەكىتى ئەدىب و نووسەرانى كورد - لقى سلیمانى) سازكرابوو، وەك بەشداربوويەك
 بە ئىفاد بۆ شارى سلیمانى لە كۆلیژى ئاداب زانكوى سەلاحەدىن دەرچوو، لە ۱۵ ی
 ئەیلوولى ۱۹۸۵ لە ھەولیرەوھ بەرە و سلیمانى بەرپىكەوتوو، بەلام سەد مخابن ھەر
 لە نزىك شارۆچكەى پردى ئىقايەكى سەربازى خۆى لە ئۆتۆمبیلەكەى داوھ و كۆتایی
 بە ژيانى ھاتوو، پاشان تەرمەكەى گوازراوھتەوھ شارۆچكەى كفرى و لە گۆرستانى
 (باوھ شاسوار) بەخاك سپێردراوھ، بەمەش خەسارەتێكى گەورە بە مەيدانى زمان و
 ئەدەبى كوردى كەوتووھ.

سەرچاوە/

*كىتیبى شەھیدی دووسەد سالەى شارى سلیمانى مامۆستا غازى فاتىح وەیس / ژيان و بەرھەمەكانى
 - دكتور ئازاد ھىدايەت دەلق - ھەولیر - ۲۰۱۹.
 *<https://archive.org/details>

زمانی کوردی، وهکوو زمانی هاوبهش له هه ریهمی کوردستاندا

د. ئەمیر موحەممەد موحەممەد ئەمین

زمان؛ مروفه کان له یه کتری کۆده کاته وه، هه ربۆیه زمانه وانى لیکۆلینه وه له باره ی زمانه وه دهکات و وای دهرده بریت، که زمان دیارده یه کی کۆمه لایه تییه، به م جوره هه بوونی زمانیکی هاوبه ش له پروانگه ی زمانه وانى کۆمه لایه تیدا بۆ ئەم کۆمه لگه یانه ی، که به کۆمه لگه ی فره زمانى ناسراون و له سنووریکى دیارکراوی جوگرافی، وه کوو هه ریمیک، یا خود ولاتیک، که به یه که وه ده ژین و سیسته میک کۆیانده کاته وه و کاروباری پروژانه یان به و سیسته مه راییده که ن، پیوستیه کی هه نوو که ییه. له م پرووه وه زمانى هاوبه ش وا دهکات، ئەم کۆمه لگه یه له هه ندیک بنه ماى هاوبه شدا به یه که وه به سته یته وه و جیهانینینیکى هاوبه شیان هه بیته.

بنه چه ی په یدابوونی زمانى هاوبه ش ده گه پیتته وه بۆ سه دهکانى ناوه راست، که زمانیکی بازرگانی تیکه لاو هه بوو، به راده یه کی زور پشتی به زمانى ئیتالی نوئى و دیالیکتى پروفیشنالیه Provençal _ دیالیکتى پروفیشنالیه ده که ویتته پروفینس Provence له باشورى پروژه لاتى فره نسا _ ده به ست و به کارده هینرا له که نارهکانى ده ریای سپى ناوه راست، که ئەو زمانه پى ده گوترا Lingua franca یا خود لینگو افرانکا، ئەو زمانه به زورى له زمانى ئیتالی، تیکه لاوه به زمانهکانى فره نسی و ئیسپانى و یونانى و عه ره بى پیکه اتبوو، له م کاته دا لینگو افرانکا، وه کوو زمانى هاوبه ش له نیو گه لانی ده ریای سپى ناوه راست به کاره اتوه.

که واته؛ لینگو افرانکا قوناغى سه ره له دانی ده گه پیتته وه بۆ سه دهکانى ناوه راست و سه ره تا، وه کوو زمانیکی بازرگانی به پى پیوستى قوناغه که به دیارکه وت. دواتر به تیپه رینی کات زاروه ی Lingua franca به ته واوی به سه ر زمانهکانى تردا گشتینراوه، له سه ر ئەم شیوه یه به کاره یینراوه و دواى ئەم قوناغه، هه ر زمانیک ده توانیت ببیتته زمانى هاوبه ش، واته؛ ئەم زمانه دواى سه ره له دانی له زمانى بازرگانیه وه، به تیپه رینی کات و هوکارهکانى گۆرانی کۆمه لایه تی و زمانى، گۆرانکاری به خو یه وه بى نى و واتاکه ی فراوانتر بوو، شیوه که ی گۆرا بۆ زمانیکی هاوبه ش، هه موو زمانیکیش ده توانیت، ئەم فورمه له خو بگریت و به کاریبه ییت. بۆ نموونه له زه مانى عوسمانیه کان، کورد و عه ره ب و تورک هه موو پیکه وه به زمانیکی هاوبه ش قسه یان ده کرد، که ئەویش زمانى تورکی بوو، به جوره له سه رده مى فره مانره واى خه لافه تی عوسمانیدا، ئەگه ر چى زمانى تریش له ئارادا بوون، وه کوو زمانى عه ره بى، که زمانى

ئايين بوو، به لام له هه مانكاتدا زمانى توركى، وهكوو زمانى هاوبهش له نيو ئاخيوهره زمان جياوازهكان بو پهيوهنديى ئاخوتن بهكاردههات.

ههر له م روانگهيهوه يونسكو بهم شيويه پيناسهى زمانى هاوبهش دهكات، كه زمانيكه بهردهوام له لايهن ئه و كهسانه بهكارديت، كه خاوهنى زمانى جياوازن بو ئاسانكردى رهوتى پهيوهنديكردن.

له م پروهوه زمانى هاوبهش بو كومهلگه فره زمانيهكان پيوسته، ههر بويه ئه م زمانه به چه ندين هوكارى جياوازهوه پهيدابهيت، كه ئه م هوكارانهش دهگه رپتهوه بو ئه م دوخهى، كه كومهلگه كه پيدا تيده پريت. كه واته؛ زمانى هاوبهش له ريگهى كومهلگه هوكارهوه پهيدابهيت و گرنگرينيان بالادهستى ئابورى و سياسى و كومهلگه لايهتى و ئايينى و ئه ده بيه. بهم شيويه هوكار زورن بو سه ره لدانى زمانى هاوبهش، واته؛ زمانى هاوبهش به هوكارى نازمانى، وهكوو هوكارى ئابورى و سياسى و كومهلگه لايهتى و كهلتورى بوته زمانى هاوبهش و ئه م زمانه له سنووريكى دياركراودا بايه خى خوى ههيه. ياخود هوكارى ترى پهيدابوونى زمانى هاوبهش تنهها به هه بوونى زارهكان پيكنايهت، بهلكو ئه م كاته پهيدابهيت، كه يه كيك له هوكار و دوخهكان ئامادهسازى ههبيت و يارمه تيدر بيت، له سه ر پيكهينان و گه شه كردنى، ههر بويه دهبيت، بو پهيدابوونى ژينگهيهكى جياوازي ههبيت. بو نمونه زارى ئه تيكى له ولاتى گريك، ديالكتيكى ناچهيى له هه ري ميكي دابراو بوو، پاشان بووه زمانيكى هاوبهش له سه ردهمى ئه سكه ندهردا، ئه مهش بو هوكارى سياسى و ئه ده بى دهگه رپتهوه، كه كاريگه رى هه بوو له سه ر ئه وهى ئه م زاره بيته زمانيكى هاوبهش.

له لايهكى ترهوه زمانى هاوبهش گه شه و شيكرده وهى به هوكارى ميژوويى، يان له سه ر خودى گه شه سه ندى شارستانيه تى ده به ستيته وه، كه له لاي زمان نادياره. بو نمونه كاتيك كوچبه رانى، وهكوو يونانى و ئيتالى و ئه لمانى و كورد... هتد ده چن بو ئه مهريكا، له گه ل ئه وهى، كه زمانى يه كه ميان له گه لدايه، فيرى زمانى دووه ميش ده بن، كه زمانى ئينگليزيه، ورده ورده ئه م زمانه جياوازانه له بهر ژه وه ندى زمانى ئينگليزى، وهكوو زمانى هاوبهش پاشه كشه دهكهن و دواى چه ند نه وه يه ك ئه م كوچبه رانه زمانى يه كه م له ده سته دهن و نايزانن، هه موويان زمانى ئينگليزى، وهكوو زمانى هاوبهش

به کاردههینن. به م جوره ئەم گۆرپانکاربیانهی به سەر خودی کۆمه‌لگه دین، کاریگه‌ری راسته‌وخۆ له سەر زمان دهکات. هەر بۆیه وا ریک دهکه‌ویت، که دهسته‌ییک و کۆمه‌له‌ییک بار و دۆخی گۆران و پیگه‌یشتنی بۆ خۆش ده‌بیت له نیشتمان‌ه‌کانیاندا به‌مه‌وه زیاد ده‌که‌ن و زۆر ده‌بن. ئەمه‌ش کارده‌کاته سەر ئاوه‌دانی و دروستکردن به‌و ئاوه‌دانیه‌ش شار و دیهات و ناوچه‌ی نوێ په‌یدا ده‌بن و مه‌یدانی زمانه‌که‌یان فراوان ده‌بیته‌وه و باو ده‌بیته‌وه، بۆ نمونه زمانی عه‌ره‌بی هەر له کۆنه‌وه دابه‌شی سەر چه‌ندین زار بووه، ئەم زاره عه‌ره‌بیانه به هۆکاری بازرگانی و دراوسیه‌تی هۆزه‌کان و کاری شوانکاری و مه‌پاسیمی چه‌ج و په‌لاماره‌کان و شه‌ری ئەه‌لی به‌ریه‌که‌وتوون، له‌وکاته‌دا له ئاکامی مملانیی زمانی، زاری قورپه‌یشی، که زاریکی زمانی عه‌ره‌بی، وه‌کوو زمانی هاوبه‌ش له نیو دیالیکته‌کانی تردا سه‌رکه‌وتوو و پاش ئەوه‌ی زمانی عه‌ره‌بی له دورگه‌ی عه‌ره‌بی بلا‌بووه‌وه و تیکه‌لاوی خه‌لکی تر بوو، له گه‌لانی دراوسی و ئاخپوه‌رانی زمانی تر، له ئەنجامی جیاوازی ژینگه‌ی شارستانیان و دروستکردنی شاری گه‌وره له که‌ناری دۆل و پروباره‌کان و پاشان فتوحاته‌کانیان له رۆژه‌لات و رۆژئاوا و فراوانبوونی کاروباری پۆژانه‌یان له بواره‌کانی شوانکاری و جووتیاری و بازرگانی و فی‌رکردن و پیشه‌سازی و هونه‌ره‌کان و زۆر له بیانییه‌کان هاتنه‌ ناو ئیسلام و بوون به‌ عه‌ره‌ب، زمانی عه‌ره‌بی، وه‌کوو زمانی هاوبه‌ش به‌کارهات و بلا‌بووه‌وه.

که‌واته؛ سه‌رجه‌م زمان و زاره‌کانی سەر ئەم زه‌مینه، به‌رده‌وام به هۆکاری جیاواز له مملانیی جۆراوجۆر دان، وه‌کوو مملانیی (ئایینی، سیاسی، ئابوری، پۆشنییری، کۆمه‌لایه‌تی، بازرگانی، ته‌کنه‌لوژی...هتد) بۆ ئەوه‌ی یه‌کیکیان به‌سه‌ر ئەوی تردا زال ببیت، له‌م دۆخه‌شدا کاتیک زمانیک، یان زاریک زالدیه‌بیت له هه‌ریمیک، یان ولاتیک، یان، چه‌ند ولاتیک، له‌م کاته‌دا ئەو زمانه‌ خۆی، وه‌کوو زمانی هاوبه‌شی ئەم سنوره‌ جوگرافییه‌ ده‌نوینیت، چونکه له رۆژگاری ئەم‌رۆدا ئەسته‌مه هه‌ریمیک، یان ولاتیک بدۆزیته‌وه، که یه‌ک نه‌ته‌وه، یاخود یه‌ک زمانی تیدا‌بیت، به‌لکو هه‌ر یه‌ک له‌م سنوره جوگرافیانه وه‌رگرین، ژماره‌یه‌ک نه‌ته‌وه‌ی جۆراوجۆری تیا‌دا ده‌ژی، که هه‌ر یه‌کیک له‌م نه‌ته‌وانه‌ خاوه‌نی زمانی خویان، پیوستییان به‌ زمانیکی هاوبه‌ش هه‌یه، بۆ ئەوه‌ی له‌ ریگه‌ی ئەم زمانه‌ هاوبه‌شه‌وه په‌یوه‌ندی به‌یه‌کتره‌وه بکه‌ن و ئەمه‌ش وا ده‌کات، که

هەر بههۆى ئەم زمانه هاوبه شهوه پهيوه ندىي كۆمه لايه تي و رۆشن بيري و كلتوريان له يه كتر نزيك ببه ته وه و ببه خاوه ني جيهان بيبينيكي هاوبه ش.

زمانى هاوبه ش پهيوه ستبووني به كۆمه لگه ي فره زمانى، بۆ ئه وه دهگه رپه ته وه، كه كۆمه لگه ي فره زمانى پي كهاته وه له فره يي له چين و تويز و نه ته وه و پي كهاته ي جياجيا، ئەمه ش ئالۆزيبه ك بۆ ئەم كۆمه لگه يه دروست ده كات، كه هه رگيز وا رپك ناكه وي ت، سه رجه م تا كه كانى ئەم كۆمه لگه يه، هه موويان زمانه كانى يه كتر بزانه، هه مووشيان به و هۆيه ي به يه كه وه له كۆمه لگه يه كدا ده ژين و رۆژانه پيوه ستيان به يه كتر بيه وه هه يه. هه ربۆيه به رپه ژه يه كي زۆر ده گمه ن، له كۆمه لگه فره زمانيه كاندا تيبيني ئه وه ده كرپت، كه سه رجه م خه لك هه موو زمانه كان به كار به ينن. له زۆر به ي كۆمه لگه فره زمانيه كاندا، وا باوه كه خه لكه كه ي زمانى كي ديار كراو، يان زمانى كي ئاسان بۆ خويان بنياد بنين، بۆ ئه وه ي ببه ته زمانى كي گشتى بۆ پهيوه ندي كردي نيوانيان، ئەم كار هه ش، يان به شيوه يه كي سه روشتي، يان به شيوه ي پلانى زمانى ده بپت، ئەم زمانه گشتيه ش به زمانى هاوبه ش ده ناسرپت. به م جو ره زمان ديار ده يه كي كۆمه لايه تيه، به م پيه هه موو جو ره كۆمه لبووني ك له خه لك له سنوورپكي ديار كراودا، ده بپت زمانى كي هه بپت و هاوبه ش بپت. بۆ نمونه نيشتمانى عه ره بى، وه كو وه هه ر هه ريمپك و ناوچه يه كي تر سه ره راي ئه وه ي خاك و نيشتمانى عه ره به، به لام له هه مانكاتدا چه ندين نه ته وه و ره گه زى ترى تيا دا ده ژيت و ئەمانيش خاوه ن زمانى خويانن.

هه ر بۆيه زۆر به ي ئه و كه سانه ي ئي ستا به زمانى عه ره بى له نيشتمانى عه ره بى و جيهانى ئيسلاميدا قسه ده كه ن، له بنچينه دا له ره گه زى نه ته وه ي عه ره بى نين. كه واته؛ له نيشتمانى عه ره بپدا زمانى ئەمازيغى، زمانى كوردى، زمانى سريانى، زمانى ئاشورى، زمانى ئەرمه نى، زمانى توركمانى، زمانى چه ركه سى، زمانى ئەلفونيه و... هتد ئاخپوه رى خۆى هه يه. به م شيوه يه هه موو ئاخپوه رانى ئەم زمان جيا وازانه له رپگه ي زمانى عه ره بيه وه له يه كتر نزيك ده بنه وه و پهيوه ندىي رۆژانه دروست ده كه ن. واته؛ له ولاته عه ره بيه كانيشدا چه نده ها زمان و چه نده ها كه مينه هه ن، به لام زمانه هاوبه شه كه يان زمانى عه ره بيه، هه ر به م شيوه يه جيهانى ئيسلاميشدا به هۆى خۆشه ويستيان بۆ ئاييني ئيسلام زمانى عه ره بى، وه كو وه زمانى هاوبه ش به كار ده هينن.

ئەوھى سەرنج دەدریت. فرەزمانى و فرەنەتەوھىيى لە ھەريىمى كوردستاندا بوونى ھەيە و لە پرۆژەي دەستوورى ھەريىمى كوردستان _ عىراق لە ماددەي (۵) دا ھاتوو، ((گەلى ھەريىمى كوردستان پىكھاتوو لە كورد، توركمان، كلدان، سريان ئاشورى، ئەرمەنى و ھاوولاتیانى دىكەي ھەريىمى كوردستان))، كەواتە؛ ھەريىمى كوردستان لە پىكھاتەيەكى نەتەوھىيى و ئايىنى و زمانى و ئەتنى و فرەحزبى سىياسى پىكدیت. ھەر بۆيە بە ھۆي ھەبوونى ژمارەيەك نەتەوھىيە و ئايىنى جياواز لە ھەريىمى كوردستان، كە بە يەكێك لە سىما سەرەكییەكانى پىكەوھەژيان لەم ھەريىمەدا دادەنریت، كە نەتەوھەكانى كورد، توركمان، كلدان، ئاشورى، ئەرمەنى، عەرەب پىكەوھە دەژین و ھەر ھەموویان ھەريىمى كوردستان بە نىشتمانى خۆيان دادەنن. لە لایەكى ترەوھە لە پرۆژەي دەستوورى ھەريىمى كوردستان _ عىراق سالى ۲۰۰۹ز لە ماددەي (۱۴) لە خالى يەكەم و دووھەمدا ھاتوو، كە (كوردی و عەرەبى دوو زمانى فەرمىي ھەريىمى كوردستانن ... زمانى توركمانى و سریانى دوو زمانى رەسمين لە تەك زمانى كوردی و عەرەبىيەوھ). بەم شىوھەيە ھەريىمى كوردستان بۆتە كۆمەلگەيەكى فرەزمانى، كە زمانەكانى كوردی، توركمانى، سوریت، ئەرمەنى، عەرەبى و ... ھتد تىادا بەكاردەھینریت.

ھەر لەم پوانگەيەوھە مرقەھەكان لە رىگەي زمانەوھە پەيوەندىي بەيەكترىيەوھە دەكەن و بىر و ھەزریان بۆ يەكتر دەگوازنەوھە، بەلام لەو كاتەدا، واتە؛ لە كاتى ئاخوتن و پەيوەندى كردنى نيوان ئاخىوھەران، دەبیت ئاخىوھەكان ھاوزمان، ياخود زمانىكى ھاوبەش لە نيوانیاندا ھەبیت، تاكو لە يەكترى تىبگەن و بەردەوامى بە گۆرپىنەوھى بىر و راکانيان بەدەن. لەم سۆنگەيەوھە دەگەينە ئەم راستىيە زانستىيەي، كە زمانى كوردی، وەكوو زمانىكى ھاوبەش لە نيوان نەتەوھە جياوازهكانى ھەريىمى كوردستان رۆلى ئالوگۆرکردنى بىر و ھەزى لە نىو ئاخىوھەكانىدا دەبينیت و گەفتوگۆي رۆژانەي پى دەكریت.

بەم شىوھەيە زمانى كوردی، وەكوو زمانى ھاوبەش لە ھەريىمى كوردستاندا، رۆژانە وینە كەتواریيەكانى ناو كۆمەلگەي پى وینادەكریت و دەردەبەردیت، ئەمەش يەكێكە لە ئەركە سەرەكییەكانى زمانى ھاوبەش لە كۆزمانەوانىدا. چونكە ئەم دۆخەي لە كۆمەلگەي ھەريىمى كوردستان بوونى ھەيە، پىكھاتووھە لە نەتەوھە و

پهگه ز و ئایین و كهلتوری جیاواز، ئەمەش پێویستی بە زمانیکی هاوبەش هەیه، بۆ ئەوەی هەموویان بتوانن، پۆژانە پەيوەندیی بەیهكترییهوه بکەن، ئەم پۆلەش بەر زمانی کوردی كهوتوو، كه سەرجههه پیکهاتهکانی له دەوری خۆی کۆکردۆتهوه و کۆمههگهی ههريمی کوردستانی بنیادناوه. پيشتريش له سهردهمی میرنشینى ئەردهههانی، له گۆرانستاندا له سنووری ناوچهکانی کهرکوک، ههمهدان و سنه، دیالیکتی ههورامی سه رهپای ههبوونی زارهکانی لهکی، که لهوپی، فهیلی و سۆرانی، وهکوو زمانی هاوبهش دەوری ههبووه. ههه به وه هۆیهوه دهگهینه ئەو راستیهه زانستییهی، که زمانی کوردی خواستیکی زۆری پهیدا کردوه و پيگهی زانستی خۆی ههیه و تویژینهوهی جۆراوجۆری پي ئەنجام دهدریت و ئەو کهسانهی، که مه بهست و کاری جۆراوجۆر روو له ههريمی کوردستان دهکەن، ههولی فیروبونی زمانی کوردی دهههه. ئەمەش خۆی له خۆیدا ههنگاویکی زانستی گرنگه و سهلماندنی ئەو راستیههیه، که زمانی کوردی شانبهشانی زمانهکانی ناوچهکه و جیهان کاریگههه خۆی نواندوه، که خههکیکی زمان جیاواز ههیه، ئارهزوو به فیروبون و بهکارههتانی زمانی کوردی دهکەن.

زمانی کوردی، سه رهپای نهبوونی ولاتیکی سه ره بهخۆ و ههبوونی ههموو ئەو ههولانهی، که بۆ لهناو بردنی دهدریت، زمانی کوردی له ههريمی کوردستاندا بهههیهکی تايبهتی ههیه و بۆته زمانی هاوبهشی گشت ئەو نهتهوانهی، که له ههريمی کوردستاندا سالانیکی زۆره بهیهكترییهوه دهژین. ههه بۆیه زمانی کوردی، وهکوو زمانیکی بههیز، پۆل و بهههیهکی گرنگ له ههريمی کوردستاندا دهگيریت و شانبهشانی زمانهکانی جیهان گهشه دهکات و به رهو پيشهوه دهپوات، توانیویهتی بوونی خۆی بسه پینیت و وهکوو زمانی هاوبهش له ههريمی کوردستان بهکارههتندریت و به زیندوویی بمینیتهوه.

ههبوونی قهوارهیهکی سیاسی له دواي راپههپینی سالی ۱۹۹۱، له ههريمی کوردستاندا، که کورد فه زمانه وهایهتی دهکات، له رووی چه ندهیه تیشدا نهتهوهی کوردی ژمارهه دانیشتووانی له نهتهوهکانی تری، وهکوو تورکمانی، کلدان، ئاشوری، ئەرمهه، عه رههه و نهتهوهکانی تر زیاتره و له رووی چۆنایه تیشدا، ههه نهتهوهی کورد شارستانیه تیههکهی له پيش ئەم نهتهوانهیه، له لایهکی تریشهوه زۆربهه

ئاخپۆهرانى توركمانى و كلدانى و ئاشورى و ئەرمەنى و رېژەيەكيش له ئاخپۆهرانى عەرەبى، زمانى كوردى دەزانن و پوژانە ئاخوتنى پیدەكەن، ئەمانە بوونەتە هۆى ئەوهى، كه زمانى كوردى، وهكوو زمانى هاوبەش له نيو زمانەكانى تردا خۆى زال بكات و به دياربكهوئت.

لەم پووهوه پيوسته حكومهتى هەريمى كوردستان، سالانه كوئنفراسى زانستى جوړاو جوړ سەبارەت به بوارهكانى زمانى كوردى سازبكات، تاكو له سەرجهم دامودەزگاكانى حكومهتى هەريم و ناوهندەكانى خوئندن و دەزگاكانى راگەياندن به بينراو و بيستراو و خوئيراوهوه، بتوانرئت يەك جوړ رينووس و يەك جوړ زاراوه بەكاربهيندرئت و پيشنيازى ئەوه دەخەينه پوو، كه پيوسته له هەريمى كوردستاندا، مندالى كورد، تاكو تهواو كردنى قوناغى شەشەمى بنەرەتى بەخورتى به زمانى كوردى بخوئنت، دواى ئەم قوناغە ئازاد بئت، كه دەيهوئت، چ زمانىك فيربئت. هەر وهها حكومهتى هەريمى كوردستان پيوسته بو ئەو كهسانەى، كه به مەبهستى كاروبارى جياجيا پوو له هەريمى كوردستان دەكەن و لئى دەمئنهوه و زمانى كوردى نازانن، خولى فيربوونى زمانى كوردىيان بو بكاتەوه.

هەر بۆيه له وهسفى زينووى و مەزنى زمانى كوردىدا، دەتوانين، ئاماژە بهوه بكەين، ئەگەر وئنهى بازنەيهك بكيشين و هەر ئاخپۆهرىكى زمانى كوردى بەشدارى له دانانى پنتىك له ناو ئەم بازنەيهدا بكات، تاكو ئەم بازنەيه به دانانى پنتەكان پردهبئتهى و بازنەكه دادەپوشئت، واتە؛ به شيوهى دابهشبوونى تهواوكەرانە، ئئنجبا بەم بازنەيه دەگوترئت زمانى كوردى، واتە؛ هەموو ئاخپۆهرەكانى له هەر كونج و قوژبنىكى سەر ئەم زەمىنه دابن، زمانى كوردى پيكدەهئنن.

سه رچاوه كان

يه كه م: سه رچاوه به زمانى كوردى:

- ۱_ ئادهم بيدار (۲۰۲۱)، هه مه چه شنى و فره يى له هه رييمى كوردستاندا، رابردوو، ئيستا و داهاتوو، چاپى يه كه م، چاپ ئينستتيوتى تولىرانسى بى سنور، هه ولير، هه رييمى كوردستان.
 - ۲_ S. N. Bakir (۲۰۱۰) دايگلو سيا له زمانى كورديدا، وه رگيرانى: رۆژگار جه لال، گوڤارى زماناسى ژماره (۶)، ريڤخراوى زماناسى بو په ره پيدانى زمانى كوردى، چاپخانه ي مناره، هه ولير.
 - ۳_ رشاد ميران (۲۰۲۱)، مرقناسى، چاپخانه ي رۆژه لات، هه ولير.
 - ۴_ شيرزاد سه برى عه لى و عه بدولسه لام نه جمه دين عه بدوللا (۲۰۱۱)، زمانقانيا كاره كى، چاپا ئيكي، چاپخانه يا خانى، دهوك.
 - ۵_ عه لى عه بدولوا حيد و افى (۲۰۰۷)، زانستى زمان، وه رگيرانى: ئيبراهيم عه زيز ئيبراهيم (د)، چاپى يه كه م، به ريوه به رايه تى چاپخانه ي رۆشنيرى، هه ولير.
 - ۶_ فوئاد حمه خورشيد (۲۰۱۸)، زمانى كوردى و ديالكته كانى، تويژينه وه يه كى جوگرافى وه رگيرانى: سوداد ره سوول، چاپى يه كه م، چاپخانه ي رۆژه لات، هه ولير.
 - ۷_ مه نسوور رحمانى (۲۰۱۱)، زمانى ستاندارد و كيشه ي كومه لگه ي كوردى به جه خت كردن له سه ر زمانى كوردى هه ورامى، گوڤارى زماناسى ژماره (۱۲)، ريڤخراوى زماناسى بو په ره پيدانى زمانى كوردى، چاپخانه ي رۆژه لات، هه ولير.
 - ۸_ نه ريمان عه بدوللا خو شناو (۲۰۱۴)، زار و زمان، چاپى دووهم زيادكراو و پوختكراو، چاپخانه ي هيڤى، هه ولير.
- _ ده ستوور:
- ۹_ پرۆژه ي ده ستوورى هه رييمى كوردستان - عيراق، ۲۰۰۹/۶/۲۴.

دووهم: سه رچاوه به زمانى عه ره بى:

- ۱۰_ ابراهيم محمود خليل (۲۰۱۰)، مدخل الى علم اللغة، الطبعة الاولى، دار المسيرة للنشر والتوزيع و الطباعة، عمان، الاردن.
- ۱۱_ ج. قندريس (۲۰۱۴)، اللغة، ترجمة: عبدالحميد الدواخلي، محمد القصاص (د)، تقديم: فاطمة خليل، المركز القومي للترجمة، القاهرة.
- ۱۲_ جولييت غارمادي (۱۹۹۰)، اللسانة الاجتماعية، عربة: خليل احمد خليل (د)، الطبعة الاولى، دار الطليعة للطباعة و النشر، بيروت.
- ۱۳_ جين انتشس (۲۰۱۶)، اللسانيات مقدمة الى المقدمات، ترجمة و تعليق: عبدالكريم محمد جبل، الطبعة الاولى، المركز القومي للترجمة، القاهرة.
- ۱۴_ رمضان عبدالنواب (۱۹۸۵)، المدخل الى علم اللغة ومناهج البحث اللغوي، الطبعة الثانية، مكتبة الخانجي للطباعة و النشر و التوزيع، مطبعة المدنى المؤسسة السعودية بمصر.

- ١٥_ عبد العلي الودغيري، (٢٠١٣)، لغة الأمة و لغة الأم، عن واقع اللغة العربية في بيئتها الاجتماعية و الثقافية، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان.
- ١٦_ عمر رشيد شاكر السامرائي (٢٠١٧)، العربية المشتركة دراسة في ضوء المنهج اللغوي التاريخي، الطبعة الاولى، دار غيداء للنشر والتوزيع، عمان، الاردن.
- ١٧_ محمد علي الخولي (٢٠٠٠)، مدخل الى علم اللغة، دار الفلاح للنشر والتوزيع، الاردن.
- ١٨_ (١٩٩١)، معجم علم اللغة النظري، طبع في لبنان، مكتبة لبنان، بيروت.

سييه م: سه رچاوهي ئينگليزي:

19_CRYSTAL, D., (2008), A Dictionary of Linguistics and Phonetics, Sixth Edition, Blackwell publishing Ltd.

20_FROMKIN, V., RODMAN R. and HYAMS, N. (2014), An introduction to language, tenth edition, Wadsworth cengage learning, printed in the United states of American.

* زانکۆي سه لآحه ددين - هه ولير، کۆليجي پهروهدهي - مخمور، بهشي زمانى كوردى

Amir.muhammadamin@su.edu.krd

سه و النلهي كتيب

پژوهشگر ایلامی کامران رحیمی:
زبان و فرهنگ کوردی بدون آموزش
باقی نخواهد ماند

پژوهشگر ایلامی در نخستین جلسه تاسیس انجمن فرهنگی زنانست عنوان کرد: زبان و فرهنگ کردی بدون آموزش باقی نخواهد ماند.

به گزارش ژیار و به نقل از خبرگزاری کردپرس، کامران رحیمی مؤسس انجمن فرهنگی و انستیتو زنانست ایلام در نخستین جلسه این انجمن ضمن تأکید بر فعالیت‌های صرفاً فرهنگی این انجمن عنوان کرد: اگر چه در تمام مناطق کردنشین روزانه دهها دیوان شعر و اخیراً هم داستان منتشر می‌شود اما خلأ جدی در حوزه آموزش زبان کردی و تدریس آن وجود دارد.

او گفت: زبان باید در تمام بدنه اجتماع اعم از متون حقوقی، روزنامه نگاری، علمی، امور سیاسی، اداری و... حضور داشته و در تمام ابعاد باقی بماند و نباید آن را صرفاً به شعر و داستان محدود کرد. رحیمی تأکید کرد: آموزش و تدریس زبان محلی حقی است که قانون اساسی جمهوری اسلامی بر آن صحنه گذاشته است و ما باید برای آموزش زبان کردی از این ظرفیت بزرگ قانون اساسی استفاده کنیم و خود مطالبه گر آن باشیم.

او از برخی تنگ‌نظری‌ها در باب تدریس ادبیات غنی کردی انتقاد کرد و گفت: مطابق مصوبه شورای عالی تدوین کتب درسی هر معلمی در مقطع متوسطه می‌تواند چهار درس را به ادبیات اختصاص دهد.

این پژوهشگر ایلامی خاطرنشان کرد: انجمن و انستیتو زنانست دارای مجوز قانونی می‌باشد لذا انتظار داریم که با آن برخورد سلیقه‌ای نشود و مسئولین با اختصاص مکان دائم به آن و حمایت‌های مالی، این انجمن را در رسیدن به اهداف فرهنگی و آموزشی خویش کمک کنند که اگر چنین شود آثار علمی و آموزشی در زنانست تولید می‌شوند و الگویی بسیار مناسب برای سایر مناطق کردنشین خواهد بود و جز این اگر باشد، باید گفت که شاهد رفتاری دوگانه و مخالف با قانون اساسی خواهیم بود.

رحیمی ضمن بیان این که از برنامه‌های انجمن زنانست تولید کتب آموزشی، زبان‌شناسی و تلاش برای رسیدن به زبان کردی معیار است، به برشمردن برخی موانع بر سر راه آموزش زبان کردی پرداخت و گفت: نداشتن کتاب آموزشی درسی به زبان کردی، نبود مدرس دارای گواهینامه تدریس زبان کردی، پراکندگی و عدم انسجام زبان کردی معیار در حوزه جنوب و... برخی از موانعی است که انجمن و انستیتو زنانست می‌تواند در رفع آنها گام‌هایی اساسی بردارد.

حاضران در جلسه:

دکتر بهروز جمالوندی، علیه قیصربگی، طاهره الهداد، فریبا جمالوندی، روحالله اکبری، زینب شفیعی، محمد میرزایی، علی حسین پور، معصومه فیلی، صدیقه حسینی، داریوش همتی، جمیله یارمحمدی، فرشته علیرضایی، سکینه آزادی، فریبا جمالوندی، زهره تیژه، کلثوم منصور زاده، یاسر بابایی، محراب آقایی، محدثه رئوفی، نامدار جابری، عباس محمدزاده و کامران رحیمی.

زبان مادری
حمایت مصطفی ملکیان از آموزش و
ترویج زبان مادری

اندیشمند معاصر و فیلسوف اخلاق و نظریه پرداز نواندیش دینی، با تاکید بر اینکه آزادی آدمیان اصل اولیه زیست اجتماعی محسوب می شود گفت: این آزادی فقط زمانی که موجب خدشه و یا لطمه وارد کردن به دیگران شود، قابل تحدید است لذا آزادی سخن گفتن و آموزش و ترویج زبان مادری هرگز تحدیدبردار {محدودیت} نیست.

به گزارش ایسنا، مصطفی ملکیان امروز (۱۰ مهرماه) در آیین افتتاح نهمین نمایشگاه بین المللی کتاب در استان کردستان، در رابطه با حقوق زبان مادری اظهار کرد: همیشه در کشورهایی که اقلیت های زبانی و قومی وجود دارد مسئله حق آموزش و ترویج زبان مادری یکی از مباحث حقوقی و اخلاقی بوده است. وی افزود: چهار دلیل مؤید شناخت حقوق زبان مادری و پاسداشت آن در مقام اجرا است، که ادله های اخلاقی و حقوقی از دلایل اول و دوم و ادله های مصلحت اندیشانه از دلایل سوم و چهارم این مبحث محسوب می شوند.

اندیشمند معاصر و فیلسوف اخلاق و نظریه پرداز نواندیش دینی، عنوان کرد: دلیل اول که از منظر اخلاقی مورد بحث است این است که آزادی هیچ کسی در هیچ حوزه ای قابل تحدید کردن و محدودسازی نیست مگر اینکه آزادی آن کس به آزادی دیگران لطمه و خدشه ای وارد کند.

وی با تاکید بر اینکه آزادی آدمیان اصل اولیه زیست اجتماعی محسوب می شود ادامه داد: این آزادی فقط زمانی که موجب خدشه و یا لطمه وارد کردن به دیگران شود، قابل تحدید است. این سخن دلیل اخلاقی داشته و در همه جا شمول دارد و آزادی سخن گفتن و آموزش و ترویج زبان مادری هرگز تحدیدبردار نیست. ملکیان بیان کرد: دلیل اول تکیه بر مفهوم آزادی داشت و دلیل دوم تکیه بر مفهوم عدالت دارد، یکی از خصیصه های عدالت این است که ویژگی های غیرارادی نمی تواند مبانی محرومیت و یا مزیت در مقایسه با دیگران باشد.

این اندیشمند افزود: این نکته، از عدالت توزیعی نشات می گیرد به این معنا که شاخصه هایی که خود صاحبان ویژگی در آن دخالتی ندارند، نمی تواند در توزیع فرصت ها موثر باشد، لذا زبان مادری نمی تواند مبنای محرومیت و یا مزیت قرار گیرد، بر همین اساس زبان مادری کسانی که یک اقلیت زبانی است، نباید مبنای

محرومیت آموزش و ترویج آن زبان شود.

وی ادامه داد: در دلیل سوم و چهارم که با مصلحت اندیشی سروکار دارد، باید گفت همانطور که در عالم موجودات زیستی، سلامت اکوسیستم های زیستی نه به تکرر بلکه به افزایش تنوع بستگی دارد، در باب اکوسیستم های فرهنگی و اجتماعی نیز این مهم صدق می کند، و در جامعه ای که مکتب ها، آیین ها و ایدئولوژی های مختلف وجود داشته باشد، سلامت فرهنگی و اجتماعی نسبت به جوامع تک مکتبی و تک مذهبی بیشتر است.

ملکیان با تأکید بر اینکه سلامت اجتماعی و فرهنگی هر جامعه ای به تنوع مکتب ها و مسلک ها و مذاهب است، تصریح کرد: این سخن در باب زبان نیز صدق می کند و هر چه تنوع زبانی در یک جامعه بیشتر باشد حیات زبانی آن جامعه سالم تر و با نشاط تر خواهد بود. لذا حفظ تنوع زبانی برای سلامت اکوسیستم فرهنگی و اجتماعی مصلحت اندیشانه است و نباید اجازه داد هرگز زبانی منقرض شود و تحقق این مهم آموزش و ترویج زبان است.

وی افزود: اگر همه زبان های جهان را از بین ببریم و همه به یک زبان صحبت کنیم دیر یا زود خسارت فرهنگی عظیم آن زبان فراهم می شود. این اندیشمند معاصر بیان کرد: همیشه اقوام، ملل و قبیله ها زندگی در جامعه ای را می پذیرند که در آن نیازهاشان برآورده شود.

وی اعلام کرد: راه مقابله با ترس از مرکز گریزی قوم یا اقوامی، این است که نیازهای آن قوم در جامعه برآورده شود، در این صورت دلیلی برای مرکز گریزی نیست.

وی با تأکید بر اینکه نیاز مادری یکی از نیازهای اساسی هر قوم است، خاطرنشان کرد: در این راستا برای جلوگیری از مرکز گریزی نیاز است که زبان مادری هر قومی حفظ شود و کسی نگاه اهانت آمیز و تحقیر، به زبان دیگری نداشته باشد و کاری کنیم که زبان هر قومی محترم شمرده و این امر نه تنها در شعار بلکه در مقام و عمل نیز مشاهده شود.

هه و النامهه كئيب

سیاستهای زبانی پهلوی اول در کردستان و پیامدهای آن

حسین رسولی ■

حکومت کردستان در نامه محرمانه ای به وزارت جلیله داخله به تاریخ ۷/۱۲/۱۳۱۰ با اشاره به اینکه در کردستان فقط در مدارس و ادارت دولتی زبان فارسی صحبت می شود، می نویسد: «برای اینکه در آتیه تمام اهالی مجبور به تکلم به زبان فارسی بشوند ایجاد مدارس متعدده در بلوکات و شهر و فرستادن معلم از مرکز ضروری است که در نتیجه تربیت اساسی، بعدا به هیچوجه آشنا به زبان کردی خود نباشند» این سند به خوبی نشان می دهد هدف اصلی دولت پهلوی از تأسیس مدارس متعدد در مناطق کردنشین نه تنها ترویج زبان فارسی بلکه تضعیف زبان کردی بوده است، همچنین در نامه مستقیم و محرمانه اداره معارف و اوقاف کردستان به وزارت معارف در تاریخ ۲۵/۱۰/۱۳۱۲ با اشاره به اینکه اهالی کردستان دارای زبان مخصوصی هستند و کمتر کسی مخصوصا در «قراء و قصابات» به خوبی فارسی می فهمد، از وزارت معارف می خواهد «به هیچوجه معلم و مستخدم کرد در مدارس کردستان استخدام نگردند و کسانی که مشغول می باشند به نقاط دیگر خارج از کردستان منتقل گردند» همچنین خواستار افزایش حقوق معلمان غیربومی شاغل در کردستان می شود «تا بتوان معلمین نسبتا لایق مسن را از یزد و اصفهان و فارس و تهران به کردستان منتقل نمود» و در پایان اظهار امیدواری می کند «در صورتی که موارد فوق مطمح نظر قرار گیرد، رجاء واثق است که معارف در ظرف مدت ده سال می تواند روح وطن پرستی (ایران پرستی) را در ساکنین کردستان تقویت و نیز زبان عمومی را تبدیل به فارسی نمود». یکی از مأموران حکومتی که در ۱۳۱۳ش برای بررسی اوضاع سیاسی و فرهنگی به ساوجبلاغ مگری فرستاده شده در نامه محرمانه خود به رئیس دفتر مخصوص شاهنشاهی، ضمن بیان اهمیت سیاسی جغرافیایی محل می نویسد: «سزاوار است که اقدامات جدی در این ناحیه به عمل آید تا سکنه اش به هر قیمت به ایرانیت خالص استحاله شوند و در آتیه ممکنه خطر سیاسی و اقتصادی برای مملکت فراهم نگردد». برای انجام این مقصود از وزارت معارف می خواهد که بر تعداد دبستانها افزوده «به شرط آنکه آموزگاران از آغاز همه فارسی زبان باشند. این بنده دستور دادم که معلمین کردزبان را تغییر دهند و بر تکمیل مدارس ابتدایی آن نیز افزوده شود.

ممنوعیت استفاده از زبان کردی و پافشاری و تأکید در تدریس دروس به زبان فارسی حتی در سالهای آغازین تحصیلی، باعث نفرت و بیزاری دانش آموزان از تحصیل و عدم استقبال آنان از مدارس جدید شد، «هیمن»، از روشنفکران و شاعران کرد که نقش مهمی در تحولات سیاسی پس از سقوط رضاشاه در مهاباد داشت، در خاطرات خود به این مسأله اشاره می کند: «من در زندگیم روزهای تلخ و سیاه بسیاری دیده ام اما هیچ کدام از آنها تلختر و سیاهتر از آن روزی نبود که به مدرسه رفتم، معلم مدرسه که خود در اصل یک نفر کرد بود و بعدا فهمیدم که فارسی هم خوب

بلد نیست، به فارسی و با عصبانیت با کلماتی مرا مورد خطاب قرار داد که هیچی از آن حالی نشدم و همکلاسی‌هایم به من خندیدند، تا مدتی شبها زیر پتو از ترس رفتن به مدرسه گریه می‌کردم و روزها از روی ناچاری و با زور به مدرسه می‌رفتم». همچنین برخی از معلمان با سابقه نیز به خاطر اجبار در تکلم به فارسی از شغل معلمی استعفا دادند از جمله ملاحسین شکبیا که پس از آنکه مجبور شد با برادر خود که به تازگی به ریاست اداره معارف کردستان رسیده بود با زبان فارسی صحبت کند، از شغل معلمی استعفا داد.

متن کامل این مقاله که برگرفته از رساله دکتری نویسنده با عنوان «سیاستهای فرهنگی پهلوی اول در کردستان است و در نشریه مطالعات فرهنگی سال ۸، شماره ۳۰، زمستان ۱۳۹۵ چاپ شده است، در فایل پیوست در اختیار خوانندگان گرامی قرار می‌گیرد.

توضیح کردستان نامه:

پس از انتشار یادداشت نخست دکتر حسین رسولی درباره سیاستهای زبانی پهلوی اول در کردستان که متکی بر اسناد آرشیو ملی بود، شماری از خوانندگان درخواست کردند که اصل اسناد این یادداشت منتشر شود. از آنجا که یکی از این اسناد ناخوانا و ناقص بود، در پاسخ به خواسته مخاطبان اصل سند به همراه متن تایپ شده ارائه می‌شود. کردستان نامه از جناب آقای دکتر رسولی که زحمت این کار را کشیدند نهایت تشکر و سپاس را دارد.

گزارشی از اوضاع جغرافیایی ساوجبلاغ مکرری و تقاضای تأسیس مدرسه و ترویج زبان فارسی در منطقه مزبور و سایر نقاط آذربایجان.

۲۱/۴/۱۳۱۳

محرمانه؛ ریاست محترمه دفتر مخصوص شاهنشاهی

در موقع سرکشی به دبستانهای ساوجبلاغ مکرری اهمیت سیاسی و جغرافیایی این محل بسیار جالب توجه گردید زیرا این محل از یک طرف نزدیک به دو سرحد همسایه ترکیه و عراق است و از طرف دیگر بعد از افتتاح راه مستقیم آذربایجان- زنجان- تهران که در دست اقدام است یکی از مراکز مهم تجارتي خواهد گردید. دیگر آنکه سکنه آن همه کرد زبان هستند که هم از حیث زبان و هم از حیث مذهب و عادات و آداب با سایر سکنه ایرانی نژاد فرق دارند. سزاوار است که اقدامات جدی در این ناحیه به عمل آید تا سکنه اش به هر قیمت به ایرانیت خالص استحاله شوند و در آتیه هیچگونه خطری سیاسی و اقتصادی برای مملکت فراهم نگردد. برای انجام این مقصود آنچه که تکلیف وزارت معارف است آن است که بر تعداد دبستان های آن افزوده و در آتیه بسیار

نزدیک یک دبیرستان نیز در آنجا افتتاح نماید به شرط آنکه آموزگاران هم از آغاز همه فارسی‌زبان باشند. این بنده دستور دادم که معلمین کرد زبان را تغییر دهند و بر تکمیل مدارس ابتدایی آن نیز از هذه السنه [امسال] اقدام شود. انشالله به زودی دبیرستان نیز تاسیس گردد.

ولی آنچه که تکلیف سایر وزارتخانه‌ها است آن است که هم در این ناحیه و هم در سایر نواحی آذربایجان مأمورین ترک زبان و کرد زبان نفرستند، زیرا مأمورین مذکور قهراً با اهل محل به زبان ولایتی سخن گفته و زبان فارسی که باید به حکم احتیاج بین عامه مردم انتشار یابد چنانکه باید توسعه نخواهد یافت.

در پایان این راپورت پیشنهادی به نظر قاصر رسید که اگر رأی جهان آرای ملوکانه به صواب اقتضا نماید اسم ترکی این قصبه سرحدی [ساجبلاغ] که عنقریب شهری خواهد شد، به نام فارسی خالص تبدیل یابد و برای نام آن سه لغت به نظر رسید که ذیلاً به عرض می رسد.

اولاً آباد؛ شهر چون شهر قدیم آن که بعد از تاراج مغول خراب شده است هنوز به ویران شهر معروف است اگر به فال نیک نام آن را آباد شهر گذارند کلمه زیبایی است. انشالله از ظل عنایت ملوکانه شهری آباد خواهد گردید.

ثانیاً سرداب چون لغت ترکی ساجبلاغ که نام یکی از بلوکات جنوب غربی طهران نیز هست معنای «چشمه سرد» است می توان لغت مذکور را ترجمه نمود و سرداب را اختیار کرد که کلمه مطبوع و زیبایی است و سابقاً نیز اسامی بسیاری از بلاد ایران به کلمه آب خاتمه می یافت، مانند: _ [ناخوانا]_ زهاب_ سراب_ زراب_ شورآب و غیره

ثالثاً مهاباد به یادگار نام افسانه یکی از سلسله های پادشاهان قدیم که مهابادیان نام داشته و ظاهراً همان سلاطین نیز باشند که در غرب ایران حکومت می نموده اند این شهر را ممکن است به این نام خوانند. این کلمه زیبایی است و چون بسیاری از شهرهای ایران هم از دیرباز به کلمه آباد خاتمه یافته است این اسم به گوش ها و زبان ها گران نخواهد آمد. متمنی است هر دو قسمت این راپورت را به عرض خاک پای همایونی ارواحنا فدا برسانید تا رأی جهاتمطاع مبارک چه اقتضا فرماید. (نظر سوم اجابت شد و ساجبلاغ به مهاباد تبدیل گردید)

پتانسیل‌ها و چالش‌های

ترجمه زازاکی برای احیای زبان

اسات شانلی

ترجمه: عرفان کرمی

چکیده

سیاست زبان‌کشی ترکیه در برابر زبان‌های اقلیت‌ها باعث بدتر شدن استفاده از زازاکی شده تا جایی که در یکی از گزارش‌های یونسکو درباره زبان‌های سراسر جهان که در سال ۲۰۰۹ منتشر شد، این زبان به عنوان «آسیب‌پذیر» شناخته شد. فعالیت ترجمه به‌ویژه توسط گروه واته (کردی: Vate) که برای احیا و استانداردسازی زازاکی تأسیس شده است، افزایش یافته است. برای کشف سهم ترجمه در فرآیند احیا، نمونه‌هایی از مجموعه ترجمه و فعالیت گروه واته مورد بررسی قرار می‌گیرد. به اثر ترجمه‌شده Sînemaya Bêvenge توجه ویژه‌ای شده است. این تصویر مختصر از ترجمه زازاکی نشان می‌دهد که این ترجمه پتانسیل کمک به احیای یک زبان اقلیت را دارد، به‌ویژه از طریق غنی‌سازی و مدرن کردن واژگان آن.

کلمات کلیدی: زازاکی؛ سینما؛ زبان آسیب‌پذیر؛ زبان‌کشی؛ احیای زبان

چکیده به کورمانجی

Potansiyel û zehmetiyên wergera zazakî ji bo vejandina zimanî

Polîtîkaya Tirkiyeyê a qirkirina-zimanî ya li hember zimanên kêmaran bû sedem bo bikaranîna zazakî ew qas kêr bibe ku ji teref yek ji raporên UNESCOyê ya li ser hemû zimanên dinyayê ya ۲۰۰۹an de çapbûyî, weke zimaneke "hesas" were dîzaynî. Li hember zordariya li ser ziman, çalakiyên wergera wê zêde bûn; bi taybetî ji teref Koma Vateyê ku ji bo vejandin û standardîzekirina zazakî hatiye avakirin. Ji bo kêşkirina beşdariya wergerê ya proseya vejandinê, hin nimûneyên ji berhevoka wergeran û çalakiyên Koma Vateyê hatin lêkolîn; baldariyeke taybet hat dayîn bo xebata wergerê ya Sînemaya Bêvenge. Ev ravekirineke kurt a wergerên zazakî nişan dide ku potansiyeleke wê heye bo beşdariya vejandina zimaneke kêmar bike; bi taybetî jî bi dewlemendkirin û modernkirina leksîk/ferhengî.

چکیده به سورانی

بایه‌خ و ناسته‌نگه‌کانی وه‌رگیرانی زاری زازاکی بۆ بوژاندنه‌وه‌ی زمان

سیاسه‌تی زمانکوژی تورکیا له‌باره‌ی زمانی که‌مینه‌کان، له‌به‌رامبه‌ر به‌کاره‌پنانی زاری زازاکیدا تا راده‌یه‌کی زۆر خراپتر بووه، هه‌تا له‌یه‌کیک له‌رپۆرته‌کانی یونسکو‌دا سه‌باره‌ت به‌زمانه‌کان

له سه‌رانسه‌ری جیهاندا که له سالی ۱۲۰۰۹ دلاوکراوه‌ته‌وه، به زمانیکی 'لاواز' ده‌ستنیشان کراوه. سه‌ره‌پرای ئه‌و سته‌مه‌ی که له‌م زاره کراوه، چالاک‌ی وه‌رگیرانی زمانه‌که پهره‌ی سه‌ندووه، به‌تایبته‌ له‌لایهن گروپی فاته، که دامه‌زراوه له پیناو زیندوو‌کردنه‌وه و به ستاندارد‌کردنی زاری زازاکی. بو لی‌کوئینه‌وه له کاریگه‌ری وه‌رگیران له پرۆسه‌ی زیندوو‌کردنه‌وه‌ی زماندا، کو‌مه‌لیک نمونه له کو‌کراوه و چالاکیه‌کانی گروپی فاته هه‌سه‌نگیندراون. گرنگی تایبته‌ دراوه به به‌ره‌می وه‌رگیردراوی سینه‌مایا بی‌قه‌نگه. ئه‌م ویناکردنه‌ی پوخته‌ی وه‌رگیرانی زاری زازاکی ئه‌وه‌مان نیشان ده‌دات که توانای هاوکاریکردنی هه‌یه له زیندوو‌کردنه‌وه‌ی زمانه‌که مینه‌کاندا له ریگه‌ی ده‌وله‌مه‌ندکردن و به مؤدیرنکردنی فهره‌نگه‌که‌ی.

چکیده به زازاکی

Neweraganîkerdişê ziwani de potansîyel û zehmetîyê çarnayîşê zazakî

Sîyasetê Tirkîya yo ziwankiştux hemverê ziwananê kêmeteweyan bî sebeb ke xebitnayîşê zazakî hende apey şiro ke serra ۲۰۰۹î de raporê UNESCO yê ziwananê dinya de sey “ziwano birînbar” name bî. Herçiqas ke ziwani binê teda de yo, fealîyetê çarnayîşê ci biyê zêde, bitaybetî hetê Grûba Xebate ya Vateyî ra ke seba neweraganîkerdişê û standardîzekerdişê zazakî ameya awankerdene. Seba ke tesîrê çarnayîşan prosesê neweraganîkerdişî ser o bêro analîzkerdene, nimûneyanê korporaya çarnayîşan û fealîyetanê Grûba Vateyî ser o cigêrayîş yeno kerdene. Ney de giranî dîyena bi eserê çarnayeyî “Sînemaya Bêvenge”. No teswîrê çarnayîşanê zazakî yo kilm musneno ke potansîyalê çarnayîşan est o ke ziwaneko kêmeteweyî newe ra ganî bikero, bitaybetî zî bi zengînê û modernîzekerdişê xeznaya çekuyanê ci.

مقدمه

کردها که برای دهه‌ها تحت سیاست‌های همگون‌سازی شدید دولت ترکیه قرار گرفته‌اند، به مبارزه شدید برای حفاظت از میراث فرهنگی و زبانی متمایز خود ادامه می‌دهند. در مقایسه با جامعه گسترده کردهای کورمانجی، جامعه زازا مسلماً کمتر شناخته شده است و با پایداری زبانی شکننده مواجه است که با تهدید تسلط ترک‌ها مواجه است. جمعیت زازاها عمدتاً در بخش شرقی

ترکیه ساکن هستند و بیشتر گویشوران زازاکی خود را کرد می‌نامند. این گروه به غیر از زازا سه نام دیگر نیز دارد: کرمانجکی، دیملی یا کردکی. بر این اساس، نام‌های Di- Kirmancki، Zazaki، milki یا Kirdki برای اشاره به این زبان به کار می‌روند. در شهر Sêwregi (ترکی: سورک) مردم از دیملی و در Eleziz (ترکی: الازیغ) و برخی از مناطق استان Amed (ترکی: دیاربکر) مردم زبان خود را زازاکی می‌نامند. محمد س کایا، که ساختار اجتماعی جامعه را به طور گسترده مورد مطالعه قرار داده است، به ما یادآوری می‌کند که هیچ آمار رسمی در مورد مردم زازا وجود ندارد، زیرا کردها یک تابو هستند. تخمین زده می‌شود که حدود سه میلیون کرد زازا زبان در جنوب شرقی ترکیه زندگی می‌کنند. از اوایل دهه ۱۹۲۰، یکسان‌سازی شدید کورمانجی و زازاکی که توسط دولت ترکیه اجرا شد، به شدت مانع توسعه زازاکی و فعالیت‌های ادبی مانند ترجمه شد و پس از استقرار جمهوری، زبان و هویت کردی به همراه منطقه جغرافیایی کردستان به تدریج انکار شد و لفاظی‌های رسمی دولتی مدعی عدم وجود کرد در ترکیه شد. جمهوری ترکیه سیاست و رویه کشتار عمدی زبان کردی را دنبال کرد؛ در نتیجه، زازاکی در گزارش زبان یونسکو در سال ۲۰۰۹ که در اطلس زبان‌های جهان در سال ۲۰۱۰ منتشر شد، به عنوان زبانی آسیب‌پذیر طبقه‌بندی شد. در آن گزارش، زبان آسیب‌پذیر به زبانی توصیف می‌شود که در آن بیشتر کودکان یا خانواده‌های یک جامعه خاص به زبان مادری خود به عنوان زبان اول صحبت می‌کنند، اما این زبان به حوزه‌های اجتماعی خاصی مانند خانه محدود می‌شود. زبان‌هایی در رده "ایمن" نیستند که به عنوان آسیب‌پذیر، در معرض خطر یا انقراض طبقه‌بندی می‌شوند، و هدف نهایی استفاده مجدد از آنها توسط طیف گسترده‌ای از اعضای جامعه، از جوان تا پیر است. اجرای یک فرآیند احیاء بستگی به حمایت دولتی دارد که بر گروه‌های اقلیت در داخل مرزهای خود حکومت می‌کند، همانطور که سو رایت تاکید کرد:

تعدادی از راهبردهای احیاء نیاز به تایید دولت دارند و ممکن است نیاز به تغییراتی در قوانین دولتی داشته باشند. اجرای آنها به حمایت مالی گسترده از مالیات عمومی نیاز دارد. احیای زبان اقلیت، سیاست‌گذاری زبان و برنامه‌ریزی زبان در سطح بومی است و فعالیت‌هایی که شامل آن می‌شود، برنامه‌ریزی وضعیت، برنامه‌ریزی مجموعه و برنامه‌ریزی کسب است که معمولاً توسط دولت انجام می‌شود: یعنی تعیین زبان به عنوان رسانه در برخی نهادها (برنامه‌ریزی وضعیت)؛ مناسب ساختن زبان برای آن هدف، با کدگذاری و استانداردسازی آن (برنامه‌ریزی پیکره). آموزش سخنرانان برای استفاده از آن به دو صورت نوشتاری و گفتاری (برنامه‌ریزی اکتسابی).

نقش ترجمه در احیای زبان مورد تاکید بسیاری از محققان قرار گرفته است. اثنی اوکونل پیشنهاد می‌کند که "ترجمه احتمالا یک فعالیت زبانی مهم و گاهی حتی یک استراتژی بقای حیاتی برای فرهنگ زبان اقلیت و زبان‌های اقلیت است." و مایکل کرونین توجه را به اهمیت پایداری فعالیت برای زبان‌های اقلیت جلب می‌کند:

زبان‌های اقلیت اساسا رابطه متناقضی با ترجمه دارند. از آنجایی که زبان‌هایی که در دنیای چندزبانه‌ای فعالیت می‌کنند، باید به طور مستمر ترجمه کنند تا بقا و ارتباط خود را به عنوان زبان‌های زنده حفظ کنند. با این حال، خود ترجمه در واقع ممکن است ویژگی زبان‌هایی را که با آن ترجمه می‌کنند، به‌ویژه در موقعیت‌های دیگلاسیا به خطر بیاندازد. بنابراین وضعیت ترجمه در فرهنگ یک زبان اقلیت بسیار مبهم است.

با این وجود، ترجمه به عنوان بخشی از مستندات زبانی، همانطور که در تجربیات چند زبان اقلیت دیده می‌شود، می‌تواند نقش مهمی در روند احیا بازی کند. به عنوان مثال، در مورد زبان باسک، ترجمه پیوند تنگاتنگی با احیای مجدد داشته و همچنین به نماد نوسازی آن تبدیل شده است، و الهام‌بخش آثار متعددی در بازسازی ساختار واژگانی و توسعه فهرست‌ها و گفتمان‌های جدید است. که در مورد ترجمه زازاکی نشانه‌هایی از پیشرفتی مشابه نمونه باسکی وجود دارد. به دنبال تجربیات و ابتکارات تعدادی از مترجمان زازا که در ادامه این تحقیق به اشتراک گذاشته شده است، مشاهده می‌شود که دایره واژگان زازاکی گسترش یافته و نوسازی زبان به یکی از برنامه‌های اصلی آنها تبدیل شده است.

در این مقاله، من استدلال می‌کنم که علیرغم عدم حمایت دولت از زبان‌های اقلیت در ترکیه، فعالیت ترجمه فعالان زبان به توسعه و احیای زازاکی کمک کرده است. هدف این مقاله بررسی برخی از جنبه‌های ترجمه به زبان مورد مطالعه و پتانسیل آن برای احیای مجدد است. ترجمه کتابی درباره سینما با عنوان *Sinemaya Bêvenge* (سینمای خاموش) که توسط نویسنده این مقاله ترجمه شده است، مورد توجه ویژه قرار گرفته است. در بخش اول این مقاله، پیشینه وضعیت آسیب‌پذیر زازاکی ارائه شده است. اول، تاریخچه فرآیند همسان‌سازی در ترکیه را مورد بحث قرار می‌دهم و ثانيا، گزارشی از مجموعه ترجمه زازاکی ارائه می‌دهم و به شرایط چالش برانگیز فعالیت ترجمه می‌پردازم. بخش سوم مقاله، گروه واته، پیدایش و سهم آن در استانداردسازی و احیای زازاکی را معرفی می‌کند. بخش آخر به ترجمه اثر فوق‌الذکر در مورد سینما اختصاص دارد که در آن از نوسازی و استانداردسازی پذیرفته‌شده گروه واته استفاده شده است. یادآوری این

نکته به خوانندگان ضروری است که علیرغم تلاش‌های ترجمه‌ای آن گروه یا دیگر احیاگران زازاکی، آثار ترجمه به آن زبان کم‌اند. همچنین به نظر می‌رسد موضوعات ترجمه به کردی و پیوندهای زبان کردی و سینما چندان مورد مطالعه قرار نگرفته است که یکی از چالش‌های اصلی پژوهش حاضر است.

زازاکی - زبانی آسیب پذیر

۱. سیاست همسان‌سازی در ترکیه

اغراق نیست اگر بگوییم یکی از خشن‌ترین سیاست‌ها در قبال زبان‌های اقلیت‌ها در ترکیه اعمال شده است، جایی که تمام دستگاه‌های دولتی برای از بین بردن زبان کردی چه گفتاری و چه نوشتاری بسیج شدند. درست بعد از تاسیس، جمهوری ترکیه سیاست‌های زبان‌کشی را به اجرا درآورد. لغو مدارس، بنیادهای مذهبی و نشریات کردی در سال ۱۹۲۴ یکی از شاخص‌های اولیه این سیاست بود. کمپین‌های زیادی توسط سازمان‌های دولتی راه اندازی شد که به جای زبان مادری به زبان ترکی صحبت می‌کردند. «شهروند، ترکی صحبت کن!» (Vatandaş, Türkçe konuş!) کمپین معروفی بود که هدف آن از بین بردن دید عمومی و شنیدن زبان‌هایی غیر از ترکی بود. این یکی از مهم‌ترین تلاش‌های ترک‌سازی در سال‌های اولیه جمهوری تلقی می‌شد. محمد س. کایا همگونی اجباری را جامع توصیف می‌کند و از سیاست‌هایی مانند جایگزینی نام روستاها، خیابان‌ها، کوه‌ها و رودخانه‌های کردستانی یاد می‌کند. معادل‌های ترکی، ممنوعیت نام‌های کردی برای نوزادان و حذف محتوای کردی از کتب تاریخ. با اینحال، کردها اسامی کردی را جدا از اسامی دولتی هم برای نام افراد و هم برای مکان‌ها حفظ کردند و امروزه بودن دو اسم برای آن‌ها در جامعه عجیب نیست که یکی کردی است و یکی ترکی. از سوی دیگر، تأکید بر این نکته ضروری است که قدرت نظامی مؤثرترین ابزار و مکانیسم ادغام در دست دولت ترکیه باقی ماند که بر همسان‌سازی و انکار هویت کردی به عنوان تنها شکل قابل قبول موجود در دولت جدید و بخشی از آن بودن اصرار داشت. یکی از نمونه‌های شناخته شده استفاده از قدرت نظامی برای از بین بردن هویت کردی، نسل‌کشی درسیم (کردی: Dêrsim) بود که در سال‌های ۱۹۳۷-۱۹۳۸ انجام شد. به گفته دلشا دنیز، «عملیات نظامی درسیم (...) در درجه اول برای اعمال سیاست‌های ترکی شدن و اسلامی سازی آغاز شد.

پس از کودتای نظامی ۱۹۸۰، قانون اساسی ۱۹۸۲ استفاده از زبان کردی را ممنوع کرد. طبق ماده ۶۶ آن قانون اساسی، هر کسی که تابعیت ترکیه را داشته باشد، ترک تعریف می‌شود.

زمانی که رئیس‌جمهور فقید تورگوت اوزال قانون ۲۹۳۲ را در آوریل ۱۹۹۱ لغو کرد، قانونی که صحبت به کردی را ممنوع کرده بود، لغو شد، در حالی که ممنوعیت انتشارات و برنامه‌های پخش به زبان کردی با قانونی شدن کردی در سال ۲۰۰۲ لغو شد. با این حال، در همان زمان، محدودیت‌هایی که برای جلوگیری یا محدود کردن استفاده از زبان در نظر گرفته شده است، تا امروز ادامه دارد. در سال ۲۰۰۹، حزب حاکم عدالت و توسعه (AKP، Adalet ve Kalkınma Partisi) اقداماتی را برای اصلاح موضع ترکیه در قبال زبان کردی، عمدتاً برای تحقق معیارهای عضویت در اتحادیه اروپا انجام داد. دولت TRT ۶ را به عنوان یک کانال کردی تأسیس کرد. پس از آن، دپارتمان‌های کردی در دانشگاه‌های آرتوکلو، مونزور، بینگول و دجله تأسیس شد و زبان کردی به عنوان درس انتخابی در مدارس ابتدایی معرفی شد. با این حال، می‌توان ادعا کرد که این اصلاحات اساساً برای جلب حمایت کردها از حزب عدالت و توسعه انجام شد، زیرا حزب سیاست‌های خود را به شیوه‌ای تکنوکراتیک تنظیم کرد، از آنها با استناد به برنامه‌های الحاق به اتحادیه اروپا دفاع کرد، و نشان نداد که سیستم سیاسی در ترکیه واقعاً به یک بازنگری اساسی نیاز دارد.

پیروزی انتخاباتی حزب دموکراتیک خلق‌ها (HDP، Halkların Demokratik Partisi) در ژوئن ۲۰۱۵ چالشی مستقیم برای هژمونی رئیس‌جمهور رجب طیب اردوغان ایجاد کرد. او در آوریل ۲۰۱۵ قرارداد دولماباغچه را که بین دولت ترکیه و نمایندگان طرفدار کردها در دفتر نخست‌وزیری در استانبول در ۲۸ فوریه ۲۰۱۵ منعقد شده بود، لغو کرد. این توافق شامل ده ماده بود که هدف آن حل مسئله کردها بود. پس از کودتای نافرجام نظامی در ژوئیه ۲۰۱۶، وضعیت اضطراری توسط دولت اعلام شد و سرکوب HDP و همچنین فشارها بر زبان و فرهنگ کردی تشدید شد. این امر منجر به بسته شدن انجمن‌های زبان و فرهنگ کردی، فشار بر انتشارات، کانال‌های تلویزیونی و رادیویی و همچنین ممنوعیت کتاب‌ها و صفحات اینترنتی شد. کردی-در (Kurdi-Der)، انجمن نویسندگان کرد در دیاربکر و ژیان تی‌وی (Jiyan TV)) یک شبکه تلویزیونی دو زبانه کردی بود که عمدتاً به زبان زازاکی پخش می‌شد از قربانیان این ستم‌ها بودند. بسیاری از دانشگاهیان کرد نیز از سمت خود برکنار شدند. از میان صدها فارغ‌التحصیل رشته زبان و ادبیات کردی، تنها تعداد بسیار کمی به عنوان معلم زبان کردی منصوب شده‌اند. چنین اقداماتی از سوی دولت حزب عدالت و توسعه، صداقت اقداماتش را مورد سوء ظن قرار می‌دهد.

تلاش‌های احیا، که پس از انتشار گزارش فوق‌الذکر یونسکو تشدید شد، نتوانست به تغییر استفاده از زبان زازاکی به ترکی پایان دهد. با این وجود، افزایش تعداد مجلات و روزنامه‌ها و

همچنین انتشار کتاب از جمله آثار ترجمه شده قابل توجه است. به عنوان مثال، روزنامه‌هایی مانند ناویل (کردی): (Newepel) (۲۰۱۱) و روزنامه‌ی زازاکی (کردی): (Rojnameyê Zazakî) (۲۰۱۳) و مجلاتی مانند شه‌وچله (کردی: Şewçila) (۲۰۱۱) و ما (کردی: Ma) (۲۰۱۳) منتشر شدند. علاوه بر این، برخی از خبرگزاری‌ها مانند ژن نیوز (خبرگزاری زنان) و خبرگزاری فرات (کردی: Firat ANF)، آژانس خبری فرات به زبان کردی) و وبسایت خبری کردی Rûpela Nû (صفحه جدید) شروع به ارائه گزینه زازاکی در میان زبان‌های خود کردند. در عین حال آثاری از سوئدی، آلمانی، فارسی یا انگلیسی به مجموعه ترجمه زازاکی اضافه شده است. تنوع در تعداد زبان‌های مبدأ و تشدید تلاش‌های احیا تقریباً به طور همزمان تکامل یافت. آنها را می‌توان به عنوان تلاشی برای جلوگیری از تغییر زبان به سمت ترکی از طریق جلب توجه جامعه به ادبیات جهان از طریق زبان خود تفسیر کرد. تا آن زمان، به دلیل سال‌های طولانی همگون‌سازی، ترکی نقش زبان واسطه را برای کردهای همسان‌سازی شده یا دوزبانه، کسانی که هم کردی و هم ترکی صحبت می‌کنند، برای دستیابی به ادبیات جهان بازی می‌کرد. فعالیت‌های ترجمه زازاکی نقش واسطه‌ای ترکی را قطع کرد و اعتماد خوانندگان را به زبان خود افزایش داد و ارتباط مستقیمی بین زازاکی و زبان‌های ادبیات جهان مانند فرانسوی یا انگلیسی ایجاد کرد.

۲. طرح کلی فعالیت ترجمه زازاکی

یکی از عوامل مهم در آسیب‌پذیری زازاکی، انتقال دیرهنگام از شفاهی به نوشتاری به خط عربی است که تنها در سال ۱۸۹۲ اتفاق افتاد. علیرغم ادعای مصطفی دهقان نسخه خطی زازاکی که در سال ۱۷۹۸ نوشته شده است، صحت این ادعا به ویژه به دلیل عدم انتشار نسخه کامل نسخه خطی مذکور توسط دهقان تا کنون قابل بحث به نظر می‌رسد. اولین متون زازاکی را می‌توان در *Forschungen über die Kurden und die Iranischen Nordchaldäer* شرق‌شناس پیتر لرچ یافت که در سال ۱۸۵۷ منتشر شد. اولین کتابی که به آن زبان ترجمه شد انجیل در سال ۱۹۰۰ بود. اما تاکنون هیچ نسخه‌ای از آن کتاب کشف نشده است. به غیر از این، دو ترجمه از کورمانجی به زازاکی توسط عمر علی که در کتاب *Kurdische Texte* آلبرت فون لو کوک ذکر شده است را می‌توان اولین نمونه‌های ترجمه‌های ترجمه به زازاکی در نظر گرفت. این متون به احتمال زیاد اولین نمونه‌های ترجمه‌های بین‌گوشی کردی را نیز تشکیل می‌دهند. در همین حال، بنا به گفته احمد کرکان، اولین متنی که از گویش کورمانجی به زازاکی ترجمه شد، روباه و مرغ است که توسط شیخ عبدالرحمان ترجمه و در مجله چرا (کردی: Çira) منتشر شد. از آنجایی که توضیح توسعه چنین

فعالیت ترجمه‌ای در میان کردها از حوصله این تحقیق خارج است، فقط می‌خواهم به این نکته اشاره کنم که ترجمه بین گویش‌های کردی و بافت تاریخی آنها یکی از موضوعاتی است که کمتر مورد بررسی قرار گرفته است. با توجه به محدودیت جدی مجموعه ترجمه زازاکی، کمتر از صد اثر موجود است و اینجا اثرات زیانبار زبان‌کشی بر توسعه زبان واضح است. در نتیجه آن سیاست، هم کورمانجی و هم زازاکی برای بقای خود عمدتاً بر سنت شفاهی تکیه کرده‌اند. حماسه‌خوانان/نقال‌های شفاهی، دیرباز (کرمانجکی/زازاکی) و دنگیژ (کورمانجی)ها به زنده ماندن زبان کمک کرده‌اند. در همین حال، متین یوکسل خاطرنشان می‌کند که «اجراهای ده‌نگیژی را می‌توان به عنوان انبارهای ثبت عناصر غیرقابل بایگانی فرهنگ کردی نیز در نظر گرفت.

پس از وقفه‌ای طولانی در فعالیت ترجمه که بیش از هفت دهه به طول انجامید، دو شعر از احمد عارف، شاعر کرد، توسط مالمیسانیچ در سال ۱۹۷۸ از ترکی به زازاکی ترجمه شد. دو شعر از ناظم حکمت که در مجله دوزبانه تریژ (کردی: Tirêj) چاپ شده است. در سایر مجلات دو زبانه کردی مانند برهم (کردی: Berhem) و هیوی (کردی: Hêvî)، زبان مبدأ ترجمه‌های زازاکی به فارسی و فرانسه گسترش یافت. برهم یک مجله کردی دوزبانه بود که از سال ۱۹۸۸ تا ۱۹۹۱ در استکهلم منتشر می‌شد و هیوی از ۱۹۸۳ تا ۱۹۹۲ در پاریس منتشر می‌شد. بیشتر ترجمه‌ها در دهه ۱۹۸۰ توسط فعالان سکولار یا چپ انجام می‌شد که آثار نویسندگان چپ کرد یا ترک را انتخاب می‌کردند. پذیرش دیرهنگام ترجمه کتاب به زازاکی نشان می‌دهد که سیاست همسان‌سازی تا چه اندازه مانع توسعه ادبی زبان شده است.

به عنوان مثال، اولین کتاب ترجمه شده به زازاکی، Memik Axa Wo Dêrsimij (ممیک آقا درسیمی)، در سال ۱۹۹۴ منتشر شد. نویسنده، حیدر اشیک، یک زازا از شهرستان درسیم بود که به خاطر آثارش در زمینه تاریخ کردی، به ویژه نسل‌کشی درسیم شناخته می‌شود. این رمان توسط Belge Yayınları در سال ۱۹۹۰ منتشر شد و ترجمه زازاکی آن توسط انتشارات APEC در سوئد در سال ۱۹۹۴ منتشر شد. قابل ذکر است که از آن زمان به گفته موتلو جان هیچ رمان دیگری از ترکی به زازاکی ترجمه نشده است. مجموع ترجمه‌های کتاب از ترکی به زازاکی بیش از بیست عدد نیست. زازاخوانان آسانتر و سریعتر از زازاکی به آثار به زبان ترکی دسترسی پیدا می‌کنند که شاید یکی از دلایل عدم تمایل آنها به جستجوی ترجمه از زبان غالب کشور به زبان مادری باشد. به نظر می‌رسد کمیاب بودن چاپ مجدد کتاب‌هایی که از ترکی به زازاکی ترجمه شده‌اند، گواه این بی‌میلی است. قیاسی از ترجمه از ترکی به زازاکی را می‌توان با مثال کاتالانی که مونترسات باکاردی به اشتراک گذاشته است انجام داد:

(...) در آغاز قرن بیستم، اقلیت روشن فکری که مایل به خواندن *La Regenta* یا *Buscón* بودند، در موقعیتی قرار گرفتند که این کار را مستقیماً به زبان اسپانیایی انجام دهند (...): ترجمه دیگر لازم نبود. و به وضوح، در صورت غیرضروری، بخشی از توجیه اساسی خود را از دست می‌دهد و به نوعی مشروعیت زدایی می‌شود.

به نظر می‌رسد سرعت گرفتن در تغییر زبان مخاطبان زازا به سمت ترکی بر نیاز به ترجمه از زبان غالب تأثیر منفی گذاشته است. همچنین، به نظر می‌رسد که در نتیجه عدم دسترسی به آموزش به زبان مادری، اکثر زازاخوانان تمایل به خواندن ترجمه از زبان‌های دیگر به ترکی دارند تا ترجمه به زازاکی. با این حال، از نقطه نظر احیای زبان، فعالیت‌های ترجمه می‌توانند هژمونی زبان غالب را زیر سوال ببرند و فعالان زبان اقلیت نباید از ترجمه از زبان غالب اجتناب کنند. از این رو، به نظر می‌رسد که کمبود ترجمه از ترکی به زازاکی، شکافی است که باید در فرآیند ترجمه و احیا پوشش داده شود. علاوه بر این، همسان‌سازی شدید و ترویج مداوم زبان ترکی تقریباً در تمام حوزه‌های اجتماعی-اقتصادی فرصت کمی برای کردها در زندگی روزمره باقی می‌گذارد. جاستینا اولکو که به دلیل مطالعات خود در مورد احیای زبان‌های در خطر انقراض شناخته می‌شود، اظهار می‌دارد که «مزایای اقتصادی و تجاری‌سازی یک بعد غالباً نادیده گرفته شده در برنامه‌های احیای زبان است، علیرغم اینکه از اهمیت کلیدی برخوردار است: بسیاری از زبان‌ها دقیقاً به دلیل عدم استفاده درست و درک ارزش اقتصادی کنار گذاشته می‌شوند». ترکی که هنوز تنها زبان رسمی کشور است، طی دهه‌ها به اصلی‌ترین زبان تجاری مورد استفاده در زندگی روزمره در اکثر شهرهای کردستان تبدیل شده است. ویرانی اقتصادی جامعه کردی، که به دنبال تخلیه اجباری دولت بین سال‌های ۱۹۹۱ و ۱۹۹۷ بدتر شد، می‌تواند به عنوان یکی از دلایل اصلی این تغییر زبانی در مناطق شهری در نظر گرفته شود. تخمین زده می‌شود که ۳۵۰۰ روستا تخلیه شده و حدود سه میلیون نفر، عمدتاً کردها، آواره شده‌اند. در اینجا، یادآوری این نکته مهم است که «یک متغیر کلیدی در ارزیابی احتمالات برای احیای زبان، وجود یا عدم وجود بودجه دولتی برای احیای زبان است». دولت ترکیه هیچ‌گونه حمایت مالی برای احیای کردها ارائه نمی‌کند. در مقابل، همانطور که در بخش‌های بعدی نشان داده خواهد شد، تلاش می‌کند تا تلاش‌ها در این راستا را مختل کند. امروزه، ترکی زبان اصلی تجاری در دو مرکز شهر عمدتاً زازا، یعنی درسیم و چولیگ است. در شهرهایی مانند هینی، پیران یا سیورگی، زازاکی گاهی اوقات در مغازه‌ها، رستوران‌ها یا کافه‌ها استفاده می‌شود. از نظر بازار نشر، چهار انتشارات اصلی وجود دارد که عمدتاً به زبان زازاکی منتشر می‌کنند: واته، روشنا (کردی: *Roşna*)، تیژ (*Tij* و *Vir*) . در این میان، برخی از

ناشران تحت سلطه‌ی کورمانجی مانند پیوند (کردی: Peywend, جی‌اندجی (J&J)، نوبهار (کردی: Nûbihar)، دارا (کردی: Dara) و اوستا ((Avesta) چند کتاب نیز به زبان زازاکی منتشر کرده‌اند. جدای از ظلم و ستم دولت ترکیه، محدودیت خوانندگان زبان کردی در ترکیه و هزینه‌های بالای چاپ به دلیل نرخ تورم بالا در سال‌های اخیر از دیگر دلایل مشکلات اقتصادی است که روند احیا را با مشکل مواجه کرده است.

علاوه بر این، کردی کورمانجی، که از تسلط ترک‌ها نیز رنج می‌برد، تهدید دیگری برای زازاکی به شمار می‌رود. این امر به‌ویژه در سیاست کردی قابل مشاهده است. حزب طرفدار کردها HDP، که فعالیت‌های خود را انجام می‌دهد و بیانیه‌های خود را عمدتاً به زبان ترکی انجام می‌دهد، از کورمانجی به عنوان زبان دوم خود استفاده می‌کند، اما زازاکی تقریباً هرگز استفاده نمی‌شود، حتی اگر زبان مادری رهبر مشهور زندانی حزب، صلاح‌الدین دمیرتاش باشد. رسانه‌های اجتماعی کردی حزب از کورمانجی استفاده می‌کنند، در حالی که زازاکی فقط در جشنواره‌های کردی در پیام‌های جشن کوتاه استفاده می‌شود. بی‌علاقگی رسانه‌های حکومت اقلیم کردستان، مانند شبکه‌های خبری رووداو یا کردستان ۲۴ که در ترکیه نیز بسیار فعال هستند، نسبت به زازاکی موضوعی است که توسط زازاکی‌زبانان نیز مطرح شده است. تعداد کتاب‌های ترجمه شده از کورمانجی به زازاکی نیز بسیار کم است. برخی از این معدود آثار عبارتند از *Dêrsim Raywanî* و *Cografya* نوشته نویسنده ارمنی آندرانیک و ترجمه از ارمنی به کورمانجی توسط تیمور خلیل در سال ۲۰۰۹ و یک سال بعد از کورمانجی به زازاکی توسط روشان لزگین. *Dêrê Santa Ragnhilî* نام اصلی *Li Dêrê*، نوشته حسن مته، و ترجمه احسان اسپار و شاهکار احمد خانی، مم و زین، توسط مراد چانشاد به زازاکی ترجمه شده و توسط انتشارات روشنا در سال ۲۰۱۸ منتشر شده است. آثار ترجمه شده تا آنجا که ما می‌دانیم، تاکنون کتابی از دو گویش کردی دیگر، سورانی و هورامی، به زازاکی یا بالعکس ترجمه نشده است. ترجمه‌های اولیه عمدتاً بین دو-گویش یا از زبان ترکی بودند. با این حال، در سال‌های اخیر چند کتاب از سوئدی، آلمانی، فارسی، انگلیسی و عربی ترجمه شده است. در میان ترجمه‌های زازاکی، ژانر غالب ادبیاتی مانند شعر، داستان کوتاه و رمان است. علاوه بر ترجمه‌های قرآن، که شامل تفسیر روشنایی (کردی: *Roşnay*) *Tefsîrê* (۲۰۱۶)، ترجمه ملا محمد هزنی و انتشارات مؤسسه کردی در آمد است، چند کتاب دینی دیگر از ترکی به زازاکی ترجمه شده است که از جمله آنها می‌توان به *Rîsaleya Îxlasî* اثر سعید نورسی (نام اصلی: *İhlas Risalesi*) اشاره کرد و *Rîsaleya Birarîye* (نام اصلی: *Kardeşlik Risalesi*) که

توسط سردار بدرخان ترجمه و توسط انتشارات زهرا در سال ۲۰۱۴ منتشر شده است. اثری دینی دیگری که باید به آن اشاره کرد Mijdiyana Mesih İsay Çimdê Lukay Ra (انجیل به روایت سنت لوکا) که توسط انجمن کتاب مقدس در ترکیه تهیه و در سال ۲۰۲۰ منتشر شد. همچنین دو کتاب نظری از ترکی ترجمه شده و به سینما و تئاتر می‌پردازد: Sînemaya Bêvenge (۲۰۱۵) اثر نلگون آبل که در ابتدا با عنوان Sessiz Sinema («سینمای خاموش») منتشر شد و توسط نویسندگان به زازاکی ترجمه شد و Hunerê Dramî (۲۰۱۵) توسط اوزدمیر نوتکو که در ابتدا با عنوان Dram Sa منتشر شد. ("هنر درام: مقدمه‌ای بر تئاتر") که توسط دنیز گوندوز ترجمه شده است.

از آنجایی که زازاکی هنوز فرم استاندارد ندارد، به دنبال تلاش‌های ترجمه‌ای که در بالا ذکر شد، یادآوری نقش استانداردسازی در فرآیندهای احیا برای درک چالش‌های ترجمه زبان مورد مطالعه ممکن است مفید باشد. گرنوبل و ویلی استانداردسازی را به عنوان بخشی ضروری از ایجاد سواد زبانی بومی و در نتیجه بخش مهمی از تلاش‌های احیای زبان توصیف می‌کنند. استانداردسازی نقش اساسی در احیای زازاکی نیز ایفا می‌کند، همانطور که در تلاش‌های گروه واته دیده می‌شود. برای روشن شدن نقش داشتن فرم استاندارد، زازاکی را می‌توان از نظر ترجمه به سایر زبان‌های استاندارد با دو گویش اصلی استاندارد کردی، سورانی و کورمانجی مقایسه کرد. استانداردسازی این دو گویش پیشرفته‌تر است و آثار ادبی متعددی قبلاً از این گویش‌ها به زبان‌های خارجی از جمله یونانی، لهستانی و انگلیسی ترجمه شده است. با این حال، در سراسر این مطالعه، هیچ کتاب ترجمه شده از زازاکی به زبان استاندارد، اعم از کردی یا خارجی، یافت نشد.

علاوه بر فقدان فرم استاندارد، یکی از دلایل عدم وجود ترجمه به زبان‌های خارجی، عدم تطابق بین زبان زازاکی و هویت کردی است که به نوبه خود بر شناخت آن از سوی خارجی‌ها تأثیر منفی می‌گذارد. به نظر می‌رسد که در ترکیه اصطلاح کرد معمولاً با گروه کورمانجی ترکیب می‌شود و هویت گروه زازا اغلب در این زمینه مورد مناقشه است. بنابراین، خارجیانی که به بررسی وضعیت کردها در ترکیه می‌پردازند، با اکثریت کورمانجی آشنا می‌شوند، اما با اقلیت زازا آشنا نمی‌شوند. در نتیجه این امر مانع از دانش زازاکی در میان خارجی‌ها می‌شود. علاوه بر این، اختلاف بر سر هویت قومی گروه زازا با یک ایده جدایی‌طلبانه که در دیاسپورا به وجود آمد تقویت شد. در دهه ۱۹۸۰، تعدادی از زازازبانان در سوئد و آلمان که قبلاً خود را کرد معرفی کرده بودند، شروع به صحبت از زازاها به عنوان گروهی متمایز از مردم با فرهنگ خاص خود کردند

و تاریخچه‌ای متمایز از کردها ارائه شد. ارجان چاکلایان ادعا می‌کند که گروه جدایی‌طلب تمایز زبانی را در مرکز بحث هویت قومی قرار داده و می‌افزاید که بسیاری از جنبه‌های مشترکی را که جامعه زازا با سایر گروه‌های کرد مشترک است نادیده گرفته است. در این میان، هم می‌توان نتیجه‌گیری‌های زبان‌شناسی تاریخی (زازاکی با کورمانجی ارتباط نزدیکی ندارد)، و هم نتیجه‌گیری بسیاری از گویشوران بومی (زازاکی‌زبانان کرد هستند و زبان آن‌ها متعلق به یک نهاد بزرگ‌تر کردی است) را پذیرفت. رویکرد حداقلی به مسئله هویت نه تنها باعث دوقطبی عمیق‌تر در درون جامعه با توجه به سیاست آن شد، بلکه راه را برای دوگانگی در فرآیند استانداردسازی هموار کرد که امکان فرهنگی و تلاش برای احیای مشترک و ترجمه را کاهش داد. به عنوان مثال، الفبای ژاکوبسون گروه زازائی شامل حروفی مانند 1, ǧ, 1 و ǧ است که در ترکی نیز استفاده می‌شود و دارای ۳۲ حرف است که به نظر می‌رسد ناشی از نگرش ارتجاعی آن نسبت به کردی باشد، در حالی که طرفداران گروه کردی واته از الفبای کردی ۳۱ حرفی جلادت بدرخان استفاده و تلاش می‌کند که سه حرف مذکور را حذف کند. از آنجایی که زازاکی یک زبان غیراستاندارد است و ترجمه بیشتر بین زبان‌هایی انجام می‌شود که قبلاً دارای سیستمی از هنجارهای زبانی هستند، تعداد آثار ترجمه شده به زازاکی و از آن محدود است. به لطف افزایش علاقه به فعالیت ترجمه در میان کردها، اکنون یک مجله کردی به نام لورگر (کردی: Lewergerl) وجود دارد که صرفاً به فعالیت‌های ترجمه اختصاص دارد که انتشار خود را در سپتامبر ۲۰۲۲ آغاز کرد. علاوه بر این، در مجلاتی مانند واته، اورو (کردی: Ewro)، زارما (کردی: Zarema) یا انتقاد و ادبیات (کردی: Wêje û Rexne)، برخی از مقالات منتشر شده است. قبلاً به جنبه‌های مختلف ترجمه در زمینه کردی و ترجمه‌هایی از زبان‌های دیگر به کردی پرداخته‌اند، مانند مقاله «Açarnayîş û Açar-nayox» («ترجمه و مترجم») نوزات والر، که در آن نظریه‌های مختلف ترجمه را به اشتراک می‌گذارد و بر نقش مترجمان در ادبیات تأکید می‌کند؛ یا مقاله «تبعید فکری» ادوارد سعید که توسط امر دلیکایا با عنوان «Di Wêjeyê de Sirgûnî û Rewşenbîrî» از انگلیسی به کورمانجی ترجمه شده است. یا شعر «باربارا» ژاک پرور که توسط بنگین روشن از فرانسوی به زازاکی ترجمه شده است.

۳. گروه واته و نقش آن در ترجمه و احیای زازاکی

گروه مطالعاتی واته (Grûba Xebate ye Vateyî) به زبان زازاکی، که توسط تعدادی از دانشگاهیان و فعالان زبان در سوئد در سال ۱۹۹۶ تأسیس شد، به دلیل تلاش‌های خود برای

استانداردسازی و نوسازی زبان، از جمله گروه‌های احیاگر زازا محسوب می‌شود. تولیدات ادبی قابل توجه اعضای آنها بسیار تاثیرگذار بوده است. این گروه از سال ۱۹۹۶ تا ۲۰۲۱ ۳۳ جلسه برگزار کرد و در این جلسات تلاش کرد تا کارهای لازم برای استانداردسازی زازاکی نوشتاری را انجام دهد. متداول‌ترین واژه‌های مورد استفاده در زبان روزانه انتخاب و استانداردسازی شدند، ریشه‌ها و پرکاربرد یا کم‌کاربرد بودن واژه‌ها در نظر گرفته شد. سو رایت در میان راهبردهای توسعه زبان، تولید فرم نوشتاری زبان، تشویق به فراگیری زبان، سواد، بودجه، تشویق تولید اثر ادبی و ترجمه اسناد اداری را فهرست می‌کند. پیتر کی آستین نیز به فعالیت ترجمه از نظر تلاش‌های احیا اشاره می‌کند. وی خاطر نشان می‌کند که:

احیاگری زبان می‌تواند روش‌ها، شیوه‌ها و ابزارهای مستندساز زبان را بپذیرد و از دانش و استفاده زبان‌آموزان از پدیده‌های زبانی و فرهنگی با کیفیت بالا ضبط سمعی و بصری ایجاد کند و آنها را با رونویسی، ترجمه، یادداشت‌ها، فراداده و فرااسناد همراهی کند. همانطور که توسط احسان اسپار، یکی از بنیانگذاران گروه واته تاکید شده است، استانداردسازی زازاکی هدف اصلی گروه است. از جمله تلاش‌هایی که با تمرکز بر مطالعات واژگان و اصطلاحنامه، واژگان، قواعد دستوری و املائی، و همچنین در خلق ادبیات مدرن به زبان کردی/زازاکی صورت می‌گیرد. دنیز گوندوز هم نوسازی و هم استانداردسازی زبان را از اهداف اساسی گروه ذکر کرد. او تأکید کرد که مشارکت او در ترجمه کتابی در مورد نمایشنامه، که قبلاً به آن Hunerê Dramî اشاره شد، الهام گرفته از ایده کمک به نوسازی زبان بود. همچنین به گفته وی «توسعه دانش درباره زازاها و اندیشه ملی کرد، به‌ویژه در میان کسانی که با پیشینه کردی خود موافق نیستند» از مهمترین وظایف این گروه است. تا کنون، انتشارات واته، که در سال ۲۰۰۳ تأسیس شد، چندین فرهنگ لغت و همچنین مقدار قابل توجهی از مجموعه ادبی این زبان را منتشر کرده است که کمک زیادی به احیای زازاکی کرده است. علاوه بر این، مجله واته که از سال ۱۹۹۷ منتشر می‌شود، به تازگی هفتاد و دومین شماره خود را منتشر کرده است. این کانال اصلی گروه برای انتقال ایده‌های احیاگر، و پیشنهادهای دستوری و واژگانی است. تلاش‌های این گروه در ترجمه، از جمله انتشار کتاب‌ها و متون ترجمه‌شده در مجله واته نشان می‌دهد که ترجمه برای احیای زبان ضروری است و باید به عنوان بخشی از سیاست زبان اقلیت در نظر گرفته شود. علاوه بر این، فعالیت ترجمه به خوبی در این گروه ریشه دارد. یکی از اعضای مؤسس آن، مالمیسانیچ، همچنین نخستین مترجم مدرن زازاکی است که از سال ۱۹۷۸ آثار ادبی را از زبان‌های کورمانجی، فرانسوی و فارسی و ترکی به زازاکی ترجمه کرده است. در

عین حال، با توجه به این واقعیت که احیای زبان اغلب بر انتقال زبان به کودکان متمرکز است، باید به نقش این گروه در ترجمه ادبیات کودک نیز اشاره کرد. احسان اسپار و حیدر دلژن از اولین و پربارترین مترجمان زازا در این زمینه هستند. هر دو با ترجمه‌های خود از زبان سوئدی و کورمانجی سهم قابل توجهی در ژانر ادبیات کودک داشته‌اند. همانطور که توسط ویرنس اشاره شده است، نتایج مطلوب فعالیت‌های ترجمه در یک زبان اقلیت می‌تواند عامل تعیین کننده در فرآیند استانداردسازی آن باشد:

ترجمه‌ها اغلب جزء اصلی پایه‌های استانداردسازی زبان‌ها در سراسر جهان، چه بزرگ و چه کوچک، بوده‌اند. برای مثال، در مورد آلمانی، ترجمه کتاب مقدس پایه‌هایی را ایجاد کرد که آلمانی استاندارد (یا هوچدویچ) بر اساس آن توسعه یافت. با این حال، با زبان‌های اقلیت، این نقش ترجمه مرتبط‌تر می‌شود، به‌ویژه زمانی که ادبیات نوشتاری اصلی کمیاب بوده یا وجود نداشته است. سپس، ترجمه‌ها تنها مبنایی هستند که می‌توان بر اساس آن مدل استاندارد را ساخت.

می‌توان بیان کرد که هم انتقال دیرهنگام زازاکی به نوشتن و هم روند آهسته استانداردسازی فعلی، مقایسه مورد آن با تجربه آلمانی را دشوار می‌کند. با این حال، تصادفی نیست که توسعه تلاش‌های استانداردسازی زازاکی و افزایش ترجمه همزمان شد. این نشان می‌دهد که فعالیت ترجمه به فرآیند استانداردسازی کمک می‌کند. همزمان، با ادامه تلاش‌های گروه واته برای استانداردسازی زازاکی، کمک‌های آن به ترجمه آثار به زازاکی نیز ادامه دارد.

۴. Sînemaya Bêvenge - ترجمه کتابی درباره سینما به زازاکی

کرونین در کتاب خود که به ترجمه و پیوندهای آن با سینما اختصاص دارد، ادعا می‌کند که نادیده گرفتن استفاده از مطالعات ترجمه در سینما به معنای نادیده گرفتن استفاده از رسانه بسیار جذاب و مؤثر برای درخواست پاسخ در مورد طیف گسترده‌ای از موضوعات است که مستقیماً با تجارت ترجمه مرتبط است. سینما به عنوان یک پدیده مدرن، به یکی از قوی‌ترین ابزار بیان هم برای افراد و هم برای جوامع از جمله جامعه کرد تبدیل شده است.

علیرغم اینکه ظهور فرهنگ کردی در فیلم‌ها به سال ۱۹۲۶ با فیلم صامت زازا ساخته هامو بکنازاریان کارگردان ارمنی برمی‌گردد، مواجهه کردها با مدیوم سینما بسیار دیر بود آنهم به خاطر شرایط اجتماعی، سیاسی و اقتصادی که کردها تجربه کردند. فیلمسازان کرد سرانجام در زمانی که جهان صدمین سالگرد تولد سینما را جشن می‌گرفت، روی صحنه رفتند و سینمای کردی را به عنوان یک مفهوم به‌وجود آوردند. با پیدایش MED TV و شبکه‌های کردی که بعدها تأسیس

شدند، سینمای کردی گامی فراتر برداشت و کارگردانان کرد، به‌ویژه آنهایی که فیلم‌های کوتاه می‌ساختند، سکویی پیدا کردند تا فیلم‌های خود را به مخاطبان عرضه کنند. ماجراجویی زازاکی در فیلمسازی نیز بدیع است. علیرغم آن شرکت دیرهنگام، امروزه فیلم‌های کوتاه زیادی به زبان زازاکی وجود دارد، مانند Sipê («سفید») به کارگردانی کامر اردوغان که در سال ۲۰۱۲ منتشر شد. Vîr ("خاطره") ساخته برهان آتش، منتشر شده در سال ۲۰۱۷؛ Cêniya Nêeysayî («زن نامرئی») اثر لوطفی اردم، در ۲۰۱۶؛ و همچنین چند فیلم بلند مانند Perre Dima So ("پدر را دنبال کن")، به کارگردانی نورای سهن، که در سال ۲۰۰۴ اکران شد. یا Hewno Bêreng ("روای بی‌رنگ")، ساخته مهمت علی کنار، منتشر شده در سال ۲۰۱۸.

برای کمک به سینمای کردی از طریق ارائه مطالب متنی به زبان کردی، در سال ۲۰۱۵ انجمن Akademiya Sînemayê ya East Middle ("انجمن آکادمی سینمای خاورمیانه") پروژه‌ای را با عنوان "زبان مادری و مطالعات فرهنگی" انجام داد که توسط اتحادیه اروپا تأمین مالی شد. این انجمن یکی از سازمان‌های فرهنگ و هنر کردی است که فعالیت‌های آن توسط دولت ترکیه در پی کودتای نظامی نافرجام سال ۲۰۱۶ محدود شده است. در بخشی از این پروژه، ۹ کتاب به زبان کورمانجی و دو کتاب به زازاکی ترجمه شد. وجه مشترک کتابها، اعم از سینمایی و نمایشی، غلبه جنبه توصیفی و هدف آموزشی آنها بود و به همین دلیل برای دانشجویان فرهنگستان انتخاب شده بود. از منظر احیای زبان می‌توان گفت که این آثار به پیکره فرهنگ واژگان سینمای کردی کمک کردند. یکی از کتاب‌های این پروژه Sessiz Sinema بود که به زازاکی با نام Sînemaya Bêvenge ترجمه شد. این اولین کتابی است که در مورد سینما به زبان زازاکی ترجمه شده است. فصل اول کتاب به تاریخ سینما می‌پردازد که عمدتاً به مراحل می‌پردازد که راه را برای اختراع سینماتوگراف هموار کردند، در حالی که فصل‌های دیگر به طور گسترده به دوران فیلم صامت با تمرکز بر هالیوود (ایالات متحده)، سینمای آلمان، سینمای فرانسه و شوروی می‌پردازد.

کتاب بسیار توصیفی بود و بر جنبه‌های فنی فیلمسازی متمرکز بود، به همین دلیل است که اصطلاحات گسترده‌ای از فیلم مورد نیاز بود. بنابراین یکی از بزرگترین چالش‌های ترجمه مربوط به اصطلاحات لغوی بود. به عنوان مثال، قبل از ترجمه این اثر، تنها یک مقاله کوتاه در مورد اصطلاحات فیلم به زبان زازاکی توسط گروه واته در شماره سی‌وهشتم مجله واته منتشر شده بود. این مقاله نونشناسی‌هایی مانند kaybaz/e (بازیگر مرد/بازیگر زن) ایجاد شده از kaye به معنای بازی یا باز / baz، پسوندی که معنای انجام یا انجام کاری را به اسم می‌دهد را ترویج

می‌کند. مثال دیگر سرول به معنای قهرمان اصلی بود که ترکیبی از دو اسم سر به معنای سر و رول که از رول ترکی وام گرفته شده است. به غیر از زازاکی، هم ترکی و هم کردی کورمانجی از «رُل» استفاده می‌کنند که از نظر ریشه‌شناسی از «رُل» فرانسوی وام گرفته شده. با ورود نوسناسی به زبان‌ها، زبان‌های اقلیت باید با اصطلاحات جدید همگام شوند. با این حال، آنها باید این کار را با دقت انجام دهند و به ساختار زبان خود احترام بگذارند و اصالت را قربانی نکنند، همانطور که در مقاله گروه واته در مورد اصطلاحات فیلم صادق است. سؤالات واژگانی فقط به زازاکی محدود نمی‌شد، بلکه برای کورمانجی نیز معتبر بود. علاوه بر مطالب موجود مانند لغت نامه‌ها، کتاب‌ها یا مجلاتی که به دقت بررسی شده بودند، سه کارگاه با حضور کارگردانان سینما و بازیگران صحنه مانند زینل دوغان و رکتین گون در تئاتر شهر دیاربکر برای رسیدگی به این موضوع تشکیل شد. ایده پشت این کارگاه‌ها این بود که درباره چه اصطلاحاتی صحبت کنیم و تصمیم بگیریم که از چه اصطلاحاتی استفاده کنیم و نظر افرادی را که دست‌اندرکار تئاتر و سینما بودند، جویا شویم. این امکان تصمیم‌گیری دقیق‌تر در مورد شرایط مورد نظر را فراهم کرد. علاوه بر مسائل واژگانی، اختلافات ساختاری یا معنایی بین زبان‌های مبدأ و مقصد نیز می‌تواند به چالش بزرگی در طول فرآیند ترجمه تبدیل شود. به عنوان مثال، ترجمه دقیق مفهوم هویت غربی، به ویژه آمریکایی، به چینی و سایر اصطلاحات و عبارات مرتبط به نحوی که با مفاهیم اصلی سازگار باشد، بسیار دشوار است. با توجه به یکی از چالش‌های معنایی *Sinemaya Bêvenge*، جملات در زبان مبدأ (ترکی) اغلب بسیار طولانی بودند. در زازاکی، ایده‌ها معمولاً با جملات کوتاه‌تری هم در گفتار و هم در نوشتار بیان می‌شوند. بنابراین، هنگامی که جمله‌ای به دلیل طولانی بودن از نظر معنایی گیج‌کننده بود، بدون تغییر معنای آن تقسیم می‌شد. با این حال، این پروژه جاه‌طلبانه ترجمه به دلیل ظلم به انجمن که پس از کودتای ۲۰۱۶ تشدید شد، در رسیدن به سطح مورد انتظار شکست خورد. قرار بود این کتاب‌ها از طریق کنفرانس‌ها و سمپوزیوم‌ها به عموم مردم معرفی شوند، اما سرکوب روند تجاری‌سازی را با مشکل مواجه کرد. با این وجود، من این کتاب را در مجله ادبیات و هنر اورو با مقاله‌ای تحت عنوان «*Kitabê Sinemaya Bêvenge Ser o*» معرفی کردم. روند ترجمه این کتاب به صورت مینیاتوری آینه چالش‌های فراوانی است که امروزه زبان کردی و به ویژه زبان زازاکی با آن مواجه است. این نشان می‌دهد که علی‌رغم ظلم‌ها و چالش‌ها، مجموعه ادبی زازاکی با کمک ترجمه در حال گسترش است و از این رو احیای آن بی‌وقفه پیش می‌رود.

نتیجه:

دو سال پس از ظهور اولین کتاب ترجمه شده به زازاکی (۱۹۹۴)، تأسیس گروه واته گام مهمی در جهت غنی‌سازی و تنوع بخشیدن به فعالیت‌های ترجمه زازاکی بود. علیرغم وقفه چندین دهه فعالیت ترجمه، عمدتاً به لطف تلاش‌های گروه واته در استانداردسازی بود که نقش ترجمه به ویژه در غنی‌سازی مجموعه‌های ادبی و تنوع در ژانرهای آثار ترجمه قابل توجه شد. به نظر می‌رسد ایده مدرن‌سازی زبان، زمینه‌ای مشترک برای گروه واته و فعالان زبان زازاکی است که هر دو هدف یکسانی دارند. مترجمان، نه تنها از درون گروه، بلکه برخی از خارج، قوانین پیشنهادی استفاده استاندارد گروه واته را پذیرفتند و در آثار خود پیاده کردند. به عنوان مثال، در *Sinemaya Bêvenge* که از ایده آشنایی زازاکی با سینما و همچنین کمک به نوسازی زبان مادری الهام گرفته شده بود، برخی از نوسازی‌ها و راه‌حل‌های دستوری پیشنهادی این گروه به کار گرفته شد. بنابراین، فعالان زبان و دانشگاهیان که به زازاکی علاقه دارند باید تجربیات ترجمه را برای ایده‌ها و استراتژی‌های مفید برای احیای زبان را بیشتر کنند. کمبود انتشارات انتقادی اختصاص یافته به هر دو ترجمه زازاکی و کورمانجی، که در جریان این مطالعه آشکار شد، قطعاً مانعی برای احیای موفقیت آمیز است. با این وجود، پس از انتشار گزارش یونسکو در مورد آسیب پذیری زازاکی، و با وجود عدم حمایت کامل دولت، جامعه زازا تلاش‌های قابل توجهی برای دفاع و احیای این زبان انجام داده است. با این حال، لازم است نتیجه‌گیری کنیم که سیاست‌های زبان‌کشی در ترکیه دلیل اصلی به خطر افتادن زبان‌های اقلیت‌ها است. در صورت ادامه چنین سیاست‌هایی، وضعیت زبان زازاکی احتمالاً در آینده نزدیک از آسیب‌پذیر به در معرض خطر خواهد رفت. برای جلوگیری از این امر، دولت باید سیاست زبانی خود را دموکراتیک کند، به ظلم و ستم رسانه‌ها، انتشارات، زبان و موسسات فرهنگی کردی پایان دهد و زبان کردی را در آموزش اجباری کند.

- Deniz, Dilşa. "Re-assessing the Genocide of Kurdish Alevi in Dersim, 1937-38." *Genocide Studies and Prevention: An International Journal* 14 no. 2 (2020): 20-43.
- Erbay, Vecdi. "Silencing the Kurds: Shuttered media and cultural institutions." *Index on Censorship: A Voice for the Persecuted*. 13 April 2017. Available online at <https://www.indexoncensorship.org/2017/04/silencing-kurds-shuttered-media-cultural-institutions> (last accessed on 9-10-2022).
- Espar, J. Ihsan. "Kırmanccanın (Zazacanın) standart bir yazı diline kavuşması için yapılan çalışmalar: Vate Çalışma Grubu ve Vate dergisi." *Vate*. 24 November 2021. Available online at <http://vate.com.tr/kirmanccanin-zazacanın-standart-bir-yazi-diline-kavusmasi-icin-yapilan-calismalar> (last accessed on 11-10-2022).
- Fouces, Oscar Diaz. "Translation Policy for Minority Languages in the European Union: Globalisation and Resistance." In *Less Translated Languages*, ed. Albert Branchadell and Lovell Margaret West, 95-104. Philadelphia: John Benjamins, 2005.
- Ghaderi, Farangis, and Clémence Scalbert Yücel. "An Etat Présent of the Kurdish Literature in English translation." *The Translator* 27 no. 2 (2021): 150-166.
- Grenoble, Lenore A., and Lindsay J. Whaley. *Saving Languages: An Introduction to Language Revitalization*. New York: Cambridge University Press, 2005.
- Gürçaglar, Şehnaz Tahir, Saliha Paker, John Milton, eds. *Tradition, Tension and Translation in Turkey*. Philadelphia: John Benjamins, 2015.
- Haig, Geoffrey, and Ergin Öpengin. "Kurdish: A Critical Research Overview." *Kurdish Studies* 2 no. 2 (2014): 99-122.
- Hassanpour, Amir. *Essays on Kurds: Historiography, Orality, and Nationalism*. New York: Peter Lang, 2020.
- Hassanpour, Amir, Jaffer Sheyholislami, Tove Skutnabb-Kangas. "Kurdish: Linguicide, resistance and hope." *International Journal of the Sociology of Language* 217 (2012): 1-18.
- Human Rights Watch. *Restrictions on the Use of the Kurdish Language*. New York: Human Rights Watch, 1999.
- Hung, Eva., ed. *Translation and Cultural Change*. Philadelphia: John Benjamins, 2005.
- Jacobson, C. M. *Zazaca Okuma-Yazma El Kitabı*. Bonn: Verlag für Kultur und Wissenschaft, 1997.
- Kaya, Mehmed S. *The Zaza Kurds of Turkey: A Middle Eastern Minority in a Globalised Society*. New York: I. B. Tauris, 2011.
- Kirkan, Ahmet. "Zazacaya Çevrilen Eserler ve Bunların Çeviri Bilimsel İncelemesi." *The Journal of Mesopotamian Studies* 7 no. 1 (2022): 25-42.
- Koçer, Suncem. "Kurdish Cinema As A Transnational Discourse Genre: Cinematic Visibility, Cultural Resilience, And Political Agency." *International Journal of Middle East Studies* 46 no. 3 (2014): 473-488.
- Kreyenbroek, Philip G., and Stefan Sperk, eds. *The Kurds: A Contemporary Overview*. London: Routledge, 2005.
- Kurpiewska-Korbut, Renata. "The Socio-Political Role of Modern Kurdish Cultural Institutions." In *Rediscovering Kurdistan's Cultures and Identities: The Call of the Cricket*, ed. Joanna Bocheńska, 107-149. Cham:

Palgrave Macmillan, 2018.

Le Coq, Albert von. "Übersetzung der Erzählungen 'Dünya güzele' und 'Yusib aziz' aus dem Kurmangî ins Zaza." In *Kurdische Texte*, vol. 2. 63-67. Berlin: Reichsdruckerei, 1903.

Letsch, Constanze. "Kurdish publishing house struggles with bans as state repression escalates." *The Arab Weekly*, 28 September 2019. Available online at <https://theArabweekly.com/kurdish-publishing-house-struggles-bans-state-repression-escalates> (last accessed on 11-10-2022).

MacDonald, David, and Carole A. O'Leary, eds. *Kurdish Identity: Human Rights and Political Status*. Gainesville: University Press of Florida, 2007.

Maisel, Sebastian., ed. *The Kurds: An Encyclopedia of Life, Culture, and Society*. Santa Barbara: ABC-Clio, 2018.

Malmîsanij, M. *Kurmancca ile KarŞılaŞtırmalı Kırmancca Zazaca Dilbilgisi*. Istanbul: Vate Publishing House, 2015.

Moseley, Christopher., ed. *Atlas of the World's Languages in Danger*. Paris: UNESCO Publishing, 2010. O'Connell, Eithne. "Translation and Minority Language Media: Potential and Problems: An Irish Perspective." In *Minority Language Media: Concepts, Critiques and Case Studies*, ed. Mike Cormack and Niamh Hourigan, 212-228. Clevedon: Multilingual Matters, 2007.

Olko, Justyna, and Julia Sallabank, eds. *Revitalizing Endangered Languages: A Practical Guide*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

Olko, Justyna. "Economic Benefits Marketing and Commercializing Language Revitalization." In *Revitalizing Endangered Languages: A Practical Guide*, ed. Justyna Olko and Julia Sallabank, 140-155. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

RoŞn, Bengin. "Barbara." *Vate* 28 (2007): 165-166.

Şanlı, Esat. "Kitabê Sinemaya Bêvenge Ser o." *Ewro* 1 (2016): 103-118.

Sheyhholislami, Jaffer. *Kurdish Identity, Discourse, and New Media*. New York: Palgrave MacMillan, 2011.

Skutnabb-Kangas, Tove, and Robert Phillipson, eds. *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*. New York: De Gruyter Mouton, 1994.

Valêrî, Nevzat. "AçarnayîŞ û Açarnayox." *Ewro* 1 (2016): 99-102.

Vali, Abbas., ed. *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*. Costa Mesa: Mazda Publishers, 2003. Varol, Murat. "Zaza Edebiyatında Tirêj Dergisinin Yeri." *Mukaddime* 6 no. 1 (2015): 139-149. Varol, Murat., ed. *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2011.

Vate Study Group. "About Us." *Vate*. Available online at <https://vate.com.tr/about-us/vate-study-group> (last accessed on 11-10-2022).

Vate Study Group. "Termê Sinema." *Vate* 38 (2012): 9-28.

Viernes, Guillem Belmar. "The Role of Translation in the Revitalization Process of Minority Languages: The Case of Basque." *Sustainable Multilingualism* 10 no. 1 (2017): 36-54.

Wright, Sue. *Language Policy and Language Planning: From Nationalism to Globalisation*. New York: Palgrave Macmillan, 2016.

Yıldız, Kerim. *The Kurds in Turkey: EU Accession and Human Rights*. London: Pluto Press, 2005.

Yıldızhan, Veysel. "Nuştoxê Çimeyanê Tewr Verênanê Kirmanckî û Nuşteyê Înan (1798-1903)." In "Zazaca ve Zazalar; Edebiyat, Kültür ve Dil." Special issue. *The Journal of Mesopotamian Studies*. no. 5 (2020): 112-135. DOI: 10.35859/jms.2020.769689.

Yüksel, Metin. "Dengbêj, Mullah, Intelligentsia: The Survival and Revival of the Kurdish-Kurmanji Language in the Middle East, 1925-1960." PhD dissertation. University of Chicago, 2011.

Zeydanlıoğlu, Welat. "Turkey's Kurdish Language Policy." *International Journal of the Sociology of Language* 217 (2012): 99-125.

Zilan, Bilal. "The Work on Standardization of the Vate Group." Available online at https://www.academia.edu/31644969/Vate_%C3%87al%C4%B1%C5%9Fma_Grubu_ve_Zazacay%C4%B1_Standartla%C5%9Ft%C4%B1ma_%C3%87al%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1_The_Work_on_Standartization_of_the_Vate_Group_ (last accessed on 11-10-2022).

کتابخانه و نامهی کتیب

انعدام التواصل الثقافي بين الكرد وغياب اللغة الكردية الموحدة

برزو محمود ■

عندما نتأمل في مسيرة الحركة الثقافية الكردية وطريقة نموها في كل جزء من كردستان وماهية طبيعة علاقاتها، ثمة أسئلة عديدة تخطر ببالنا: هل هناك ثقافة كردية جامعة، ذات خيوط فكرية تربط بين الأجزاء كافة؟ أم أنها مشتتة ومبعثرة، حالها حال الجغرافيا وحركتها السياسية في كل جزء؟ ربما يظن الآخر (المثقف غير الكردي) أن المثقف الكردي (وأعني به كل من يهتم ومعني بالثقافة بشكل عام وكونه كردياً بشكل خاص) لا بد أن يكون على إطلاع جيد بثقافة شعبه، وفي هذه الحالة لا بد أن يكون مُلمّاً بأدوات العمل، أي أنه يَعْلَم القراءة والكتابة باللغة الكردية، ويفهم ما يقرأه، وهنا تظهر المشكلة: كيف به أن يعلم مضمون شعر الشاعر الشهرزوري المعروف بـ(نالي) في الوقت الذي يرى هذا المثقف مصاعب لغوية ليس فقط في قراءة نصوصه بل في فهم لغته أيضاً، وخاصةً إذا كنا بصدد مثقف ضعيف الإرادة وكسول الحركة يصعب عليه أن يبذل جهداً في تعلمها وفهمها، لذلك تراه يبتعد عن هكذا نصوص وخاصةً إذا كان يفتقر إلى الروح القومية العالية، فيعتبرها مشكلة هو بغنى عنها. أما المثقف الذي يتمتع بروح قومية سامية، تراه يندفع نحو تعلم هذه اللهجة ويشغل جل تفكيره في قراءتها وفهمها ومن ثم ينطلق إلى عالم الشاعر نالي والشاعر (محوي) و(شيخ رزا) و(حاجي قادري كويي) . . . وغيرهم من كردستان العراق، من كتبوا أشعارهم في القرن التاسع عشر، وكذلك (بيره ميرد)، و(گوران)، و(بيكس)، في النصف الأول من القرن العشرين، وكذلك نجد أن رموزاً مثل (هزار) و(هيمن) من كردستان إيران رغم ما لديهم من آثار إبداعية ونتائج نفيس في الشعر والنثر والترجمة، لكن معظم المثقفين الكرد من الأجزاء الأخرى تركيا وسوريا وأرمينيا وأوروبا (عدا كردستان العراق) ربما سَمِعُوا باسمائهم، إلا أنهم لا يعلمون شيئاً من محتوى نتاجاتهم!!

الإشكالية المطروحة هنا هو أننا قلّما نجد مثقفاً كردياً يقرأ نصوصاً من الأدب الكردي السوراني (بفرعيه العراقي والایراني) أو على إطلاع بثقافتهم من أبحاث ودراسات وترجمات ومسرحيات وروايات وما إلى آخره. والأسوأ من هذا، مَنْ مَنَّا سَمِعَ باسم الباحث الكردي الإيراني (حسن قزلچي) دعك عن كتاباته وكذلك اسم الكاتب (كريم سنجاوي) والدكتور (ميرحسن پوور) وغيرهم، ربما قد ابتعدنا قليلاً في الجغرافية، لنأتي مرةً ثانية إلى العراق، هل سمعنا بأسماء خريجي الأكاديميات من حملة الدكتوراه منذ سبعينيات القرن الماضي ولا سيما رموز ثقافية غير عادية وأسماء لامعة وقديرة من الأدب النسائي أمثال الدكتورة (نسرین فخري) والدكتورة (كردستان كيو موكریانی) زوجة المؤرخ المعروف الدكتور (جمال أحمد رشيد) والدكتورة (شكرية رسول) والدكتورة (پاكيزا رفيق حلمي)، الأسماء الأربعة من خريجي حملة الدكتوراه في الأدب الكردي من جامعات الاتحاد

السوفيتي (السابق)، وباستثناء عملهن التدريسي في الجامعات العراقية، كتبوا أبحاثاً علمية قيّمة في اللغة والأدب الكرديين في الصحافة الكردية العراقية منذ سبعينيات القرن الماضي ولا زالو حتى الآن يُقدمون نتاجاً علمياً وآثاراً إبداعية تُعدُّ ثراءً تُضاف إلى الخزينة الثقافية الكردية، ومنبعها الذي لا ينضب، يثري العلم والثقافة، وهي المشعل الذي يُضيء الطريق أمام القارئ الكردي ليستنير به عقله وفكره. أما بخصوص عمالقة الثقافة الكردية أمثال المفكر والعلامة اللغوي (مسعود محمد) و(علاء الدين سجادي) و(محمد الخال) و(كمال مظهر) و(عبدالرحمن حاج معروف) و(ملا عبد الكريم المدرس بياره)، فهذا أمر يستحق وقفة تقدير وكلمة تقدير عند ذكر أسمائهم. وهناك مئات الكُتاب الذين سخروا أقلامهم خدمةً للثقافة الكردية الأصيلة.

ما يثير التساؤل هنا أين نحن (ككتاب كرد سوريين كمثال) من جميع هؤلاء؟ وأين كُتاب كردستان تركيا من هؤلاء؟؟ وأين مثقفي أكراد العراق وايران من كتابات وثقافة أكراد تركيا وسوريا؟؟ وماذا عن ثقافة أكراد أرمينيا وجورجيا والروس؟ وماذا عن ثقافة كرد أوروبا؟ لا شك أن الإجابة على هذا السؤال أو هذه الأسئلة من الأمر البسيط جداً ولا يحتاج إلى أي جهد في أعمال الفكر باعتبار أن ما هو معلوم بالنسبة لنا هو أننا جميعاً في نقطة الصفر من بعضنا البعض، ويكمن السبب في وجود واضح لانقطاع كامل بين أوصال الثقافة الكردية الكردستانية لأسباب عديدة: منها ما هو موضوعي يرتبط بمدى تطورات القضية الكردية في السياسة الإقليمية والدولية التي قطعت أوصال الكرد ببعضهم البعض عن طريق فرض الحصار والقيود الأمنية على الثقافة الكردية من جانب الحكومات التي تتقاسم كردستان أرضاً وشعباً، ومنها ما هو ذاتي يرتبط بطبيعة حراكنا ككرد ودرجة تطور حركتنا السياسية ودورها الضعيف والغائب تماماً في بناء جسور بين أجزاء الثقافة الكردية الكردستانية وخاصةً في ظرف لم تكن الشبكة الأنترنت قد توفرت، عدا أن الحدود الإقليمية والسياسية كانت مغلقة إلى حد ما، باستثناء الهامش الموجود وخاصةً في فترة تواجد الحركة السياسية العراقية على أرض سوريا في ثمانينيات وتسعينيات القرن الماضي مما سمح للظهور الجزئي للصحافة الكردية العراقية وانتشارها بين أوساط السياسيين والمثقفين السوريين، وكان لهذا الاحتكاك دوراً إيجابياً وفاعلاً في نمو الحركة الثقافية الكردية في سوريا.

أما من الجانب الآخر، والأكثر أهمية، نجد أن هنالك اختلافاً واضحاً بين السورانية والكورمانجية في مستويات لغوية عدة: أبجدياً ونحويّاً وصرفيّاً واصطلاحياً. هذا الاختلاف بحد ذاته مرشح للتوسع طالما أن المثقف والسياسي الكرديين كلاهما غير أبهين بها، أو أنهما لا يكثران بهذه المسألة، فالسياسي يبرر موقفه بأن التصدي لمسألة كهذه لا يدخل ضمن اختصاصه وبالتالي لا يستطيع أن يتدخل فيما

لا يعنيه وغير قادر في معالجته أو البث فيه لذا يترك المسألة لأهل الاختصاص مستقبلاً. أما المثقف، كاتباً كان أم لغوياً، هو الآخر يعول على السياسي ليبث في هذه المسألة ويصدر قرارته، لذا نراه يكتفي بنشر مقال يبين موقفه من هذه المسألة، إذ غالباً ما ينظر إليها من زاوية واحدة ويُقدم مبررات معينة يحاول بها تقديم مشروعية من أجل تفضيل لهجته على اللهجات الأخرى، أو هو الآخر يترك الأمر إلى المستقبل. ومن ناحية أخرى نجد أن اللغويين والمختصين وبالأخص من لهجة السوران لا يابهون بهذا الموضوع، وحتى أنهم لا يُحَبِّذون إثارته طالما أن لهجتهم (أعني السورانية) هي اللغة المستعملة على نحو شبه رسمي في كردستان العراق وبالتالي صمّتهم يعني الإبقاء على هذا الحال حسب رأيهم، أي الاستمرار في البقاء على اللهجة.

أحد أبرز مظاهر الانشقاق اللغوي بين الكرد هو استعمال لهجتين مختلفتين في بعض جوانب البنية النحوية والصرفية، إلى جانب الاختلاف التام في شكل الأبجدية (اللاتينية والعربية)، وهذا ما يؤدي في النهاية إلى فقدان التواصل الثقافي بين ناطقي اللهجتين الأساسيتين، واللذان تتحركان في تطور مستقل، كل على حدة، وثمة بعض الصحف والمجلات المدونة بالأبجدية السورانية لا تنشر مواد مدونة بالكردية اللاتينية في حين أن الأخرى أيضاً تأخذ بنفس المنحى إذ لا تنشر الكتابات المدونة بالأبجدية السورانية، والسبب حسب تقديرهما غياب القراء لهذه الأبجدية، علماً أن كتاب الكرد في كردستان تركيا قادرون على تعلم اللغة التركية واللغة الإنكليزية بسبب المصلحة الاقتصادية، بينما تراهم يبتعدون من تعلم السورانية، وعندما يتحدثون عن المسألة الكردية تراهم قادة في الزيف والكلام الفارغ. وهذا السلوك في اعتقادي سيؤدي بالضرورة إلى تكوين لغتين للقومية الكردية دون أية محاولة تبذل في مسعى يقرب بينهما بدلاً من أن يزيد الهوة. وهناك بعض الاتجاهات السياسية من الطرفين وخاصة الذين يبحثون عن زعامات، أو المجاميع التي لا تعرف من اللغة الكردية شيئاً سوى القضايا السطحية، وليسوا ملمين بأسرارها وخفاياها ليصدروا بعد ذلك فرماناتهم وقراراتهم، هؤلاء جميعاً يشجعون على استخدام اللهجات في الكتابة. بينما دعاة القومية الكردية الحقيقيين وكل من يشعر بالغيرة على مصير شعبه ومستقبله يرفضون هكذا منحى. وما يثير الدهشة أن التواصل بين أكراد الكورمانج في كل من تركيا وسوريا وأرمينيا من جانب، وأكراد السوران في كل من العراق وإيران من جانب آخر، يستدعي أحياناً لغة غير كردية كالعربية أو التركية أو الفارسية ليتم التفاهم بينهم. هذا العامل سبب شراً في الثقافة الكردية التي تتجه تدريجياً نحو عملية إنتاج ثقافتين مختلفتين في كثير من الأوجه، ومع مرور الزمن تتسع الهوة بينهما مما يؤثر سلباً على الرابطة القومية بين الكرد، وهذا ما يسمح لأعداء الكرد الدخول والتسلل من خلال هذا النفق

ليزيد من حجم التباعد بين القوى الكردية وخلق الفتن والنزاعات الداخلية بينهم بهدف إضعافهم ليتحولوا إلى فريسة سهلة للانقضاض عليها.

حقيقةً لو أطلعنا الآن على النتاجات الثقافية المدونة باللهجة السورانية التي تصدر الآن في كردستان العراق لعله أمر يثير الدهشة أمام هذه الحركة الضخمة في نشر هذا الكم الهائل من الإصدارات، سواء كتب أو جرائد أو مجلات، وخاصة ما ينشر في حقل الترجمة من كتب أجنبية (إنكليزية وفرنسية وألمانية ... الخ) تنتمي إلى حقول معرفية عديدة: تاريخية وسياسية وفكرية وعلمية وأدبية ... الخ. إلا أن المعضلة الخطيرة هنا تكمن في أمر مهم وهو أن جميع قراء الكرد المنتمين إلى اللهجة الكورمانجية غائبون كلياً عن ساحة الثقافة السورانية، والحال نفسه مع ساحة الثقافة المدونة باللهجة الكورمانجية حيث القارئ السوراني غائب عنها تماماً كما لو أن قدرنا يتطلب ذلك.

بناءً على ما سبق نجد من الضرورة بمكان إيجاد اللغة الكردية المشتركة وخاصةً لغة الكتابة والإعلام والصحافة والتعليم التي تُعدّ الدواء الشافي في معالجة هذه المشكلة المستعصية، لأن وحدة اللغة تؤدي إلى الوحدة في طريقة التفكير المجتمعي مما تنتج ثقافة مترابطة في أوصالها ومشدودة في خيوطها وسهلة على الفهم. وأعتقد أن إيجاد اللغة المشتركة هذه يتطلب دعماً مالياً كبيراً لا يتوفر سوى في كردستان العراق باعتبارها منطقة جغرافية تحوي ناطقي اللهجتين من جانب، وباعتبارها حكومة كردية قادرة على إيجاد بيئة ملائمة لبناء مؤسسة مجهزة تكنولوجياً يقودها فريقاً من الخبراء والأكاديميين والمتخصصين في المجال اللغوي والأدبي، يتفرغوا لعملهم ومهامهم بشعور عال من المسؤولية. في هذه الحالة بمقدورهم التصدي لهذه المعضلة لوضع الحلول الموضوعية الممكنة وفق منهج علمي سليم، إذا توفرت الإرادة الحقيقية والتفكير العلمي الصحيح، بعيداً عن المصالح الفئوية والنزعة اللهجوية المريضة.

رغم أن الواقع السياسي والتاريخي لعب دوراً أساسياً في عملية التشرزم الكردي وقطع أوصاله وسلب إرادته مما أدى إلى فرض الواقع الحالي بكل سلبياته، لكن بالمقابل لم يتوقف النضال الكردي في الدفاع عن هويته وثقافته ولغته واستطاع الكرد أن يمتلك ثقافتين: واحدة تخص السورانية، والثانية تخص الكورمانجية، وكلتاها متلاقيان في بعض الأوجه وتتباعدان في أوجه أخرى، لكن ما يثير الإشكالية هو غياب التواصل بينهما، وهل نستمر على هذا الحال ونبقى في هذا الوضع؟ أم ن فكر بتغيير الوضع الحالي؟ ونفكر جدياً بالكيفية التي نستطيع بها إيجاد وسائل التواصل بينهما وبناء جسور ثقافية، وخاصةً أننا لم نعد نعيش حال القرن الماضي بعلاقاته المحدودة والمغلقة في

اطار الحدود الجغرافيا لكل بلد، أننا الآن نعيش في عصر التكنولوجيا والشبكة الأنترنتية التي تشبك علاقات دولية جديدة وفرص كبيرة للتواصل بين البشر أينما كان، ومتى ما شاء؟ لهذا السبب أرى أن إحدى الطرق الممكنة جداً للتواصل بين مثقفي كردستان هي تخصيص صحافة ومواقع على الشبكة الأنترنت تستوعب مثقفي كل الأجزاء الكردستانية باستخدام اللهجتين الرئيسيتين (الكورمانجية والسورانية)، بالإضافة إلى استخدام لغات أخرى كالعربية والإنكليزية. والجانب الأهم هو فتح حوارات بين مختلف المثقفين الكرد من الأجزاء الخمسة حول مواضيع عدة للتعبير عن الرأي في مختلف القضايا الثقافية واللغوية والأدبية . . . الخ. باعتقادي أن هكذا موقع سيشجع من نقاط التقارب بين اللهجتين الكرديتين ومحاولة الأخذ بالمصطلح الواحد بنشره وإشاعته في عالم الكتابة باللغة الكردية، علماً أن اللهجة الكورمانجية موجودة في كل الأجزاء الكردستانية، وأن السورانية موجودة في كردستان العراق وإيران.

هه والنأمهی کتیب

الكرديولوجية سميرنوبا

« نحن نساند نضال الشعب الكردي »

■ ترجمة: جلال زنگابادي

تقدّم الكردلوجيّة الروسيّة **Smirnova Iraida Anatol'evna** = إيريدا اناتوليفنا

سميرنوا نفسها كما يلي:

ولدتُ في سنة ١٩٢٨ في قسبة (سچيفنكا) بمنطقة (سمولينسك) وتلقيت دراستي الاعدادية في اطراف موسكو، ثم شرعت في دراسة اللغتين الفارسيّة والپشتو (الافغانية) في سنة ١٩٤٦ في معهد الدراسات الشرقية بجامعة موسكو، ثم اشرفت حتى ١٩٥٧ على شؤون المطبوعات في دار النشر الحكومية للقواميس باللغات الاجنبية والمحلية، حيث صدر بمشاركتي قاموس (روسي- پشتو) في سنة ١٩٥٥، ثم اشرفت على طبع قاموس (كردي- روسي) للأستاذ قناتي كردو، وخلال عملي هذا، بدأت تعلّم اللهجة الكرمانجية (من اللغة الكردية/ج.ز) وكان معلمي الاول الأستاذ چركسى بكو. في اواسط الخمسينات ومبادرة من العلامة يو. أ. اوربيلي؛ تأسس القسم الكردي في معهد الدراسات الشرقية، التابع لأكاديمية العلوم السوفياتية؛ فبدأ باعداد كوادر الكردلوجيا، وقبلت طالبة في الدراسات العليا في القسم المذكور برضا اوربيلي، حيث درّسني الاستاذ كردو ثلاث سنوات. وبينما كنت ادرس الكرمانجية الشمالية، كان كريم الايوي* يدرّسني اللهجة السورانية (الكرمانجية الوسطى)، وعملت منذ ١٩٦٢ في المعهد اللغوي التابع لأكاديمية العلوم السوفياتية وقد دافعت في ١٩٦٤ عن اطروحتي لنيل شهادة الكانديدات، ثم عن اطروحتي لنيل الدكتوراه في علم اللغة، في سنة ١٩٨١.

* كيف بدأت علاقتك مع الكرد واللغة الكردية؟ ولماذا اخترت دراسة اللغة؟

- في سنة ١٩٥١ بعدما اكملت دراستي، في معهد الدراسات الشرقية بجامعة موسكو، عملت مشرفة، في دار النشر الحكومية للقواميس باللغات الاجنبية والمحلية، وكان اشرافي على اصدار القاموس (الكردي- الروسي) للاستاذ قناتي كردو على عاتقي؛ ولذلك بدأت بتعلم ودراسة اللغة الكردية بجدّية، وبدأت انشطتي وابحاثي اللغوية منذئذ.

* ما هي منجزات الكردلوجيا الروسيّة في المجال اللغوي؟

- بدأ الاهتمام في روسيا، منذ قرون، بمعرفة ما يتعلق بالكرد تاريخاً، لغةً، ادباً وفولكلوراً.... لكنّما ظلّ الإهتمام بتلك المواضيع حتى النصف الثاني من القرن التاسع عشر، في اطار انطباعات السياح وكتب رحلاتهم، أمّا العمل الفعلي المنصب على اللغة والقواميس والقواعد الكردية، فقد ابتداءً في النصف الثاني من القرن التاسع عشر، ابتداءً من اعمال الكساندر ژاپا و پيتر ليرخ و س. آ.

انگیزاروق و علماء آخريين. ومن ثمّ دشتت الكردلوجيا نشاطها المنظم في الاتحاد السوفيتي بصورة فعلية مشهودة خلال ثلاثينات القرن العشرين؛ إذ نشر العلماء السوفيات حتى الآن الكثير من المؤلفات التي تناولت اللغة والقواميس، ومناهج الدراسة الكردية. ويمكننا في هذا المضمار ان نشير الى العديد من الأعلام الرصينة المثمرة امثال العلماء: عرب سمو، قناتي كردو، چركسى بكو، زري اوسپ، كريم الايوي وآخريين.. وكان للمستشرق العالمي الكبير (يو. أ. اوربيلي) اعظم الأثر، في تنشئة وانضاج كوادر الكردلوجيا، بل فتح قسم لهذا الغرض. ولا يمكنني في هذا اللقاء القصير ان أقدم مسرداً وافياً لأبرز المنجزات الكردلوجية السوفياتية، وإنما يمكن التأكد من مصداقية زعمي هذا؛ بإلقاء نظرة خاطفة على بيليوغرافيا الكردلوجيا ١٩٦٣موسكو، للمستكردة ژ. س. موسيليان، وكذلك يمكن الاطلاع على مطبوعات الحقبة الماضية القريبة بمعاينة كتالوكات المكتبات العلمية.

*كيف ترين المسار التاريخي للغة الكردية ضمن اطار اللغات الايرانية؟

- تُعد اللغة الكردية، حسب عدد الناطقين بها؛ احدى أهم اللغات الإيرانية القيمة؛ فهي ثرية جداً من حيث المفردات، الإصطلاحات والإشتقاقات، وكذلك يتبين المستوى الراقى ومدى الطاقة التعبيرية لها في الآثار الادبية الابداعية الكلاسية والمعاصرة بالأخص. وبالعكس من رأي بعض اولئك الذين يبالغون في مدى تأثير اللغة العربية على اللغة الكردية؛ يمكننا القول ان الكردية- بالمقارنة مع الفارسية- قد حمت نفسها كثيراً من ذاك التأثير؛ فللكرد (مثلاً) مفردات واصطلاحات خاصة بهم، بينما يستخدم الفرس مفردات واصطلاحات عربية. والكرد(مثلاً) يقولون:(ميژوو، ئابوورى، خوشهويستى / ئهقين، كات..). أما الفرس فيقولون: (تاريخ، اقتصاد، عشق، وقت).

* جرت وتجري مناقشات وسجالات، هنا وهناك، بل قد تحدثم احياناً بخصوص لهجات اللغة

الكردية، فهناك من يحسب بعضها غير كردية؛ فما هو رأيك في هذا الصدد؟

من الواضح ان الإشكالية تتعلق باللجهتين الكورانية والزازاكية، حيث لا يحسبهما بعض العلماء الغربيين من اللهجات الكردية، بالعكس من العلماء السوفيات، لكن فرضيتهم المستندة الى بضع مؤشرات لغوية؛ لا يمكن الجزم بأنها قاطعة وحاسمة علمياً؛ وعليه فهي بلا اساس متين..إن جوهر المشكلة يكمن في استحالة معالجتها ببضع مؤشرات، في حين ان الاسلوب العلمي في معالجة مثل هذه المسألة: على أية لغة تحسب هذه اللهجة او تلك؟ يبتدئ بالركون الى المنظور الإجتماعي، وقبل كل شئ، رأي الناطقين بهذه اللهجة أو تلك، يحسبون انفسهم منحدرين من اية ارومة قومية.

ولأن الكورانيين والزازاكين يحسبون انفسهم من الكرد ويعتبرون لهجتهم كرديتين؛ فعلى العالم اللغوي في هذه الحالة، ان يأخذ رأيهم بعين الاعتبار والتمعن والعناية، بل يجعله الحجر الاساس لكل بحث ولطرح أي رأي. أما دور البحث اللغوي المجرد، فيقتصر حينئذ على تحديد الكردولوجيين لموقع ومكانة تينك اللهجتين داخل اطار اللغة الكردية. ولقد بحثنا انا وكريم الايوي هذه المسألة باستفاضة في مبحثنا (عن لهجات اللغة الكردية) في كتاب (دراسة لغوية.. اجتماعية وانسانية في التقاليد اللغوية المختلفة، موسكو، ١٩٨٦ (ص ١٩٧-٢٠٤).

* كانت الكردلوژيا وما تزال تتقدم كعلم في كلا الشرق والغرب؛ فماذا تجدين من ائتلاف واختلاف ما بين الكردلوژيا السوفياتية ونظيرتها الاوربية- الغربية؟
- لكوني مختصة ومعنية بدراسة (اللغة الكردية)؛ سأحدث حصراً عن هذا الجانب من الكردلوژيا لدى الفريقين.

بالمقارنة مع الغرب، تجري الدراسات والابحاث من قبل السوفيات بصورة شاملة لسائر جوانب اللغة الكردية مثل: القواعد، كيفية نشوئها والدراسات الصوتية، كذلك يولى الاهتمام الزائد بوضع القواميس. كما شرع العلماء السوفيات في الفترة الاخيرة بدراسة الآثار الادبية الكلاسيكية الكردية، لكن ابحاث العلماء الغربيين تنصب طراً على قواعد اللغة الكردية.
ثم ان الكردلوژيا السوفياتية (بصفتها علماً) تتناول هذه المسائل وتدرسها عبر منظور موضوعي، في حين نجد بعض علماء الغرب امثال (مكنزي وجويس بلو) قد اتخذوا موقفاً مسبقاً وقصدياً في أبحاثهم، بل يتكشف نهجهم هذا اكثر، في ميادين الابحاث اللهجية اللغوية والتاريخية المتعلقة بالكرد، والإستنتاجات التي يسعون الى توكيدها في دراساتهم غير نابعة من مصادر ومراجع لغوية موثوق بها، بل هي اقرب ما تكون الى الآراء الشخصية، التي يغرفونها من بعض الانطباعات والآراء المطروحة في القرن الماضي، والتي يبتغون فرضها عنوة على الناس بصفتها حقائق تاريخية نهائية وقاطعة، والجدير بالذكر هنا، هو ان بعض المؤلفين السوفيات يجتزؤون ايضاً الآراء نفسها امثال (ر. ل. تسابولف وگ. اساتريان).

* وماذا عن اعمالك؟ ماذا كتبت وماذا نشرت؟

- نشرت حتى الان ثلاثة كتب:

- اللهجة الموكرية الكردية (بالاشتراك مع كريم الايوي) لينينغراد/ ١٩٦٨ .

- کتیگوریا الأعداد في اللغات الإيرانية، لينينگراد ١٩٧٤ .
- اصوات اللغة الكردية (بالاشتراك مع كريم الايوي) لينينگراد ١٩٨٥ .
- العديد من المقالات والدراسات
- أما حالياً فأشغل على بحث (تاريخ قواعد اللغة الكردية) والذي استقي مادته من الامثلة والادلة والاسانيد والشواهد الموجودة في اللهجات: الكرمانجية، السورانية، الگورانية والزازاكية.

* ما هو مشروعك المقبل في المضمار اللغوي والكردلوثي؟
- في نيّتي مواصلة ابحاثي المتعلقة بتاريخ اللغة الكردية.

* ما هو رأيك بتأسيس جمعية او رابطة لكردلوثي العالم؟ وفي عقد مؤتمر عام للإستكراد؟
- أستحسن الفكرتين، ولكن اري ان يعقد مؤتمر للاستكراد العالمي، ثم تأسيس الجمعية العالمية للكردلوجيين، خلال تلك الفرصة؛ فذلك سيتيح المجال لاقامة العلاقات بينهم وتبادل الآراء والافكار بصورة دائمية، والاستفادة المتبادلة من تجارب وخبرات بعضهم البعض.

* كيف ترين ظروف واوضاع كردستان الراهنة؟ هل تعتقدين ان الشعب الكردي قد اقترب من تحقيق اهدافه؟

لا اكشف سرا؛ ان قلت بأن الشعب الكردي لم يشهد طوال تاريخه، كمثله ما يشهده اليوم من سوء الاوضاع والهجمات الشرسة عليه، حيث تمارس الانظمة المختلفة ضده سياسات الابداء والإحتواء والتذويب. كذلك لم يحدث ابداً ان تأجج اوار نضاله التحرري مثلما يحدث الآن. ويؤازره تأييد القوى التقدمية.

ويمكن القول انه في ظل سياسة (الپيريسترويكا) والتفكير الجديد، الذي يحدو الدولة السوفيتية. قد اخذ الهدوء يسري في اوصال العلاقات الدولية المتشنجة؛ وعليه لا بد من ان تعالج المسألة الكردية مع سائر معضلات الشرقين الادنى والاوسط.

* لم يكن للمستكردين في العالم موقف قوي وحاسم ازاء محاولات تذويب الشعب الكردي من قبل المحتلين، لماذا؟

- اننا بأعمالنا العلمية نساند نضال الشعب الكردي.

إشارات المترجم (ج.ز):

* د. كريم الايوي (١٩٢٤-١٩٩٥) زوج المستشقة سميرنوقا وللمزيد من المعلومات، راجع مقالي: وعاد (كريم الايوي) بعد موته الى مهاباد! (ع. ٤ ايلول ١٩٩٩).

** هناك عمل آخر مشترك ومهم جدا لسميرنوقا وزوجها كريم أيوي وهو: ديوان الملا الجزيري / ترجمة الى اللغة الروسية / ١٩٩٤.

المصدر:

(مامۆستای كورد) ژ ٧، به هاری ١٩٨٩ / السويد.

ولا يوجد اسم من اجرى اللقاء معها، والعنوان الحالي من وضع المترجم (ج.ز).

هه و النامه كتيب

Ziman û Zar

salî sêyem_ jmare (7) (newrozî_2723) (beharî_2023)

Govarekî zimannasî ya werzî ye

Xudan îmtiyaz:

Dr. Teha Resûl

Sernivîser:

Fereydûn Saman

Sernivîserê fexrî:

tofîq wehbî beg

Desteya şîretgerî:

d.wiryâ omer emîn

d,hogir mehmûd

d.mizgim çali

kameran rehimî

îdris lawe

هه‌و النامه‌ی کتێب

Rawêjkara kargêrî:

Evîn ehmed

Rawêjkarî Yasayî:

Salim Selman Kûbeçî

ji bo peywendî bi kovara ziman u zarî:

fereydunsaman61@gmail.com

00964 750 448 0493

Ziman û Zar

salî sêyem_ jmare (7) (newrozî_2723) (beharî_2023)

Govarekî zimannasî ya werzî ye

Serrastker: kûkman m.şilanî

dîzaynî nawewe: umêd mihemed

berg: aram elî

çap: 2023

tîraj: 500 dane

nirx: 5000 dînar

çap: çapxaney taran

damezrawey kerîmî eleke ê
navenda Xanî ji bo lêkolînên hizrî derdixe

هه و النامهه كئيب

The Location of Applied Linguistic on the science map

| By: Prof. Dr. Prof. Dr.
Abdullah Hussein Rasool

Summary:

This research concerns about the location of linguistics in general, especially applied linguistics on the science map. To achieve this aim it divides into two chapters:

At the first chapter, the researcher tries to answer these questions: What is science? What are the branches of science? What is the difference among pure science, humanities and applied sciences?

In chapter two, he talks about general linguistics, its branches, what is the difference between theoretical linguistics and applied linguistics? And what is the difference among their branches?

(Chapter one)

The definition of science

1- Introduction:

In ancient times, Philosophy was talking about all science, but nowadays every science talks about its materials or elements. According to these elements, the science is classified into all these sciences, for example: Chemistry deals with the internal elements of materiality, but Physics deals with the external elements of materiality, for example, for the definition of water, Chemistry says: (Water is a material that is made up from two molecules of Hydrogen and one molecule of Oxygen.), but for the definition of water, Physics says: (Water is a material that has no color, taste and smell. It freezes at 100 degrees centigrade, and boils at zero degree centigrade.).

Since ancient times, scientists have been trying to turn the humanities into natural sciences, by finding fixed or standard units for their component elements, by creating smart devices to measure these

units, such as shown in this table :

As a result, (Every science is defined as the subject that investigates its components). According to these component elements, the sciences are device to three kinds, which are :

11--Pure sciences:

Pure sciences, or (natural sciences) are sciences that their component elements have standard units of measurement. Such as: Physics, Chemistry, Mathematics, Geology,

12--Humanities:

Humanities, or (Humanity sciences) are sciences that their component elements haven't standard units of measurement. Such as: History, sociology, psychology, politics, law,

13--Applied sciences:

Applied sciences, are sciences that use natural sciences in the service of the humanities. Such as: Engineering, Medicine, Agriculture, Industry, ...etc. for clarification: When someone has a pain, goes to a doctor. (Pain is an element doesn't has measurement, it means that pain is humanity element). Doctor hangs on, or cling some things, which are elements of pure science, such as, X-ray, blood pressure, (from physics), drugs, (from organic chemistry), that's how the doctor can treat the patient.

(Chapter two)

The branches of general linguistics

There are two analyses or expressions about general linguistics, one says that, general linguistic is the science which studies all languages in general, the other says that, it is an independent science which studies everything about the component elements of human

languages, their classification, how they work, what're their useful, and relationships....

(General linguistics thus includes the theoretical, descriptive and comparative biases of the subject. It is sometimes seen in contrast with those branches of linguistics where there is an interdisciplinary or applied orientation as in sociolinguistics, applied linguistics.) .

(Different branches may be distinguished according to the linguist's focus and range of interest.) . Thus, it divides into two branches, like in this diagram :

21--The deference between theoretical and applied linguistics:

Theoretical linguistics is a science that studies the appearance aspects of language component elements which are sounds and inner or interior aspects of language component elements which are meanings. Thus, the language consists of two elements: sounds and meaning, the sounds carry or tote the meaning and transfer from the speaker to listener, and these two elements (sounds and meanings) work by a system called rule or grammar. Accordingly, theoretical linguistics just deals with language component elements: sounds, meanings and their rules, based on that it studies the levels: Phonetics, Morphology, Syntax, which the main branches of theoretical linguistics, because sounds are the physical aspects, we can measure them (by Decibels and Hz), and it falls within pure science, but the meanings we can't measure them and it falls within humanities. Thus, the levels: Semantics, Pragmatics. Text linguistics, they're considered like a secondary branch, as shown in this chart:

Here an important and logical question appears, that is: When everyone knows their language fluently, what are the benefits of knowing all these things in theoretical linguistics? or what did we benefit from studying these things?

Applied linguistics appeared to answer this question. Applied linguistics as an applied science use theoretical linguistics in the service of the humanities. According to its service applied linguistics divided into two branches: if its service or studying doesn't exceed the limit of the language, that means using the information and results from theoretical linguistic researches in favors of language development, without mentioning any other sciences, it called main branch of applied linguistics, such as: lexicography, discourse analysis, stylistic, language history, dialectology, language conflict, language families, translation, course design, course evaluation, creative writing, bilingualism, multilingualism, as shown in this chart :

The secondary branch of applied linguistics, if its service or studying exceeds or overruns the limit of the language to the other science, such as psychology, sociology.... etc. then make new branches of applied linguistics, such as: psycholinguistics, sociolinguistics... etc. It means; when applied linguistics join together with another science, it makes a new secondary branch of applied linguistics. Such as: language philosophy, language and culture, language and media, language and politics, language and nation, language and acquisition, machine translation, machine writing, corpus linguistics, linguistic atlas, biolinguistics...etc.

Sources

1. David Crystal. 2003. A Dictionary of Linguistics & Phonetics. 5th ed. Blackwell publishing.

2. پ.د. عەبدوللا حوسەین رەسول. ۲۰۰۴. ئایا زمانەوانی زانستیکى سروشتیه؟ یان ویژەییە. گوڤاری زانکۆی سەلاحەددین. ژمارە (۲۲). ل ۱۶۱.

3. پ.د. عەبدوللا حوسەین رەسول. زمانەوانی کارەکی. (۲۰۲۰). سەروانەکانی خویندنی بالا – دکتورا. بەشی کوردیی کۆلیژی زمان.

4. پ.د. عەبدوللا حوسەین رەسول. ۲۰۱۵. چەند باسیکی وردی زمانەوانی – کوردی. بەرگی یەکەم. چاپی یەکەم. هەولێر.

- College of language, Kurdish department
- University of Salaheddin – Erbil

هه‌و‌انامه‌ی کتێب

**GIRINGÎYA ZIMANNASÎYA
HIQÛQÎ DI PERGALEKA
HIQÛQÎ YA DADMEND DA**

Dr.Sabîr Ebdilahîzad

Puxte

Hiqûq wekî alava misogeriya dadmendiyê, di çavê zimannasan da, wekî pişeya peyvan dihê naskirin. Ew pişeya ku pişekarên wê nikarin bêyî nasîna zimanî û bikaranîna wê zaniştê pergaleka hiqûqî ya dadmend ava bikin. Zimannasîya hiqûqî wekî zaniştêka navşaxî ango navbesta hiqûq û ziman, di heyama çend dehsalên dawî da, deriyên hiqûqê li ser zimanî vekirîne, bi awayekî ku îro delîlên zimanî bûne bingeha çareserkirina gelek dozên medenî û sizayî, bi taybetî di welatên pirziman û pirdiyalekt da.

Di vê gotarê da bi sêdgirtina ji şewaza lêkolînê ya wesifî, mijarên sereke yên zimannasîya hiqûqî yên wekî dengnasîya hiqûqî, transkrîpsiyona hiqûqî, markeyên bazirganî, analîza hiqûqî ya destxetan, hilsengandina dozên penaxwaziyê û diyarkirina danerê berheman hatine nîqaşkirin û hin dozên navdar yên têkildarî wan babetan jî wekî nimûne hatine pêşkêşkirin. Bêjeyên Sereke: Hiqûq, zimannasîya hiqûqî, delîlên zimanî, dadmendî, dengnasîya hiqûqî

THE IMPORTANCE OF JURISTIC LINGUISTICS IN A JUST LEGAL SYSTEM

Abstract

Law, being the essential instrument of ensuring the justice, is known to linguists as the profession of the words. It is such a profession that without knowing the language and the usage of linguistics it is not possible for the performers of this profession to establish a just legal system. Forensic linguistics as an interdisciplinary science, which is an interface between law and language, during recent decades has opened the doors of law to the language, in another saying, today lingual evidences have become a ground for solving a lot of civil and criminal cases, especially in multi-lingual and multi-dialectal countries.

In this article through qualitative research method, main subjects of

forensic linguistics such as forensic phonology, forensic transcription, trademarks, forensic analysis of manuscripts and evaluation of asylum seeking trials have been discussed, and some well known cases have been presented as sample items.

Keywords: Law, forensic linguistics, justice, legal evidences, forensic phonetics

Destpêk

“Li her dera ku civak hebe hiqûq jî heye” (Alîxanî, 1380: 3) û hebûn û geşedana hiqûqê jî girêdayî zimanî ye. Ziman, wekî yek ji taybetmendiyên mirovî, mijara sereke ya zanişta zimannasîyê ye. Berê qadên bikaranîna zimanî pir sînordar bûn; lêbelê îro roj tu qadên zaniştê nemane ku bêyî sûdgirtina ji zaniştên zimanî û jêrşaxên wê, geşe bikin. Hiqûq jî ji vê sûdgirtinê bêpar nemaye û nikare bêyî bikaranîna zimaneke têkûz, zelal û herikbar bibe bingeha misogeriya dadmendiyê. Êdî ziman ne tenê alava biçarçovekirin û dariştina hiqûqê, lêbelê di heman demê da jî, alava bipêşxistin û famkirina wê ye (Udina, 2017: 1338).

Diyarkirina destpêka rast û durîst ya têkildariya di navbera ziman û hiqûqê da, wekî du ramanên razber, karekî hêsan nîn e (Udina, hb.: 1338). Bêşik ji destpêka avabûna hiqûqê heta îro, ziman wekî alava dariştina hizirên hiqûqî hatîye bikaranîn. Lê tenê di heyama çend dehsalên dawî da bû ku bi hewil û têkoşîna zimannasan, şaxeka nû bi sernavê “zimannasîya hiqûqî”yê cihê xwe di nava zimannasîyê da çêkir. Angaştî sereke ya piraniya wan zimannasan jî ew bû ku tu pergaleka hiqûqê nikare bêyî nasîn û bikaranîna zimanî, dadmendiyeka têkûz û bêkêmasî pêk bîne.

Di derbarê wê mijarê da, sala 1949an pirtûka “Ziman û Hiqûq: Manenasîya Îngilîzîya Hiqûqê” ji aliyê Frederick Arthur Philbrickî (1903- 1952) ve hat weşandin û bi wî awayî jî, rê li ber lêkolînên berfirehtir di wê qadê da vebû (Coulthard & yên din, 2007: 5). Lê cara pêşîn têgiha “zimannasîya hiqûqî”yê di sala 1968an da, ji aliyê Jan Svartvikî (1931-) zimannasê

swêdî ve û di gotara bi sernavê “The Evans Statement: A case for Forensic Linguistics”ê da hatîye bikaranîn. Wî di wê gotarê da, bi rêya analîza girteyên lêpîrsînên sizayî û herweha daxuyanîyên polîsî derbarê doza “Evans”î da, bîngeha avakirina zanîsta navşaxî ya “zimannasîya hiqûqî”yê danî û ew raştî selimand ku ziman dikare ji bo çareserkirina pîrsgirêkêka hiqûqî rêveker û bikêrhatî be. (Svartvik, 1968: 7- 27).

Zimannasîya hiqûqî (forensic linguistics) ji hêla zimanî ve, ji du peyvan, “forensic” bi wateya “hiqûqî” û “linguistics” bi wateya “zanîsta zimannasîyê”, pêk hatîye. Di zimanê tirkî da bergînda bêjeya “forensic”ê bêjeya “adli” hatîye bikaranîn. Di wêjeya hiqûqî ya farîsan da jî bikaranîna bêjeyên wekî “qanûnî”, “dadî” û “hiqûqî” bûye sedema tevlihevîyeka mezin ya zimanî. Herweha di dîyalekta soranî da ev têgih wekî “dadwerî”yê hatîye wergerandin. (Talebanî, 2014: 195). Bi nêrîna me, baştirîn bergînd ji bo bêjeya “forensic”ê, bêjeya “hiqûqî”yê ye, ji ber ku di zimanê kurdî da bêjeyên qanûn û dadê, tu caran wekî sernavê şaxê zanîstî ya hiqûqê nehatine bikaranîn û nikarin wê hizira giran ya zanîstî di nava xwe da bihewînin. Herweha li gor naveroka pîranîya ferhengên hiqûqê, peyva “qanûn”ê bergînda bêjeya îngilîzî ya “code”ê û têgiha “dad”ê jî wekî bergînda “justice”ê hatine bikaranîn. Li ser vî esasî jî, bi me “zimannasîya hiqûqî” baştirîn bergînd e ji bo têgiha “forensic linguistics”ê.

1. Pênaseya Zimannasîya Hiqûqî

Ji alîyê zimannasan ve gelek pênaseyên cuda ji bo zimannasîya hiqûqî hatine pêşkêşkirin. Michael Toolan zimannasê Îngilîstanî, di pênaseya zimannasîya hiqûqî da dibêje ku:

“Di çend salên dawî da bi zanebûn lêkolînên zimannasîyê di qada hiqûqê da geşe kirine, bi awayekî ku pîranîya wan lêkolînan dikarin di jêr sîwana zimannasîya hiqûqî da cih bigirin. Di vê şaxa nû da hiqûq dibe mêvandarê zimanî û jê sûdê werdigire ...” (Toolan, 2009: 1 -5).

Herweha li gor nêrîna John Olssonî, zimannasîya hiqûqî dihê wateya, “bikaranîna zimannasîyê di çareserkirina pirsgirêkên hiqûqî da” (Olsson, 2004: 2). Olsson herweha pênaseyeka din jî pêşnîyaz dike û dibêje ku: “Zimannasîya hiqûqî dihê wateya bikaranîna zanişta zimannasîyê di çareserkirina pirsgirêkeka hiqûqî da.” (Olsson, hb.: 1- 2).

Lê bi giştî, mirov dikare bi berçavgirtina wan pênaseyan û herweha bi bingehtirina hêmanên bingehtir yê ku zimannasîya hiqûqî pêk diînin, vê pênaseyê pêşkêş bike: Zimannasîya hiqûqî wekî navbesta ziman û hiqûqê, yek ji şaxên nû yê zimannasîya pêkarî ye ku hewil dide bi sûdgirtina ji lêkolînên zimanî, kêşe û pirsgirêkên hiqûqî çareser bike.

2. Zimannasîya Hiqûqî Di Aştî Navxweyî û Navnetewî da

Îro her derê dinyayê bi giringîya zimannasîya hiqûqî hesiyaye û li her welatekî ji bo bipêşxistin û sûdgirtina ji wê navşaxa zaniştî pêngav dihên avêtin, bi awayekî ku êdî nîqaşên têkildarî wê zaniştê ji çar dîwarên dadgehê jî derketine û ew navşax bûye mijara waneyên zanîngehan û babeta perwerdehiyê. Wekî mînak li zanîngehên Aston, Hofstra, Cardiff, York û gelek zanîngehan din, perwerdehiya zimannasîya hiqûqî wekî şaxeka zaniştî dihê dayîn (Gao, 2010: 55 -75). Cihê amajeyê ye ku ew geşedan berîya dehsala 90î ya zayînî gelekî hêdî û berteng bû û tenê qadên wekî mikurhatinên bertawanan, dengên qeydkirî, taybetmendiyên zimanê polîsan, dozên penaberîyê, dozên taybet bi markeya bazirganîyê û hwd. li xwe digirtin. Lê di heyama wan sê dehsalên dawî da, leza geşedana wê zaniştê gelekî zêde bûye. Bi awayekî ku li gelek welatan êdî darizandin, bêyî amadebûna zimannasîyê pispor yê perwerdedîtî pêk nahê.

Di aştî navneteweyî da jî gelek sazgeh û rêxistinên têkildarî wê mijarê hatine avakirin. Wekî mînak mirov dikare amajeyê bi “Komeleya Navneteweyî ya Zimannasîya Hiqûqî” û herweha “Komeleya Navneteweyî ya Fonetîk û Akustîka Hiqûqî” bike (Tomblin & yê din, 2012: 6). Herweha li gelek welatan, konferansên navneteweyî yê têkildarî zimannasîya hiqûqî, salane

dihên lidarxistin. Ji alîyekî din ve jî, gelek kovarên navdar yên têkildarî babeta zimannasîya hiqûqî dihên weşandin. Wekî mînak mirov dikare amajeyê bi Kovara Navneteweyî ya Zimannasîya Hiqûqî û Kovara Navneteweyî ya Gotar, Ziman û Hiqûqê bike (Axa Gulzade, 1386: 195- 197).

Mixabin li herêmê û bi taybetî li çar welatên Îran, Tirkîye, Îraq û Sûrîyeyê, tu giringî bi zimannasîya hiqûqî nehatiye dayîn. Herçiqas ku gelek gel û neteweyên cuda di sînorên wan welatan da dijîn û her yek ji wan neteweyan jî -bi taybetî gelê kurd ku kêmara herî zêde ye di van çar welatan da- bi çend dîyalekt û devokên cuda dipeyivin, nebûna fermîyeta hiqûqî di pergala qanûnî ya wan welatan da, bûye sedem ku gelek dozên têkildarî zimannasîya hiqûqî bêncam bimînin yan bi awayekî nedadmendane bihên çareserkin.

3. Mijarên Sereke Di Zimannasîya Hiqûqî da

Di zimannasîya hiqûqî da mijar û babetên cihêreng cih digirin ku her yek ji wan mijaran dikarin di çareserkirina gelek dozên hiqûqî û medenî da rêxweşker bin. Mijarên wekî dengnasîya hiqûqî (forensic phonetics), manenasîya hiqûqî (forensic semantics), dîyarkirina danerê berheman (author identification), transkrîpsîyona hiqûqî (forensic transcription), analîza/dahûrandina hiqûqî ya destxetan, markeyên bazirganî (trademark), nirxandina belgeyan ji hêla zimanî ve, şîroveya girêbest û peymanan, hilsengandina dozên sizaxwazîyê, dîyarkirina şahidîyên derew û hwd. hin ji wan mijaran e ku di pêvajoya darizandinê da li ber çavan dihên girtin û em dê li gor derfeta vê gotarê, amajeyê bi hinan ji wan bikin.

3.1. Dengnasîya Hiqûqî (Forensic Phonetics)

Dengnasîya hiqûqî yek ji jêrşaxên giring yên zimannasîya hiqûqî ye ku tê da mijarên wekî venasîna axaftinê, venasîna axiverî (kesayetnasî), teşhîskirina axiverî, teqezkirina axiverî û herweha dîyarkirina rastî yan derewbûna lêgerînên telefonî cih digirin (Hollein, 1990: 190- 191). Di

vê beşê da zimannasê hiqûqî hewil dide ku têkilîya di navbera dengê bertawanê/î yê ku di dema pêkanîna tawanê da hatîye qeydkirin û dengê ku piştî girtina wî hatîye qeydkirin zelal bikin û dîyar bike ku ka gelo çavkanîya her du dangan yek e yan na (Olsson, hb.: 8 -9).

Bêguman taybetbûna dengê mirovî û texmînbarîya guherînên dengê mirovî dibe sedem ku zimannasên hiqûqî bikarin bi rêya sûdgirtina ji dengnasîya hiqûqî, bêjerê dengên qeydkirî dîyar bike (Coulthard, 1997: 287302-). Bi nêrîna hiqûqnasan her çawa ku her kes xwedî tilîşopeka (pencemor) taybet e û mirov dikare bi sûdgirtina ji wê taybetmendîyê nasnameya xwedîyê tilîşopê dîyar bike, herweha dikare bi sûdgirtina ji taybetmendîyên dengî û bi rêya zanişta dengnasîya hiqûqî xwedîyê resen yê wî dengî dîyar bike (Terenûm, 1387: 9; Efrasîyabîyan & yên din, 1394: 3).

3.2. Dîyarkirina Danerên Berheman

Rojane bi sedan dozên hiqûqî yên derheqê dîyarkirina danerên berhemên zaniştî yan hunerî da, li welatên cuda dihên vekirin ku çareserkirina wan dozan bêyî sûdgirtin û bikaranîna zimannasîya hiqûqî ne pêkan e. Dîyardeya dizîna berhemên zaniştî û edebî (pirtûk, gotar, nivîsar û hwd.) dîyardeyeka kevn e; lêbelê îro roj, dadgeh bi sûdgirtina ji zimannasîyê dikarin rêjeyeka mezin ya wan dozan bi awayekî dadmendane çareser bikin. Ji ber ku peyvên bikarhatî, rêziman, rastnivîsîn, rêkxistin, rîstesazî, manenasî û gelek taybetmendîyên din yên zimanî ji herêmekê ji bo herêma din û ji nivîskarekê/î ji bo nivîskareka/î din cuda ne. Zimannas dikarin bi berawirkirina berhema nakokbar û nimûneyên berê yên alîyên dozê, bi rêya analîza wan hêmanên navborî, xwedîyê nivîsînê dîyar bikin (Ghasemi, Ariani & yên din, 2014: 223).

3.3. Transkrîpsîyona Hiqûqî (Forensic Transcription)

Îro yek ji delîlên alîkar ku di safîkirina gelek dozan da dihê bikaranîn,

forma nivîskî ya birêkûpêk ya deng û vîdeoyên têkildarî dozê ne ku ji hêla dozgerê giştî yan alîyên dozê ve pêşkêşî dadgehê dihên kirin. Transkrîpsiyona hiqûqî êdî di pergala hiqûqî yê hemû welatan da hatîye qebûl kirin û derbasdar e û dihê wateya nivîskî kirina naveroka deng yan vîdeoyên ku di dadgehê da wekî belgeyê dihên bikaranîn û herweha dîyarkirina ku kî, kengî (di nava deng yan vîdeoyê da), çi, çawa û bi çi maneyê diîne zimanî (Fraser, 2018: 586).

Amadekirina deqên nivîskî ya wan deng û vîdeoyan ne karekî hêsan e û pêwîst e ji alîyê pisporê zimanî ve bihê kirin. Carinan ew deng û vîdeo ji alîyê polîsan ve dihên qeydkirin, carinan jî bi awayekî nihênî ji alîyê qurbanî yan alîyekî dozê ve dihên amadekirin. Gelek caran ew deng û vîdeo ne ewqas biqalîte ne ku her kes bikare wan transkrîp bike. Ew xerabîya qalîteyê û transkrîpsiyona ku ji alîyê kesên ne pispor ve bihê kirin, dikare bibe sedema gelek şaşîyan û ew şaşî jî dikarin bandoreka neyînî li encama dozê bikin. Herweha cudabûna ziman, dîyalekt yan devoka axiverê/î wan deng û vîdeoyan li gel kesê ku karê transkrîpê pêk diîne, dibe sedema şaşîyên berfireh. Ji ber ku peyvek, frazek yan bi giştî awayê derbirîna hevokê dikare di zimanekî, dîyalektekê yan devokê (cuda) da xwedî maneyeka taybet û cuda be. Bêguman bêtî alîkarîya zimannasan û sûdgirtina ji azmûna (tecrîbe) wan, di wê hêlê da, her awayê transkrîpsiyona deng û vîdeoyan, dê tijî şaşî bin û bikaranîna wan wekî delîl û belge ji alîyê dadgehê ve jî dê bibe sedema nedadmendbûna pêvajoya darizandinê (Fraser, 2003: 203- 226).

3.4. Hilsengandina Dozên Penaxwazîyê

Yek ji mijarên din yê hiqûqî ku dikare bi rêya zimannasîya hiqûqî bihê çareser kirin, hilsengandina dozên penaberîyê û derxistina rastîyên têkildarî wan dozan ji alîyê wan welatan e ku wekî behîsta penaberan dihên dîtin. Zimannasên hiqûqî dikarin bi rêya lêkolînên zimannasîyê dîyar bikin ka

gelo penaxwaz, penaber yan koçber di esilê xwe da hevvelatîyên kîjan welatî ne, (Eades, 2009: 20- 30).

3.5. Analîza Hiqûqî Ya Destxetan

Ji hêla hiqûqê ve her deqeka destnivîs ku xwedî bareka hiqûqî be yan ku di têkilîyeka hiqûqî da derbasdar be, dikare di dadgehê da wekî belgeyê bihê bikaranîn. Ev jî ji ber ku şewaza nivîsîna her kesekî cuda ye, destxeta tu kesî ji sedî sed naşibe tu kesên din, (Srihari, 2002: 857). Mirov dikare bibêje ku destxeta her mirovekî mîna tilîmorê taybet û cuda ye. Li ser vê bingehê jî zimannas dikarin bi rêya lêkolînên zimannasîyê nivîskarên wan deqan dîyar bikin. Ji hêla hiqûqa medenî ve wesîyet û girêbestên destnivîs û ji hêla hiqûqa sizayî ve jî dîwarnivîsk û herweha nivîs (peyv, rîste, deq) û nameyên gefbar mînakên herî berçav in ku di nava dozan da dihên dîtin.

3.6. Markeyên Bazirganîyê

Markeya bazirganîyê dihê wateya her nîşane yan hêmayeka şênber ya cudaker ku nîşandera berhem yan xizmeteka taybet be, (Tiersma, 1999: 121; Blackett, 1998: 1). Tu markeyek ji bilî rewşa bikarneanînê ji nav naçe û kesayetîya şirketê heta asteka zêde, girêdayî markeya bazirganîyê ye, (Hutton, 2009: 121). Li gor qanûnê tu kesekî heqîqî yan hiqûqî nikare markeyeka bazirganî bi kar bîne ku di bazarê da hebe û navdar be. Wekhevîya markeyên bazirganî ji hêla sembol, nivîs, dengsazî û hwd bûye bingeha nakokîyan di gelek dozên navxweyî û navneteweyî da, (Axa Gulzade, hb.: 199200-). Navdartirînê wan dozan, “Doza Şirketa McDonald’s Corp”ê li dijî “Şirketa Quality Inns Int”ê û “Doza Aveda Corp.”ê li dijî “Evita Marketing”ê ne ku em dê di beşa bihê da amajeyê bi wan bikin.

4. Zimannasîya Hiqûqî û Çareserkirina Dozên Hiqûqî

Heta îro gelek dozên medenî û sizayî bi rêya sûdgirtina ji zimannasîya

hiqûqî hatine çareserkin; lêbelê em dê di vê gotarê da tenê amajeyê bi çend dozên hiqûqî yên navdar bikin ku di qada zimannasîya hiqûqî da bûne sedema geşedanê. Di rêza yekem da “Doza I. Charles” cih digire ku vedigere sedsala 17an ya zayînî. Raşt e ku ew doz gelek kevn e, lêbelê yek ji wan dozan e ku giringîya ziman û zimannasîyê di çareserkirina dozan da nîşan dide. Piştî wê jî em dê amajeyê bi Doza Evansî bikin ku yekem doz e ku bi rêya zimannasîya hiqûqî (wekî zanişt) hatîye çareserkin. Têkildarî markeyên bazirganî jî her wekî me amaje pê kir, du dozên navdar dê bihên pêşkêşkin.

4.1. Doza Charlesê Yekem (16001649-)

Kevntirîn doza ku bi sûdgirtin ji zimannasîya hiqûqî gihiştîye encamê, doza “Charlesê Yekem” Kralê Brîtanyayê bû. Di 30ê Kanûna Paşîn ya sala 1649an da, serê wî ji aliyê serbirekî nenas ve û li ber çavê gelî bi bivirî hat jêkirin. Serbirî ji bo ku nehê naskirin serê xwe girtibû û kesî nedikarî rûyê wî bibîne. 11 sal piştî serjêkirina Charlesê Yekem, kurê wî li ser textê desthilatdarîya Brîtanyayê rûnişt û hemû kesên ku beşdarî wê serjêkirinê bûbûn darizandin. Lêbelê ji ber ku serbirê bavê xwe nedinasî mecbûr ma ku bi rêya dengnasîyê, lêkolîna peydakirina kujerê bavê xwe berdewam bike. Piştî demeka kurt, dadgehê bi rêya dengî serbir tesbît kir û bi wî awayî jî, cara yekem dadgehekê di dozeka hiqûqî da sûd ji wê zaniştê girt, (Qurbanî, r. 7).

4.2. Doza Timothy John Evansî (19241950-)

Evans sala 1924an li Walesê hatibû dinyayê û ji ber rewşa derûnî ya taybet nikarîbû hînî xwendin û nivîsînê bibe. Bi armanca ku bikare ji hêla aborî ve bi pêş bikeve, berê xwe da Londonê. Herçiqas ku ji hêla aborî hêj rewşa wî xerab bû jî lêbelê zewicî û bû xwedî zarokeka keç. Hatina zarokê nikarîbû derûnîya wî baş bike û dema ku hevjinî wî ji bo cara duyem ducanî bû, guşara derûnî li ser wî kesî hîn jî zêdetir bû, (Knowles, 2015: 32).

Roja 30ê çirîya pêşîn ya sala 1949an Evansî serlêdana polîsan kir û li kuştina jin û zaroka xwe mikur hat. Termê kuştîyan, di malê da hat dîtin û li gor lêkolînên pizîşkîya hiqûqî her du hatibûn fetisandin. Polîs di lêpîrsînên xwe da negihîşt encameka cuda û dadgehê jî lêkolîn di heman çarçoveya angaştnameya dozgerî da dewam kir û biryara tawanbarbûna Evansî da. Sizayê ku jê ra hat erêkirin sizayê kuştinê bû. Sê meh bi şûn da Evans li Zîndana Pentonvilleyê hat bidarvekirin.

Her wekî me li jor amaje pê kir, zimannasê swêdî Jan Svartvik sala 1968an lêkolîneka berfireh derbarê doza Evansî da kir. Svartvik piştî xwendina girteyên vepîrsînê û herweha girteyên dadgehê, bi wê raştîyê hesîya ku di raştî da Evans bêtawan e. Evansî di dadgehê da amaje bi vê xalê kiribû ku tenê armanca mikurhatinên wî rizgarbûna ji îşkence û guşarên polîsî bû. Deqa mikurhatinê jî ku Evans îmza kiribû ji alîyê polîsan ve hatibû amadekirin û di lêkolînên Svartvikî da derket holê ku herî kê 4 hevok ne hevokên Evansî bûn. Angaşt Svartvikî ev bû ku ev çar hevok ji hêla rêzimanê ve, ne mîna hevokên din bûn û ne pêkan e ku ji alîyê Evansî ve hatibin gotin, (Svartvik, 1968: 9- 25).

Herweha Evans di dadgehê da amaje bi navê “John Reginald Christie”yî, wekî bikerê tawanê kiribû lê ji ber ku tu belgeyeka selmîner derbarê tawanbarbûna wî da neket destê dadgehê, nehat darizandin. Di encama lêkolînan da û piştî ku hin raştîyên din derbarê dozê da eşkere bûn, di sala 1966an da, dadgehê cardin doz vekir û ji bo Evans biryara “Efoya Paşîn” da lêbelê nîqaşên hiqûqî derbarê vê dozê da, bûn sedem ku sizayê mirinê li Brîtanyaya Mezin bihê sekinandin, (Knowles, hb.: 32- 38).

4.3. Doza Şirketa Quality Inns Intê Li Dijî Şirketa McDonald’s Corpê

Sala 1988an Şirketa Quality Inns Intê plansazîya avakirina 200 rêzehotelên nû, bi sernavê “McSleep Inn”ê kir. Demeka kurt bi şûn da, Şirketa “McDonald’s Corp”ê bi angaşt ku di sernavê rêzehotelan da sûd ji pêşgira “Mc”ê hatîye girtin, daxwaz ji vê şirketê kir ku paşgira “Mc”ê bi

kar neîne. Lêbelê vê şirketê ew daxwaz red kir û ji bo selmandina hiqûqî ya mafdarîya xwe serî li Dadgeha Federal da û li dijî Şirketa McDonald's Corpê doz vekir. (Shuy, 2002: 95- 109).

Dadgehê ji bo ku rastîya herfên “Mc”ê ya ku di sernavê Şirketa McDonald's Corpê da hatîye bikaranîn baştir fêm bike, sûd ji zaništa zimannasîya hiqûqî girt. Piştî lêkolînên zimannasan, dadgehê di biryara xwe da amaje bi vê xalê kir ku herfên “Mc”ê li kêleka peyveka jenerîk (gelemper), êdî wateyeka taybetî girtîye û di çavê mirovan da hertim wekî “McDonald”ê dihê dîtin. Herweha sûdgirtin ji herfên “Mc”ê di sernavê rêzeşirketa “McSleep Inn”ê da, dê bibe sedema wê bawerîya şaş ku ew rêzeşirket girêdayî Şirketa McDonaldê ye yan piştgirîya aborî jê digire yan têkilîyek di navbera wan da heye yan jî bi kêmanî xebata wê ji aliyê Şirketa McDonaldê ve hatîye erêkirin. Loma jî biryar da ku Şirketa Quality Innsê ku sûd ji markeya bazirganîyê ya Şirketa McDonald girtîye, wekî berpirsiyar îlan kir (Dêhqañ & Hêyderî, 1397: 57).

4.4. Doza Aveda Corpê Li Dijî Evita Marketingê

Di sala 1989an da Şirketa Doza Aveda Corpê ku di karê hilberîna berhemên parastina mû û çermî da dixebitî, li dijî Şirketa Evita Marketingê doz vekir. (Efrasîyabîyan & Montezêrî, 1394: 3). Evita Marketing jî ku di sala 1987an da hatibû damezirandin, di karê hilberîna şampo û hin berhemên din da dixebitî. Her du şirketan berhemên giranbiha û taybet çêdikirin lêbelê Şirketa Aveda Corpê li bazara DYA û Ewropayê, pir navdar bû. Bikaranîna peyva “Evita”yê di sernavê Şirketa Evita Marketingê da, bû sedema wê angaşte ku markeya bazirganîyê ya gilîker bi wî karî hatîye binpêkirin û bi awayeka derqanûnî sûd ji navdarîyê vê şirketê hatîye girtin. Dadgeh ji bo ku bikare biryareka dadmend bide, di vê dozê da daxwaza alîkarîyê ji zimannasên pispor kir. Zimannasan di lêkolînên xwe da amaje bi wê xalê kir ku sernavê şirketê gilîlêkirî ji hêla dengsazîyê ve pir nêzîkî sernavê şirketê gilîker e. Herweha amaje bi wê xalê kirin ku li

gel hebûna cîyawazîyê di navbera di tîpên ‘d’ û ‘t’yê da, dema ku ev tîp dikevin navbera peyvê, xwedî dengên wekhev in. Herweha du tîpên ‘i’ û ‘e’ jî bi heman awayî dikarin bi awayekî wekhev bihên bilêvkerin, (Axa Gulzade, hb.: 200- 201).

Dadgehê piştî wergirtina encama lêkolînên zimannasî, derbarê vê dozê da ragihand ku delîl wê raştîyê diselmînin ku qanûn ji alîyê Şirketa Evita Marketingê ve hatîye binpêkirin û wekhevîya şikilî û dengî ya sernavê şirketê bûye sedema şaşîyê di nava bikirên du şirketan da. Li gor biryarê jî Evita Marketing tawanbar hat nasîn û mecbûr ma tezmînatê bide û sernavê xwe jî biguherîne.

4.5. Doza Unabomberî

Yek ji navdartirîn dozên hiqûqî yên ku bi rêya zaniştî zimannasîya hiqûqî gihîştîye encamê, doza “Theodore J. Kaczynskiyî” ye ku wekî “Unabomber”î dihê nasîn. Kaczynski matematîknasekî jêhatî lê dijminê sondxwarî yê teknolojîyê bû. Li gor nêrîna wî, dê rojekê teknolojî mirov û mirovahîyê di nava xwe da bihelîne û tune bike (Kaczynski, 1995). Wî ji sala 1978an heta sala 1995an li 16 cihên cuda bombeyên deştaz danîn û bû sedema mirin û birîndarbûna 26 kesan, (Barnett, 2015: 60). Di heyama wan salan da, hemû lêkolînên polîsî yên derbarê wî da bêencam man û polîsan nikarîbû çêker û danerê wan bombeyan peyda bike. Heta ku sala 1995an, nivîsarek 35 hezar peyvî derbarê nêrîn û bîr û boçûnên Kaczynskiyî da, di her du rojnameyên “The Washington Post” û “The New York Times”ê da -bi sernavê “Civaka Pîşesaz û Pêşeroja Wê” - hat weşandin. Herçiqas ku rêkerê nivîsarê ne dîyar bû, lê li gor daneyên heyî, ew nivîs ji alîyê Kaczynskiyî ve hatibû nivîsîn û wekî “Manîfestoya Unabomberî” hat nasîn.

Piştî weşandina manîfestoyê ji alîyê rojnameyên navborî ve, FBIyê daxwaz ji zimannasê hiqûqî Roger Şuyî kir ku nivîsara Unabomberî ji hêla zimannasîyê ve tehlîl bike da ku taybetmendîyên zimanî yên wê

derkevin holê û bi wî awayî jî dîyar bibe ku ji alîyê kê ve hatîye nivîsîn, (Leonard & yên din, 2017: 885). Di vê navberê da polîsî daxwaz ji her kesî kir ku manîfestoyê bi çavekî hûrbîn bixwînin, belkî bikarin nivîskarê wê binasin. Weha bû ku nivîsarê bala bira û jinbiraya Kaczynskiyî kişand û ew du kes pê hesîyan ku gelek biwêj, hevok, bêje û ramanên ku di nivîsê da cih digirin, dişibin yên ku Kaczynskiyî her roj di nîqaşên xwe da bi kar dianîn. Li ser vî esasî jî wan serlêdana ofîsa polîsan kir û nêrîna xwe ji FBIyê ra got û Kaczynskiyî hat girtin.

Piştî girtina Kaczynskiyî, yek ji sedemên ku polîs û FBI qani kir ku ew heman Unabomber e, encamên lêkolînên Shuy bû. Wî di encamnameya lêkolîna xwe da derbarê Manîfestoya Kaczynskiyî, temen, herêma zimanî, asta zaniştî, pisporî û pêşîneya wî ya dînî jî bi durîstî texmîn kiribû, bêyî ku nasyariyek li ser kesayetîya Kaczynskiyî hebe (Leonard & yên din, hb.: 886). Di dawîyê da jî Kaczynski li xwe mukir hat û tawanên xwe qebûl kirin û bi zîndanîkirina sermedî hat sizadan.

4.6. Doza Christopher Colemanî (1977-)

Doza dawî ku em dixwazin amajeyê pê bikin, doza Christopher Colemanî zêrevanekî şexsî ye ku jin û du zarokên wî di sala 2009an da di bûyereka trajîk û tarî da hatibûn fetisandin. Berîya kuştina wan, di nava çend mehan da, çend nameyên gefbar yên destnivîs û herweha çend nameyên elektronîk ji wan ra hatibûn şandin, lê polîsî nikarîbû rêkerê wan nameyan dîyar bike. Roja bûyerê jî piştî amadebûna polîsan li mala Christopherî, derket ku kujerê jin û zarokan piştî kuştina qurbanîyên xwe, çend hevokên dilêş û gefbar li ser der û dîwarên malê nivîsîne.

Lêkolînên sizayî bi lêpîrsîna Christopher Colemanî dest pê bûn ku wî îdîa dikir ku dema qewimîna bûyerê li ser karê xwe bûye. Piştî ku polîsî dozgerî nekarî tu delîlan li dijî wî bibîne ew berdand û tenê di destê wan da dîwarnivîsk, nameyên destnivîs û nameyên elektronîk man. Ji bo dîyarkirina kujerî, daxwaz ji profesor Robert Leonardî, zimannasê hiqûqî

hat kirin ku bi rêya zimannasîya hiqûqî alîkarîya çareserkirina wê dozê bike.

Leonard pê hesîya ku gelek ji hevokên li ser der û dîwarî bi tîpa “F”yê dest pê dibin. Bi berawirdkirina wan dîwarnivîskan li gel nameyên destnivîs derket holê ku tîpa “F”yê di hemûyan da bi awayekî wekhev hatîye nivîsîn. Herweha wî zimannasî, amaje pê kir ku li gor daneyên zimannasîyê nameyên elektronîk û nameyên destnivîs jî ji alîyê heman kesî ve hatine nivîsîn. Ji ber ku ji hêla raştnivîs, rêziman, rîstesazî, bêjeyên bikarhatî û naveroka xwe ve, ew û ya gefbar pir dişibîyan hevûdin û nivîskarê wan nameyan û kesê dîwarnûs li gor Leonardî heman kes bû. Herî dawî encama lêkolînên li ser kompûtera Christopherî dîyar kir ku ew kompûter rasterast ji bo şandina nameyên elektronîk hatîye bikaranîn bêyî ku bihê hakkirin (hacking). Yanî rêkerê nameyên elektronîk, nivîskarê nameyên destnivîs û dîwarnivîskan heman kes bû û ew jî Christopher bû.

Piştî darizandinê, li ser bingeha delîlên zimanî derket holê ku Christopherî şeş mehan berîya roja bûyerê ji ber hin sedemên kesane plana kuştina jin û zarokên xwe çêkirîye û dest bi şandina nameyên gefbar kirîye, (Leonard & yên din, hb.: 889 -891).

Encam

Hiqûq li ser hîmê zimanî ava dibe û bi pêş dikeve û dadmendîya hiqûqî jî girêdayî ziman û zanistên têkildarî wê ye. Yek ji wan zanîstan jî, zimannasîya hiqûqî ye ku îro roj li piranîya welatên dinyayê wekî yek ji amûrên kartêker di misogerkirina dadmendîya hiqûqî da dihê bikaranîn. Her wekî me amaje pê kir, zimannasîya hiqûqî gelek mijar û babetên cihêreng li xwe digire ku her yek ji wan dikare ji bo çareserkirina hin dozên hiqûqî û medenî yên taybet rêxweşker be. Di nava wan babetan da jî, yên ji hemûyan giringtir dengnasîya hiqûqî, manenasîya hiqûqî, dîyarkirina danerên berheman, transkrîpa hiqûqî, markeyên bazirganî, û hwd. in ku me bi kurtasî qala wan kir. Herweha me bi armanca zelalkirina

mijarê, mînakên wan dozan jî pêşkêş kirin ku bi rêya zimannasîya hiqûqî û lêkolînên zimannasan hatibûn çareserkin.

Li gor encama vê lêkolînê, giringîya delîlên zimanî di pêvajoya darizandinê da bi taybetî li welatên pirziman û pirdîyalekt, wê rastîyê diselmîne ku damezirînerên tu pergaleka hiqûqî nikarin angaştada dadmendîya wê pergalê bikin bêyî ku cih bidin zimannasîya hiqûqî.

Herweha berfirehbûn û geşedanên rojane yê zimannasîya hiqûqî bûne sedem ku ew zanişt di pêvajoya lêpirsîn, lêkolîn û darizandinê da cih bigire û pisporên zimanî -yên ku perwerdeya taybet ya hiqûqê jî dîtine-bikarin di çareserkirina dozên medenî û sizayî da roleka giring bilîzin.

Çavkanî:

Kurdî:

Komxebata Hiqûqê. (2019), Ferhenga Têgihên Hiqûqê, ed. Mîkaîl Bilbil, Sabîr Ebdulahîzad, Weqfa Mezopotamyayê, Îstanbul.

Talebanî, N. (2006), Ferhanga Qanûnî, Mekteba Bîr û Hişyarîy, Silêmanî.

Îngilîzî:

Barnett, B. A. (2015), "20 Years Later: A Look Back at The Unabomber Manifesto", Perspectives on Terrorism, Vienna, 9 (6), rr. 60 -71.

Blackett, T. (1998), Trademarks, Macmillan, London.

Coulthard, M. (1997), "A Failed Appeal, in Forensic Linguistics", International Journal of Speech Language And The Law, Sheffield, 4 (2), rr. 287- 302.

Coulthard, M. & Johnson, A. (2007), An Introduction to Forensic Linguistics. 1. edition, Taylor & Francis Ltd., London.

Eades, D. (2009), "Testing The Claims of Asylum Seekers: The Role of Language Analysis",

Language Assessment Quarterly, 6 (1), rr. 30- 40.

Fraser, H. (2003), Issues in Transcription: Factors Affecting The Reliability of Transcripts As Evidence in Legal Cases, School of Languages Cultures and Linguistics, University of New England: Biddeford.

- Fraser, H. (2018), "Forensic Transcription: How Confident False Beliefs About Language and Speech Threaten The Right to A Fair Trial in Australia", *Australian Journal of Linguistics*, Australia, 38 (4), rr. 586606-.
- Gao, J. (2010), "Review and Prospects of The Research of Forensic Linguistics in China", *The Journal of Asian Social Science*, Canada, 6 (10), rr. 55 -75.
- Ghasemi, M. A., Sajedi, F., Sajedi, M. (2014), "Forensic linguistics: A Brief Overview of The Key Elements", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, United Kingdom, Volume 158, rr. 222 – 225.
- Hollein, H. (1990), *The Acoustics of Crime*, Plenum, London.
- Hutton, Ch. (2009), *Language, Meaning and The Law*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Kaczynski, T. J. (1995). "Industrial Society and Its Future", *Washington Post*, Washington, Sept. 19, 1995.
- Knowles Q. J. B. (2015), "The Abolition of The Death Penalty in The United Kingdom: How It Happened and Why It Still Matters", *The Death Penalty Project*, London.
- Leonard, R. A., Ford, J. E. R., Christensen, T. K. (2017), "Forensic Linguistics: Applying The Science of Linguistics to Issues of The Law", *Hofstra Law Review*, New York, 45 (3), rr. 881 -897.
- Olsson, J. (2003), *What is Forensic Linguistics?*, Nebraska Wesleyan University, England.
- Olsson, J. (2004), *Forensic Linguistics: An Introduction to Language, Crime, and The Law*, Continuum, London.
- Primeau, E. (2015) "The Importance of Forensic Transcription"
<https://www.primeauforensics.com/the-importance-of-forensic-transcription/>
(tebax 16, 2019)
- Shuy, R. (2002), *Linguistic Battles in Trademark Disputes*, Palgrave Macmillan, London.
- Srihari, S. N., Cha, S. H., Aurora, H., Lee, S. (2002), "Individuality of Handwriting", *Journal of Forensic Sciences*, Colorado, 47(4), rr. 1 -17.

Svartvik, J. (1968), *The Evans Statements: A Case For Forensic Linguistics*, University of Gothenburg Press, Gothenburg.

Tiersma, P. M. (1999), *Legal Language*, University Of Chicago Press, Chicago.

Tomblin, S., MacLeod, N., Sousa, S. R., Coulthard, M. (2012), *Proceedings of The International Association of Forensic Linguists*, Centre for Forensic Linguistics, Birmingham.

Toolan, M. (2009), *Forensic Linguistics*, Rutledge, London.

Udina, N. (2017), "Forensic Linguistics Implications For Legal Education: Creating the Textbook on Language and Law", *Procedia, Social and Behavioral Sciences*. Almeria, 237, rr. 1337- 1340.

فارسی:

استاجی، اعظم (1985). «معرفی آواشناسی قانونی و برخی کاربردهای آن»، *مجله زبان و زبان شناسی*، س 2، ش 2، پیاپی 4، ص 149-156.

افراسیابیان، حسین، زهرا، منتظری (1394)، *کاربرد زبان‌شناسی در علوم قضایی ایران*، کنفرانس سالانه رویکرد نوین پژوهشی در علوم انسانی، موسسه مدیران ایده پرداز پایتخت ویرا: <https://www.sid.ir/FileServer/SF/3811394H0135.pdf>

آقاگل زاده، فردوس؛ زبان شناسی حقوقی: (قانونی): رویکردی نوین در زبان شناسی کاربردی، بخارا مهر و آبان 1386 شماره 6، ص 192-204.

ترنم، افشار، کاربرد زبان‌شناسی حقوقی در تحقیقات جنایی، کارآگاه: تابستان 1387، دوره 2، شماره 3؛ ص 6-16.

دهقان، مسعود، حیدری، بهمن، بررسی ویژگی های سبک کلامی گروهک منسوب به داعش ، پژوهش های زبان شناسی سال دهم پاییز و زمستان 1397 شماره 2 (پیاپی 19)، ص 55-66.

عالیخانی، محمد (1380) *حقوق بین الملل، خط سوم: تهران*.

قربانی، رضا، کارشناس چگونه می تواند در آواشناسی برای مقامات محترم قضایی علم آور باشد؟: <http://www.kkrdi.ir/upload/files/20%20آواشناسی%20مقاله%20سرهنگ%20قربانی%20قضایی>.

KURD Û ZIMANÊ KURDÎ

■ Bahadîn Robar

Zimanê zikmakî ango zimanê dayîkê ji bo hemû gel û neteweyan di heman astê de girîng, pêwîst, jêner û pîroz e. Xwedîlêderketin an jî xwedîlênderketina wî ya ji hêla netewe û axêverên wî zimanî ve vê astiyê naguhere. Lê belê dema mirov li seranserî cîhanê û gelên mîna kurdan bêdewlet dinêre sazî û dezgeh, nivîskar û siyasetmedar, hunermend û zanyar, akademîsyen û pîşesaz, dayîk û bav û hemû beşên wê civakê bi ruhê seferberiyê li zimanê xwe xwedî derkevin. Zimanê îbranî mînakê vê ya herî berbiçav e ku çawa zimanê xwe hatî jibîrkirin û ji hlê rabûyî vejandin û kirin xîm û esasê avakirin dewleta Îsraîlê. Mînakên din weke gelê galîç, baskî, katalan, Îskoç û gelek neteweyên din ji bo zimanê xwe yê dayîkê dane li holê ye. Berevajiyê vê gelên li hemberî bişaftin û qedexeyan zimanê xwe ne parastine, ên weke, sûmerî, hitîtî, pontûs, abazî, hemşînî û bisedan yên din an tevahî ji holê rabûne an jî zimanê wan tenê ji hêla çend kesên pîr û kal ve tîn axaftin, lewre navê wan tenê di pirtûkaan de maye.

Di vê serdema ku bişaftin ji hemû serdeman hêsantir e de em weke gelê kurd nêzîkatî û helwesta dewletên nîjadperest a li hember kurd, kurdî, kurdewarî û Kurdiştanê baş dizanin, lewre hêvî û daxwazên kurdan yên ji bo fermîkirin û di perwerdeyê de bikaranîna zimanê kurdî ya ji dewletên serdest hewlek bêşûd e. Jixwe yên zimanê kurdî asteng, qedexe û tune dikin ew serdest in, yanî di serî tirk û ereb û ecem in ma wê çawa daxwazên me yên ji bo serbestkirin û pêşvebirina zimanê kurdî pêk bînin? Ev karê me bi xwe ye, divê em kurd pêşî ji xwe û malbata xwe, piştê ji cîran û hevalên xwe dest pê bikin û zimanê xwe bi awayek pratîkî bixin zimanê jiyan, huner, wêje, zanîst û siyasetê. Bê têkoşîn tenê bi dilxwaziyê zimanê kurdî ne tê parastin ne jî dibe zimanê fermî û zimanê perwerdeyê. Dema em pêşniyar an jî rexneyek bi vî awayî dikin gelek kes hêrs dibin û dibêjin; ez kurdê herî baş kurdîr û fefakartir û

dilxwaztir im. An jî bi hezaran kes bahaneyên pûç û vala pêşkêş dikin û hewl didin berpirsiyariyê ji stûyê xwe dercin. Lewma hin dibêjin dema min nîn e. Hin dibêjin derfetên min ên aborî nîn e. Hinek dibêjin dijmin destûrê nade. Hin dibêjin kesek nîn e dersê bide min. Hinek dibêjin ev ne kêmasiya min e, ya dê-bavê min e. Hinek dibêjin ferqa zimanan nîn e. Hinek dibêjin zimanê kurdî pere nake. Hinek dibêjin qene zarokên me di dibistanên dewletê de paşve nemînin û bidehan tiştên din rêz dikin. Li gel ku kurd in û di Kurdistanê de dijîn jî ji bo hînî zimanê kurdî (zimanê dayîka xwe) bibin yek xulek, yek panot pere û yek dilop xwîdan di ber de nadin.

Lê dema mirov berê xwe didiyê ji Çînê bigire heta Sibîryayê, ji Misrê bigire heta Emerîkayê, ji Erebiştana Siûdî bigire heta herçar aliyên Ewropayê kurd di bidehan dewletan de dijîn û diçin kîjan dewletê jî di hundirê salek-du-salan de zimanê wî gelî/dewletê bi berdêla pereyên zêde û dema xwe ya herî girîng de hîn dibin û dixin jiyana xwe. Nexwe pirsgirêk ne bahaneyên me li jor qala wan kirî ne. Pirsgirêk di kesayet û ramanên me yên xwebûn, hebûn û netewebûnê de ne. Ji hêla din ve ji bo amadehî û ezmûnên zanîngehan her sal em bi dehezaran lîre, dînar, manat, dolar, euro û hwd. li zarokên xwe xerc dikin û mamosteyên taybet ji wan re digirin. Lê dema mijar zimanê hebûna me be yanî mijar zimanê kurdî be em xwe tavêjin pişt heft derî û heftê bahaneyan. Lê tê dîtin pere jî hene, derfet jî hene û rê û rêbaz jî hene. Tişta neyî hizrên kurdbûn û xwebûnê ne.

Ez jî dizanim di vê serdema teknîk û teknolojîyê de ku cîhan bûye mîna gundekî û welatê me ji aliyê çar dewletên nîjadpereşt û zalim ve hatiye desteserkirin û her cure qedexe, biçûkxistin, tunehesibandin, bişaftin û vederkirinê li ser çand û zimanê me dimeşînin lewre pêşxistin û parastina çand û zimên gelek zor û zehmet e. Lê ev nayê wê wateyê

ku dest û lingên me girêdayî ne û em ê teslîmî polîtîkayên asîmîlasyonê bibin. Ka bila her kurdek zimanhez û têgihîştî kesekî din serwext, hişyar û hînî zimanê kurdî bike. Ka hingê ziman azad dibe an na? Dema em her kesên ku hişmendiya neteweyî û hişmendiya zimanê dayîkê pê re heyî xwe erkdar û mecbûr bibînin ku divê em zimanê xwe bidin hezkirin û jiyîn hingê em ê bandorê li siyaset, zanîst û desthilatan jî bikin.

Hêvî û bendewariya min ji we ev e. Divê em ne parsekê zimanê xwe, lê têkoşêr û dildarê wî bin. Her roja diçe ji kîsê me diçe. Heke bi awayek lezgîn em kurdî nekin di hemû malên kurd de û hemû zarokên kurd bi kurdî mezin nebin herî zêde piştî du nîşên din dê zimanê kurdî mîna zimanê lazî û terekemeyî bibe beşek û devokeke zimanên serdestan. Heke em 6070- mîlyon kurd nîkaribin zimanê xwe biparêzin û pêşve bibin hingê xelk çî gotin û heqaretên mezin li me bikin mafê wan e. Zimanê me êmanet û mîrasa dapîr û bapîrên me ye. Wan bi hezarsalan ev ziman paraştin û anîn heta roja me. Divê em ku derfetên me gelek û gelek ji yê wan zêdetir in vî zimanê pîroz sax û selamet êmanetî zarokên xwe bikin.

Bi destûra we ez ê vê mijarê bi serpêhatiyêke pêşiyar biqedînim. «Dibêje zivîstanekê kaya hespê zilamekî xilas dibe. Her der di bin berf û baranê de maye û zîlam tu çareseriyê peyda nake. Tenê tiştê di destê wî de mayî ew e ku ji Xwedê lavan bike. Dibêje vî camêrî destê xwe ber bi jor ve bilind kir û got; ya Rebî! tu niha tijî cuherê hespê min ka kî, lê bi Xwedê te nekiriye û tu nakî». Vêca bila ev rexneyêke min be...

**Jibo bîranîna Akademîsyan
Şekroyê Xudo Mihoyî
(1930 – 2007)**

■ Dr. Ibrahim Mahmud

Xwendevanên hêja, heger îro endamê akadêmiya zanistî a Ermenîstanê û Russiyayê, serokê Navenda lêkolînên kurdî li Moskoyê, dîrokzan û kurdperwerê mezin Prof. Dr. Şekiroyê Xudo di nav me de jiya ba, wê timamiya Gelê Kurd û kurdzanan li her deverê 90 saliya ji dayikbûna wî pîroz bikira, lê sed car mixabin ew berî wextê, roja 1ê Sibata 2007 nişkave li bajarê Mosko çu ser heqîya xwe!

Jibo bîranîna vê bûyera giring di dîroka kurdan de, ez dixwazim bi kurtî çend rêzikan li ser Mamosteyê xwe bînim ser kaxezê, lewra Mamosteyê min yê bi qîlafetê (bi bejna) xwe ve piçûk, lê bi qedir û ma'rîfeta xwe ve, bi zarxweşî û devlikeniya xwe ve, bi mervanî û Kurdperweriya xwe ve, bi nefîspîçûkî û mirovantiya xwe ve, bi zanebûn û ronakbîriya xwe ve pir' bilind û mezin bû, layîq e ku mirov jibo wî mandî bibe û tucar jibîr neke!

Çiqas ta'1 û dilêş be jî, le êdî nema em sohbeta wî a xweş, rûyê wî yê geş, lêvên wî yên li ken, şîretên wî yên bi nirx, dûrbîniya wî a pêşerojê dibînin û dibihîzin... Lê ez bê tirs û bi dengê bilind dikarim bêjim, ku wî mîratekî zanistî û dîrokî pir' dewlemend û bi nirx ji bo milletê xwe hiştiye; navekî mezin, qedrekî bilind û bi hezaran bîranînên xweş li şûn xwe hiştine. Loma jî ewê hertim di dil û hişê xizim, heval, doşt, şagirt û milletê xwe de bijî...

Di derheqa mirovekî weha qedirbilind de pir' çetin e ku mirov bikaribe hemû tiştên di dil û hiş de bêne ser ziman û kaxezan, lê tevî wê jî ezê hewil bidim pir' bi kûrtî be jî, şeweyê naskirina min û Mamoste Şekro ji we re bejim, hêvîdar im ku sebra we hebe û heta dawî bixwênin!

Weke her xwendevanekî kurd ê gênc (xort), xemxur û hezkiriyê çand, dîrok û doza gelê xwe, ez jî bi hesret bûm, ku rojekê ji rojan herim nav kurdên Yekîtiya Soviyet (Y.S.) a berê û gelek kesayetiyên kurd ên navdar nasbikim...

Sala 1982 an, di çarçoveya xwendina xwe a praktîk de li zanîngeha Moskoî, kolêja Rojnamegeriyê, beşê Radiyo û Televizyonê (R&TV), min weke mirovekî bê paytext û welatekî azad (her xwendevanekî biyanî mafê wî hebû salê du heyvan beşê praktîk li R&TV welatê xwe derbas bike), ji xwe re paytexta Ermenîstanê, Yêrîvan: motka wêje, ziman û rojnamegeriya kurdî a azad, cî û „meskenê“ kurdên Qafqazê helbijart... Demsal havîn bû, li gorî şert û mercên xwendinê, karê min li R&TV Yêrîvanê bû, di nav de jî beşê kurdî; min gelek rewşenbîr, rojnamevan, kurdperwer û navdarên kurdan naskirin, bûme mêvanê wan, ew mêvandariya ku mirov qet jê têr nedibû... Biraştî pir çetine (zehmete) mirov mazûvanî û qedirzanîna wan ji miletê xwe re, bi gotinan pesin bide!!

Di derheqa vê yekê de bi sedan bûyer û serpêhatiyên xweş, ku qet nayên jibîrkinê hene... Da ku ez ji babeta xwe bi dûr nekevim, yek ji ciyê ku min dixwest ez binasim beşê dîrok û kurdzaniyê bû... Berî ku ez herim min hin tişt di derheqa wî beşê de, serok û xebatkarên wê de kom kiribûn û bihîstibûn...

Bi alîkariya dostekî em çûne wî beşê... Bi rêve wî dostî ji min pirsî: ma ti Şekroyê Xudo dinasî? Min got Na. ...Wi got: Peyî (ev gotin kurdên Qafqazê weke nîşana ecêbmayîne nîşan didin!) ew lawikekî meyî z`aff jêhatî û li ser xwe ye, ewledekî (kurekî) C`imeta (miletê) meyî lape (herî, gelekî) mezin e... Ew tarîxzanekî e`yan e (xwiyayî ye) û qedrê miletê xwe pir zane, hezkiriyê kurd û Kurdiştanê ye...! Bi gotin û berdewamiya pesindana dostê xwe re em ketin avahiya Instîtûta Rojhelatnasiyê a Ermenîstanê, me berê xwe da beşê kurdzaniyê, otaxa (kurdên me yên Y.S. ji odê re dibêjin) serokê beşê...Tu kes ji xebatkaran li wir nebûn, tenê sekretêrê beşê rûniştî bû; piştî silav û bixêrhatinê, wî got bibaxşînin (bibuhrin) Şekro Xudoyevîç (serokê beşê) di civîna giştî a serokatiya

Akadêmiyê de ye, ewê z`aff dom bike û îro nikarê pêşwaziyê li we bikê...!

Mixabin ji ber karê min li R&TV û çûn û hatina gundên kurdan, min ev serdana xwe xîstibû roja herî dawî de ji mana xwe li wir, loma min û dostê xwe bi lav-lavan û kotekî (bi zor) sekretêr razî kir, da ku bi kêmasî here jê re bêjê, wekî wa kurdekî dereke (biyanî) li hêviya te ye û dema wî li Rewanê (Yêrîvan) kêr maye, heger îmkan hebê dixwaze te bibîne ...!

Piştî qasekê (kêliyekê) Mamoşte Şekro hate bîroya xwe û bi rûyekî sar, weke ku hezar pirs di mêjiyê wî de diçûn û dihatin, bi xêrhatina me kir û yekser bi nîv henekî, rexne girt û got: ” ... Bavo win kurdên dereke, ne me ji vî halî xelas dikin, û ne jî me bi rehetî dihêlin...”. Dema wisa got, weke ti cêrekî ava sar bi serê min de dakê, bi rastî min xwestê erd biqelişê û ez tê de winda bibim... Ez têgihîştim, ku min gunehê mezîni kiriye, hema, hema û bi dengê nizim di ber xwe de min got: Mamoşte tê qisûra min gelekî efû bikê, welahî ev du heftîn e ez li vir im, ha îro, ha sibê min dixwestê ez bême ba we, lê ti dizanê, ji vê malê here wê malê û ji vî gundê here wî gundî... Hîn gotina min di devê min de; min dî rûyê wî geş bû, gotin ji devê min revand û pirsî: Ti çûyî Elegezê jî? (ew li gudê Elegezê hatiye dinê) û ti çû filan û bêvan gundî...?! Min her serê xwe bi erênî dihejand... Ma te lawik gişk naskirin? Min got erê. Min dî kenîya û ew mirov ê berî kêliyekê bû yekî din; dev li ken, xwînşêrîn, nefispiçûk û zane... Ji nişkave kenî û bi rûgeşî got: kuro weleh tu ecêv î (ecêb î), ti li nav Cime`tê gişkî geriyayî teze ez ketime bîra te...!

Dem a min ev yek dît, min jî hêdî - hêdî ciyê xwe xweş kir û ez hinekî bi ser xwe ve hatim û qederê 1520- xulekan (deqîqan) min tenê bersiva pirsên wî da... Gelkî kêyfa xwe ji min re anî û got ez za`ff şa me (şadim, dilxeşim) wekî cihalêd (gêncê, xortê) wekî we têne vî welatî dixwênin; pispor û şareza gerekî milletê me ne; êd welathiz û milletperwer, nek yên xizmetkarê dijmin... Birê min -gotina xwe domand- ti min bibexşîne

(bibuhre), ez gerekî vegerime civînê (di ber xwe de kire mine, min û çend xeber jî gotin); ji gotinên wî hate xwiyan ku daxwazên wî di civînê de, ne hatine qebûl kirinê, êdî bi hûrgilî çî bûn, ez nizanim, lê xwiya bû li ser pirs û dîroka kurdan bû... Wê gavê ez têgihêştim çima bi sarî bi xêrhatina min kir?! „, ka emê çî bi hev bikin... Zû zû were, bera e`leqedariya (pêwendiyên) me hebe... Oxir be ji te re û silava li lawikan gişka bike...“ Bi van gotinan xatir ji min xwest... Min jî careke din qisûra xwe jê xwest û her wise xatirê xwe jî... Bawer bikin te digot qeyî ev deh sal in, ku em hev û du dinasin...

Sala pişt re, careke din min ciyê xebata xwe a praktîk Yerîvan û Radiyo ya kurdî helbijart û min ji nêzîk ve Mamoste Şekro û xebata beşê wan yê kurdnasiyê, naskir... ji min re eşkira bû, ku ew ne tenê ronakbîrekî mezin e, belê her wise miletperwer û mirovhezekî nefispiçûk û civatxweş e jî...

Min plana karê dipolma xwe a zanko: ”Filîmekî dokûmêntal li ser jiyana û xebatên kurdên Ermenîstan ê” jê re got. Ew gelkî kêfxweş bû û piştgiriya min kir... Di sala 1984 an de min dest bi kişandina Filîmê xwe li gelek cihan kir û di nav wan de jî beşê Kurdzaniyê, ku wê çaxê ew serokê wê bû. Bi rastî bexteweriyeke mezin bû ji min re, dema wî got: ”... Eva cara yekem e, ku kurdekî dereke bi kamêra sînemê beşê me dide nasîn û hevpeyvînê bi min re çê dike...”.

Ji wê çaxê de dan û standina me berdewam bû, ew ji min re bû weke Mamostekî û çavkaniya şêwirdanê, loma jî min çar sala şûnde, ew yek ji du Profêsooran, weke rexnegirê nama xwe a dektora: ”Tevgera kurd di filîmên dokûmêntal de û Yelmez Gûney” destnîşan kir û wî jî bi dilgermî qebûl kir û alîkariya xwe bi hemû rengî diyar kir...

Di payîza sala 1989 an de, roja paraştina Nama min, Mamoste ji Yerîvanê hatibû û li pêşiya Komîsyona Zanîngeha Mosko a nirxandina xebata min, wî jî doktorê zaniştîyê yê helsinker, rexne û pesindana xwe

li ser karê min xwend û nerînên xwe ji beşdar û endamên komîsyonê re pêşkêş kirin...

Herçiqas kurtiya vê gotarê ne ciyê nivisandina hemû xeysetên Mamoste Şekro ye jî; lê ez weke erk ji xwe re dibînim, ku mêrxasiya vî kurdperwerî weke nimûne di bûyerekê tenê de ji bûyerên wê rojê, ji we re eşkira bikim!

Dema dengdana Komîsyona nirxandina Nama min; li vir pêwîste ez bidim nasîn, ku Komîsyon ji 15 zaniyar û akadêmîkarên Zanîngeha Mosko a dewletê pêk hatibû; yek ji wan, bi navê Azat Aliyevic Ibragîmof, Profêsorê kolêja me bû, ew bi netewa xwe Azerî bû... Ji her 15 Endaman, ew tenê û bi xwirtî dijî xebata (nama doktora) min derket... Ewî têzek (encamek) ji têzên Nama min "...min nivisandibû, ku di demeke nêzîk de, wê televîzyonên kurdî jî bêne avakirinê û wê sîneme û rojnamegeriya kurdî bikevê aştê bilind û nû de..." kire behane (biyanu, hincet) û got: "... ev Name, nameyêke siyasî û neteweperistî ye, ew zêdetir xeyalên nivîskarî, tiştên wise dûrî raştiye ne..." Hîn wî gotina xwe bi dawî ne anî bû, ji nişkave û bi hêrs mamoste Şekro (bi amadebûna zêdetir ji 50î xwendevan û Mamostên kurd û biyanî) destê xwe hilda, îzna axavtinê xweşt û bi dengê ji xwe bawer û bê tirs (yên ku Y.S. nas dikin, dizanin ne herkesî diwêra pirsên nasionalîzmê bi eşkira bîne ser ziman û nexasîme di bûyer û cihekî wise fermî de), wise got:

"... ev tiştê, ku kolegê min (hevpişe yê min - yanî ê Azerî); dibêje tiştê xelet û kelevacî ye... Vî xwendevanî ne ji xeyala xwe aniyê, duniya wise zû bi pêşve diçe, û rewşa miletan wise zû tê guhertin ê, wekî wê di demeke nêzîk de ne tenê televîzyona kurdî çê bibe, lê belê wê dewleta wî jî bê avakirinê, ev tiştêkî dîrokî ye... Ez dikarim bipirsim: çima wê televîzyonên miletêd mayin hebin, lê çire wê mafê kurdan tunebe, ku televîzyona wî bê avakirinê..."

Bê pesindan, ew wê kêliyê di çavên mi û yên beşdaran de, nexasime yên kurd de, bû qehremanekî milî... û hema ji nişkave û bê pîlan, hemiyan bi hev re jê re li çepikan xistin... Gereke bê gotinê, ku Profesorê me, yê azerî dema ew gotin, bi wî awayî bihîştin û di serê de jî çepik û dilxwesiya beşdaran, hema serê xwe berda ber xwe û bêdeng ma... Lê dema dengdanê li ser pejirandina xebata min, ji 15 endaman wî bi tenê destê xwe li dij rakir.

Piştî wê û di êvarîna pîrozkirina serketinê de, li xwaringehê, ku nêzîkî 50 kesî hazir bûn, Mamoşte Şekro, weke li her cihê ku lê bûya, dîsan bû bi rêvebir û xweşkerê civatê... Gotinên xweş û şêrîn, pêkenok û laqirdî jê dihatin xwarê, te digot qeyî laqirdiyên hemû netewan li ba wî hatine civandinê... Lê jibo dîrok û heqiyê gereke ez bêjim, ku tevî xeberdana wî a xweş û bi ken, serê gotina wî – binê gotina wî dîroka kurdan bû, azadiya gelê kurd bû, geşbîniya (tevî keseran jî) pêşeroja me bû... Kêm kes weke wî dikarîbû babetan bi serkeftin bi hevûdu ve girê bide û bihunê!!

Bi vî hawî (wise) ez jî bûme yek ji hezaran, şagirt û dostê wî zaniyar ê çeleng û jêhatî, rû li ken û qiseşêrîn...

Li gel Mamoşte Şekro, Bonn-Meydana Bethoven, zivîştana 1993

Êdî felekê weha kir, ku ez di Elemaniya de derketim, lê têkilyên me berdewam man... Min jî, weke gelek kes û dezgehan du caran: sala 1993an û 1998an bi taybetî ji bo 100 saliya Rojnamegeriya kurdî (wê çaxê, ez berpirsyarê Kombenda KAWA, bo çanda kurdî bûm. Li Elemaniya) vexwendî Elemaniya kir, ew herdu caran jî bi dilxweşî û bê şert û şirûtan, hazir bû û gelek rojên serketî û xweş, yên ku qet nayên jibîrkinê, me bi hev re derbas kirin ... Min gelek hevpeyvîn pê re çê kirine, hin ji wana di wextê xwe de hatine belavkirinê, lê hin jî mane, ji ber wê ezê hewil bidim di pêş de wan jî bidme ser hev û bidme nasînê; bi dîtina min ev erkê her dostekî wî ye. Loma jî, baştirîn bîranîna Mamoşta

Şekro ew e, ku her dilsozekî kurdayetiyê, her xemxwirekî dîroka milletê xwe û pêşeroja wî, li mîrata Akadêmîkvan, Profêsor Şekroyê Xudo, a dewlemend xwedî derkeve, bide serhev û bide nasandinê!

P.S.: Gelek pîlan jibo bîranîn û pîrozkirina vê bûyerê û li gelek welat û cihêd mayin hebûn, lê sedcar mixabin di dema me hazir de û jiber vê nexweşiya (Corona-Viros) ku li Cihanê belav bûye, hemû cûreyên çalakiyên mezin hatine rawestandin ê!!! Lê ez bawer im, ku derfet bê, gelê kurd û kurdnasî wî jibîr nakin...

***Rojnama Riataza (12.04.2020)**

<http://berbang-nur.com/?p=6104>

#ŞekroyêXudoMihoyî #KurdênSovyê

#Akademîsyen #IbrahimMahmud #RiaTaza #Dîrokzan #lêkolîner

هه‌وێنامهی کتێب